ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สทฺทนีติปฺปกรณํ (ปทมาลา)

คนฺถารมฺภกถา

ธีเรหิ มคฺคนาเยน, เยน พุเทฺธน เทสิตํ;
สิตํ ธมฺมมิธญฺญาย, ญายเต อมตํ ปทํฯ

ตํ นมิตฺวา มหาวีรํ, สพฺพญฺญุํ โลกนายกํ;
มหาการุณิกํ เสฏฺฐํ, วิสุทฺธํ สุทฺธิทายกํฯ

สทฺธมฺมญฺจสฺส ปูเชตฺวา, สุทฺธํ สนฺตมสงฺขตํ;
อตกฺกาวจรํ สุฏฺฐุ, วิภตฺตํ มธุรํ สิวํฯ

สงฺฆสฺส จ’ญฺชลึ กตฺวา, ปุญฺญเกฺขตฺตสฺส ตาทิโน;
สีลสมาธิปญฺญาทิ-วิสุทฺธคุณโชติโนฯ

นมสฺสนาทิปุญฺญสฺส, กตสฺส รตนตฺตเย;
เตชสาหํ ปหนฺตฺวาน, อนฺตราเย อเสสโตฯ

โลกนีติวิยตฺตสฺส, สตฺถุ สทฺธมฺมนีติโน;
สาสนตฺถํ ปวกฺขามิ, **สทฺทนีติ**มนากุลํฯ

อาสวกฺขยลาเภน, โหติ สาสนสมฺปทา;
อาสวกฺขยลาโภ จ, สจฺจาธิคมเหตุโกฯ

สจฺจาธิคมนํ ตญฺจ, ปฏิปตฺติสฺสิตํ มตํ;
ปฏิปตฺติ จ สา กามํ, ปริยตฺติปรายณาฯ

ปริยตฺตาภิยุตฺตานํ, วิทิตฺวา สทฺทลกฺขณํ;
ยสฺมา น โหติ สโมฺมโห, อกฺขเรสุ ปเทสุ จฯ

ยสฺมา จาโมหภาเวน, อกฺขเรสุ ปเทสุ จ;
ปาฬิยตฺถํ วิชานนฺติ, วิญฺญู สุคตสาสเนฯ

ปาฬิยตฺถาวโพเธน, โยนิโส สตฺถุสาสเน;
สปฺปญฺญา ปฏิปชฺชนฺติ, ปฏิปตฺติมตนฺทิกาฯ

โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา, ธมฺมํ โลกุตฺตรํ วรํ;
ปาปุณนฺติ วิสุทฺธาย, สีลาทิปฏิปตฺติยาฯ

ตสฺมา ตทตฺถิกา สุทฺธํ, นยํ นิสฺสาย วิญฺญุนํ;
ภญฺญมานํ มยา **สทฺท-นีตึ** คณฺหนฺตุ สาธุกํฯ

ธาตุ ธาตูหิ นิปฺผนฺน-รูปานิ จ สลกฺขโณ;
สนฺธินามาทิเภโท จ, ปทานํ ตุ วิภตฺติ จฯ

ปาฬินยาทโยเจฺจว-เมตฺถ นานปฺปการโต;
สาสนโสฺสปการาย, ภวิสฺสติ วิภาวนาฯ

๑. สวิกรณาขฺยาตวิภาค

ตตฺถ **ธาตู**ติ เกนเฏฺฐน ธาตุ? สกตฺถมฺปิ ธาเรตีติ ธาตุ, อตฺถาติสยโยคโต ปรตฺถมฺปิ ธาเรตีติ ธาตุ, วีสติยา อุปสเคฺคสุ เยน เกนจิ อุปสเคฺคน อตฺถวิเสสการเณน ปฏิพทฺธา อตฺถวิเสสมฺปิ ธาเรตีติ ธาตุ, ‘‘อยํ อิมิสฺสา อโตฺถ, อยมิโต ปจฺจโย ปโร’’ติอาทินา อเนกปฺปกาเรน ปณฺฑิเตหิ ธาริยติ เอสาติปิ ธาตุ, วิทหนฺติ วิทฺโน เอตาย สทฺทนิปฺผตฺติํ อยโลหาทิมยํ อยโลหาทิธาตูหิ วิยาติปิ ธาตุฯ เอวํ ตาว **ธาตุ**สทฺทสฺสโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ธาตุสโทฺท ชินมเต, อิตฺถิลิงฺคตฺตเน มโต;
สเตฺถ ปุลฺลิงฺคภาวสฺมิํ, กจฺจายนมเต ทฺวิสุฯ

อถ วา ชินมเต ‘‘ตโต โคตมิธาตูนี’’ติ เอตฺถ **ธาตุ**สโทฺท ลิงฺควิปลฺลาเส วตฺตติ ‘‘ปพฺพตานิ วนานิ จา’’ติ เอตฺถ **ปพฺพต**สโทฺท วิย, น ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ‘‘อฏฺฐิวาจกตฺตา นปุํสกนิเทฺทโส’’ติ อฏฺฐิวาจกเตฺตปิ ‘‘ธาตุโย’’ติ อิตฺถิลิงฺคทสฺสนโตฯ ภูวาทโย สทฺทา ธาตโวฯ เสยฺยถิทํ? ภู อิ กุ เก ตกฺก ตก ตกิ สุกอิจฺจาทโยฯ คณโต เต อฏฺฐวิธา ภูวาทิคโณ รุธาทิคโณ ทิวาทิคโณ สฺวาทิคโณ กิยาทิคโณ คหาทิคโณ ตนาทิคโณ จุราทิคโณ จาติฯ อิทานิ เตสํ วิกรณสญฺญิเต ปจฺจเย ทเสฺสสฺสามฯ อเนกวิธา หิ ปจฺจยา นานปฺปกาเรสุ นามนาม กิตนาม สมาสนาม ตทฺธิตนามาขฺยาเตสุ ปวตฺตนโตฯ สเงฺขปโต ปน ทฺวิธาว นามปจฺจโย อาขฺยาตปจฺจโย จาติฯ ตตฺราปิ อาขฺยาตปจฺจยา ทฺวิธา วิกรณปจฺจยโนวิกรณปจฺจยวเสนฯ ตตฺถ วิกรณปจฺจโย **อ**การาทิสตฺตรสวิโธ อคฺคหิตคฺคหเณน ปนฺนรสวิโธ จฯ โนวิกรณปจฺจโย ปน **ข ฉ สา**ทิเนกวิโธฯ เย รูปนิปฺผตฺติยา อุปการกา อตฺถวิเสสสฺส โชตกา วา อโชตกา วา โลปนียา วา อโลปนียา วา, เต สทฺทา ปจฺจยาฯ

ปฏิจฺจ การณํ ตํ ตํ, เอนฺตีติ **ปจฺจยา**ถ วา;
ปฏิจฺจ สทฺทนิปฺผตฺติ, อิโต เอตีติ ปจฺจยาฯ

นามิกปฺปจฺจยานํ โย, วิภาโค อาวิ เหสฺสติ;
นามกเปฺป ยโต ตสฺมา, น ตํ วิตฺถารยามเสฯ

โย โนวิกรณานํ ตุ, ปจฺจยานํ วิภาคโต;
โส ปนาขฺยาตกปฺปมฺหิ, วิตฺถาเรนา’คมิสฺสตีติฯ

อิจฺจาเนกวิเธสุ ปจฺจเยสุ ‘‘วิกรณปจฺจยา นาม อิเม’’ติ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ กถํ? ภูวาทิคณโต **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ, รุธาทิคณโต **อการิวเณฺณกาโรการ**ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, ปุพฺพมชฺฌฏฺฐาเน นิคฺคหีตาคโม จ, ทิวาทิคณโต **ย**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ, สฺวาทิคณโต **ณุ ณา อุณา**ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, กิยาทิคณโต **นา**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ, คหาทิคณโต **ปฺป ณฺหา**ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, ตนาทิคณโต **โอ ยิร**ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, จุราทิคณโต **เณ ณย**ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริฯ

อกาโร จ **อิ**วโณฺณ จ, **เอ** โอการา จ **โย** ตถา;
ณุ ณา อุณา จ **นา ปฺป ณฺหา-ยิรา เณ ณย**ปจฺจยาฯ

อคฺคหิตคฺคหเณน, เอวํ ปนฺนรเส’ริตา;

วิกรณวฺหยา เอเต, ปจฺจยาติ วิภาวเยฯ

เย เอวํ นิทฺทิเฏฺฐหิ วิกรณปจฺจเยหิ ตทเญฺญหิ จ สปฺปจฺจยา อฏฺฐวิธา ธาตุคณา สุตฺตเนฺตสุ พหูปการา, เตสฺวายํ **ภูวาทิคโณฯ ภู** สตฺตายํ, **ภู**ธาตุ วิชฺชมานตายํ วตฺตติฯ สกมฺมิกากมฺมิกาสุ ธาตูสุ อยํ อกมฺมิกา ธาตุ, น ปน ''ธมฺมภูโต''ติอาทีสุ ปตฺติอตฺถวาจิกา อปรา **ภู**ธาตุ วิย สกมฺมิกาฯ เอสา หิ **ปริอภิ**อาทีหิ อุปสเคฺคหิ ยุตฺตาเยว สกมฺมิกา ภวติ, น **อุป ปรา ปาตุ**อาทีหิ อุปสคฺคนิปาเตหิ ยุตฺตาปิฯ อโต อิมิสฺสา สิทฺธานิ รูปานิ ทฺวิธา เญยฺยานิ อกมฺมกปทานิ สกมฺมกปทานิ จาติฯ

สุทฺธกตฺตุกฺริยาปทนิเทฺทส

ตตฺร ภวติ อุพฺภวติ สมฺพฺภวติ ปภวติ ปราภวติ สมฺภวติ วิภวติ, โภติ สโมฺภติ วิโภติ ปาตุภวติ ปาตุพฺภวติ ปาตุโภติ, อิมานิ อกมฺมกปทานิฯ เอตฺถ **ปาตุ**อิติ นิปาโต, โส ''อาวิภวติ ติโรภวตี''ติอาทีสุ **อาวิ ติโร**นิปาตา วิย **ภู**ธาตุโต นิปฺผนฺนาขฺยาตสทฺทสฺส เนว วิเสสกโร, น จ สกมฺมกตฺตสาธโกฯ **อุ**อิจฺจาทโย อุปสคฺคา, เต ปน วิเสสกรา, น สกมฺมกตฺตสาธกาฯ เยสมโตฺถ กเมฺมน สมฺพนฺธนีโย น โหติ, ตานิ ปทานิ **อกมฺมกานิ**ฯ อกมฺมกปทานํ ยถารหํ สกมฺมกากมฺมกวเสน อโตฺถ กเถตโพฺพฯ ปริโภติ ปริภวติ, อภิโภติ อภิภวติ, อธิโภติ อธิภวติ, อติโภติ อติภวติ, อนุโภติ อนุภวติ, สมนุโภติ สมนุภวติ, อภิสโมฺภติ อภิสมฺภวติ, อิมานิ สกมฺมกปทานิฯ เอตฺถ **ปริ**อิจฺจาทโย อุปสคฺคา, เต **ภู**ธาตุโต นิปฺผนฺนาขฺยาตสทฺทสฺส วิเสสกรา เจว สกมฺมกตฺตสาธกา จฯ เยสมโตฺถ กเมฺมน สมฺพนฺธนีโย, ตานิ ปทานิ **สกมฺมกานิ**ฯ สกมฺมกปทานํ สกมฺมกวเสน อโตฺถ กเถตโพฺพ, กฺวจิ อกมฺมกวเสนปิฯ เอวํ สุทฺธกตฺตุกฺริยาปทานิ ภวนฺติฯ อุเทฺทโสยํฯ

ตตฺร **ภวตี**ติ โหติ วิชฺชติ ปญฺญายติ สรูปํ ลภติฯ **อุพฺภวตี**ติ อุปฺปชฺชติ สรูปํ ลภติฯ **สมฺพฺภวตี**ติ สมุปฺปชฺชติ สรูปํ ลภติฯ **ปภวตี**ติ โหติ สมฺภวติฯ อถ วา **ปภวตี**ติ ยโต กุโตจิ สนฺทติ, น วิจฺฉิชฺชติ, อวิจฺฉินฺนํ โหติ, ตํ ตํ ฐานํ วิสรติฯ **ปราภวตี**ติ ปราภโว โหติ พฺยสนํ อาปชฺชติ อวุทฺธิํ ปาปุณาติฯ **สมฺภวตี**ติ สุฏฺฐุ ภวติ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชติฯ **วิภวตี**ติ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ วิปชฺชติ, วิเสสโต วา ภวติ สมฺปชฺชติฯ **โภติ สโมฺภติ วิโภตี**ติ อิมานิ ''ภวติ สมฺภวติ วิภวตี''ติ อิเมหิ ยถากฺกมํ สมานนิเทฺทสานิฯ **ปาตุภวตี**ติ ปกาสติ ทิสฺสติ ปญฺญายติ ปากฏํ โหติฯ **ปาตุพฺภวติ ปาตุโภตี**ติ อิมานิ ''ปาตุภวตี''ติ อิมินา สมานนิเทฺทสานิฯ เอวํ อกมฺมกปทานํ ยถารหํ สกมฺมกากมฺมกวเสน อตฺถกถนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวมุตฺตรตฺราปิ อเญฺญสมฺปิ อกมฺมกปทานํฯ

ปริโภติทุกาทีสุ ปน สตฺตสุ ทุเกสุ ยถากฺกมํ เทฺว เทฺว ปทานิ สมานตฺถานิ, ตสฺมา เทฺว เทฺว ปทานิเยว คเหตฺวา นิทฺทิสิสฺสามฯ ตตฺร **ปริโภติ ปริภวตี**ติ ปรํ หิํสติ ปีเฬติ, อถ วา หีเฬติ อวชานาติฯ **อภิโภติ อภิภวตี**ติ ปรํ อโชฺฌตฺถรติ มทฺทติฯ **อธิโภติ อธิภวตี**ติ ปรํ อภิมทฺทิตฺวา ภวติ อตฺตโน วสํ วตฺตาเปติฯ **อติโภติ อติภวตี**ติ ปรํ อติกฺกมิตฺวา ภวติฯ **อนุโภติ อนุภวตี**ติ สุขทุกฺขํ เวเทติ ปริภุญฺชติ สุขทุกฺขปฏิสํเวที โหติฯ **สมนุโภติ สมนุภวตี**ติ สุขทุกฺขํ สุฏฺฐุ เวเทติ สุฏฺฐุ ปริภุญฺชติ สุฏฺฐุ สุขทุกฺขปฏิสํเวที โหติฯ **อภิสโมฺภติ อภิสมฺภวตี**ติ ปรํ อโชฺฌตฺถรติ มทฺทติฯ เอวํ สกมฺมกปทานํ สกมฺมกวเสน อตฺถกถนํ ทฏฺฐพฺพํฯ กตฺถจิ ปน คจฺฉตีติ ปวตฺตตีติ เอวํ อกมฺมกวเสนปิฯ เอวมุตฺตรตฺราปิ อเญฺญสํ สกมฺมกปทานํฯ

อปจฺจโย ปโร โหติ, ภูวาทิคณโต สติ;

สุทฺธกตฺตุกฺริยาขฺยาเน, สพฺพธาตุกนิสฺสิเตฯ

อยํ สุทฺธกตฺตุกฺริยาปทานํ นิเทฺทโสฯ

เหตุกตฺตุกฺริยาปทนิเทฺทส

ภาเวติ วิภาเวติสมฺภาเวติ ปริภาเวติ, เอวํ เหตุกตฺตุกฺริยาปทานิ ภวนฺติฯ เอกกมฺมกวเสเนสมโตฺถ คเหตโพฺพ ฯ ปจฺฉิมสฺส ปน ทฺวิกมฺมกวเสนปิฯ ปริภาวาเปติ อภิภาวาเปติ อนุภาวาเปติ, เอวมฺปิ เหตุกตฺตุกฺริยาปทานิ ภวนฺติฯ ทฺวิกมฺมกวเสเนสมโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิเจฺจวํ ทฺวิธา เหตุกตฺตุกฺริยาปทานิ เญยฺยานิ, อญฺญานิปิ คเหตพฺพานิฯ

ตตฺร **ภาเวตี**ติ ปุคฺคโล ภาเวตพฺพํ ยํ กิญฺจิ ภาเวติ อาเสวติ พหุลีกโรติ, อถ วา **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติฯ **วิภาเวตี**ติ ภาเวตพฺพํ ยํ กิญฺจิ วิภาเวติ วิเสเสน ภาเวติ, วิวิเธน วา อากาเรน ภาเวติ ภาวยติ วเฑฺฒติ, อถ วา **วิภาเวตี**ติ อภาเวติ อนฺตรธาเปติฯ **สมฺภาเวตี**ติ ยสฺส กสฺสจิ คุณํ สมฺภาเวติ สมฺภาวยติ สุฎฺฐุ ปกาเสติ อุกฺกํเสติฯ **ปริภาเวตี**ติ ปริภาเวตพฺพํ ยํ กิญฺจิ ปริภาเวติ ปริภาวยติ สมนฺตโต วเฑฺฒติฯ เอวํ เอกกมฺมกวเสนโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา **ปริภาเวตี**ติ วาเสตพฺพํ วตฺถุํ ปริภาเวติ ปริภาวยติ วาเสติ คนฺธํ คาหาเปติฯ **เอวํ** ทฺวิกมฺมกวเสนาปิ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ปริภาวาเปตี**ติ ปุคฺคโล ปุคฺคเลน สปตฺตํ ปริภาวาเปติ หึสาเปติ, อถ วา **ปริภาวาเปตี**ติ หีฬาเปติ อวชานาเปติฯ **อภิภาวาเปตี**ติ ปุคฺคโล ปุคฺคเลน สปตฺตํ อภิภาวาเปติ อโชฺฌตฺถราเปติฯ **อนุภาวาเปตี**ติ ปุคฺคโล ปุคฺคเลน สมฺปตฺตึ อนุภาวาเปติ ปริโภเชติฯ

ปยุโตฺต กตฺตุนา โยเค, ฐิโตเยวาปฺปธานิเย;
กฺริยํ สาเธติ เอตสฺส, ทีปกํ สาสเน ปทํฯ

กรณวจนํเยว, เยภุเยฺยน ปทิสฺสติ;
อาขฺยาเต การิตฎฺฐานํ, สนฺธาย กถิตํ อิทํฯ

น นาเม การิตฎฺฐานํ, ‘‘โพเธตา’’ อิติอาทิกํ;
‘‘สุนเขหิปิ ขาทาเปนฺติ’’, อิจฺจาทีนิ ปทานิ จ;
อาหริตฺวาน ทีเปยฺย, ปโยคกุสโล พุโธฯ

ตตฺริทํ กรณวจนํ กมฺมตฺถทีปกํ, อุปโยคสามิวจนานิปิ ตทฺทีปกานิ โยเชตพฺพานิฯ กถํ? **ปริภาวาเปตี**ติ ปุคฺคโล ปุคฺคลํ สปตฺตํ ปริภาวาเปตีติ, ตถา **ปริภาวาเปตี**ติ ปุคฺคโล ปุคฺคลสฺส สปตฺตํ ปริภาวาเปตีติฯ เสสานิ นยานุสาเรน นิทฺทิสิตพฺพานิฯ เอวํ สพฺพาเนตานิ กรโณปโยคสามิวจนานิ กมฺมตฺถทีปกานิเยว โหนฺติ, ตสฺมา ทฺวิกมฺมกวเสนโตฺถ คเหตโพฺพฯ

อยํ เหตุกตฺตุกฺริยาปทานํ นิเทฺทโสฯ

กมฺมกฺริยาปทนิเทฺทส

ภวิยเต วิภวิยเต ปริภวิยเต อภิภวิยเต อนุภวิยเต ปริภูยเต อภิภูยเต อนุภูยเต, เอวํ กมฺมุโน กฺริยาปทานิ ภวนฺติฯ อญฺญถา จ ภวิยฺยเต วิภวิยฺยเต ปริภวิยฺยเต อภิภวิยฺยเต อนุภวิยฺยเต ปริภุยฺยเต อภิภุยฺยเต อนุภุยฺยเตติฯ เอตฺถ กมฺมุโน กฺริยาปทานิเยว กมฺมกตฺตุโน กฺริยาปทานิ กตฺวา โยเชตพฺพานิฯ วิสุญฺหิ กมฺมกตฺตุโน กฺริยาปทานิ น ลพฺภนฺติฯ

ตตฺร **ภวิยเต**ติ ภาเวตพฺพํ ยํ กิญฺจิ ปุคฺคเลน ภาวิยเต อาเสวิยเต พหุลีกริยเต, อถ วา **ภวิยเต**ติ วฑฺฒิยเตฯ **วิภวิยเต**ติ วิภาเวตพฺพํ ยํ กิญฺจิ ปุคฺคเลน วิภวิยเต วิเสเสน ภวิยเต, วิวิเธน วา อากาเรน ภวิยเต วฑฺฒิยเต, อถ วา **วิภวิยเต**ติ อภวิยเต อนฺตรธาปิยเตฯ **ปริภวิยเต**ติ สปโตฺต ปุคฺคเลน ปริภวิยเต หึสิยเต, อถ วา **ปริภวิยเต**ติ หีฬิยเต อวชานิยเตฯ **อภิภวิยเต**ติ สปโตฺต ปุคฺคเลน อภิภวิยเต อโชฺฌตฺถริยเต อภิมทฺทิยเตฯ **อนุภวิยเต**ติ สมฺปตฺติ ปุคฺคเลน อนุภวิยเต ปริภุญฺชิยเตฯ **ปริภูยเต**ติอาทีนิ ตีณิ ‘‘ปริภวิยเต’’ติอาทีหิ ตีหิ สมานนิเทฺทสานิฯ เสสานิ ปน ยถาวุเตฺตหิ ยํ กมฺมเมว ปธานโต คเหตฺวา นิทฺทิสิยติ ปทํ, ตํ กมฺมตฺถทีปกํฯ ตสฺมา กตฺตริ เอกวจเนน นิทฺทิเฎฺฐปิ ยทิ กมฺมํ พหุวจนวเสน วตฺตพฺพํ, พหุวจนนฺตเญฺญว กมฺมุโน กฺริยาปทํ ทิสฺสติฯ ยทิ ปเนกวจนวเสน วตฺตพฺพํ, เอกวจนนฺตเญฺญวฯ ตถา กตฺตริ พหุวจเนน นิทฺทิเฎฺฐปิ ยทิ กมฺมํ เอกวจนวเสน วตฺตพฺพํ, เอกวจนนฺตเญฺญว กมฺมุโน กฺริยาปทํ ทิสฺสติฯ ยทิ ปน พหุวจนวเสน วตฺตพฺพํ, พหุวจนนฺตเญฺญวฯ กถํ? ภิกฺขุนา ธโมฺม ภวิยเต, ภิกฺขุนา ธมฺมา ภวิยเนฺต, ภิกฺขูหิ ธโมฺม ภวิยเต, ภิกฺขูหิ ธมฺมา ภวิยเนฺตติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ กมฺมุโน กฺริยาปเทสุ โวหาโร กาตโพฺพฯ ยสฺมึ ปน กมฺมุโน กฺริยาปเท กมฺมตฺถทีปเก กมฺมภูตเสฺสวตฺถสฺส กตฺตุภาวปริกโปฺป โหติ, ตํ กมฺมกตฺตุตฺถทีปกํ, ตํ กมฺมุโน กฺริยาปทโต วิสุํ น ลพฺภติฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถวิญฺญาปเน ปโยครจนาฯ สยเมว ปริภวิยเต ทุพฺภาสิตํ ภณํ พาโล ตปฺปจฺจยา อเญฺญหิ ปริภูโตปิ, สยเมว อภิภวิยเต ปาปการี นิรเย นิรยปาเลหิ อภิภูโตปิ ตถารูปสฺส กมฺมสฺส สยํ กตตฺตาติฯ เอตฺถ หิ สยเมว ปียเต ปานียํ, สยเมว กโฎ กริยเตติอาทีสุ วิย สุขาภิสงฺขรณียตา ลพฺภเตว, ตโต กมฺมกตฺตุตา จฯ

อยํ กมฺมุโน กฺริยาปทานํ นิเทฺทโสฯ

ภาวกฺริยาปทนิเทฺทส

ภูยเต ภวิยเต อุพฺภวิยเต, เอวํ ภาวสฺส กฺริยาปทานิ ภวนฺติฯ อญฺญถา จ ภุยฺยเต ภวิยฺยเต อุพฺภวิยฺยเตติฯ ตตฺร ยถา **ฐียเต**ปทสฺส ฐานนฺติ ภาววเสน อตฺถกถนมิจฺฉนฺติ, เอวํ ภูยเตติอาทีนมฺปิ ภวนนฺติอาทินา ภาววเสน อตฺถกถนมิจฺฉิตพฺพํฯ ยถา จ ฐานํ ฐิติ ภวนนฺติอาทีหิ ภาววาจกกิตนฺตนามปเทหิ สทฺธึ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐิโยชนมิจฺฉนฺติ, น ตถา ฐียเต ภูยเตติอาทีหิ ภาววาจกาขฺยาตปเทหิ สทฺธึ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐิโยชนา อิจฺฉิตพฺพา สมฺพเนฺธ ปวตฺตฉฎฺฐิยนฺตสเทฺทหิ อสมฺพนฺธนียตฺตา อาขฺยาติกปทานํฯ ยสฺมึ ปโยเค ยํ กมฺมุโน กฺริยาปเทน สมานคติกํ กตฺวา วินา กเมฺมน นิทฺทิสิยติ กฺริยาปทํ, กตฺตุวาจกปทํ ปน ปจฺจตฺตวจเนน วา กรณวจเนน วา นิทฺทิสิยติ, ตํ ตตฺถ ภาวตฺถทีปกํฯ น หิ สพฺพถา กตฺตารมนิสฺสาย ภาโว ปวตฺตติฯ เอวํ สเนฺตปิ ภาโว นาม เกวโล ภวนลวนปจนาทิโก ธาตฺวโตฺถเยวฯ อกฺขรจินฺตกา ปน ‘‘ฐียเต ภูยเต’’ติ อาทีสุ ภาววิสเยสุ กรณวจนเมว ปยุญฺชนฺติ ‘‘นนุ นาม ปพฺพชิเตน สุนิวเตฺถน ภวิตพฺพํ สุปารุเตน อากปฺปสมฺปเนฺนนา’’ติอาทีสุ วิย, ตสฺมา เตสํ มเต ‘‘เตน อุพฺภวิยเต’’ติ กรณวจเนน โยเชตพฺพํฯ ชินมเตน ปน ‘‘โส ภูยเต’’ติอาทินา ปจฺจตฺตวจเนเนวฯ **สจฺจสเงฺขป**ปฺปกรเณ หิ ธมฺมปาลาจริเยน, **นิเทฺทสปาฬิยํ** ปน ธมฺมเสนาปตินา, **ธชคฺคสุตฺตเนฺต** ภควตา จ ภาวปทํ ปจฺจตฺตวจนาเปกฺขวเสนฺ’จฺจาริตํฯ

กถิโต สจฺจสเงฺขเป, ปจฺจตฺตวจเนน เว,
‘‘ภูยเต’’ อิติ สทฺทสฺส, สมฺพโนฺธ ภาวทีปโนฯ

นิเทฺทสปาฬิยํ ‘‘รูปํ, วิโภติ วิภวิยฺยติ’’;
อิติ ทสฺสนโต วาปิ, ปจฺจตฺตวจนํ ถิรํฯ

ตถา ธชคฺคสุตฺตเนฺต, มุนินาหจฺจภาสิเต;
‘‘โส ปหียิสฺสติ’’ อิติ, ปาฬิทสฺสนโตปิ จฯ

ปารมิตานุภาเวน, มเหสีนํว เทหโต;
สนฺติ นิปฺผาทนา, เนว, สกฺกตาทิวโจ วิยฯ

ปจฺจตฺตทสฺสเนเนว, ปุริสตฺตยโยชนํ;
เอกวจนิกญฺจาปิ, พหุวจนิกมฺปิ จ;
กาตพฺพมิติ โน ขนฺติ, ปรสฺสปทอาทิเกฯ

ตสฺมา รูปํ วิภวิยฺยติ, รูปานิ วิภวิยฺยนฺติ, ตฺวํ วิภวิยฺยสิ, ตุเมฺห วิภวิยฺยถ, อหํ วิภวิยฺยามิ, มยํ วิภวิยฺยาม, รูปํ วิภวิยฺยเต, รูปานิ วิภวิยฺยเนฺต อิเจฺจวมาทิ ชินวจนานุรูปโต โยเชตพฺพํฯ อตฺรายํ ปทโสธนา –

วิภวิยฺยตีติ อิทํ, กมฺมปทสมานกํ;
น จ กมฺมปทํ นาปิ, กมฺมกตฺตุปทาทิกํฯ

ยทิ กมฺมปทํ เอตํ, ปจฺจตฺตวจนํ ปน;
กมฺมํ ทีเปยฺย กรณ-วจนํ กตฺตุทีปกํฯ

ยทิ กมฺมกตฺตุปทํ, ‘‘ปียเต’’ติ ปทํ วิย;
สิยา สกมฺมกํ, เนตํ, ตถา โหตีติ ทีปเยฯ

ยทิ กตฺตุปทํ เอตํ, **วิภวติ**ปทํ วิย;
วินา **ย**ปจฺจยํ ติเฎฺฐ, น ตถา ติฎฺฐเต อิทํฯ

น กตฺตริ ภฺวาทีนํ, คเณ **ย**ปจฺจโย รุโต;
ทิวาทีนํ คเณเยว, กตฺตริ สมุทีริโตฯ

น **ภู**ธาตุ ทิวาทีนํ, ธาตูนํ ทิสฺสเต คเณ;
ภูวาทิกจุราทีนํ, คเณสฺเยว ทิสฺสติฯ

‘‘วิภวิยฺยติ’’ อิจฺจาโท, ตสฺมา **ย**ปจฺจโย ปน;
ภาเวเยวาติ วิเญฺญยฺยํ, วิญฺญุนา สมยญฺญุนาฯ

เอตฺถ หิ ปากฎํ กตฺวา, ภาวการกลกฺขณํ;
ทสฺสยิสฺสามหํ ทานิ, สกฺกจฺจํ เม นิโพธถฯ

‘‘ติโสฺส คจฺฉติ’’อิจฺจตฺร, กตฺตารํ กตฺตุโน ปทํ;
‘‘ธโมฺม เทสิยติ’’จฺจตฺร, กมฺมํ ตุ กมฺมุโน ปทํฯ

สรูปโต ปกาเสติ, ตสฺมา เต ปากฎา อุโภ;
ตถา วิภวิยฺยตีติ-อาทิภาวปทํ ปนฯ

สรูปโต น ทีเปติ, การกํ ภาวนามกํ;

ทพฺพภูตํ ตุ กตฺตารํ, ปกาเสติ สรูปโตฯ

กตฺตารํ ปน ทีเปนฺตํ, กตฺตุสนฺนิสฺสิตมฺปิ ตํ;
ภาวํ ทีเปติ สฺวากาโร, ปจฺจเยน วิภาวิโตฯ

ยสฺมา จ กตฺตุภาเวน, ภาโว นาม น ติฏฺฐติ;
กตฺตาว กตฺตุภาเวน, ภาวฏฺฐาเน ฐิโต ตโตฯ

ยเชฺชวํ กตฺตุโวหาโร, ภาวสฺส ตุ กถํ สิยา;
''สาวกานํ สนฺนิปาโต, อโหสิ''อิติอาทิสุฯ

อิติ เจ นิสฺสยานํ ตุ, วสา นิสฺสิตสมฺภวา;
กตฺตุฏฺฐาเนปิ ภาวสฺส, กตฺตุปญฺญตฺติ สิชฺฌติฯ

การเก กตฺตุกมฺมเวฺห, กฺริยาสนฺนิสฺสเย ยถา;
ธาเรนฺตี อาสนถาลี, กฺริยาธาโรติ กปฺปิตาฯ

ตถา ภาวปทํ ธีรา, กตฺตารํ ภาวนิสฺสยํ;
ทีปยนฺตมฺปิ กเปฺปนฺติ, ภาวสฺส วาจกํ อิติฯ

เกจิ อทพฺพภูตสฺส, ภาวเสฺสกตฺตโต พฺรวุํ;
ภาเวเทกวโจวาทิ-ปุริสเสฺสว โหติติฯ

ปาฬึ ปตฺวาน เตสํ ตุ, วจนํ อปฺปมาณกํ;
''เต สํกิเลสิกา ธมฺมา, ปหียิสฺสนฺติ'' อิติ หิฯ

ปาโฐ ปาวจเน ทิโฏฺฐ, ตสฺมา เอวํ วเทมเส;
ปจฺจตฺตทสฺสเนเนว, ปุริสตฺตยโยชนํฯ

วจเนหิ ยุตํ ทฺวีหิ, อิจฺฉิตพฺพนฺติ โน รุจิ;
ภาเว กฺริยาปทํ นาม, ปาฬิยํ อติทุทฺทสํ;
ตสฺมา ตคฺคหญฺญปาโย, วุโตฺต เอตฺตาวตา มยาติฯ

อยํ ภาวสฺส กฺริยาปทานํ นิเทฺทโสฯ

เอวํ สุทฺธกตฺตุกฺริยาปทานิ เหตุกตฺตุกฺริยาปทานิ กมฺมุโน กฺริยาปทานิ, ภาวสฺส กฺริยาปทานิ จาติ จตุธา, กมฺมกตฺตุกฺริยาปเทหิ วา ปญฺจธา **ภู**ธาตุโต นิปฺผนฺนานิ กฺริยาปทานิ นานปฺปกาเรน นิทฺทิฏฺฐานิ, เอตานิ โลกิยานํ ภาวเภทวเสน โวหารเภโท โหตีติ ทสฺสนตฺถํ วิสุํ วิสุํ วุตฺตานิฯ อตฺถโต ปน กมฺมกตฺตุภาวการกตฺตยวเสน ติวิธาเนวฯ เหตุกตฺตา หิ สุทฺธกตฺตุสงฺขาเต การเก ตสฺสงฺคภาวโต สงฺคหมฺปคจฺฉติ, ตถา กมฺมกตฺตา กมฺมการเก, ภาโว ปน เกวโลฯ โส หิ คมนปจนลวนาทิวเสนาเนกวิโธปิ กฺริยาสภาวตฺตา เภทรหิโต การกนฺตโรฯ เอวํ สเนฺตปิ ทพฺพสนฺนิสฺสิตตฺตา ทพฺพเภเทน ภิชฺชติฯ เตน ปาวจเน ภาววาจกํ ปทํ พหุวจนนฺตมฺปิ ทิสฺสติฯ อาขฺยาติกปเท ภาวการกโวหาโร นิรุตฺตินยํ นิสฺสาย คโต, อตฺถโต ปน ภาวสฺส การกตา นุปปชฺชติฯ โส หิ น กิญฺจิ ชเนติ, น จ กฺริยาย นิมิตฺตํฯ กฺริยานิมิตฺตภาโวเยว หิ กา

รกลกฺขณํฯ อิติ มุขฺยโต วา เหตุโต วา ภาวสฺส การกตา น ลพฺภติฯ เอวํ สเนฺตปิ โส กรณมตฺตตฺตา การกํฯ ตถา หิ กรณํ กาโร, กฺริยา, ตเทว การกนฺติ ภาวสฺส การกตา ทฎฺฐพฺพาฯ ยสฺมา ปน กฺริยานิมิตฺตภาโวเยว การกลกฺขณํ, ตสฺมา นามิกปเท การกลกฺขเณ ภาวการกนฺติ โวหารํ ปหาย กตฺตุกมฺมกรณสมฺปทานาปาทานาธิกรณานํ ฉนฺนํ วตฺถูนํ กตฺตุการกกมฺมการกนฺติอาทิ โวหาโร กริยติ เวยฺยากรเณหิฯ เอวํ นิรุตฺตินยํ นิสฺสาย วุตฺตํ ภาวการกญฺจ เทฺว จ กมฺมกตฺตุการกานีติ การกตฺตยํ ภวติฯ ตทฺทีปกญฺจาขฺยาติกปทํ ติการกํฯ

อิมมตฺถญฺหิ สนฺธาย, วุตฺตมาจริเยหิปิ;
มหาเวยฺยากรเณหิ, นิรุตฺตินยทสฺสิภิฯ

‘‘ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กฺริยาวาจิ ติการกํ;
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ

อิธ ภาวกเมฺมสุ อตฺตโนปทุปฺปตฺตึ เกจิ อกฺขรจินฺตกา อวสฺสมิจฺฉนฺตีติ เตสํ มติวิภาวนตฺถมเมฺหหิ ภาวกมฺมานํ กฺริยาปทานิ อตฺตโนปทวเสนุทฺทิฎฺฐานิ เจว นิทฺทิฎฺฐานิ จฯ สพฺพานิปิ ปเนตานิ ติการกานิ กฺริยาปทานิ กฺริยาปทมาลมิจฺฉตา ปรสฺสปทตฺตโนปทวเสน โยเชตพฺพานิฯ ปาฬิอาทีสุ หิ ติการกานิ กฺริยาปทานิ ปรสฺสปทตฺตโนปทวเสน ทฺวิธา ฐิตานิฯ เสยฺยถิทํ? ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ สมาธิชฺฌานกุสลา, วนฺทนฺติ โลกนายกํฯ โมนํ วุจฺจติ ญาณํฯ อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติฯ กถํ ปฏิปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส รูปํ วิโภติ วิภวิยฺยติฯ โส ปหียิสฺสติฯ ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตํ ภาสเต ตปเตฯ ปูชโก ลภเต ปูชํฯ ปุตฺตกามา ถิโย ยาจํ, ลภเนฺต ตาทิสํ สุตํฯ อสิโต ตาทิ วุจฺจเต สพฺรหฺมาฯ อคฺคิชาทิ ปุเพฺพว ภูยเตฯ โส ปหีเยถาปิ โน ปหีเยถาติ เอวํ ทฺวิธา ฐิตานิฯ อตฺริทํ ปาฬิววตฺถานํ –

ติการกานิ สพฺพานิ, กฺริยาปทานิ ปายโต;
ปรสฺสปทโยเคน, ทิสฺสนฺติ ปิฎกตฺตเยฯ

อตฺตโนปทยุตฺตานิ, จุณฺณิเยสุ ปเทสุ หิ;
อตีวปฺปานิ คาถาสุ, ปทานีติ พหูนิ ตุฯ

คาถาสุ เจวิตรานิ, จุณฺณิเยสุ ปเทสุ จ;
สุพหูเนว หุตฺวาน, ทิสฺสนฺตีติ ปกาสเยฯ

ปทานํ นิเทฺทโส ปนติ อนฺติอาทีนํ เตสํ เตสํ วจนานมนุรูเปน โยเชตโพฺพฯ เอวํ ติการกกฺริยาปทานิ สรูปโต ววตฺถานโต นิเทฺทสโต จ เวทิตพฺพานิฯ

อิทานิ โนปสคฺคากมฺมิกาทิวเสน ภวติสฺส ธาตุสฺส วินิจฺฉยํ วทาม –

โนปสคฺคา อกมฺมา จ, โสปสคฺคา อกมฺมิกา;
โสปสคฺคา สกมฺมา จ, อิติ **ภู**ติ วิภาวิตาฯ

อิทํ ตุ วจนํ ‘‘ธมฺม-ภูโต ภุตฺวา’’ติอาทิสุ;
ปตฺตานุภวนตฺถํ เม, วิวเชฺชตฺวา อุทีริตํฯ

เอเตน ปน อเตฺถน, โนปสคฺคสกมฺมิกํ;

คเหตฺวา จตุธา โหติ, อิติ เญยฺยํ วิเสสโตฯ

โนปสคฺคา อกมฺมา จ, โสปสคฺคา อกมฺมิกา;
ภูธาตุ การิเต สเนฺต, เอกกมฺมา ภวนฺติ หิฯ

‘‘ภาเวติ กุสลํ ธมฺมํ, วิภาเวตี’’ติมานิธ;
ทเสฺสตพฺพานิ วิญฺญูหิ, สาสนญฺญูหิ สาสเนฯ

โสปสคฺคา สกมฺมา ตุ, การิตปฺปจฺจเย สติ;
ทฺวิกมฺมาเยว โหตีติ, ญาตพฺพํ วิญฺญุนา กถํฯ

อภิภาเวนฺติ ปุริสา, ปุริเส ปาณชาติกํ;
อนุภาเวติ ปุริโส, สมฺปตฺตึ ปุริสํ อิติฯ

อิทํ สกมฺมกํ นาม, อกมฺมกมิทํ อิติ;
กถเมฺหหิ ญาตพฺพํ, วิตฺถาเรน วเทถ โนฯ

วิตฺถาเรเนว กึ วตฺตุํ, สโกฺกมิ เอกเทสโต;
กถยิสฺสามิ สกฺกจฺจํ, วทโต เม นิโพธถฯ

อาขฺยาติกปทํ นาม, ทฺวิธํ สมุทีริตํ;
สกมฺมกมกมฺมญฺจ, อิติ วิญฺญู วิภาวเยฯ

ตตฺร ยสฺส ปโยคมฺหิ, ปทสฺส กตฺตุนา กฺริยา;
นิปฺผาทิตา วินา กมฺมํ, น โหติ ตํ สกมฺมกํฯ

‘‘ปจตี’’ติ หิ วุเตฺต ตุ, เยน เกนจิ ชนฺตุนา;
โอทนํ วา ปนญฺญํ วา, กิญฺจิ วตฺถุนฺติ ญายติฯ

ยสฺส ปน ปโยคมฺหิ, กเมฺมน รหิตา กฺริยา;
ปทสฺส ญายเต เอตํ, อกมฺมกนฺติ ตีรเยฯ

‘‘ติฎฺฐติ เทวทโตฺต’’ติ, วุเตฺต เกนจิ ชนฺตุนา;
ฐานํว พุทฺธิวิสโย, กมฺมภูตํ น กิญฺจิปิฯ

สกมฺมกปทํ ตตฺถ, กตฺตารํ กมฺมเมว จ;
ปกาเสติ ยถาโยค-มิติ วิญฺญู วิภาวเยฯ

‘‘โอทนํ ปจติ โปโส, โอทโน ปจฺจเต สยํ’’;
อิจฺจุทาหรณา เญยฺยา, อวุเตฺตปิ อยํ นโยฯ

อกมฺมกปทํ นาม, กตฺตารํ ภาวเมว จ;
ยถารหํ ปกาเสติ, อิติ ธีโรปลกฺขเยฯ

กตฺตารํ ‘‘ติฎฺฐติ’’จฺจตฺร, สูเจติ ภาวนามกํ;

‘‘อุปฎฺฐียติ’’ อิจฺจตฺร, อวุเตฺตปิ อยํ นโยฯ

เอวํ สกมฺมกากมฺมํ, ญตฺวา โยเชยฺย พุทฺธิมา;
ติกมฺมกญฺจ ชาเนยฺย, กราโท การิเต สติฯ

‘‘สุวณฺณํ กฎกํ โปโส, กาเรติ ปุริส’’นฺติ จ;
‘‘ปุริโส ปุริเส คามํ, รถํ วาเหติ’’อิจฺจปิฯ

เอตฺถ **ภวติ**ธาตุมฺหิ, นโย เอโส น ลพฺภติ;
ตสฺมา ทฺวิกมฺมกเญฺญว, ปทเมตฺถ วิภาวิตํฯ

เอทิโส จ นโย นาม, ปาฬิยํ ตุ น ทิสฺสติ;
เอกจฺจานํ มเตเนว, มยา เอวํ ปกาสิโตฯ

เอตฺถ จ ‘‘ตเมนํ ราชา, วิวิธา กมฺมการณา;
การาเปตี’’ติ โย ปาโฐ, **นิเทฺทเส** ตํ สุนิทฺทิเสฯ

‘‘มนุเสฺสหี’’ติ อาหริตฺวา, ปาฐเสสํ สุเมธโส;
‘‘สุนเขหิปิ ขาทาเปนฺติ’’, อิติ ปาฐสฺส ทสฺสนาฯ

เอตํ นยํ วิทู ญตฺวา, โยเช ปาฐานุรูปโต;
‘‘สุวณฺณํ กฎกํ โปโส, กาเรติ ปุริเสนิ’’ติฯ

วิกรณปฺปจฺจยาว, วุตฺตา เอตฺถ สรูปโต;
สคเณ สคเณ เตสํ, วุตฺติํ ทีเปตุเมว จฯ

‘‘อสฺมิํ คเณ อยํ ธาตุ, โหตี’’ติ เตหิ วิญฺญุโน;
วิญฺญาเปตุญฺจ อเญฺญหิ, ญาปนา ปจฺจเยหิ นฯ

ตถา หิ ภาวกเมฺมสุ, วิหิโต ปจฺจโย ตุ โย;
อฎฺฐวิเธปิ ธาตูนํ, คณสฺมิํ สมฺปวตฺตติฯ

ภูธาตุเชสุ รูเปสุ, อสโมฺมหาย โสตุนํ;
นานาวิโธ นโย เอวํ, มยา เอตฺถ ปกาสิโตฯ

เย โลเก อปฺปยุตฺตา วิวิธวิกรณาขฺยาตสเทฺทสฺวเฉกา,
เต ปตฺวาขฺยาตสเทฺท อวิคตวิมตี โหนฺติ ญาณีปิ ตสฺมา;
อจฺจนฺตเญฺญว ธีโร สปรหิตรโต สาสเน ทฬฺหเปโม,
โยคํ เตสํ ปโยเค ปฎุตรมติตํ ปตฺถยาโน กเรยฺยฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ

วิญฺญูนํ โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สวิกรณาขฺยาตวิภาโค นาม

ปฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๒. ภวติกฺริยาปทมาลาวิภาค

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, โสตูนํ มติวฑฺฒนํ;
กฺริยาปทกฺกมํ นาม, วิภตฺตาทีนิ ทีปยํฯ

ตตฺร อาขฺยาติกสฺส กฺริยาลกฺขณตฺตสูจิกา ตฺยาทโย วิภตฺติโย, ตา อฏฺฐวิธา วตฺตมานาปญฺจมีสตฺตมีปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีภวิสฺสนฺตี กาลาติปตฺติวเสนฯ

ตตฺถติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อเนฺต, เส เวฺห, เอ เมฺห อิเจฺจตา วตฺตมานาวิภตฺติโย นามฯ

ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตํ อนฺตํ, สุ โวฺห, เอ อามเส อิเจฺจตา ปญฺจมีวิภตฺติโย นามฯ

เอยฺย เอยฺยุํ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยาโวฺห, เอยฺยํ เอยฺยาเมฺห อิเจฺจตา สตฺตมีวิภตฺติโย นามฯ

อ อุ, เอ ตฺถ, อํ มฺห, ตฺถ เร, โตฺถ โวฺห, อึ เมฺห อิเจฺจตา ปโรกฺขาวิภตฺติโย นามฯ

อา อู, โอ ตฺถ, อํ มฺหา, ตฺถ ตฺถุํ, เส วฺหํ, อึ มฺหเส อิเจฺจตา หิยฺยตฺตนีวิภตฺติโย นามฯ

อี อุํ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา อู, เส วฺหํ, อํ เมฺห อิเจฺจตา อชฺชตนีวิภตฺติโย นามฯ

สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิ สฺสาม, สฺสเต สฺสเนฺต, สฺสเส สฺสเวฺห, สฺสํ สฺสาเมฺห อิเจฺจตา ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติโย นามฯ

สฺสา สฺสํสุ, เสฺส สฺสถ, สฺสํ สฺสามฺหา, สฺสถ สฺสิสุ, สฺสเส สฺสเวฺห, สฺสึ สฺสามฺหเส อิเจฺจตา กาลาติปตฺติวิภตฺติโย นามฯ

สพฺพาสเมตาสํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปุพฺพกานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ ปรสฺสปทานิ นามฯ ยานิ ยานิ ปน ปรานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ อตฺตโนปทานิ นามฯ ตตฺถ ปรสฺสปทานิ วตฺตมานา ฉ, ปญฺจมิโย ฉ, สตฺตมิโย ฉ, ปโรกฺขา ฉ, หิยฺยตฺตนิโย ฉ, อชฺชตนิโย ฉ, ภวิสฺสนฺติโย ฉ, กาลาติปตฺติโย ฉาติ อฏฺฐจตฺตาลีสวิธานิ โหนฺติ, ตถา อิตรานิ, สพฺพานิ ตานิ ปิณฺฑิตานิ ฉนฺนวุติวิธานิฯ

ปรสฺสปทานมตฺตโนปทานญฺจ เทฺว เทฺว ปทานิ ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา นามฯ เต วตฺตมานาทีสุ จตฺตาโร จตฺตาโร, อฏฺฐนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน ทฺวตฺตึส, ปิณฺฑิตานิ ปริมาณาเนวฯ

ทฺวีสุ ทฺวีสุ ปเทสุ ปฐมํ ปฐมํ เอกวจนํ, ทุติยํ ทุติยํ พหุวจนํฯ

ตตฺร วตฺตมานวิภตฺตีนนฺติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม อิเจฺจตานิ ปรสฺสปทานิฯ เต อเนฺต, เส เวฺห, เอ เมฺห อิเจฺจตานิ อตฺตโนปทานิฯ ปรสฺสปทตฺตโนปเทสุปิติ อนฺติ อิติ ปฐมปุริสา, สิถ อิติ มชฺฌิมปุริสา, มิ ม อิติ อุตฺตมปุริสา, เต อเนฺต อิติ ปฐมปุริสา, เส เวฺห อิติ มชฺฌิมปุริสา, เอ เมฺห อิติ อุตฺตมปุริสาฯ

ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริเสสุปิ ติ-อิติ เอกวจนํ, อนฺติ-อิติ พหุวจนนฺติ เอวํ เอกวจนพหุวจนานิ กมโต เญยฺยานิฯ เอวํ เสสาสุ วิภตฺตีสุ ปรสฺสปทตฺตโนปทปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริเสกวจนพหุวจนานิ เญยฺยานิฯ

ตตฺถ **วิภตฺตี**ติ เกนฏฺเฐน วิภตฺติ? กาลาทิวเสน ธาตฺวตฺถํ วิภชตีติ วิภตฺติ, สฺยาทีหิ นามิกวิภตฺตีหิ สห สพฺพสงฺคาหกวเสน ปน สกตฺถปรตฺถาทิเภเท อเตฺถ วิภชตีติ วิภตฺติ, กมฺมาทโย วา การเก เอกวจนพหุวจนวเสน วิภชตีติ วิภตฺติ, วิภชิตพฺพา ญาเณนาติปิ วิภตฺติ, วิภชนฺติ อเตฺถ เอตายาติปิ วิภตฺติ, อถ วา สติปิ ชินสาสเน อวิภตฺติกนิเทฺทเส สเพฺพน สพฺพํ วิภตฺตีหิ วินา อตฺถสฺสา’นิทฺทิสิตพฺพโต วิเสเสน วิวิเธน วา อากาเรน ภชนฺติ เสวนฺติ นํ ปณฺฑิตาติปิ วิภตฺติฯ ตตฺถ อวิภตฺติกนิเทฺทสลกฺขณํ วทาม สห ปโยคนิทสฺสนาทีหิฯ

อวิภตฺติกนิเทฺทโส, นามิเกสฺปลพฺภติ;
นาขฺยาเตสูติ วิเญฺญยฺย-มิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

นิโคฺรโธว มหารุโกฺข, เถร วาทานมุตฺตโม;
อนูนํ อนธิกญฺจ, เกวลํ ชินสาสนํฯ

ตตฺร เถร-อิติ อวิภตฺติโก นิเทฺทโส, เถรานํ อยนฺติ เถโรฯ โก โส? วาโทฯ เถรวาโท อเญฺญสํ วาทานํ อุตฺตโมติ อยมเตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘‘กาโย เต สพฺพ โสวโณฺณ’’, อิจฺจาทิมฺหิปิ นามิเก;
อวิภตฺติกนิเทฺทโส, คเหตโพฺพ นยญฺญุนาฯ

อวิภตฺติกนิเทฺทโส, นนฺวาขฺยาเตปิ ทิสฺสติ;
‘‘โภ ขาท ปิว’’อิจฺจตฺร, วเท โย โกจิ โจทโกฯ

ยทิ เอวํ มเตนสฺส, ภเวยฺย อวิภตฺติกํ;
‘‘ภิกฺขุ, โภ ปุริสิ’’จฺจาทิ, ปทมฺปิ, น หิทํ ตถาฯ

‘‘ภิกฺขุ, โภ ปุริสิ’’จฺจาทิ, **สิ ค** โลเปน วุจฺจติ;
ตถา ‘‘ขาทา’’ติอาทีนิ, **หิ** โลเปน ปวุจฺจเรฯ

เอวํ อวิภตฺติกนิเทฺทโส อาขฺยาเตสุ น ลพฺภติ, นาเมสฺเยว ลพฺภติฯ ตตฺราปิ ‘‘อฎฺฐ จ ปุคฺคล ธมฺมทสา เต’’ติ เอตฺถ ฉนฺทวเสน **ปุคฺคล** อิติ รสฺสกรณํ ทฎฺฐพฺพํ, น ‘‘กกุสนฺธ โกณาคมโน จ กสฺสโป’’ติ เอตฺถ **กกุสนฺธ** อิติ อวิภตฺติกนิเทฺทโส วิย อวิภตฺติกนิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘ภิกฺขุ นิสิเนฺน มาตุคาโม อุปนิสิโนฺน วา โหติ อุปนิปโนฺน วา’’ติ เอตฺถ ปน ภิกฺขูติ อิทํ ภิกฺขุมฺหีติ วตฺตพฺพตฺถตฺตา ภุมฺมตฺเถ ปจฺจตฺตนฺติปิ อทิฎฺฐวิภตฺติกนิเทฺทโสติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ ตตฺถ ปน ฉนฺทวเสน กตรสฺสตฺตา ตานิ ปทานิ อวิภตฺติกนิเทฺทสปกฺขมฺปิ ภชนฺตีติ วตฺตุํ น ยุชฺชติฯ

ตตฺถ **ปรสฺสปทานี**ติ ปรสฺส อตฺถภูตานิ ปทานิ ปรสฺสปทานิฯ เอตฺถุตฺตมปุริเสสุ อตฺตโน อเตฺถสุปิ อตฺตโนปทโวหาโร น กริยติฯ

กิญฺจาปิ อตฺตโน อตฺถา, ปุริสา อุตฺตมวฺหยา;

ตถาปิ อิตเรสาน-มุสฺสนฺนตฺตาว ตพฺพสา;
ตโพฺพหาโร อิเมสานํ, โปราเณหิ นิโรปิโตฯ

อตฺตโนปทานีติ อตฺตโน อตฺถภูตานิ ปทานิ อตฺตโนปทานิฯ เอตฺถ ปน ปฐมมชฺฌิมปุริเสสุ ปรสฺสเตฺถสุปิ ปรสฺสปทโวหาโร น กริยติฯ

ปฐมมชฺฌิมา เจเต, ปรสฺสตฺถา ตถาปิ จ;
อิตเรสํ นิรูฬฺหตฺตา, ตโพฺพหารสฺส สจฺจโตฯ

อิมสฺส ปนิเมสานํ, ปุพฺพโวหารตาย จ;
ตถา สงฺกรโทสสฺส, หรณตฺถาย โส อยํ;
อตฺตโนปทโวหาโร, เอสมาโรปิโต ธุวํฯ

ปรสฺสปทสญฺญาทิ-สญฺญาโย พหุกา อิธ;
โปราเณหิ กตตฺตาตา, สญฺญา โปราณิกา มตาฯ

ตสฺมา อิธ ปฐมปุริสาทีนํ ติณฺณํ ปุริสานํ วจนตฺถํ น ปริเยสามฯ รูฬฺหิยา หิ โปราเณหิ ตฺยาทีนํ ปุริสสญฺญา วิหิตาฯ

เอกวจนพหุวจเนสุ ปน เอกสฺสตฺถสฺส วจนํ **เอกวจนํ**ฯ พหูนมตฺถานํ วจนํ **พหุวจนํ**ฯ อถ วา พหุเตฺตปิ สติ สมุทายวเสน ชาติวเสน วา จิเตฺตน สมฺปิเณฺฑตฺวา เอกีกตสฺสตฺถสฺส เอกสฺส วิย วจนมฺปิ เอกวจนํ, พหุเตฺต นิสฺสิตสฺส นิสฺสยโวหาเรน วุตฺตสฺส นิสฺสยวเสน เอกสฺส วิย วจนมฺปิ เอกวจนํ, เอกตฺตลกฺขเณน พวฺหตฺถานํ เอกวจนํ วิย วจนมฺปิ เอกวจนํฯ อพหุเตฺตปิ สติ อตฺตครุการาปริเจฺฉทมาติกานุสนฺธินยปุจฺฉาสภาคปุถุจิตฺต- สมาโยคปุถุอารมฺมณวเสน เอกตฺถสฺส พหูนํ วิย วจนํ พหุวจนํ, ตถา เย เย พหโว ตนฺนิวาสตํปุตฺตสงฺขาตเสฺสกสฺสตฺถสฺส รูฬฺหีวเสน พหูนํ วิย วจนมฺปิ พหุวจนํ, เอกสฺสตฺถสฺส อเญฺญนเตฺถน เอกาภิธานวเสน พหูนํ วิย วจนมฺปิ พหุวจนํ, เอกสฺสตฺถสฺส นิสฺสิตวเสน พหูนํ วิย วจนมฺปิ พหุวจนํ, เอกสฺสตฺถสฺส อารมฺมณเภทกิจฺจเภทวเสน พหูนํ วิย วจนมฺปิ พหุวจนํฯ เอวมิเมหิ อากาเรหิ เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ, เอกมฺหิ วิย จ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ, พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ, พหุมฺหิ วิย จ วตฺตเพฺพ พหุวจนํ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปุถุวจนํ, อเนกวจน**นฺติ จ อิมเสฺสว นามํฯ

วจเนสุ อยํ อโตฺถ, นามาขฺยาตวิภตฺตินํ;
วเสน อธิคนฺตโพฺพ, สาสนตฺถคเวสินาฯ

ตสฺมา ตทตฺถวิญฺญาปนตฺถํ อิธ นามิกปโยเคหิ สเหวาขฺยาตปโยเค ปวกฺขาม – ‘‘ราชา อาคจฺฉติ, สหาโย เม อาคจฺฉติ, เอกํ จิตฺต’’ มิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส เอกวจนปโยคาฯ ‘‘ราชาโน อาคจฺฉนฺติ, สหายา เม อาคจฺฉนฺติ, น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา, เทฺว ตีณิ’’ อิเจฺจวมาทโย พวฺหตฺถานํ พหุวจนปโยคาฯ

‘‘สา เสนา มหตี อาสิ, พหุชฺชโน ปสโนฺนสิ, สโพฺพ ตํ ชโน โอชินายตุ, อิตฺถิคุมฺพสฺส ปวรา, พุทฺธสฺสาหํ วตฺถยุคํ อทาสึ, ทฺวยํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ, เปมํ มหนฺตํ รตนตฺตยสฺส, กเร ปสาทญฺจ นโร อวสฺสํ, ภิกฺขุสโงฺฆ, พลกาโย, เทวนิกาโย, อริยคโณ’’- อิเจฺจวมาทโย, ‘‘ทฺวิกํ ติก’’มิจฺจาทโย จ สมุทายวเสน พวฺหตฺถานํ เอกวจนปโยคาฯ

กตฺถจิ ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ พหุวจนปโยคาปิ ทิสฺสนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ปูชิตา ญาติสงฺฆหิ, เทวกายา สมาคตา, สเพฺพเต เทวนิกายา, เทฺว เทวสงฺฆา, ตีณิ ทุกานิ, จตฺตาริ นวกานิ’’ อิเจฺจวมาทโย ปโยคาปิ ทิสฺสนฺติฯ อิเม เอกวจนวเสน วตฺตพฺพสฺส สมุทายสฺส พหุสมุทายวเสน พหุวจนปโยคาติ คเหตพฺพา, สงฺคยฺหมานา จ พฺวหตฺถพหุวจเน สงฺคหํ คจฺฉนฺติ วิสุํเยว วา, ตสฺมา พหุสมุทายาเปกฺขพหุวจนนฺติ เอเตสํ นามํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ปาณํ น หเน, สโสฺส สมฺปชฺชติ’’ อิเจฺจวมาทโย ชาติวเสน พฺวหตฺถานํ เอกวจนปโยคา, ตพฺภาวสามเญฺญน พฺวหตฺถานํ เอกวจนปโยคาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

‘‘นาคํ รฏฺฐสฺส ปูชิตํ, สาวตฺถี สทฺธา อโหสิ ปสนฺนา’’ อิเจฺจวมาทโย นิสฺสยวเสน ปวตฺตานํ นิสฺสยโวหาเรน วุตฺตานเมกวจนปโยคาฯ

‘‘ติลกฺขณํ, กุสลากุสลํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, ธมฺมวินโย, จิตฺตเสโน จ คนฺธโพฺพ, นติยา อสติ อาคติคติ น โหติ, อาคติคติยา อสติ จุตูปปาโต น โหติ’’ อิเจฺจวมาทโย เอกตฺตลกฺขเณ พฺวหตฺถานํ เอกวจนปโยคาฯ

‘‘เอวํ มยํ คณฺหาม, อมฺหากํ ปกติ, ปธานนฺติ โข เมฆิย วทมานํ กินฺติ วเทยฺยาม’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส อตฺตวเสน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘เต มนุสฺสา ตํ ภิกฺขุํ เอตทโวจุํ ‘ภุญฺชถ ภเนฺต’ติ, อหํ มนุเสฺสสุ มนุสฺสภูตา, อพฺภาคตา นา’สนกํ อทาสึ’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส ครุการวเสน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺมา’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส อปริเจฺฉทวเสน พหุวจนปโยคา, อนิยมิตสงฺขาวเสน พหุวจนปโยคา วาฯ

เกจิ ปน ‘‘เทสนาโสตปาตวเสน พหุวจนปโยคา’’ติปิ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ น หิ ตถาคโต สติสมฺปชญฺญรหิโต ธมฺมํ เทเสติ, ยุตฺติ จ น ทิสฺสติ ‘‘มาติกายํ ปุจฺฉายํ วิสฺสชฺชเน จาติ ตีสุปิ ฐาเนสุ อปฺปจฺจยาทิธเมฺม เทเสโนฺต สตฺถา ปุนปฺปุนํ พหุวจนวเสน เทสนาโสเต ปติตฺวา ธมฺมํ เทเสตี’’ติฯ

‘‘กตเม ธมฺมา อปฺปจฺจยา’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส มาติกานุสนฺธินเยน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘อิเม ธมฺมา อปฺปจฺจยา’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส ปุจฺฉานุสนฺธินเยน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘กตเม ธมฺมา โน ปรามาสา, เต ธเมฺม ฐเปตฺวา อวเสสา กุสลากุสลาพฺยากตา ธมฺมา’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส ปุจฺฉาสภาเคน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา ทุรนุโพธา สนฺตา ปณีตา อตกฺกาวจรา นิปุณา ปณฺฑิตเวทนียา, เย ตถาคโต สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตี’’ติ อยเมกสฺสตฺถสฺส ปุถุจิตฺตสมาโยคปุถุอารมฺมณวเสน พหุวจนปโยโคฯ

‘‘เอกํ สมยํ ภควา สเกฺกสุ วิหรติ กปิลวตฺถุสฺมิํ มหาวเน,

สนฺติ ปุตฺตา วิเทหานํ, ทีฆาวุ รฏฺฐวฑฺฒโน;
เต รชฺชํ การยิสฺสนฺติ, มิถิลายํ ปชาปติ’’ –

อิเจฺจวมาทโย สทฺทา เย เย พหโว, ตนฺนิวาสตํปุตฺตสงฺขาตเสฺสกตฺถสฺส รูฬฺหีวเสน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน อามเนฺตสิ ‘คจฺฉถ ตุเมฺห สาริปุตฺตา กีฏาคิรึ คนฺตฺวา อสฺสชิปุนพฺพสุกานํ ภิกฺขูนํ กีฏาคิริสฺมา ปพฺพาชนียกมฺมํ กโรถ, ตุมฺหากํ เอเต สทฺธิวิหาริโน’ติ’’, ‘‘กจฺจิ โว กุลปุตฺตา, เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตโวฺห’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส อเญฺญนเตฺถน เอกาภิธานวเสน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺติ’’ อิเจฺจวมาทโย เอกสฺสตฺถสฺส นิสฺสิตวเสน พหุวจนปโยคาฯ

‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ อยมารมฺมณเภเทน เอกสฺสตฺถสฺส พหุวจนปโยโคฯ

‘‘จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา’’ติ อยํ ปน กิจฺจเภเทน เอกสฺสตฺถสฺส พหุวจนปโยโคฯ

ตตฺถ เอกเตฺถกวจนํ, สมุทายาเปกฺขกวจนํ, ชาตฺยาเปกฺขกวจนํ, ตนฺนิสฺสยาเปกฺขกวจนํ, เอกตฺตลกฺขณกวจนนฺติ ปญฺจวิธํ เอกวจนํ ภวติฯ เอตฺถ ปน ชาตฺยาเปกฺขกวจนํ อตฺถโต สามญฺญาเปกฺขกวจนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

พวฺหตฺถพหุวจนํ, พหุสมุทายาเปกฺขพหุวจนํ, อตฺตพหุวจนํ, ครุการพหุวจนํ, อปริเจฺฉทพหุวจนํ, มาติกานุสนฺธินยพหุวจนํ, ปุจฺฉานุสนฺธินยพหุวจนํ, ปุจฺฉาสภาคพหุวจนํ, ปุถุจิตฺตสมาโยคปุถุอารมฺมณพหุวจนํ, ตนฺนิวาสพหุวจนํ, ตํปุตฺตพหุวจนํ, เอกาภิธานพหุวจนํ, ตนฺนิสฺสิตาเปกฺขพหุวจนํ , อารมฺมณเภทพหุวจนํ, กิจฺจเภทพหุวจนนฺติ ปนฺนรสวิธํ พหุวจนํ ภวติฯ อิเจฺจวํ วีสธา สพฺพานิ เอกวจนพหุวจนานิ สงฺคหิตานิฯ อตฺริทํ ปาฬิววตฺถานํ –

เอกเตฺถ เทกวจน-ญฺจิตรสฺมิตรมฺปิ จ;
สมุทายชาติเอกตฺต-ลกฺขณกวโจปิ จ;
สาฏฺฐกเถ ปิฏกมฺหิ, ปาเฐ ปาเยน ทิสฺสเรฯ

ครุมฺหิ จตฺตเนกสฺมึ, พหุวจนกํ ปน;
ปาฬิยํ อปฺปกํ อฏฺฐ-กถาฏีกาสุ ตํ พหุํฯ

ตถา หิ พหุกํ เทก-วจนํเยว ปาฬิยํ;
ครุมฺหิ จตฺตเนกสฺมึ, อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ตว สาสนมาคมฺม, ปโตฺตมฺหิ อมตํ ปทํ’’ฯ

อิเจฺจวมาทโย ปาฐา, พหุธา ชินสาสเน;
ทิสฺสนฺตีติ วิชาเนยฺย, วิทฺวา อกฺขรจินฺตโกฯ

สาติสยํ ครุการา-รหสฺสาปิ มเหสิโน;
เอกวจนโยเคน, นิเทฺทโส ทิสฺสเต ยโตฯ

ตโต โวหารกุสโล, กเรยฺยตฺถานุรูปโต;
เอกวจนโยคํ วา, อิตรํ วา สุเมธโสฯ

ปาเยน ตนฺนิวาสมฺหิ, พหุวจนกํ ฐิตํ;
ตํปุเตฺต อปฺปกํ ตนฺนิ-สฺสเยกวจนมฺปิ จฯ

ปุถุจิตฺตาปริเจฺฉท-มาติกาสนฺธิอาทิสุ;
พหุวจนกญฺจาปิ, อปฺปกนฺติ ปกาสเยฯ

เอกาภิธานโต กิจฺจา, ตถา โคจรโตปิ จ;
พหุวจนกํ ตนฺนิ-สฺสิตาเปกฺขญฺจ อปฺปกํฯ

อิเจฺจวํ สปฺปโยคํ ตุ, ญตฺวาน วจนทฺวยํ;
กาตโพฺพ ปน โวหาโร, ยถาปาฬิ วิภาวินาฯ

อิทานิ กาลาทิวเสน อาขฺยาตปฺปวตฺตึ ทีปยิสฺสาม – กาลการกปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณํ **อาขฺยาติกํ**ฯ ตตฺร **กาล**นฺติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนวเสน ตโย กาลา, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลาติปตฺติวเสน ปน ฉ, เต เอเกกา ติปุริสกาฯ

วุตฺตปฺปการกาเลสุ, ยทิทํ วตฺตเต ยโต;
อาขฺยาติกํ ตโต ตสฺส, กาลทีปนตา มตาฯ

การกนฺติ กมฺมกตฺตุภาวาฯ เต หิ อุปจารมุขฺยสภาววเสน กโรนฺติ กรณนฺติ จ ‘‘การกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตว ยถากฺกมํ กฺริยานิมิตฺต ตํสาธก ตํสภาวาติ เวทิตพฺพาฯ

กมฺมํ กตฺตา จ ภาโว จ, อิเจฺจวํ การกา ติธา;
วิภตฺติปจฺจยา เอตฺถ, วุตฺตา นาญฺญตฺร สจฺจโตฯ

‘‘ปริภวิยฺยติ’’จฺจาที, กเมฺม สิชฺฌนฺติ การเก;
‘‘สมฺภวตี’’ติอาทีนิ, สิชฺฌเร กตฺตุการเกฯ

‘‘วิภวิยฺยติ’’อิจฺจาที, ภาเว สิชฺฌนฺติ การเก;
ติวิเธเสฺววเมเตสุ, วิภตฺติปจฺจยา มตาฯ

การกตฺตยมุตฺตํ ยํ, อาขฺยาตํ นตฺถิ สพฺพโส;
ตสฺมา ตทฺทีปนตฺตมฺปิ, ตสฺสาขฺยาตสฺส ภาสิตํฯ

การกตฺตํ ตุ ภาวสฺส, สเจปิ น สมีริตํ;
การกลกฺขเณ เตน, ภาเวน จ อวตฺถุนาฯ

กฺริยานิปฺผตฺติ นตฺถีติ, ยุตฺติโตปิ จ นตฺถิ ตํ;
ตถาปาขฺยาติเก ตสฺส, ตโพฺพหาโร นิรุตฺติยํ;
ปติฏฺฐิตนโยวาติ, มนฺตฺวา อเมฺหหิ ภาสิโตฯ

ปุริโสติ เอกวจนพหุวจนกา ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสาฯ ตตฺถ ปฐมปุริโส อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรเณ สาธกวาจเก วา กมฺมวาจเก วา **ตุมฺหา’มฺห**สทฺทวชฺชิเต ปจฺจตฺตวจนภูเต นามมฺหิ ‘‘อภินีหาโร สมิชฺฌติ, โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุญาณ’’นฺติอาทีสุ วิย ปยุชฺชมาเนปิ, ตฎฺฐานิยเตฺต สติ ‘‘ภาสติ วา กโรติ วา, ปีฬิยโกฺขติ มํ วิทู, วุจฺจตีติ วจน’’นฺติอาทีสุ วิย อปฺปยุชฺชมาเนปิ สพฺพธาตูหิ ปโร โหติฯ กตฺถจิ ปน ปาฬิปฺปเทเส นามสฺส อปฺปยุตฺตตฺตา ปฐมปุริสปโยคโตฺถ ทุรนฺโพโธ ภวติ, ยถา ‘‘ทุกฺขํ เต เวทยิสฺสามิ, ตตฺถ อสฺสาสยนฺตุ ม’’นฺติฯ ตถา หิ เอตฺถ ‘‘ปาทา’’ติ ปาฐเสโส, ตสฺมิํ ทุกฺขสาสนาโรจเน วตฺตุํ อวิสหนวเสน กิลมนฺตํ มํ เทวสฺส อุโภ ปาทา อสฺสาเสนฺตุ, วิสฺสโฎฺฐ กเถหีติ มํ วทถาติ อธิปฺปาโย จ ภวติฯ

อธิปฺปาโย สุทฺโพฺพโธ, ยสฺมา วิชฺชติ ปาฬิยํ;
ตสฺมา อุปฎฺฐหํ คเณฺห, ครุํ ครุมตํ วิทูฯ

ตตฺริมานิ **ภู**ธาตาธิการตฺตา **ภู**ธาตุวเสน นิทสฺสนปทานิฯ โส ปริภวติ, เต ปริภวนฺติ, ปริภวติ, ปริภวนฺติฯ สปโตฺต อภิภวิยเต, สพฺพา วิตฺยา’นุภูยเต, อภิภวิยเต, อนุภูยเตติฯ ยตฺถ สติปิ นามสฺส สาธกวาจกเตฺต อปจฺจตฺตวจนตฺตา อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรณตา น ลพฺภติ, ตตฺถ กมฺมวาจกํ ปจฺจตฺตวจนภูตํ ตุลฺยาธิกรณปทํ ปฎิจฺจ ปฐมปุริสาทโย ตโย ลพฺภนฺติฯ ตํ ยถา? ปริภวิยฺยเต ปุริโส เทวทเตฺตน, ปริภวิยฺยเส ตฺวํ เทวทเตฺตน, ปริภวิยฺยเมฺห มยํ อกุสเลหิ ธเมฺมหิฯ เอตฺถ ปนิทํ วจนํ น วตฺตพฺพํ ‘‘นินฺทนฺติ ตุณฺหิมาสิน’นฺติอาทีสุ สติปิ นามสฺส กมฺมวาจกเตฺต อปจฺจตฺตวจนตฺตา อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรณตา น ลพฺภตีติ ปฐมปุริสุปฺปตฺติ น สิยา’’ติฯ กสฺมาติ เจ? ‘‘นินฺทนฺติ ตุณฺหิมาสิน’’นฺติอาทีสุ ‘‘ชนา’’ติ อชฺฌาหริตพฺพสฺส สาธกวาจกสฺส นามสฺส สทฺทิมาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เอวมุตฺตรตฺราปิ นโยฯ

มชฺฌิมปุริโส อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรเณ สาธกวาจเก วา กมฺมวาจเก วา ปจฺจตฺตวจนภูเต **ตุมฺห**สเทฺท ปยุชฺชมาเนปิ, ตฎฺฐานิยเตฺต สติ อปฺปยุชฺชมาเนปิ สพฺพธาตูหิ ปโร โหติฯ ตฺวํ อติภวสิ, ตุเมฺห อติภวถ, อติภวสิ, อติภวถฯ ตฺวํ ปริภวิยเส เทวทเตฺตน, ตุเมฺห ปริภวิยเวฺหฯ ยตฺถ สติปิ **ตุมฺห**สทฺทสฺส สาธกวาจกเตฺต อปจฺจตฺตวจนตฺตา อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรณตา น ลพฺภติ, น ตตฺถ มชฺฌิมปุริโส โหติฯ อิตเร ปน เทฺว โหนฺติ กมฺมวาจกํ ปจฺจตฺตวจนภูตํ ตุลฺยาธิกรณปทํ ปฎิจฺจฯ ตํ ยถา? ตยา อภิภวิยเต สปโตฺต, ตยา อภิภวิเย อหํฯ

อุตฺตมปุริโส อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรเณ สาธกวาจเก วา กมฺมวาจเก วา ปจฺจตฺตวจนภูเต **อมฺห**สเทฺท ปยุชฺชมาเนปิ, ตฎฺฐานิยเตฺต สติ อปฺปยุชฺชมาเนปิ สพฺพธาตูหิ ปโร โหติฯ อหํ ปริภวามิ, มยํ ปริภวาม, ปริภวามิ, ปริภวามฯ อหํ ปริภวิยฺยามิ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ, มยํ ปริภวิยฺยาม, ปริภวิยฺยามิ, ปริภวิยฺยามฯ ยตฺถ สติปิ **อมฺห**สทฺทสฺส สาธกวาจกเตฺต อปจฺจตฺตวจนตฺตา อาขฺยาตปเทน ตุลฺยาธิกรณตา น ลพฺภติ, น ตตฺถ อุตฺตมปุริโส โหติฯ อิตเร ปน เทฺว โหนฺติ กมฺมวาจกํ ปจฺจตฺตวจนภูตํ ตุลฺยาธิกรณปทํ ปฎิจฺจฯ ตํ ยถา? มยา อนุภวิยเต สมฺปตฺติ, มยา อภิภวิยเส ตฺวํฯ เอวํ ยตฺถ ยตฺถ สาธกวาจกานํ วา กมฺมวาจกานํ วา นามาทีนํ ปจฺจตฺตวจนภูตานํ อาขฺยาตปเทหิ ตุลฺยาธิกรณเตฺต ลเทฺธ ตตฺถ ตตฺถ ปฐมปุริสาทโย ลพฺภนฺติ, ตสฺมา นามาทีนํ ปจฺจตฺตวจนภูตานํ ตุลฺยาธิกรณภาโวเยว ปฐมปุริสาทีนมุปฺปตฺติยา การณํฯ

ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ปุริสานเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส คเหตโพฺพฯ เอตฺถ เอกาภิธานํ นาม เอกโต อภิธานํ เอกกาลาภิธานญฺจฯ ตญฺจ โข **จ**สทฺทปโยเคเยว, อจสทฺทปโยเค ภินฺนกาลาภิธาเน ตคฺคหณาภาวโตฯ ‘‘ตุเมฺห อตฺถกุสลา ภวถ, มยมตฺถกุสลา ภวาม’’ อิเจฺจวมาทโย

ตปฺปโยคาฯ ตตฺถ ตุเมฺห อตฺถกุสลา ภวถ – อิเจฺจตสฺมึ โวหาเร ‘‘โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, ตฺวญฺจ อตฺถกุสโล ภวสิ, ตุเมฺห อตฺถกุสลา ภวถา’’ติ เอวํ ทฺวินฺนเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส คเหตโพฺพฯ ‘‘มยมตฺถกุสลา ภวาม’’ อิเจฺจตสฺมึ ปน ‘‘โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, อหญฺจ อตฺถกุสโล ภวามิ, มยมตฺถกุสลา ภวามา’’ติ วา ‘‘ตฺวญฺจ อตฺถกุสโล ภวสิ, อหญฺจ อตฺถกุสโล ภวามิ, มยมตฺถกุสลา ภวามา’’ติ วา เอวมฺปิ ทฺวินฺนเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส คเหตโพฺพฯ ‘‘โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, ตฺวญฺจ อตฺถกุสโล ภวสิ, อหญฺจ อตฺถกุสโล ภวามิ, มยมตฺถกุสลา ภวามา’’ติ วา ‘‘โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, เต จ อตฺถกุสลา ภวนฺติ, ตฺวญฺจ อตฺถกุสโล ภวสิ, ตุเมฺห จ อตฺถกุสลา ภวถ, อหญฺจ อตฺถกุสโล ภวามิ, มยมตฺถกุสลา ภวามา’’ติ วา เอวํ ติณฺณเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส คเหตโพฺพฯ

อปโรปิ อตฺถนโย วุจฺจติ – ‘‘ตฺวญฺจ อตฺถกุสโล ภวสิ, โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, ตุเมฺห อตฺถกุสลา ภวถา’’ติ วา ‘‘อหญฺจ อตฺถกุสโล ภวามิ, โส จ อตฺถกุสโล ภวติ, มยมตฺถกุสลา ภวามา’’ติ วา อิมินา นเยน อเนกปฺปเภโท อตฺถนโยฯ เอวํ เสสาสุ วิภตฺตีสุ ปญฺจมีสตฺตมิยาทีสุ ปโรปุริโส คเหตโพฺพฯ สเพฺพสุ จ กฺริยาปเทสุ พฺยหตฺถวาจเกสุ พหุวจนเนฺตสุ, น ปน พหุวจนเนฺตสุปิ เอกสฺสตฺตโน วาจเกสุ ครุกาตพฺพเสฺสกสฺสตฺถสฺส วาจเกสุ จ กฺริยาปเทสุฯ เอตฺถ โจทนาสนฺทีปนิโย อิมา คาถา –

‘‘ตฺวญฺจ ภวสิ โส จาปิ, ภวติ’’จฺจาทิภาสเน;
‘‘ตุเมฺห ภวถ’’ อิจฺจาทิ, ปโรโปโส กถํ สิยา?;

‘‘อหํ ภวามิ โส จาปิ, ภวติ’’จฺจาทิภาสเน;
‘‘มยํ ภวาม’’อิจฺจาทิ, อุตฺตโม จ กถํ สิยา?;

เอตฺถ จ วุจฺจเต –

ปจฺฉา วุโตฺต ปโร นาม, สญฺญาย ปฏิปาฏิยา;
เอวํ ปน คเหตโพฺพ, ปโรปุริสนามโกฯ

ปฐมมฺหา ปโร นาม, มชฺฌิโม อุตฺตโมปิ จ;
มชฺฌิมมฺหา ปโร นาม, อุตฺตโม ปุริโส รุโตฯ

เอวํ ตุ คหณเญฺหตฺถ, โวหารสฺสานุโลมกํ;
โทโส ตทนุโลมมฺหิ, คหณสฺมึ น วิชฺชติฯ

‘‘ตฺวญฺจ ภเทฺท สุขี โหหิ, เอโส จาปิ มหามิโค’’;
อิติ ปาโฐ ยโต ทิโฏฺฐ, ตสฺมา เอวํ วเทมเสฯ

‘‘ตุเมฺห เทฺว สุขิตา โหถ’’, อิจฺจโตฺถ ตตฺถ ทิสฺสติ;
เอวํปฺยยํ นโย วุโตฺต, อตฺตโนมติยา มมฯ

อตฺตโนมติ กิญฺจาปิ, กถิตา สพฺพทุพฺพลา;
ตถาปิ นยมาทาย, กถิตตฺตา อโกปิยาฯ

‘‘ธเมฺมน รชฺชํ กาเรนฺตํ, รฏฺฐา ปพฺพาชยิตฺถ มํ;

ตฺวญฺจ ชานปทา เจว, เนคมา จ สมาคตา’’ฯ

‘‘อหญฺจ มทฺทิเทวี จ, ชาลีกณฺหาชินา จุโภ;
อญฺญมญฺญํ โสกนุทา, วสาม อสฺสเม ตทา’’ฯ

เอตา คาถาปิ เอตสฺส, อตฺถสฺส ปน สาธิกา;
ตาสุ วุตฺตนเยเนว, อโตฺถ สุปากโฏ สิยา;
เอวํ วิญฺญูหิ วิเญฺญยฺยํ, พหุนา ภาสิเตน กิํฯ

อาการเรน มนาเปน, กถเน เยน เกนจิ;
น วิรุชฺฌติ เจ อโตฺถ, ตํ ปมาณํ สุธีมตํฯ

ปุริสตฺตยโต เอโส, ปโรปุริสนามโก;
นุปลพฺภติ ปเจฺจกํ, ตทโนฺตคธโตว ยํฯ

ปาฏวตฺถาย โสตูนํ, โวหารเตฺถสุ สพฺพโส;
วิสุํ อลพฺภมาโนปิ, ลพฺภมาโนว อุทฺธโฏฯ

สเงฺขปโตเปตฺถ ปุริสปฺปวตฺติ เอวํ อุปลกฺขิตพฺพา ‘‘**อมฺหว**จนเตฺถ อุตฺตโม, **ตุมฺหว**จนเตฺถ มชฺฌิโม, อเญฺญสํ วจนเตฺถ ปฐโม’’ติฯ

ตฺยาทีนํ ปุริสสญฺญา, ยสฺมา วุตฺตา ตโต อิทํ;
ตพฺพนฺตาขฺยาติกํ เญยฺยํ, ปุริสปริทีปกํฯ

เอวํ สพฺพถาปิ อาขฺยาติกสฺส กาลการกปุริสปริทีปนตา วุตฺตาฯ

กฺริยาลกฺขณนฺติ เอตฺถ กถํ อาขฺยาติกสฺส กฺริยาลกฺขณตา เวทิตพฺพา?

ลกฺขิยติ กฺริยาเยตํ, กฺริยา วา อสฺส ลกฺขณํ;
กฺริยาลกฺขณตา เอวํ, เวทิตพฺพา ตถา หิ จฯ

‘‘คจฺฉติ’’จฺจาทิกํ สุตฺวา, กฺริยาสนฺทีปนํ ปทํ;
‘‘อาขฺยาติก’’นฺติ ธีเรหิ, อาขฺยาตญฺญูหิ สญฺญิตํฯ

ลกฺขณํ โหติ นามสฺส, ยถา สตฺวาภิธานตา;
กฺริยาภิธานตา เอวํ, อาขฺยาตเสฺสว ลกฺขณํฯ

อตฺถโต ปน เอตสฺส, กฺริยาวาจกตา อิธ;
ลกฺขณํ อิติ วิเญฺญยฺยํ, ลกฺขณญฺญูหิ ลกฺขิตํฯ

‘‘กิํ กโรสี’’ติ ปุฏฺฐสฺส, ‘‘ปจามิ’’จฺจาทินา ‘‘อหํ’’;
ปฏิวาจาย ทาเนน, กฺริยาวาจกตา มตาฯ

เอวมาขฺยาติกสฺส กฺริยาลกฺขณตา เวทิตพฺพา;
อิทานิ กาเลสุ วิภตฺติปฺปวตฺติ เอวํ เวทิตพฺพา –

ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ กาลสฺมึ, วตฺตมานา ปวตฺตติ;
อาสิฏฺฐาณาปนเตฺถสุ, ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ ปญฺจมีฯ

ปจฺจุปฺปเนฺน ปริกปฺปา-นุมตฺยเตฺถสุ สตฺตมี;
อปฺปจฺจเกฺข อตีตมฺหิ, ปโรกฺขา สมฺปวตฺตติฯ

หิโยฺย ปภุติ กาลสฺมึ, อตีตมฺหิ ปวตฺตติ;
ปจฺจเกฺข วา อปจฺจเกฺข, หิยฺยตฺตนี นิรุตฺติตาฯ

อชฺชปฺปภุติ กาลสฺมึ, อตีตมฺหิ ปวตฺตติ;
ปจฺจเกฺข วา อปจฺจเกฺข, สมีเปชฺชตนวฺหยาฯ

อนาคเต ภวิสฺสนฺตี, กาลสฺมึ สมฺปวตฺตติ;
กฺริยาติปนฺนมตฺตมฺหิ, ตีเต กาลาติปตฺติกา;
อนาคเตปิ โหตีติ, นิรุตฺตญฺญูหิ ภาสิตาฯ

เอวํ กาเลสุ วิภตฺติปฺปวตฺตึ ญตฺวา เย เต สุตฺตเนฺตสุ วิจิตฺตา สุวิสทวิปุลติขิณพุทฺธิวิสยภูตา ปโยคา ทิสฺสนฺติ, เตสุ ปาฎฺวมิจฺฉเนฺตหิ ตฺยาทิกฺกเมน วุจฺจมานา กฺริยาปทมาลา สลฺลกฺขิตพฺพา – ภวติ, ภวนฺติฯ ภวสิ, ภวถฯ ภวามิ, ภวามฯ ภวเต, ภวเนฺตฯ ภวเส, ภวเวฺหฯ ภเว, ภวาเมฺหฯ อยํ อญฺญโยคาทิรหิตา กฺริยาปทมาลาฯ

ทิสฺสนฺติ จ สุตฺตเนฺตสุ อตฺถสมฺภเวปิ อญฺญโยคาทิรหิตานิ กฺริยาปทานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติฯ ยํ มํ ภณสิ สารถิฯ อญฺญํ เสปณฺณิ คจฺฉามิ’’ อิเจฺจวมาทีนิ เอตสฺสตฺถสฺส ปริทีปนิยา กฺริยาปทมาลาฯ

เอตฺถ ติวิโธ กฺริยาปเทสุ โยโค **ต**โยโค, **ม**โยโค, อญฺญโยโค จฯ ตตฺถ มชฺฌิมปุริสา **ต** โยควเสน คเหตพฺพา, อุตฺตมปุริสา **ม**โยควเสนฯ ปฐมปุริสา อญฺญโยควเสนฯ ตฺยาทีนเมตฺถ ปฏิปาฏิยา อยํ อนุคีติ –

อญฺญโยเคน ปฐมา, **ต**โยเคน ตุ มชฺฌิมา;
มโยเคนุตฺตมา โหนฺติ, คเหตพฺพา วิภาวินาฯ

โสตูนํ ปโยเคสุ โกสลฺลตฺถํ อญฺญโยคาทิสหิตมปรมฺปิ กฺริยาปทมาลํ วทาม – โส ภวติ, เต ภวนฺติฯ ตฺวํ ภวสิ, ตุเมฺห ภวถฯ อหํ ภวามิ, มยํ ภวามฯ โส ภวเต, เต ภวเนฺตฯ ตฺวํ ภวเส, ตุเมฺห ภวเวฺหฯ อหํ ภเว, มยํ ภวาเมฺหฯ อยํ อญฺญโยคาทิสหิตา กฺริยาปทมาลาฯ

ทิสฺสนฺติ จ สุตฺตเนฺตสุ อญฺญโยคาทิสหิตานิปิ กฺริยาปทานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘**ยํ**ปายํ เทว กุมาโร สุปฺปติฏฺฐิตปาโท, อิทมฺปิมสฺส มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณํ ภวติ, ตสฺสิมานิ สตฺต รตนานิ ภวนฺติฯ โย ทนฺธกาเล ตรติ , ตรณีเย จ ทนฺธติ, ตฺวํสิ อาจริโย มม, อหมฺปิ ทฏฺฐุกาโมสฺมิ, ปิตรํ เม อิธาคตํ’’ อิเจฺจวมาทีนิ เอตสฺสตฺถสฺส ปริทีปนิยา กฺริยาปทมาลาฯ

โย **ตุมฺห**สเทฺทน วตฺตเพฺพ อเตฺถ นิปตติ, น ปน โหติ ตุมฺหตฺถวาจโก, เนโส สโทฺท กฺริยาปทสฺส **ต**โยคสหิตตฺตํ สาเธติ, อญฺญทตฺถุ อญฺญโยคสหิตตฺตเญฺญว สาเธติฯ โย จ **อมฺหส**

เทฺทน วตฺตพฺพ อเตฺถ นิปตติ, น ปน โหติ อมฺหตฺถวาจโก, น โสปิ สโทฺท กฺริยาปทสฺส **ม** โยคสหิตตฺตํ สาเธติ, อญฺญทตฺถุ อญฺญโยคสหิตตฺตเญฺญว สาเธติฯ

ตตฺร **ตุมฺห**สเทฺทน ตาว วตฺตพฺพเตฺถ – ‘‘น ภวํ เอติ ปุญฺญตฺถํ, สิวิราชสฺส ทสฺสนํฯ มายสฺมา สมคฺคสฺส สงฺฆสฺส เภทาย ปรกฺกมิฯ อิธ ภเนฺต ภควา ปํสุกูลํ โธวตู’’ติ อิเจฺจวมาทโย ปโยคาฯ **อมฺห**สเทฺทน ปน วตฺตพฺพเตฺถ ‘‘อุปาลิ ตํ มหาวีร, ปาเท วนฺทติ สตฺถุโนฯ สาวโก เต มหาวีร, สรโณ วนฺทติ สตฺถุโน’’ติ จ อิเจฺจวมาทโย ปโยคาฯ อิทเมตฺถุปลกฺขิตพฺพํ ‘‘ตฺวํ ตุเมฺห อหํ มย’’นฺติ อตฺถทีปก **ต**โยค **ม**โยคโต อโญฺญ อญฺญตฺถทีปโน ปโยโคเยว อญฺญโยโค นาม, ตตฺถ ปฐมปุริโส ภวตีติฯ

ยเชฺชวํ ‘‘สพฺพายสํ กูฏมติปฺปมาณํ, ปคฺคยฺห โส ติฏฺฐสิ อนฺตลิเกฺขฯ เอส สุตฺวา ปสีทามิ, วโจ เต อิสิสตฺตมา’’ติอาทีสุ กถํฯ เอตฺถ หิ มชฺฌิมุตฺตมปุริสสมฺภโวเยว ทิสฺสติ, น ตุ ปฐมปุริสสมฺภโวติ? วุจฺจเต – ‘‘สพฺพายสํ กูฏมติปฺปมาณํ, ปคฺคยฺห โส ติฏฺฐสิ อนฺตลิเกฺข’’ติอาทีสุ ‘‘โส’’ติอาทิกสฺส นามสทฺทสฺส **ตุมฺห’มฺห**สทฺทสฺสตฺถวาจกสเทฺทหิ‘‘ติฏฺฐสี’’ติอาทีนํ สฺยาทฺยนฺตานํ ปทานํ ทสฺสนโต อจฺจนฺตมชฺฌาหริตเพฺพหิ สมานาธิกรณตฺตา ตคฺคุณภูตตฺตา จ มชฺฌิมุตฺตมปุริสสมฺภโว สมธิคนฺตโพฺพฯ อีทิเสสุ ปโยเคสุ สฺยาทฺยนฺตานํ ทสฺสนวเสน อวิชฺชมานานิปิ อชฺฌาหริตพฺพานิ ‘‘ตฺวมห’’มิจฺจาทีนิ ปทานิ ภวนฺติฯ กตฺถจิ ปน ปริปุณฺณานิ ทิสฺสนฺติ ‘‘สาตฺวํ วงฺกมนุปฺปตฺตา, กถํ มทฺทิ กริสฺสสิฯ โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุร’’นฺติ อิเจฺจวมาทีสุฯ

อาขฺยาติกสฺส กฺริยาลกฺขณตฺตา อลิงฺคเภทตฺตา จ ติณฺณํ ลิงฺคานํ สาธารณภาวปริทีปนตฺถํ อปรมฺปิ กฺริยาปทมาลํ วทาม –

ปุริโส ภวติ, กญฺญา ภวติ, จิตฺตํ ภวติ, ปุริสา ภวนฺติ, กญฺญาโย ภวนฺติ, จิตฺตานิ ภวนฺติฯ โภ ปุริส ตฺวํ ภวสิ, โภติ กเญฺญ ตฺวํ ภวสิ, โภ จิตฺต ตฺวํ ภวสิ, ภวโนฺต ปุริสา ตุเมฺห ภวถ, โภติโย กญฺญาโย ตุเมฺห ภวถ, ภวโนฺต จิตฺตานิ ตุเมฺห ภวถฯ อหํ ปุริโส ภวามิ, อหํ กญฺญา ภวามิ, อหํ จิตฺตํ ภวามิ, มยํ ปุริสา ภวาม, มยํ กญฺญาโย ภวาม, มยํ จิตฺตานิ ภวามฯ

เอส นโย อตฺตโนปเทสุ, เสสวิภตฺตีนํ สพฺพปเทสุปิฯ อยมาขฺยาติกสฺส ติณฺณํ ลิงฺคานํ สาธารณภาวปริทีปนี กฺริยาปทมาลาวฯ

วุตฺตเญฺหตํ **นิรุตฺติปิฏเก** ‘‘กฺริยาลกฺขณมาขฺยาติกมลิงฺคเภท’’มิติฯ ตตฺร **อลิงฺคเภท**มิติ โก อโตฺถ? อิตฺถิปุมนปุํสกานํ อวิเสสโตฺถ วุจฺจเต ‘‘อลิงฺคเภท’’มิติฯ ยถา ‘‘ปุริโส คจฺฉติ, กญฺญา คจฺฉติ, จิตฺตํ คจฺฉตี’’ติฯ จตุธา อุทฺทิฏฺฐกฺริยาปเทสุ ยถา ‘‘ภวตี’’ติ **อ**การานนฺตรตฺยนฺตปทํ คเหตฺวา ‘‘ภวติ ภวนฺติ ภวสี’’ติอาทินา กฺริยาปทมาลา สพฺพถา กตา, เอวํ ‘‘อุพฺภวติ’’จฺจาทีนิปิ **อ**การานนฺตรตฺยนฺตปทานิ คเหตฺวา ‘‘อุพฺภวติ อุพฺภวนฺติ อุพฺภวสี’’ติ อาทินา กฺริยาปทมาลา สพฺพถา กาตพฺพาฯ ‘‘โภติ สโมฺภตี’’ติอาทีนิ ปน โอการานนฺตรตฺยนฺตปทานิ, ‘‘ภาเวติ วิภาเวตี’’ติอาทีนิ จ เอการานนฺตรตฺยนฺตปทานิ คเหตฺวา ปาฬินยานุสาเรเนว ปทมาลา กาตพฺพา, นยิธ วุตฺตนยานุสาเรนฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ ทุรนฺโพธา กฺริยาปทคติฯ อโต ลพฺภมานวเสน กฺริยาปทมาลา กาตพฺพาฯ น หิ โลเก โลกิยา สเพฺพ ธาตุสเทฺท ปเจฺจกํ สเพฺพหิปิ ฉนฺนวุติยา วจเนหิ โยเชตฺวา วทนฺติ, เอวํ อวทนฺตานมฺปิ เนสํ กถา อปริปุณฺณา นาม น โหติ, ตสฺมา วเชฺชตพฺพฏฺฐานํ วเชฺชตฺวา ยถาสมฺภวํ ปทมาลา กาตพฺพาฯ เอวํ ปญฺจมิยาทีสุปิ วิภตฺตีสุฯ อยํ วตฺตมานวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

อิโต ปฏฺฐาย ปน ยถุทฺทิฏฺฐูปทาเนว ปริณาเมตฺวา ปริณาเมตฺวา ปญฺจมิยาทีนํ มาติกาภาเวน คเหตพฺพานิฯ อิทานิ ปน ตโยคาทิสหิตาสหิตวเสน ทฺวิธา กฺริยาปทมาลาโย ทเสฺสสฺสาม กฺวจาเทสวเสน สมฺภูตานิ จ รูปนฺตรานิ โสตูนํ สุขธารณตฺถเญฺจว ปุริสปฺปโยเค อสโมฺมหตฺถญฺจฯ

ภวตุ, ภวนฺตุฯ ภวาหิ, ภว, ภวถฯ ภวามิ, ภวามฯ ภวตํ, ภวนฺตํฯ ภวสฺสุ, ภวโวฺหฯ ภเว, ภวามเสฯ โส ภวตุ, เต ภวนฺตุฯ ตฺวํ ภวาหิ, ภว, ตุเมฺห ภวถฯ อหํ ภวามิ, มยํ ภวามฯ โส ภวตํ, เต ภวนฺตํฯ ตฺวํ ภวสฺสุ, ตุเมฺห ภวโวฺหฯ อหํ ภเว, มยํ ภวามเสฯ อยํ ปญฺจมีวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

ภเวยฺย, ภเว, ภเวยฺยุํฯ ภเวยฺยาสิ, ภเวยฺยาถฯ ภเวยฺยามิ, ภเวยฺยาม, ภเวมุฯ ภเวถ, ภเวรํฯ ภเวโถ, ภเวยฺยาโวฺหฯ ภเวยฺยํ, ภเวยฺยาเมฺห อิติ วา, โส ภเวยฺย , ภเว, เต ภเวยฺยุํฯ ตฺวํ ภเวยฺยาสิ, ตุเมฺห ภเวยฺยาถฯ อหํ ภเวยฺยามิ, มยํ ภเวยฺยาม, ภเวมุฯ โส ภเวถ, เต ภเวรํฯ ตฺวํ ภเวโถ, ตุเมฺห ภเวยฺยาโวฺหฯ อหํ ภเวยฺยํ, มยํ ภเวยฺยาเมฺห อิติ วาฯ อยํ สตฺตมีวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

พภูว, พภูวุฯ พภูเว, พภูวิตฺถฯ พภูวํ, พภูวิมฺหฯ พภูวิตฺถ, พภูวิเรฯ พภูวิโตฺถ, พภูวิโวฺหฯ พภูวึ, พภูวิเมฺห อิติ วา, โส พภูว, เต พภูวุฯ ตฺวํ พภูเว, ตุเมฺห พภูวิตฺถฯ อหํ พภูวํ, มยํ พภูวิมฺหฯ โส พภูวิตฺถ, เต พภูวิเรฯ ตฺวํ พภูวิโตฺถ, ตุเมฺห พภูวิโวฺหฯ อหํ พภูวึ, มยํ พภูวิเมฺห อิติ วาฯ อยํ ปโรกฺขาวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

อภวา, อภวูฯ อภโว, อภวตฺถฯ อภวํ, อภวมฺหาฯ อภวตฺถ, อภวตฺถุํฯ อภวเส, อภววฺหํฯ อภวึ, อภวมฺหเส อิติ วา, โส อภวา, เต อภวูฯ ตฺวํ อภโว, ตุเมฺห อภวตฺถฯ อหํ อภวํ, มยํ อภวมฺหาฯ โส อภวตฺถ, เต อภวตฺถุํฯ ตฺวํ อภวเส, ตุเมฺห อภววฺหํฯ อหํ อภวึ, มยํ อภวมฺหเส อิติ วาฯ อยํ หิยฺยตฺตนีวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

อภวิ, อภวุํฯ อภโว, อภวิตฺถฯ อภวึ, อภวิมฺหาฯ อภวา, อภวูฯ อภวเส, อภวิวฺหํฯ อภวฺหํ, อภวิเมฺห อิติ วา, โส อภวิ, เต อภวุํฯ ตฺวํ อภโว, ตุเมฺห อภวิตฺถฯ อหํ อภวึ, มยํ อภวิมฺหาฯ โส อภวา, เต อภวูฯ ตฺวํ อภวเส, ตุเมฺห อภวิวฺหํฯ อหํ อภวํ, มยํ อภวิเมฺห อิติ วาฯ อยํ อชฺชตนีวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

เอตฺถ ปนชฺชตนิยา **อุํ**วจนสฺส **อึสุ**มาเทสวเสน ภวติโน รูปนฺตรานิปิ เวทิตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? เต ภวึสุ, สมฺพฺภวึสุ, ปภวึสุ, ปราภวึสุ, สมฺภวึสุ, ปาตุภวึสุ, ปาตุพฺภวึสุ , อิมานิ อกมฺมกปทานิฯ ปริภวึสุ, อภิภวึสุ, อธิภวึสุ, อติภวึสุ, อนุภวึสุ, สมนุภวึสุ, อภิสมฺภวึสุฯ

> ‘‘อธิโภสุ’’นฺติ รูปมฺปิ, ยสฺมา ทิสฺสติ ปาฬิยํ;
> ตสฺมา หิ นยโต เญ ยฺยํ, ‘‘ปริโภสุ’’นฺติอาทิกํฯ

ตตฺรายํ ปาฬิ – ‘‘เอวํวิหาริญฺจาวุโส ภิกฺขุํ รูปา อธิโภสุํ, น ภิกฺขุ รูเป อธิโภสี’’ติฯ อิมานิ สกมฺมกปทานิ, เอวมชฺชตนิยา **อุํ**วจนสฺส **อึสุ**มาเทสวเสน ภวติโน รูปนฺตรานิ ภวนฺติฯ อปิจ

> ‘‘อนฺวภิ’’ อิติรูปมฺปิ, อชฺชตนฺยา ปทิสฺสติ;
> ตสฺมา หิ นยโต เญยฺยํ, ‘‘อชฺฌภิ’’จฺจาทิกมฺปิ จฯ

ตตฺรายํ ปาฬิ – โส เตน กเมฺมน ทิวํ สมกฺกมิ, สุขญฺจ ขิฑฺฑารติโย จ อนฺวภีติฯ ตตฺถ **อนฺวภี**ติ อนุ อภีติ เฉโทฯ **อนู**ติ อุปสโคฺคฯ **อภี**ติ อาขฺยาติกปทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติฯ ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถฯ ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสามฯ ภวิสฺสเต, ภวิสฺสเนฺตฯ ภวิสฺสเส, ภวิสฺสเวฺหฯ ภวิสฺสํ, ภวิสฺสาเมฺห อิติ วา, โส ภวิสฺสติ, เต ภวิสฺสนฺติฯ ตฺวํ ภวิสฺสสิ, ตุเมฺห ภวิสฺสถฯ อหํ ภวิสฺสามิ, มยํ ภวิสฺสามฯ โส ภวิสฺสเต, เต ภวิสฺสเนฺตฯ ตฺวํ ภวิสฺสเส, ตุเมฺห ภวิสฺสเวฺหฯ อหํ ภวิสฺสํ, มยํ ภวิสฺสาเมฺห อิติ วาฯ อยํ ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

อภวิสฺสา, อภวิสฺสํสุฯ อภวิเสฺส, อภวิสฺสถฯ อภวิสฺสํ, อภวิสฺสามฺหาฯ อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิสุฯ อภวิสฺสเส, อภวิสฺสเวฺหฯ อภวิสฺสึ, อภวิสฺสามฺหเส อิติ วา, โส อภวิสฺสา, เต อภวิสฺสํสุฯ ตฺวํ อภวิเสฺส, ตุเมฺห อภวิสฺสถฯ อหํ อภวิสฺสํ, มยํ อภวิสฺสามฺหาฯ โส อภวิสฺสถ, เต อภวิสฺสิสุฯ ตฺวํ อภวิสฺสเส, ตุเมฺห อภวิสฺสเวฺหฯ อหํ อภวิสฺสึ, มยํ อภวิสฺสามฺหเส อิติ วาฯ อยํ กาลาติปตฺติวิภตฺติวเสน กฺริยาปทมาลานิเทฺทโสฯ

โวหารเภทกุสเลน สุพุทฺธินา โย,
กจฺจายเนน กถิโต ชินสาสนตฺถํ;
ตฺยาทิกฺกโม ตทนุคํ กิริยาปทานํ,
กตฺวา กโม ภวติธาตุวเสน วุโตฺตฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

ภวติโน กฺริยาปทมาลาวิภาโค นาม

ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๓. ปกิณฺณกวินิจฺฉย

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, ปกิณฺณกวินิจฺฉยํ;
สปฺปโยเคสุ อเตฺถสุ, วิญฺญูนํ ปาฏวตฺถยาฯ

ตตฺถ อตฺถุทฺธาโร, อตฺถสทฺทจินฺตา, อตฺถาติสยโยโค, สมานาสมานวเสนวจนสงฺคโห, อาคมลกฺขณวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโห, กาลวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโห, กาลสงฺคโห, ปกรณสํสนฺทนา, วตฺตมานาทีนํ วจนตฺถวิภาวนา จาติ นวธา วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

อตฺถุทฺธาเร ตาว สมานสุติกปทานมตฺถุทฺธารณํ กริสฺสามฯ เอตฺถาขฺยาตปทสญฺญิตานํ **โภติ**สทฺท **ภเว**สทฺทานมโตฺถ อุทฺธริตโพฺพฯ ตถา เหเต นามิกปทสญฺญิเตหิ อปเรหิ **โภติ**สทฺท **ภเว**สเทฺทหิ สมานสุติกาปิ อสมานตฺถา เจว โหนฺติ อสมานวิภตฺติกา จฯ สาสนสฺมิญฺหิ เกจิ สทฺทา อญฺญมญฺญํ สมานสุติกา สมานาปิ อสมานตฺถา อสมานปวตฺตินิมิตฺตา อสมานลิงฺคา อสมานวิภตฺติกา อสมานวจนกา อสมานนฺตา อสมานกาลิกา อสมานปทชาติกา จ ภวนฺติฯ

เตสมสมานตฺถเตฺต ''สพฺพญฺหิ ตํ ชีรติ เทหนิสฺสิตํฯ อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, พลิพโทฺทว ชีรติฯ สโนฺต ตสิโตฯ ปหุ สโนฺต น ภรติฯ สโนฺต อาจิกฺขเต มุนิฯ สโนฺต สปฺปุริสา โลเกฯ สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิ''นฺติ เอวมาทโย ปโยคาฯ เอตฺถ **ชีรติ**สทฺททฺวยํ ยถาสมฺภวํ นวภาวาปคมวฑฺฒนวาจกํฯ **สโนฺต**สทฺทปญฺจกํ ยถาสมฺภวํ ปริสฺสมปฺปตฺตสมาโนปสโนฺตปลพฺภมานวาจกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสมานปวตฺตินิมิตฺตเตฺต ปน ''อกตญฺญู มิตฺตทุพฺภี, อสฺสโทฺธ อกตญฺญูจา''ติเอวมาทโยฯ เอตฺถ จ **อกตญฺญู**สทฺททฺวยํ กตากตาชานนชานนปวตฺตินิมิตฺตํ ปฏิจฺจ สมฺภูตตฺตา อสมานปวตฺตินิมิตฺตกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสมานลิงฺคเตฺต ''สุขี โหตุ ปญฺจสิข สโกฺก เทวานมิโนฺทฯ ตฺวญฺจ ภเทฺท สุขี โหหิฯ ยตฺถ สา อุปฺปฏฺฐิโต โหติฯ มาตา เม อตฺถิ, สา มยา โปเสตพฺพา''ติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ **สุขี**สทฺททฺวยํ **สา**สทฺททฺวยญฺจ ปุมิตฺถิลิงฺควเสน อสมานลิงฺคนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสมานวิภตฺติกเตฺต ''อาหาเร อุทเร ยโตฯ ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺม''นฺติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ **ยโตส**ทฺททฺวยํ ปฐมาปญฺจมีวิภตฺติสหิตตฺตา อสมานวิภตฺติกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสมานวจนกเตฺต อิเม ปโยคา –

''ยาย มาตุ ภโต โปโส, อิมํ โลกํ อเวกฺขติ;
ตมฺปิ ปาณททึ สนฺตึ, หนฺติ กุโทฺธ ปุถุชฺชโน''ติ

อาทีสุ **หนฺติ**สโทฺท เอกวจโนฯ

''อิเม นูน อรญฺญสฺมึ, มิคสงฺฆานิ ลุทฺทกา;
วากุราหิ ปริกฺขิปฺป, โสพฺภํ ปาเตตฺวา ตาวเท;
วิโกฺกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วร''นฺติฯ

อาทีสุ ปน พหุวจโนฯ ‘‘สีลวา วตฺตสมฺปนฺโนฯ เอถ ตุเมฺห อายสฺมนฺต สีลวา โหถฯ สนฺต ทนฺต นิยโต พฺรหฺมจารีฯ สนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติฯ มหาราชา ยสสฺสี โสฯ จตฺตาโร มหาราชา’’ติ เอวมาทีสุ **สีลวา**สทฺทาทโย เอกวจนพหุวจนกาฯ

อสมานนฺตเตฺต ปน ยตฺถ สมานสุติกานํ อสมานวิภตฺติกตฺตํ วา อสมานวจนตฺตํ วา อุปลพฺภติฯ เตเยว ปโยคาฯ ตํ ยถา? ‘‘สตํ สมฺปชานํ, สตํ ธมฺมํ, สนฺต ทนฺต, สนฺต สปฺปุริสา’’ อิเจฺจวมาทโยฯ

อสมานกาลเตฺต ‘‘นนุ เต สุตํ พฺราหฺมณ ภญฺญมาเน, เทวา น อิสฺสนฺติ ปุริสปรกฺกมสฺสฯ เต ชนา ปารมิสฺสนฺติ, มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตร’’นฺติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ **อิสฺสนฺติ**สทฺททฺวยํ วตฺตมานาภวิสฺสนฺตีกาลวเสน อสมานกาลนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ วตฺตมานาภวิสฺสนฺตีวิภตฺติวเสน ปน อสมานวิภตฺติกนฺติปิฯ

อสมานปทชาติกเตฺต ‘‘สยํ สมาหิโต นาโค, สยํ อภิญฺญาย กมฺทุทิเสยฺยํฯ ปเถ ธาวนฺติยา ปติ, เอกํสํ อชินํ กตฺวา, ปาเทสุ สิรสา ปติฯ คิริํ จโณฺฑรณํ ปตี’’ติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ **สยํ**สทฺททฺวยํ นามนิปาตวเสน **ปติ**สทฺทตฺตยํ นามาขฺยาโตปสคฺควเสน อสมานปทชาติกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิมินา นเยน สพฺพตฺถ วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอวํ สาสนสฺมิํ เกจิ สทฺทา อญฺญมญฺญํ สมานสุติกา สมานาปิ อสมานตฺถา อสมานปวตฺตินิมิตฺตา อสมานลิงฺคา อสมานวิภตฺติกา อสมานวจนกา อสมานนฺตา อสมานกาลิกา อสมานปทชาติกา จ ภวนฺติฯ เอตาทิเสสุ สเทฺทสุ โย กฺริยาปทตฺตํ ปกาเสติ, น โส นามิกปทตฺตํฯ โย จ นามิกปทตฺตํ ปกาเสติ, น โส กฺริยาปทตฺตํฯ เอวํ สเนฺตปิ สุติสามญฺญโต เอกเตฺตน คเหตฺวา อตฺถุทฺธาโร กรณีโยติ ยถาวุตฺตกฺริยาปทานํ นามปเทหิ สมานสุติกานํ **โภติ**สทฺท ***ภเว*** สทฺทานมตฺถุทฺธารํ วทามฯ

กถํ? **โภติ**สโทฺท กตฺตุโยเค กฺริยาปทํ, กฺริยาโยเค นามิกปทํ, ตสฺมา โส ทฺวีสุ อเตฺถสุ วตฺตติ กฺริยาปทเตฺถ นามิกปทเตฺถ จฯ ตตฺถ กฺริยาปทเตฺถ วตฺตมานวเสน, นามิกปทเตฺถ ปนาลปนวเสนฯ กฺริยาปทเตฺถ ตาว ‘‘เอโก โภติ’’, นามิกปทเตฺถ ‘‘มา โภติ ปริเทเวสิ’’ฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

ภาเว นามปทเตฺถ จ, อาลปนวิเสสิเต;
อิเมสุ ทฺวีสุ อเตฺถสุ, **โภติ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

ภเวสโทฺท ปน ‘‘ภวามี’’ติมสฺส วตฺตมานาวิภตฺติยุตฺตสฺส สทฺทสฺสเตฺถปิ วตฺตติฯ ‘‘ภวามี’’ติมสฺส ปญฺจมีวิภตฺติยุตฺตสฺส สทฺทสฺส อาณตฺยาสีสนเตฺถสุปิ วตฺตติฯ ‘‘ภเวยฺยามี’’ติมสฺส สตฺตมีวิภตฺติสหิตสฺส สทฺทสฺส อนุมติปริกปฺปเตฺถสุปิ วตฺตติฯ ตตฺริทํ ปฐมตฺถสฺส สาธกํ อาหจฺจวจนํ –

‘‘เทวานํ อธิโก โหมิ, ภวามิ มนุชาธิโป;
รูปลกฺขณสมฺปนฺโน, ปญฺญาย อสโม ภเว’’ติฯ

อยํ ปน สเพฺพสํ เตสมตฺถานํ สาธิกา อมฺหากํ คาถารจนา –

‘‘สุขี ภวติ เอโส จ, อหญฺจาปิ สุขี ภเว;

สุขี ภวตุ เอโส จ, อหญฺจาปิ สุขี ภเวฯ

อิมาย พุทฺธปูชาย, ภวนฺตุ สุขิตา ปชา;
ภเว’หญฺจ สุขปฺปตฺโต, สามโจฺจ สห ญาติภิฯ

สุขี ภเวยฺย เอโส จ, อหญฺจาปิ สุขี ภเว;
สุขี ภเวยฺย เจ เอโส, อหญฺจาปิ สุขี ภเว’’ติฯ

อิเจฺจวํ –

วตฺตมานาย ปญฺจมฺยํ, สตฺตมฺยญฺจ วิภตฺติยํ;
เอเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ, **ภเว**สโทฺท ปวตฺตติฯ

เอกธา วตฺตมานายํ, ปญฺจมีสตฺตมีสุ จ;
เทฺวธา เทฺวธาติมสฺสตฺถํ, ปญฺจธา ปริทีปเยฯ

เทฺวธา วา วตฺตมานาย-มาทิปุริสวาจโก;
อโตฺถ ‘‘ภเว’’ติ เอตสฺส, ‘‘ภวตี’’ติปิยุชฺชติฯ

อิทานิ ปน เอตสฺส, วุตฺตสฺสตฺถสฺส สาธกํ;
เอตฺถ ปาฬิปฺปเทสํ ตุ, อาหริสฺสํ สุณาถ เมฯ

โก’ยํ มเชฺฌสมุทฺทสฺมิํ, อปสฺสํ ตีรมายุเห;
กํ ตฺวํ อตฺถวสํ ญตฺวา, เอวํ วายมเส ภุสํฯ

นิสมฺม วตฺตํ โลกสฺส, วายามสฺส จ เทวเต;
ตสฺมา มเชฺฌสมุทฺทสฺมิํ, อปสฺสํ ตีรมายุเหฯ

อสฺสํ ปุริมคาถายํ, ‘‘อายุเห’’ติปทสฺส หิ;
‘‘อายูหตี’’ติ อโตฺถติ, วิญฺญาตโพฺพ วิภาวินาฯ

วิภตฺติยา วิปลฺลาส-วเสนายํ สมีริโต;
วตฺตมาเน สตฺตมีติ, ติเสฺสการวเสน วาฯ

ปจฺฉิมาย จ คาถายํ, ‘‘อายุเห’’ติปทสฺส ตุ;
‘‘อายูหามี’’ติ อโตฺถติ, สทฺทตฺถญฺญู วิภาวเยฯ

ตถา ‘‘ภเว’’ติเอตสฺส, วตฺตมานาวิภตฺติยํ;
‘‘ภวตี’’ติ, ‘‘ภวามี’’ติ, จตฺถํ เทฺวธา วิภาวเยฯ

เอวํวิเธสุ อเญฺญสุ, ปาเฐสุปิ อยํ นโย;
เนตโพฺพ นยทเกฺขน, นยสาครสาสเนฯ

เอวมยํ **ภเว**สโทฺท ปญฺจสุ ฉสุ วา กฺริยาปทเตฺถสุ ปวตฺตติฯ ตถา สตฺตมีวิภตฺยนฺตนามิกปทสฺส วุทฺธิสํสารกมฺมภวูปปตฺติภวสงฺขาเตสุ อเตฺถสุปิฯ ตถา หิ ‘‘อภเว นนฺทติ ตสฺส, ภเว

ตสฺส น นนฺทตี’’ติอาทีสุ วุฑฺฒิมฺหิฯ ‘‘ภเว วิจรโนฺต’’ติอาทีสุ สํสาเรฯ ‘‘ภเว โข สติ ชาติ โหติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติอาทีสุ กมฺมภเวฯ ‘‘เอวํ ภววิชฺชมาเน’’ติอาทีสุ อุปฺปตฺติภเวติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา นเยน **ภู**ธาตุโต นิปฺผนฺนานํ อญฺญโตปิ อเญฺญสํ กฺริยาปทานํ ยถาสมฺภวม โตฺถ อุทฺธริตโพฺพฯ

> อาขฺยาตตฺตฺถมฺหิเม อตฺถา, น ลาตพฺพา กุทาจนํ;
> อตฺถุทฺธารวเสเนเต, อุทฺธฏา นามโต ยโตฯ

อิทเมตฺถ สเงฺขปโต อตฺถุทฺธารนยนิทสฺสนํฯ

อตฺถสทฺทจินฺตายํ ปน เอวมุปลเกฺขตพฺพํ – ‘‘ภวเนฺต, ปราภวเนฺต, ปราภเว’’อิจฺจาทโย **คจฺฉติ คจฺฉํ คจฺฉโต**สทฺทาทโย วิย วิเสสสทฺทา, น ยาจโนปตาปนตฺถาทิวาจโก **นาถติ**ส โทฺท วิย, น จ ราชเทวตาทิวาจโก **เทว**สโทฺท วิย สามญฺญสทฺทาฯ เย เจตฺถ วิเสสสทฺทา, เต สพฺพกาลํ วิเสสสทฺทาวฯ เย จ สามญฺญสทฺทา, เตปิ สพฺพกาลํ สามญฺญสทฺทาวฯ

ตตฺร **คจฺฉตี**ติอาทีนํ วิเสสสทฺทตา เอวํ ทฏฺฐพฺพา – **คจฺฉตี**ติ เอกํ นามปทํ, เอกมาขฺยาตํฯ ตถา **คจฺฉ**นฺติ เอกํ นามปทํ, เอกมาขฺยาตํฯ **คจฺฉโต**ติ เอโก กิตโนฺต, อปโร รูฬฺหีส โทฺทฯ สติปิ วิเสสสทฺทเตฺต สทิสตฺตา สุติสามญฺญโต ตพฺพิสยํ พุทฺธึ นุปฺปาเทติ วินาว’ตฺถปฺ ปกรณสทฺทนฺตราภิสมฺพเนฺธนฯ ตถา หิ สทฺทนฺตราภิสมฺพเนฺธน ‘‘คจฺฉติ ปติฏฺฐิต’’นฺติ วุเตฺต สตฺตมฺยนฺตํ นามปทนฺติ วิญฺญายติฯ ‘‘คจฺฉติ ติโสฺส’’ติ วุเตฺต ปนาขฺยาตนฺติฯ ตถา ‘‘ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี’’ติ วุเตฺต ปฐมนฺตํ นามปทนฺติ วิญฺญายติฯ ‘‘คจฺฉํ ปุตฺตนิเวทโก’’ติ วุเตฺต อาขฺยาตนฺ ติ วิญฺญายติฯ ‘‘คจฺฉโต หยโต ปติโต’’ติ วุเตฺต กิตโนฺตติ วิญฺญายติฯ ‘‘คจฺฉโต ปณฺณปุปฺผา นิ ปตนฺตี’’ติ วุเตฺต รุกฺขวาจโก รูฬฺหีสโทฺทติฯ อิติ วิเสสสทฺทานํ อาขฺยาตนามานํ นามาขฺยา เตหิ สมานสุติกานํ อตฺถาภิสมฺพนฺธาทีสุ โย โกจิ อตฺถวิเสสญาปโก สมฺพโนฺธ อวสฺสมิจฺฉิต โพฺพฯ เอวํ ‘‘คจฺฉตี’’ติอาทีนํ อาขฺยาตนามตฺตาทิวเสน ปเจฺจกํ ฐิตานํ เอเกกตฺถวาจกานํ วิเส สสทฺทตา ทฏฺฐพฺพาฯ

‘‘นาถติ เทโว’’ติอาทีนํ ปน อาขฺยาตนามานํ นามาขฺยาเตหิ อสมานสุติกานํ อเนกตฺถวา จกานํ สามญฺญสทฺทตา เอว ทฏฺฐพฺพาฯ อตฺถสมฺพนฺธาทีสุ หิ วินา เยน เกนจิ สมฺพเนฺธน ‘‘นาถตี’’ติ วุเตฺต ‘‘ยาจตี’’ติ วา ‘‘อุปตาเปตี’’ติ วา ‘‘อิสฺสริยํ กโรตี’’ติ วา ‘‘อาสีสตี’’ติ วา อ โตฺถ ปฏิภาติ, ตถา ‘‘เทโว’’ติ วุเตฺต ‘‘เมโฆ’’ติ วา ‘‘อากาโส’’ติ วา ‘‘ราชา’’ติ วา ‘‘เทว ตา’’ติ วา ‘‘วิสุทฺธิเทโว’’ติ วา อโตฺถ ปฏิภาติฯ ยทา ปน สทฺทนฺตราภิสมฺพเนฺธน ‘‘นาถติ สุปฺปฏิปตฺติ’’นฺติ วุเตฺต ตทา ‘‘นาถตี’’ติ กฺริยาปทสฺส ‘‘ยาจตี’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติ, ‘‘นาถติ สพฺพกิเลเส’’ติ วุเตฺต ‘‘อุปตาเปตี’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘นาถติ สกจิเตฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘อิสฺสริยํ กโรตี’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘นาถติ โลกสฺส หิต’’นฺติ วุเตฺต ‘‘อาสีสตี’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ตถา ‘‘เทโว คชฺชตี’’ติ วุเตฺต ‘‘เทโว’’ติ นามปทสฺส ‘‘เมโฆ’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘วิโทฺธ วิ คตวลาหโก เทโว’’ติ วุเตฺต ‘‘อากาโส’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘ปิวตุ เทโว ปานีย’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ราชา’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘เทโว เทวกายา จวติ อายุสงฺขยา’’ติ วุเตฺต ‘‘เทวตา’’ติ อ โตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘เทวาติเทโว สตปุญฺญลกฺขโณ’’ติ วุเตฺต ‘‘วิสุทฺธิเทโว’’ติ อโตฺถ วิญฺญา ยติฯ อิมินา นเยน อเญฺญปิ สามญฺญสทฺทา ญาตพฺพาฯ

สพฺพเมตํ ญตฺวา ยถา อโตฺถ สเทฺทน, สโทฺท จเตฺถน น วิรุชฺฌติ, ตถาตฺถสทฺทา จินฺตนี ยาฯ ตตฺริทํ อุปลกฺขณมตฺตํ จินฺตาการนิทสฺสนํ – ‘‘อตฺถกุสลา ภวเนฺต’’ติ วา ‘‘กิจฺจานิ

ภวเนฺต’’ติ วา วุเตฺต ‘‘ภวเนฺต’’ติ อิทํ ‘‘ภวนฺตี’’ติมินา สมานตฺถมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ภวเนฺต ปสฺสามี’’ติ วา ‘‘อิจฺฉามี’’ติ วา วุเตฺต อุปโยคตฺถวํ นามปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ภวเนฺต ชเน ปสํสตี’’ติ วา ‘‘กาเมตี’’ติ วา วุเตฺต ปจฺจโตฺต ปโยคตฺถวนฺตานิ เทฺว นามปทานีติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘โจรา ปราภวเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘ปราภวเนฺต’’ติ อิทํ ‘‘ปราภวนฺตี’’ติมินา สมานตฺถมาขฺยาติกปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ปราภวเนฺต ชนา อิจฺฉนฺติ อมิตฺตาน’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ปราภวเนฺต’’ติ อิมานิ อุปโยคปจฺจตฺตตฺถวนฺตานิ เทฺว นามปทานีติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘เอโส ปราภเว’’ติ วุเตฺต ‘‘ปราภเว’’ติ อิทํ ‘‘ปราภเวยฺยา’’ติมินา สมานตฺถมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘เอเต ปราภเว โลเก, ปณฺฑิโต สมเวกฺขิยา’’ติ วุเตฺต ‘‘ปราภเว’’ติ อิทํ อุปโยคตฺถวํ พหุวจนํ นามปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ปราภเว สตี’’ติ วุเตฺต ภาวลกฺขณภุมฺมเตฺถกวจนกํ นามปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ตุเมฺห เม ปสาทา สมฺภเว’’ติ วุเตฺต ‘‘สมฺภเว’’ติ อิทํ ‘‘สมฺภวถา’’ติมินา สมานตฺถมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ สมฺภวเวฺห’’ติ วุเตฺต ‘‘สมฺภวเวฺห’’ติ อิทํ สมฺภวาย นาม อิตฺถิยา วาจกํ อิตฺถิลิงฺคํ สาลปนํ นามิกปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ สมฺภวเวฺห ปติฏฺฐิต’’นฺติ วุเตฺต สมฺภวนามกสฺส ปุริสสฺส วาจกํ ปุลฺลิงฺคํ ภุมฺมวจนนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ

‘‘วรุโณ พฺรหฺมเทโว จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สมฺภโว นามุปฏฺฐาโก, เรวตสฺส มเหสิโน’’ติ –

หิ ปาฬิฯ ‘‘ธมฺมา ปาตุภวเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘ปาตุภวเนฺต’’ติ อิทํ ‘‘ปาตุภวนฺตี’’ติมินา สมานตฺถํ สนิปาตมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ปาตุ ภวเนฺต ชเน’’ติ วุเตฺต ‘‘เต ชเน ภวํ รกฺขตู’’ติ อตฺถวาจกานิ อาขฺยาตกิตนฺตสพฺพนามิกปทานีติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ปาตุภวเส ตฺวํ คุเณหี’’ติ วุเตฺต ‘‘ปาตุภวเส’’ติ อิทํ ‘‘ปาตุภวสี’’ติมินา สมานตฺถมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘ปาตุภวเส คุเณ โย ตฺว’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ปาตุภวาหิ อตฺตโน คุณเหตุ ตฺว’’นฺติ อตฺถวาจกานินิปาตยุตฺตาขฺยาตนามปทานีติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘อหมตฺตโน คุเณหิ ปาตุภเว’’ติ วุเตฺต ‘‘ปาตุภเว’’ติ อิทํ ‘‘ปาตุภวามี’’ติมินา สมานตฺถํ สนิปาตมาขฺยาตปทนฺติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ ‘‘มํ ปาตุ ภเว อิทํ ปุญฺญกมฺม’’นฺติ วุเตฺต ‘‘มํ รกฺขตุ สํสาเร อิทํ ปุญฺญกมฺม’’นฺติ อตฺถวาจกานิ อาขฺยาตนามปทานีติ เอวมโตฺถ จ สโทฺท จ จินฺตนีโยฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ยถารหมตฺถสทฺทา จินฺตนียาฯ ตตฺถ สมานสุติกานํ เกสญฺจิ สทฺทานํ ‘‘น เตสํ โกเฏฺฐ โอเปนฺติฯ น เตสํ อนฺตรา คเจฺฉฯ สตฺต โว ลิจฺฉวี อปริหานีเย ธเมฺม เทเสสฺสามิ, อิเม เต เทฺว สตฺตโว, ตฺวญฺจ อุตฺตมสตฺตโว’’ติอาทีสุ สมานสุติกานํ วิย อุจฺจารณวิเสโส อิจฺฉนีโยฯ อุจฺจารณวิเสเส หิ สติ ปทานิ ปริพฺยตฺตานิ, ปเทสุ ปริพฺยเตฺตสุ อโตฺถ ปริพฺยโตฺต โหติ, อตฺถปริคฺคาหกานํ อตฺถาธิคโม อกิจฺฉ โหติ, สุปริสุทฺธาทาสตเล ปฏิพิมฺพทสฺสนํ วิย, โส จ คหิตปุพฺพสเงฺกตสฺส อตฺถสมฺพนฺธาทีสุ อญฺญตรสฺมิํ ญาเตเยว โหติ, น อิตรถาฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

‘‘วิสยตฺตมนาปนฺนา, สทฺทา เนวตฺถโพธกา;
น ปทมตฺตโต อเตฺถ, เต อญฺญาตา ปกาสกา’’ติฯ

ยทิทเมตฺถ วุตฺตมเมฺหหิ ‘‘อุจฺจารณวิเสโส อิจฺฉนีโย’’ติฯ อตฺรายมุจฺจารณวิเสสทีปนี คาถา สหตฺถปฺปกาสนนยทานคาถายฯ

‘‘น เต สํ โกเฏฺฐ โอเปนฺติ’’, อิติ ปาเฐ สุเมธโส;
ปทํ ‘‘น เต’’ติ ฉินฺทิตฺวา, ‘‘สํ โกเฏฺฐ’’ติ ปเฐยฺย เวฯ

‘‘สํ น โอเปนฺติ โกเฏฺฐ เต, ภิกฺขู’’ติ อตฺถมีรเย;
เอวมิเมสุ อเญฺญสุ, ปาเฐสุปิ อยํ นโยฯ

อถ ยํ ปนิทมฺปิ วุตฺตํ ‘‘เกสญฺจี’’ติ, ตํ กิมตฺถํ? ‘‘คจฺฉติ ปติฏฺฐิตํ, คจฺฉติ ติโสฺส, ภวเนฺต ปสฺสามิ, อตฺถกุสลา ภวเนฺต, วทนฺตํ เอกโปกฺขรา, วทนฺตํ ปฏิวทตี’’ติอาทีสุ สมานสุติกานมุจฺจารณวิเสโส น ลพฺภตีติ ทสฺสนตฺถํฯ ตสฺมา อิทเมตฺถ สลฺลเกฺขตพฺพํ – ยตฺถ สมานสุติกานมุจฺจารณวิเสโส ลพฺภติ อตฺถวิเสโส จ ปทานํ วิภาควเสน วา อวิภาควเสน วา, ตตฺถ ปโยเค สมานสุติกเมกจฺจํ ปทํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘เหตุ เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยฯ โส เตน สทฺธิํ ภาสติ, โสเตน วุยฺหติฯ ภวเนฺต ชเน ปสฺสติ, ภวเนฺต ปสฺสามี’’ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ เอตฺถ ‘‘เหตู’’ติ อีสกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตาน’’นฺติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ ตถา ‘‘โส’’ติ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘เตน สทฺธิ’’นฺติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ ‘‘ภว’’นฺติ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘เต ชเน’’ติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ

เสสํ ปน สมานสุติกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา น อุจฺจาเรตพฺพํฯ อวิจฺฉินฺทนียสฺมิญฺหิ ฐาเน วิจฺฉินฺทิตฺวา ปฐิตสฺส อโตฺถ ทุโฏฺฐ โหติฯ เอวํ ปทวิภาคาวิภาควเสน สมานสุติกานมตฺถุจฺจารณวิเสโส เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ หิ ‘‘โส เตนา’’ติอาทีสุ ทฺวิปทตฺถคฺคหณํ วิภาโค, เอกปทตฺถคฺคหณมวิภาโคติ อธิเปฺปโตฯ เอตฺถ จ วิสุํ ววตฺถิตานํ อสมานสุติกานํ เอกโต กตฺวา สมานสุติกภาวปริกปฺปนํ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถเญฺจว อุจฺจารณวิเสสทสฺสนตฺถญฺจฯ น หิ เอตานิ ‘‘สโปฺป สโปฺป’’ติอาทีสุ วิย เอกสฺมิํเยวเตฺถ สมานสุติกานิฯ เอวํ สเนฺตปิ เอกชฺฌกรเณน ลทฺธํ สมานสุติเลสํ คเหตฺวา อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ อุจฺจารณวิเสสทสฺสนตฺถญฺจ ‘‘สมานสุติกานี’’ติ วุตฺตานิฯ เอส นโย อเญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ อิทเมตฺถ สลฺลเกฺขตพฺพํ –

ยตฺถ สมานสุติกานํ อฏฺฐารสากาเรสุ เยน เกนจิ อากาเรน อตฺถวิเสโส ลพฺภติ, วิจฺฉินฺทิตฺวา ปน อุจฺจารเณ สทฺทวิลาโส น โหติ, อโตฺถ วา ทุโฏฺฐ โหติ, น ตาทิเสสุ ปโยเคสุ สมานสุติกานิ ปทานิ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจาเรตพฺพานิฯ ตตฺร กตเมน จากาเรน อตฺถวิเสสลาโภ ภวติ? ปทานํ วิภาควเสน วา อวิภาควเสน วา อกฺขรสนฺนิธานวเสน วา ปทสนฺนิธานวเสน วา ปทกฺขรสนฺนิธานวเสน วา วิจฺฉาวเสน วา กมฺมปฺปวจนียวเสน วา ภยโกธาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ กถิตาเมฑิตวจนวเสน วา คุณวาจกสทฺทสฺส ทฺวิรุตฺตวเสน วา กฺริยาปทสฺส ทฺวิรุตฺตวเสน วา สํหิตาปทเจฺฉทวเสน วา อคารวตฺถปริทีปนวเสน วา นิรนฺตรตฺถปริทีปนวเสน วา นนิรนฺตรตฺถปริทีปนวเสน วา ‘‘ปุนปฺปุน’’มิจฺจตฺถปริทีปนวเสน วา อุปมาเน **อิว** สทฺทวเสน วา **อิติ**สทฺทํ ปฏิจฺจ สทฺทปทตฺถวาจกตฺถปริทีปนวเสน วา ตถาปวตฺตจิตฺตปริทีปนวเสน วาติ อิเมสฺวฏฺฐารสากาเรสุ, วิตฺถารโต ปน ฉพฺพีสาย อากาเรสุ ตโต วาธิเกสุ เยน เกนจิ อากาเรน อตฺถวิเสสลาโภ ภวติฯ

เอตฺถ ปทานํ ตาว วิภาควเสน วา อวิภาควเสน วา สมานสุติกานมตฺถวิเสสลาเภ ‘‘สา นํ สงฺคติ ปาเลติ, อภิกฺกโม สานํ ปญฺญายติฯ มา โน เทว อวธิ, มาโน มยฺหํ น วิชฺชตี’’ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ

อกฺขรสนฺนิธานวเสน ปน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘สเนฺตหิ มหิโต หิโตฯ สงฺคา สงฺคามชิํ มุตฺตํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํฯ ทาฐี ทาฐีสุ ปกฺขนฺทิ, มญฺญมาโน ยถา ปุเรฯ สพฺพาภิภุํว สิรสาสิรสา

นมามิฯ ภูมิโต อุฏฺฐิตา ยาว, พฺรหฺมโลกา วิธาวติฯ อจฺจิ อจฺจิมโต โลเก, ฑยฺหมานมฺหิ เตชสา''ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ

ปทสนฺนิธานวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ''อาโป อาโปคตํฯ ราชราชมหามตฺตาทโย, สุโข'โลกสฺส โลกสฺส, การโก ญาณจกฺขุโท, นิราปเท ปเท นิโนฺน, อนนฺตญาณํ กรุณาลยํ ลยํ, มลสฺส พุทฺธํ สุสมาหิตํ หิตํฯ นมามิ ธมฺมํ ภวสํวรํ วรํ, คุณากรเญฺจว นิรงฺคณํ คณ''นฺติ เอวมาทโย ปโยคาฯ

ปทกฺขรสนฺนิธานวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ''ปมาณรหิตํ หิตํ, สิทฺธโตฺถ สพฺพสิทฺธโตฺถ, ติโลกมหิโต หิโตฯ อุปคนฺตฺวาน สมฺพุโทฺธ, อิทํ วจนมพฺรวี''ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ ตตฺริมา อกฺขรสนฺนิธานาทีสุ อธิปฺปายวิญฺญาปนิโย คาถา –

มหิโตอิติ สทฺทมฺหา, **ม**กาโร เจ วิเวจิโต;
สโทฺท นิรตฺถโก เอตฺถ, ''อกฺขร''นฺติ วเท พุโธฯ

เญยฺยา อกฺขรโยเคน,
''สเนฺตหิ มหิโต หิโต'';
อิจฺจาทีสุ สรูปานํ,
โหติ อตฺถวิเสสตาฯ

อุปสคฺคา นิปาตา จ, ยญฺจญฺญํ อตฺถโชตกํ;
เอกกฺขรมฺปิ วิญฺญูหิ, ตํ ''ปท''นฺติ สมีริตํฯ

ปทานํ สนฺนิธานญฺจ, ปทกฺขรานเมว จ;
สมาเส ลพฺภมานตฺตํ, สนฺธาย ลปิตํ มยาฯ

วิจฺฉาวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ''คาเม คาเม สตํ กุมฺภา, คาโม คาโม รมณีโย''ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ เอตฺถ หิ วิจฺฉาวเสน สเพฺพปิ คามา ปริคฺคหิตาฯ

นานาธิกรณานํ ตุ, วตฺตุเมกกฺขณมฺหิ ยา;
อิจฺฉโต พฺยาปิตุํ อิจฺฉา, สา **วิจฺฉา**ติ ปกิตฺติตาฯ

กมฺมปฺปวจนียวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ''รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต จโนฺท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ วิโชฺชตเต จโนฺท''ติ ปโยคา, รุกฺขานํ อุปริ อุปริ วิโชฺชตเตติ อโตฺถฯ

ภยโกธาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ กถิตาเมฑิตวจนวเสน ปน อตฺถวิเสสลาเภ อิเม ปโยคา – ภเยตาว ''โจโร โจโร, สโปฺป สโปฺป''อิจฺจาทโยฯ โกเธ ''วสล วสล, จณฺฑาล จณฺฑาล, วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหร''อิจฺจาทโยฯ ปสํสายํ ''สาธุ สาธุ สาริปุตฺต, อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต''อิจฺจาทโยฯ ตฺริเต ''อภิกฺกม วาเสฏฺฐ อภิกฺกม วาเสฏฺฐ, คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหิ''อิจฺจาทโยฯ โกตูหเล ''อาคจฺฉ อาคจฺฉ''อิจฺจาทโยฯ อจฺฉริเย ''อโห พุโทฺธ อโห พุโทฺธ''อิจฺจาทโยฯ หาเส ''อโห สุขํ อโห สุขํ, อโห มนาปํ อโห มนาปํ''อิจฺจาทโยฯ โสเก ''กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตก''อิจฺจาทโยฯ ปสาเท ''ภวิสฺสนฺติ วชฺชี ภวิสฺสนฺติ วชฺชี''อิจฺจาทโยฯ เอวํ ภยโกธาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ กถิตาเมฑิตวจนวเสน อตฺถวิเสสลาโภ ภวติฯ เอตฺถ ปน อตฺถนฺตราภาเวปิ ทฬฺหีกมฺมวเสน ปทานมตฺถโชตกภาโวเยว อตฺถวิเสสลาโภฯ

ภเย โกเธ ปสํสายํ,
ตุริเต โกตูหล’จฺฉเร;
หาเส โสเก ปสาเท จ,
กเร อาเมฑิตํ พุโธฯ

จสโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ครหาอสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘ปาโป ปาโป’’ติอาทีสุ หิ ครหายํฯ ‘‘อภิรูปก อภิรูปกา’’ติอาทีสุ อสมฺมาเนฯ ‘‘กฺวายํ อพลพโล วิยา’’ติอาทีสุ อติสยเตฺถ อาเมฑิตํ ทฎฺฐพฺพํฯ คุณวาจกสฺส ทฺวิรุตฺตวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘กโณฺห กโณฺห จ โฆโร จา’’ติ เอวมาทโยฯ ‘‘กโณฺห กโณฺห’’ติ หิ อตีว กโณฺหติ อโตฺถฯ กฺริยาปทสฺส ทฺวิรุตฺตวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘ธเม ธเม นาติธเม’’ติ เอวมาทโยฯ ตตฺถ **ธเม ธเม**ติ ธเมยฺย โน น ธเมยฺยฯ **นาติธเม**ติ ปมาณาติกฺกนฺตํ ปน น ธเมยฺยฯ สํหิตาปทเจฺฉทวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘นรานรา, สุราสุรา, กตากตกุสลากุสลวิสยํ วิปฺปฎิสารากาเรน ปวตฺตํ อนุโสจนํ กุกฺกุจฺจ’’นฺติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ ปน วิญฺญูนํ ปรมโกสลฺลชนนตฺถํ สิโลกํ รจยาม –

หิตาหิตา หิตํหิตํ, อานุภาเวน เต ชิน;
ปวราปวราหจฺจ, ภวามา’นามยา มยนฺติฯ

อคารวตฺถปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘ตุวํตุวํ เปสุญฺญกลหวิคฺคหวิวาทา’’ติ เอวมาทโยฯ นิรนฺตรตฺถปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘ทิวเส ทิวเส ปริภุญฺชตี’’ติ เอวมาทโยฯ นนิรนฺตรตฺถปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘ขเณ ขเณ ปีติ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวมาทโยฯ ‘‘ปุนปฺปุน’’มิจฺจตฺถปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘มุหุํ มุหุํ ภายยเต กุมาเร’’ติ เอวมาทโยฯ อุปมาเน **อิว**สทฺทวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘ราชา รกฺขตุ ธมฺมมน, อตฺตโนว ปชํ ปช’’นฺติ เอวมาทโยฯ **อิติ**สทฺทํ ปฎิจฺจ สทฺทปทตฺถวาจกตฺตปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ กถยโนฺต, โสมนสฺสํ ปเวทยิ’’นฺติ เอวมาทโยฯ ตถาปวตฺตจิตฺตปริทีปนวเสน อตฺถวิเสสลาเภ ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต, มคฺคํ โสเธมหํ ตทา’’ติ เอวมาทโยฯ เอวํ อีทิเสสุ ปโยเคสุ สมานสุติกปทํ วิจฺฉินฺทิตฺวา น อุจฺจาเรตพฺพํฯ วิจฺฉินฺทิตฺวา หิ อุจฺจารเณ สติ สทฺทวิลาโส น ภวติ, กตฺถจิ ปน ‘‘กตากตากุสลากุสลวิสย’’นฺติ เอวมาทีสุ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจาริตสฺส อโตฺถ ทุโฎฺฐ โหติ, ตสฺมา วิจฺฉินฺทิตฺวา น อุจฺจาเรตพฺพํ, เอกาพทฺธํเยว กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํฯ อิติ สมานสุติเกสุ วินิจฺฉโย ฉพฺพีสาย อากาเรหิ อธิเกหิ จ มเณฺฑตฺวา ทสฺสิโตฯ

ยสฺมา ปน สมานสุติเกสุ วินิจฺฉเย ทสฺสิเต อสมานสุติเกสุปิ วินิจฺฉโย ทเสฺสตโพฺพ โหติ, ตสฺมา ตมฺปิ ทเสฺสสฺสาม – ยตฺถ นิคฺคหีตมฺหา ปราการโลโปปิ ปาโฐ ปญฺญายติ, สํโยคพฺยญฺชนสฺส วิสํโยคตฺตมฺปิฯ เตสุ ปโยเคสุ นิคฺคหีตปทํ อนนฺตรปเทน สทฺธิํ เอกาพทฺธํเยว กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํฯ กตมานิ ตานิ? ‘‘สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาหํ-สา’ชีโว ครหิโต มมฯ ปุปฺผํ’สา อุปฺปชฺชิฯ ขยมตฺตํ น นิพฺพานํ’ส คมฺภีราทิวาจโต’’ติ เอวมาทโยฯ เอตฺถ หิ ‘‘สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาห’’นฺติอาทินา วิเจฺฉทมกตฺวา อนนฺตเร ทฺวีสุ คาถาปเทสุ อนฺตรีภูตานํ ทฺวินฺนํ สมานสุติกปทานํ เอกโต อุจฺจารณมิว อนนฺตรปเทหิ สทฺธิํ เอกาพทฺธุจฺจารณวเสน ‘‘สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาหํ-สา’ชีโว ครหิโต มมา’’ติอาทินา อุจฺจาเรตพฺพํฯ เอวรูโปเยว หิ อุจฺจารณวิเสโส สกเลหิปิ โปราเณหิ วิญฺญูหิ อนุมโต อุจฺจาริโต จ ‘‘อสฺส อาชีโว ครหิโต มม, อสฺสา อุปฺปชฺชิ, อสฺส คมฺภีราทิวาจโต’’ติเอวมาทิอตฺถปฺปฎิปาทนสฺสานุรูปตฺตาฯ

ยตฺถ ปน ยาทิเส อุจฺจารเณ กริยมาเน อโตฺถ ปริพฺยโตฺต โหติ, เตสุ ปโยเคสุ กฺวจิ **จ**สทฺท **ปน**สทฺทาทิโยคฎฺฐาเน อีสกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ปทมุจฺจาเรตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘วาฬ้า จ

ลปสกฺขราฯ อจฺจนฺตสนฺตา ปน ยา, อยํ นิพฺพานสมฺปทา, ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วาจํ ภาสโต ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ญาณํ ปวตฺตตีติ? อามนฺตาฯ **อิ**ติ จ **ทนฺ**ติ จ **ทุ**ติ จ **ขนฺ**ติ จ ญาณํ ปวตฺตตีติ? น เหวํ วตฺตเพฺพ’’ติ เอวมาทโย ปโยคาฯ

เอเตสุ หิ ปฐมปโยเค ‘‘วาฬ้า จา’’ติ อีสกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘ลปสกฺขรา’’ติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ ตตฺถ **ลปสกฺขรา**ติ สกฺขรสทิสมธุรวจนาฯ **ชาตกฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘นิรตฺถกวจเนหิ สกฺขรา วิย มธุรา’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมาตฺร พหุพฺพีหิตปฺปุริสวเสน ทฺวิธา สมาโส ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ลปา สกฺขรา วิย ยาสํ ตา ลปสกฺขรา, ลเปหิ วา สกฺขรา วิยาติ ลปสกฺขรา’’ติฯ

ทุติยปโยเค ‘‘อจฺจนฺตสนฺตา ปน’’อิติ อีสกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘ยา’’ติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ ยา ปน อยํ นิพฺพานสมฺปทา อจฺจนฺตสนฺตาติ หิ อโตฺถฯ

ตติยปโยเค **อิ**ติ จ **ทนฺ**ติ จ **ทุ**ติ จ **ขนฺ**ติ จาติ เอเตสุ จตูสุ ฐาเนสุ อิการญฺจ **ทํ**การญฺจ **ทุ**การญฺจ **ขํ**การญฺจ อีสกํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ตทนนฺตรํ **ติ จ** สทฺทา อุจฺจาเรตพฺพาฯ

เอตฺถ หิ อวิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจารเณ สติ อญฺญถา คเหตพฺพตฺตา อโตฺถ ทุโฏฺฐ ภวติฯ กถํ? อีทิเสสุ ฐาเนสุ อวิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจารเณ สติ **อิติ**สโทฺท เอวนฺติ อตฺถวาจโก นิปาโต สิยา, สนฺธิวเสน ปน **อิ**การตฺถวาจโก รูฬฺหีสโทฺท น สิยาฯ **ทนฺติ**สโทฺท ทมนโตฺถ สิยา, **ทํ**การวาจโก น สิยาฯ **ทุติ**สโทฺท นิรตฺถโก สิยา, **ทุ**การวาจโก น สิยาฯ **ขนฺติ**สโทฺท ขมนโตฺถ สิยา, **ขํ**การวาจโก น สิยาฯ ตสฺมา **อิ**การ **ทํ**การ **ทุ**การ **ขํ**การานิ อีสกํ วิจฺฉินฺทิตพฺพานิฯ

เอตฺถ หิ **อิ**อิติ **ทํ**อิติ **ทุ**อิติ **ขํ**อิตีติอาทินา สํหิตาปทเจฺฉโท เวทิตโพฺพ, ปรภูตสฺส จ **อิ**การสฺส โลโปฯ น ปเนตฺถ อิทํ วตฺตพฺพํ ‘‘สรูปสรานํ วิสเย ปรภูตสฺส สรูปสรสฺส โลโป น โหติ, ปุพฺพสรเสฺสว โลโป โหติ ตตฺรายนฺติ เอตฺถ วิยา’’ติ ‘‘อกิลาสุโน วณฺณปเถ ขณนฺตา, อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปํ อวินฺทุ’’นฺติ ปาฬิยํ สรูปปรสรสฺส โลปทสฺสนโตฯ ตถา หิ อฏฺฐกถาจริเยหิ ‘‘ปวทฺธํ อาปํ ปป’’นฺติ อโตฺถ สํวณฺณิโตฯ ตสฺมา ‘‘อิติ จา’’ติ เอตฺถาปิ **อิ**อิติ จาติ เฉทํ กตฺวา ทฺวีสุ อิกาเรสุ ปรสฺส **อิ**การสฺส โลโป กาตโพฺพ, น ปุพฺพสฺสฯ

ปุพฺพสฺมิญฺหิ **อิ**การวาจเก **อิ**กาเร นเฏฺฐ สติ นิปาตภูเตน **อิติ**สเทฺทน **อิ**การสงฺขาโต อโตฺถ น วิญฺญาเยยฺย, นิปาตภูตสฺส ปน **อิติ**สทฺทสฺส **อิ**กาเร นเฏฺฐปิ โส อโตฺถ วิญฺญายเตว ‘‘เทวทโตฺตติ เม สุต’’นฺติ เอตฺถ เทวทตฺตปทโตฺถ วิยฯ ตสฺมา **อิติ**สทฺทสฺส ปรภูตสฺส **อิ**การเสฺสว โลโป กาตโพฺพ, น ปุพฺพสฺส **อิ**การวาจกสฺส **อิ**การสฺสฯ กจฺจายเน ปน เยภุยฺยปฺปวตฺตึ สนฺธาย อสรูปสรโต ปรเสฺสว อสรูปสรสฺส โลโป วุโตฺต, น สรูปสรโต ปรสฺส สรูปสรสฺสฯ มหาปเทสสุเตฺตหิ วา สรูปสฺส ปรสรสฺส โลโป วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺท’’นฺติอาทีสุ ปน **จ**สทฺทาทิโยคฏฺฐาเนปิ สติ วิจฺฉินฺทิตฺวา ปทํ น อุจฺจาเรตพฺพํฯ ยตฺถ จ อาคมกฺขราทีนิ ทิสฺสนฺติ, เตสุ ปโยเคสุ ปุพฺพปทานิ วิจฺฉินฺทิตฺวา น อุจฺจาเรตพฺพานิ, อาคมกฺขรวเนฺตหิ ปรปเทหิ สทฺธิํเยว อุจฺจาเรตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํฯ ภควา เอตทโวจ’’อิเจฺจวมาทโย ปโยคาฯ ยตฺถ เยสํ วิสุํ วิสุํ สมฺพโนฺธ ทิสฺสติ, อโตฺถ จ ยุชฺชติ, ตตฺถ ตานิ อตฺถานุรูปํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจาเรตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘นหาเน อุสฺสุกฺกํ อกาสิ, อุสฺสุกฺกมฺปิ อกาสิ ยาคุยา ขาทนีเย ภตฺตสฺมิํ’’ อิเจฺจวมาทโย ปโยคาฯ เอตฺถ หิ ‘‘นหาเน อุสฺสุกฺกํ อกาสี’’ติ วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘อุสฺสุกฺกมฺปิ อกาสิ ยาคุยา ขาทนีเย ภตฺตสฺมิ’’นฺติ อุจฺจาเรตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ น เกวลํ โส ภิกฺขุ นหาเนเยว อุสฺสุกฺกํ

อกาสิ, อถ โข ยาคุยาปิ ขาทนีเยปิ ภตฺตสฺมิมฺปิ อุสฺสุกฺกํ อกาสีติ อตฺถปฺปกาสเน สมโตฺถ ภวติ, อฎฺฐานปฺปยุโตฺต สมุจฺจยตฺถวาจโก **อปิ**สโทฺทฯ

ยตฺถ ปน เยสมิตเรน วา อิตเรน วา เอเกกปเทน อุภยปเทหิ วา สมฺพโนฺธ ทิสฺสติ สเหว ตฺถยุตฺติยา, ตตฺถ ตานิ ยถารหํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุจฺจาเรตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติฯ ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ สาธุกํ มนสิกโรถฯ อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติ เอวมาทโย ปโยคาฯ ตตฺริมา อธิปฺปาย วิญฺญาปิกา คาถา –

ธมฺมสเทฺทน วา **พฺรหฺม-จริย**สเทฺทน วา ปทํ;
โยเชตฺวา อีรเย วิญฺญู, ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติทํฯ

‘‘สาธุก’’นฺติ ปทํ วิญฺญู, ‘‘สุณาถา’’ติ ปเทน วา;
ตถา ‘‘มนสิกโรถ’’, อิติ วุตฺตปเทน วา;
อีรเย โยชยิตฺวาน, อุภเยหิ ปเทหิ วาฯ

เอกเมเกน สมฺพโนฺธ, สมฺพโนฺธ อุภเยหิ วา;
ทิสฺสตีติ วิชาเนยฺย, สทฺธิเมวตฺถยุตฺติยาฯ

นตฺตโนมติยา เอโส, อโตฺถ เอตฺถ มยา รุโต;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, นยํ นิสฺสาย เม รุโตฯ

เอวํวิเธสุ อเญฺญสุ, ปาเฐสุปิ อยํ นโย;
เนตโพฺพ นยทเกฺขน, สาสนตฺถคเวสินาฯ

อตฺถานุรูปโต สทฺทํ, อตฺถํ สทฺทานุรูปโต;
จินฺตยิตฺวาน เมธาวี, โวหเร น ยถา ตถาติฯ

อยเมตฺถ อตฺถสทฺทจินฺตาฯ

อตฺถาติสยโยเค เอวํ อุปลเกฺขตพฺพํ – **ภู**ธาตุอตฺถาติสยโยคโต วฑฺฒเน ทิฎฺฐา ‘‘เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มหานาโม ลิจฺฉวี อุทานํ อุทาเนสิ ‘ภวิสฺสนฺติ วชฺชี ภวิสฺสนฺติ วชฺชี’ติ’’ อิติ วา ‘‘อหเมว ทูสิยา ภูนหตา, รโญฺญ มหาปตาปสฺสา’’ติ วา ‘‘เวทา น ตาณาย ภวนฺติทสฺส, มิตฺตทฺทุโน ภูนหุโน นรสฺสา’’ติ วา ‘‘ภูนหจฺจํ กตํ มยา’’ติ วา เอวํ วฑฺฒเน ทิฎฺฐาฯ

วจนสงฺคเห เอวํ อุปลเกฺขตพฺพํ – วตฺตมานาย วิภตฺติยา ปรสฺสปทํ มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ ปญฺจมิยา ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน สทิสํฯ ตุเมฺห ภวถฯ

วตฺตมานปญฺจมีนํ ปรสฺสปเท อุตฺตมปุริสจตุเกฺก เอกวจนํ เอกวจเนน, พหุวจนมฺปิ พหุวจเนน สทิสํฯ อหํ ภวามิ, มยํ ภวามฯ

วตฺตมานาย อตฺตโนปทํ มชฺฌิมปุริเสกวจนํ หิยฺยตฺตนชฺชตนีนํ อตฺตโนปเทหิ ทฺวีหิ มชฺฌิมปุริเสกวจเนหิ สทิสํ กตฺถจิ วณฺณสมุทายวเสน กิญฺจิ วิเสสํ วเชฺชตฺวา, เอส นโย

อุตฺตรตฺราปิ โยเชตโพฺพฯ ตฺวํ ภวเส, อิทํ วตฺตมานาย รูปํฯ ตฺวํ อภวเส, อิทํ หิยฺยตฺตนชฺชตนีนํ รูปํฯ

วตฺตมานาย อตฺตโนปทํ อุตฺตมปุริเสกวจนํ ปญฺจมิยา อตฺตโนปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน จ ปโรกฺขาย ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริเสกวจเนน จาติ ทฺวีหิ วจเนหิ สทิสํฯ อหํ ภเว, อิทํ วตฺตมานปญฺจมีนํ รูปํฯ ตฺวํ พภูเว, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ

วตฺตมานาย อตฺตโนปทํ อุตฺตมปุริสพหุวจนํ ปโรกฺขชฺชตนีนํ อตฺตโนปเทหิ ทฺวีหิ อุตฺตมปุริสพหุวจเนหิ สทิสํฯ มยํ ภวาเมฺห, อิทํ วตฺตมานาย รูปํฯ มยํ พภูวิเมฺห, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ มยํ อภวิเมฺห, อิทมชฺชตนิยา รูปํฯ

ปญฺจมิยา อตฺตโนปทํ มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ ปโรกฺขาย อตฺตโนปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน สทิสํฯ ตุเมฺห ภวโวฺห, อิทํ ปญฺจมิยา รูปํฯ ตุเมฺห พภูวิโวฺห, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ

ปโรกฺขาย ปรสฺสปทํ ปฐมปุริสพหุวจนํ หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปเทน ปฐมปุริสพหุวจเนน จ อชฺชตนิยา อตฺตโนปเทน ปฐมปุริสพหุวจเนน จาติ ทฺวีหิ วจเนหิ สทิสํฯ เต พภูวุ, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ เต อภวุ, อิทํ หิยฺยตฺตนชฺชตนีนํ รูปํฯ

ปโรกฺขาย ปรสฺสปทํ มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ อตฺตโนปเทน ปฐมปุริเสกวจเนน จ หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน จ อตฺตโนปเทน ปฐมปุริเสกวจเนน จ อชฺชตนิยา ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน จาติ จตูหิ วจเนหิ สทิสํฯ ตุเมฺห พภูวิตฺถ, โส พภูวิตฺถ, อิมานิ ปโรกฺขาย รูปานิฯ ตุเมฺห อภวตฺถ, โส อภวตฺถ, อิมานิ หิยฺยตฺตนิยา รูปานิฯ ตุเมฺห อภวิตฺถ, อิทมชฺชตนิยา รูปํฯ

ปโรกฺขาย ปรสฺสปทํ อุตฺตมปุริเสกวจนํ หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน จ อชฺชตนิยา อตฺตโนปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน จาติ ทฺวีหิ วจเนหิ สทิสํฯ อหํ พภูวํ, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ อหํ อภวํ, อิทํ หิยฺยตฺตนชฺชตนีนํ รูปํฯ

ปโรกฺขาย ปรสฺสปทํ อุตฺตมปุริสพหุวจนํ หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปเทนุตฺตมปุริสพหุวจเนน สทิสํฯ มยํ พภูวิมฺห, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ มยํ อภวมฺห, อิทํ หิยฺยตฺตนิยา รูปํฯ

ปโรกฺขาย อตฺตโนปทอุตฺตมปุริเสกวจนํ หิยฺยตฺตนิยา อตฺตโนปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน จ อชฺชตนิยา ปรสฺสปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน จาติ ทฺวีหิ วจเนหิ สทิสํฯ อหํ พภูวึ, อิทํ ปโรกฺขาย รูปํฯ อหํ อภวึ, อิทํ หิยฺยตฺตนชฺชตนีนํ รูปํฯ

หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปทํ ปฐมปุริเสกวจนํ อชฺชตนิยา อตฺตโนปเทน ปฐมปุริเสกวจเนน สทิสํฯ โส อภวาฯ

หิยฺยตฺตนิยา ปรสฺสปทํ มชฺฌิมปุริเสกวจนํ อชฺชตนิยา ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริเสกวจเนน สทิสํฯ ตฺวํ อภโวฯ

ภวิสฺสนฺติยา ปรสฺสปทํ มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ กาลาติปตฺติยา ปรสฺสปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน อตฺตโนปเทน ปฐมปุริเสกวจเนน จาติ ทฺวีหิ วจเนหิ สทิสํฯ ตุเมฺห ภวิสฺสถ, อิทํ ภวิสฺสนฺติยา รูปํฯ ตุเมฺห อภวิสฺสถ, โส อภวิสฺสถ, อิมานิ กาลาติปตฺติยา รูปานิฯ

ภวิสฺสนฺติยา อตฺตโนปทํ มชฺฌิมปุริเสกวจนํ กาลาติปตฺติยา อตฺตโนปเทน มชฺฌิมปุริเสกวจเนน สทิสํฯ ตฺวํ ภวิสฺสเส, อิทํ ภวิสฺสนฺติยา รูปํฯ ตฺวํ อภวิสฺสเส, อิทํ กาลาติปตฺติยา รูปํฯ

ภวิสฺสนฺติยา อตฺตโนปทํ มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ กาลาติปตฺติยา อตฺตโนปเทน มชฺฌิมปุริสพหุวจเนน สทิสํฯ ตุเมฺห ภวิสฺสเวฺห, อิทํ ภวิสฺสนฺติยา รูปํฯ ตุเมฺห อภวิสฺสเวฺห, อิทํ กาลาติปตฺติยา รูปํฯ

ภวิสฺสนฺติยา อตฺตโนปทํ อุตฺตมปุริเสกวจนํ กาลาติปตฺติยา ปรสฺสปเทนุตฺตมปุริเสกวจเนน สทิสํฯ อหํ ภวิสฺสํ, อิทํ ภวิสฺสนฺติยา รูปํฯ อหํ อภวิสฺสํ, อิทํ กาลาติปตฺติยา รูปํฯ เสสานิ สพฺพาสมฏฺฐนฺนํ วิภตฺตีนํ วจนานิ อญฺญมญฺญํ วิสทิสานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ภวนฺติ จตฺร –

วตฺตมานาปญฺจมีสุ, **ถ**ทฺวยํ สมุทีริตํ;
‘‘ตุเมฺห ภวถ’’อิจฺจตฺร, อุทาหรณกํ ทฺวิธาฯ

มิทฺวยํ **ม**ทฺวยเญฺจว, ตาสุ วุตฺตํ ทฺวิธา ทฺวิธา;
‘‘ภวามี’’ติ ‘‘ภวามา’’ติ, เจตฺถ รูปานิ นิทฺทิเสฯ

วตฺตมานกหิยฺยตฺต-นชฺชตนีวิภตฺติสุ;
เสตฺตยํ ‘‘ภวเส ตฺว’’นฺติ, วตฺตมานาวิภตฺติโต;
‘‘อภวเส’’ติ หิยฺยตฺต-นชฺชตนีวิภตฺติโตฯ

วตฺตมานาปญฺจมิกา-ปโรกฺขาสุ วิภตฺติสุ;
เอตฺตยํ ลปิตํ ตตฺถ, อาโท ทฺวินฺนํ วเสน ตุฯ

ชญฺญา ‘‘อหํ ภเว’’ติ ‘‘ตฺวํ, พภูเว’’ติ ปโรกฺขโต;
วตฺตมานาปโรกฺขชฺช-ตนีสุ ตีสุ สทฺทิตํฯ

เมฺหตฺตยํ กมโต รูปํ, **มยํ**สทฺทวิเสสิยํ;
‘‘สมฺภวาเมฺห พภูวิเมฺห, อภวิเมฺห’’ติ นิทฺทิเสฯ

ปญฺจมิกาปโรกฺขาสุ, **โวฺห**ทฺวยํ รูปเมตฺถ หิ;
‘‘ภวโวฺห พภูวิโวฺห’’ติ, **ตุเมฺห**สทฺทวิเสสิยํฯ

ปโรกฺขมฺหิ วา หิยฺยตฺต-นชฺชตนีวิภตฺติสุ;
อุตฺตยํ ‘‘เต พภูวู’’ติ, รูปํ ชญฺญา ปโรกฺขโต;

หิยฺยตฺตนชฺชตนิโต, ชญฺญา ‘‘เต อภวู’’อิติฯ

ปโรกฺขมฺหิ วา หิยฺยตฺต-นชฺชตนีวิภตฺติสุ;
สทฺทิตํ **ตถ**สํโยค- ปญฺจกํ อิติ นิทฺทิเสฯ

พภูวิตฺถทฺวยํ ตตฺถ, รูปํ ชญฺญา ปโรกฺขชํ;
พวฺหเตฺตกตฺตโต วุตฺตํ, มชฺฌิมปฐมวฺหยํฯ

อภวตฺถทฺวยํ เญยฺยํ, หิยฺยตฺตนีวิภตฺติชํ;
พวฺหเตฺตกตฺตโต วุตฺตํ, มชฺฌิโม ปฐโม จ โส;
‘‘อภวิตฺถา’’ติทํ รูปํ, อชฺชตนีวิภตฺติชํฯ

ตญฺจ โข พหุกตฺตมฺหิ, **ตุเมฺห**สเทฺทน โยชเย;
ปโรกฺขาวฺหยหิยฺยตฺต-นชฺชตนีสุ กิตฺติตํฯ

อํตยํ ตตฺถ อาทิยํ, ‘‘พภูวํ’’รูปมีริตํ;
ทฺวินฺนํ **อภวํ**รูปํ, **อหํ**สเทฺทน โยชเยฯ

ปโรกฺขกาหิยฺยตฺตนี-วเสน **มฺห**ทฺวํ ‘‘มยํ;
พภูวิมฺห อภวิมฺห’’, อิติ รูปทฺวยํ กมาฯ

ปโรกฺขาวฺหยหิยฺยตฺต-นชฺชตนีวิภตฺติสุ;
อิํตยํ ตุ ตหิํ รูปํ, ‘‘พภูวิ’’นฺติ ปโรกฺขชํ;
‘‘อภวิ’’นฺตีตราสํ ตุ, **อหํ**สทฺทยุตาขิลํฯ

หิยฺยตฺตนชฺชตนีสุ , **อา**ทฺวยํ มตเมตฺถ หิ;
‘‘อภวา’’ อิติ เอกเตฺต, รูปํ ปฐมโปริสํฯ

หิยฺยตฺตนชฺชตนีสุ, **โอ**ทฺวยํ วุตฺตเมตฺถ ตุ;
‘‘อภโว’’อิติ เอกเตฺต, รูปํ มชฺฌิมโปริสํฯ

ภวิสฺสนฺติยกาลาติ-ปตฺตีสุ ทฺวีสุ ภาสิตํ;
พวฺหเตฺต พหุเอกเตฺต, สสํโยคํ **สฺสถ**ตฺตยํฯ

‘‘ตุเมฺห ภวิสฺสถ’’เจฺจตํ, ภวิสฺสนฺติยโต มตํ;
‘‘อภวิสฺสถ ตุเมฺห’’ติ, ‘‘อภวิสฺสถ โส’’ติ จ;
กาลาติปตฺติโต วุตฺตํ, เอตญฺหิ วจนทฺวยํฯ

ภวิสฺสนฺติยกาลาติ-ปตฺตีสุ สมุทีริตํ;
มชฺฌิมปุริสฎฺฐาเน, สสํโยคํ **สฺสเส**ยุคํฯ

‘‘ภวิสฺสเส ตฺว’’มิเจฺจตํ, ‘‘ตฺวํ อภวิสฺสเส’’ติ จ;
อิมานิ ตุ ปโยคานิ, ตตฺถ วิญฺญู ปกาสเยฯ

สฺสเวฺหทฺวยํ เสน ยุตํ, **สฺสํ**ทฺวยญฺจ จตุกฺกกํ;
อิทมฺปิ กถิตํ ทฺวีสุ, ยถารุตวิภตฺติสุฯ

‘‘ภวิสฺสเวฺห’’ติ พวฺหเตฺต, ภวิสฺสนฺติกมชฺฌิโม;
พวฺหเตฺต ‘‘อภวิสฺสเวฺห’’, กาลาติปตฺติมชฺฌิโมฯ

‘‘ภวิสฺสํ’’ อิติ เอกเตฺต, ภวิสฺสนฺติกมุตฺตโม;
‘‘อภวิสฺส’’นฺติ เอกเตฺต, กาลาติปตฺติกุตฺตโมฯ

อิติ วุตฺตานิ วุเตฺตหิ, วจเนหิ สมานตํ;
ยเนฺต’กเจฺจหิ ตํ สพฺพํ, เอกตาลีสธา ฐิตํฯ

เสสานิ ปญฺจปญฺญาส, อสมานานิ สพฺพถา;
เอตํ นยํ คเหตฺวาน, วเท สพฺพตฺถ สมฺภวาติฯ

อยเมตฺถ สมานาสมานวเสน วจนสงฺคโหฯ

อาคมลกฺขณวเสน วิภตฺติวจนสงฺคเห เอวํ อุปลเกฺขตพฺพํ –

ภวิสฺสนฺตีปโรกฺขชฺช-ตนีกาลาติปตฺติสุ;
นิจฺจํ กฺวจิ กฺวจา’นิจฺจํ, **อิ**การาคมนํ ภเวฯ

อิการาคมนํ ตณฺหิ, ปโรกฺขายํ วิภตฺติยํ;
พวฺหเตฺต มชฺฌิมฏฺฐาเน, พวฺหเตฺต จุตฺตเม สิยา;
ปรสฺสปทํ สนฺธาย, อิทํ วจนมีริตํฯ

อุตฺตเมกวโจ จาปิ, เนตสฺส อตฺตโนปเท;
โหตีติ อวคนฺตพฺพํ, ภวิสฺสนฺติมฺหิ สพฺพโสฯ

หิยฺยตฺตนชฺชตนิก-กาลาติปตฺตีสุ ปน;
อการาคมนํ โหติ, สพฺพโส อิติ ลกฺขเยฯ

อชฺชตนิมฺหิ พวฺหเตฺต, มชฺฌิเม อุตฺตเม ตถา;
พวฺหตฺตมฺหิ **อ**กาเรน, **อิ**การาคมนํ ภเวฯ

อิการาคมนํ นิจฺจํ, กาลาติปตฺติยํ ภเว;
อการาคมนํ ตตฺถ, อเนกนฺติกมีริตํฯ

อการาคมนํเยว, หิยฺยตฺตนฺยํ ปกาสติ;
ปโรกฺขายํ ภวิสฺสนฺตฺย-ญฺจิกาโรเยว ทิสฺสติฯ

อการาคมนเญฺจว, **อิ**การาคมนมฺปิ จ;
อชฺชตนิกกาลาติ-ปตฺตีสุ ปน ทิสฺสติฯ

ตีสุ เสสวิภตฺตีสุ, นา’การตฺตยมีริตํ;
วตฺตมานาย ปญฺจมฺยํ, สตฺตมิยนฺติ สพฺพโสฯ

อิกาเรเนว สหิตา, เทฺว ภวนฺติ วิภตฺติโย;
สตฺต ทฺวาทส โหเนฺตตฺถ, วจนานีติ ลกฺขเยฯ

อกาเรเนว สหิตา, เอกาเยว วิภตฺติ ตุ;
ทฺวาทส วจนาเนตฺถ, ภวนฺตีติ จ ลกฺขเยฯ

อการิการสหิตา , ทุเวเยว วิภตฺติโย;

จตฺตาริ ทฺวาทสเญฺจว, วจนานิ ภวนฺติธฯ

อาการตฺตยมุตฺตา ตุ, ติโสฬสเยว วิภตฺติโย;
วจนาเนตฺถ ฉตฺติํส, โหนฺตีติ ปริทีปเยฯ

ปโรกฺขาอชฺชตนีสุ, ปญฺจฎฺฐ จ ยถากฺกมํ;
อิการโต วิมุตฺตานิ, วจนานิ ภวนฺติติฯ

เอวเมตฺถ วิภตฺตีนํ, ฉนฺนวุติวิธาน จ;
สงฺคโห วจนานนฺติ, วิญฺญาตพฺพ วิภาวินาติฯ

อยเมตฺถ อาคมลกฺขณวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโหฯ

กาลวเสน ปน วิภตฺติวจนสงฺคเห ทุวิโธ สงฺคโห กาลตฺตยวเสน สงฺคโห, กาลฉกฺกวเสน สงฺคโห จาติฯ ตตฺถ วตฺตมานาปญฺจมีสตฺตมีวิภตฺติโย ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา, วตฺตมานาปญฺจมีสตฺตมีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ ปจฺจุปฺปนฺนวจนานิฯ ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีวิภตฺติโย อตีตกาลิกา, ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ อตีตวจนานิฯ ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ อนาคตกาลิกา, ภวิสฺสนฺตีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ อนาคตวจนานิฯ กาลาติปตฺติวิภตฺติ ปน กตฺถจิ อตีตกาลิกา กตฺถจิ อนาคตกาลิกา, ตสฺมา ตทนฺตานิ ปทานิ อตีตวจนานิปิ อนาคตวจนานิปิ โหนฺติฯ อยํ กาลตฺตยวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโหฯ

อยํ ปน กาลฉกฺกวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโห – ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีวิภตฺติโย อตีตกาลิกา, ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ อตีตวจนานิฯ ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ อนาคตกาลิกา, ภวิสฺสนฺตีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ อนาคตวจนานิฯ วตฺตมานาวิภตฺติ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา, วตฺตมานาวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ ปจฺจุปฺปนฺนวจนานิฯ ปญฺจมีวิภตฺติ อาณตฺติกาลิกา , ปญฺจมีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ อาณตฺติวจนานิฯ สตฺตมีวิภตฺติ ปริกปฺปกาลิกา, สตฺตมีวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ ปริกปฺปวจนานิฯ เอตฺถ ปน ‘‘อาณตฺติวจนานี’’ติ จ ‘‘ปริกปฺปวจนานี’’ติ จ อิทํ ตถาสีสมตฺตํ อาสิฏฺฐานุมตฺยาทีสุ ปญฺจมฺยาทีนํ ทิสฺสนโตฯ กาลาติปตฺติวิภตฺติ กาลาติปตฺติกาลิกา, กาลาติปตฺติวิภตฺยนฺตานิ ปทานิ กาลาติปตฺติวจนานิฯ เอวํ กาลฉกฺกวเสน วิภตฺติวจนสงฺคโห เวทิตพฺโพฯ

กาลสงฺคเห ติวิโธ กาลสงฺคโห กาลตฺตยสงฺคโห กาลจตุกฺกสงฺคโห กาลฉกฺกสงฺคโห จาติฯ

ปจฺจุปฺปเนฺน วตฺตมานา, ปญฺจมี สตฺตมี จิมา;
โหนฺตาตีเต ปโรกฺขาที, สห กาลาติปตฺติยาฯ

อนาคเต ภวิสฺสนฺตี, กาลาติปตฺติกาปิ วา;
เอวํ กาลตฺตยํ เญยฺยํ, อาขฺยาตํ ตปฺปกาสกํฯ

นนุ กจฺจายเน คเนฺถ, กาโล วุโตฺต จตุพฺพิโธ;
ปจฺจุปฺปเนฺนนุตฺตกาเล, อตีเตนาคเต อิติฯ

สจฺจํ วุโตฺต นุตฺตกาโล, ปจฺจุปฺปโนฺนติ อิจฺฉิโต;

สมีเป วุตฺตกาโลติ, อตฺถสมฺภวโต ปนฯ

ตถา หิ ‘‘ยํ ติกาล’’นฺติ, วุตฺตมาจริเยหิปิ;
น กาลโต วินิมุตฺตํ, อาขฺยาตํ กิญฺจิ ทิสฺสติฯ

นนุ จาวุตฺตกาเลติ, อโตฺถ ตตฺร ตุ ยุชฺชติ;
ตถา หิ ฉพฺพิโธ กาโล, **นิรุตฺติมฺหิ** ปกาสิโตฯ

อตีตานาคโต ปจฺจุ-ปฺปโนฺน อาณตฺติเมว จ;
ปริกโปฺป จ กาลสฺส, อติปตฺตีติ ฉพฺพิโธฯ

ทฺเว วิภตฺติโย ตตฺถ, อาณตฺติปริกปฺปิกา;
กาลมนามสิตฺวาปิ, นิรุตฺตญฺญูหิ ภาสิตาฯ

‘‘คจฺฉตุ คเจฺฉยฺยิ’’จฺจาทิ-วจเน กถิเต น หิ;
กฺริยา นิปฺผชฺชติ นิฏฺฐํ, นาคตา นาติปนฺนิกาฯ

กาลาติปตฺติกา สทฺทา, อตีเตนาคเตปิ จ;
ภวนฺตีติ ยถาวุตฺตา, **นิรุตฺติมฺหิ** วิทูหิ เวฯ

ปญฺจมีสตฺตมีวฺหิตา, อาณตฺติปริกปฺปิกา;
ปจฺจุปฺปเนฺน ภวนฺตีติ, น ตถา ตตฺถ ภาสิตาฯ

ตสฺมา กจฺจายเน คเนฺถ, ‘‘นฺตฺตกาเล’’ติ ยํ ปทํ;
อโตฺถ ‘‘อวุตฺตกาเล’’ติ, ตสฺส ญายติเมวิทํฯ

สจฺจเมวํ ตุ สเนฺตปิ, อาณตฺติปริกปฺปิกา;
ปจฺจุปฺปเนฺนปิ ทฎฺฐพฺพา, ปณฺฑิเตน นยญฺญุนาฯ

กสฺมาติ เจ อาณาปนํ, ปริกโปฺป จ สจฺจโต;
ปจฺจุปฺปเนฺน ยโต อตฺถา, นิปฺผนฺนา ทิสฺสเร อิเมฯ

‘‘อนฺตฺตกาเล’’ติ ปทํ, เอตสฺสตฺถสฺส โชตกํ;
‘‘สมีเป วุตฺตกาเล’’ติ, อตฺถทีปนโตถ วาฯ

อตฺถานํ คมนาทีนํ, นิปฺผตฺติ น ตุ ทิสฺสติ;
‘‘คจฺฉตุ คเจฺฉยฺยิ’’จฺจาทิ, วุตฺตกาเล ยโต ตโต;
อวุตฺตกาเล นิทฺทิฏฺฐา, ตทฺทีปกวิภตฺติโยฯ

กาโล วา วุตฺตกาโลติ, อิเจฺจวํ คหิโต อิธ;
ทกฺขิณาสุทฺธิปาฐมฺหิ, กตาว ตติยา อยํ;
กาลทีปนตา ตาสํ, อิติ ยุชฺชติ นาญฺญถาฯ

อตฺถทฺวยํ ปกาเสตุํ, คเนฺถ **กจฺจายนวฺหเย**;
เถโร กจฺจายโน ‘‘นฺตฺต-กาเล’’ติ ปทมพฺรวิฯ

เอวํ ติธา จตุธาปิ, วุโตฺต กาลาน สงฺคโห;
ฉธา อิทานิ กาลานํ, สงฺคโห นาม นิยฺยเตฯ

วิภตฺติโย ปโรกฺขา จ, หิยฺยตฺตนีวิภตฺติโย;
อถ อชฺชตนี จาติ, ติโสฺส’ตีเต ปกาสิตาฯ

อนาคเต ภวิสฺสนฺตี, ภวตีติ ปกิตฺติตา;
ปจฺจุปฺปเนฺน วตฺตมานา, ติกาเล ปญฺจธา กตาฯ

ปญฺจมีสตฺตมีวุหิตา, อาณตฺติปริกปฺปิกา;
สงฺคยฺหมานา ตา ยนฺติ, ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ สงฺคหํฯ

ยสฺมา ปญฺจมิภูตาย, วตฺตมานาย ฐานโต;
สมานา ปญฺจมี โหติ, ตสฺมา สา ปญฺจมี มตาฯ

สตฺตมี ปน กิญฺจาปิ, สมานา ตาหิ สตฺตมา;
โหติ ยสฺมา ตโต วุตฺตา, สตฺตมีเตฺวว โน มติฯ

กาลาติปตฺติยาทีหิ, ยเชฺชวํ วตฺตมานิกา;
ฉฏฺฐี ภเวยฺย กาลาติ-ปตฺติกาตีตวาจิกาฯ

ปญฺจมี ตาย ฉฏฺฐสฺส, ตุลฺยตฺตา ฐานโต นนุ;
ตาหิ สตฺตวิภตฺตีหิ, สตฺตมี อฏฺฐมี สิยาฯ

อิติ เจ โกจิ ภาเสยฺย, ‘‘ตนฺนา’’ติ ปฏิเสธเย;
อตีเตนาคเต จาปิ, กาลาติปตฺติสมฺภวาฯ

ตถา หิ ภาสิตา **จูฬ-นิรุตฺติมฺหิ** วิสุํ อยํ;
กาลาติปตฺยตีตมฺหา-นาคเต จาติ ทีปเยฯ

กฺริยาติปเนฺนตีเตติ, กสฺมา กจฺจายเน รุตํ;
อถาปิ เจ วเทยฺยตฺร, ‘‘ปาเยนา’’ติ ปกาสเยฯ

เยภุเยฺยน หิ โลกสฺมิํ, อตีตมฺหิ ปวตฺตติ;
กาลาติปตฺติสํยุโตฺต, โวหาโร อิติ ลกฺขเยฯ

อตฺริทํ กาลาติปตฺติยา อตีตวจนํ – ‘‘สจายํ ภิกฺขเว ราชา ปิตรํ ธมฺมิกํ ธมฺมราชานํ ชีวิตา น โวโรเปสฺสถ, อิมสฺมิํเยวสฺส อาสเน วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุ อุปฺปชฺชิสฺสถา’’ติฯ ‘‘ปสฺสานนฺท อิมํ มหาธนเสฏฺฐิปุตฺตํ อิมสฺมิํเยว นคเร เทฺวอสีติโกฏิธนํ เขเปตฺวา ภริยํ อาทาย ภิกฺขาย จรนฺตํฯ สเจ หิ อยํ ปฐมวเย โภเค อเขเปตฺวา กมฺมเนฺต ปโยชยิสฺสา, อิมสฺมิํเยว นคเร อคฺคเสฏฺฐิ อภวิสฺสาฯ สเจ ปน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสา, อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสา, ภริยาปิสฺส อนาคามิผเล ปติฏฺฐหิสฺสาฯ สเจ มชฺฌิมวเย โภเค อเขเปตฺวา กมฺมเนฺต ปโยชยิสฺสา, ทุติยเสฏฺฐิ อภวิสฺสาฯ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชเนฺต อนาคามี อภวิสฺสา, ภริยาปิสฺส สกทาคามิผเล ปติฏฺฐหิสฺสาฯ สเจ ปจฺฉิมวเย โภเค อเขเปตฺวา กมฺมเนฺต ปโยชยิสฺสา, ตติยเสฏฺฐิ อภวิสฺสาฯ นิกฺขมิตฺวา

ปพฺพชโนฺต สกทาคามี อภวิสฺสา, ภริยาปิสฺส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิสฺสา’’ อิติ วา, ‘‘สเจ สตฺถา อคารํ อชฺฌาวสิสฺสา, จกฺกวตฺติราชา อภวิสฺสาฯ ราหุลสามเณโร ปริณายกรตนํ, เถรี อิตฺถิรตนํ, สกลจกฺกวาฬรชฺชํ เอเตสเณฺญว อภวิสฺสา’’ อิติ วา เอวํ กาลาติปตฺติยา อตีตวจนํ ภวติฯ

กถํ กาลาติปตฺติยา อนาคตวจนํ ภวติ? ‘‘จิรมฺปิ ภโกฺข อภวิสฺสา, สเจ น วิวทามเสฯ อสีสกํ อนงฺคุฏฺฐํ, สิงฺคาโล หรติ โรหิตํ’’อิติวา, ‘‘สเจ อานนฺท นาลภิสฺสา มาตุคาโม ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชํ, จิรฏฺฐิติกํ อานนฺท พฺรหฺมจริยํ อภวิสฺสา’’ติ อิติ วา, ‘‘อยํ องฺคุลิมาลสฺส มาตา ‘องฺคุลิมาลํ อาเนสฺสามี’ติ คจฺฉติ, สเจ สมาคมิสฺสติ, องฺคุลิมาโล ‘องฺคุลิสหสฺสํ ปูเรสฺสามี’ติ มาตรํ มาเรสฺสติฯ สจาหํ น คมิสฺสามิ, มหาชานิโก อภวิสฺสา’’ อิติ วา เอวํ กาลาติปตฺติยา อนาคตวจนํ ภวติ ฯ กจฺจายเน ปน เยภุเยฺยน อตีตปฺปวตฺติํ สนฺธาย กาลาติปตฺติวิภตฺติยา อตีตกาลิกตา วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กจฺจายเนปิ วา เอสา, กาลาติปตฺติกา ปน;
อนาคเตปิ โหตีติ, อยมโตฺถปิ ทิสฺสติฯ

อปฺปจฺจเกฺข ปโรกฺขาย-ตีเต อิติ หิ ลกฺขเณ;
สเนฺตปฺย**ตีต**คฺคหเณ, อนเปกฺขิย ตํ อิทํฯ

อนาคเต ภวิสฺสนฺตี, อิติ สุตฺตสฺสนนฺตรํ;
กาลาติปตฺติวจนา, อนาคตานุกฑฺฒนํ;
ตสฺมา อนิยตํ กาลํ, กาลาติปตฺติกํ วินาฯ

อตีตานาคตปจฺจุ-ปฺปนฺนิกาหิ วิภตฺติหิ;
สตฺตมี สตฺตมีเยว, ภวเต น ตุ อฏฺฐมีฯ

ปญฺจมีสตฺตมีนํ ตุ, ปจฺจุปฺปนฺนวิภตฺติยํ;
สงฺคณฺหนตฺถเมตาสํ, มเชฺฌ ฉฏฺฐี น วุจฺจติฯ

ตถา ปญฺจ อุปาทาย, ภวิตพฺพญฺจ ฉฏฺฐิยา;
ปญฺจมิยา ตุ สา เอสา, ‘‘ฉฏฺฐี’’ติ น สมีริตาฯ

ฉฏฺฐีภาวมฺหิ สเนฺตปิ, ‘‘ปญฺจมี’’ติ วโจ ปน;
ปญฺจมิยา วิภตฺติยา, ปจฺจุปฺปนฺนวิภตฺติยํฯ

สงฺคณฺหนตฺถํ วุตฺตนฺติ, วิญฺญาตพฺพา วิภาวินา;
ปญฺจมิํ ตุ อุปาทาย, สตฺตมิยา วิภตฺติยาฯ

ฉฏฺฐิยา จ ภวิตพฺพํ, น สา ‘‘ฉฏฺฐี’’ติ อีริตา;
ฉฏฺฐิํ ปน อุปาทาย, ‘‘สตฺตมี’’เตฺวว อีริตาฯ

มเชฺฌ ฉฏฺฐิํ อทเสฺสตฺวา, เอวํ ตุ กถนมฺปิ จ;
สตฺตมิยา วิภตฺติยา, ปจฺจุปฺปนฺนวิภตฺติยํ;
สงฺคณฺหนตฺถํ วุตฺตนฺติ, อธิปฺปายํ วิภาวเยฯ

สภาโว เหส วตฺถูนํ, คมฺภีรเตฺถสุ อตฺตโน;
เยน เกนจากาเรน, อธิปฺปายสฺส ญาปนํฯ

ยเชฺชวํ ปฐมํตีเต-นาคเต จ วิภตฺติโย;
วตฺวา ตโต ปจฺจุปฺปเนฺน, กเถตพฺพา วิภตฺติโยฯ

กจฺจายนวฺหเย คเนฺถ, กสฺมา เอวํ น ภาสิตา;
ปจฺจุปฺปนฺนวิภโตฺยว, กสฺมา อาทิมฺหิ ภาสิตา?

ยสฺมา วทนฺติ โวหาร-ปเถ เอตาว ปายโต;
ตสฺมา พหุปฺปโยคตฺตํ, โหเตตาสํ วิภตฺตินํฯ

อาโทพหุปฺปโยโคว, กเถตโพฺพติ ญายโต;
ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ สมฺภูตา, วิภโตฺยวาทิโต มตาฯ

อตีตานาคตํ วตฺวา, ปจฺจุปฺปเนฺน ตโต ปรํ;
ยสฺมา วุตฺตมฺหิ โลกสฺมิํ, โหติ วาจาสิลิฎฺฐตาฯ

ตสฺมา สิลิฎฺฐกถเน, อตีตาทิมเปกฺขิย;
ปญฺจมี สตฺตมี เจตา, วตฺตมานายนนฺตรํ;
สงฺคณฺหนตฺถมกฺขาตา, ปจฺจุปฺปนฺนวิภตฺติสุฯ

เอตฺถ หิ ยถา ‘‘มาตาปิตโร’’ติ วุเตฺต สิลิฎฺฐกถนํ โหติ, ตสฺมิํเยว วจเน วิปริยยํ กตฺวา สมาสวเสน ‘‘ปิตามาตโร’’ติ วุเตฺต สิลิฎฺฐกถนํ น โหติ, ตสฺมา ตาทิสี สทฺทรจนา อปูชนียา, ‘‘ปิตา มาตา จ เม ทชฺชุ’’นฺติ ปาโฐ ปน พฺยาสวเสน ยถิจฺฉิตปฺปโยคตฺตา ปูชนีโย, เอวเมว ‘‘อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ วุเตฺต สิลิฎฺฐกถนํ โหติ, ‘‘อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคต’’นฺติ เอวมาทินา วุเตฺต สิลิฎฺฐกถนํ น โหติ, ตสฺมา ตาทิสี สทฺทรจนา อปูชนียา สิยาฯ ‘‘อตีตารมฺมณา ปจฺจุ-ปฺปนฺนานาคตโคจรา’’ติ วจนํ ปน คาถาพนฺธสุขตฺถํ ยถิจฺฉิตปฺปโยคตฺตา ปูชนียเมวฯ อยเมตฺถ ปาฬิ เวทิตพฺพา –

‘‘ยํกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ จ,

‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน อตํสุ ปุเพฺพ,
ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติ จ,

‘‘เย จพฺภตีตา สมฺพุทฺธา, เย จ พุทฺธา อนาคตา;
เย เจตรหิ สมฺพุทฺธา, พหูนํ โสกนาสกาฯ

สเพฺพ สทฺธมฺมครุโน, วิหํสุ วิหรนฺติ จ;
อโถปิ วิหริสฺสนฺติ, เอสา พุทฺธาน ธมฺมตา’’ติ จ

เอวมเนเกสุ สทฺทปฺปโยเคสุฯ อิธ ยถิจฺฉิตปฺปโยควเสน อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนกาลิกาสุ อฎฺฐสุ วิภตฺตีสุ ติโสฺส ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา วิภตฺติโย อาทิมฺหิ กถิตา, ตญฺจ กถนํ ตาสเญฺญว โวหารปเถ เยภุเยฺยน ปวตฺติโต พหุปฺปโยคตาญาปนตฺถํฯ ตาสุ ปน ทฺวินฺนํ วิภตฺตีนํ ''ปญฺจมีสตฺตมี''ติสญฺญา สิลิฎฺฐกถนิจฺฉาย กเมน วตฺตพฺพา, อตีตานาคตกาลิกา วิภตฺติโย อเปกฺขิตฺวา กตาฯ อิเจฺจวํ

ยถิจฺฉิตปฺปโยเคน, ปจฺจุปฺปนฺนวิภตฺติโย;
ติธา กตฺวาน อาทิมฺหิ, กจฺจาเนน อุทีริตาฯ

อาทิมฺหิ กถนํ ตญฺจ, ตาสํ ปาเยน วุตฺติโต;
พหุปฺปโยคภาวสฺส, ญาปนตฺถนฺติ นิทฺทิเสฯ

อตีตาทิมเปกฺขิตฺวา, สิลิฎฺฐกถเน ธุวํ;
''ปญฺจมี สตฺตมิ''เจฺจว, ทฺวินฺนํ นามํ กตนฺติ จ;
กาลาติปตฺตึ วเชฺชตฺวา, อิทํ วจนมีริตํฯ

ยทิ เอวํ อยํ โทโส, อาปชฺชติ น สํสโย;
อิติ เจ โกจิ ภาเสยฺย, อเตฺถ อกุสโลนโรฯ

เตกาลิกาขฺยาตปเท , กาลาติปตฺติยา ปน;
อสงฺคโหว โหตีติ, ''ตนฺนา''ติ ปฎิเสธเยฯ

เตกาลิกาขฺยาตปเท, น โน กาลาติปตฺติยา;
อิโฎฺฐ อสงฺคโห ตตฺถ, สงฺคโหเยว อิจฺฉิโตฯ

ปญฺจมีสตฺตมีสญฺญา, กาลาติปตฺติกํ ปน;
วิภตฺติมนเปกฺขิตฺวา, กตา อิเจฺจว โน มติฯ

นานานยํ คเหตฺวาน,
ปเจฺจตพฺพํ ตุ สารโต;
ยาย เอโส รุโต อโตฺถ,
ตสฺมา เอสา น ทุพฺพลาฯ

อโตฺถ ลพฺภติ ปาสํโส,
ยตฺถ ยตฺถ ยถา ยถา;
ตถา ตถา คเหตโพฺพ,
ตตฺถ ตตฺถ วิภาวินาฯ

วุตฺตเญฺหตํ **อภิธมฺมฎีกายํ** ''ยตฺถ ยตฺถ ยถา ยถา อโตฺถ ลพฺภติ, ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา คเหตโพฺพ''ติฯ

ปญฺจมีสตฺตมีสญฺญา, รูฬฺหีสญฺญาติ เกจน;
น ปเนวํ คเหตพฺพํ, อชานิตฺวา วทนฺติ เตฯ

เนสา ปุริสสญฺญาทิ, **ฌล** สญฺญาทโย วิย;
รูฬฺหิยา ภาสิตา สญฺญา, ภูเตนเตฺถน ภาสิตาฯ

อุปนิธาย ปญฺญตฺติ, เอสา สญฺญา ยโต ตโต;
อนฺวตฺถสญฺญา ฐปิตา, โปราเณหีติ ลกฺขเยฯ

อิเจฺจวํ กาลฉกฺกํ ตุ, สเงฺขเปน ติธา มตํ;
เอตมตฺถญฺหิ สนฺธาย, ‘‘ยํ ติกาล’’นฺติ ภาสิตํฯ

อยเมตฺถ กาลฉกฺกสงฺคโหฯ

เอวํ ติธา จตุธา วา, ฉธา วาปิ สุเมธโส;
กาลเภทํ วิภาเวยฺย, กาลญฺญูหิ วิภาวิตํฯ

อตีตานาคตํ กาลํ, วิสุํ กาลาติปตฺติกํ;
คเหตฺวา ปญฺจธา โหติ, เอวญฺจาปิ วิภาวเยฯ

เอตฺถ นโยว ‘‘อชฺฌตฺต-พหิทฺธา วา’’ติ ปาฬิยํ;
อตีตานาคตกาลี, วิภตฺติ สมุทีริตาฯ

อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ กาลสงฺคโห สมโตฺตฯ

อิทานิ วิญฺญูนํ อตฺถคฺคหเณ โกสลฺลชนนตฺถํ ปกรณนฺตรวเสนปิ อิมสฺมึ ปกรเณ วตฺตมานานนฺตรํ วุตฺตานํ อาณตฺติปริกปฺปกาลิกานํ ‘‘ปญฺจมีสตฺตมี’’ติสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ วิภตฺตีนํ ปฏิปาฏิฏฺฐปเน ปกรณสํสนฺทนํ กถยาม – **กาตนฺต**ปฺปกรณสฺมิญฺหิ สกฺกตภาสานุรูเปน ทสธา อาขฺยาตวิภตฺติโย ฐปิตา, **กจฺจายน**ปฺปกรเณ ปน มาคธภาสานุรูเปน อฏฺฐธา ฐปิตา, **นิรุตฺติยญฺจ** ปน มาคธภาสานุรูเปเนว อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลาติปตฺติวเสน ฉธา ฐปิตาฯ เตสุ หิ กาตเนฺต วตฺตมานา, สตฺตมี, ปญฺจมี, หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี, ปโรกฺขา, สฺวาตนี, อาสี, ภวิสฺสนฺตี, กฺริยาติปตฺติ จาติ ทสธา วิภตฺตาฯ กจฺจายเน ปน วตฺตมานา, ปญฺจมี, สตฺตมี, ปโรกฺขา, หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี, ภวิสฺสนฺตี, กาลาติปตฺติ จาติ อฏฺฐธา วิภตฺตาฯ อิติ เอเตสุ ทฺวีสุ กาตนฺตกจฺจายเนสุ วิภตฺติโย วิสทิสาย ปฏิปาฏิยา ฐปิตาฯ กิญฺจาเปตฺถ วิสทิสา ปฏิปาฏิ, ตถาเปตา นิรุตฺติยํ วุตฺตาตีตาทิกาลวิภาควเสน เอกโต สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ กิญฺจิ วิเสสํ ฐเปตฺวาฯ

กถํ ? กาตเนฺต ตาว หิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ปโรกฺขา จาติ อิมา ติโสฺส เอกเนฺตน อตีตกาลิกา, สฺวาตนี อาสี ภวิสฺสนฺติ จาติ อิมา ติโสฺส เอกเนฺตน อนาคตกาลิกา, วตฺตมานา เอกาเยว ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา, สตฺตมี ปน ปญฺจมี จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลวเสน ทฺวิกาลิกา ‘‘อชฺช ปุญฺญํ กเรยฺย, เสฺวปิ กเรยฺยฯ อชฺช คจฺฉตุ, เสฺว วา คจฺฉตู’’ติ ปโยคารหตฺตาฯ กฺริยาติปตฺติ อนิยตกาลิกา ‘‘โส เจ หิโยฺย ยานํ อลภิสฺสา, อคจฺฉิสฺสาฯ โส เจ อชฺช อนตฺถงฺคเต สูริเย ยานํ อลภิสฺสา, อคจฺฉิสฺสาฯ โส เจ เสฺว ยานํ อลภิสฺสา, อคจฺฉิสฺสา’’ติ ปโยคารหตฺตาฯ เอวํ อสงฺกรโต ววตฺถเปตพฺพํฯ

เอวํ ววตฺถเปตฺวา อยมเมฺหหิ วุจฺจมาโน นโย สาธุกํ สลฺลเกฺขตโพฺพฯ กถํ? หิยฺยตฺตนชฺชตนีปโรกฺขาสฺวาตนฺยาสีภวิสฺสนฺติวเสน เอกนฺตาตีตานาคตกาลิกา วิภตฺติโย ฉ, วตฺตมานว

เสน เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา วิภตฺติ เอกาเยว, สา ปฏิปาฏิยา คณิยมานา สตฺตมํ ฐานํ ภชติฯ เอวํ เอตสฺมึ วตฺตมานาสงฺขาเต สตฺตมฏฺฐาเน ปกฺขิปิตุํ นิรุตฺตินเยน ''ปริกปฺปกาลิกา''ติ สงฺขํ คตํ สตฺถนเยน ''ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลิกา''ติวตฺตพฺพํ เอกํ วิภตฺตึ สตฺตมีภูตาย วตฺตมานาย สมานฏฺฐานตฺตา สตฺตมีสญฺญํ กตฺวา ฐเปสิฯ ตโต ปุนเทว สฺวาตนฺยาสีภวิสฺสนฺติวเสน เอกนฺตานาคตกาลิกา ติโสฺส วิภตฺติโย คเณตฺวา ตํ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลิกํ ''สตฺตมี''ติ ลทฺธสญฺญํ วิภตฺตึ อนาคตกาลิกภาเวน ตาหิ ตีหิ สทฺธึ สมานฏฺฐานตฺตา จตุตฺถํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน ''อาณตฺติกาลิกา''ติ สงฺขํ คตํ สตฺถนเยน ''ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลิกา''ติ วตฺตพฺพํ เอกํ วิภตฺตึ ปญฺจนฺนํ สงฺขฺยานํ ปูรเณน ปญฺจมีสญฺญํ กตฺวา ฐเปสิฯ

กฺริยาติปตฺติยา ปน อนิยตกาลิกตฺตา ตํ วชฺเชตฺวา อยํ วินิจฺฉโย กโต, โส จ โข นิรุตฺตินยํเยว นิสฺสายฯ อยํ ตาว กาตเนฺต วตฺตมานานนฺตรํ วุตฺตานํ สตฺตมีปญฺจมีนํ อนฺวตฺถสญฺญํ อิจฺฉนฺตานํ อมฺหากํ รุจิ, เอสา สทฺธมฺมวิทูหิ ครูหิ อปฺปฏิโกฺกสิตา อนุมตา สมฺปฏิจฺฉิตา ''เอวเมวํ อาวุโส, เอวเมวํ อาวุโส''ติฯ เวยฺยากรเณหิปิ อปฺปฏิโกฺกสิตา อนุมตา สมฺปฏิจฺฉิตา ''เอวเมวํ ภเนฺต, เอวเมวํ ภเนฺต''ติฯ เอวํ สเพฺพหิปิ เตหิ ปุพฺพาจริเยหิ อพฺภนุโมทิตา อปฺปฏิโกฺกสิตาฯ

กจฺจายนปฺปกรเณ ปน พุทฺธวจนานุรูเปน อฏฺฐธา วิภตฺตีนํ วุตฺตตฺตา วตฺตมานาวิภตฺติ ปญฺจมฏฺฐาเน ฐิตาฯ กถํ? ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีภวิสฺสนฺติวเสน เอกนฺตาตีตานาคตกาลิกา จตโสฺส วิภตฺติโย, วตฺตมานวเสน เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา วิภตฺติ เอกาเยว, สา ปฏิปาฏิยา คณิยมานา ปญฺจมํ ฐานํ ภชติฯ เอวํ เอตสฺมึ วตฺตมานาสงฺขาเต ปญฺจมฏฺฐาเน ปกฺขิปิตุํ นิรุตฺตินเยน ''อาณตฺติกาลิกา''ติ สงฺขํ คตํ ''อนุตฺตกาลิกา''ติ วุตฺตํ วิภตฺตึ ปญฺจมีภูตาย วตฺตมานาย สมานฏฺฐานตฺตา ปญฺจมีสญฺญํ กตฺวา ฐเปสิฯ ตโต ปรํ ตํ ปญฺจมํ ฉฏฺฐฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปโรกฺขา หิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ภวิสฺสนฺตี วตฺตมานา ปญฺจมีติ เอวํ คณนาวเสน ฉ วิภตฺติโย อุปาทาย นิรุตฺตินเยน ''ปริกปฺปกาลิกา''ติ สงฺขํ คตํ ''อนุตฺตกาลิกา''ติ วุตฺตํ วิภตฺตึ สตฺตนฺนํ สงฺขฺยานํ ปูรเณน สตฺตมีสญฺญํ กตฺวา ฐเปสิฯ

กาลาติปตฺติยา ปน อตีตานาคตกาลิกตฺตา ตํ วชฺเชตฺวา อยํ วินิจฺฉโย กโต, โส จ โข นิรุตฺตินยํเยว นิสฺสายฯ อยํ กจฺจายเน วตฺตมานานนฺตรํ วุตฺตานํ ปญฺจมีสตฺตมีนํ อนฺวตฺถสญฺญํ อิจฺฉนฺตานํ อมฺหากํ รุจิ, เอสา จ สทฺธมฺมวิทูหิ ครูหิ อปฺปฏิโกฺกสิตา อนุมตา สมฺปฏิจฺฉิตา ''เอวเมวํ อาวุโส, เอวเมวํ อาวุโส''ติฯ เวยฺยากรเณหิปิ อปฺปฏิโกฺกสิตา อนุมตา สมฺปฏิจฺฉิตา ''เอวเมวํ ภเนฺต, เอวเมวํ ภเนฺต''ติฯ เอวํ สเพฺพหิปิ เตหิ ปุพฺพาจริเยหิ อพฺภนุโมทิตา อปฺปฏิโกฺกสิตาฯ

ยสฺมา หิ กาตนฺตกจฺจายนานิ อญฺญมญฺญํ วิสทิสวิภตฺติกฺกมานิปิ อนฺตเรน กิญฺจิ วิเสสํ นิรุตฺติยํ วุตฺตาตีตาทิกาลวิภาควเสเนกชฺฌํ สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, ตสฺมา นิรุตฺตินยเญฺญว สารโต คเหตฺวา ปญฺจมีสตฺตมีวิภตฺตีนํ อนฺวตฺถสญฺญาปริกปฺปเน อมฺหากํ รุจิ ปุพฺพาจริเยหิ อพฺภนุโมทิตา อปฺปฏิโกฺกสิตา, ตสฺมา เอว โย โกจิ อิมํ วาทํ มทฺทิตฺวา อญฺญํ วาทํ ปติฏฺฐาเปตุํ สกฺขิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ อยญฺหิ นโย อตีว สุขุโม ทุทฺทโส จ ปรมาณุริว, ทุโกฺขคาโฬฺห จ มหาคหนมิว, อติคมฺภีโร จ มหาสมุโทฺท วิย, ตสฺมา อิมิสฺสํ สทฺทนีติยํ สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ สาสโนปการตฺถํ โยโค สุฏฺฐุ กรณีโยฯ ตถา หิ อิธ กตโยเคหิ นามาขฺยาตาทีสุ จตูสุ ปเทสุ อุปฺปนฺนวาทา ปรวาทิโน ชิตาว โหนฺติฯ

มุนินา มุนินาเคน, ทุฏฺฐา ปพฺพชิตา ชิตา;

ยถา ยถา อสทฺธมฺม-ปูรณา ปูรณาทโยฯ

ตถา ตถาคตาทายา-นุคายํ สทฺทนีติยํ;
กตโยเคหิปิ ชิตา, สวนฺติ ปรวาทิโนติฯ

อยํ ปญฺจมีสตฺตมีนํ ปฏิปาฏิฎฺฐปเน ปกรณสํสนฺทนาฯ

อถ วตฺตมานาทีนํ วจนตฺถํ กถยาม – ตตฺถ **วตฺตมานา**ติ เกนเฏฺฐน วตฺตมานา? วตฺตมานกาลวจนเฏฺฐนฯ ปจฺจุปฺปนฺนภาเวน หิ วตฺตตีติ วตฺตมาโน, ปจฺจุปฺปนฺนกฺริยาสงฺขาโต กาโลฯ ตพฺพาจกวเสน วตฺตมาโน กาโล เอติสฺสา อตฺถีติ อยํ **ติ อนฺติ**อาทิวิภตฺติ วตฺตมานาฯ ตถา หิ ‘‘คจฺฉติ เทวทตฺโต’’ติ เอตฺถ เทวทตฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ คมนกฺริยํ วิภตฺติภูโต **ติ**สทฺโทเยว วทติ, ตสฺมา ตพฺพาจกวเสน วตฺตมาโน กาโล เอติสฺสา อตฺถีติ วตฺตมานาติ วุจฺจติฯ **ปญฺจมี**ติ เกนเฏฺฐน ปญฺจมี? ปญฺจมํ วตฺตมานฎฺฐานํ คมนเฏฺฐน, ปญฺจนฺนญฺจ สงฺขฺยานํ ปูรณเฏฺฐนฯ ตถา หิ นิโยคา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนกาลิกานํ ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีภวิสฺสนฺตีวตฺตมานาสงฺขาตานํ ปญฺจนฺนํ วิภตฺตีนมนฺตเร ปญฺจมีภูตาย วตฺตมานาย สยมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกภาเวน สมานฎฺฐานตฺตา ปญฺจมํ วตฺตมานฎฺฐานํ คจฺฉตีติ ปญฺจมีฯ ยถา นทนฺตี คจฺฉตีติ นทีฯ ตถา นิโยคา อตีตานาคตกาลิกา ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีภวิสฺสนฺตีสงฺขาตา จตโสฺส วิภตฺติโย อุปาทาย สยมฺปิ วตฺตมานาวิภตฺติ วิย ปญฺจนฺนํ สงฺขฺยานํ ปูรณีติ ปญฺจมีฯ **สตฺตมี**ติ เกนเฏฺฐน สตฺตมี? สตฺตนฺนํ สงฺขฺยานํ ปูรณเฏฺฐนฯ ตถา หิ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีภวิสฺสนฺตีวตฺตมานาปญฺจมีสงฺขาตา ฉ วิภตฺติโย อุปาทาย สยมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกา หุตฺวา สตฺตนฺนํ สงฺขฺยานํ ปูรณีติ สตฺตมีฯ

ปโรกฺขาติ เกนเฏฺฐน ปโรกฺขา? ปโรเกฺข ภวาติ อเตฺถนฯ ตถา หิ จกฺขาทินฺทฺริยสงฺขาตสฺส อกฺขสฺส ปโร ติโรภาโว ปโรกฺขํ, ตพฺพาจกภาเวน ปโรเกฺข ภวาติ ปโรกฺขาฯ **หิยฺยตฺตนี**ติ เกนเฏฺฐน หิยฺยตฺตนี? หิโยฺย ปภุติ อตีเต กาเล ภวา ตพฺพาจกภาเวนาติ อเตฺถนฯ **อชฺชตนี**ติ เกนเฏฺฐน อชฺชตนี? อชฺช ปภุติ อตีเต กาเล ภวา ตพฺพาจกภาเวนาติ อเตฺถนฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ เกนเฏฺฐน ภวิสฺสนฺตี? ‘‘เอวํ อนาคเต ภวิสฺสตี’’ติ อตฺถํ ปกาเสนฺตี เอติ คจฺฉตีติ อเตฺถนฯ **กาลาติปตฺตี**ติ เกนเฏฺฐน กาลาติปตฺติ? กาลสฺสาติปตนวจนเฏฺฐนฯ ตถา หิ กาลสฺส อติปตนํ อจฺจโย อติกฺกมิตฺวา ปวตฺติ กาลาติปตฺติ, ลภิตพฺพสฺส อตฺถสฺส นิปฺผตฺติรหิตํ กฺริยาติกฺกมนํ ฯ **กาโล**ติ เจตฺถ กฺริยา อธิเปฺปตาฯ กรณํ กาโร, กาโร เอว กาโล **ร**การสฺส **ล**การํ กตฺวา อุจฺจารณวเสนฯ อยํ ปน วิภตฺติ ตพฺพาจกตฺตา กาลาติปตฺตีติฯ อยํ ปน วตฺตมานาทีนํ วจนตฺถวิภาวนาฯ

วิปฺปกิณฺณวิวิธนเย, สํกิณฺณลกฺขณธรวรสาสเน;
สุมติมติวฑฺฒนตฺถํ, กถิโต ปกิณฺณกวินิจฺฉโยฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

ปกิณฺณกวินิจฺฉโย นาม

ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๔. ภูธาตุมยนามิกรูปวิภาค

‘‘ภู สตฺตาย’’นฺติ ธาตุสฺส, รูปมาขฺยาตสญฺญิตํ;
ตฺยาทฺยนฺตํ ลปิตํ นาน-ปฺปกาเรหิ อนากุลํฯ

สฺยาทฺยนฺตํ, ทานิ ตเสฺสว, รูปํ นามิกสวฺหยํ;
ภาสิสฺสํ ภาสิตเตฺถสุ, ปฏุภาวาย โสตุนํฯ

ยทเตฺถ’ตฺตนิ นาเมติ, ปร’มเตฺถสุ วา สยํ;
นมตีติ ตทาหํสุ, **นามํ** อิติ วิภาวิโนฯ

นามํ นามิกมิจฺจตฺร, เอกเมเวตฺถโต ภเว;
ตเทวํ นามิกํ เญ ยฺยํ, สลิงฺคํ สวิภตฺติกํฯ

สตฺวาภิธานํ ลิงฺคนฺติ, อิตฺถิปุมนปุํสกํ;
วิภตฺตีติธ สเตฺตว, ตตฺถ จฏฺฐ ปวุจฺจเรฯ

ปฐมา ทุติยา ตติยา, จตุตฺถี ปญฺจมี ตถา;
ฉฏฺฐี จ สตฺตมี จาติ, โหนฺติ สตฺต วิภตฺติโยฯ

ลิงฺคเตฺถ ปฐมา สายํ, ภินฺนา เทฺวธา **สิ โย** อิติ;
กมฺมเตฺถ ทุติยา สาปิ, ภินฺนา **อํ โย** อิติ ทฺวิธาฯ

กรเณ ตติยา สาปิ, ภินฺนา **นา หิ** อิติ ทฺวิธา;
สมฺปทาเน จตุตฺถี สา, ภินฺนา เทฺวธา **ส นํ** อิติฯ

อปาทาเน ปญฺจมี สา, ภินฺนา เทฺวธา **สฺมา หิ** อิติ;
ฉฏฺฐี สามิมฺหิ สา จาปิ, ภินฺนา เทฺวธา **ส นํ** อิติฯ

โอกาเส สตฺตมี สาปิ, ภินฺนา เทฺวธา **สฺมึสุ** อิติ;
อามนฺตนฏฺฐมี สายํ, **สิโย**เยวาติ จุทฺทสฯ

วจนทฺวยสํยุตฺตา, เอเกกา ตา วิภตฺติโย;
สตฺวมิติห วิเญฺญยฺย, อโตฺถ โส ทพฺพสญฺญิโตฯ

โย กโรติส **กตฺตา**ตุ, ตํ **กมฺมํ** ยํ กโรติ วา;
กุพฺพเต เยน วา ตนฺตุ, **กรณํ** อิติ สญฺญิตํฯ

เทติ โรจติ วา ยสฺส, **สมฺปทาน**นฺติ ตํ มตํ;
ยโตเปติ ภยํ วา ตํ, **อปาทาน**นฺติ กิตฺติตํฯ

ยสฺสายโตฺต สมูโหวา, ตํ เว **สามี**ติ เทสิตํ;
ยสฺมึ กโรติ กิริยํ, ต**โทกาส**นฺติ สทฺทิตํฯ

ยทาลปติ ตํ วตฺถุ, **อามนฺตน**มุทีริตํ;
สเทฺทนาภิมุขีกาโร, วิชฺชมานสฺส วา ปนฯ

วินา อาลปนตฺถํ ลิงฺคตฺถาทีสุ ปฐมาทิวิภตฺตุปฺปตฺติ อุปลกฺขณวเสน วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทเมตฺถ นิรุตฺติลกฺขณํ ทฎฺฐพฺพํ – ปจฺจตฺตวจเน ปฐมา วิภตฺติ ภวติ, อุปโยควจเน ทุติยา วิภตฺติ ภวติ, กรณวจเน ตติยา วิภตฺติ ภวติ, สมฺปทานวจเน จตุตฺถี วิภตฺติ ภวติ, นิสฺสกฺกวจเน ปญฺจมี วิภตฺติ ภวติ, สามิวจเน ฉฎฺฐี วิภตฺติ ภวติ, ภุมฺมวจเน สตฺตมี วิภตฺติ ภวติ, อามนฺตนวจเน อฎฺฐมี วิภตฺติ ภวติฯ ตตฺรุทฺทานํ –

ปจฺจตฺตมุปโยคญฺจ, กรณํ สมฺปทานิยํ;
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ, ภุมฺมมาลปนฎฺฐมํฯ

ตตฺร **ปจฺจตฺตวจนํ** นาม ติวิธลิงฺคววตฺถานคตานํ อิตฺถิปุมนปุํสกานํ ปจฺจตฺตสภาวนิเทฺทสโตฺถฯ **อุปโยควจนํ** นาม โย ยํ กโรติ, เตน ตทุปยุตฺตปริทีปนโตฺถฯ **กรณวจนํ** นาม ตชฺชาปกตนิพฺพตฺตกปริทีปนโตฺถฯ **สมฺปทานวจนํ** นาม ตปฺปทานปริทีปนโตฺถฯ **นิสฺสกฺกวจนํ** นาม ตนฺนิสฺสฎตทปคมปริทีปนโตฺถฯ **สามิวจนํ** นาม ตทิสฺสรปริทีปนโตฺถฯ **ภุมฺมวจนํ** นาม ตปฺปติฎฺฐาปริทีปนโตฺถฯ **อามนฺตนวจนํ** นาม ตทามนฺตนปริทีปนโตฺถฯ เอวํ ญตฺวา ปโยคานิ อสมฺมุยฺหเนฺตน โยเชตพฺพานิฯ

ภูโต, ภาวโก, ภโว, อภโว, ภาโว, อภาโว, สภาโว, สพฺภาโว, สมฺภโว, ปภโว, ปภาโว, อนุภโว, อานุภาโว, ปราภโว, วิภโว, ปาตุภาโว, อาวิภาโว, ติโรภาโว, วินาภาโว, โสตฺถิภาโว, อตฺถิภาโว, นตฺถิภาโวติ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

อภิภวิตา, ปริภวิตา, อนุภวิตา, สมนุภวิตา, ภาวิตา, ปจฺจนุภวิตาติ **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

ภวํ, ปราภวํ, ปริภวํ, อภิภวํ, อนุภวํ, สมนุภวํ, ปจฺจนุภวํ, ปภวํ, อปฺปภวนฺติ นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

ธนภูติ, สิริภูติ, โสตฺถิภูติ, สุวตฺถิภูตีติ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

ภาวี, วิภาวี, สมฺภาวี, ปริภาวีติ **อี**การนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

สยมฺภู, ปภู, อภิภู, วิภู, อธิภู, ปติภู, โคตฺรภู, วตฺรภู, ปราภิภู, รูปาภิภู, สทฺทาภิภู, คนฺธาภิภู, รสาภิภู, โผฎฺฐพฺพาภิภู, ธมฺมาภิภู, สพฺพาภิภูติ **อู**การนฺตปุลฺลิงฺคํฯ

อิมาเนตฺถ ฉพฺพิธานิ ปุลฺลิงฺคานิ **ภู**ธาตุมยานิ อุทฺทิฎฺฐานิฯ

อุการนฺตํ ปุลฺลิงฺคํตฺ **ภู**ธาตุมยมปฺปสิทฺธํ, อญฺญธาตุมยํ ปนุการนฺตปุลฺลิงฺคํ ปสิทฺธํ ‘‘ภิกฺขุ, เหตุ’’อิติฯ เตน สทฺธึ สตฺตวิธานิ ปุลฺลิงฺคานิ โหนฺติ, สพฺพาเนตานิ สภาวโตเยว ปุลฺลิงฺคานีติ ทฎฺฐพฺพานิฯ เอตฺถ สโตฺตติ อตฺถวาจโก **ภูต**สโทฺทเยว นิโยคา ปุลฺลิงฺคนฺติปิ ทฎฺฐโพฺพฯ

เย ปน ‘‘โย ธโมฺม ภูโต, ยา ธมฺมชาติ ภูตา, ยํ ธมฺมชาตํ ภูต’’นฺติ เอวํ ลิงฺคตฺตเย โยชนารหตฺตา อนิยตลิงฺคา อเญฺญปิ **ภูตปราภูตสมฺภูต**สทฺทาทโย สนฺทิสฺสนฺติ ปาวจนวเร, เตปิ

นาโนปสคฺคนิปาตปเทหิ โยชนวเสน สทฺทรจนายํ สุขุมตฺถคฺคหเณ จ วิญฺญูนํ โกสลฺล ชนนตฺถํ นิยตปุลฺลิงฺเคสุ ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสสฺสามฯ

เสยฺยถิทํ? ภูโต, ปราภูโต, สมฺภูโต, วิภูโต, ปาตุภูโต, อาวิภูโต, ติโรภูโต, วินาภูโต, ภ โพฺพ, ปริภูโต, อภิภูโต, อธิภูโต, อทฺธภูโต, อนุภูโต, สมนุภูโต, ปจฺจนุภูโต, ภาวิโต, สมฺภาวิ โต, วิภาวิโต, ปริภาวิโต, อนุปริภูโต, ปริภวิตโพฺพ, ปริโภตโพฺพ, ปริภวนีโย, อภิภวิตโพฺพ, อภิโภตโพฺพ, อภิภวนีโย, อธิภวิตโพฺพ, อธิโภตโพฺพ, อธิภวนีโย, อนุภวิตโพฺพ, อนุโภต โพฺพ, อนุภวนีโย, สมนุภวิตโพฺพ, สมนุโภตโพฺพ, สมนุภวนีโย, ปจฺจนุภวิตโพฺพ, ปจฺจนุโภต โพฺพ, ปจฺจนุภวนีโย, ภาเวตโพฺพ, ภาวนีโย, สมฺภาเวตโพฺพ, สมฺภาวนีโย, วิภาเวตโพฺพ, วิ ภาวนีโย, ปริภาเวตโพฺพ, ปริภาวนีโย, ภวมาโน, วิภวมาโน, ปริภวมาโน, อภิภวมาโน, อนุภว มาโน, สมนุภวมาโน, ปจฺจนุภวมาโน, อนุโภโนฺต, สมนุโภโนฺต, ปจฺจนุโภโนฺต, สโมฺภโนฺต, อภิสโมฺภโนฺต, ภาเวโนฺต, สมฺภาเวโนฺต, วิภาเวโนฺต , ปริภาเวโนฺต, ปริภวิยมาโน, ปริภุยฺยมา โน, อภิภวิยมาโน, อภิภูยมาโน, อนุภวิยมาโน, อนุภุยฺยมาโน, สมนุภวิยมาโน, สมนุภุยฺยมา โน, ปจฺจนุภวิยมาโน, ปจฺจนุภุยฺยมาโนติ อิมานิ นิยตปุลฺลิงฺเคสุ ปกฺขิตฺตลิงฺคานิฯ เอว**โม**กา รนฺตาทิวเสน ฉพฺพิธานิ ปุลฺลิงฺคานิ **ภู**ธาตุมยานิ ปกาสิตานิฯ อยํ ตาว ปุลฺลิงฺควเสน อุทา หรณุเทฺทโสฯ

ภาวิกา, ภาวนา, วิภาวนา, สมฺภาวนา, ปริภาวนาติ **อา**การนฺตอิตฺถิลิงฺคํฯ

ภูมิ, ภูติ, วิภูติฯ **อิ**การนฺตอิตฺถิลิงฺคํฯ

ภูรี, ภูตี, โภตี, วิภาวินี, ปริวิภาวินี, สมฺภาวินี, ปาตุภวนฺตี, ปาตุโภนฺตี, ปริภวนฺตี, ปริโภนฺ ตี, อภิภวนฺตี, อภิโภนฺตี, อธิภวนฺตี, อธิโภนฺตี, อนุภวนฺตี, อนุโภนฺตี, สมนุภวนฺตี, สมนุโภนฺตี, ปจฺจนุภวนฺตี, ปจฺจนุโภนฺตี, อภิสมฺภวนฺตี, อภิสโมฺภนฺตีติ **อี**การนฺตอิตฺถิลิงฺคํฯ

ภู, อภูฯ **อู**การนฺตอิตฺถิลิงฺคํฯ

อิมาเนตฺถ จตุพฺพิธานิ อิตฺถิลิงฺคานิ **ภู**ธาตุมยานิ อุทฺทิฏฺฐานิฯ

อุการนฺติตฺถิลิงฺคํ **ภู**ธาตุมยมปฺปสิทฺธํ, อญฺญธาตุมยํ ปน **อุ**การนฺติตฺถิลิงฺคํ ปสิทฺธํ ‘‘ธาตุ, เธนุ’’อิติฯ เตน สทฺธึ ปญฺจวิธานิ อิตฺถิลิงฺคานิ โหนฺติ, โอการนฺตสฺส วา **โค**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺค ภาเว เตน สทฺธึ ฉพฺพิธานิปิ โหนฺติ, สพฺพาเนตานิ สภาวโตเยวิตฺถิลิงฺคานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ เอตฺถาปิ อนิยตลิงฺคา **ภูตปราภูตสมฺภูต**สทฺทาทโย อิตฺถิลิงฺควเสน ยุชฺชเนฺตฯ

กถํ? ภูตา, ปราภูตา, สมฺภูตาติ สพฺพํ วิตฺถารโต คเหตพฺพํ ‘‘อนุโภโนฺต สมนุโภโนฺต’’ติ อาทีนิ นว ปทานิ วเชฺชตฺวาฯ ตานิ หิ **อี**การนฺตวเสน โยชิตานิฯ อิมานิ นิยตลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺ ตลิงฺคานิฯ เอวํ **อา**การนฺตาทิวเสน จตุพฺพิธานิ อิตฺถิลิงฺคานิ **ภู**ธาตุมยานิ ปกาสิตานิฯ อยํ อิตฺถิลิงฺควเสน อุทาหรณุเทฺทโสฯ

ภูตํ, มหาภูตํ, ภวิตฺตํ, ภูนํ, ภวนํ, ปราภวนํ, สมฺภวนํ, วิภวนํ, ปาตุภวนํ, อาวิภวนํ, ติโรภ วนํ, วินาภวนํ, โสตฺถิภวนํ, ปริภวนํ, อภิภวนํ, อธิภวนํ, อนุภวนํ, สมนุภวนํ, ปจฺจนุภวนนฺติ นิคฺ คหีตนฺตนปุํสกลิงฺคํฯ

อตฺถวิภาวิ, ธมฺมวิภาวิฯ **อิ**การนฺตนปุํสกลิงฺคํฯ

โคตฺรภุ, จิตฺตสหภุ, นจิตฺตสหภุฯ **อุ**การนฺตนปุํสกลิงฺคํฯ

สพฺพาเนตานิ สภาวโตเยว นปุํสกลิงฺคานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ เอตฺถ สตฺตภูตรูปวาจโก **ภูต**ส โทฺทเยว นิโยคา นปุํสกลิโงฺคติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถาปิ อนิยตลิงฺคา **ภูต ปราภูต สมฺภูต**สทฺทาทโย นปุํสกลิงฺควเสน ยุชฺชเนฺตฯ

กถํ? ภูตํ, ปราภูตํ, สมฺภูตํ, วิภูตํฯ **เปยฺยาโล**ฯ สมนุภวมานํ, ปจฺจนุภวมานํ, อนุโภนฺตํ, อนุภวนฺตํ, สมนุโภนฺตํ, สมนุภวนฺตํ, ปจฺจนุโภนฺตํ, ปจฺจนุภวนฺตํ, สโมฺภนฺตํ, สมฺภวนฺตํ, อภิสโมฺภนฺตํ, อภิสมฺภวนฺตํ, ปาตุโภนฺตํ, ปาตุภวนฺตํ, ปริโภนฺตํ, ปริภวนฺตํ, อภิโภนฺตํ, อภิภวนฺตํ, อธิโภนฺตํ, อธิภวนฺตํ, ภาเวนฺตํ, สมฺภาเวนฺตํ, วิภาเวนฺตํ, ปริภาเวนฺตํ, ปริภาวิยมานํ, ปริภุยฺยมานํ, **เปยฺยาโล**ฯ ปจฺจนุภวิยมานํ, ปจฺจนุภุยฺยมานนฺติ อิมานิ นิยตนปุํสกลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺตลิงฺคานิฯ เอวํ นิคฺคหีตนฺตาทิวเสน ติวิธานิ นปุํสกลิงฺคานิ **ภู**ธาตุมยานิ ปกาสิตานิ ฯ อยํ นปุํสกลิงฺควเสน อุทาหรณุเทฺทโส, เอวํ ปุลฺลิงฺคาทิวเสน ลิงฺคตฺตยํ **ภู**ธาตุมยมุทฺทิฏฺฐํฯ

เอตฺถ เม อปฺปสิทฺธาติ, เย เย สทฺทา ปกาสิตา;
เต เต ปาฬิปฺปเทเสสุ, มคฺคิตพฺพา วิภาวินาฯ

โอ, อา, พินฺทุ, อิ, อี, อุ, อู-อนฺติเม สตฺตธา ฐิตา;
เญ ยฺยา ปุลฺลิงฺคเภทาติ, นิรุตฺตญฺญูหิ ภาสิตาฯ

อา อิวโณฺณ **จุ**วโณฺณ จ, ปญฺจ อนฺตา สรูปโต;
อิตฺถิเภทาติ วิเญฺญยฺยา, **โอ**การเนฺตน ฉาปิ วาฯ

พินฺทุ, อิ, อุ-อิเม อนฺตา, ตโย เญยฺยา วิภาวินา;
นปุํสกปฺปเภทาติ, นิรุตฺตญฺญูหิ ภาสิตาฯ

อนฺตา สเตฺตว ปุลฺลิเงฺค, อิตฺถิยํ ปญฺจ วา ฉ วา;
นปุํสเก ตโย เอวํ, ทส ปญฺจหิ ฉพฺพิธาฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ภูโต’’ติอาทโย สทฺทา นิพฺพจนาภิเธยฺยกถนตฺถสาธกวจนปริยายวจนตฺถุทฺธารวเสน วุจฺจมานา ปากฏา โหนฺติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา อิเมสํ นิพฺพจนาทีนิ ยถาสมฺภวํ วกฺขาม วิญฺญูนํ ตุฏฺฐิชนนตฺถเญฺจว โสตารานมเตฺถสุ ปฏุตรพุทฺธิปฏิลาภาย จฯ ตตฺร **ภูโต**ติ ขนฺธปาตุภาเวน ภวตีติ ภูโต, อิทํ ตาว นิพฺพจนํฯ ‘‘ภูโต’’ติ สพฺพสงฺคาหกวเสน สโตฺต วุจฺจติ, อิทมภิเธยฺยกถนํฯ ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโตฯ สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ จ อิทเมตสฺส อตฺถสฺส สาธกวจนํฯ อถ วา **ภูโต**ติ เอวํนามโก อมนุสฺสชาติโย สตฺตวิเสโส, อิทมภิเธยฺยกถนํฯ ‘‘ภูตวิชฺชา, ภูตเวโชฺช, ภูตวิคฺคหิโต’’ติ จ อิทเมตสฺส อตฺถสฺส สาธกวจนํฯ ยญฺจ ปน ‘‘สโตฺต มโจฺจ ปชา’’ติอาทิกํ ตตฺถ ตตฺถ อาคตํ วจนํ, อิทํ สโตฺตติ อตฺถวาจกสฺส **ภูต**สทฺทสฺส ปริยายวจนํฯ ยญฺจ **นิเทฺทสปาฬิยํ** ‘‘มโจฺจติ สโตฺต นโร มานโว โปโส ปุคฺคโล ชีโว ชคุ ชนฺตุ หินฺทคุ มนุโช’’ติ อาคตํ, อิทมฺปิ ปริยายวจนเมวฯ ตานิ สพฺพานิ ปิเณฺฑตฺวา วุจฺจเนฺต –

สโตฺต มโจฺจ ชโน ภูโต, ปาโณ หินฺทคุ ปุคฺคโล;
ชนฺตุ ชีโว ชคุ ยโกฺข, ปาณี เทหี ตถาคโตฯ

สตฺตโว มาติโย โลโก, มนุโช มานโว นโร;
โปโส สรีรีติ ปุเม, ภูตมิติ นปุํสเกฯ

ปชาติ อิตฺถิยํ วุโตฺต, ลิงฺคโต, น จ อตฺถโต;
เอวํ ติลิงฺคิกา โหนฺติ, สทฺทา สตฺตาภิธานกาฯ

โย โส ชงฺฆาย อุลติ, โส สโตฺต ชงฺฆโล อิธ;
ปาณเทหาภิธาเนหิ, สตฺตนามํ ปปญฺจิตํฯ

อิมสฺมิํ ปกรเณ ‘‘ปริยายวจน’’นฺติ จ ‘‘อภิธาน’’นฺติ จ ‘‘สงฺขา’’ติอาทีนิ จ เอกตฺถานิ อธิเปฺปตานิ, อตฺถุทฺธารวเสน ปน **ภูต**สโทฺท ปญฺจกฺขนฺธามนุสฺสธาตุสสฺสตวิชฺชมานขีณาสวสตฺตรุกฺขาทีสุ ทิสฺสติ, ตปฺปโยโค อุปริ อตฺถตฺติกวิภาเค อาวิภวิสฺสติฯ ***ภาวโก***ติ ภาเวตีติ ภาวโก, อิทํ นิพฺพจนํฯ โย ภาวนํ กโรติ, โส ภาวโกฯ อิทมภิเธยฺยกถนํฯ ‘‘ภาวโก นิปโก ธีโร’’ติ อิทเมตสฺส อตฺถสฺส สาธกวจนํฯ ‘‘ภาวโก ภาวนาปสุโต ภาวนาปยุโตฺต ภาวนาสมฺปโนฺน’’ติ อิทํ ปริยายวจนํฯ อิมานิ ‘‘ภูโต ภาวโก’’ติ เทฺว ปทานิ สุทฺธกตฺตุเหตุกตฺตุวเสน วุตฺตานีติฯ อิโต ปรํ นยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยตฺตา ‘‘อิทํ นิพฺพจน’’นฺติ จ อาทีนิ อวตฺวา กตฺถจิ อตฺถสาธกวจนํ ปริยายวจนํ อตฺถุทฺธารญฺจ ยถารหํ ทเสฺสสฺสามฯ เตสุ หิ สพฺพตฺถ ทสฺสิเตสุ คนฺถวิตฺถาโร สิยา, ตสฺมา เยสมโตฺถ อุตฺตาโน, เตสมฺปิ ปทานมภิเธยฺยํ น กเถสฺสาม, นิพฺพจนมเตฺตเมว เนสํ กเถสฺสามฯ เยสํ ปน คมฺภีโร อโตฺถ, เตสมภิเธยฺยํ กเถสฺสามฯ

ภวนํ ***ภโว,*** ภโว วุจฺจติ วุทฺธิฯ ***ภู***สทฺทสฺส อตฺถาติสยโยคโต วฑฺฒเนปิ ทิสฺสมานตฺตา ภวนํ วฑฺฒนนฺติ กตฺวาฯ ‘‘ภโว จ รเญฺญ อภโว จ รเญฺญ’’ติ อิทํ วุทฺธิอตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อถ วา ภโวติ วุจฺจติ สสฺสตํฯ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ หิ สสฺสตวเสน ปวตฺตา ทิฎฺฐิ สสฺสตทิฎฺฐิ, ตสฺมา ภวทิฎฺฐี’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ตถา ภโวติ ภวทิฎฺฐิ, ภวติ สสฺสตํ ติฎฺฐตีติ ปวตฺตนโต สสฺสตทิฎฺฐิ ภวทิฎฺฐิ นามฯ ภวทิฎฺฐิ หิ อุตฺตรปทโลเปน ภโวติ วุจฺจติฯ ‘‘ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺขมาหํสู’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ เอตฺถายํ ปาฬิวจนโตฺถ – เอกเจฺจ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ภวทิฎฺฐิยา วา กามภวาทินา วา สพฺพภวโต วิมุตฺติํ สํสารวิสุทฺธิํ กถยิํสูติฯ อถ วา ภวนฺติ วฑฺฒนฺติ สตฺตา เอเตนาติ ภโวติ อเตฺถน สมฺปตฺติ ปุญฺญานิ ภโวติ จ วุจฺจนฺติฯ ‘‘อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺต’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ เอตฺถ ปนายํ ปาฬิวจนโตฺถ – ***ภโว***ติ สมฺปตฺติ, ***อภโว***ติ วิปตฺติฯ ตถา ภโวติ วุทฺธิ, อภโวติ หานิฯ ภโวติ สสฺสตํ, อภโวติ อุเจฺฉโทฯ ภโวติ ปุญฺญํ, อภโวติ ปาปํ, ตํ สพฺพํ วีติวโตฺตติฯ

สโหกาสา ขนฺธาปิ ภโวฯ ‘‘กามภโว รูปภโว’’ อิเจฺจวมาทิ เอตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ เอตฺถ ปน ขนฺธา ‘‘โย ปญฺญายติ, โส สรูปํ ลภตี’’ติ กตฺวา ‘‘ภวติ อวิชฺชาตณฺหาทิสมุทยา นิรนฺตรํ สมุเทตี’’ติ อเตฺถน วา ‘‘ภวา’’ติ วุจฺจนฺติฯ โอกาโส ปน ‘‘ภวนฺติ ชายนฺติ เอตฺถ สตฺตา นามรูปธมฺมา จา’’ติ อเตฺถน ‘‘ภโว’’ติฯ อปิจ กมฺมภโวปิ ภโว, อุปปตฺติภโวปิ ภโวฯ ‘‘อุปาทานปจฺจยา ภโว ทุวิเธน อตฺถิ กมฺมภโว, อตฺถิ อุปปตฺติภโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ตตฺถ กมฺมเมว ภโว กมฺมภโวฯ ตถา อุปปตฺติ เอว ภโว อุปปตฺติภโวฯ เอตฺถูปปตฺติ ภวตีติ ภโว, กมฺมํ ปน ยถา สุขการณตฺตา ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท’’ติ วุโตฺตฯ เอวํ ภวการณตฺตา ผลโวหาเรน ภโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ภาวนลกฺขณตฺตา ภาเวตีติ ภโวฯ กิํ ภาเวติ? อุปปตฺติํฯ อิติ อุปปตฺติํ ภาเวตีติ ภโวติ วุจฺจติฯ ภาเวติมสฺส จ นิพฺพเตฺตตีติ เหตุกตฺตุวเสนโตฺถฯ อถ วา ‘‘ภวปจฺจยา ชาตี’’ติ วจนโต ภวติ เอเตนาติ ภโวติ กมฺมภโว วุจฺจติฯ

“ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี”ติ

วุตฺตลกฺขโณ สํสาโรปิ ภโวฯ “ภเว ทุกฺขํ ภวทุกฺขํ, ภเว สํสรนฺต”ติ อิมาเนตสฺสตฺถสฺส สาธกานิ วจนานิฯ ตตฺร เกนเฏฺฐน สํสาโร ภโวติ กถียติ? ภวติ เอตฺถ สตฺตสมฺมุติ ขนฺธาทิปฏิปาฏิสงฺขาเต ธมฺมปฺปุญฺชสฺมินฺติ อเตฺถน ฯ อิทํ **ภว**สทฺทสฺส ภาวกตฺตุกรณาธิกรณสาธนวเสนตฺถกถนํฯ

เอตฺถ **ภว**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ วทาม –

วุทฺธิสมฺปตฺติปุญฺญานิ, ขนฺธา โสกาสสญฺญิตา;
สํสาโร สสฺสตเญฺจตํ, **ภว**สเทฺทน สทฺทิตํฯ

ภวตณฺหา ภวทิฏฺฐิ, อุปปตฺติภโว ตถา;
กมฺมภโว จ สพฺพนฺตํ, **ภว**สเทฺทน สทฺทิตํฯ

ภวตณฺหาภวทิฏฺฐิ-ทฺวยํ กตฺถจิ ปาฬิยํ;
อุตฺตรปทโลเปน, **ภว**สเทฺทน สทฺทิตํฯ

อภโวติ น ภโว อภโวฯ

วิปตฺติ หานิ อุเจฺฉโท, ปาปเญฺจว จตุพฺพิธา;
อิเม **อภว**สเทฺทน, อตฺถา วุจฺจนฺติ สาสเนฯ

ภาโวติ อชฺฌาสโย, โย “อธิปฺปาโย”ติปิ วุจฺจติฯ “ถีนํภาโว ทุราชาโนฯ นามโจฺจ ราชภริยาสุ, ภาวํ กุเพฺพถ ปณฺฑิโตฯ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตี”ติ เอวมาทิ เอตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อปิจ วตฺถุธมฺโมปิ ภาโวฯ “ภาวสเงฺกตสิทฺธีน”นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํ, จิตฺตมฺปิ ภาโวฯ “อจฺจาหิตํ กมฺมํ กโรสิ ลุทฺทํ, ภาเว จ เต กุสลํ นตฺถิ กิญฺจี”ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ กฺริยาปิภาโวฯ “ภาวลกฺขณํ ภาวสตฺตมี”ติ จ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อปิจ ภาโวติ สตฺตเววจนนฺติ ภณนฺติ, ธาตุ วา เอตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ อชฺฌาสโย จ วตฺถุธมฺโม จ จิตฺตญฺจ สโตฺต จาติ อิเม ภวตีติ ภาโวฯ ตถา ปน ภาเวตีติ ภาโว, กฺริยา ตุ ภวนนฺติ ภาโวฯ สา จ ภวนคมนปจนาทิวเสนาเนกวิธาฯ อปิจ ภาวรูปมฺปิ ภาโว, ยํ อิตฺถิภาโว ปุมฺภาโว อิตฺถินฺทฺริยนฺติ จ วุจฺจติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – “อิตฺถี”ติ วา “ปุริโส”ติ วา ภวติ เอเตน จิตฺตํ อภิธานญฺจาติ ภาโวฯ

นตฺตโนมติยา เอตํ, นิพฺพจนมุทาหฏํ;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, มตํ นิสฺสาย มาหฏํฯ

วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ “อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถิภาโว, อิตฺถีติ วา ภวติ เอเตน จิตฺตํ อภิธานญฺจาติ อิตฺถิภาโว”ติ, ตสฺมา ปุมฺภาโวติ เอตฺถาปิ ปุมสฺส ภาโว ปุมฺภาโว, ปุมาติ วา ภวติ เอเตน จิตฺตํ อภิธานญฺจาติ ปุมฺภาโวติ นิพฺพจนํ สมธิคนฺตพฺพํฯ อิทํ **ภาว**สทฺทสฺส กตฺตุภาวกรณสาธนวเสนตฺถกถนํฯ

อภาโวติ น ภาโวติ อภาโว, โก โส? สุญฺญตา นตฺถิตาฯ **สภาโว**ติ อตฺตโน ภาโว สภาโว, อตฺตโน ปกติ อิเจฺจวโตฺถฯ อถ วา สภาโวติ ธมฺมานํ สติ อตฺถสมฺภเว โย โกจิ สรูปํ ลภติ,

ตสฺส ภาโว ลกฺขณมิติ สญฺญิโต นมนรุปฺปนกกฺขฬผุสนาทิอากาโร อิเจฺจวโตฺถฯ ‘‘สามญฺญํ วา สภาโว วา, ธมฺมานํ ลกฺขณํ มต’’นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อปิจ สภาโวติ สลกฺขโณ ปรมตฺถธโมฺมฯ เกนเฎฺฐน? สห ภาเวนาติ อเตฺถนฯ **สพฺภาโว**ติ สตํ ภาโว สพฺภาโว, สปฺปุริสธโมฺม อิเจฺจวโตฺถฯ อถ วา อตฺตโน ภาโว สพฺภาโวฯ ‘‘คาหาปยนฺติ สพฺภาว’’นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ สํวิชฺชมาโน วา ภาโว สพฺภาโวฯ ‘‘เอวํ คหณสพฺภาโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อิทํ **สภาว สพฺภาว**สทฺทานํ ภาวสาธนวเสนตฺถกถนํฯ

สมฺภโวติ สมฺภวนํ สมฺภโว, สมฺภวนกฺริยา, ยุตฺติ วาฯ ยุตฺติ หิ สมฺภโวติ วุจฺจติ ‘‘สมฺภโว คหณสฺส การณ’’นฺติอาทีสุฯ อถ วา สมฺภวติ เอตสฺมาติ สมฺภโวฯ ยโต หิ ยํ กิญฺจิ สมฺภวติ, โส สมฺภโวฯ **ปภโว**ติ ปภวนํ ปภโว, อจฺฉินฺนตา, ปภวติ เอตสฺมาติ วา ปภโวฯ ยโต หิ ยํ กิญฺจิ ปภวติ, โส ปภโวฯ อิเม ปน **สมฺภวปภว**สทฺทา กตฺถจิ สมานตฺถา กตฺถจิ ภินฺนตฺถาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ? **สมฺภว**สโทฺท หิ ภวนกฺริยมฺปิ วทติ ยุตฺติมฺปิ ปญฺญตฺติมฺปิ สมฺภวรูปมฺปิ ปจฺจยตฺถมฺปิ, **ปภว**สโทฺท ปน ภวนกฺริยมฺปิ วทติ นทิปฺปภวมฺปิ ปจฺจยตฺถมฺปิ, ตสฺมา ปจฺจยตฺถํ วเชฺชตฺวา ภินฺนตฺถาติ คเหตพฺพา, ปจฺจยเตฺถน ปน สมานตฺถาติ คเหตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปจฺจโย เหตุ นิทานํ การณํ สมฺภโว ปภโวติอาทิ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนโต นาน’’นฺติฯ

‘‘มูลํ เหตุ นิทานญฺจ, สมฺภโว ปภโว ตถา;
สมุฎฺฐานาหารารมฺมณํ, ปจฺจโย สมุทเยน จา’’ติ

อยมฺปิ คาถา เอตสฺสตฺถสฺส สาธิกาฯ อิทํ **สมฺภวปภว**สทฺทานํ ภาวาปาทานสาธนวเสนตฺถกถนํฯ

เอวเมตฺถ ภาวกตฺตุกมฺมกรณาปาทานาธิกรณวเสน ฉ สาธนานิ ปกาสิตานิฯ ตานิ สมฺปทานสาธเนน สตฺตวิธานิ ภวนฺติ, ตํ ปน อุตฺตริ อาวิภวิสฺสติ ‘‘ธนมสฺส ภวตูติ ธนภูตี’’ติอาทินาฯ อิเจฺจวํ กิตกวเสน สพฺพถาปิ สตฺตวิธานิ สาธนานิ โหนฺติ, ยานิ ‘‘การกานี’’ติปิ วุจฺจติ, อิโต อญฺญํ สาธนํ นตฺถิฯ อิธ ปโยเคสฺวเตฺถสุ จ วิญฺญูนํ ปาฎวตฺถํ สาธนนามํ ปกาสิตํฯ ตถา หิ ทุนฺนิกฺขิตฺตสาธเนหิ ปเทหิ โยชิตา สทฺทปฺปโยคา ทุโพฺพธตฺถา โหนฺติ, สุนิกฺขิตฺตสาธเนหิ ปน ปเทหิ โยชิตา สุโพธตฺถา โหนฺติ, ตสฺมา ปโยคาสาธนมูลกา, อโตฺถ จ ปโยคมูลโกฯ ปโยคานุรูปญฺหิ อวิปรีตํ กตฺวา อตฺถํ กถนสีลา ‘‘ยาจิโตว พหุลํ จีวรํ ปริภุญฺชติ, อปฺปํ อยาจิโต’’ติ เอวมาทีสุ สาธนวเสน คเหตเพฺพสุ อเตฺถสุ, อเญฺญสุ จเตฺถสุ ปฎุตรพุทฺธิโน ปณฺฑิตาเยว เอกเนฺตน ภควโต ปริยตฺติสาสนธรา นาม โหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ อิโต ปรํ นยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยตฺตา ‘‘อิทํ นาม สาธน’’นฺติ น วกฺขาม, เกวลมิธ ทสฺสิเตสุ ปโยเคสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถเญฺจว วิวิธวิจิตฺตปาฬิคติเก วิวิธตฺถสาเร ชินวรวจเน โสตูนํ พุทฺธิวิชมฺภนตฺถญฺจ อตฺถสาธกวจนานิเยว ยถารหํ สุตฺตเคยฺยเวยฺยากรณคาถาทีสุ ตโต ตโต อาหริตฺวา ทเสฺสสฺสามฯ

ปภาโวติ ปการโต ภวตีติ ปภาโว, โสยมานุภาโวเยวฯ ‘‘ปภาวํ เต น ปสฺสามิ, เยน ตฺวํ มิถิลํ วเช’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **อนุภโว**ติ อนุภวนํ อนุภโว, กึ ตํ? ปริภุญฺชนํฯ **อานุภาโว**ติ เตชุสฺสาหมนฺตปภูสตฺติโยฯ ‘‘เตชสงฺขโต อุสฺสาหมนฺตปภูสตฺติสงฺขาโต วา มหโนฺต อานุภาโว เอตสฺสาติ มหานุภาโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ

เตโช อุสฺสาหมนฺตา จ, ปภูสตฺตีติ ปญฺจิเม;
อานุภาวาติ วุจฺจนฺติ, ปภาวาติ จ เต วเทฯ

เตชาทิวาจกตฺตมฺหิ, **อานุภาว**ปทสฺส ตุ;
อตฺถนิพฺพจนํ ธีโร, ยถาสมฺภวมุทฺทิเสฯ

อถ วา **อานุภาโว**ติ อนุภวิตพฺพผลํฯ ‘‘อนุภวิตพฺพสฺส ผลสฺส มหนฺตตาย มหานุภาโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **ปราภโว**ติ ปราภวนํ ปราภโว, อถ วา ปราภวตีติ ปราภโวฯ ‘‘สุวิชาโน ปราภโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อปิจ ‘‘ธมฺมเทสฺสี ปราภโว’’ติ ปาฐานุรูปโต ปราภวิสฺสตีติ ปราภโวติ อนาคตกาลวเสนปิ นิพฺพจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา ปราภวนฺติ เอเตนาติ ปราภโวฯ กึ ตํ? ธมฺมเทสฺสิตาทิฯ ‘‘ปฐโม โส ปราภโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **วิภโว**ติ นิพฺพานํฯ ตณฺหิ ภวโต วิคตตฺตา ภวโต วิคโตติ วิภโว, ภวสฺส จ ตํเหตุ วิคตตฺตา วิคโต ภโว เอตสฺมาติ วิภโวฯ วิภวนฺติ อุจฺฉิชฺชนฺติ วินสฺสนฺติ อิโต อริยธนวิโลมกา กิเลสมหาโจราติปิ วิภโวฯ **วิภว**สทฺทสฺส นิพฺพานาภิธานเตฺต ‘‘เอวํ ภเว วิชฺชมาเน, วิภโว อิจฺฉิตพฺพโก’’ติ อิทเมตฺถ สาธกํ วจนํฯ อิมานิ ปน นิพฺพานสฺส ปริยายวจนานิ –

นิพฺพานํ วิภโว โมโกฺข, นิโรโธ อมตํ สมํ;
สงฺขารูปสโม ทุกฺข-นิโรโธ อจฺจุต’กฺขโยฯ

วิวฏฺฏ’มกตํ อตฺถํ, สนฺติปท’มสงฺขตํ;
ปารํ ตณฺหากฺขโย ทุกฺข-กฺขโย สโญฺญชนกฺขโยฯ

โยคเกฺขโม วิราโค จ,
โลกโนฺต จ ภวกฺขโย;
อปวโคฺค วิสงฺขาโร,
สพฺภิ สุทฺธิ วิสุทฺธิ จฯ

วิมุตฺยา’ปจโย มุตฺติ, นิพฺพุติ อุปธิกฺขโย;
สนฺติ อสงฺขตา ธาตุ, ทิสา จ สพฺพโตปภํฯ

วินาเปตานิ นามานิ, วิเสสกปทํ อิธ;
นิพฺพานวาจกานีติ, สลฺลเกฺขยฺย สุเมธโสฯ

‘‘ตาณํ เลณ’’นฺติอาทีนิ-เปกฺขิกานิ ภวนฺติ หิ;
วิเสสกปทานนฺติ, เอเตฺถตานิ ปกาสเยฯ

ตาณํ เลณ’มรูปญฺจ, สนฺตํ สจฺจ’มนาลยํ;
สุทุทฺทสํ สรณญฺจ, ปรายณ’มนีติกํฯ

อนาสวํ ธุวํ นิจฺจํ, วิญฺญาณ’มนิทสฺสนํ;
อพฺยาปชฺชํ สิวํ เขมํ, นิปุณํ อปโลกิกํฯ

อนนฺต’มกฺขรํ ทีโป, อจฺจนฺตํ เกวลํ ปทํ;
ปณีตํ อจฺจุตญฺจาติ, พหุธาปิ วิภาวเยฯ

โคตฺรภูติ ปทสฺสตฺถํ, วทเนฺตหิ ครูหิ ตุ;
โคตฺตํ วุจฺจติ นิพฺพาน-มิติ โคตฺตนฺติ ภาสิตํฯ

วิภโวติ วา วินาสสมฺปตฺติธนุเจฺฉททิฏฺฐิโยปิ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ วินาโส วิภวนํ อุจฺฉิชฺชนํ นสฺสนนฺติ อเตฺถน วิภโวฯ ‘‘วิภโว สพฺพธมฺมานํ, อิเตฺถเก สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺตี’’ติ จ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ สมฺปตฺติ ปน วิเสสโต ภวตีติ วิภโวฯ ‘‘รโญฺญ สิริวิภวํ ทฏฺฐุกามา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ธนํ ปน ภวนฺติ วฑฺฒนฺติ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วิภโวฯ ‘‘อสีติโกฏิวิภวสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺตี’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อิทํ ปน ปริยายวจนํ –

ธนํ สํ วิภโว ทพฺพํ, สาปเตยฺยํ ปริคฺคโห;
โอฑฺฑํ ภณฺฑํ สกํ อโตฺถ, อิเจฺจเต ธนวาจกาฯ

อุเจฺฉททิฏฺฐิ ปน วิภวติ อุจฺฉิชฺชติ ‘‘อตฺตา จ โลโก จ ปุน จุติโต อุทฺธํ น ชายตี’’ติ คหณโต วิภโวติฯ ‘‘วิภวตณฺหา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ วิภวตณฺหาติ หิ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตาย ตณฺหาย นามํฯ เอตฺถ อตฺถุทฺธาโร วุจฺจติ –

ธนนิพฺพานสมฺปตฺติ-วินาสุเจฺฉททิฏฺฐิโย;
วุตฺตา **วิภว**สเทฺทน, อิติ วิญฺญู วิภาวเยฯ

ปาตุภาโวติ ปาตุภวนํ ปาตุภาโวฯ **อาวิภาโว**ติ อาวิภวนํ อาวิภาโว, อุภินฺนเมเตสํ ปากฏตา อิเจฺจวโตฺถฯ **ติโรภาโว**ติ ติโรภวนํ ติโรภาโว, ปฏิจฺฉนฺนภาโวฯ **วินาภาโว**ติ วินาภวนํ วินาภาโว, วิโยโคฯ **โสตฺถิภาโว**ติ โสตฺถิภวนํ โสตฺถิภาโว, สุวตฺถิภาโว สุขสฺส อตฺถิตา, อตฺถโต ปน นิพฺภยตา นิรุปทฺทวตา เอวฯ **อตฺถิภาโว**ติ อตฺถิตา วิชฺชมานตา อวิวิตฺตตาฯ **นตฺถิภาโว**ติ นตฺถิตา อวิชฺชมานตา วิวิตฺตตา ริตฺตตา ตุจฺฉตา สุญฺญตาฯ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ

อภิภวตีติ **อภิภวิตา,** ปรํ อภิภวโนฺต โย โกจิฯ เอวํ **ปริภวิตา,** อนุภวตีติ **อนุภวิตา,** สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา อนุภวโนฺต โย โกจิฯ เอวํ **สมนุภวิตาฯ ปจฺจนุภวิตา,** เอตฺถ ปน ยถา ‘‘อมตสฺส ทาตาฯ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’’ติอาทีสุ ‘‘ทาตา’’ติ ปทานํ กตฺตุวาจกานํ ‘‘อมตสฺสา’’ติอาทีหิ ปเทหิ กมฺมวาจเกหิ ฉฏฺฐิยเนฺตหิ สทฺธิํ โยชนา ทิสฺสติ, ตถา อิเมสมฺปิ ปทานํ ‘‘ปจฺจามิตฺตสฺส อภิภวิตา’’ติอาทินา โยชนา กาตพฺพาฯ เอวํ อเญฺญสมฺปิ เอวรูปานํ ปทานํฯ **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ

ภวตีติ **ภวํ**ฯ ภวิสฺสตีติ วา ภวํ, วฑฺฒมาโน ปุคฺคโลฯ ‘‘สุวิชาโน ภวํ โหติ, สุวิชาโน ปราภโวฯ ธมฺมกาโม ภวํ โหติ, ธมฺมเทสฺสี ปราภโว’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ อถ วา เยน สทฺธิํ กเถติ, โส ‘‘ภว’’นฺติ วตฺตโพฺพ, ‘‘ภวํ กจฺจายโนฯ ภวํ อานโนฺทฯ มเญฺญ ภวํ ปตฺถยติ, รโญฺญ ภริยํ ปติพฺพต’’นฺติอาทีสุฯ เอตฺถ ปน ธาตฺวเตฺถ อาทโร น กาตโพฺพ, สมฺมุติอเตฺถเยวาทโร กาตโพฺพ ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณ’’นฺติ วจนโตฯ โวหารวิสยสฺมิญฺหิ โลกสมฺมุติ เอว ปธานา อวิลงฺฆนียาฯ ปราภวตีติ **ปราภวํ**ฯ เอวํ **ปริภวํฯ อภิภวํฯ อนุภวํ**ฯ ปภวติ ปโหติ สโกฺกตีติ **ปภวํ,** ปโหโนฺต โย โกจิฯ **น** ปภวํ อปฺปภวํ, ‘‘อปฺปภว’’นฺติ จ อิทํ ชาตเก ทิฏฺฐํ –

‘‘ฉินฺนพฺภมิว วาเตน, รุโณฺณ รุกฺขมุปาคมิํ;
โสหํ อปฺปภวํ ตตฺถ, สาขํ หเตฺถหิ อคฺคหิ’’นฺติ

ตตฺถ สาธกวจนมิทํฯ นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ

ธนภูตีติ ธนมสฺส ภวตูติ ธนภูติฯ **สิริภูตี**ติ โสภาย เจว ปญฺญาปุญฺญานญฺจ อธิวจนํฯ สา อสฺส ภวตูติ สิริภูติฯ เอวํ **โสตฺถิภูติ, สฺวตฺถิภูติฯ อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ

ภาวีติ ภวนสีโล ภาวี, ภวนธมฺโม ภาวี, ภวเน สาธุการี ภาวีฯ เอวํ **วิภาวีฯ สมฺภาวีฯ ปริภาวี**ติฯ ตตฺร **วิภาวี**ติ อตฺถวิภาวเน สมตฺโถ ปณฺฑิโต วุจฺจติฯ เอตฺถ วิทฺวา, วิชฺชาคโต, ญาณีติอาทิ ปริยายวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ภวนฺติ จตฺร –

วิทฺวา วิชฺชาคโต ญาณี, วิภาวี ปณฺฑิโต สุธี;
พุโธ วิสารโท วิญฺญู, โทสญฺญู วิทฺทสุ วิทูฯ

วิปสฺสี ปฏิภาณี จ, เมธาวี นิปโก กวิ;
กุสโล วิทุโร ธีมา, คติมา มุติมา จยํฯ

จกฺขุมา กณฺณวา ทโพฺพ, ธีโร ภูริ วิจกฺขโณ;
สปฺปโญฺญ พุทฺธิมา ปโญฺญ, เอวํนามา วิภาวิโนติฯ

อีการนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ

สยมฺภูติ สยเมว ภวตีติ สยมฺภูฯ โก โส? อนฺตเรน ปโรปเทสํ สามํเยว สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต สกฺยมุนิ ภควาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโลฯ

อหญฺหิ อรหา โลเก, อหํ สตฺถา อนุตฺตโร;
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สีตีภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ

อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภูญาเณน สห วาสนาย วิคตวิทฺธสฺตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน สยมฺภูฯ โส เอวํภูโต ขนฺธสนฺตาโน โลเก อคฺคปุคฺคโลติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุสฺส, กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติฯ โส เอกปุคฺคโล เอตรหิ ‘‘สพฺพญฺญู, สุคโต’’ติอาทีหิ ยถาภุจฺจคุณาธิคตนาเมหิ จ ปสิโทฺธ, ‘‘โคตโม อาทิจฺจพนฺธู’’ติ โคตฺตโต จ ปสิโทฺธ, สกฺยปุโตฺต สโกฺก สกฺยมุนิ สกฺยสีโห สกฺยปุงฺคโวติ กุลโต จ ปสิโทฺธ, สุโทฺธทนิมายาเทวีสุโตติ มาตาปิติโต จ ปสิโทฺธ, สิทฺธโตฺถติ คหิตนาเมน จ ปสิโทฺธฯ ภวนฺติ จตฺร –

โย เอกปุคฺคโล อาสิ, พุโทฺธ โส วทตํ วโร;
โคตฺตโต โคตโม นาม, ตเถวาทิจฺจพนฺธุ จฯ

สกฺยกุเล ปสูตตฺตา, สกฺยปุโตฺตติ วิสฺสุโต;
สโกฺก อิติ จ อวฺหิโต, ตถา สกฺยมุนีติ จฯ

สพฺพตฺถ เสฏฺฐภาเวน, สเกฺย จ เสฏฺฐภาวโต;

สกฺยสีโหติ โส สกฺย-ปุงฺคโวติ จ สมฺมโตฯ

สุโทฺธทนีติ ปิติโต, นเภ จโนฺทว วิสฺสุโต;
มาติโตปิ จ สญฺญาโต, มายาเทวีสุโต อิติฯ

สพฺพญฺญู สุคโต พุโทฺธ, ธมฺมราชา ตถาคโต;
สมนฺตภโทฺท ภควา, ชิโน ทสพโล มุนิฯ

สตฺถา วินายโก นาโถ,
มุนิโนฺท โลกนายโก;
นราสโภ โลกชิโน,
สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโมฯ

เทวเทโว โลกครุ, ธมฺมสฺสามี มหามุนิ;
สมนฺตจกฺขุ ปุริส-ทมฺมสารถิ มารชิฯ

ธมฺมิสฺสโร จ อเทฺวชฺฌ-วจโน สตฺถวาหโก;
วิสุทฺธิเทโว เทวาติ-เทโว จ สมณิสฺสโรฯ

ภูริปโญฺญ’นธิวโร, นรสีโห จ จกฺขุมา;
มุนิมุนิ นรวโร, ฉฬภิโญฺญ ชเน สุโตฯ

องฺคีรโส ยติราชา, โลกพนฺธุ’มตนฺทโท;
วตฺตา ปวตฺตา สทฺธมฺม-จกฺกวตฺตี ยติสฺสโรฯ

โลกทีโป สิรีฆโน, สมณิโนฺท นรุตฺตโม;
โลกตฺตยวิทู โลก-ปโชฺชโต ปุริสุตฺตโมฯ

สจฺจทโส สตปุญฺญ-ลกฺขโณ สจฺจสวฺหโย;
รวิพนฺธา’สมสโม, ปญฺจเนตฺต’คฺคปุคฺคโลฯ

สพฺพาภิภู สพฺพวิทู, สจฺจนาโม จ ปารคู;
ปุริสาติสโย สพฺพ-ทสฺสาวี นรสารถิฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธ อิติ โส, ญาโต สตฺตุตฺตโมติ จ;
ตาที วิภชฺชวาทีติ, มหาการุณิโกติ จฯ

จกฺขุภูโต ธมฺมภูโต, ญาณภูโตติ วณฺณิโต;
พฺรหฺมภูโตติ ปุริสา-ชโญฺญ อิติ จ โถมิโตฯ

โลกเชโฏฺฐ สยมฺภู จ, มเหสิ มารภญฺชโน;
อโมฆวจโน ธมฺม-กาโย มาราภิภู อิติฯ

อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
นามํ คุเณหิ นิสฺสิตํ, โก กวิโนฺท กเถสฺสติฯ

ตตฺร สพฺพญฺญุ อิจฺจาทิ-นามํ สาธารณํ ภเว;
สเพฺพสานมฺปิ พุทฺธานํ, โคตโม อิติอาทิ นฯ

พุโทฺธ ปเจฺจกพุโทฺธ จ, ‘‘สยมฺภู’’อิติ สาสเน;
เกจิ ‘‘พฺรหฺมา สยมฺภู’’ติ, สาสนาวจรํ น ตํฯ

‘‘พุโทฺธ ตถาคโต สตฺถา, ภควา’’ติ ปทานิ ตุ;
ฐาเนเนกสหสฺสมฺหิ, สญฺจรนฺติ อภิณฺหโสฯ

ตตฺร จาทิปทํ อนฺต-ปทเณฺจว อิมานิ ตุ;
เอกโตปิ จรนฺตีติ, วิภาเวยฺย วิสารโทฯ

วิเสสกปทานํ ตุ, อเปกฺขกปทานิ จ;
อนเปกฺขปทานีติ, ปทานิ ทุวิธา สิยุํฯ

ตถา หิ สตฺถวาโห นรวโร ฉฬภิโญฺญติ เอวํปการานิ อภิธานปทานิ วิเสสกปทาเปกฺขกานิฯ กถํ?

‘‘เอวํ วิชิตสงฺคามํ, สตฺถวาหํ อนุตฺตรํ;
สาวกา ปยิรุปาสนฺติ, เตวิชฺชา มจฺจุหายิโนฯ

ยํ โลโก ปูชยเต,
สโลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
ตเสฺสต สาสนวรํ,
วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺสา’’ติ,

‘‘ฉฬภิญฺญสฺส สาสน’’นฺติ จ เอวํ วิเสสกปทาเปกฺขกานิ ภวนฺติฯ พุโทฺธ ชิโน ภควาติ เอวํปการานิ ปน โน วิเสสกาเปกฺขานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘มุนิโนฺท สมณิโนฺท สมณิสฺสโร ยติสฺสโร อาทิจฺจพนฺธุ รวิพนฺธูติ เอวํปการานํ อิธ วุตฺตานมภิธานานํ วิเสสตฺถาภาวโต ปุนรุตฺติโทโส อตฺถี’’ติฯ ตนฺน, อภิธานานํ อภิสงฺขรณียานภิสงฺขรณียวเสน อภิสงฺขตาภิธานานิ อนภิสงฺขตาภิธานานีติ เทฺวธา ทิสฺสนโตฯ ตถา หิ กตฺถจิ เกจิ ‘‘สกฺยสีโห’’ติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘สกฺยเกสรี สกฺยมิคาธิโป’’ติอาทินา นานาวิวิธมภิธานมภิสงฺขโรนฺติ, ปาวจเนปิ หิ ‘‘ทฺวิทุคฺคมวรหนฺตฺต’มลตฺถา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ ตถา เกจิ ‘‘ธมฺมราชา’’ติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘ธมฺมทิสมฺปตี’’ติอาทีนิ อภิสงฺขโรนฺติฯ ‘‘สพฺพญฺญู’’ติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘สพฺพทสฺสาวี สพฺพทสฺสี’’ติอาทีนิ อภิสงฺขโรนฺติ, ‘‘สหสฺสโกฺข’’ติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘ทสสตโลจโน’’ติอาทีนิ อภิสงฺขโรนฺติฯ ‘‘อาทิจฺจพนฺธู’’ติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘อรวินฺทสหายพนฺธู’’ติอาทีนิ อภิสงฺขโรนฺติฯ ‘‘อมฺพุช’’นฺติ อภิธานํ ปฎิจฺจ ‘‘นีรชํ กุญฺช’’นฺติอาทีนิ อภิสงฺขโรนฺติฯ ปาวจเนปิ หิ ยํ ปทุมํ, ตํ ชลชํ นามาติ มนฺตฺวา ปฎิสมฺภิทาปฺปเตฺตหิ อริเยหิ เทสนาวิลาสวเสน วุโตฺต ‘‘ปทุมุตฺตรนามิโน’’ติ วตฺตพฺพฎฺฐาเน ‘‘ชลชุตฺตรนามิโน’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ เอวํ อภิสงฺขตาภิธานานิ ทิสฺสนฺติฯ

‘‘พุโทฺธ ภควา’’ติ อภิธานานิ ปน อนภิสงฺขตาภิธานานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ธมฺมเสนาปตินา อายสฺมตา **สาริปุเตฺตน** ‘‘พุโทฺธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น ญาติ

สาโลหิเตหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ''ติ, ตถา ''ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ…เป…. สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา''ติฯ เอวํ ''พุโทฺธ ภควา''ติ อภิธานานิ อนภิสงฺขตาภิธานานิฯ น หิ ตานิ อภิธานานิ เจว ''สตฺถา สุคโต ชิโน''ติอาทีนิ จ อญฺญํ กิญฺจิ อภิธานํ ปฏิจฺจ อภิสงฺขตานิ, นาปิ อญฺญานิ อภิธานานิ เอตานิ ปฏิจฺจ อภิสงฺขตานิ ทิสฺสนฺติฯ ตถา หิ ''พุโทฺธ''ติ อภิธานํ ปฏิจฺจ ''พุชฺฌิตา โพเธตา โพธโก''ติอาทีนิ นามาภิธานานิ น อภิสงฺขโรนฺติฯ ตถา ''ภควา สตฺถา สุคโต''ติอาทีนิ นามาภิธานานิ ปฏิจฺจ ''สมฺปนฺนภโค อนุสาสโก สุนฺทรวจโน''ติอาทีนิ นามาภิธานานิ นาภิสงฺขโรนฺติฯ เอวํ อิมํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ ''มุนิโนฺท สมณิโนฺท สมณิสฺสโร ยติสฺสโร อาทิจฺจพนฺธุ รวิพนฺธู''ติอาทินา นเยน ปุนรุตฺติ อเมฺหหิ กตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เอวมญฺญตฺราปิ นโย เนตโพฺพฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> ''อภิสงฺขตนามญฺจ, นามญฺจานภิสงฺขตํ;
> ทฺวิทฺวิคฺคมวโร พุโทฺธ, อิติ นามํ ทฺวิธา ภเว''ติฯ

ปภูติ ปรํ ปสยฺห ภวตีติ ปภู, อิสฺสโรฯ ''อรญฺญสฺส ปภู อยํ ลุทฺทโก''ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **อภิภู**ติ อภิภวตีติ อภิภู, อสญฺญสโตฺตฯ กึ โส อภิภวิ? จตฺตาโร ขเนฺธ อรูปิโนฯ อิติ จตฺตาโร ขเนฺธ อรูปิโน อภิภวีติ อภิภูฯ โส จ โข นิเจฺจตนตฺตา อภิภวนกฺริยายาสติ ปุเพฺพ วา'สญฺญุปฺปตฺติโต ฌานลาภิกาเล อตฺตนา อธิคตปญฺจมชฺฌานํ สญฺญาวิราควเสน ภาเวตฺวา จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ อสญฺญิภเว อปฺปวตฺติกรเณน อภิภวิตฺมารภิ, ตทภิภวนกิจฺจํ อิทานิ สิทฺธนฺติ อภิภวีติ อภิภูติ วุจฺจติฯ อปิจ นิเจฺจตนภาเวน อภิภวนพฺยาปาเร อสติปิ ปุเพฺพ สเจตนกาเล สพฺยาปารตฺตา สเจตนสฺส วิย นิเจฺจตนสฺสาปิ สโต ตสฺส อุปจาเรน สพฺยาปารตาวจนํ ยุชฺชเตวฯ ทิสฺสติ หิ โลเก สาสเน จ สเจตนสฺส วิย อเจตนสฺสปิ อุปจาเรน สพฺยาปารตาวจนํฯ ตํ ยถา? กูลํ ปติตุกามํ, เอวํ โลเกฯ สาสเน ปน –

> ''โรทเนฺต ทารเก ทิสฺวา, อุพฺพิคฺคา วิปุลา ทุมา;
> สยเมโวนมิตฺวาน, อุปคจฺฉนฺติ ทารเก''ติ จ

''องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหายา''ติ จ ''ผลํ โตเสติ กสฺสก''นฺติ จ อาทิฯ **อภิภู**สทฺทสฺส อสญฺญสตฺตาภิธานเตฺต ''อภิภุํ อภิภุโต มญฺญตี''ติ อิทเมตฺถ สาธกํ วจนํฯ อถ วา อภิภวตีติ อภิภู, ปเรสมภิภวิตา โย โกจิฯ วิเสสโต ปน ตถาคโตเยว อภิภูฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ''ตถาคโต ภิกฺขเว อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี''ติฯ เกจิ ปน ''อภิภู นาม สหโสฺส พฺรหฺมา''ติ วทนฺติฯ

วิภูติ วิเสสภูโตติ วิภู, ''ภวโสตํ สเจ พุโทฺธ, ติโณฺณ โลกนฺตคู วิภู''ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **วิภู**ติ เหตฺถ รูปกายธมฺมกายสมฺปตฺติยา วิเสสภูโตติ อโตฺถฯ อาห จ –

> ''ทิสฺสมาโนปิ ตาวสฺส, รูปกาโย อจินฺติโย;
> อสาธารณญาณเฑฺฐ, ธมฺมกาเย กถาว กา''ติฯ

อธิภูติ อธิภวตีติ อธิภู, อิสฺสโรฯ

> ''ตทา มํ ตปเตเชน, สนฺตโตฺต ติทิวาธิภู;
> ธาเรโนฺต พฺราหฺมณํ วณฺณํ, ภิกฺขาย มํ อุปาคมี''ติ –

อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **ปติภู**ติ ปติภูโตติ ปติภู, ‘‘โคณสฺส ปติภู’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **โคตฺรภู**ติ โคตฺตสงฺขาตํ อมตมหานิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ภูโตติ โคตฺรภู, โสตาปตฺติมคฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน สิขาปฺปตฺตพลววิปสฺสนาจิตฺเตน สมนฺนาคโต ปุคฺคโลฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล โคตฺรภู? เยสํ ธมฺมานํ สมนนฺตรา อริยธมฺมสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, เตหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล โคตฺรภู’’ติ, อิทเมเวตฺถ อตฺถสาธกํ วจนํฯ อปิจ สมโณติ โคตฺตมตฺตมนุภวมาโน กาสาวกณฺฐสมโณปิ โคตฺรภูฯ โส หิ ‘‘สมโณ’’ติ โคตฺตมตฺตํ อนุภวติ วินฺทติ, น สมณธเมฺม อตฺตนิ อวิชฺชมานตฺตาติ ‘‘โคตฺรภู’’ติ วุจฺจติ, ‘‘ภวิสฺสนฺติ โข ปนานนฺท อนาคตมทฺธานํ โคตฺรภุโน กาสาวกณฺฐา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **วตฺรภู**ติ สโกฺกฯ โส หิ มาตาปิติภรณาทีหิ สตฺตหิ วเตฺตหิ สกฺกตฺตํ ลภิตฺวา อเญฺญ เทเว วเตฺตน อภิภวตีติ วตฺรภูฯ **อาคมฎฺฐกถายํ** ปน **ภู**ธาตุมฺหิ ลพฺภมานํ ปตฺติอตฺถมฺปิ คเหตฺวา ‘‘วเตฺตน อเญฺญ อภิภวิตฺวา เทวิสฺสริยํ ปโตฺตติ วตฺรภู’’ติ วุตฺตํ, ‘‘วตฺรนามกํ วา อสุรํ อภิภวตีติ วตฺรภู’’ติ จ, ‘‘วตฺรภู ชยตํปิตา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ เอตฺถ หิ **วตฺรภู**ติ วตฺรนามกสฺส อสุรสฺส อภิภวิตาฯ **ชยตํ ปิตา**ติ ชยนฺตานํ ปิตาฯ ‘‘สโกฺก อิโนฺท ปุริโนฺท’’ อิจฺจาทิ ปริยายวจนํฯ อิทํ ตุ ธาตาธิกาเร ปกาเสสฺสามฯ **ปราภิภู**ติ ปรมภิภวตีติ ปราภิภูฯ เอวํ **รูปาภิภู**ติอาทีสุปิฯ **สพฺพาภิภู**ติ สพฺพมภิภวิตพฺพํ อภิภวตีติ สพฺพาภิภูฯ สพฺพาภิภูติ จ อิทํ นามํ ตถาคตเสฺสว ยุชฺชติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมิ,
> สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนูปลิโตฺต;
> สพฺพญฺชโห ตณฺหกฺขเย วิมุโตฺต,
> สยํ อภิญฺญาย กมุทฺทิเสยฺย’’นฺติฯ

อูการนฺตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ นิยตปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสยํฯ

อิทานิ อนิยตลิงฺคานํ นิยตลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺตานํ **ภูตปราภูต สมฺภูต**สทฺทาทีนํ นิเทฺทโส วุจฺจติฯ ตตฺร **ภูโต**ติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อภวีติ ภูโต, ภูโตติ ชาโต สญฺชาโต นิพฺพโตฺต อภินิพฺพโตฺต ปาตุภูโต, ภูโตติ วา ลทฺธสรูโป โย โกจิ สวิญฺญาณโก วา อวิญฺญาณโก วาฯ อถ วา ตถากาเรน ภวตีติ ภูโต, ภูโตติ สโจฺจ ตโถ อวิตโถ อวิปรีโต โย โกจิ, เอตฺถ โย **ภูต**สโทฺท สจฺจโตฺถ, ตสฺส ‘‘ภูตโฎฺฐ’’ติ อิทเมตฺถ สาธกํ วจนํฯ **ปราภูโต**ติ ปราภวีติ ปราภูโตฯ สุฎฺฐุ ภูโตติ **สมฺภูโต**ฯ วิเสเสน ภูโตติ **วิภูโต**ฯ วิสุสฺโต ภูโตติ วา วิภูโต, ‘‘วิภูตารมฺมณ’’นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ วิภวีติ วา **วิภูโต,** วินโฎฺฐติ อโตฺถ, ‘‘รูเป วิภูเต น ผุสนฺติ ผสฺสา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ปากโฎ ภูโตติ **ปาตุภูโต**ฯ อาวิ ภวตีติ **อาวิภูโต**ฯ เอวํ **ติโรภูโต**ฯ **วินาภูโต**ฯ ภวิตุมนุจฺฉวิโกติ **ภโพฺพ**ฯ ปริภวิยเต โสติ **ปริภูโต**ฯ เยน เกนจิ โย ปีฬิโต หีฬิโต วา, โส ปริภูโตฯ คมฺยมานโตฺถ ยถากามจารีฯ อภิภวิยฺยเต โสติ **อภิภูโต**ฯ อธิภวิยเต โสติ **อธิภูโต**ฯ เอวํ **อชฺฌภูโต**ฯ เอตฺถ **อธิ**สเทฺทน สมานโตฺถ **อชฺฌ**สโทฺท, ‘‘จกฺขุ ภิกฺขเว อชฺฌภูตํ, รูปา อชฺฌภูตา, จกฺขุวิญฺญาณํ อชฺฌภูต’’นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํ, ตถา ‘‘อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น เหว อนทฺธภูตํ อตฺตานํ น อทฺธภาเวตี’’ติ ปทมฺปิฯ ตตฺถ **อนทฺธภูต**นฺติ ทุเกฺขน อนธิภูตํฯ ทุเกฺขน อนธิภูโต นาม มนุสฺสตฺตภาโว วุจฺจติ, ตํ น อทฺธภาเวติ นาภิภวตีติ สุตฺตปทโตฺถฯ

อนุภวิยเต โสติ **อนุภูโต**ฯ เอวํ **สมนุภูโต**ฯ **ปจฺจนุภูโต**ฯ **ภาวิโต**ฯ เอตฺถ ภาวิโตติ อิมินา สมานาธิกรณํ ‘‘สติสโมฺพชฺฌโงฺค โข กสฺสป มยา สมฺมทกฺขาโต ภาวิโต’’ติอาทีสุ คุณีวา

จกํ ปธานปทํ สาสเน ทฏฺฐพฺพํฯ ติตฺถิยสมเย ปน ภาวิโตติ กามคุโณ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปาฬิยํ** ‘‘น ภาวิตมาสีสตี’’ติฯ ตตฺร ภาวิตา นาม ปญฺจ กามคุณา, เต น อาสีสติ น เสวตีติ สุตฺตปทโตฺถฯ สมฺภาวิยเต โสติ **สมฺภาวิโต**ฯ เอวํ **วิภาวิโตฯ ปริภาวิโตฯ อนุปริภูโตฯ มนํปริภูโต**ติ มนํ ปริภวิยิตฺถ โสติ มนํปริภูโตฯ เอตฺถ **มนํปริภูโต**ติ อีสกํ อปฺปตฺตปริภวโน วุจฺจติฯ **มน**นฺติ หิ นิปาตปทํฯ ‘‘อติปณฺฑิเตน ปุเตฺตน, มนมฺหิ อุปกูลิโต, เทวทเตฺตน อตฺตโน อพุทฺธภาเวน เจว ขนฺติเมตฺตาทีนญฺจ อภาเวน กุมารกสฺสปเตฺถโร จ เถรี จ มนํ นาสิโต, มนํ วุโฬฺหอโหสี’’ติอาทีสุ จสฺส ปโยโค เวทิตโพฺพฯ อตฺร **มนํ**สทฺทสฺส กิญฺจิ ยุตฺติํ วทามฯ

> **มนํ**สโทฺท ทฺวิธา ภิโนฺน, นามํ เนปาติกญฺจิติ;
> สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ, มนมฺหิ อุปกูลิโตติฯ

ปริภวิตโพฺพติ อเญฺญน ปริภวิตุํ สกฺกุเณยฺยติ ปริภวิตโพฺพฯ เอวํ **ปริโภตฺตโพฺพ ปริภวนีโยฯ ตพฺพ**ปจฺจยฏฺฐาเน หิ **สกฺกุเณยฺย**ปทโยชนา ทิสฺสติ ‘‘อลทฺธํ อารมฺมณํ ลทฺธพฺพํ ลภนียํ ลทฺธุํ วา สกฺกุเณยฺย’’นฺติฯ อถ วา ปริภวนมรหตีติ ปริภวิตโพฺพฯ เอวํ **ปริโภตฺตโพฺพ ปริภวนีโย**ฯ ตถา หิ **ตพฺพ**ปจฺจยฏฺฐาเน **อรหติ**ปทโยชนา ทิสฺสติ ‘‘ปริสกฺกุเณยฺยํ ลาภมรหตีติ ลทฺธพฺพ’’นฺติฯ เอตฺถ ปน **ปริโภตฺตโพฺพ**ติ ปทสฺส อตฺถิภาเว ‘‘ขตฺติโย โข มหาราช ทหโรติ น อุญฺญาตโพฺพ น ปริโภตฺตโพฺพ’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ **อภิอธิ**ปุพฺพา **ภู**ธาตุโย สมานตฺถาฯ เสสานิ ทุกานิ นยานุสาเรน เญยฺยานิฯ **ภมาโน**ติ ภวตีติ ภมาโน, มเชฺฌ **ว**การโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ อตฺริทํ วตฺตพฺพํ –

> ‘‘กิํ โส ภมาโน สจฺจโก’’, อิจฺจตฺร ปาฬิยํ ปน;
> รูปํ **ภวติ**ธาตุสฺส, วโลเปเนว ทิสฺสติฯ

อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘กิํ โส ภมาโน สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต, โย ภควโต วาทํ อาโรเปสฺสตี’’ติฯ **วิภวมาโน**ติ วิภวตีติ วิภวมาโนฯ เอวํ **ปริภวมาโน**ติอาทีสุฯ ตตฺถ ‘‘อภิสโมฺภโนฺต’’ติมสฺส กโรโนฺต นิปฺผาเทโนฺต อิเจฺจวโตฺถฯ ‘‘สพฺพานิ อภิสโมฺภโนฺต, ส ราชวสติํ วเส’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ยสฺมา ปนิมานิ ‘‘ภวมาโน’’ติอาทีนิ วิปฺปกตปจฺจตฺตวจนานิ, ตสฺมา สรมาโน โรทติ, คจฺฉโนฺต คณฺหาติ, ‘‘คจฺฉโนฺต โส ภารทฺวาโช, อทฺทส อจฺจุตํ อิสิ’’นฺติ อาทีนิ วิย ปริปุณฺณุตฺตรกฺริยาปทานิ กตฺวา ราชา ภวมาโน สมฺปตฺติมนุภวตีติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ ‘‘สรมาโน คจฺฉโนฺต’’ติอาทีนิ หิ ‘‘ยาโต คโต ปโตฺต’’ติอาทีหิ สทิสานิ น โหนฺติ, อุตฺตรกฺริยาปทาเปกฺขกานิ โหนฺติ **ตฺวา**ปจฺจยนฺตปทานิ วิยาติฯ

ปริภวิยมาโนติ ปริภวิยเต โสติ ปริภวิยมาโนฯ เอวํ **ปริภุยฺยมาโน**ติอาทีสุปิฯ อิมานิปิ วิปฺปกตปจฺจตฺตวจนานิ, ตสฺมา ‘‘ราชปุริเสหิ นียมาโน โจโร เอวํ จิเนฺตสี’’ติอาทีนิ วิย ปริปุณฺณุตฺตรกฺริยาปทานิ กตฺวา อเญฺญหิ ปริภวิยมาโน ตาณํ คเวสติฯ โภโค ปุคฺคเลนานุภวิยมาโน ปริกฺขยํ คจฺฉตีติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ เอวํ สพฺพตฺร อีทิเสสุ วิปฺปกตวจเนสุ โยเชตพฺพานิฯ อยํ อนิยตลิงฺคานํ นิยตลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺตานํ **ภูต ปราภูต สมฺภูต**สทฺทานํ นิเทฺทโสฯ อิเจฺจวํ ปุลฺลิงฺคานํ **ภู**ธาตุมยานํ ยถารหํ นิพฺพจนาทิวเสน นิเทฺทโส วิภาวิโตฯ

อิทานิ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส วุจฺจติ – ตตฺร **ภาวิกา**ติ ภาเวตีติ ภาวิกาฯ ยา ภาวนํ กโรติ, สา ภาวิกาฯ **ภาวนา**ติ วฑฺฒนา พฺรูหนา ผาติกรณํ อาเสวนา พหุลีกาโรฯ **วิภาวนา**ติ ปกาสนา สนฺทสฺสนาฯ อถ วา **วิภาวนา**ติ อภาวนา อนฺตรธาปนาฯ **สมฺภาวนา**ติ อุกฺกํสนา โถมนาฯ **ปริภาวนา**ติ วาสนา, สมนฺตโต วา วฑฺฒนาฯ **อา**การนฺติตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสฯ

ภูมีติ สตฺตายมานา ภวตีติ ภูมิ, อถ วา ภวนฺติ ชายนฺติ วฑฺฒนฺติ เจตฺถ ถาวรา จ ชงฺคมา จาติ ภูมิฯ ภูมิ วุจฺจติ ปถวีฯ ‘‘ปฐมาย ภูมิยา ปตฺติยา’’ติอาทีสุ ปน โลกุตฺตรมโคฺค ภูมีติ วุจฺจติฯ ยา ปนนฺธพาลมหาชเนน วิญฺญาตา ปถวี, ตสฺสิมานิ อภิธานานิ –

‘‘ปถวี เมทนี ภูมิ, ภูรี ภู ปุถุวี มหี;
ฉมา วสุมตี อุพฺพี, อวนี กุ วสุนฺธรา;
ชคตี ขิติ วสุธา, ธรณี โค ธรา’’อิติฯ

อตฺร **ภู กุ โค**สทฺทา ปถวีปทเตฺถ วตฺตนฺตีติ กุตฺร ทิฏฺฐปุพฺพาติ เจ?

วิทฺวา ภูปาล กุมุท-โครกฺขาทิปเทสุ เว;
ภู กุ โคอิติ ปถวี, วุจฺจตีติ วิภาวเยฯ

ภูตีติ ภวนํ ภูติฯ **วิภูตี**ติ วินาโส, วิเสสโต ภวนํ วา, อถ วา วิเสสโต ภวนฺติ สตฺตา เอตายาติ วิภูติ, สมฺปตฺติเยว, ‘‘รโญฺญ วิภูติฯ ปิหนียา วิภูติโย’’ติ จ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ **อิ**การนฺติตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสฯ

ภูรีติ ปถวีฯ สา หิ ภวนฺติ เอตฺถาติ ภูรีติ วุจฺจติ, ภวติ วา ปญฺญายติ วฑฺฒติ จาติ ภูรี, อถ วา ภูตาภูตา ตนฺนิสฺสิตา สตฺตา รมนฺติ เอตฺถาติ ภูรีฯ ปถวีนิสฺสิตา หิ สตฺตา ปถวิยํเยว รมนฺติ, ตสฺมา สา อิมินาปิ อเตฺถน ภูรีติ วุจฺจติฯ **ภูรี**สทฺทสฺส ปถวีวจเน ‘‘ภูริปโญฺญ’’ติ อตฺถสาธกํ วจนํฯ อปิจ ภูรี วิยาติ ภูรี, ปญฺญา, ภูรีติ ปถวีสมาย วิตฺถตาย ปญฺญาย นามํ, ‘‘โยคา เว ชายตี ภูรี, อโยคา ภูริสงฺขโย’’ติ เอตฺถ อฏฺฐกถาวจนํ อิมสฺสตฺถสฺส สาธกํฯ อถ วา ภูเต อเตฺถ รมตีติ ภูรี, ปญฺญาเยตํ นามํ, ‘‘ภูรี เมธา ปริณายิกา’’ติ เอตฺถ อฏฺฐกถาวจนํ อิมสฺสตฺถสฺส สาธกํฯ อถ วา ปญฺญาเยว ราคาทโย ธเมฺม อภิภวตีติ ภูรี, ราคาทิอรโย อภิภวตีติปิ ภูรีฯ ตถา หิ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** อายสฺมตา สาริปุเตฺตน วุตฺตํ ‘‘ราคํ อภิภุยฺยตีติ ภูรี, ปญฺญาฯ โทสํ โมหํ…เป.… ราโค อริ, ตํ อริํ มทฺทตีติ ภูรี, ปญฺญาฯ โทโสฯ โมโห…เป.… สเพฺพ ภวคามิโน กมฺมา อริ, ตํ อริํ มทฺทตีติ ภูรี, ปญฺญา’’ฯ เอตฺถ ปน ‘‘โคตฺรภู’’ติ ปทมิว ‘‘อริภู’’ติ วตฺตเพฺพปิ **ภู**สทฺทํ ปุพฺพนิปาตํ กตฺวา สนฺธิวเสน ภูรีติ ปทมุจฺจาริตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปิจ อีทิเสสุ นามิกปเทสุ วินาปิ อุปสเคฺคน อภิภวนาทิอตฺถา ลพฺภนฺติเยว, นาขฺยาติกปเทสูติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทํ ปน ปญฺญาย ปริยายวจนํ –

ปญฺญา ปชานนา จินฺตา, วิจโย อุปลกฺขณา;
ปวิจโย จ ปณฺฑิจฺจํ, ธมฺมวิจยเมว จฯ

สลฺลกฺขณา จ โกสลฺลํ, ภูรี ปจฺจุปลกฺขณา;
เนปุญฺญเญฺจว เวภพฺยา, เมธา จุปปริกฺขกาฯ

สมฺปชญฺญญฺจ ปริณา-ยิกา เจว วิปสฺสนา;
ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ, อโมโห สมฺมาทิฏฺฐิ จ;
ปโตโท **จาภิธมฺมสฺมา,** อิมานิ คหิตานิ เมฯ

ญาณํ ปญฺญาณมุมฺมโงฺค, สโตฺถ โสโต จ ทิฏฺฐิ จ;
มนฺตา โพโธ พุทฺธิ พุทฺธํ, ปฏิภานญฺจ โพธิติฯ

ธโมฺม วิชฺชา คติ โมนํ, เนปกฺกํ โค มตี มุติ;
วีมํสา โยนิ โธนา จ, ปณฺฑา ปณฺฑิจฺจยมฺปิ จ;
เวโท ปณฺฑิติยเญฺจว, จิกิจฺฉา มิริยาปิ จฯ

‘‘โสโต โพธี’’ติ ยํ วุตฺตํ, ญาณนามทฺวยํ อิทํ;
พุทฺธปเจฺจกสมฺพุทฺธ-สาวกานมฺปิ รูหติฯ

‘‘อภิสโมฺพธิ สโมฺพธิ’’, อิติ นามทฺวยํ ปน;
ปเจฺจกพุทฺธสพฺพญฺญุ-พุทฺธานํเยว รูหติฯ

อภิสโมฺพธิสงฺขาตา, **ปรโม**ปปทา ปน;
ญาณปณฺณตฺติ สพฺพญฺญุ-สมฺพุทฺธเสฺสว รูหติฯ

สมฺมาสโมฺพธิสงฺขาตา, **อนุตฺตร**ปทาทิกา;
พุทฺธา วา ญาณปณฺณตฺติ, สพฺพญฺญุเสฺสว รูหติฯ

‘‘สพฺพญฺญุตา’’ติ ยํ วุตฺตํ, ญาณํ สพฺพญฺญุโนว ตํ;
ยุชฺชเต อวเสสา ตุ, ญาณปญฺญตฺติ สพฺพคาฯ

ญาณภาวมฺหิ สเนฺตปิ, ธมฺมจกฺขาทิกํ ปน;
ปโยชนนฺตราภาวา, นาตฺร สนฺทสฺสิตํ มยาติฯ

ภูตีติ ภูตสฺส ภริยาฯ ยถา หิ เปตสฺส ภริยา ‘‘เปตี’’ติ วุจฺจติ, เอวเมว ภูตสฺส ภริยา ‘‘ภูตี’’ติ วุจฺจติฯ **โภตี**ติ ยาย สทฺธึ กเถเนฺตน สา อิตฺถี ‘‘โภตี’’ อิติ วตฺตพฺพา, ตสฺมา อิมินา ปเทน อิตฺถี โวหริยตีติ จ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา หิ ปุริเสน สทฺธึ กเถเนฺตน ปุริโส ‘‘ภวํ’’ อิติ โวหริยติ, เอวเมว อิตฺถิยา สทฺธึ กเถเนฺตน อิตฺถี ‘‘โภตี’’อิติ โวหริยติฯ ‘‘กุโต นุ ภวํ ภารทฺวาโช, อิเม อาเนสิ ทารเก’’ติ, ‘‘อหํ โภตึ อุปฎฺฐิสฺสํ, มา โภตี กุปิตา อหู’’ติ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ อถ วา อิเธกโจฺจ สโตฺต อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนาโม, โส ‘‘โภตี’’อิติ วตฺตโพฺพ, ตสฺมา อิมินา ปเทน อิตฺถีปิ อิตฺถิลิเงฺคน ลทฺธนามา อนิตฺถีปิ โวหริยตีติ จ ทฎฺฐพฺพาฯ ตถา หิ เทวปุโตฺตปิ ‘‘เทวตา’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน โวหริตพฺพตฺตา **เทวตา**สทฺทมเปกฺขิตฺวา ‘‘โภตี’’อิติ โวหริโต, ปเคว เทวธีตาฯ ตถา หิ ‘‘โภตี จรหิ ชานาติ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตา’’ติ เอตฺถ ปน **เทวตา**สทฺทม เปกฺขิตฺวา ‘‘โภตี’’อิติ อิตฺถิ ลิงฺคโวหาโร กโตฯ อตฺรายํ สุตฺตปทโตฺถ ‘‘ยทิ โส กุหโก ธนตฺถิโก ตาปโส น ชานาติ, โภตี เทวตา ปน ชานาติ กิ’’นฺติฯ อปิจ –

‘‘อตฺถกาโมสิ เม ยกฺข, หิตกามาสิ เทวเต;
กโรมิ เต ตํ วจนํ, ตฺวํสิ อาจริโย มมา’’ติ –

มฎฺฐกุณฺฑลีวตฺถุสฺมึ ปุลฺลิงฺค**ยกฺข**สทฺทมเปกฺขิตฺวา ‘‘อตฺถกาโม’’ติ ปุลฺลิงฺควเสน อิตฺถิลิงฺคญฺจ **เทวตา**สทฺทมเปกฺขิตฺวา ‘‘หิตกามา’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน ปุริสภูโต มฎฺฐกุณฺฑลี โวหริโตฯ อญฺญตฺราปิ **เทวตา**สทฺทมเปกฺขิตฺวา เทวปุโตฺต อิตฺถิลิงฺควเสน โวหริโต –

‘‘น ตฺวํ พาเล วิชานาสิ, ยถา อรหตํ วโจ’’ติ;
‘‘อตฺถกามาสิ เม อมฺม, หิตกามาสิ เทวเต’’ติฯ

เอตฺถ ปน ‘‘เอหิ พาเล ขมาเปหิ, กุสราชํ มหพฺพล’’นฺติ เอตฺถ จ อิตฺถีเยว อิตฺถิลิงฺคว เสน โวหริตา, ตสฺมา กตฺถจิ อิตฺถิปุริสปทตฺถสงฺขาตํ อตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ลิงฺคมตฺตเมวาเปกฺ ขิตฺวา โภตี เทวตา, โภตี สิลา, โภตี ชมฺพู, โภตึ เทวตนฺติอาทีหิ สทฺธึ ปจฺจตฺตวจนาทีนิ โย เชตพฺพานิฯ กตฺถจิ ปน ลิงฺคญฺจ อตฺถญฺจ อเปกฺขิตฺวา ‘‘โภตี อิตฺถี, โภตึ เทว’’นฺติอาทินา โย เชตพฺพานิฯ **วิภาวินี**ติ วิภาเวตีติ วิภาวินีฯ เอวํ **ปริภาวินี**ติอาทีสุปิฯ **อี**การนฺติตฺถิลิงฺคนิ เทฺทโสฯ

ภูติ สตฺตายมานา ภวตีติ ภูฯ อถ วา ภวนฺติ ชายนฺติ วฑฺฒนฺติ เจตฺถ สตฺตสงฺขาราติ ภูฯ ภู วุจฺจติ ปถวีฯ **อภู**ติ วฑฺฒิวิรหิตา กถา, น ภูตปุพฺพาติ วา อภู, อภูตปุพฺพา กถาฯ น ภูตาติ วา อภู, อภูตา กถาฯ ‘‘อภุํ เม กถํ นุ ภณสิ, ปาปกํ วต ภาสสี’’ติ อิทเมเตสมตฺถานํ สาธกํ ว จนํฯ **อู**การนฺติตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสฯ นิยติตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสยํฯ

อนิยตลิงฺคานํ ปน นิยติตฺถิลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺตานํ **ภูตปราภูตสมฺภูต**สทฺทาทีนํ นิเทฺทโส น ยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยวฯ อิเจฺจวํ อิตฺถิลิงฺคานํ **ภู**ธาตุมยานํ ยถารหํ นิพฺพจนาทิวเสน นิ เทฺทโส วิภาวิโตฯ

อิทานิ นปุํสกลิงฺคนิเทฺทโส วุจฺจติ – ตตฺร **ภูต**นฺติ จตุพฺพิธํ ปถวีธาตุอาทิกํ มหาภูตรูปํฯ ตญฺหิ อเญฺญสํ นิสฺสยภาเวน ภวตีติ ภูตํ, ภวติ วา ตสฺมึ ตทธีนวุตฺติตาย อุปาทารูปนฺติ ภูตํฯ อถ วา ภูตนฺติ สโตฺต ภูตนามโก วาฯ ภูตนฺติ หิ นปุํสกวเสน สกโล สโตฺต เอวํนามโก จ ยกฺขา ทิโก วุจฺจติฯ ‘‘กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนาฯ ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ, อุชฺฌา เปตฺวาน ภูตานิ, ตมฺหา ฐานา อปกฺกมี’’ติ เอวมาทีสุ นปุํสกปฺปโยโค เวทิตโพฺพฯ คาถาพนฺธ สุขตฺถํ ลิงฺควิปลฺลาโสติ เจ? ตนฺน, ‘‘ยกฺขาทีนิ มหาภูตานิ ยํ คณฺหนฺติ, เนว เตสํ ตสฺส อโนฺต, น พหิ ฐานํ อุปลพฺภตี’’ติ จุณฺณิยปทรจนายมฺปิ **ภูต**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตทสฺสนโตติ อว คนฺตพฺพํฯ **มหาภูต**นฺติ วุตฺตปฺปการํ จตุพฺพิธํ มหาภูตรูปํฯ ตสฺส มหนฺตปาตุภาวาทีหิ การ เณหิ มหาภูตตา เวทิตพฺพาฯ กถํ? มหนฺตํ ภูตนฺติ มหาภูตํ, มายาการสงฺขาเตน มหาภูเตน สมนฺติปิ มหาภูตํ, ยกฺขาทีหิ มหาภูเตหิ สมนฺติปิ มหาภูตํ, มหเนฺตหิ ฆาสจฺฉาทนาทิปจฺจเยหิ ภูตํ ปวตฺตนฺติปิ มหาภูตํ, มหาวิการภูตนฺติปิ มหาภูตํฯ เอวํ มหนฺตปาตุภาวาทีหิ การเณหิ มหาภูตตา เวทิตพฺพาฯ อตฺริทํ สุฏฺฐุปลกฺขิตพฺพํ –

ปุนฺนปุํสกลิโงฺค จ, **ภูต**สโทฺท ปวตฺตติ;
ปณฺณตฺติยํ คุเณ เจว, คุเณเยวิตฺถิลิงฺคโกฯ

ภูต สมฺภูตสทฺทาทิ-นเย ปณฺณตฺติวาจกา;
โยเชตพฺพา ติลิเงฺค เต, อิติ เญ ยฺยํ วิเสสโตฯ

‘‘ภูโต ติฏฺฐติ, ภูตานิ, ติฏฺฐนฺติ, สมโณ อยํ;
อิทานิ ภูโต, จิตฺตานิ, ภูตานิ วิมลานิ ตุฯ

วณฺณา ภูตา วธู เอสา’’, อิจฺจุทาหรณานิเม;
วุตฺตานิ สุฏฺฐุ ลเกฺขยฺย, สาสนตฺถคเวสโกฯ

ภวิตฺตนฺติ วฑฺฒิตฏฺฐานํฯ ตญฺหิ ภวนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตฺถาติ ภวิตฺตนฺติ วุจฺจติ, ‘‘ชนิตฺตํ เม ภวิตฺตํ เม, อิติ ปเงฺก อวสฺสยิ’’นฺติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ

‘‘ภวิตฺตํ’’ อิติ ‘‘ภาวิตฺต’’-นฺติ จ ปาโฐ ทฺวิธา มยา;
รสฺสตฺตทีฆภาเวน, ทิโฎฺฐ ภคฺควชาตเกฯ

ภูนนฺติ ภวนํ ภูนํ วทฺธิฯ ‘‘อหเมว ทูสิยา ภูนหตา, รโญฺญ มหาปตาปสฺสา’’ติ, ‘‘ภูนหจฺจํ กตํ มยา’’ติ จ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ

ภวนนฺติ ภวนกฺริยาฯ อถ วา ภวนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตฺถ สตฺตา ปุตฺตธีตาหิ นานาสมฺปตฺตีหิ จาติ ภวนํ วุจฺจติ เคโห, ‘‘เปตฺติกํ ภวนํ มมา’’ติ อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ ‘‘เคโห ฆรญฺจ อาวาโส, ภวนญฺจ นิเกตน’’นฺติ อิทํ ปริยายวจนํฯ **ปราภวน**นฺติ อวทฺธิมาปชฺชนํฯ **สมฺภวน**นฺติ สุฎฺฐุ ภวนํฯ **วิภวน**นฺติ อุเจฺฉโท วินาโส วาฯ **ปาตุภวน**นฺติ ปากฎตา สรูปลาโภ อิเจฺจวโตฺถฯ **อาวิภวน**นฺติ ปจฺจกฺขภาโวฯ **ติโรภวน**นฺติ ปฎิจฺฉนฺนภาโวฯ **วินาภวน**นฺติ วินาภาโวฯ **โสตฺถิภวน**นฺติ สุวตฺถิตาฯ **ปริภวน**นฺติ ปีฬนา หีฬนา วาฯ **อภิภวน**นฺติ วิธมนํฯ **อธิภวน**นฺติ อโชฺฌตฺถรณํ ฯ **อนุภวน**นฺติ ปริภุญฺชนํฯ **สมนุภวน**นฺติ สุฎฺฐุ ปริภุญฺชนํฯ **ปจฺจนุภวน**นฺติ อธิปติภาเวนปิ สุฎฺฐุ ปริภุญฺชนํฯ นิคฺคหีตนฺตนปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสฯ

อตฺถวิภาวีติ อตฺถสฺส วิภาวนสีลํ จิตฺตํ วา ญาณํ วา กุลํ วา อตฺถวิภาวิฯ เอวํ **ธมฺมวิภาวิฯ อิ**การนฺตนปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสฯ

โคตฺรภูติ ปญฺญตฺตารมฺมณํ มหคฺคตารมฺมณํ วา โคตฺรภุจิตฺตํฯ ตญฺหิ กามาวจรโคตฺตมภิภวติ, มหคฺคตโคตฺตญฺจ ภาเวติ นิพฺพเตฺตตีติ ‘‘โคตฺรภู’’ติ วุจฺจติฯ อปิจ โคตฺรภูติ นิพฺพานารมฺมณํ มคฺควีถิยํ ปวตฺตํ โคตฺรภุญาณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วา ผลสมาปตฺติวีถิยํ ปวตฺตํ โคตฺรภุญาณํฯ เตสุ หิ ปฐมํ ปุถุชฺชนโคตฺตมภิภวติ, อริยโคตฺตญฺจ ภาเวติ, โคตฺตาภิธานา จ นิพฺพานโต อารมฺมณกรณวเสน ภวตีติ ‘‘โคตฺรภู’’ติ วุจฺจติ, ทุติยํ ปน สงฺขารารมฺมณมฺปิ สมานํ อาเสวนปจฺจยภาเวน สสมฺปยุตฺตานิ ผลจิตฺตานิ โคตฺตาภิธาเน นิพฺพานมฺหิ ภาเวตีติ ‘‘โคตฺรภู’’ติ วุจฺจติฯ อิทํ ปาฬิววตฺถานํ –

‘‘โคตฺรภุ’’อิติ รสฺสตฺต-วเสน กถิตํ ปทํ;
นปุํสกนฺติ วิเญฺญยฺยํ, ญาณจิตฺตาทิเปกฺขกํฯ

‘‘โคตฺรภู’’อิติ ทีฆตฺต-วเสน กถิตํ ปน;
ปุลฺลิงฺคมิติ วิเญฺญยฺยํ, ปุคฺคลาทิกเปกฺขกํฯ

ทีฆภาเวน วุตฺตํ ตุ, นปุํสกนฺติ โน วเท;
พินฺทุวนฺตี’ตเร เภทา, ตโย อิติ หิ ภาสิตาฯ

อีการนฺตา จ **อู**ทนฺตา, รสฺสตฺตํ ยนฺติ สาสเน;
นปุํสกตฺตํ ปตฺวาน, สหภุ สีฆยายิติฯ

จิเตฺตน สห ภวตีติ **จิตฺตสหภุ,** จิเตฺตน สห น ภวตีติ **นจิตฺตสหภุ,** รูปํฯ **อุ**การนฺตนปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสฯ นิยตนปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสยํฯ

อนิยตลิงฺคานํ นิยตนปุํสกลิเงฺคสุ ปกฺขิตฺตานํ **ภูตปราภูต**สทฺทาทีนํ นิเทฺทโส นยานุสาเรน สุวิเญฺญโยฺยวฯ อิเจฺจวํ นปุํสกลิงฺคานํ **ภู**ธาตุมยานํ ยถารหํ นิพฺพจนาทิวเสน นิเทฺทโส วิภาวิโตฯ อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ ลิงฺคตฺตยนิเทฺทโส สมโตฺตฯ

อุลฺลิงฺคเนน วิวิเธน นเยน วุตฺตํ,
ภูธาตุสทฺทมยลิงฺคติกํ ยเทตํ;
อาลิงฺคิยํ ปิยตรญฺจ สุตํ สุลิงฺคํ,
โปโส กเร มนสิ ลิงฺควิทุตฺตมิจฺฉํฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

ภูธาตุมยานํ ติวิธลิงฺคิกานํ นามิกรูปานํ วิภาโค

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๕. โอการนฺตปุลฺลิงฺคนามิกปทมาลา

ภู ธาตุโต ปวตฺตานํ, นามิกานมิโต ปรํ;
นามมาลํ ปกาสิสฺสํ, นามมาลนฺตรมฺปิ จฯ

วิปฺปกิณฺณกถา เอตฺถ, เอวํ วุเตฺต น เหสฺสติ;
ปเภโท นามมาลานํ, ปริปุโณฺณว เหหิติฯ

ปุพฺพาจริยสีหานํ, ตสฺมา อิธ มตํ สุตํ;
ปุเรจรํ กริตฺวาน, วกฺขามิ สวินิจฺฉยํฯ

ปุริโส, ปุริสาฯ ปุริสํ, ปุริเสฯ ปุริเสน, ปุริเสหิ, ปุริเสภิฯ ปุริสสฺส, ปุริสานํฯ ปุริสา, ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหา, ปุริเสหิ, ปุริเสภิฯ ปุริสสฺส, ปุริสานํฯ ปุริเส, ปุริสสฺมึ, ปุริสมฺหิ, ปุริเสสุฯ โภ ปุริส, ภวโนฺต ปุริสาฯ

อยมายสฺมตา มหากจฺจาเนน ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน กตสฺมา **นิรุตฺติปิฏก**โต อุทฺธริโต **ปุริส**อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลานโยฯ ตตฺร ปุริสวจนเอกวจนปุถุวจเนสุ ปจฺจตฺตวจนาทีนิ ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ปุริโส ติฏฺฐติ, ปุริสา ติฏฺฐนฺติฯ ตตฺร **ปุริโส**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน ปจฺจตฺตวจนํ ภวติ, **ปุริสา**ติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน ปจฺจตฺตวจนํ ภวติฯ

ปุริสํ ปสฺสติ, ปุริเส ปสฺสติฯ ตตฺร **ปุริส**นฺติ ปุริสวจเน เอกวจเน อุปโยควจนํ ภวติ, **ปุริเส**ติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน อุปโยควจนํ ภวติฯ

ปุริเสน กตํ, ปุริเสหิ กตํ, ปุริเสภิ กตํฯ ตตฺร **ปุริเสนา**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน กรณวจนํ ภวติ, **ปุริเสหิ, ปุริเสภี**ติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน กรณวจนํ ภวติฯ

ปุริสสฺส ทียเต, ปุริสานํ ทียเตฯ ตตฺร **ปุริสสฺสา**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน สมฺปทานวจนํ ภวติ, **ปุริสาน**นฺติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน สมฺปทานวจนํ ภวติฯ

ปุริสา นิสฺสฏํ, ปุริสสฺมา นิสฺสฏํ, ปุริสมฺหา นิสฺสฏํ, ปุริเสหิ นิสฺสฏํ, ปุริเสภิ นิสฺสฏํฯ ตตฺร **ปุริสา**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน นิสฺสกฺกวจนํ ภวติฯ **ปุริสสฺมา**ติ…เป.… **ปุริสมฺหา**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน นิสฺสกฺกวจนํ ภวติ, **ปุริเสหิ, ปุริเสภี**ติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน นิสฺสกฺกวจนํ ภวติฯ

ปุริสสฺส ปริคฺคโห, ปุริสานํ ปริคฺคโหฯ ตตฺร **ปุริสสฺสา**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน สามิวจนํ ภวติ, **ปุริสาน**นฺติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน สามิวจนํ ภวติฯ

ปุริเส ปติฏฺฐิตํ, ปุริสสฺมึ ปติฏฺฐิตํ, ปุริสมฺหิ ปติฏฺฐิตํ, ปุริเสสุ ปติฏฺฐิตํฯ ตตฺร **ปุริเส**ติ ปุริสวจเน เอกวจเน ภุมฺมวจนํ ภวติ, **ปุริสสฺมิ**นฺติ…เป.… **ปุริสมฺหี**ติ…เป.… **ปุริเสสู**ติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน ภุมฺมวจนํ ภวติฯ

โภ ปุริส ติฏฺฐ, ภวโนฺต ปุริสา ติฏฺฐถฯ ตตฺร **โภ ปุริส**อิติ ปุริสวจเน เอกวจเน อาลปนํ ภวติ, **ภวโนฺต ปุริสา**อิติ ปุริสวจเน ปุถุวจเน อาลปนํ ภวตีติ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ นโย วิตฺถาเรตโพฺพฯ

ยมกมหาเถเรน กตาย ปน **จูฬนิรุตฺติยํ** ‘‘โภ ปุริส’’อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ วตฺวา ‘‘โภ ปุริสา’’อิติ ทีฆวเสน อาลปนพหุวจนํ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ ตาทิโส นโย นิรุตฺติปิฏเก นตฺถิ, ตถาปิ พหูนมาลปนวิสเย ‘‘โภ ยกฺขา’’อิติอาทีนํ อาลปนพหุวจนานํ **ชาตกฏฺฐกถา**ทีสุ ทิสฺสนโต ปสตฺถตโรว โหติ วิญฺญูนํ ปมาณญฺจ, ตสฺมา อิมินา ยมกมหาเถรมเตนปิ ‘‘ปุริโส ปุริสา ปุริส’’นฺติอาทีนิ วตฺวา อามนฺตเน ‘‘โภ ปุริส, โภ ปุริสา, ภวโนฺต ปุริสา’’ติ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

ตตฺถ **ปุริโส**ติ ปฐมาย เอกวจนํฯ **ปุริสา**ติ พหุวจนํฯ **ปุริส**นฺติ ทุติยาย เอกวจนํฯ **ปุริเส**ติ พหุวจนํฯ **ปุริเสนา**ติ ตติยาย เอกวจนํฯ **ปุริเสหิ, ปุริเสภี**ติ เทฺว พหุวจนานิฯ **ปุริสสฺสา**ติ จตุตฺถิยา เอกวจนํฯ **ปุริสานน**ฺติ พหุวจนํฯ **ปุริสา, ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหา**ติ ตีณิ ปญฺจมิยา เอกวจนานิฯ **ปุริเสหิ, ปุริเสภี**ติ เทฺว พหุวจนานิฯ **ปุริสสฺสา**ติ ฉฏฺฐิยา เอกวจนํฯ **ปุริสานน**ฺติ พหุวจนํฯ **ปุริเส, ปุริสสฺมิํ, ปุริสมฺหี**ติ ตีณิ สตฺตมิยา เอกวจนานิฯ **ปุริเสสู**ติ พหุวจนํฯ **โภ ปุริสา**ติ อฏฺฐมิยา เอกวจนํฯ **โภ ปุริสา, ภวโนฺต ปุริสา**ติ เทฺว พหุวจนานิฯ

กิญฺจาเปเตสุ ‘‘ปุริสา’’ติ อิทํ ปฐมาปญฺจมีอฏฺฐมีนํ, ‘‘ปุริเส’’ติ อิทํ ทุติยาสตฺตมีนํ, ‘‘ปุริเสหิ, ปุริเสภี’’ติ ตติยาปญฺจมีนํ, ‘‘ปุริสาน’’นฺติ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ เอกสทิสํ, ตถาปิ อตฺถวเสน อสงฺกรภาโว เวทิตโพฺพฯ กถํ? ‘‘ปุริโส ติฏฺฐติ, ปุริสา ติฏฺฐนฺติฯ ปุริสํ ปสฺสติ, ปุริเส ปสฺสตี’’ติอาทินาฯ

ตตฺถ จ **โภ**ติ อามนฺตนเตฺถ นิปาโตฯ โส น เกวลํ เอกวจนํเยว โหติ, อถ โข พหุวจนมฺปิ โหตีติ ‘‘โภ ปุริสา’’อิติ พหุวจนปฺปโยโคปิ คหิโตฯ ‘‘ภวโนฺต’’ติทํ ปน พหุวจนเมว โหตีติ ‘‘ปุริสา’’ติ ปุน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิติ ยมกมหาเถเรน ‘‘โภ ปุริส’’อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ วตฺวา ‘‘โภ ปุริสา’’อิติ ทีฆวเสน อาลปนพหุวจนํ วุตฺตํฯ ตถา หิ ปาฬิยํ อฏฺฐกถาสุ จ นิปาตภูโต **โภ**สโทฺท เอกวจนพหุวจนวเสน ทฺวิธา ภิชฺชติฯ อตฺริมานิ นิทสฺสนปทานิ – ‘‘อปิ นุ โข สปริคฺคหานํ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ อปริคฺคเหน พฺรหฺมุนา สทฺธิํ สํสนฺทติ สเมตีติ, โน หิทํ โภ โคตมฯ อจฺฉริยํ โภ อานนฺท, อพฺภุตํ โภ อานนฺท, เอหิ โภ สมณ, โภ ปพฺพชิต’’อิจฺจาทิปาฬิโต อฏฺฐกถาโต จ **โภ**สทฺทสฺส เอกวจนปฺปโยเค ปวตฺตินิทสฺสนํ, ‘‘เตน หิ โภ มมปิ สุณาถฯ ยถา มยเมว อรหาม ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิตุํ, นาหํ โภ สมณสฺส โคตมสฺส สุภาสิตํ สุภาสิตโต นาพฺภนุโมทามิ, ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํฯ โภ ยกฺขา อหํ อิมํ ตุมฺหากํ ภาเชตฺวา ทเทยฺยํฯ อปริสุโทฺธ ปนมฺหิ, โภ ธุตฺตา ตุมฺหากํ กฺริยา มยฺหํ น รุจฺจติฯ โส เต ปุริเส อาห โภ ตุเมฺห มํ มาเรนฺตา รโญฺญ ทเสฺสตฺวาว มาเรถา’’ติ อิจฺจาทิ ปน ปาฬิโต อฏฺฐกถาโต จ **โภ**สทฺทสฺส พหุวจนปฺปโยเค ปวตฺตินิทสฺสนํฯ **กจฺจายน**ปฺปกรเณ ปน ‘‘โภ ปุริส, โภ ปุริสา’’ติ ปททฺวยํ อาลปเนกวจนวเสน วุตฺตํฯ ตํ ยถา อาคเมหิ น วิรุชฺฌติ, ตถา คเหตพฺพํฯ

เกจิ ปน อทูรฏฺฐสฺสาลปเน ‘‘โภ ปุริส’’อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ อิจฺฉนฺติ, ทูรฏฺฐสฺสาลปเน ปน ‘‘โภ ปุริสา’’อิติ ทีฆวเสน อาลปเนกวจนํ อิจฺฉนฺติฯ อทูรฏฺฐานํ ทูรฏฺฐานญฺจ ปุริสานํ อิตฺถีนญฺจ อาลปเน น กิญฺจิ วทนฺติฯ ตถา อทูรฏฺฐาย ทูรฏฺฐาย จ อิตฺถิยา อาลปเน เต ปุจฺฉิตพฺพา ‘‘อทูรฏฺฐานํ ทูรฏฺฐานญฺจ ปุริสานมาลปเน กถํ วตฺตพฺพ’’นฺติฯ อทฺธา เต เอวํ ปุฏฺฐา อุตฺตริ กิญฺจิ วตฺตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ เอวมฺปิ เต เจ วเทยฺยุํ ‘‘ภวโนฺต ปุริสาติ อิมินาว อทูรฏฺฐานํ ทูรฏฺฐานญฺจ ปุริสานมาลปนํ ภวตี’’ติฯ ตทา เต วตฺตพฺพา ‘‘ยทิ ภวโนฺต ปุริสา’’ติ อิมินา อเทฺวชฺฌน วจเนน อทูรฏฺฐานํ ทูรฏฺฐานญฺจ ปุริสานมาลปนํ ภวติ, เอวํ สเนฺต ‘‘โภ ปุริส’’อิติ รสฺสปเทนปิ ทูรฏฺฐสฺส จ ปุริสสฺสาลปนํ วตฺตพฺพํ, เอวํ อวตฺวา กิมตฺถํ อทูรฏฺฐสฺสา

ลปเน ‘‘โภ ปุริส’’อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ อิจฺฉถ, กิมตฺถญฺจ ทูรฏฺฐสฺสาลปเน ‘‘โภ ปุริสา’’อิติ ทีฆวเสน อาลปเนกวจนํ อิจฺฉถฯ

นนุ ‘‘ตคฺฆ ภควา โพชฺฌงฺคา, ตคฺฆ สุคต โพชฺฌงฺคา’’ติอาทีสุ อาลปนปทภูตํ ‘‘ภควา’’อิติ ทีฆปทํ สมีเป ฐิตกาเลปิ ทูเร ฐิตกาเลปิ พุทฺธสฺสาลปนปทํ ภวิตุมรหเตว, ตถา อาลปนปทภูตํ ‘‘สุคต’’อิติ รสฺสปทมฺปิฯ ยสฺมา ปเนเตสุ ‘‘ภควา’’ติ อาลปนปทสฺส น กตฺถจิปิ รสฺสตฺตํ ทิสฺสติ, ‘‘สุคตา’’ติ อาลปนปทสฺส จ น กตฺถจิปิ ทีฆตฺตํ ทิสฺสติ, ตสฺมา ทีฆรสฺสมตฺตาเภทํ อจินฺเตตฺวา ‘‘ปุริส’’อิติ รสฺสวเสน วุตฺตปทํ ปกติสฺสรวเสน สมีเป ฐิตสฺส ปุริสสฺส อามนฺตนกาเล อทูรฏฺฐสฺสาลปนปทํ ภวติ, อายตสฺสรวเสน ทูเร ฐิตปุริสสฺส อามนฺตนกาเล ทูรฏฺฐสฺสาลปนปทํ ภวตีติ คเหตพฺพํฯ ตถา ‘‘ภวนฺโต ปุริสา, โภ ยกฺขา, โภ ธุตฺตา’’ติอาทีนิ ทีฆวเสน วุตฺตานิ อาลปนพหุวจนปทานิปิ ปกติสฺสรวเสน สมีเป ฐิตปุริสานํ อามนฺตนกาเล อทูรฏฺฐานมาลปนปทานิ ภวนฺติ, อายตสฺสรวเสน ทูเร ฐิตปุริสาทีนํ อามนฺตนกาเล ทูรฏฺฐานมาลปนปทานิ ภวนฺตีติ คเหตพฺพานิฯ ตถา หิ พฺราหฺมณา กตฺถจิ กตฺถจิ รสฺสฏฺฐาเนปิ ทีฆฏฺฐาเนปิ อายเตน สเรน มชฺฌิมายเตน สเรน อจฺจายเตน จ สเรน เวทํ ปฐนฺติ ลิขิตุมสกฺกุเณยฺเยน คีตสฺสเรน วิยฯ อิติ สพฺพกฺขเรสุปิ อายเตน สเรนุจฺจารณํ ลพฺภเตว ลิขิตุมสกฺกุเณยฺยํ, ตสฺมา อสมฺปตฺมโนตริตฺวา ‘‘โภ ปุริส’’อิติ วจเนน ทูรฏฺฐสฺส จ อทูรฏฺฐสฺส จ ปุริสสฺสาลปนํ ภวติ, ‘‘โภ ปุริสา, ภวนฺโต ปุริสา’’ติ อิเมหิ วจเนหิปิ ทูรฏฺฐานญฺจ อทูรฏฺฐานญฺจ ปุริสานมาลปนํ ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิติ ทูรฏฺฐสฺส อทูรฏฺฐานญฺจ อายเตน สเรน อามนฺตนเมว ปมาณํ, น ทีฆรสฺสมตฺตาวิเสโส, ตสฺมา ‘‘โภ สตฺถ, โภ ราช, โภ คจฺฉ, โภ มุนิ, โภ ทณฺฑิ, โภ ภิกฺขุ, โภ สยมฺภุ, โภติ กเญฺญ, โภติ ปตฺติ, โภติ อิตฺถิ, โภติ ยาคุ, โภติ วธุ, โภ กุล, โภ อฏฺฐิ, โภ จกฺขุ’’อิเจฺจวมาทีหิ ปเทหิ อทูรฏฺฐสฺสาลปนญฺจ ทูรฏฺฐสฺสาลปนญฺจ ภวติฯ ‘‘ภวนฺโต สตฺถา, สตฺถาโร, โภติโย กญฺญา, กญฺญาโย’’ติ เอวมาทีหิปิ ปเทหิ อทูรฏฺฐานญฺจาลปนํ ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ –

ตสฺส ตํ วจนํ สุตฺวา, รโญฺญ ปุตฺตํ อทสฺสยุํ;
ปุโตฺต จ ปิตรํ ทิสฺวา, ทูรโตวชฺฌภาสถฯ

อาคจฺฉุ โทวาริกา ขคฺคพนฺธา,
กาสาวิยา หนฺตุ มมํ ชนินฺท;
อกฺขาหิ เม ปุจฺฉิโต เอตมตฺถํ,
อปราโธ โก นฺวิธ มมชฺช อตฺถิฯ

เอวํ สทฺธมฺมราเชน, โวหารกุสเลน เว;
สุเทสิเต โสมนสฺส-ชาตเก สพฺพทสฺสินาฯ

ทูรฏฺฐาเนปิ รสฺสตฺตํ, ‘‘ชนินฺท’’อิติ ทิสฺสติ;
น กตฺถจิปิ ทีฆตฺตํ, อิติ นีติ มยา มตาฯ

อิทเมฺปตฺถ วตฺตพฺพํ ‘‘กุโต นุ โภ อิทมายาตํ ‘ทูรฏฺฐสฺสาลปนํ อทูรฏฺฐสฺสาลปนมิ’ติ’’? สทฺทสตฺถโตฯ สทฺทสตฺถํ นาม น สพฺพโส พุทฺธวจนโสฺสปการกํ, เอกเทเสน ปน โหติฯ

อิมสฺมึ ปกรเณ ‘‘พหุวจน’’นฺติ วา ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ วา ‘‘อเนกวจน’’นฺติ วา อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานํ, ตสฺมา สพฺพตฺถ ‘‘พหุวจน’’นฺติ วา ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ วา ‘‘อเนกวจน’’นฺติ วา โวหาโร กาตโพฺพ, ปุถุวจนํ อเนกวจนนฺติ จ อิทํ สาสเน นิรุตฺตญฺญูนํ โวหาโร, อิตรํ สทฺทสตฺถวิทูนํฯ

กสฺมา ปน อิมสฺมึ ปกรเณ ทฺวิวจนํ น วุตฺตนฺติ? ยสฺมา พุทฺธวจเน ทฺวิวจนํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา น วุตฺตนฺติฯ นนุ พุทฺธวจเน วจนตฺตยํ อตฺถิ, ตถา หิ ‘‘อายสฺมา’’ติ อิทํ เอกวจนํ, ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ อิทํ ทฺวิวจนํ, ‘‘อายสฺมโนฺต’’ติ อิทํ พหุวจนนฺติ? ตนฺน, ยทิ ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ อิทํ วจนํ ทฺวิวจนํ ภเวยฺย, ‘‘ปุริโส ปุริสา’’ติอาทีสุ กตรํ ทฺวิวจนนฺติ วเทยฺยาถ, ตสฺมา พุทฺธวจเน ทฺวิวจนํ นาม นตฺถิฯ เตเนว หิ **สิ โย อํ โย นา หี**ติอาทินา เอกวจนพหุวจนาเนว ทสฺสิตานีติฯ

นนุ จ โภ ‘‘สุณนฺตุ เม อายสฺมนฺตา, อชฺช อุโปสโถ ปนฺนรโสฯ ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, มยํ อญฺญมญฺญํ ปาริสุทฺธิอุโปสถํ กเรยฺยามา’’ติ **ปาฬิยํ** เทฺว สนฺธาย ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ วุตฺตํ, ‘‘อุทฺทิฏฺฐา โข อายสฺมโนฺต จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ ปน ปาฬีสุ พหโว สนฺธาย ‘‘อายสฺมโนฺต’’ติ วุตฺตํ, น จ สกฺกา วตฺตุํ ‘‘ยถา ตถา วุตฺต’’นฺติ , ปริวาสาทิอาโรจเนปิ อฏฺฐกถาจริเยหิ วิญฺญาตสุคตาธิปฺปาเยหิ ‘‘ทฺวินฺนํ อาโรเจเนฺตน ‘อายสฺมนฺตา ธาเรนฺตู’ติ, ติณฺณํ อาโรเจเนฺตน ‘อายสฺมโนฺต ธาเรนฺตู’ติ วตฺตพฺพ’’นฺติ วุตฺตตฺตาติ? สจฺจํ วุตฺตํ, ตํ ปน วินยโวหารวเสน วุตฺตนฺติฯ นนุ วินโย พุทฺธวจนํ, กสฺมา ‘‘พุทฺธวจเน ทฺวิวจนํ นาม นตฺถี’’ติ วทถาติ? สจฺจํ วินโย พุทฺธวจนํ, ตถาปิ วินยกมฺมวเสน วุตฺตตฺตา อุปลกฺขณมตฺตํ, น สพฺพสาธารณพหุวจนปริยาปนฺนํฯ ยทิ หิ ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ อิทํ ทฺวิวจนํ สิยา, ตปฺปโยคานิปิ กฺริยาปทานิ ทฺวิวจนาเนว สิยุํ, ตถารูปานิปิ กฺริยาปทานิ น สนฺติฯ น หิ อกฺขรสมยโกวิโท ฌานลาภีปิ ทิพฺพจกฺขุนา วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ สมเวกฺขโนฺต พุทฺธวจเน เอกมฺปิ กฺริยาปทํ ทฺวิวจนนฺติ ปเสฺสยฺย, เอวํ กฺริยาปเทสุ ทฺวิวจนสฺสาภาวา นามิกปเทสุ ทฺวิวจนํ นตฺถิฯ นามิกปเทสุ ตทภาวาปิ กฺริยาปเทสุ ตทภาโว เวทิตโพฺพฯ สกฺกฏภาสายํ ทฺวีสุปิ ทฺวิวจนานิ สนฺติ, มาคธภาสายํ ปน นตฺถิฯ

อปิจ ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ นิรุตฺติโวหาโรปิ ‘‘พุทฺธวจเน ทฺวิวจนํ นตฺถี’’ติ เอตมตฺถํ ทีเปติฯ ตญฺหิ สกฺกฏภาสายํ วุตฺตา ทฺวิวจนโต พหุวจนโต จ วิสุํภูตํ วจนํ, ตตฺถ วา วุเตฺตหิ อเตฺถหิ วิสุํภูตสฺส อตฺถสฺส วจนํ ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ วุจฺจติฯ กถมิทํ สกฺกฏภาสายํ วุตฺตา ทฺวิวจนโต พหุวจนโต จ วิสุํภูตํ วจนนฺติ เจ? ยสฺมา สกฺกฏภาสายํ ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ โวหาโร นตฺถิ, ตสฺมา อิทํ เตหิ สกฺกฏภาสายํ วุเตฺตหิ ทฺวิวจนพหุวจเนหิ วิสุํภูตอตฺถสฺส วจนนฺติ วุจฺจติฯ กถญฺจ ปน สกฺกฏภาสายํ วุเตฺตหิ วิสุํภูตสฺส อตฺถสฺส วจนนฺติ ปุถุวจนนฺติ เจ? ยสฺมา สกฺกฏภาสายํ เทฺว อุปาทาย ทฺวิวจนํ วุตฺตํ, น ติจตุปญฺจาทิเก พหโว อุปาทาย, พหโว ปน อุปาทาย พหุวจนํ วุตฺตํ, น เทฺว อุปาทาย, อยํ สกฺกฏภาสาย วิเสโสฯ มาคธภาสายํ ปน ทฺวิติจตุปญฺจาทิเก พหโว อุปาทาย ปุถุวจนํ วุตฺตํ, ตสฺมา สกฺกฏภาสายํ วุเตฺตหิ อเตฺถหิ วิสุํภูตสฺส อตฺถสฺส วจนนฺติ ปุถุวจนนฺติ วุจฺจติฯ อยํ มาคธภาสาย วิเสโสฯ ตสฺมาตฺร ปุถุภูตสฺส, ปุถุโน วา อตฺถสฺส วจนํ ‘‘ปุถุวจน’’นฺติ อโตฺถ สมธิคนฺตโพฺพฯ

อิทานิ ‘‘ปุริโส, ปุริสา, ปุริส’’นฺติ นิรุตฺติปิฏกโต อุทฺธริตนยํ นิสฺสาย ปกติรูปภูตสฺส **ภูต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

ภูโต, ภูตาฯ ภูตํ, ภูเตฯ ภูเตน, ภูเตหิ, ภูเตภิฯ ภูตสฺส, ภูตานํฯ ภูตา, ภูตสฺมา, ภูตมฺหา, ภูเตหิ, ภูเตภิฯ ภูตสฺส, ภูตานํฯ ภูเต, ภูตสฺมึ, ภูตมฺหิ, ภูเตสุฯ โภ ภูต, ภวโนฺต ภูตาฯ

อถ วา ‘‘โภ ภูตา’’อิติ พหุวจนํ วิเญฺญยฺยํฯ ยถา ปเนตฺถ **ภูต**อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา ปุริสนเยน โยชิตา, เอวํ ภาวกาทีนญฺจ อเญฺญสญฺจ ตํสทิสานํ นามิกปทมาลา **ปุริส**นเยน โยเชตพฺพาฯ เอตฺถญฺญานิ ตํสทิสานิ นาม ‘‘พุโทฺธ’’ติอาทีนํ ปทานํ **พุทฺธ**อิจฺจาทีนิ ปกติรูปานิฯ

พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆ มโคฺค,
ขโนฺธ กาโย กาโม กโปฺป;
มาโส ปโกฺข ยโกฺข ภโกฺข,
นาโค เมโฆ โภโค ยาโคฯ

ราโค โทโส โมโห มาโน,
มโกฺข ถโมฺภ โกโธ โลโภ;
หาโส เวโร ทาโห เตโช,
ฉโนฺท กาโส สาโส โรโคฯ

อโสฺส สโสฺส อิโสฺส สิโสฺส,
สีโห พฺยโคฺฆ รุโกฺข เสโล;
อิโนฺท สโกฺก เทโว คาโม,
จโนฺท สูโร โอโฆ ทีโปฯ

ปโสฺส ยโญฺญ จาโค วาโท,
หโตฺถ ปโตฺต โสโส เคโธ;
โสโม โยโธ คโจฺฉ อโจฺฉ,
เคโห มาโฬ อโฏฺฏ สาโลฯ

นโร นโค มิโค สโส,
สุโณ พโก อโช ทิโช;
หโย คโช ขโร สโร,
ทุโม ตโล ปโฏ ธโชฯ

อุรโค ปฎโค วิหโค ภุชโค,
ขรโภ สรโภ ปสโท ควโช;
มหิโส วสโภ อสุโร ครุโฬ,
ตรุโณ วรุโณ พลิโส ปลิโฆฯ

สาโล ธโว จ ขทิโร,
โคธุโม สฎฺฐิโก ยโว;
กฬาโย จ กุลโตฺถ จ,
ติโล มุโคฺค จ ตณฺฑุโลฯ

ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เวโสฺส,
สุโทฺท ธุโตฺต จ ปุกฺกุโส;
จณฺฑาโล ปติโก ปโฎฺฐ,

มนุสฺส รถิโก รโถฯ

ปพฺพชิโต คหฏฺฐ จ,
โคโณ โอโฏฺฐ จ คทฺรโภ;
มาตุคาโม จ โอโรโธ,
อิจฺจาทีนิ วิภาวเยฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘นนุ โภ ‘โอโรธา จ กุมารา จา’ติ ปาฐสฺส ทสฺสนโต **โอโรธ**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค’’ติ? ตนฺน, ตตฺถ หิ ‘‘โอโรธา’’ติ อิทํ โอการนฺตปุลฺลิงฺคเมว, **นา’**การนฺติตฺถิลิงฺคํ, ตุเมฺห ปน **‘‘อา**การนฺติตฺถิลิงฺค’’นฺติ มญฺญมานา เอวํ วทถ, น ปนิทํ **อา**การนฺติตฺถิลิงฺคํ, อถ โข ‘‘มาตุคามา’’ติปทํ วิย พหุวจนวเสน วุตฺตมาการนฺตปทนฺติฯ นนุ จ โภ **สโมฺมหวิโนทนิ**ยาทีสุ **โอโรธ**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตา ปากฏา, กถนฺติ เจ? ‘‘รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา เถรสฺส กุทฺธา ปฐมเมว มนํ ปโลเภตฺวา ‘อิโต เต สตฺตทิวสมตฺถเก อุปฏฺฐาโก ราชา มริสฺสตี’ติ สุปิเน อาโรเจสิฯ เถโร ตํ กถํ สุตฺวา ราโชโรธานํ อาจิกฺขิฯ ตา เอกปฺปหาเรเนว มหาวิรวํ วิรวึสู’’ติฯ เอตฺถ หิ ‘‘ราโชโรธาน’’นฺติ วตฺวา ‘‘ตา’’ติ วุตฺตตฺตาว **โอโรธ**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตา ปากฏาติ? ตนฺน, อตฺถสฺส ทุคฺคหณโตฯ ทุคฺคหิโต หิ เอตฺถ ตุเมฺหหิ อโตฺถ, เอตฺถ ปน **โอโรธ**สเทฺทน อิตฺถิปทตฺถสฺส กถนโต อิตฺถิปทตฺถํ สนฺธาย ‘‘ตา’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ตา อิตฺถิโย’’ติ อยเมวโตฺถฯ ตุเมฺห ปน อมาตาปิตรสํวทฺธตฺตา อาจริยกุเล จ อนิวุฏฺฐตฺตา เอตํ สุขุมตฺถมชานนฺตา ยํ วา ตํ วา มุขารูฬฺหํ วทถฯ

ภุญฺชนตฺถํ กถนตฺถํ, มุขํ โหตีติ โน วเท;
ยํ วา ตํ วา มุขารูฬฺหํ, วจนํ ปณฺฑิโต นโรติฯ

น มยํโภ ยํ วา ตํ วา มุขารูฬฺหํ วทาม, อฏฺฐกถาจริยานเญฺญว วจนํ คเหตฺวา วทาม, อฏฺฐกถาเยว อมฺหากํ ปฏิสรณํ , น มยํ ตุมฺหากํ สทฺทหามาติฯ อมฺหากํ สทฺทหถ วา มา วา, มา ตุเมฺห ‘‘อฏฺฐกถาจริยานเญฺญว วจนํ คเหตฺวา วทามา’’ติ อฏฺฐกถาจริเย อพฺภาจิกฺขถฯ น หิ อฏฺฐกถาจริเยหิ **‘‘โอโรธ**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค’’ติ วุตฺตฏฺฐานมตฺถิ, ตสฺมาปิ อฏฺฐกถาจริเย อพฺภาจิกฺขถ, น ยุตฺตํ พุทฺธาทีนํ ครูนมพฺภาจิกฺขนํ มหโต อนตฺถสฺส ลาภาย สํวตฺตนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘อตฺตนา ทุคฺคหิเตน อเมฺห เจว อพฺภาจิกฺขติ, พหุญฺจ อปุญฺญํ ปสวติ, ตโต อตฺตานญฺจ ขณตี’’ติฯ

เอวํ อพฺภาจิกฺขนสฺส อยุตฺตตํ สาวชฺชตญฺจ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ เต อิทํ วตฺตพฺพา – **ชาตกฏฺฐกถายมฺปิ** ตุเมฺหหิ อาหฏอุทาหรณสทิสํ อุทาหรณมตฺถิ, ตํ สุณาถฯ โกสิยชาตกฏฺฐกถายญฺหิ ‘‘สตฺถา เชตวเน วิหรโนฺต เอกํ สาวตฺถิยํ มาตุคามํ อารพฺภ กเถสิฯ สา กิเรกสฺส สทฺธสฺส ปสนฺนสฺส อุปาสกพฺราหฺมณสฺส พฺราหฺมณี ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ เอตฺถ หิ ‘‘มาตุคามํ อารพฺภ กเถสี’’ติ วตฺวา ‘‘สา’’ติ วุตฺตตฺตา ตุมฺหากํ มเตน **มาตุคาม**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺคเยว สิยา, น ปุลฺลิโงฺค, กิมิทํ อฏฺฐกถาวจนมฺปิ น ปสฺสถ, ตเทว ปน อฏฺฐกถาวจนํ ปสฺสถ, กึ สา เอว อฏฺฐกถา ตุมฺหากํ ปฏิสรณํ, น ตทญฺญาติฯ

ยทิ **ตา**สทฺทํ อเปกฺขิตฺวา **โอโรธ**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตมิจฺฉถ, เอตฺถาปิ **สา**สทฺทมเปกฺขิตฺวา **มาตุคาม**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตมิจฺฉถาติฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา อปฺปฏิภานา มงฺกุภูตา ปตฺตกฺขนฺธา อโธมุขา ปชฺฌาเยยฺยุํฯ เอตฺถาปิ **มาตุคาม**สเทฺทน อิตฺถิปทตฺถสฺส กถนโต อิตฺถิปทตฺถํ สนฺธาย ‘‘สา’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘สา อิตฺถี’’ติ อยเมวโตฺถฯ กตฺถจิ หิ ปธานวาจเกน

ปุลฺลิเงฺคน นปุํสกลิเงฺคน วา สมานาธิกรณสฺส คุณสทฺทสฺส อภิเธยฺยลิงฺคานุวตฺติตฺตาปุลฺลิงฺควเสน วา นปุํสกลิงฺควเสน วา นิทฺทิสิตพฺพเตฺตปิ ลิงฺคมนเปกฺขิตฺวา อิตฺถิปทตฺถเมวาเปกฺขิตฺวา อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส ทิสฺสติฯ ตํ ยถา? ‘‘อิธ วิสาเข มาตุคาโม สุสํวิหิตกมฺมนฺตา โหติ สงฺคหิตปริชนา ภตฺตุมนาปํ จรติ, สมฺภตํ อนุรกฺขตี’’ติ จ, ‘‘โก นุ โข ภเนฺต เหตุ โก ปจฺจโย, เยน มิเธกโจฺจ มาตุคาโม ทุพฺพณฺณา จ โหติ ทุรูปา สุปาปิกา ทสฺสนาย, ทลิทฺทา จ โหติ อปฺปสฺสกา อปฺปโภคา อเปฺปสกฺขา จฯ อิธ มลฺลิเก เอกโจฺจ มาตุคาโม โกธนา โหติ อุปายาสพหุลา, อปฺปมฺปิ วุตฺตา สมานา อภิสชฺชติ กุปฺปติ พฺยาปชฺชติ ปติตฺถิยติ โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตุกโรตี’’ติ จ, ‘‘ตํ โข ปน ภิกฺขเว อิตฺถิรตนํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปุพฺพุฏฺฐายินี ปจฺฉานิปาตินี กิํการปฏิสฺสาวินี’’ติ จ อิเม ปโยคาฯ

กตฺถจิ ปน ปธานวาจเกน นปุํสกลิเงฺคน สมานาธิกรณสฺส คุณสทฺทสฺส อภิเธยฺยลิงฺคานุวตฺติตฺตา นปุํสกลิงฺควเสน นิทฺทิสิตพฺพเตฺตปิ ลิงฺคมนเปกฺขิตฺวา ปุริสปทตฺถเมวาเปกฺขิตฺวา ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส ทิสฺสติฯ ตํ ยถา? ‘‘ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธสตานิ อิมสฺมิํ อิสิคิลิสฺมิํ ปพฺพเต จิรนิวาสิโน อเหสุํฯ ตํ โข ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปริณายกรตนํ ญาตานํ ปเวเสตา อญฺญาตานํ นิวาเรตา’’ติฯ กตฺถจิ ปธานวาจเกน ลิงฺคตฺตเยน สมานาธิกรณสฺส คุณสทฺทสฺส อภิเธยฺยลิงฺคานุรูปํ นิเทฺทโส ทิสฺสติฯ ตํ ยถา? สา อิตฺถี ‘‘สีลวตี กลฺยาณธมฺมาฯ อฏฺฐหิ โข นกุลมาเต ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต มาตุคาโม กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา มนาปกายิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติฯ สโทฺธ ปุริสปุคฺคโล, สทฺธํ กุลํ, จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวห’’นฺติฯ

เสยฺยอิติ สโทฺท ปน เยภุเยฺยน โอการนฺตภาเว ฐตฺวา ลิงฺคตฺตยานุกูโล ภวติ เอกาการเนว ติฏฺฐนฺโตฯ กถํ? เสโยฺย อมิโตฺต มติยา อุเปโตฯ เอสาว ปูชนา เสโยฺย, เอกาหํ ชีวิตํ เสโยฺยฯ

‘‘ธเมฺมน จ อลาโภ โย,
โย จ ลาโภ อธมฺมิโก;
อลาโภ ธมฺมิโก เสโยฺย,
ยเญฺจ ลาโภ อธมฺมิโกฯ

ยโส จ อปฺปพุทฺธีนํ, วิญฺญูนํ อยโส จ โย;
อยโสว เสโยฺย วิญฺญูนํ, น ยโส อปฺปพุทฺธินํฯ

ทุเมฺมเธหิ ปสํสา จ, วิญฺญูหิ ครหา จ ยา;
ครหาว เสโยฺย วิญฺญูหิ, ยเญฺจ พาลปฺปสํสนาฯ

สุขญฺจ กามมยิกํ, ทุกฺขญฺจ ปวิเวกิกํ;
ปวิเวกํ ทุกฺขํ เสโยฺย, ยเญฺจ กามมยํ สุขํฯ

ชีวิตญฺจ อธเมฺมน, ธเมฺมน มรณญฺจ ยํ;
มรณํ ธมฺมิกํ เสโยฺย, ยเญฺจ ชีเว อธมฺมิก’’นฺติฯ

เอวมยํ **เสยฺย** อิติ สโทฺท **โอ**การนฺตภาเว ฐตฺวา ลิงฺคตฺตยานุกูโล ภวติฯ กตฺถจิ ปน **อา**การนฺตภาเว ฐตฺวา อิตฺถิลิงฺคานุกูโล ทิสฺสติ ‘‘อิตฺถีปิ หิ เอกจฺจิยา, เสยฺยา โปส ชนาธิปา’’ติฯ

นิคฺคหีตโนฺต ปน หุตฺวา นปุํสกลิงฺคานุกูโล อปสิโทฺธฯ เอวํปกาเร ปโยเค กึ ตุเมฺห น ปสฺสถาติฯ เอวํ วุตฺตา จ เต นิรุตฺตราว ภวิสฺสนฺติฯ

สเจปิ เต เอตฺถ เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘ตตฺถ ตตฺถ สุตฺตปฺปเทเส อฎฺฐกถาทีสุ จ ‘มาตุคาโม’ติ วา ‘มาตุคาเมนา’ติ วา **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาเวน **มาตุคาม**สทฺทสฺส ทสฺสนโต ปุลฺลิงฺคภูตํ **มาตุคาม**สทฺทํ อนเปกฺขิตฺวา อิตฺถิปทตฺถเมว อเปกฺขิตฺวา ‘‘สา อิตฺถี’’ติ **อิตฺถี**สเทฺทน **สา** สทฺทสฺส สมฺพนฺธคฺคหณํ มยํ สมฺปฎิจฺฉาม, ‘โอโรโธ’ติ วา ‘โอโรเธนา’ติ วา **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาเวน ฐิตสฺส **โอโรธ**สทฺทสฺส อทสฺสนโต ปน ตุเมฺหหิ วุตฺตํ ปุริมตฺถํ น สมฺปฎิจฺฉามา’’ติฯ ตทา เตสํ อิมานิ **วินยปาฬิยํ** อาคตปทานิ ทเสฺสตพฺพานิ ‘‘เตน โข ปน สมเยน ราชา อุเทโน อุยฺยาเน ปริจาเรสิ สทฺธึ โอโรเธน, อถ โข รโญฺญ อุเทนสฺส โอโรโธ ราชานํ อุเทนํ เอตทโวจา’’ติฯ เอวํ อิมานิ สุตฺตปทานิ ทเสฺสตฺวา **สุตฺตนิปาตฎฺฐกถายํ** ‘‘ราโม นาม ราชา กุฎฺฐโรคี โอโรเธหิ จ นาฎเกหิ จ ชิคุจฺฉมาโน’’ติ วจนญฺจ ทเสฺสตฺวา ‘‘คจฺฉถ ตุเมฺห ครุกุลมุปคนฺตฺวา ภควโต สทฺธมฺมสฺส จิรฎฺฐิตตฺถํ สาธุกํ ปทพฺยญฺชนานิ อุคฺคณฺหถา’’ติ อุโยฺยเชตพฺพาฯ

อิทานิ **มาตุคาม**สทฺทาทีสุ กิญฺจิ วินิจฺฉยํ วทาม – **มาตุคาม**สโทฺท จ **โอโรธ**สโทฺท จ **ทาร**สโทฺท จาติ อิเม อิตฺถิปทตฺถวาจกาปิ สมานา เอกเนฺตน ปุลฺลิงฺคา ภวนฺติฯ เตสุ **ทาร**สทฺทสฺส เอกสฺมึ อเตฺถ วตฺตมานสฺสาปิ พหุวจนกตฺตเมว สทฺทสตฺถวิทู อิจฺฉนฺติ, น เอกวจนกตฺตํฯ มยํ ปน **ทาร**สทฺทสฺส เอกสฺมึ อเตฺถ เอกวจนกตฺตํ, เยภุเยฺยน ปน พหุวจนกตฺตํ อนุชานาม, พวฺหเตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ปาฬิยญฺหิ **ทาร**สโทฺท เยภุเยฺยน พหุวจนโก ภวติ, เอกวจนโก อโปฺปฯ ตตฺริเม ปโยคา –

‘‘ทาสา จ ทาโสฺย อนุชีวิโน จ,
ปุตฺตา จ ทารา จ มยญฺจ สเพฺพ;
ธมฺมญฺจรามปฺปรโลกเหตุ,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร’’ติ จ,

‘‘โย ญาตีนํ สขีนํ วา, ทาเรสุ ปฎิทิสฺสติ;
สหสา สมฺปิยาเยน, ตํ ชญฺญาวสโล อิตี’’ติ จ,

‘‘เสหิ ทาเรหิ’สนฺตุโฎฺฐ, เวสิยาสุ ปทิสฺสติ;
ทิสฺสติ ปรทาเรสุ, ตํ ปราภวโต มุข’’นฺติ จ,

‘‘ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา’’ติ จ พฺยาเส, สมาเส ปน ‘‘ปุตฺตทารา ทิสา ปจฺฉา, ปุตฺตทาเรหิ มตฺตโน’’ติ จ เอวมาทโย พหุวจนปฺปโยคา พหโว ภวนฺติฯ

เอกวจนปฺปโยคา ปน อปฺปาฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘ครูนํ ทาเร, ธมฺมํ จเร โยปิ สมุญฺชกํ จเร, ทารญฺจ โปสํ ททมปฺปกสฺมิ’’นฺติ จ,

‘‘เย คหฎฺฐา ปุญฺญกรา, สีลวโนฺต อุปาสกา;
ธเมฺมน ทารํ โปเสนฺติ, เต นมสฺสามิ มาตลี’’ติ จ,

‘‘ปรทารํ น คเจฺฉยฺยํ, สทารปสุโต สิย’’นฺติ จ,

“โย อิเจฺฉ ปุริโส โหตุํ, ชาติํ ชาติํ ปุนปฺปุนํ;
ปรทารํ วิวเชฺชยฺย, โธตปาโทว กทฺทม”นฺติ จ

เอวมาทโย เอกวจนปฺปโยคา อปฺปาฯ

สมาหารลกฺขณวเสน ปเนส **ทาร**สทฺโท นปุํสกลิงฺคกวจโนปิ กตฺถจิ ภวติฯ “อาทาย ปุตฺตทารํฯ ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห”อิติ เอวํ อิธ วุตฺตปฺปการเรน ลิงฺคญฺจ อตฺถญฺจ สลฺลกฺเขตฺวา “ปุริโส ปุริสา”ติ ปวตฺตํ ปุริสสทฺทนยํ นิสฺสาย สเพฺพสํ “ภูโต ภาวโก ภโว”ติอาทีนํ **ภู**ธาตุมยานํ อเญฺญสโ**ญฺจ**การนฺตปทานํ นามิกปทมาลาสุ สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ สทฺธมฺมฎฺฐิติยา โกสลฺลมุปฺปาเทตพฺพํฯ

กิํ ปน สพฺพานิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพปฺปกาเรน เอกสทิสาเนว หุตฺวา ปวิฎฺฐานีติ? น ปวิฎฺฐานิฯ กานิจิ หิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฎฺฐานิ จ โหนฺติ, เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จ, กานิจิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จ โหนฺติ, เอกเทเสน น ปวิฎฺฐานิ จ, กานิจิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฎฺฐาเนวฯ ตตฺร กตมานิ กานิจิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฎฺฐานิ จ โหนฺติ, เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จ? “สโร วโย เจโต”ติอาทีนิฯ **สโร**อิติ หิ อยํสทฺโท อุสฺสทฺทสรวนอการาทิสรวาจโก เจ, **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิโฎฺฐฯ รหทวาจโก เจ, **มโน**คณปกฺขิกตฺตา **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิโฎฺฐฯ **วโย**อิติ สทฺโท ปริหานิวาจโก เจ, **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิโฎฺฐฯ อายุโกฎฺฐาสวาจโก เจ, **มโน**คณปกฺขิกตฺตา **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิโฎฺฐฯ **เจโต** อิติ สทฺโท ยทิ ปณฺณตฺติวาจโก, **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิโฎฺฐฯ ยทิ ปน จิตฺตวาจโก, **มโน**คณปกฺขิกตฺตา **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิโฎฺฐฯ **มโน**คโณ จ นาม –

มโน วโจ วโย เตโช,
ตโป เจโต ตโม ยโส;
อโย ปโย สิโร ฉโนฺท,
สโร อุโร รโห อโห –

อิเม โสฬสฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตสฺส ปากฎีกรณตฺถํ **มน**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลํ กถยาม –

มโน , มนาฯ มนํ, มโน, มเนฯ มนสา, มเนน, มเนหิ, มเนภิฯ มนโส, มนสฺส, มนานํฯ มนา, มนสฺมา, มนมฺหา, มเนหิ, มเนภิฯ มนโส, มนสฺส, มนานํฯ มนสิ, มเน, มนสฺมิํ, มนมฺหิ, มเนสุฯ โภ มน, ภวโนฺต มนาฯ

อถ วา “โภ มนา”อิติ พหุวจนมฺปิ เญยฺยํฯ เอวํ วโจ, วจาฯ วจํ, วโจ, วเจฯ วจสาติอาทินา นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ **อห**สทฺทสฺส ปน ภุเมฺมกวจนฎฺฐาเน อหสิ, อเห, อหสฺมิํ, อหมฺหิ, อหุ, อหนีติ โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ รูปนฺตรวิเสสทสฺสนตฺถํ นปุํสกลิงฺคสฺส **มน**สทฺทสฺสปิ นามิกปทมาลํ วทาม, อฎฺฐาเน อยํ กถิตาติ น โจเทตพฺพํฯ

มนํ, มนานิ, มนาฯ มนํ, มนานิ, มเนฯ มเนน, มเนหิ, มเนภิฯ มนสฺส, มนโส, มนานํฯ มนา, มนสฺมา, มนมฺหา, มเนหิ, มเนภิฯ มนสฺส, มนโส, มนานํฯ มเน, มนสฺมึ, มนมฺหิ, มเนสุฯ โภ มน, ภวโนฺต มนาฯ อถ วา ‘‘โภ มนานิ, โภ มนา’’เอวมฺปิ พหุวจนํ เวทิตพฺพํฯ เอวมุตฺตรตฺราปิ นโยฯ

เอตฺถ จ ปุลฺลิงฺคสฺส **มน**สทฺทสฺส ปจฺจตฺตกรณสมฺปทานสามิภุมฺมวจนานิ มโน มนสา มนโส มนสีติ รูปานิ ฐเปตฺวา ยานิ เสสานิ, นปุํสกลิงฺคสฺส จ **มน**สทฺทสฺส ปจฺจตฺตวจนานิ ‘‘มนํ มนานี’’ติ รูปานิ จ, อฎฺฐโมฺยปโยควจนานํ ‘‘มนํ มนานี’’ติ รูปทฺวยญฺจ ฐเปตฺวา ยานิ เสสานิ, ตานิ สพฺพานิ กมโต สมสมานิฯ

เกจิ **โอ**การโนฺต **มโน**อิติ สโทฺท นปุํสกลิโงฺคติ วทนฺติ, เต วตฺตพฺพา – ยทิ โส นปุํสกลิโงฺค สิยา, ตสฺสทิเสหิ **วโจ วโย**ติอาทิสเทฺทหิปิ นปุํสกลิเงฺคเหว ภวิตพฺพํ, น ‘‘เต นปุํสกลิงฺคา’’ติ ครู วทนฺติ, ‘‘ปุลฺลิงฺคา’’อิเจฺจว วทนฺติฯ ยสฺมา จ **ปาฬิยํ** ‘‘กาโย อนิโจฺจ; มโน อนิโจฺจ’’ติ จ ‘‘กาโย ทุโกฺข, มโน ทุโกฺข’’ติ จ ‘‘นิโจฺจ วา อนิโจฺจ วาติ อนิโจฺจ ภเนฺต’’ติ จ เอวมาทโย ปุลฺลิงฺคปฺปโยคา พหโว ทิฎฺฐาฯ เตน ญายติ **มโน**สโทฺท เอกเนฺตน ปุลฺลิโงฺคติฯ ยทิ ปน นปุํสกลิโงฺคสิยา, ‘‘อนิโจฺจ ทุโกฺข’’ติ เอวมาทีนิ ตํสมานาธิกรณานิ อเนกปทสตานิปิ นปุํสกลิงฺคาเนว สิยุํฯ น หิ ตานิ นปุํสกลิงฺคานิ, อถ โข อภิเธยฺยลิงฺคานุวตฺตกานิ วาจฺจลิงฺคานิฯ เอวํ **มโน**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตา ปเจฺจตพฺพาติ, สเจ **มโน**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค น โหติ, กถํ ‘‘มนานี’’ติ นปุํสกรูปํ ทิสฺสตีติ? สจฺจํ ‘‘มนานี’’ติ นปุํสกลิงฺคเมว, ตถาปิ **มโน**คเณ ปมุขภาเวน คหิต**โสฺส**การนฺตสฺส **มน**สทฺทสฺส รูปํ น โหติฯ อถ กิญฺจรหีติ เจ? **จิตฺต**สเทฺทน สมานลิงฺคสฺส สมานสุติเตฺตปิ **มโน**คเณ อปริยาปนฺนสฺส นิคฺคหีตนฺตเสฺสว **มน**สทฺทสฺส รูปํฯ **มน**สโทฺท หิ ปุนฺนปุํสกวเสน ทฺวิธา ภิชฺชติ ‘‘มโน มนํ’’อิติ ยถา ‘‘อชฺชโวอชฺชว’’นฺติฯ ‘‘มโน เจ นปฺปทุสฺสติฯ สนฺตํ ตสฺส มนํ โหตี’’ติ หิ ปาฬิฯ ยทิ จ โส **มโน**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค น โหติฯ

‘‘ครุ เจติยปพฺพตวตฺตนิยา,
ปมทา ปมทา ปมทา วิมทํ;
สมณํ สุนิสมฺม อกา หสิตํ,
ปติตํ อสุเภสุ มุนิสฺส มโน’’ติ

เอตฺถ มโนสเทฺทน สมานาธิกรโณ ‘‘ปติต’’นฺติ สโทฺท นปุํสกลิงฺคภาเวน กสฺมา สนฺนิหิโตฯ ยสฺมา จ สมานาธิกรณปทํ นปุํสกลิงฺคภาเวน สนฺนิหิตํ, ตสฺมา สทฺทนฺตรสนฺนิธานวเสน **มโน**สโทฺท นปุํสกลิโงฺคติ ญายตีติ? ตนฺน, สมานาธิกรณปทสฺส สพฺพตฺถ ลิงฺควิเสสาโชตนโตฯ ยทิ หิ สมานาธิกรณปทํ สพฺพตฺถ ลิงฺควิเสสํ โชเตยฺย, ‘‘จตฺตาโร อินฺทฺริยานี’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘จตฺตาโร’’ติ ปทํ **อินฺทฺริย**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ กเรยฺย, น จ กาตุํ สโกฺกติฯ **อินฺทฺริย**สโทฺท หิ เอกเนฺตน นปุํสกลิโงฺคฯ ยทิ ตุเมฺห ‘‘ปติต’’นฺติ สมานาธิกรณปทํ นิสฺสาย **มโน**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตมิจฺฉถ, ‘‘จตฺตาโร อินฺทฺริยานี’’ติ เอตฺถปิ ‘‘จตฺตาโร’’ติ สมานาธิกรณปทํ นิสฺสาย **อินฺทฺริย**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ อิจฺฉถาติฯ น มยํ โภ **อินฺทฺริย**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ อิจฺฉาม, อถ โข นปุํสกลิงฺคตฺตํเยว อิจฺฉาม, ‘‘จตฺตาโร’’ติ ปทํ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน ฐิตตฺตา ‘‘จตฺตารี’’ติ คณฺหาม, ตสฺมา ‘‘จตฺตาริ อินฺทฺริยานี’’ติ อตฺถํ ธาเรมาติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปติตํ อสุเภสุ มุนิสฺส มโน’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘ปติต’’นฺติ ปทํ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน ฐิตนฺติ มนฺตฺวา ‘‘ปติโต’’ติ อตฺถํ ธาเรถาติฯ น ธาเรม เอตฺถ ลิงฺควิปลฺลาสสฺส อนิจฺฉิตพฺพโตฯ ยทิ หิ **มโน**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค สิยา, ตํ สมานาธิกรณปทํ ‘‘ปติโต’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ กิมาจริโย เอวํ วตฺตุํ น ชานิ, ชานมาโน เอว โส

‘‘ปติโต’’ติ นาโวจ, ‘‘ปติต’’นฺติ ปนาโวจ, เตน ญายติ **‘‘มโน**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค’’ติฯ มา ตุเมฺห เอวํ วเทถ, สมานาธิกรณปทํ นาม กตฺถจิ ปธานลิงฺคมนุวตฺตติ, กตฺถจิ นานุวตฺตติ, ตสฺมา น ตํ ลิงฺควิเสสโชตเน เอกนฺตโต ปมาณํฯ ‘‘มาตุคาโม, โอโรโธ, อาวุโส วิสาข, เอหิ วิสาเข, จิตฺตานิ อฏฺฐีนี’’ติ เอวมาทิรูปวิเสโสเยว ปมาณํฯ ยทิ สมานาธิกรณปเทเยว ลิงฺควิเสโส อธิคนฺตโพฺพ สิยา, ‘‘จตฺตาโร จ มหาภูตา’’ติอาทีสุ ลิงฺคววตฺถานํ น สิยาฯ ยสฺมา เอวมาทีสุปิ ฐาเนสุ ลิงฺคววตฺถานํ โหติเยวฯ กถํ? ‘‘จตฺตาโร’’ติ ปุลฺลิงฺคํ ‘‘มหาภูตา’’ติ นปุํสกนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปติตํ อสฺเภสุ มุนิสฺส มโน’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘ปติต’’นฺติ นปุํสกลิงฺคํ ‘‘มโน’’ติ ปุลฺลิงฺคนฺติ ววตฺถานํ ภวตีติฯ อิทํ สุตฺวา เต ตุณฺหี ภวิสฺสนฺติฯ ตโต เตสํ ตุณฺหีภูตานํ อิทํ วตฺตพฺพํ – ยสฺมา **มโน**คเณ ปวตฺตานํ ปทานํ สมานาธิกรณปทานิ กตฺถจิ นปุํสกวเสน โยเชตพฺพานิ, ตสฺมา **มโน**คเณ ปมุขสฺส **มโน**สทฺทสฺสปิ สมานาธิกรณปทานิ กตฺถจิ นปุํสกวเสน โยชิตานิฯ ตถา หิ ปุพฺพาจริยา ‘‘สทฺธมฺมเตชวิหตํ วิลยํ ขเณน, เวเนยฺยสตฺตหทเยสุ ตโม’ปยาติฯ ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมินฺติ ทุพฺพโจฯ อวนตํ สิโร ยสฺส โสยํ อวํสิโร, อปฺปกํ ราคาทิ รโช เยสํ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ เต อปฺปรชกฺขา’’ติอาทินา สทฺทรจนํ กุพฺพึสุ, น ปน เตหิ **วโจ สิโร รโช**สทฺทาทีนํ นปุํสกลิงฺคตฺตํ วิภาเวตุํ อีทิสี สทฺทรจนา กตา, อถ โข **สิโรมโน**สทฺทานํ **มโน**คเณ ปวตฺตานํ ปุลฺลิงฺคสทฺทานํ กตฺถจิปิ อีทิสานิปิ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน ฐิตานิ สมานาธิกรณปทานิ โหนฺตีติ ปเรสํ ชานาปนาธิปฺปายวติยา อนุกมฺปาย วิรจิตาฯ เอตฺถาปิ ตุมฺหากํ มเตน **มโน**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคเตฺต สติ **วโจ สิโร** อิจฺจาทโยปิ นปุํสกลิงฺคตฺตมาปชฺชนฺติ นปุํสกลิงฺควเสน สมานาธิกรณปทานํ นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ กึ ปเนเตสมฺปิ นปุํสกลิงฺคตฺตํ อิจฺฉถาติฯ อทฺธา เต อิทมฺปิ สุตฺวา นิเพฺพเฐตุมสโกฺกนฺตา ตุณฺหี ภวิสฺสนฺติฯ กิญฺจาปิ เต อญฺญํ คเหตพฺพการณํ อปสฺสนฺตา เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘ยทิ โภ **มโน** สโทฺท นปุํสกลิโงฺคน โหติ, กสฺมา เวยฺยากรณา ‘**มโน**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค’ติ วทนฺตี’’ติ? เต วตฺตพฺพา – ยทิ ตุเมฺห เวยฺยากรณมตํ คเหตฺวา **มโน**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตํ โรเจถ, นนุ ภควาเยว โลเก อสทิโส มหาเวยฺยากรโณ มหาปุริโส วิสารโท ปรปฺปวาทมทฺทโนฯ ภควนฺตญฺหิ ปทกา เวยฺยากรณา อมฺพฏฺฐมาณวโปกฺขรสาติโสณทณฺฑาทโย จ พฺราหฺมณา สจฺจกนิคณฺฐาทโย จ ปริพฺพาชกา วาเทน น สมฺปาปุณึสุ, อญฺญทตฺถุ ภควาเยว มตฺตวารณคณมชฺฌ เกสรสีโห วิย อสมฺภีโต เนสํ เนสํ วาทํ มเทฺทสิ, มหเนฺต จ เน อเตฺถ ปติฏฺฐาเปสิ, เอวํวิเธน ภควตา โวหารกุสเลน ยสฺมา ‘‘กาโย อนิโจฺจ’’ติ จ ‘‘กาโย ทุโกฺข, มโน อนิโจฺจ, มโน ทุโกฺข’’ติ จ เอวมาทินา วุตฺตา **มโน**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคภาวสูจนิกา พหู ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา **มโน**สโทฺท ปุลฺลิโงฺคเยวาติ สารโต ปเจฺจตโพฺพติฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา อปฺปฏิภานา มงฺกุภูตา ปตฺตกฺขนฺธา อโธมุขา ปชฺฌายิสฺสนฺติฯ

อิทานิ **สร**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลา วิเสสโต วุจฺจเต –

สโร, สราฯ สรํ, สเรฯ สเรน, สเรหิ, สเรภิฯ สรสฺส, สรานํฯ สรา, สรสฺมา, สรมฺหา, สเรหิ, สเรภิฯ สรสฺส, สรานํฯ สเร, สรสฺมึ, สรมฺหิ, สเรสุฯ โภ สร, ภวโนฺต สราฯ

อยํ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฏฺฐสฺส **อุสุ**สทฺทสรวนอการาทิสรวาจกสฺส **สร**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

อยํ ปน **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฏฺฐสฺส **มโน**คณปกฺขิกสฺส รหทวาจกสฺส **สร**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา –

สโร, สราฯ สรํ, สโร, สเรฯ สรสา, สเรน, สเรหิ, สเรภิฯ สรโส, สรสฺส, สรานํฯ สรา, สรสฺมา, สรมฺหา, สเรหิ, สเรภิฯ สรโส, สรสฺส, สรานํฯ สรสิ, สเร, สรสฺมึ, สรมฺหิ, สเรสุฯ โภ สร, ภว

โนฺต สรา, โภ สรา อิติ วาฯ

วโย, วยาฯ วยํ, วเยฯ วเยน, วเยหิ, วเยภีติ **ปุริส**นเยน เญ โยฺยฯ อยํ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฎฺฐสฺส ปริหานิวาจกสฺส **วย**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

อยํ ปน **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฎฺฐสฺส **มโน**คณปกฺขิกสฺส อายุโกฎฺฐาสวาจกสฺส **วย**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา – วโย, วยาฯ วยํ, วโย, วเยฯ วยสา, วเยน, วเยหิ, วเยภีติ **มน**นเยน เญโยฺยฯ ตสฺส เจโต ปฏิโสฺสสิ, อรเญฺญ ลุทฺทโคจโรฯ เจตา หนิํสุ เวทพฺพํฯ

เจโต, เจตาฯ เจตํ, เจเตฯ เจเตน, เจเตหิ, เจเตภีติ **ปุริส**นเยน เญโยฺยฯ อยํ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฎฺฐสฺส ปณฺณตฺติวาจกสฺส **เจต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

อยํ ปน **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฎฺฐสฺส จิตฺตวาจกสฺส **เจต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา – เจโต, เจตาฯ เจตํ, เจโต, เจเตฯ เจตสา, เจเตน, เจเตหิ, เจเตภีติ **มน**นเยน เญโยฺยฯ ยโส กุลปุโตฺต, ยสํ กุลปุตฺตํ, ยเสน กุลปุเตฺตนาติ เอกวจนวเสน **ปุริส**นเยน โยเชตพฺพา, เอกวจน ปุถุวจนวเสน วาฯ เอวํ กานิจิ โอการนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพถา ปวิฎฺฐานิ จ โหนฺติ, เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จาติ อิมินา นเยน สพฺพปทานิ ปญฺญาจกฺขุนา อุปปริกฺขิตฺวา วิเสโส เวทิตโพฺพฯ อวิเสสญฺญุโน หิ เอวมาทิวิภาคํ อชานนฺตา ยํ วา ตํ วา พฺยญฺชนํ โรเปนฺตา ยถาธิเปฺปตํ อตฺถํ วิราเธนฺติ, ตสฺมา โย เอตฺถ อเมฺหหิ ปกาสิโต วิภาโค, โส สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ สกฺกจฺจมุคฺคเหตโพฺพฯ กตมานิ กานิจิ โอการนฺตปทานิ **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จ เอกเทเสน น ปวิฎฺฐานิ จ? **มโน วโจ เตโช**สทฺทาทโย เจว **อยฺย**สโทฺท จ, ตตฺร **มน**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลา เหฎฺฐา วิภาวิตาฯ

อยฺยสทฺทสฺส ปน นามิกปทมาลายํ ‘‘อโยฺย, อยฺยาฯ อยฺยํ, อเยฺย’’ติ **ปุริส**นเยน วตฺวา อาลปนฎฺฐาเน ‘‘โภ อยฺย, โภ อโยฺย’’ติ เทฺว เอกวจนานิ, ‘‘ภวโนฺต อยฺยา, ภวโนฺต อโยฺย’’ติ เทฺว พหุวจนานิ จ วตฺตพฺพานิฯ เอตฺถ **อโยฺย** อิติ สโทฺท ปจฺจตฺตวจนภาเว เอกวจนํ, อาลปนวจนภาเว เอกวจนเญฺจว พหุวจนญฺจฯ ตตฺริเม ปโยคา ‘‘อโยฺย กิร สาคโต อมฺพติตฺถิเกน นาเคน สงฺคาเมสิ, ปิวตุ ภเนฺต อโยฺย สาคโต กาโปติกํ ปสนฺน’’นฺติ เอวมาทีนิ **อโยฺย**สทฺทสฺส ปจฺจเตฺตกวจนปฺปโยคานิ, ‘‘อถ โข สา อิตฺถี ตํ ปุริสํ เอตทโวจ ‘นาโยฺย โส ภิกฺขุ มํ นิปฺปาเฐสิ, อปิจ อหเมว เตน ภิกฺขุนา คจฺฉามิ, อการโก โส ภิกฺขุ, คจฺฉ ขมาเปหี’ติ’’ เอวมาทีนิ **อโยฺย**สทฺทสฺส อาลปเนกวจนปฺปโยคานิ, ‘‘เอถ’โยฺย ราชวสติํ, นิสีทิตฺวา สุณาถ เมฯ เอถ มยํ อโยฺย สมเณสุ สกฺยปุตฺติเยสุ ปพฺพชิสฺสามา’’ติ เอวมาทีนิ **อโยฺย**สทฺทสฺส อาลปนพหุวจนปฺปโยคานิฯ ภวติ จตฺร –

> **อโยฺย** อิติ อยํ สโทฺท, ปจฺจเตฺตกวโจ ภเว;
> อาลปเน พหุวโจ, ภเว เอกวโจปิ จ –

เอวํ กานิจิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฎฺฐานิ จ โหนฺติ เอกเทเสน น ปวิฎฺฐานิ จฯ

กตมานิ กานิจิ **โอ**การนฺตปทานิ **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฎฺฐานิ? **โค**สโทฺทเยวฯ **โค**สทฺทสฺส หิ อยํ นามิกปทมาลา –

โค, คาโว, คโวฯ คาวุํ, คาวํ, ควํ, คาโว, คโวฯ คาเวน, คเวน, โคหิ, โคภิฯ คาวสฺส, ควสฺส, ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ คาวา, คาวสฺมา, คาวมฺหา, ควา, ควสฺมา, ควมฺหา, โคหิ, โคภิฯ คาวสฺส, ควสฺส, ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ คาเว, คาวสฺมึ, คาวมฺหิ, คเว, ควสฺมึ , ควมฺหิ, คาเวสุ, คเวสุ, โคสุฯ โภ โค, ภวโนฺต คาโว, คโวฯ อยํ **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฏฺฐสฺส **โค**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

นนุ จ โภ **โค**สโทฺท อตฺตนา สมฺภูต**โคณ**สทฺทมาลาวเสน **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิโฏฺฐเจว เอกเทเสน น ปวิโฏฺฐ จาติ? สจฺจํฯ **โคณ**สโทฺท **โค**สทฺทวเสน สมฺภูโตปิ ‘‘วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฏิปตฺตี’’ติ วจนโต **โค**สทฺทโต วิสุํ อเมฺหหิ คเหตฺวา **ปุริส**นเย ปกฺขิโตฺตฯ ตสฺส หิ วิสุํ คหเณ ยุตฺติ ทิสฺสติ สฺยาทีสุ เอกากาเรเนว ติฏฺฐนโต, ตสฺมา **โค**สทฺทโต สมฺภูตมฺปิ **โคณ**สทฺทํ อนเปกฺขิตฺวา สุทฺธํ **โค**สทฺทเมว คเหตฺวา **ปุริส**นเย สพฺพถา **โค**สทฺทสฺส อปฺปวิฏฺฐตา วุตฺตาฯ

นนุ จ โภ ปจฺจตฺตวจนภูโต **โค**อิติ สโทฺท **ปุริโส**ติ สเทฺทน สทิสตฺตา **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิโฏฺฐติ? ตนฺน, **โค**สโทฺท หิ นิจฺจ**โม**การโนฺต, น **ปุริส**สทฺทาทโย วิย ปฐมํ **อ**การนฺตภาเว ฐตฺวา ปจฺฉา ปฏิล**โทฺธ**การนฺตโฏฺฐฯ เตเนว หิ ปจฺจตฺตวจนฏฺฐาเนปิ อาลปนวจนฏฺฐาเนปิ **โค**อิเจฺจว ติฏฺฐติฯ ยทิ ปจฺจตฺตวจนตฺตํ ปฏิจฺจ **โค**สทฺทสฺส **ปุริส**นเย เอกเทเสน ปวิฏฺฐตา อิจฺฉิตพฺพา, ‘‘กานิจิ **โอ**การนฺตปทานี’’ติ เอวํ วุตฺตา **โอ**การนฺตกถา กมตฺถํ ทีเปยฺย, นิปฺผลาว สา กถา สิยา, ตสฺมา อเมฺหหิ ยถาวุโตฺต นโยเยว อายสฺมเนฺตหิ มนสิ กาตโพฺพฯ เอวํ **โค**สทฺทสฺส **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฏฺฐตา ทฏฺฐพฺพาฯ

เกเจตฺถ เอวํ ปุเจฺฉยฺยุํ **‘‘โค**สทฺทสฺส ตาว ‘โค, คาโว, คโวฯ คาวุํ, คาวํ, ควํ’ อิจฺจาทินา นเยน **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฏฺฐตา อเมฺหหิ ญาตา, **ชรคฺคว ปุงฺควา**ทิสทฺทา ปน กุตฺร นเย ปวิฏฺฐา’’ติ? เตสํ เอวํ พฺยากาตพฺพํ **‘‘ชรคฺคว ปุงฺควา**ทิสทฺทา สพฺพถาปิ **ปุริส**นเย ปวิฏฺฐา’’ติฯ ตถา หิ เตสํ **โค**สทฺทโต อยํ วิเสโส, ชรโนฺต จ โส โค จาติ ชรคฺคโวฯ เอตฺถ **น**การโลโป **ต**การสฺส จ **ค**การตฺตํ ภวติ สมาสปทตฺตา, สมาเส จ **สิ**มฺหิ ปเร **โค**สทฺท**โสฺส**การสฺส **อวา**เทโส ลพฺภติ, ตสฺมา ปาฬิยํ ‘‘วิสาเณน ชรคฺคโว’’ติ เอกวจนรูปํ ทิสฺสติฯ ตถา หิ อญฺญตฺถ อนุปปทตฺตา **คโว**อิติ พหุวจนปทํเยว ทิสฺสติฯ อิธ ปน โสปปทตฺตา สมาสปทภาวมาคมฺม ‘‘ชรคฺคโว’’ติ เอกวจนปทํเยว ทิสฺสติฯ ตถา หิ ชรคฺคโวติ เอตฺถ ชรนฺตา จ เต คโว จาติ เอวํ พหุวจนวเสน นิพฺพจนียตา น ลพฺภติ โลกสเงฺกตวเสน เอกสฺมึ อเตฺถ นิรูฬฺหตฺตาติฯ ‘‘ชรคฺคโว, ชรคฺควาฯ ชรคฺควํ, ชรคฺคเวฯ ชรคฺคเวนา’’ติ **ปุริส**นเยน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เอส นโย **ปุงฺคโว สกฺยปุงฺคโว**ติอาทีสุปิฯ

ตตฺร **ปุงฺคโว**ติ คุนฺนํ ยูถปติ นิสภสงฺขาโต อุสโภฯ โย ปาฬิยํ ‘‘มุหุตฺตชาโตว ยถา ควํปติ, สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธร’’นฺติ จ ‘‘ควเญฺจ ตรมานานํ, อุชุํ คจฺฉติ ปุงฺคโว’’ติ จ อาคโตฯ อีทิเสสุ ปน ฐาเนสุ เกจิ ‘‘ปุมา จ โส โค จาติ ปุงฺคโว’’ติ วจนตฺถํ ภณนฺติฯ มยํ ปน ปธาเน นิรูฬฺห อยํ สโทฺทติ วจนตฺถํ น ภณามฯ น หิ **ปุโงฺกกิโล**ติอาทิสทฺทานํ โกกิลาทีนํ ปุมฺภาวปฺปกาสนมเตฺต สมตฺถตา วิย อิมสฺส ปุมฺภาวปฺปกาสนมเตฺต สมตฺถตา สมฺภวติ, อถ โข ปธานภาวปฺปกาสเน จ สมตฺถตา สมฺภวติฯ เตน ‘‘สกฺยปุงฺคโว’’ติอาทีสุ นิสภสงฺขาโต ปุงฺคโว วิยาติ ปุงฺคโว, สกฺยานํ, สเกฺยสุ วา ปุงฺคโว สกฺยปุงฺคโวติอาทินา สมาสปทโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา อุตฺตรปทเตฺถ ฐิตานํ **สีหพฺยคฺฆนาคา**ทิสทฺทานํ เสฏฺฐวาจกตฺตา ‘‘สกฺยปุงฺคโว’’ติอาทีนํ ‘‘สกฺยเสโฏฺฐ’’ติอาทินา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิติ สพฺพถาปิ **ปุริส**นเย ปวตฺตนโต **ชรคฺคว**

ปุงฺควาทิสทฺทานํ **โค**สทฺทสฺส ปทมาลโต วิสทิสปทมาลตา ววตฺถเปตพฺพาฯ **โค**สทฺทสฺส ปน **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฏฺฐตา จ ววตฺถเปตพฺพาฯ

อาปสเทฺท อาจริยานํ ลิงฺควจนวเสน มติเภโท วิชฺชติ, ตสฺมา ตํมเตน ตสฺส **ปุริส**นเย สพฺพถา อปฺปวิฏฺฐตา ภวติฯ ''องฺคุตฺตราเปสู''ติ **ปาฬิยา อฏฺฐกถายํ** ''มหิยา ปน นทิยา อุตฺตเรน อาโป''ติ วุตฺตํ, **ฏีกายํ** ปน ตํ อุลฺลิงฺคิตฺวา ''มหิยา นทิยา อาโป ตสฺส ชนปทสฺส อุตฺตเรน โหนฺติ, ตาสํ อวิทูรตฺตา โส ชนปโท อุตฺตราโป''ติ วุตฺตํฯ เอวํ **อาป**สทฺทสฺส เอกเนฺตน อิตฺถิลิงฺคตา พหุวจนตา จ อาจริเยหิ อิจฺฉิตา, เตสํ มเต **อาโป**อิติ อิตฺถิลิเงฺค ปฐมาพหุวจนรูเป โหเนฺต ทุติยาตติยาปญฺจมีสตฺตมีนํ พหุวจนรูปานิ กีทิสานิ สิยุํฯ ตถา หิ ''ปุริเส, ปุริเสหิ ปุริเสภิ ปุริเสสู''ติ รูปวโต ปุลฺลิงฺคสฺส วิย **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส เอการ**เอหิ** การาทิยุตฺตานิ รูปานิ กตฺถจิปิ น ทิสฺสนฺติฯ อโต เตสํ มเต ปทมาลานโย อตีว ทุกฺกโรฯ

> **อาป**สทฺทสฺส ครโว, สทฺทสตฺถนยํ ปติ;
> พหุวจนตญฺจิตฺถิ-ลิงฺคภาวญฺจ อพฺรวุํฯ

อิจฺจาปสทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคพหุวจนนฺตตา เวยฺยากรณานํ มตํ นิสฺสาย อนุมตาติ เวทิตพฺพาฯ **อฏฺฐสาลินิยํ** ปน **อาโป** อิติ สทฺทสฺส นปุํสกลิเงฺคกวจนวเสน วุโตฺต ปโยโค ทิโฏฺฐ ''โอมตฺตํ ปน อาโป อธิมตฺตปถวีคติกํ ชาต''นฺติฯ **ชาตกปาฬิยํ** ตุ ตเสฺสกวจนนฺตตา ทิฏฺฐาฯ ตถา หิ ''สุจิํ สุคนฺธํ สลิลํ, อาโป ตตฺถาภิสนฺทตี''ติฯ อิมสฺมิํ ปเทเส **อาโป** อิติ สโทฺท เอกวจนฏฺฐาเน ฐิโต ทิโฏฺฐฯ เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ''อาโปติ สงฺขํ คตํ สลิลํ สุจิ สุคนฺธํ หุตฺวา ตตฺถ อภิสนฺทตีติ **สลิลํ**สทฺทวเสน เอกวจนปฺปโยโค กโต, น นามสทฺทวเสนฯ อาปสโทฺท หิ เอกเนฺตนิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโนฺต จฯ ตถา หิ 'อาโป ตตฺถาภิสนฺทนฺตี'ติ พหุวจนวเสน ตปฺปโยโค วตฺตโพฺพปิ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ วจนวิปลฺลาสวเสน นิทฺทิโฏฺฐ''ติฯ ตนฺน, ''อาโป ตตฺถาภิสนฺทเร''ติ วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยตฺตา ''ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร''ติ พหุวจนปฺปโยคา วิยฯ ยสฺมา เอวํ น วุตฺตํ, ยสฺมา จ ปน ปาฬิยํ ''อาโป ลพฺภติ, เตโช ลพฺภติ, วาโย ลพฺภตี''ติ เอกวจนปฺปโยโค ทิสฺสติ, ตสฺมา ''อาโป''ติ สทฺทสฺส เอกวจนนฺตตา ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐาติฯ

อถาปิ เจ วเทยฺยุํ – นนุ ปาฬิยํเยว ตสฺส พหุวจนนฺตตา ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐา ''อาโป จ เทวา ปถวี จ, เตโช วาโย ตทาคมุ''นฺติ? ตมฺปิ นฯ เอตฺถ หิ ''เทวา''ติ สทฺทํ อเปกฺขิตฺวา ''อาคมุ''นฺติ พหุวจนปฺปโยโค กโต, น ''อาโป''ติ สทฺทํฯ ยทิ ''อาโป''ติ สทฺทํ สนฺธาย พหุวจนปฺปโยโค กโต สิยา, ''ปถวี''ติ ''เตโช''ติ ''วาโย''ติ จ สทฺทมฺปิ สนฺธาย พหุวจนปฺปโยโค กโต สิยา ฯ เอวํ สเนฺต **ปถวี เตโช วาโย**สทฺทาปิ พหุวจนกภาวมาปเชฺชยฺยุํ, น ปน อาปชฺชนฺติฯ น เหเต พหุวจนกา, อถ โข เอกวจนกา เอวฯ รุฬฺหีวเสน เต ปวตฺตา ปกติอาปาทีสุ อเตฺถสุ อปฺปวตฺตนโตฯ ตถา หิ อาโปกสิณาทีสุ ปริกมฺมํ กตฺวา นิพฺพตฺตา เทวา อารมฺมณวเสน ''อาโป''ติอาทินามํ ลภนฺตีติฯ เอวํ วุตฺตาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ ''นนุ จ โภ 'องฺคุตฺตราเปสู'ติ พหุวจนปาฬิ ทิสฺสตี''ติ? เต วตฺตพฺพา – อสมฺปถมวติณฺณา ตุเมฺห, น หิ ตุเมฺห สทฺทปฺปวตฺติํ ชานาถ, ''องฺคุตฺตราเปสู''ติ พหุวจนํ ปน ''กุรูสุ อเงฺคสุ องฺคานํ มคธาน''นฺติอาทีนิ พหุวจนานิ วิย รุฬฺหีวเสน เอกสฺสาปิ ชนปทสฺส วุตฺตํ, น อาปสงฺขาตํ อตฺถํ สนฺธายฯ ''องฺคุตฺตราเปสู''ติ เอตฺถ หิ อาปสงฺขาโต อโตฺถ อุปสชฺชนีภูโต, ปุลฺลิงฺคพหุวจเนน ปน วุโตฺต ชนปทสงฺขาโต อโตฺถเยว ปธาโน ''อาคตสมโณ สงฺฆาราโม''ติ เอตฺถ สมณสงฺขาตํ อตฺถํ อุปสชฺชนกํ กตฺวา ปวตฺตสฺส **อาคตสมณ**สทฺทสฺส สงฺฆารามสงฺขาโต อโตฺถ วิย, ตสฺมา อาปสงฺขาตํ อตฺถํ คเหตฺวา โย องฺคุตฺตราโป นาม ชนปโท, ตสฺมิํ องฺคุตฺตราเปสุ ชนปเทติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตถา หิ ‘‘องฺคุตฺตราเปสุ วิหรติ อาปณํ นาม องฺคานํ นิคโม’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตตฺถ อุตฺตเรน มหามหิยา นทิยา อาโป เยสํ เต อุตฺตราปา, องฺคา จ เต อุตฺตราปา จาติ องฺคุตฺตราปา, เตสุ องฺคุตฺตราเปสุฯ เอวํ เอกสฺมึ ชนปเทเยว พหุวจนํ น อาปสงฺขาเต อเตฺถ, เตน **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ตสฺมึ องฺคุตฺตราเปสุ ชนปเท’’ติฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ

ตถาปิ เย เอวํ วทนฺติ **‘‘อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโกจา’’ติฯ เต ปุจฺฉิตพฺพา ‘‘กึ ปฎิจฺจ ตุเมฺห อายสฺมโนฺต **‘อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโก จา’ติ วทถา’’ติ ? เต เอวํ ปุฎฺฐา เอวํ วเทยฺยุํ – ‘‘องฺคาเยว โส ชนปโท, มหิยา ปน นทิยา อุตฺตเรน อาโป, ตาสํ อวิทูรตฺตา อุตฺตราโปติ วุจฺจตี’’ติ จ ‘‘มหิยา ปน นทิยา อาโป ตสฺส ชนปทสฺส อุตฺตเรน โหนฺติ, ตาสํ อวิทูรตฺตา โส ชนปโท อุตฺตราโปติ วุจฺจตี’’ติ จ เอวํ ปุพฺพาจริเยหิ อภิสงฺขโต สทฺทรจนาวิเสโส ทิสฺสติ, ตสฺมา อิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโก จา’’ติ วทามาติฯ สจฺจํ ทิสฺสติ, โส ปน สทฺทสเตฺถ เวยฺยากรณานํ มตํ คเหตฺวา อภิสงฺขโต, สทฺทสตฺถญฺจ นาม น สพฺพถา พุทฺธวจนโสฺสปการกํ, เอกเทเสน ปน โหติ, ตสฺมา กจฺจายนปฺปกรเณ อิจฺฉิตานิจฺฉิตสงฺคหวิชฺชนํ กาตุํ ‘‘ชินวจนยุตฺตญฺหิ, ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต’’ติ ลกฺขณานิ วุตฺตานิฯ

ยทิ จ **อาป**สโทฺท อิตฺถิลิงฺคพหุวจนโก, กถํ **อาโป**ติ ปทํ สิชฺฌตีติ? **อาป**สทฺทโต ปฐมา**โย**วจนํ กตฺวา **ตโสฺส**การาเทสญฺจ กตฺวา **อาโป**ติ ปทํ สิชฺฌติ ‘‘คาโว’’ติ ปทมิวาติฯ วิสมมิทํ นิทสฺสนํ, ‘‘คาโว’’ติ ปทญฺหิ **นิโจฺจ**การเนฺตน **โค**สเทฺทน สมฺภูตํฯ ตถา หิ **โย**มฺหิ ปเร **โค**สทฺทนฺต**สฺสาวา**เทสํ กตฺวา ตโต **โยนโม**การาเทสํ กตฺวา ‘‘คาโว’’ติ นิปฺผชฺชติ, **อาป**สเทฺท ปน เทฺว อาเทสา น สนฺติฯ พุทฺธวจนญฺหิ ปตฺวา **อาป**สโทฺท **อ**การนฺตตาปกติโก ชาโต, น อญฺญถาปกติโกติฯ

เอวํ วุตฺตาปิ เต ‘‘อิทเมว สจฺจํ, นาญฺญ’’นฺติ เจตสิ สนฺนิธาย อาธานคฺคาหิทุปฺปฎินิสฺสคฺคิภาเว, ‘‘น วจนปจฺจนีกสาเตน สุวิชานํ สุภาสิต’’นฺติ เอวํ วุตฺตปจฺจนีกสาตภาเว จ ฐตฺวา เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘ยเถว **คาโว**สโทฺท, ตเถว **อาโป**สโทฺท กึ อิตฺถิลิโงฺค น ภวิสฺสติ พหุวจนโก จา’’ติ? ตโต เตสํ อิมานิ สุตฺตปทานิ ทเสฺสตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘อาปํ อาปโต สญฺชานาติ, อาปํ อาปโต สญฺญตฺวา อาปํ มญฺญติ, อาปสฺมึ มญฺญติ, อาปํ เมติ มญฺญติ, อาปํ อภินนฺทตี’’ติ เอวํ สุตฺตปทานิ ทเสฺสตฺวา ‘‘อาปนฺติ อิทํ กตรวจน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพาฯ อทฺธา เต **อาป**สทฺทสฺส พหุวจนนฺตภาวเมว อิจฺฉมานา วกฺขนฺติ ‘‘ทุติยาพหุวจน’’นฺติฯ เต วตฺตพฺพา ‘‘นนุ **โย**วจนํ น สุยฺยตี’’ติ? เต วเทยฺยุํ **‘‘โย**วจนํ กต**อ**มาเทสตฺตา น สุยฺยตี’’ติฯ ยํ ยํ โภโนฺต อิจฺฉนฺติ, ตํ ตํ มุขารูฬฺหํ วทนฺติฯ

‘‘อาปโต’’ติ อิทํ ปน กึ โภโนฺต วทนฺตีติ? ‘‘อาปโต’’ติ อิทมฺปิ ‘‘พหุวจนกํ **โต**ปจฺจยนฺต’’นฺติ วทาม **โต**ปจฺจยสฺส เอกเตฺถ จ พวฺหเตฺถ จ ปวตฺตนโตฯ อิติ ตุเมฺห พหุวจนกตฺตํเยว อิจฺฉมานา **‘‘อาโป**สโทฺท จ **โย**วจนโนฺต’’ติ ภณถ, ‘‘อาปโต’’ติ อิทมฺปิ ‘‘พหุวจนกํ **โต**ปจฺจยนฺต’’นฺติ ภณถ, ‘‘อาปสฺมึ มญฺญตี’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘อาปสฺมิ’’นฺติทํ กตรวจนนฺตํ กตราเทเสน สมฺภูตนฺติ? อทฺธา เต เอวํ ปุฎฺฐา นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ ตถา เยสํ เอวํ โหติ **‘‘อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโก จา’’ติ, เต ปุจฺฉิตพฺพา ‘‘ยํ อาจริเยหิ เวยฺยากรณมตํ คเหตฺวา ‘ยา อาโป’ติ จ ‘ตาส’นฺติ จ วุตฺตํ, ตตฺถ ‘กึ ตาส’นฺติ วจเน ‘อาปาน’นฺติ ปทํ อาเนตฺวา อโตฺถ วตฺตโพฺพ, อุทาหุ อาปสฺสา’’ติ? ‘‘อาปาน’นฺติ ปทมาเนตฺวา อโตฺถ วตฺตโพฺพ’’ติ เจ, เอวญฺจ สติ ‘‘ยา อาปา’’ติ วตฺตพฺพํ ‘‘ยา กญฺญา ติฎฺฐนฺตี’’ติ ปทมิวฯ อถ ‘‘อาปา’’ติ ปทํ นาม นตฺถิ, ‘‘อาโป’’ติ ปทํเยว พหุวจนกนฺติ เจ, เอวํ สติ ‘‘ตาส’’นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘อาปสฺสา’’ติ ปทํ

อาเนตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ‘‘อาโป’’ติ ปจฺจเตฺตกวจนสฺส ตุมฺหากํ มเตน พหุวจนเตฺต สติ ‘‘อาปสฺสา’’ติ ปทมฺปิ พหุวจนนฺติ กตฺวา **ตาสํ**สเทฺทน โยเชตฺวา วตฺตุํ ยุตฺติโตติฯ เอวํ สติ ‘‘อาปาน’’นฺติ ปทสฺส อภาเวเนว ภวิตพฺพํฯ ยถา ปน ‘‘ปุริโส, ปุริสาฯ ปุริสํ, ปุริเส’’ติ จ, ‘‘โค, คาโว, คโวฯ คาวุ’’นฺติ จ เอกวจนพหุวจนานิ ภวนฺติ, เอวํ ‘‘อาโป, อาปาฯ อาปํ, อาเป’’ติ เอกวจนพหุวจเนหิ ภวิตพฺพํฯ เอวญฺจ สติ **‘‘อาป**สโทฺท พหุวจนโกเยว โหตี’’ติ น วตฺตพฺพํฯ

เย เอวํ วทนฺติ, เตสํ วจนํ สโทสํ ทุปฺปริหรณียํ **มูลปริยายสุเตฺต** ‘‘อาปํ มญฺญติ อาปสฺมิ’’นฺติ เอกวจนปาฬึ ทสฺสนโต, **วิสุทฺธิมคฺคา**ทีสุ จ ‘‘วิสฺสนฺทนภาเวน ตํ ตํ ฐานํ อาโปติ อโปฺปตีติ อาโป’’ติอาทิกสฺส เอกวจนวเสน วุตฺตนิพฺพจนสฺส ทสฺสนโตฯ ยถา ปน **ปาฬิยํ** อิตฺถิลิงฺคปิ ปริยาปโนฺน **โค**สโทฺท ‘‘ตา คาโว ตโต ตโต ทเณฺฑน อาโกเฐยฺยา’’ติ จ ‘‘อนฺนทา พลทา เจตา’’ติ จ อาทินา พฺยญฺชนทีปเกหิ อิตฺถิลิงฺคภูเตหิ สพฺพนามิกปเทหิ จ อสพฺพนามิกปเทหิ จ สมานาธิกรณภาเวน วุโตฺต ทิสฺสติ, น ตถา ปาฬิยํ พฺยญฺชนทีปเกหิ อิตฺถิลิงฺคภูเตหิ สพฺพนามิกปเทหิ วา อสพฺพนามิกปเทหิ วา สมานาธิกรณภาเวน วุโตฺต **อาป**สโทฺท ทิสฺสติฯ ยทิ หิ **อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค สิยา, **กญฺญ**สทฺทโต **อา**ปจฺจโย วิย **อาป**สทฺทโต **อา**ปจฺจโย วา สิยา, **นท**สทฺทโต วิย จ **อี**ปจฺจโย วา สิยา, อุภยมฺปิ นตฺถิ, อุภยาภาวโต อิตฺถิลิเงฺค วุตฺตํ สพฺพมฺปิ วิธานํ ตตฺถ น ลพฺภติ, เตน ญายติ **‘‘อาป**สโทฺท อนิตฺถิลิโงฺค’’ติฯ นนุ จ โภ **โค** สทฺทโตปิ **อา**ปจฺจโย นตฺถิ, ตทภาวโต อิตฺถิลิเงฺค วุตฺตวิธานํ น ลพฺภติ, เอวํ สเนฺต กสฺมา โสเยว อิตฺถิลิโงฺค โหติ, น ปนายํ **อาป**สโทฺทติ?

เอตฺถ วุจฺจเต – **โค**สโทฺท น นิโยคา อิตฺถิลิโงฺค, อถ โข ปุลฺลิโงฺควฯ อิตฺถิลิงฺคภาเว ปน ตมฺหา **อา**ปจฺจเย อโหเนฺตปิ **อี**ปจฺจโย วิกเปฺปน โหติ, อญฺญมฺปิ อิตฺถิลิเงฺค วุตฺตวิธานํ ลพฺภติฯ โส หิ นิจฺจ**โม**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ‘‘โค, คาวี’’ติอาทินา อตฺตโน อิตฺถิลิงฺครูปานํ นิพฺพตฺติการณภูโต, เตน โส อิตฺถิลิโงฺค ภวติฯ **อาป**สเทฺท ปน **อี**ปจฺจยาทิ น ลพฺภติฯ เตน โส อิตฺถิลิโงฺคติ น วตฺตโพฺพฯ ยถา วา **โค**สทฺทสฺส อวิสทาการโวหารตํ ปฏิจฺจ อิตฺถิลิงฺคภาโว อุปปชฺชติ, น ตถา **อาป**สทฺทสฺสฯ **อาป**สทฺทสฺส หิ อนากุลรูปกฺกมตฺตา อวิสทาการโวหารตา น ทิสฺสติ, ยาย เอโส อิตฺถิลิโงฺค สิยาฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ

ตถา เยสํ เอวํ โหติ **‘‘อาป**สโทฺท สพฺพทา อิตฺถิลิโงฺค เจว พหุวจนโก จา’’ติ, เต วตฺตพฺพา – ยถา อิตฺถิลิงฺคภูตสฺส **กญฺญา**สทฺทสฺส ปฐมํ **กญฺญ**อิติ รสฺสวเสน ฐปิตสฺส **อา**ปจฺจยโต ปรํ **สฺมิํ**วจนํ สรูปโต น ติฏฺฐติ, **ยํ**ภาเวน จ **ยา**ภาเวน จ ติฏฺฐติ ‘‘กญฺญายํ, กญฺญายา’’ติ, น ตถา ‘‘อิตฺถิลิงฺค’’นฺติ ตุเมฺหหิ คหิตสฺส **อาโป**สทฺทสฺส ปฐมํ **อาป**อิติ รสฺสวเสน ฐปิตสฺส ปรํ **สฺมิํ**วจนํ **ยํ**ภาเวน จ **ยา**ภาเวน จ ติฏฺฐติ, อถ โข สรูปโตเยว ติฏฺฐติ ‘‘อาปสฺมิํ มญฺญตี’’ติฯ ยทิ ปน **อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค สิยา, **สฺมิํ**วจนํ สรูปโต น ติเฏฺฐยฺยฯ ยสฺมา จ **สฺมิํ**วจนํ สรูปโต ติฏฺฐติ, ตสฺมา **อาป**สโทฺท น อิตฺถิลิโงฺคฯ น หิ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสสงฺคเหสุ อเนกโกฏิสตสหเสฺสสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ เอกสฺมิมฺปิ ปาฬิปฺปเทเส ปฐมํ **อ**การนฺตภาเวน ฐเปตพฺพานํ อิตฺถิลิงฺคสทฺทานํ ปรโต ฐิตํ **สฺมิํ**วจนํ สรูปโต ติฏฺฐตีติฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ

เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วเทยฺยุํ **‘‘อาป**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค, ตถา หิ **อฏฺฐสาลินิยํ** ‘โอมตฺตํ ปน อาโป อธิมตฺตปถวีคติกํ ชาต’นฺติ นปุํสกลิงฺคภาเวน ตํสมานาธิกรณปทานิ นิทฺทิฏฺฐานี’’ติ? ตนฺน, **มโน**คเณ ปวเตฺตหิ **ตม วจ สิร**สทฺทาทีหิ วิย **อาป**สเทฺทนปิ สมานาธิกรณปทานํ กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคภาเวน นิทฺทิสิตพฺพตฺตาฯ ปุพฺพาจริยานญฺหิ สทฺทรจนาสุ ‘‘สทฺธมฺมเตชวิหตํ

วิลยํ ขเณน, เวเนยฺยสตฺตหทเยสุ ตโม ปยาตี’’ติ เอตฺถ ‘‘ตโม’’ติปเทน สมานาธิกรณํ ‘‘วิหต’’นฺติ นปุํสกลิงฺคํ ทิสฺสติ, ตถา ‘‘ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมิํ วิปจฺจนีกสาเต ปุคฺคเลติ ทุพฺพโจ’’ติ เอตฺถ ‘‘วโจ’’ติ ปเทน สมานาธิกรณํ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ นปุํสกลิงฺคํ, ‘‘อวนตํ สิโร ยสฺส โส อวนตสิโร’’ติ เอตฺถ ‘‘สิโร’’ติ ปเทน สมานาธิกรณํ ‘‘อวนต’’นฺติ นปุํสกลิงฺคํ, ‘‘อปฺปํ ราคาทิรโช เยสํ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ เต อปฺปรชกฺขา’’ติ เอตฺถ ‘‘รโช’’ติ ปเทน สมานาธิกรณํ ‘‘อปฺป’’นฺติ นปุํสกลิงฺคํ ทิสฺสติฯ น เต อาจริยา เตหิ สมานาธิกรณปเทหิ **ตมวจสิร**สทฺทาทีนํ นปุํสกลิงฺคตฺตวิญฺญาปนตฺถํ ตถาวิธํ สทฺทรจนํ กุพฺพิํสุ, อถ โข ‘‘โสภนํ มโน ตสฺสาติ สุมโน’’ติ เอตฺถ วิย **มโน**คเณ ปวตฺตปุลฺลิงฺคานํ ปโยเค นปุํสกลิงฺคภาเวนปิ สมานาธิกรณปทานิ กตฺถจิ โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ กุพฺพิํสุฯ ยถา จ ‘‘วิหต’’นฺติอาทิกา สทฺทรจนา **ตมวจสิร**สทฺทาทีนํ นปุํสกลิงฺคตฺตวิญฺญาปนตฺถํ น กตา, ตถา ‘‘โอมตฺต’’นฺติ จ ‘‘อธิมตฺตปถวีคติกํ ชาต’’นฺติ จ สทฺทรจนาปิ **อาป**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตวิญฺญาปนตฺถํ น กตาฯ ยสฺมา ปน **มโน**คเณ ปวตฺเตหิ **มน**สทฺทาทีหิ เอกเทเสน สมานคติกตฺตา **อาป**สเทฺทนปิ นปุํสกลิงฺคสฺส สมานาธิกรณตา ยุชฺชติ, ตสฺมา อฏฺฐสาลินิยํ ‘‘โอมตฺตํ ปน อาโป อธิมตฺตปถวีคติกํ ชาต’’นฺติ นปุํสกลิงฺคสฺส **อาป**สเทฺทน สมานาธิกรณตา กตาฯ ตถาปิ **อาป**สโทฺท **มน**สทฺทาทีหิ เอกเทเสน สมานคติโก สมาสปทเตฺต **มโชฺฌ**การสฺส ‘‘อาโปกสิณํ, อาโปคต’’นฺติอาทิปฺปโยคสฺส ทสฺสนโต, ตสฺมา ‘‘โอมตฺต’’นฺติอาทิวจนํ **อาป**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตวิญฺญาปนตฺถํ วุตฺตนฺติ น คเหตพฺพํ, ลิงฺควิปริยยวเสน ปน กตฺถจิ เอวมฺปิ สทฺทคติ โหตีติ ญาปนตฺถํ วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ ‘‘โอมโตฺต’’ติ จ ‘‘อธิมตฺตปถวีคติโก ชาโต’’ติ จ ลิงฺคํ ปริวเตฺตตพฺพํฯ ยทิ หิ **อาป**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค สิยา, สนิการานิ’สฺส ปจฺจโตฺตปโยครูปานิ พุทฺธวจนาทีสุ วิเชฺชยฺยุํ, น ตาทิสานิ สนฺติฯ กิญฺจิ ภิโยฺย – **โอ**การนฺตํ นาม นปุํสกลิงฺคํ กตฺถจิปิ นตฺถิ, นิคฺคหีตนฺต**อิ**การนฺต **อุ**การนฺตวเสน หิ ติวิธานิเยว นปุํสกลิงฺคานิฯ เตน **อาป**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตา นุปปชฺชตีติฯ เอวํ วุตฺตา เต นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ อิ**โจฺจ**การนฺตวเสน คหิตสฺส **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตา จ นปุํสกลิงฺคตา จ เอกนฺตโต นตฺถิ, นิคฺคหีตนฺตวเสน ปน คหิตสฺส กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคตา สิยา ‘‘ภเนฺต นาคเสน สมุโทฺท สมุโทฺทติ วุจฺจติ, เกน การเณน อาปํ อุทกํ สมุโทฺทติ วุจฺจตี’’ติ ปโยคทสฺสนโตฯ เอตฺถ ปเนเก วเทยฺยุํ ‘‘ยทิ โภ **โอ**การนฺตวเสน คหิตสฺส **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถินปุํสกลิงฺควเสน ทฺวิลิงฺคตา นตฺถิ, **โอ**การโนฺต **อาป**สโทฺท กตรลิโงฺค’’ติ? ปุลฺลิโงฺคติ มยํ วทามาติฯ

ยทิ จ โภ **อาป**สโทฺท ปุลฺลิโงฺคฯ ยถา **อาป**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตา ปญฺญาเยยฺย, นิชฺฌานกฺขมตา จ ภเวยฺย, ตถา สุตฺตํ อาหรถาติฯ ‘‘อาหริสฺสามิสุตฺตํ, น โน สุตฺตาหรเณ ภาโร อตฺถี’’ติ เอวญฺจ ปน วตฺวา เตสํ อิมานิ สุตฺตปทานิ ทเสฺสตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ? ‘‘อาโป อุปลพฺภตีติ? อามนฺตาฯ อาปสฺส กตฺตา กาเรตา อุปลพฺภตีติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ อตีโต อาโป อตฺถีติ? อามนฺตาฯ เตน อาเปน อาปกรณียํ กโรตีติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ อาปํ มญฺญติ อาปสฺมิํ มญฺญตี’’ติ อิมานิ สุตฺตปทานิฯ

เอตฺถ จ ‘‘อุปลพฺภตี’’ติอาทินา **อาป**สทฺทสฺส เอกวจนตา สิทฺธา, ตาย สิทฺธาย พหุวจนตาปิ สิทฺธาเยวฯ เอกวจนตาเยว หิ สทฺทสเตฺถ ปฏิสิทฺธา, น พหุวจนตา, เตน ‘‘อาเปนา’’ติ อิมินา ปน **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาววิคโม สิโทฺธ อิตฺถิลิเงฺค **เอนา**เทสาภาวโตฯ ‘‘อาปสฺส, อาปสฺมิ’’นฺติ อิมินาปิ อิตฺถิลิงฺคภาววิคโมเยว อิตฺถิลิเงฺค สรูปโต **นา สฺมา สฺมิํ** วจนานมภาวาฯ ‘‘อตีโต’’ติ อิมินา อิตฺถิลิงฺคนปุํสกลิงฺคภาววิคโม **โอ**การนฺตนปุํสกลิงฺคสฺส อภาวโต, **โอ**การนฺตสฺส คุณนามภูตสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส จ อภาวโตฯ

อปิจ พุทฺธวจนาทีสุ ‘‘จิตฺตานิ, รูปานี’’ติอาทีนิ วิย สนิการานํ รูปานํ อทสฺสนโต **โอ**การนฺตภาเวน คหิตสฺส นปุํสกลิงฺคภาววิคโม อตีว ปากโฏฯ อปรเมฺปตฺถ วตฺตพฺพํ – ‘‘อตีโต อาโป อตฺถีติ? อามนฺตา’’ติ เอตฺถ ‘‘อตีโต’’ติ อิมินา **อาป**สทฺทสฺส วิสทาการโวหารตาสูจเกน **โอ**การนฺตปเทน ตสฺส อวิสทาการโวหารตาย จ อุภยมุตฺตาการโวหารตาย จ อภาโว สิโทฺธฯ ตสฺส จ อวิสทาการโวหารตาย อภาเว สิเทฺธ อิตฺถิลิงฺคภาโว ทูรตโรฯ อุภยมุตฺตาการโวหารตาย จ อภาเว สิเทฺธ นปุํสกลิงฺคภาโวปิ ทูรตโรเยวฯ อิติ น กตฺถจิปิ **โอ**การนฺตภาเวน คหิโต **อาป**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค วา นปุํสกลิโงฺค วา ภวติฯ **มิลินฺทปเญฺห** ปน นิคฺคหีตนฺตวเสน อาคโต นปุํสกลิโงฺคติ เวทิตโพฺพ, น เจตฺถ วตฺตพฺพํ ‘‘อตีโต’’ติ ‘‘เตนา’’ติ จ อิมานิ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตานีติ วาจฺจลิงฺคานมนุวตฺตาปกสฺส อภิเธยฺยลิงฺคภูตสฺส **อาป**สทฺทสฺส ‘‘กญฺญาย จิตฺตานี’’ติอาทีนํ วิย อิตฺถินปุํสกลิงฺครูปานํ อภาวโตฯ อปิจ โวหารกุสลา ตถาคตา ตถาคตสาวกา จ, เตหิเยว อุตฺตมปุริเสหิ โวหารกุสเลหิ ‘‘อตีโต อาโป’’ติอาทินา วุตฺตตฺตาปิ ‘‘อตีโต’’ติ ‘‘เตนา’’ติ จ อิมานิ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตานีติ น จิเนฺตตพฺพานิ, ตสฺมา ตํสมานาธิกรโณ **โอ**การนฺตภาเวน คหิโต **อาป**สโทฺท เอกวจนโนฺต ปุลฺลิโงฺค เจว ยถาปโยคํ เอกวจนพหุวจนโก จาติ เวทิตโพฺพ ‘‘อาโป, อาปาฯ อาปํ, อาเป’’ติอาทินา โยเชตพฺพตฺตาฯ เอวํ วุตฺตานิ สุตฺตปทานิ สวินิจฺฉยานิ สุตฺวา อทฺธา เต **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคพหุวจนตาวาทิโน นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ

เอตฺถ โกจิ วเทยฺย – ปาฬิยํ ปุลฺลิงฺคนโย เอกวจนนโย จ กิํ อฏฺฐกถาฏีกาจริเยหิ น ทิโฎฺฐ, เย **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคพหุวจนตฺตํ วเณฺณสุนฺติ? โน น ทิโฎฺฐ, ทิโฎฺฐเยว โส นโย เตหิฯ ยสฺมา ปน เต น เกวลํ สาฎฺฐกเถ เตปิฎเก พุทฺธวจเนเยว วิสารทา, อถ โข สกเลปิ สทฺทสเตฺถ วิสารทา, ตสฺมา สทฺทสเตฺถ อตฺตโน ปณฺฑิจฺจํ ปกาเสตุํ, ‘‘สทฺทสเตฺถ จ อีทิโส นโย วุโตฺต’’ติ วิญฺญาเปตุญฺจ สทฺทสตฺถนยํ คเหตฺวา **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคพหุวจนกตฺตํ วเณฺณสุนฺติ นตฺถิ เตสํ โทโสฯ ตถา หิ **มูลปริยายสุตฺตนฺตฎฺฐกถายํ** เตหิเยว วุตฺตํ **อาป**สทฺทสฺส ปุลฺลิเงฺคกวจนกตฺตสูจนกํ ‘‘ลกฺขณสสมฺภารารมฺมณสมฺมุติวเสน จตุพฺพิโธ อาโป, เตสู’’ติอาทิ, ตสฺมา นตฺถิ เตสํ โทโสฯ ปูชารหา หิ เต อายสฺมโนฺต, นโมเยว เตสํ กโรม, น เตสํ วจนํ โจทนาภาชนํฯ เย ปน อุชุวิปจฺจนีกวาทา ทฬฺหเมว **อาป**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคพหุวจนตฺตํ มมายนฺติ, เตสํเยว วจนํ โจทนาภาชนํฯ ยสฺมา ปน มยํ ปาฬินยานุสาเรน อนฺตทฺวยวโต **อาป**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ วิทธาม, ตสฺมา โย โกจิ อิทํ วาทํ มทฺทิตฺวา อญฺญํ วาทํ ปติฎฺฐาเปตุํ สกฺขิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, อิทญฺจ ปน ฐานํ มหาคหนํ ทุปฺปฏิวิชฺฌนเฎฺฐน, ปรมสุขุมญฺจ กตญาณสมฺภาเรหิ ปรมสุขุมญาเณหิ ปณฺฑิเตหิ เวทนียตฺตาฯ สพฺพมิทญฺหิ วจนํ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อตฺถพฺยญฺชนปริคฺคหเณ โสตูนํ ปรมโกสลฺลชนนตฺถเญฺจว สาสเน อาทรํ อกตฺวา สทฺทสตฺถมเตน กาลํ วีตินาเมนฺตานํ สาถลิกานํ ปมาทวิหารนิเสธนตฺถญฺจ สาสนสฺสาติมหนฺตภาวทีปนตฺถญฺจ วุตฺตํ, น อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนตฺถนฺติ อิมิสฺสํ นีติยํ สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ โยโค กรณีโย ภควโต สาสนสฺส จิรฎฺฐิตตฺถํฯ

ยสฺมา ปน ปาฬิโต อฎฺฐกถา พลวตี นาม นตฺถิ, ตสฺมา ปาฬินยานุรูเปเนว **อาป**สทฺทสฺส นามิกปทมาลํ โยเชสฺสาม โสตูนมสโมฺมหตฺถํ, กิเมตฺถ สทฺทสตฺถนโย กริสฺสติฯ อตฺรายํ **อุทานปาฬิ** ‘‘กิํ กยิรา อุทปาเนน, อาปา เจ สพฺพทา สิยุ’’นฺติฯ

อาโป, อาปาฯ อาปํ, อาเปฯ อาเปน, อาเปหิ, อาเปภิฯ อาปสฺส, อาปานํฯ อาปา, อาปสฺมา, อาปมฺหา, อาเปหิ, อาเปภิฯ อาปสฺส, อาปานํฯ อาเป, อาปสฺมิํ, อาปมฺหิ, อาเปสุฯ โภ อาป, ภวโนฺต อาปาฯ

สพฺพนามาทีหิปิ โยเชสฺสาม – โย อาโป, เย อาปาฯ ยํ อาปํ, เย อาเปฯ เยน อาเปน, เสสํ เนยฺยํ , โส อาโป, เต อาปาฯ อตีโต อาโป, อตีตา อาปาฯ เสสํ เนยฺยํฯ อิเจฺจวํ –

ปุริเสน สมา **อาป**-สทฺทาที สพฺพถา มตา;
น สพฺพถาว **โค**สโทฺท, ปุริเสน สโม มโตฯ

มนาที เอกเทเสน, ปุริเสน สมา มตา;
สราที เอกเทเสน, สพฺพถา วา สมา มตาฯ

เย ปเนตฺถ สทฺทา “**มโน**คโณ’’ติ วุตฺตา, กถํ เตสํ **มโน**คณภาโว สลฺลเกฺขตโพฺพติ? วุจฺจเต เตสํ มโนคณภาวสลฺลกฺขณการณํ –

มโนคโณ **มโน**คณา-
ทิกา เจ**วา’มโน**คโณ;
อิติ สทฺทา ติธา เญยฺยา,
มโนคณวิภาวเนฯ

เย เต **นา ส สฺมิํ**วิสเย,
สา โส สฺยนฺตา ภวนฺติ จ;
สมาสตทฺธิตนฺตเตฺต,
มโชฺฌการา จ โหนฺติ หิฯ

โสการนฺตปโยคา จ, กฺริยาโยคมฺหิ ทิสฺสเร;
เอวํวิธา จ เต สทฺทา, เญยฺยา “**มโน**คโณ’’อิติฯ

อตฺร ตสฺสตฺถสฺส สาธกานิ ปโยคานิ สาสนโต จ โลกโต จ ยถารหมาหริตฺวา ทเสฺสสฺสาม – มนสา เจ ปสเนฺนน, ภาสติ วา กโรติ วาฯ น มยฺหํ มนโส ปิโยฯ สาธุกํ มนสิ กโรถฯ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมาฯ มโนรมํ, มโนธาตุ, มโนมเยน กาเยน, อิทฺธิยา อุปสงฺกมิฯ โย เว ‘‘ทสฺส’’นฺติ วตฺวาน, อทาเน กุรุเต มโนฯ วจสา ปริจิตาฯ วจโส วจสิฯ

วโจรสฺมีหิ โพเธสิ, เวเนยฺยกุมุทญฺจิทํ;
ราโค สาราครหิโต, วิสุโทฺธ พุทฺธจนฺทิมาฯ

กสฺสปสฺส วโจ สุตฺวา, อลาโต เอตทพฺรวิ;
เอส ภิโยฺย ปสีทามิ, สุตฺวาน มุนิโน วโจฯ

สขา จ มิโตฺต จ มมาสิ สีวิก, สุสิกฺขิโต สาธุ กโรหิ เม วโจฯ เอกูนติํโส วยสา สุภทฺทฯ วยโส, วยสิ, วโยวุโทฺธ, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติฯ ชลนฺตมิว เตชสาฯ เตชโส, เตชสิ, เตโชธาตุกุสโลฯ เตโชกสิณํฯ ตปสา อุตฺตโม, ตปโส, ตปสิ, ตโปธโน, ตโปชิคุจฺฉาฯ กสฺมา ภวํ วิชนมรญฺญนิสฺสิโต, ตโป อิธ กุรุพฺพสิ พฺรหฺมปตฺติยาฯ เจตสา อญฺญาสิ, เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ, เอตมตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย, เจโตปริวิตกฺกมญฺญายฯ เจโตปริยญาณํ, เจโตปริจฺฉินฺทติ, โส ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ชานาติฯ ตมสา, ตมโส, ตมสิ, ตโมนุโท, ตโมหโรฯ นวาหเมตํ ยสสา ททามิฯ ยสโส, ยสสิ, ยโส โภคสมปฺปิโตฯ ยโสลทฺธา โข ปนสฺมากํ โภคาฯ ยโสธรา เทวี, ยโส ลทฺธา น มเชฺชยฺยฯ อยสาว มลํ สมุฎฺฐิตํฯ อยโส,

อยสิ, อโยปาการปริยนฺตํ, อยสา ปฏิกุชฺชิตํฯ เสโยฺย อโยคุโฬ ภุโตฺต, อโยปโตฺต , อโยมยํ, อโย กนฺตตีติ อโยกโนฺตฯ ฆเตน วา ภุญฺชสฺสุ ปยสา วา, สาธุ ขลุ ปยโส ปานํ ยญฺญทเตฺตน, ปยสิ โอชา, ปโยธรา, ปโยนิธิฯ สหสฺสเนโตฺต สิรสา ปฏิคฺคหิฯ สิรโส, สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา, วนฺทิตพฺพํ อิสิทฺธชํฯ สิโรรุหา, สิโร ฉินฺทติฯ โย กาเม ปริวเชฺชติ, สปฺปเสฺสว ปทาสิโรฯ สิโร เตวชฺฌยิตฺวานฯ สรสา, สรโส, ตีณิ อุปฺปลชาตานิ, ตสฺมึ สรสิ พฺราหฺมณฯ สโรรุหํฯ ยํ เอตา อุปเสวนฺติ, ฉนฺทสาวา ธเนนวาฯ สาวิตฺตี ฉนฺทโส มุขํฯ ฉนฺทสิ, ฉโนฺทวิจิติ, ฉโนฺทภโงฺค, อุรสา ปนุทหิสฺสามิ, อุรโส, อุรสิ ชายติ, อุรสิโลโม, อุโรมเชฺฌ วิชฺฌิฯ รหสา, รหโส, รหสิ, รโหคโต นิสีทิตฺวา, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทาฯ อหสา, อหสิฯ ชายนฺติ ตตฺถ ปาโรหา, อโหรตฺตานมจฺจเยติ อิมานิ ปโยคานิฯ เอตฺถ จ ‘‘มเนน, มนสฺส, มเน, มนสฺมึ, มนมฺหี’’ติอาทีนิ จ ‘‘มนอายตนํ ตมปรายโน อยปโตฺต ฉนฺทหานี’’ติอาทีนิ จ ‘‘น มนํ อญฺญาสิฯ ยสํ ลทฺธาน ทุเมฺมโธฯ ‘‘สิรํ ฉินฺทตี’’ติอาทีนิ จ รูปานิ มโนคณภาวปฺปกาสกานิ น โหนฺตีติ น ทสฺสิตานิ, น อลพฺภมานวเสน, ตสฺมาตฺร อิมา อาทิโต ปฏฺฐาย มโนคณภาววิภาวินี คาถาโย ภวนฺติ –

> ‘‘มนสา มนโส มนสิ’’,
> อิติอาทิวสา ฐิตา;
> **สา โส สฺมึ** สฺยนฺตา สทฺทรูปา,
> วุตฺตา ‘‘มโนคโณ’’อิติฯ
>
> มโนธาตุ วโจรสฺมิ,
> วโยวุโทฺธ ตโปคุโณ;
> เตโชธาตุ ตโมนาโส,
> ยโสโภคสมปฺปิโตฯ
>
> เจโตปริวิตโกฺก จ, อโยปโตฺต ปโยธรา;
> สิโรรุหา สโรรุหํ, อุโรมเชฺฌ รโหคโตฯ
>
> ฉโนฺทภโงฺค อโหรตฺตํ, มโนมย’มโยมยํ;
> เอวํวิโธ วิเสโส โย, ลกฺขณนฺตํ มโนคเณฯ
>
> ‘‘วโจ สุตฺวา, สิโร ฉินฺทิ, อโย กนฺตติ’’ อิจฺจปิ;
> อุปโยคสฺส สํสิทฺธิ, ลกฺขณนฺตํ มโนคเณฯ
>
> มโนคเณ วุตฺตนโย, อิตฺถิลิเงฺค น ลพฺภติ;
> ปุนฺนปุํสกลิเงฺคสุ, ลพฺภเตว ยถารหํฯ

อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ –

> **สา โส สฺมึ** สฺยนฺตานิ รูปานิ, สนฺทิสฺสนฺติ **มโน**คเณ;
> ม**โชฺฌ**การนฺตรูปา จ, **โส**การนฺตูปโยคตาฯ

อิทํ **มโน**คณลกฺขณํฯ เอวํ **มโน**คณลกฺขณํ อนากุลํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ สมุทฺทิฏฺฐํฯ

อถ **มโน**คณาทิลกฺขณํ กถยาม –

เย เต **นา สสฺมึ**วิสเย,
สา โส สฺยนฺตา ยถารหํ;
สมาสตทฺธิตนฺตเตฺต,
ม**โชฺฌ**กาโร น โหนฺติ ตุฯ

โสการนฺตูปโยคา จ,
กฺริยาโยเค น โหนฺติ เต;
สทฺทา เอวํวิธา สเพฺพ;
มโนคณาทิกา มตาฯ

เสยฺยถิทํ? ‘‘พิลํ ปทํ มุข’’มิจฺจาทโยฯ เตสํ รูปานิ ภวนฺติ – พิลสา, พิลโส, พิลสิ, พิลคโต, พิลํ ปาวิสิฯ ปทสาว อคมาสิ, ตีณิ ปทวารานิ, มากาสิ มุขสา ปาปํ, มุขคตํ โภชนํ ฉฑฺฑาเปติฯ สเจฺจน ทนฺเตน ทมสา อุเปโตฯ รสวรํ รสมยํ รสํ ปีวีติฯ อิทํ **มโน**คณาทิกลกฺขณํฯ

อปรมฺปิ ภวติ –

เย สมาสาทิภาวมฺหิ, ม**โชฺฌ**การาว โหนฺติ ตุ;
นา ส สฺมึวิสเย **สาโส-สฺย**นฺตา ปน น โหนฺติหิฯ

โสการนฺตูปโยคา จ,
กฺริยาโยเค น โหนฺติ เต;
สทฺทา เอวํวิธา จาปิ,
มโนคณาทิกา มตาฯ

เสยฺยถิทํ? ‘‘อาโป วาโย สรโท’’อิเจฺจวมาทโยฯ เตสํ รูปานิ ภวนฺติ – อาโปธาตุ, วาโยธาตุ, อาโปกสิณํ, วาโยกสิณํ, อาโปมยํ, วาโยมยํ, ชีว ตฺวํ สรโทสตํ, สรทกาโลฯ อาเปน, อาปสฺส, อาเป, อาปสฺมึ, อาปมฺหิฯ วาเยน, วายสฺส, วาเย, วายสฺมึ, วายมฺหิฯ สรเทน, สรทสฺส, สรเท, สรทสฺมึ, สรทมฺหิฯ อาปํ อาปโต สญฺชานาติฯ วายํ วายโต สญฺชานาติฯ สรทํ ปเตฺถติ, สรทํ รมณียา นทีฯ

เกจิ ปเนตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘นนุ สาสเน **วาย**สโทฺท วิย **วายุ**สโทฺทปิ **มโน**คณาทีสุ อิจฺฉิตโพฺพ’’ติ? เอตฺถ วุจฺจเต –

‘‘**วายุ** วาโย’’ติ เอเตสุ, ปจฺฉิโมเยว อิจฺฉิโต;
มโนคณาทีสุ นาทิ, อาทิคฺคหวเสนิธฯ

‘‘มโนธาตุ วาโยธาตุ’’, อิจฺจาทีนิ ปทานิ หิ;
อการนฺตวเสเนว, ม**โชฺฌ**การานิ สิชฺฌเรฯ

วายุสทฺทมฺหิ คหิเต, อาทิคฺคหวเสนิธ;
‘‘วาโยธาตู’’ติ **โอ**มชฺฌํ, รูปเมว น เหสฺสติฯ

ยถา หิ **อายุ**สทฺทสฺส, รูปํ ทิสฺสติ **สา**คมํ;
‘‘อายุสา เอกปุตฺต’’นฺติ, **มนสา**ทิปทํ วิยฯ

น ตถา **วายุ**สทฺทสฺส, รูปํ ทิสฺสติ **สา**คมํ;
ตสฺมา **มโน**คณาทิมฺหิ, ตโสฺส’กาโส น วิชฺชติฯ

ตถา หิ ‘‘วายติ อิติ, วาโย’’ อิติ ครู วทุํ;
‘‘วาโยธาตู’’ติ เอตสฺส, ปทสฺสตฺถํ ตหิํ ตหิํฯ

ยตฺถ ปถวี จ อาโป จ, เตโช วาโย น คาธติ;
เอตฺถ อาปาทิกํ สทฺท-ตฺติกํ **มโน**คณาทิเกฯ

อิทมฺปิ **มโน**คณาทิกลกฺขณํฯ เอตฺถ **มโน**คณาทิกา ทฺวิธา ภิชฺชนฺติ **พิล ปทา**ทิโต **อาปา**ทิโต จฯ เอวํ **มโน**คณาทิกลกฺขณํ อนากุลํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ สมุทฺทิฏฺฐํฯ

อถ **อมโน**คณลกฺขณํ กถยาม –

เย จ **นา**วิสเย **โส**นฺตา, เย จ **สฺมา**วิสเย สิยุํ;
สทฺทา เอวํปการา เต, **อมโน**คณสญฺญิตาฯ

เก เต? **อตฺถพฺยญฺชนกฺขร**สทฺทาทโย เจว **ทีโฆร**สทฺทา จฯ เอเตสุ หิ **อตฺถ**สทฺทาทีนํ **นา**วจนฏฺฐาเน ‘‘อตฺถโส พฺยญฺชนโส อกฺขรโส สุตฺตโส อุปายโส สพฺพโส ฐานโส’’ติอาทีนิ **โส**นฺตานิ รูปานิ ภวนฺติฯ **ทีโฆร**สทฺทานํ ปน **สฺมา**วจนฏฺฐาเน ‘‘ทีฆโส โอรโส’’ติ **โส**นฺตานิ รูปานิ ภวนฺติฯ อิทํ **อมโน**คณลกฺขณํฯ

อปรมฺปิ ภวติ –

สพฺพถา วินิมุตฺตา เย, **สา โส** สฺยนฺตาทิภาวโต;
เอวํวิธาปิ เต สทฺทา, **อมโน**คณสญฺญิตาฯ

เก เต? ‘‘ปุริโส กญฺญา จิตฺต’’มิจฺจาทโยฯ อิทมฺปิ **อมโน**คณลกฺขณํฯ เอวํ **อมโน**คณลกฺขณํ อนากุลํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ สมุทฺทิฏฺฐํฯ

เอวํ ทสฺสิเตสุ **มโน**คณลกฺขณาทีสุ โกจิ วเทยฺย ‘‘ยทิทํ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ ‘เย สมาสาทิภาวมฺหิ, ม**โชฺฌ**การาว โหนฺติ ตู’ติอาทินา **มโน**คณาทิกลกฺขณํ, เตน ‘‘ปโรสตํ โคมยํ โคธโน’’อิจฺจาทีสุ **โคปร**สทฺทาทโยปิ **มโน**คณาทิกภาวํ อาปชฺชนฺตีติ? นาปชฺชนฺติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา –

เอตฺถ **มโน**คณาทีนํ, อนฺต**โสฺส**ตฺตํ ปฏิจฺจิทํ;
‘‘ม**โชฺฌ**การา’’ติ วจนํ, วุตฺตํ น ตฺวาคมาทิกํฯ

‘‘ปโรสตํ โคมย’’นฺติ-อาทีสุ **อมโน**คโณ;
ปุพฺพภูตํ ปทํ **โอ**สฺสา-คมตฺตา’นิจฺจตาย จฯ

ตสฺมา นาปชฺชนฺติฯ อิติ สพฺพถาปิ **อมโน**คณลกฺขณํ นิเสฺสสโต ทสฺสิตํฯ อิเจฺจวํ **มโน**คณวิภาวนายํ **มโน**คโณ **มโน**คณาทิโก **อมโน**คโณ จาติ ติธา เภโท เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **มโน**คเณ ปริยาปนฺนสทฺทานํ สมาสํ ปตฺวา ‘‘อพฺยคฺคมนโส นโร, ถิรเจตสํ กุลํ, สเทฺธยฺยวจสา อุปาสิกาติอาทินา ลิงฺคตฺตยวเสน อญฺญถาปิ รูปานิ ภวนฺติฯ เอตฺถ ปน เกจิ เอวํ วทนฺติ ‘‘ยทา **มน**สโทฺท สกเตฺถ อวตฺติตฺวา ‘อพฺยโคฺค มโน ยสฺส โสยํ อพฺยคฺคมนโส, อลีโน มโน ยสฺส โสยํ อลีนมนโส’ติ เอวํ อญฺญเตฺถ วตฺตติ, ตทา **ปุริส**นเยเนว นามิกปทมาลา ลพฺภติ, น **มโน**คณนเยนา’’ติฯ ตํ น คเหตพฺพํ อุภินฺนมฺปิ ยถารหํ ลพฺภนโตฯ ตถา หิ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปุคฺคลาเปกฺขนวเสน ‘‘ขนฺติโสรจฺจเมตฺตาทิ-คุณภูสิตเจตโสฯ อเชฺฌสนํ คเหตฺวานา’’ติ เอตฺถ **มโน**คณนโย ทิสฺสติฯ **ตฏฺฏีกายมฺปิ** ‘‘อเชฺฌสิโต ทาฐานาค-เตฺถเรน ถิรเจตสา’’ติ **มโน**คณนโย ทิสฺสติ, ตสฺมา เตสํ วจนํ น คเหตพฺพํฯ เอวํ วทนฺตา จ เต **อพฺยคฺคมน**สทฺทาทีนํ **อพฺยคฺคมนส**อิจฺจาทินา **ส**การนฺตปกติภาเวน ฐเปตพฺพภาวํ วิพฺภนฺตมติวเสน จิเนฺตตฺวา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ, ทฺวีสุ จ วจเนสุ **ปุริส**นเยน โยเชตพฺพตํ มญฺญนฺติฯ เอวญฺจ สติ ‘‘คุณภูสิตเจตโส, ถิรเจตสา’’ติ ฉฏฺฐีจตุตฺถีตติยารูปานิ นสิยุํ, อญฺญานิเยว อนภิมตานิ รูปานิ สิยุํฯ ยสฺมา สิยุํ, ตสฺมา เอวํ อคฺคเหตฺวา อยํ วิเสโส คเหตโพฺพฯ

ยตฺถ หิ สมาสวเสน **มน**สโทฺท **เจต**สทฺทาทโย จ สกเตฺถ อวตฺติตฺวา อญฺญเตฺถ วตฺตนฺติ, ตตฺถ **ส**การาคมานํ ปทานํ นามิกปทมาลา **ปุริส**นเยน จ **มโน**คเณ **มน**นเยน จ ยถารหํ ลพฺภติฯ นิ**สฺส**การาคมานํ ปน **ปุริส**นเยเนว ลพฺภติฯ ยตฺถ ปน สมาสวิสเยเยว **มนา**ทิสทฺทา สกเตฺถ วตฺตนฺติ, ตตฺถ นิ**สฺส**การาคมานํ นามิกปทมาลา **ปุริส**นเยน จ **มโน**คเณ **มน**นเยน จ ลพฺภติฯ

อิทานิ อิมสฺสตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ, สทฺทคตีสุ จ วิญฺญูนํ โกสลฺลุปฺปาทนตฺถํ ยถาวุตฺตานํ ปทานํ ปทมาลา ฐิธา กตฺวา ทสฺสยิสฺสาม – ‘‘พฺยาสโตฺต มโน ยสฺส โสยํ พฺยาสตฺตมนโส นโร’’ติ เอวมจฺจนฺตํ ปุคฺคลาเปกฺขกสฺส อิมสฺส ปทสฺส –

พฺยาสตฺตมนโส นโร, พฺยาสตฺตมนสา นราฯ พฺยาสตฺตมนสํ นรํ, พฺยาสตฺตมนเส นเรฯ พฺยาสตฺตมนสา, พฺยาสตฺตมเนน นเรน, พฺยาสตฺตมเนหิ, พฺยาสตฺตมเนภิ นเรหิฯ พฺยาสตฺตมนโส, พฺยาสตฺตมนสฺส นรสฺส, พฺยาสตฺตมนานํ นรานํฯ พฺยาสตฺตมนา, พฺยาสตฺตมนสฺมา, พฺยาสตฺตมนมฺหา นรา, พฺยาสตฺตมเนหิ, พฺยาสตฺตมเนภิ นเรหิฯ พฺยาสตฺตมนโส, พฺยาสตฺตมนสฺส นรสฺส, พฺยาสตฺตมนานํ นรานํฯ พฺยาสตฺตมนสิ, พฺยาสตฺตมเน, พฺยาสตฺตมนสฺมิํ, พฺยาสตฺตมนมฺหิ นเร, พฺยาสตฺตมเนสุ นเรสุฯ โภ พฺยาสตฺตมนส นร, ภวโนฺต พฺยาสตฺตมนสา นราติ นามิกปทมาลา ภวติฯ

เอวํ **ส**การาคมสฺส ลพฺภมานาลพฺภมานตา ววตฺถเปตพฺพาฯ เอตฺถ หิ ปฐมาทุติยาวิภตฺตีนํ เอกวจนพหุวจนฏฺฐาเน จ ตติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสตฺตมีนํ เอกวจนฏฺฐาเน จ ยถารหํ **สา**คโม ภวติ อาเทสสรวิภตฺติสรปรตฺตาฯ อยญฺจ นโย สุขุโม สาธุกํ มนสิ กาตโพฺพฯ

อปโร นโย – ‘‘พฺยาสโตฺต มโน ยสฺส โสยํ พฺยาสตฺตมโน’’ติ เอวมฺปิ ปุคฺคลาเปกฺขกสฺส อิมสฺส ปทสฺส ‘‘พฺยาสตฺตมโน นโร, พฺยาสตฺตมนา นราฯ พฺยาสตฺตมนํ นร’’นฺติอาทินา **ปุริส**นเยเนว นามิกปทมาลา ภวติฯ เอตฺถ ปน สพฺพถาปิ **สา**คโม นตฺถิฯ อปโรปิ นโย – ‘‘พฺยาสโตฺต จ โส มโน จาติ พฺยาสตฺตมโน’’ติ เอวํ จิตฺตาเปกฺขกสฺสปิ อิมสฺส ปทสฺส ‘‘พฺยาสตฺตมโน, พฺยาสตฺตมนาฯ พฺยาสตฺตมนํ, พฺยาสตฺตมเนฯ พฺยาสตฺตมนสา, พฺยาสตฺตมเนนา’’ติอาทินา **มโน**คเณ **มน**นเยน นามิกปทมาลา ภวติ, เอตฺถ ปน ตติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสตฺตมีนํ เอกวจนฏฺฐาเนเยว **สา**คโม ภวติ อาเทสสรปรตฺตาฯ ยถา จ เอตฺถ, เอวํ ‘‘อลีนมนโส นโร’’ติอาทีสุปิ อยํ ติวิโธ นโย เวทิตโพฺพฯ

นปุํสกลิงฺเค ปน วตฺตพฺเพ ‘‘พฺยาสตฺตมนสํ กุลํ, พฺยาสตฺตมนานิ กุลานิฯ พฺยาสตฺตมนสํ กุลํ, พฺยาสตฺตมนานิ กุลานิฯ พฺยาสตฺตมนสา กุเลนา’’ติอาทินา นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เอตฺถ ปน ปฐมาทุติยาตติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสตฺตมีนํ เอกวจนฏฺฐาเนเยว ยถารหํ **สา**คโม ภวติ อาเทสสรวิภตฺติสรปรตฺตา, อยมฺปิ นโย สุขุโม สาธุกํ มนสิ กาตพฺโพฯ

อิตฺถิลิงฺเค ปน วตฺตพฺเพ ‘‘พฺยาสตฺตมนสา อิตฺถี’’ติ เอวํ ปฐเมกวจนฏฺฐาเนเยว **สา**คมํ วตฺวา ตโต ‘‘พฺยาสตฺตมนา, พฺยาสตฺตมนาโย อิตฺถิโยฯ พฺยาสตฺตมนํ อิตฺถิ’’นฺติ **กญฺญา**นเยน โยเชตพฺพาฯ ‘‘เอวํ สเทฺธยฺยวจสา อุปาสิกา, สเทฺธยฺยวจาโย อุปาสิกาโยฯ สเทฺธยฺยวจํ อุปาสิก’’นฺติอาทินาปิฯ ‘‘พฺยาสตฺตมนํ กุลํ, พฺยาสตฺตมนา อิตฺถี’’ติอาทินา ปน **จิตฺตกญฺญา**นเยน โยเชตพฺพาฯ เอตฺถ ปน สพฺพถาปิ **สา**คโม นตฺถิฯ

โสตูนํ ญาณปฺปเภทชนนตฺถํ อปราปิ นามิกปทมาลาโย ทสฺสยิสฺสาม สหนิพฺพจเนน – มโน เอว มานสํ, สมุสฺสาหิตํ มานสํ ยสฺส โสยํ สมุสฺสาหิตมานโสฯ ‘‘สมุสฺสาหิตมานโส, สมุสฺสาหิตมานสาฯ สมุสฺสาหิตมานสํ, สมุสฺสาหิตมานเสฯ สมุสฺสาหิตมานเสนา’’ติ **ปุริส**นเยน โยเชตพฺพาฯ สุนฺทรา เมธา อสฺส อตฺถีติ สุเมธโสฯ ‘‘สุเมธโส, สุเมธสาฯ สุเมธสํ, สุเมธเสฯ สุเมธเสนา’’ติ **ปุริส**นเยน, เอวํ ‘‘ภูริเมธโส’’ติอาทีนมฺปิฯ ตตฺริเม ปโยคา –

‘‘ยํ วทนฺติ สุเมโธติ, ภูริปญฺญํ สุเมธสํ;
กึ นุ ตมฺหา วิปฺปวสิ, มุหุตฺตมปิ ปิงฺคิย;
โคตมา ภูริปญฺญาณา, โคตมา ภูริเมธสาฯ

นาหํ ตมฺหา วิปฺปวสามิ, มุหุตฺตมปิ พฺราหฺมณ;
โคตมา ภูริปญฺญาณา, โคตมา ภูริเมธสา’’ติฯ

อิตฺถิลิงฺเค วตฺตพฺเพ ‘‘สมุสฺสาหิตมานสา สุเมธสา’’ติ รูปานิ, นปุํสเก วตฺตพฺเพ ‘‘สมุสฺสาหิตมานสํ สุเมธส’’นฺติ รูปานิ, **กญฺญา จิตฺต**นเยน เอเตสํ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคฏฺฐาเน อิตฺถิลิงฺคาทิวินิจฺฉโย นยปฺปกาสนตฺถํ กโตฯ วิเสสโต หิ **โอ**การนฺตกถาเยว อิธาธิเปฺปตาฯ อปิจ โลเก นีติ นาม นานปฺปกาเรหิ กถิตา เอว โสภติ, อยญฺจ สาสเน นีติ, ตสฺมา นานปฺปกาเรหิ กถิตาติฯ

สพฺพานิ นยโต เอวํ, **โอ**การนฺตปทานิเม;
ปุลฺลิงฺคานิ ปวุตฺตานิ, สาสนตฺถํ มเหสิโนฯ

วิเสโส เตสุ เกสญฺจิ, ปาฬิยํ โย ปทิสฺสติ;
ปจฺจตฺตวจนฏฺฐาเน, ปกาเสสฺสามิ ตํ’ธุนาฯ

‘‘วนปฺปคุมฺเพ ยถ ผุสฺสิตเคฺค’’, อิติอาทินเยน หิ;
กตฺถโจทนฺตปุลฺลิงฺค-รูปานิ อญฺญถา สิยุํฯ

ปจฺจตฺตวจนิเจฺจว, ตญฺจ รูปํ ปกาสเย;
‘‘ปจฺจเตฺต ภุมฺมนิเทฺทโส’’, อิติ ภาสนฺติ เกจนฯ

ตตฺร กานิจิ สุตฺตปทานิ ทเสฺสสฺสาม – นตฺถิ อตฺตกาเร, นตฺถิ ปรกาเร, นตฺถิ ปุริสกาเร, ปริยนฺตกเต สํสาเร, ชีเว สตฺตเม, น เหวํ วตฺตพฺเพ, พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา

ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตีติฯ อิมานิ เอกวจนพหุวจนวเสน ทฺวิธา คเหตพฺพานิฯ ปจฺจเตฺตกวจน พหุวจนานญฺจ **เอ**การาเทโส เวทิตโพฺพฯ

เย ปน ‘‘วนปฺปคุเมฺพติ ปจฺจตฺตวจนสฺส ภุมฺมวจนนิเทฺทโส’’ติ วทนฺติ, เต วตฺตพฺพา ‘‘ยทิ วนปฺปคุเมฺพติ ปจฺจตฺตวจนสฺส ภุมฺมวจนนิเทฺทโส, เอวญฺจ สติ ‘ถาลิยํ โอทนํ ปจตี’ติ เอตฺถ วิย อาธารสฺติสมฺภวโต ‘คิมฺหาน มาเส ปฐมสฺมึ คิเมฺห’ติ อิทํ กตรตฺถํ โชเตตี’’ติ? เต ว เทยฺยุํ ‘‘น มยํ โภ ‘วนปฺปคุเมฺพติ อิทํ ภุมฺมวจน’นฺติ วทาม, อถ โข ‘ปจฺจตฺตวจนสฺส ภุมฺมวจน นิเทฺทโส’ติ วทามา’’ติฯ เอวมฺปิ โทโสเยว ตุมฺหากํ, นนุ ‘‘สเงฺฆ โคตมิ เทหี’’ติ เอตฺถาปิ สมฺปทานวจนสฺส ภุมฺมวจนนิเทฺทโสติ วุเตฺตปิ สงฺฆสฺส ทานกฺริยาย อาธารภาวโต ‘‘สเงฺฆ’’ติ วจนํ สุณนฺตานํ อาธารสฺติ จ อาธารปริกโปฺป จ โหติเยวฯ น หิ สกฺกา เอวํ ปวตฺตํ จิตฺตํ นิวาเร ตุํ, ตสฺมา เอตฺถ เอวํ ปน วิเสโส คเหตโพฺพ ‘‘ปจฺจตฺตวจนสฺสปิ กตฺถจิ ภุมฺมวจนสฺส วิย รูปํ โหตี’’ติฯ เอวญฺหิ คหิเต น โกจิ วิโรโธฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ นิรุตฺติปฺปเภทกุสโล โลกานุกมฺป โก ภควา ปจฺจตฺตวจนวเสน นิทฺทิสิตเพฺพ สติ เอวํ อนิทฺทิสิตฺวา โลกสฺส สโมฺมหมุปฺปาทย โนฺต วิย กถํ ภุมฺมวจนนิเทฺทสํ กริสฺสติ, ตสฺมา สทฺทสามญฺญเลสมตฺตํ คเหตฺวา ‘‘ภุมฺมวจนนิ เทฺทโส’’ติ น วตฺตพฺพํฯ ยทิ สทฺทสามญฺญํ คเหตฺวา ภุมฺมวจนนิเทฺทสํ อิจฺฉถ, ‘‘ปจฺจเตฺตกว จนสฺส อุปโยคพหุวจนนิเทฺทโส’’ติปิ อิจฺฉิตพฺพํ สิยาฯ

อปิจ ตเถว ‘‘อตฺตกาเร’’ติ ปจฺจตฺตวจนสฺส ภุมฺมวจนนิเทฺทเส สติ อาธารสฺติสมฺภวโต ‘‘อตฺตการสฺมึ กิญฺจิ วตฺถุ นตฺถี’’ติ อนธิเปฺปโต อโตฺถ สิยา, น ปน ‘‘อตฺตกาโร นตฺถี’’ติ อธิ เปฺปโต อโตฺถฯ ‘‘อุปโยคพหุวจนนิเทฺทโส’’ติ คหเณปิ อุปโยคตฺถสฺส **นตฺถิ**สเทฺทน อวตฺตพฺพตฺตา โทโสเยว สิยา, **อตฺถิ**สทฺทาทีนํ วิย ปน **นตฺถิ**สทฺทสฺสปิ ปฐมาย โยคโต ‘‘อตฺ ตกาเร’’ติ อิทํ ปจฺจตฺตวจนเมวาติ วิญฺญายติฯ ‘‘พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺ ขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติ เอตฺถาปิ ปจฺจตฺตวจนสฺส ‘‘ภุมฺมวจนนิเทฺทโส’’ติ วา ‘‘อุปโยควจนนิ เทฺทโส’’ติ วา คหเณ สติ ‘‘พาลา จ ปณฺฑิตา จา’’ติ เอตฺตกมฺปิ วตฺตุํ อชานนโทโส สิยา, ‘‘กริสฺสนฺตี’’ติ ปทโยคโต ปน ‘‘พาเล จา’’ติอาทิ ปจฺจตฺตวจนเมวาติ วิญฺญายติฯ ยถา ปน นิคฺคหีตาคมวเสนุจฺจาริเต ‘‘จกฺขุํ อุทปาที’’ติ ปเท ปจฺจตฺตวจนสฺส ‘‘จกฺขุํ เม เทหิ ยาจิโต’’ติ เอตฺถ อุปโยควจเนน สฺติวเสน สมานเตฺตปิ ปจฺจตฺตวจนโตฺถเยว โสตาเร ปฏิภาติ ‘‘อุทปา ที’’ติอาขฺยาเตน กถิตตฺตา, น ปน วิภตฺติวิปลฺลาสตฺถภูโต อุปโยควจนโตฺถ ‘‘อุทปาที’’ติอาขฺ ยาเตน อวจนียตฺตา, ‘‘จกฺขุํ อุทปาที’’ติ หิ ภควตา วุตฺตกาเล โก ‘‘จกฺขุํ อุทปาที’’ติ ปทํ ปริ วตฺติตฺวา อตฺถมาจิกฺขติ, ตถา ‘‘พาเล ปณฺฑิเต’’ติอาทีนมฺปิ ปจฺจตฺตวจนานํ อปเรหิ ‘‘พาเล ปณฺฑิเต’’ติอาทีหิ ภุโมฺมปโยควเจนหิ สฺติวเสน สมานเตฺตปิ ปจฺจตฺตวจนโตฺถเยว โสตาเร ปฏิภาติ, น อิตรวจนโตฺถ ยถาปโยคํ อตฺถสฺส คเหตพฺพตฺตาฯ อิติ ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, พาเล, ปณฺฑิเต’’ติอาทีนํ สุทฺธปจฺจตฺตวจนตฺตเมฺพว สารโต ปเจฺจตพฺพํ, น สฺติสามเญฺญน ภุโมฺม ปโยควจนตฺตํฯ

ยํ ปนาจริเยน **ชาตกฏฺฐกถายํ** –

‘‘ตโย คิริํ ติอนฺตรํ กามยามิ,
ปญฺจาลา กุรุโย เกกเก จ;
ตตฺตุตริ พฺราหฺมณ กามยามิ,
ติกิจฺฉ มํ พฺราหฺมณ กามนีต’’นฺติ –

อิมสฺส **กามนีต**ชาตกสฺส สํวณฺณนายํ ‘‘เกกเก จาติ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํ, เตน เกกกสฺส รฏฺฐํ ทเสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ วทโนฺต จ โส ‘‘ปุริเส ปสฺสติ, ปุริเส ปติฏฺฐิต’’นฺติ, ‘‘ปสฺสามิ โลเก สธเน มนุเสฺส’’ติ จ อาทีสุ เยภุเยฺยน ‘‘ปุริเส, โลเก, สธเน, มนุเสฺส’’ติอาทีนํ อุปโยคพหุวจน ภุเมฺมกวจนภาเวน อาคตตฺตา ปจฺจเตฺตกวจนพหุวจนภาวสฺส ปน อปากฏตฺตา เยภุยฺยปฺปวตฺติํ สนฺธาย ‘‘อิทมฺปิ ตาทิสเมวา’’ติ มญฺญมาโน วทติ มเญฺญฯ อาจริยา หิ กตฺถจิ อตฺตโน รุจิยาปิ วิสุํ วิสุํ กเถนฺติฯ อยํ ปน อมฺหากํ รุจิ – ‘‘เกกเก’’ติ อิทํ ปจฺจตฺตวจนเมว ‘‘ปญฺจาลา, กุรุโย’’ติ สหชาตปทานิ วิย, รฏฺฐวาจกตฺตา ปน ‘‘กุรุโย’’ติ ปทมิว พหุวจนวเสน วุตฺตํฯ น หิ ภควา ‘‘ขตฺติโย, พฺราหฺมโณ, เวโสฺส’’ติอาทีสุ วิย สมานวิภตฺตีหิ นิทฺทิสิตเพฺพสุ สหชาตปเทสุ ปจฺฉิมํ อุปโยควจนวเสน นิทฺทิเสยฺย, ยุตฺติ จ น ทิสฺสติ ‘‘ปญฺจาลา’’ติ, ‘‘กุรุโย’’ติ ปจฺจตฺตวจนํ วตฺวา ‘‘เกกเก’’ติ อุปโยควจนสฺส วจเน, ตสฺมา ‘‘เกกเก’’ติ อิทํ ปจฺจตฺตวจนเมวฯ ตถา หิ **สนฺธิวิโสธน**วิธายโก อาจริโย ตาทิสานํ ปทานํ ปจฺจตฺตวจนตฺตเมญฺญว วิภาเวโนฺต สามํ กเตปกรเณ ‘‘วนปฺปคุโมฺพ วนปฺปคุเมฺพ, สุขํ ทุกฺขํ ชีโว, สุเข ทุเกฺข ชีเว’’ติ อาห, **ฏีกาย**มฺปิ จ เตสํ ปจฺจตฺตวจนภาวเมว วิภาเวโนฺต ‘‘วนปฺปคุโมฺพ, สุขํ, ทุกฺขํ, ชีโว’’ติ สาธนียํ รูปํ ปติฏฺฐเปตฺวา นิคฺคหีตโลปวเสน **อกาโรการาน**ญฺจ **เอ**การาเทสวเสน ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, สุเข, ทุเกฺข, ชีเว’’ติ รูปนิปฺผตฺติมาหฯ สา ปาฬินยานุ กูลาฯ **กจฺจายนา**จริเยนปิ ปาฬินยํ นิสฺสาย ‘‘ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ’’ติ ปจฺจตฺตพหุวจนปทํ วุตฺตํฯ เตนาห วุตฺติยํ ‘‘เทฺว ปทานิ ตุลฺยาธิกรณานี’’ติฯ ‘‘ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ’’ติ จ อิทํ ‘‘อฏฺฐ นาคาวาสสตานี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อฏฺฐ นาคาวาสสเต’’ติ ปทมิว วุจฺจตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เกจิ ปน เตสํ ภุเมฺมกวจนตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ยทิ ‘‘วนปฺปคุเมฺพ’’ติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนํ, ‘‘เกกเก’’ติ จ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํ, ‘‘เอเสเส เอเก เอกเฏฺฐ’’ติ เอตฺถ ‘‘เอเสเส’’ติ อิมานิปิ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนานิ วา สิยุํ, อุปโยควจนานิ วาฯ ยเถตานิ เอวํวิธานิ น โหนฺติ, สุทฺธปจฺจตฺตวจนานิเยว โหนฺติ, ตถา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, เกกเก’’ติอาทีนิปิ ตถาวิธานิ น โหนฺติ, สุทฺธปจฺจตฺตวจนานิเยว โหนฺติฯ อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, พาเล, ปณฺฑิเต, เกกเก’’ติ, ‘‘วิรเตฺต โกสิยายเน, อฏฺฐ นาคาวาสสเต, เก ปุริเส, เอเสเส’’ติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปุริสลิงฺคอิตฺถิลิงฺคนปุํสกลิงฺคสพฺพนามเอกวจนอเนกวจนวเสน สาสนวเร ฐิตานํ ปทานํ นิปฺผตฺติ ปจฺจเตฺตกวจนปุถุวจนาน**เม**การาเทสวเสเนว ภวตีติ อวสฺสมิทํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ เอวํ ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, พาเล, ปณฺฑิเต’’ติอาทีนํ สุทฺธปจฺจตฺตวจนตา อตีว สุขุมา ทุพฺพิเญฺญยฺยา, สเทฺธน กุลปุเตฺตน อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา ตทุปเทสํ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ชานิตพฺพาฯ พุทฺธวจนสฺมิญฺหิ สทฺทโต จ อตฺถโต จ อธิปฺปายโต จ อกฺขรจินฺตกานํ ญาณจกฺขุสมฺมุยฺหนฏฺฐานภูตา ปาฬินยา วิวิธา ทิสฺสนฺติฯ

ตตฺถ สทฺทโต ตาว อิทํ สมฺมุยฺหนฏฺฐานํ – ‘‘วิรตฺตา โกสิยายนี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘วิรเตฺต โกสิยายเน’’ติ อิตฺถิลิงฺคปจฺจตฺตวจนํ ทิสฺสติ, ‘‘โก ปุริโส’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘เก ปุริเส’’ติ สพฺพนามิกปจฺจตฺตวจนํ ทิสฺสติ, ‘‘กินฺนาโม เต อุปชฺฌาโย’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘โกนาโม เต อุปชฺฌาโย’’ติ สมาสปทํ ปุลฺลิงฺควิสยํ ทิสฺสติฯ กิํ นามํ เอตสฺสาติ โกนาโมติ หิ สมาโสฯ เตน ‘‘โกนามา อิตฺถี, โกนามํ กุล’’นฺติ อยมฺปิ นโย คเหตโพฺพฯ ‘‘กฺว เต พลํ มหาราชา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘โก เต พลํ มหาราชา’’ติ เอตฺถ **กฺว**สเทฺทน อีสกํ สมานสุติโก สตฺตมิยโนฺต **โก**สโทฺท ทิสฺสติ, **กฺว โก**สทฺทา หิ อญฺญมญฺญมีสกสมานสุติกาฯ ตถา ‘‘อิธ เหมนฺตคิเมฺหสุ, อิธ เหมนฺตคิมฺหิสุ, น เตนตฺถํ อพนฺธิ โส, น เตนตฺถํ อพนฺธิสู’’ติ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

อตฺถโต ปน อิทํ สมฺมุยฺหนฏฺฐานํ – ‘‘ยํ น กญฺจนเทฺวปิญฺฉ, อเนฺธน ตมสา คต’’นฺติ เอตฺถ **น**กาโร ‘‘กต’’นฺติ อิมินา สมฺพนฺธิตโพฺพฯ น กตนฺติ กตํ วิยาติ อโตฺถฯ เอตฺถ หิ **น**กาโร อุปมาเน วตฺตติ, น ปฏิเสเธฯ

‘‘อสฺสโทฺธ อกตญฺญู จ,
สนฺธิเจฺฉโท จ โย นโร;
หตาวกาโส วนฺตาโส,
ส เว อุตฺตมโปริโส’’ติ

เอวมาทีนิปิ อญฺญานิ โยเชตพฺพานิฯ

อธิปฺปายโต อิทํ สมฺมุยฺหนฏฺฐานํ – ‘‘ตณฺหํ อสฺมิมานํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโย ทฺวาทสาย ตนนิสฺสิตํ นนฺทิราคญฺจ หนฺตฺวา พฺราหฺมโณ อนีโฆ ยาตี’’ติ วตฺตเพฺพปิ ตถา อวตฺวา ตเมวตฺถํ คเหตฺวา อเญฺญน ปริยาเยน

‘‘มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา, ราชาโน เทฺว จ ขตฺติเย;
รฏฺฐํ สานุจรํ หนฺตฺวา, อนีโฆ ยาติ พฺราหฺมโณ’’ติ

วุตฺตํฯ

‘‘วนํ ฉินฺทถ มา รุกฺขํ, วนโต ชายเต ภยํ;
เฉตฺวา วนญฺจ วนถํ, นิพฺพนา โหถ ภิกฺขโว’’ติ

เอวมาทีนิปิ อญฺญานิ โยเชตพฺพานิฯ เอวํ พุทฺธวจเน สทฺทโต จ อตฺถโต จ อธิปฺปายโต จ อกฺขรจินฺตกานํ ญาณจกฺขุสมฺมุยฺหนฏฺฐานภูตา ปาฬินยา วิวิธา ทิสฺสนฺติฯ ยถาห –

‘‘ชานนฺตา อปิ สทฺทสตฺถมขิลํ มุยฺหนฺติ ปาฐกฺกเม,
เยภุเยฺยน หิ โลกนีติวิธุรา ปาเฐ นยา วิชฺชเร;
ปณฺฑิจฺจมฺปิ ปหาย พาหิรคตํ เอเตฺถว ตสฺมา พุโธ,
สิเกฺขยฺยามลธมฺมสาครตเร นิพฺพานติตฺถูปเค’’ติฯ

เอวํ ปาฬินยานํ ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ, พาเล จ, ปณฺฑิเต จา’’ติอาทีนํ สุทฺธปจฺจตฺตวจนตฺตเญฺญว สารโต ปเจฺจตพฺพํ, น สุติสามเญฺญน ภุโมฺมปโยควจนตฺตํ ภุโมฺม ปโยควจเนหิ เตสํ สมานสุติกเตฺตปิ ปจฺจตฺตโชตกตฺตาฯ สมานสุติกาปิ หิ สทฺทา อตฺถปฺปกรณลิงฺคสทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธาทิวเสน อตฺถวิเสสโชตกา ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ‘‘สีโห คายตี’’ติ วุเตฺต ‘‘เอวํนามโก ปุริโส’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘สีโห นงฺคุฏฺฐํ จาเลตี’’ติ วุเตฺต ปน ‘‘มิคราชา’’ติ วิญฺญายติฯ เอวํ อตฺถวเสน สมานสุติกานํ อตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ สงฺคาเม ฐตฺวา ‘‘สินฺธวมาเนหี’’ติ วุเตฺต ‘‘อโสฺส’’ติ วิญฺญายติฯ โรคิสาลายํ ปน ‘‘สินฺธวมาเนหี’’ติ วุเตฺต ‘‘ลวณ’’นฺติ วิญฺญายติฯ เอวํ ปกรณวเสน สมานสุติกานํ อตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ ‘‘อิสฺสา’’ติ วุเตฺต ‘‘เอวํนามิกา ธมฺมชาตี’’ติ วิญฺญายติฯ ‘‘อิโสฺส’’ติ วุเตฺต ปน ‘‘อจฺฉมิโค’’ติ วิญฺญายติฯ เอวํ ลิงฺควเสน เอกเทสสมานสุติกานํ อตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ ‘‘เทวทตฺตํ ปโกฺกส ฆฏธารกํ ทณฺฑธารก’’นฺติอาทีสุปิ ฆฏทณฺฑาทีนิ ลิงฺคํ, ตถาปิ สมานสุติกาธิการตฺตา น ตํ อิธาธิเปฺปตํฯ

‘‘อิสฺสา อุปฺปชฺชตี’’ติ จ ‘‘อิสฺสา ปุริสมนุพนฺธึสู’’ติ จ วุตฺต ปน สพฺพถา สมานสุติกานํ สทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน ยถาวุตฺตตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ ตถา ‘‘สีโห ภิกฺขเว มิคราชา สายนฺหสมยํ อาสยา นิกฺขมตี’’ติ วุตฺต ‘‘มิคาธิโป เกสรสีโห’’ติ วิญฺญายติฯ ‘‘สีโห สมณุเทฺทโส, สีโห เสนาปตี’’ติ จ วุตฺต ปน ‘‘สีโห นาม สามเณโร, สีโห นาม เสนาปตี’’ติ วิญฺญายติฯ เอวมฺปิ สทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน สมานสุติกานํ อตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ ‘‘อทฺทสํสุ โข ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู สตฺตรสวคฺคิเย ภิกฺขู วิหารํ ปฏิสงฺขโรเนฺต’’ติ เอวมฺปิ สทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน สมานสุติกานํ ปจฺจโตฺตปโยคตฺถสงฺขาตอตฺถวิเสสโชตนํ ภวติฯ ตถา ‘‘สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจา’’ติ เอวมฺปิ สทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน สมานสุติกานํ อาลปนตฺถปจฺจตฺตตฺถสงฺขาตอตฺถวิเสสโชตนํ ภวติ, ตสฺมา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ ยถ ผุสฺสิตเคฺค’’ติอาทีนิ ภุมฺมปโยควจเนหิ สทิสเตฺตปิสทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน สุทฺธปจฺจตฺตวจนานีติ คเหตพฺพานิฯ ปจฺจเตฺตกวจนพหุวจนานํ เอว หิ **เอ**การาเทสวเสน เอวํวิธานิ รูปานิ ภวนฺติ ภุมฺมปโยควจนานิ วิยาติฯ นนุ จ โภ เอวํวิธานํ รูปานํ ปาฬิยํ ทิสฺสนโต **‘เอ**การนฺตมฺปิ ปุลฺลิงฺคํ อตฺถี’ติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพํ, **โอ**การนฺตภาโวคธรูปวิเสสตฺตา เตสํ รูปานํฯ อาเทสวเสน หิ สิทฺธตฺตา วิสุํ **เอ**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา ปุลฺลิงฺคานํ ยถาวุตฺตสตฺตวิธตาเยว คเหตพฺพาติฯ

เกจิ ปน วเทยฺยุํ ‘‘ยายํ **ปุริส**สทฺทนยํ คเหตฺวา ‘ภูโต, ภูตาฯ ภูต’นฺติอาทินา สเพฺพส**โม**การนฺตปทานํ นามิกปทมาลา วิภตฺตา, ตตฺถ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ กิมตฺถํ น วุตฺตานี’’ติ? วิเสสทสฺสนตฺถํฯ ตาทิสานิ หิ จตุเตฺถกวจนรูปานิ ปาฬิยํ โปราณฎฺฐกถาสุ เย จ อุปปริกฺขิยมาเน ‘‘คตฺยตฺถกมฺมนิ, นยนตฺถกมฺมนิ, วิภตฺติวิปริณาเม, ตทเตฺถ จา’’ติ สเงฺขปโต อิเมสุ จตูสุเยว ฐาเนสุ, ปเภทโต ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ ทิสฺสนฺติฯ ทานโรจนธารณ**นโม**โยคาทิเภเท ปน ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเย น ทิสฺสนฺติ, อิติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ น วุตฺตานีติฯ นนุ ทานกฺริยาโยเค ‘‘อภิรูปาย กญฺญา เทยฺยา’’ติ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตรูปทสฺสนโต อิมสฺมิมฺปิ **สทฺทนีติปฺปกรเณ** ‘‘ปุริสาย, ภูตายา’’ติอาทีนิ วตฺตพฺพานิ, เอวํ สเนฺต กสฺมา ‘‘ทานโรจนธารณ**นโม**โยคาทิเภเท ปน ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเย น ทิสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตนฺติ? อปาฬินยตฺตาฯ ‘‘อภิรูปาย กญฺญา เทยฺยา’’ติ อยญฺหิ สทฺทสตฺถโต อาคโต นโย, น พุทฺธวจนโตฯ พุทฺธวจนญฺหิ ปตฺวา ‘‘อภิรูปสฺส กญฺญา เทยฺยา’’ติ ปทรูปํ ภวิสฺสตีติฯ นนุ จ โภ **นโม**โยคาทีสุปิ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทโส ทิสฺสตีติฯ สาสนาวจราปิ หิ นิปุณา ปณฺฑิตา ‘‘นโม พุทฺธายา’’ติอาทีนิ วตฺวา รตนตฺตยํ วนฺทนฺติฯ เกจิ ปน –

> ‘‘นโม พุทฺธาย พุทฺธสฺส,
> นโม ธมฺมาย ธมฺมิโน;
> นโม สงฺฆาย สงฺฆสฺส,
> นโมกาเรน โสตฺถิ เม’’ติ จ,
>
> ‘‘มุเข สรสิ สมฺผุเลฺล, นยนุปฺปลปงฺกเช;
> ปาทปงฺกชปูชาย, พุทฺธาย สตตํ ทเท’’ติ จ,

‘‘นโร นรํ ยาจติ กิญฺจิ วตฺถุํ, นเรน ทูโต ปหิโต นรายา’’ติ จ คาถารจนมฺปิ กุพฺพนฺตีติ? สจฺจํ, สาสนาวจราปิ นิปุณา ปณฺฑิตา ‘‘นโม พุทฺธายา’’ติอาทีนิวตฺวา รตนตฺตยํ วนฺทนฺติ, คาถารจนมฺปิ กุพฺพนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ เต สทฺทสเตฺถ กตปริจยวเสน สทฺทสตฺถโต นยํ คเหตฺวา ตถารูปา คาถาปิ จุณฺณิยปทานิปิ อภิสงฺขโรนฺติ, ‘‘นโม พุทฺธายา’’ติอาทีนิ วตฺวา รตนตฺตยํ วนฺทนฺติฯ เย ปน สทฺทสเตฺถ อกตปริจยา อนฺตมโส พาลทารกา, เตปิ อเญฺญสํ วจนํ สุตฺวา กต

ปริจยวเสน ‘‘นโม พุทฺธาย’’ติอาทีนิ วตฺวา รตนตฺตยํ วนฺทนฺติ, ‘‘นโม พุทฺธสฺสา’’ติ วทนฺตา ปน อปฺปกตราฯ กตฺถจิ หิ ปเทเส กุมารเก อกฺขรสมยํ อุคฺคณฺหาเปนฺตา ครู อกฺขรานมาทิมฺหิ ‘‘นโม พุทฺธาย’’ติ สิกฺขาเปนฺติ, น ปน ‘‘นโม พุทฺธสฺสา’’ติ, เอวํ สเนฺตปิ ปาฬินเย โปราณฎฺฐกถานเย จ อุปปริกฺขิยมาเน ฐเปตฺวา คตฺยตฺถกมฺมาทิฎฺฐานจตุกฺกํ, ปเภทโต สตฺตฎฺฐานํ วา ทานโรจนธารณ**นโม**โยคาทิเภเท ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเย จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ นฺ ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา เกหิจิ อภิสงฺขตานิ ‘‘นโม พุทฺธาย, พุทฺธาย ทานํ เทนฺตี’’ติ ปทานิ ปาฬึ ปตฺวา ‘‘นโม พุทฺธสฺส, พุทฺธสฺส ทานํ เทนฺตี’’ติ อญฺญรูปานิ ภวนฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อยํ ปน ปาฬินยอฎฺฐกถานยานุรูเปน **อายา**เทสสฺส ปโยครจนา – ‘‘พุทฺธาย สรณํ คจฺฉติ, พุทฺธํ สรณํ คจฺฉตี’’ติ วา, ‘‘พุทฺธาย นครํ เนนฺติ, พุทฺธํ นครํ เนนฺตี’’ติ วา, ‘‘พุทฺธาย สกฺกโต ธมฺโม, พุเทฺธน สกฺกโต ธมฺโม’’ติ วา, ‘‘พุทฺธาย ชีวิตํ ปริจฺจชติ, พุทฺธสฺส อตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชตี’’ติ วา, ‘‘พุทฺธาย อเปนฺติ อญฺญติตฺถิยา, พุทฺธสฺมา อเปนฺติ อญฺญติตฺถิยา’’ติ วา , ‘‘พุทฺธาย ธมฺมตา, พุทฺธสฺส ธมฺมตา’’ติ วา, ‘‘พุทฺธาย ปสโนฺน, พุเทฺธ ปสโนฺน’’ติ วา อิติ ปเภทโต อิมํ สตฺตฐานํ วิวเชฺชตฺวา อญฺญตฺถ **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ ตถา หิ –

> ปาเฐ **มหานมกฺการ**-สงฺขาเต สาธุนนฺทเน;
> สมฺปทาเน **นโม**โยเค, **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ

เอตฺถ มหานมกฺการปาโฐ นาม ‘‘นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ ปาโฐฯ อตฺราปิ **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ **วมฺมิกสุเตฺตปิ** ‘‘นโม กโรหิ นาคสฺสา’’ติ เอวํ **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ **อมฺพฎฺฐสุเตฺตปิ** ‘‘โสตฺถิ ภทเนฺต โหตุ รโญฺญ, โสตฺถิ ชนปทสฺส’’ฯ เอวํ **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ

> ‘‘สุปฺปพุทฺธ’’นฺติ ปาฐสฺส, อตฺถสํวณฺณนายปิ;
> สมฺปทาเน **นโม**โยเค, **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ

ตถา หิ

> ‘‘สุปฺปพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ, สทา โคตมสาวกา;
> เยสํ ทิวา จ รโตฺต จ, นิจฺจํ พุทฺธคตา สตี’’ติ

อิมิสฺสา ปาฬิยา อฎฺฐกถายํ ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิกสฺส ปุโตฺต คุฬํ ขิปมาโน พุทฺธานุสฺสตึ อาวเชฺชตฺวา ‘นโม พุทฺธสฺสา’ติ วตฺวา คุฬํ ขิปตี’’ติ **อายา**เทสวชฺชิโต สทฺทรจนาวิเสโส ทิสฺสติฯ สคาถาวคฺควณฺณนายมฺปิ **ธนญฺชานีสุตฺตฎฺฐกถายํ** ‘‘ตฺวํ ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ ขิปิตฺวาปิ กาเสตฺวาปิ ‘นโม พุทฺธสฺสา’ติ ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส นมกฺการํ กโรสี’’ติ **อายา**เทสวชฺชิโต สทฺทรจนาวิเสโส ทิสฺสติฯ ตถา ตตฺถ ตตฺถ ‘‘พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ เทติฯ ตสฺส ปุริสสฺส ภตฺตํ น รุจฺจติฯ สมณสฺส โรจเต สจฺจํ, พุทฺธสฺส ฉตฺตํ ธาเรติ, พุทฺธสฺส สิลาฆเต’’ติอาทินา **อายา**เทสวิวชฺชิโต สทฺทรจนาวิเสโส ทิสฺสติฯ เอวํ ทานโรจนาทีสุ พหูสุ สมฺปทานวิสเยสุ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตํ รูปํ น ทิสฺสติฯ

คตฺยตฺถกมฺมาทีสุ ปน จตูสุ ฐาเนสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘มูลาย ปฎิกเสฺสยฺย, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉตี’’ติ เจตฺถ คตฺยตฺถกมฺมนิ ทิสฺสติฯ เอตฺถ หิ ‘‘มูลํ ปฎิกเสฺสยฺย, อโปฺป สคฺคํ คจฺฉตี’’ติ จ อโตฺถฯ ‘‘ปฎิกเสฺสยฺยา’’ติ เจตฺถ กส คติยนฺติ ธาตุสฺส **ปติ**อุปสเคฺคน วิเสสิตตฺตา ‘‘อากเฑฺฒยฺยา’’ติ อโตฺถ ภวติฯ ‘‘อยํ ปุริโส มม อตฺถกาโม, โย มํ คเหตฺวาน ทกาย เนตี’’ติ

เอตฺถ นยนตฺถกมฺมนิ ทิสฺสติฯ เอตฺถ หิ มํ อุทกํ เนติ, อตฺตโน วสนกโสพฺภํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ ‘‘วิรมถายสฺมโนฺต มม วจนายา’’ติ เอตฺถ วิภตฺติวิปริณาเม ทิสฺสติฯ มม วจนโต วิรมถาติ หิ นิสฺสกฺกวจนวเสน อโตฺถฯ ‘‘มหาคณาย ภตฺตา เม’’ติ เอตฺถาปิ วิภตฺติวิปริณาเม ทิสฺสติฯ มม มหโต หํสคณสฺส ภตฺตาติ หิ สามิวจนวเสน อโตฺถฯ มม หํสราชาติ เจตฺถ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อ สกฺกตา จสฺม ธนญฺจยายา’’ติ เอตฺถาปิ วิภตฺติวิปริณาเม ทิสฺสติฯ มยํ ธนญฺจยสฺส รโญฺญ อ สกฺกตา จ ภวามาติ หิ กตฺตุเตฺถ สามิวจนํฯ ตถา หิ ‘‘ธนญฺจยสฺสา’’ติ วา ‘‘ธนญฺจเยนา’’ติ วา วตฺตเพฺพ เอวํ อวตฺวา ‘‘ธนญฺจยายา’’ติ สมฺปทานวจนํ ทานกฺริยาทิกสฺส สมฺปทานวิสยสฺส อ ภาวโต วิภตฺติวิปริณาเมเยว ยุชฺชติ, ตสฺมา ธนญฺจยราเชน มยํ อสกฺกตา จ ภวามาติ อโตฺถ ค เหตโพฺพฯ อญฺญมฺปิ วิภตฺติวิปริณามฎฺฐานํ มคฺคิตพฺพํฯ

‘‘วิราคาย อุปสมาย นิโรธายา’’ติอาทีนิ ปน อเนกสหสฺสานิ **อายา**เทสสหิตานิ สทฺทรูปานิ ตทเตฺถ ปวตฺตนฺติฯ อฎฺฐกถาจริยาปิ หิ **ธมฺมวินย**สทฺทตฺถํ วเณฺณนฺตา ‘‘ธมฺมานํ วินยายฯ อนวชฺชธมฺมตฺถเญฺหส วินโย, น ภวโภคาทิอตฺถ’’นฺติ ตทตฺถวเสเนว **อายา**เทสสหิตํ สทฺทรูปํ ปยุญฺชึสุ, เอวํ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ คตฺยตฺถกมฺมนิ นยนตฺถกมฺมนิ วิภตฺติวิปริณาเม ตทเตฺถ จาติ อิเมสุ จตูสฺเยว ฐาเนสุ ทิสฺสนฺติ, น ปน ทานโรจนาทิเภเท ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเยฯ ตถา หิ **นิรุตฺติปิฎเก** ‘‘อตฺถายาติ สมฺปทานวจน’’นฺติ **อายา**เท สสหิตํ สทฺทรูปํ วุตฺตํ, **ปุริส**สทฺทาทิวเสน ปน ตาทิสานิ รูปานิ น วุตฺตานิ ตาทิสานํ สทฺทรู ปานํ ยตฺถ กตฺถจิ อปฺปวตฺตนโตฯ **กจฺจายนปฺปกรเณปิ** หิ ‘‘อาย จตุเตฺถกวจนสฺส ตู’’ติ ลกฺขณสฺส วุตฺติยํ ‘‘อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ปุริสายา’’ติ วา ‘‘สมณา ยา’’ติ วา ‘‘พฺราหฺมณายา’’ติ วา น วุตฺตนฺติฯ

เอตฺถ สิยา – นนุ โภ ตเสฺสว วุตฺติยํ ‘‘จตุตฺถีติ กิมตฺถํ ปุริสสฺส มุขํฯ เอกวจนสฺสาติ กิมตฺถํ ปุริสานํ ททาติฯ วาติ กิมตฺถํ ทาตา โหติ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ปุริสาย สมณาย พฺราหฺมณายา’’ติอาทีนิ ปทรูปานิ นยโต ทสฺสิตานิ, เกวลํ ปน **มุข**สทฺท โยคโต พหุวจนภาวโต วิกปฺปนโต จ ‘‘ปุริสายา’’ติอาทีนิ น สิชฺฌนฺติ, **มุข**สทฺทโยคาทิวิรหิ เต ปน ฐาเน อวสฺสํ สิชฺฌนฺตีติ? เอตฺถ วุจฺจเต – ‘‘จตุตฺถีติ กิมตฺถํ ปุริสสฺส มุข’’นฺติ วทโนฺต ‘‘สเจ **อายา**เทโส ภเวยฺย , จตุตฺถิยา เอว ภวติ, น ฉฎฺฐิยา’’ติ ทเสฺสโนฺต ‘‘มุข’’นฺติ ปทํ ท เสฺสสิ, น จ เตน ‘‘**มุข**สทฺทฎฺฐาเน เทตีติอาทิเก สมฺปทานวิสยภูเต กฺริยาปเท ฐิเต **อายา** เทโส โหตี’’ติ ทเสฺสติฯ ‘‘**เอ**กวจนสฺสาติ กิมตฺถํ ปุริสานํ ททาตี’’ติ วทโนฺตปิ ‘‘เอกวจนเสฺสว **อายา**เทโส โหติ, น พหุวจนสฺสา’’ติ ทเสฺสติฯ ‘‘ททาตี’’ติ อิทํ ปทํ ‘‘ปุริสาน’’นฺติ ปทสฺส สมฺปทานวจนตฺตํ ญาเปตุํ อโวจ, น จ ‘‘เทตีติอาทิเก สมฺปทานวิสยภูเต กฺริยาปเท สติ จตุเตฺ ถกวจนสฺส **อายา**เทโส โหตี’’ติ อิมมตฺถํ วิญฺญาเปติฯ ‘‘วาติ กิมตฺถํ ทาตา โหติ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา’’ติ จ วทโนฺตปิ ‘‘สมฺปทาเนเยว วิกเปฺปน **อายา**เทโส โหตี’’ติ วิญฺญาเปติ, น ทานาทิกฺริยํ ปฎิจฺจ **อายา**เทสวิธานํ ญาเปติฯ

ยทิ ปน ทานาทิกฺริยํ ปฎิจฺจ **อายา**เทสวิธานํ สิยา, วุตฺติการเกน ลกฺขณสฺส วุตฺติยํ มูโล ทาหรเณเยว ‘‘อตฺถาย หิตายา’’ติ ตทตฺถปโยคานิ วิย ‘‘ปุริสาย ทียเต’’ติอาทิ วตฺตพฺพํ สิยา, น จ วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ? พุทฺธวจเน โปราณฎฺฐกถาสุ จ ตาทิสสฺส ปโยคสฺส อภาวาฯ **นิรุตฺติ ปิฎเก** หิ ปภินฺนปฎิสมฺภิโท โส อายสฺมา **มหากจฺจาโน** ‘‘ปุริสสฺส ทียเต’’ติ **อายา**เทสรหิตา นิเยว รูปานิ ทเสฺสติ, ‘‘อตฺถายาติ สมฺปทานวจน’’นฺติ ภณโนฺตปิ จ เถโร ทานาทิกฺริยาเปกฺขํ อกตฺวา จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตํ รูปเมว นิทฺทิสิฯ เตน โส ปโยโค ตทตฺถปฺปโยโคติ วิญฺญายติฯ อิติ อิเมหิ การเณหิ ชานิตพฺพํ ‘‘ทานาทิกฺริยํ ปฎิจฺจ **อายา**เทสวิธานํ น กต’’นฺติฯ

ยเชฺชวํ ‘‘อตฺถาย หิตายา’’ติอาทีนิเยว ตทตฺถปฺปโยคานิ ‘‘อาย จตุเตฺถกวจนสฺส ตู’’ติ ลกฺขณสฺส วิสยา ภเวยฺยุํ, นาญฺญานีติ? ตนฺน, อญฺญานิปิ วิสยาเยว ตสฺสฯ กตมานิ? ‘‘มูลาย ปฏิกเสฺสยฺย, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉติ, ทกาย เนติ, วิรมถายสฺมโนฺต มมวจนาย, คณาย ภตฺตา’’ติอาทีนิฯ ‘‘สคฺคสฺส คมเนน วา’’ติอาทีนิ ปน **วา**ธิการตฺตา อวิสยาวาติฯ

นนุ จ โภ เอวํ สเนฺต วุตฺติการเกน มูโลทาหรเณสุ ‘‘อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสาน’’นฺติ วตฺวา ‘‘มูลาย ปฏิกเสฺสยฺยา’’ติอาทีนิปิ วตฺตพฺพานิ, กิมุทาหรเณ ปน ‘‘วาติ กิมตฺถํ สคฺคสฺส คมเนน วา’’ติ วตฺตพฺพนฺติ? สจฺจํ, อวจเน การณมตฺถิ, ตํ สุณาถ – ‘‘มูลาย ปฏิกเสฺสยฺย, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉตี’’ติ เอตฺถ หิ ‘‘มูลาย, สคฺคายา’’ติ ปทานิ สุทฺธสมฺปทานวจนานิ น โหนฺติ คตฺยตฺถกมฺมนิ วตฺตนโต, ตสฺมา มูโลทาหรเณสุ น วุตฺตานิฯ ตถา ‘‘ทกาย เนตี’’ติ เอตฺถ ‘‘ทกายา’’ติ ปทํ นยนตฺถกมฺมนิ วตฺตนโต สุทฺธสมฺปทานวจนํ น โหตีติ น วุตฺตํฯ ‘‘วิรมถายสฺมโนฺต มม วจนายา’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘วจนายา’’ติ ปทํ นิสฺสกฺกวจนเตฺถ วตฺตนโต, ‘‘คณาย ภตฺตา’’ติ เอตฺถ ‘‘คณายา’’ติ ปทํ สามิวจนเตฺถ วตฺตนโต, ‘‘อสกฺกตา จสฺม ธนญฺจยายา’’ติ เอตฺถ ‘‘ธนญฺจยายา’’ติ ปทํ กตฺตุวเสน สามิอเตฺถ วตฺตนโต สุทฺธสมฺปทานวจนํ น โหตีติ น วุตฺตํฯ กิมุทาหรเณปิ ‘‘สคฺคสฺสา’’ติ ปทํ **คมน**สทฺทสนฺนิธานโต คตฺยตฺถกมฺมนิ วตฺตนโต สุทฺธสมฺปทานวจนํ น โหตีติ ‘‘วาติ กิมตฺถํ สคฺคสฺส คมเนน วา’’ติ น วุตฺตํฯ เอวเมฺหตฺถ วุตฺตนเยน พุทฺธวจนํ โปราณฎฺฐกถานยญฺจ ปตฺวา จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ คตฺยตฺถกมฺมาทีสุ จตูสฺเวว ฐาเนสุ ทิสฺสนฺติ, น ปน ทานโรจนาทิเภเท ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเยติ ทฎฺฐพฺพํฯ

นนุ จ โภ ‘‘จนฺทนสารํ เชฎฺฐิกาย อทาสิ สุวณฺณมาลํ กนิฎฺฐายา’’ติ ทานปฺปโยเค จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตรูปทสฺสนโต ‘‘ราชกญฺญาย ทียเต, ราชกญฺญาย รุจฺจติ อลงฺกาโร, ราชกญฺญาย ฉตฺตํ ธาเรติ, ราชกญฺญาย นโม กโรหิ, ราชกญฺญาย โสตฺถิ ภวตุ, ราชกญฺญาย สิลาฆเต’’ติอาทีหิปิ ปโยเคหิ ภวิตพฺพํ, อถ กสฺมา ‘‘พุทฺธวจนํ โปราณฎฺฐกถานยญฺจ ปตฺวา จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ คตฺยตฺถกมฺมาทีสุ จตูสฺเวว ฐาเนสุ ทิสฺสนฺติ, น ปน ทานโรจนาทิเภเท ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเย’’ติ วทถาติ? อุปฺปถมวติโณฺณ ภวํ, น หิ ภวํ อมฺหากํ วจนตฺถํ ชานาติฯ อยเมฺหตฺถ อมฺหากํ วจนโตฺถ – สพฺพานิปิ อิตฺถิลิงฺคานิ เอกวจนวเสน ตติยาจตุตฺถีปญฺจมีฉฎฺฐีสตฺตมีฐาเนสุ สมสมานิ โหนฺติ, อปฺปานิ อสมานิ, ตสฺมา ตานิ ฐเปตฺวา ปุลฺลิงฺคนปุํสกลิเงฺคสุ **ปุริสา**ทิ **จิตฺตา**ทิสทฺทานํ **อ**การนฺตปกติภาเว ฐิตานํ จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสสหิตานิ รูปานิ พุทฺธวจนาทีสุ ทานโรจนาทิเภเท ยตฺถ กตฺถจิ สมฺปทานวิสเย น ทิสฺสนฺติฯ เตเนว หิ ‘‘มูลาย, สคฺคาย, ทกาย, วจนาย, คณายา’’ติอาทีนิ คตฺยตฺถกมฺมาทีสุ ตีสุ ‘‘อภิญฺญาย, สโมฺพธาย, นิพฺพานายา’’ติ เอวมาทีนิ ปน อเนกสตานิ ติลิงฺคปทานิ ตทเตฺถเยวาติ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ ทิสฺสนฺติฯ ‘‘เทติ, โรจติ, ธาเรตี’’ติอาทีสุ ปน สุทฺธสมฺปทานวิสเยสุ น ทิสฺสนฺติฯ ภวนฺติ จตฺร –

จตุเตฺถกวจนสฺส, **อายา**เทเสน สํยุตํ;
รูปํ อนิตฺถิลิงฺคานํ, ฐาเนสุ จตุสฺวฎฺฐิตํฯ

คตฺยตฺถกมฺมนิ เจว, นยนตฺถสฺส กมฺมนิ;
วิภตฺติยา วิปลฺลาเส, ตทเตฺถ จาติ นิทฺทิเสฯ

‘‘มูลาย ปฏิกเสฺสยฺย, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉติ’’;
เอวํ คตฺยตฺถกมฺมสฺมิํ, ทิฎฺฐมเมฺหหิ สาสเนฯ

‘‘ทกาย เนติ’’ อิเจฺจวํ, นยนตฺถสฺส กมฺมนิ;
‘‘วจนายา’’ติ นิสฺสเกฺก, วิรมณปฺปโยคโตฯ

‘‘คณาย’’อิติ สามิสฺมิํ, ‘‘ภตฺตา’’ติ สทฺทโยคโต;
‘‘ธนญฺจยายา’’ติ ปทํ, กตฺตุเตฺถ สามิสูจกํฯ

‘‘อสกฺกตา’’ติ สทฺทสฺส, โยคโตติ วินิทฺทิเส;
อโญฺญ จาปิ วิปลฺลาโส, มคฺคิตโพฺพ วิภาวินาฯ

‘‘อภิญฺญาย สโมฺพธาย, นิพฺพานายา’’ติมานิ ตุ;
ลิงฺคตฺตยวเสเนว, ตทตฺถสฺมิํ วินิทฺทิเสฯ

เอวํ ปาฐานุโลเมน, กถิโต **อาย**สมฺภโว;
อิทนฺตุ สุขุมํ ฐานํ, จิเนฺตตพฺพํ ปุนปฺปุนํฯ

โอการนฺตวเสเนว, นานานยสฺมณฺฑิตา;
ปทมาลา มเหสิสฺส, สาสนตฺถํ ปกาสิตาฯ

อิมมติมธุรเญฺจ จิตฺติกตฺวา สุเณยฺยุํ,
วิวิธนยวิจิตฺตํ สาธโว สทฺทนีติํ;
ชินวรวจเนเต สทฺทโต ชาตกงฺขํ,
กุมุทมิว’สินา เว สุฎฺฐุ ฉิเนฺทยฺยุเมตฺถฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สวินิจฺฉโย **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส

นามิกปทมาลาวิภาโค นาม

ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

อการ**โนฺต**การนฺตตาปกติก**โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

๖. อาการนฺตปุลฺลิงฺคนามิกปทมาลา

อถ ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูเปสุ **อภิภวิตุ** อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม – สตฺถา, สตฺถา, สตฺถาโรฯ สตฺถารํ, สตฺถาโรฯ สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิฯ สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน, สตฺถานํ, สตฺถารานํฯ สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิฯ สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน, สตฺถานํ, สตฺถารานํฯ สตฺถริ, สตฺถาเรสุฯ โภ สตฺถ, โภ สตฺถา, ภวนฺโต สตฺถาโรฯ

อยํ **ยมกมหาเถเรน** กตาย **จูฬนิรุตฺติยา** อาคโต นโยฯ เอตฺถ จ **นิรุตฺติปิฏเก จ กจฺจายเน** จ ‘‘สตฺถุนา’’ติ ปทํ อนาคตมฺปิ คเหตพฺพเมว ‘‘ธมฺมราเชน สตฺถุนา’’ติ ทสฺสนโตฯ ‘‘สตฺถารา, สตฺถุนา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภี’’ติ กโม จ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ อสติปิ อตฺถวิเสเส พฺยญฺชนวิเสสวเสน, พฺยญฺชนวิเสสาภาเวปิ อตฺถนานตฺตตาวเสน สทฺทนฺตรสนฺทสฺสนํ นิรุตฺติกฺกโมติ ‘‘สตฺถา’’ติ ปทํ เอกวจนพหุวจนวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **นิรุตฺติปิฏกา**ทีสุ ปน ‘‘สตฺถา’’ติ ปฐมาพหุวจนํ น อาคตํฯ กิญฺจาปิ น อาคตํ, ตถาปิ ‘‘อวิตกฺกิตา มจฺจุมุปพฺพชนฺตี’’ติ **ปาฬิยํ** ‘‘อวิตกฺกิตา’’ติ ปฐมาพหุวจนสฺส ทสฺสนโต ‘‘สตฺถา’’ติ ปทสฺส ปฐมาพหุวจนตฺตํ อวสฺสมิจฺฉิตพฺพํฯ ตถา **วตฺตา, ธาตา, คนฺตา**ทีนมฺปิ ตคฺคติกตฺตาฯ ตถา **นิรุตฺติปิฏเก** ‘‘สตฺถาเร’’ติ ทุติยาพหุวจนญฺจ ‘‘สตฺถุสฺส, สตฺถาน’’นฺติ จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจนพหุวจนานิ จ อาคตานิ, **จูฬนิรุตฺติยํ** ปน น อาคตานิฯ ตตฺถ ‘‘มาตาปิตโร โปเสติฯ ภาตโร อติกฺกมตี’’ติ ทสฺสนโต ‘‘สตฺถาเร’’ติ ทุติยาพหุวจนรูปํ อยุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ **กจฺจายนา**ทีสุ ‘‘โภ สตฺถ, โภ สตฺถา’’ อิติ รสฺสทีฆวเสน อาลปเนกวจนทฺวยํ วุตฺตํฯ **นิรุตฺติปิฏเก** ‘‘โภ สตฺถ’’ อิติรสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ วตฺวา ‘‘ภวนฺโต สตฺถาโร’’ติ **อารา**เทสวเสน อาลปนพหุวจนํ วุตฺตํฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ‘‘โภ สตฺถ’’ อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ วตฺวา ‘‘โภ สตฺถา’’ อิติ ทีฆวเสน อาลปนพหุวจนํ ลปิตํฯ สพฺพเมตํ อาคเม อุปปริกฺขิตฺวา ยถา น วิรุชฺฌติ, ตถา คเหตพฺพํฯ

อิทานิ **สตฺถุ**สทฺทสฺส ยํ รูปนฺตรํ อเมฺหหิ ทิฏฺฐํ, ตํ ทเสฺสสฺสาม – ตถา หิ ‘‘อิเมสํ มหานาม ติณฺณํ สตฺถูนํ เอกา นิฏฺฐา อุทาหุ ปุถุ นิฏฺฐา’’ติ **ปาฬิยํ** ‘‘สตฺถูน’’นฺติ ปทํ ทิฏฺฐํ, ตสฺมา อยมฺปิ กโม เวทิตโพฺพ ‘‘สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน, สตฺถานํ, สตฺถารานํ, สตฺถูน’’นฺติฯ อภิภวิตา, อภิภวิตา, อภิภวิตาโรฯ อภิภวิตารํ, อภิภวิตาโรฯ อภิภวิตารา, อภิภวิตุนา, อภิภวิตาเรหิ, อภิภวิตาเรภิฯ อภิภวิตุ, อภิภวิตุสฺส, อภิภวิตุโน, อภิภวิตานํ, อภิภวิตารานํ, อภิภวิตูนํฯ อภิภวิตารา, อภิภวิตาเรหิ, อภิภวิตาเรภิฯ อภิภวิตุ, อภิภวิตุสฺส, อภิภวิตุโน, อภิภวิตานํ, อภิภวิตารานํฯ อภิภวิตริ, อภิภวิตาเรสุฯ โภ อภิภวิต, โภ อภิภวิตา, ภวนฺโต อภิภวิตาโรฯ ยถา ปเนตฺถ **อภิภวิตุ** อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา **สตฺถุ**นเยน โยชิตา, เอวํ **ปริภวิตุ**อาทีนญฺจ อเญฺญสญฺจ ตํสทิสานํ นามิกปทมาลา **สตฺถุ**นเยน โยเชตพฺพาฯ เอตฺถญฺญานิ ตํสทิสานิ นาม ‘‘วตฺตา, ธาตา’’อิจฺจาทีนํ ปทานํ **วตฺตุธาตุ** อิจฺจาทีนิ ปกติรูปานิฯ

วตฺตา ธาตา คนฺตา เนตา,
ทาตา กตฺตา เจตา ตาตา;
เฉตฺตา เภตฺตา หนฺตา เมตา,
เชตา โพทฺธา ญาตา โสตาฯ

คชฺชิตา วสฺสิตา ภตฺตา, มุจฺฉิตา ปฏิเสธิตา;
ภาสิตา ปุจฺฉิตา ขนฺตา, อุฏฺฐาโตกฺกมิตา ตตาฯ

นตฺตา ปนตฺตา อกฺขาตา, สหิตา ปฏิเสวิตา;
เนตา วิเนตา อิจฺจาที, วตฺตเร สุทฺธกตฺตริฯ

อุปฺปาเทตา วิญฺญาเปตา, สนฺทเสฺสตา ปพฺรูเหตา;
โพเธตาที จเณฺญ สทฺทา, เญยฺยา เหตุสฺมิํ อตฺถสฺมิํฯ

กตฺตา ขตฺตา เนตฺตา ภตฺตา, ปิตา ภาตาติเม ปน;
กิญฺจิ ภิชฺชนฺติ **สุตฺตสฺมิํ,** ตํ ปเภทํ กเถสฺสหํฯ

สตฺถาติอาทีสุ เกจิ, อุปโยเคน สามินา;
สเหว นิจฺจํ วตฺตนฺติ, เนว วตฺตนฺติ เกจิ ตุฯ

ตตฺร **กตฺตุ**สทฺทาทโย รูปนฺตรวเสน **สตฺถุ**สทฺทโต กิญฺจิ ภิชฺชนฺติฯ ตถา หิ ‘‘อุฏฺฐหิ กเตฺต ตรมาโน, คนฺตฺวา เวสฺสนฺตรํวทา’’ติ เอตฺถ ‘‘กเตฺต’’ติ อิทํ อาลปเนกวจนรูปํ, เอวญฺหิ ‘‘โภ กตฺตา’’ติ รูปโต รูปนฺตรํ นามฯ ‘‘เตน หิ โภ ขเตฺต เยน จเมฺปยฺยกา พฺราหฺมณคหปติกา เตนุปสงฺกมา’’ติ เอตฺถ ‘‘ขเตฺต’’ติ อิทญฺจาลปเนกวจนรูปํฯ เอวมฺปิ ‘‘โภ ขตฺตา’’ติ รูปโต รูปนฺตรํ นามฯ ‘‘เนเตฺต อุชุํ คเต สตี’’ติ เอตฺถ ‘‘เนเตฺต’’ติ อิทํ สตฺตมิยา เอกวจนรูปํ, เอตมฺปิ ‘‘เนตฺตรี’’ติ รูปโต รูปนฺตรํฯ ‘‘อาราธยติ ราชานํ, ปูชํ ลภติ ภตฺตุสู’’ติ เอตฺถ ‘‘ภตฺตูสู’’ติ อิทํ สตฺตมิยา พหุวจนรูปํฯ ‘‘ภตฺตาเรสู’’ติ รูปโต รูปนฺตรํ, อตฺร ‘‘ภตฺตูสู’’ติ ทสฺสนโต, ‘‘มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา’’ติ เอตฺถ ‘‘ปิตูสู’’ติ ทสฺสนโต จ ‘‘วตฺตูสุ ธาตูสุ คนฺตูสุ เนตูสุ ทาตูสุ กตฺตูสู’’ติ เอวมาทินโยปิ คเหตโพฺพฯ อยํ นโย **สตฺถุ**สเทฺทปิ อิจฺฉิตโพฺพ วิย อเมฺห ปฏิภาติฯ

ปิตา, ปิตา, ปิตโรฯ ปิตรํ, ปิตโรฯ ปิตรา, ปิตุนา, เปตฺยา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิฯ ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน , ปิตานํ, ปิตรานํ, ปิตูนํฯ ปิตรา, เปตฺยา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิฯ ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน, ปิตานํ, ปิตรานํ, ปิตูนํฯ ปิตริ, ปิตเรสุ, ปิตูสุฯ โภ ปิต, โภ ปิตา, ภวโนฺต ปิตโรฯ เอตฺถ ปน ‘‘เปตฺยา, ปิตูน’’นฺติ อิมํ นยทฺวยํ วเชฺชตฺวา **ภาตุ**สทฺทสฺส จ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ตตฺถ ‘‘มตฺยา จ เปตฺยา จ กตํ สุสาธุ, อนุญฺญาโตสิ มาตาปิตูหิ, มาตาปิตูนํ อจฺจเยนา’’ติ จ ทสฺสนโต **ปิตุ**สทฺทสฺส ‘‘เปตฺยา, ปิตูหิ, ปิตูภิฯ ปิตูน’’นฺติ รูปเภโท จ, ‘‘ปิตโร’’ อิจฺจาทีสุ รสฺสตฺตญฺจ **สตฺถุ**สทฺทโต วิเสโสฯ ตตฺถ จ ‘‘เปตฺยา’’ติ อิทํ ‘‘ชนฺตฺโย, เหตฺโย, เหตฺยา, อธิปติยา’’ติ ปทานิ วิย อจิเนฺตยฺยํ ปุลฺลิงฺครูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

โจทนา โสธนา จาตฺร ภวติ – **สตฺถา ปิตา** อิเจฺจวมาทีนิ นิปฺผนฺนตฺตมุปาทาย **อา**การนฺตานีติ จ, ปฐมํ ฐเปตพฺพํ ปกติรูปมุปาทาย **อุ**การนฺตานีติ จ ตุเมฺห ภณถ, ‘‘เหตุ สตฺถารทสฺสนํฯ อมาตาปิตรสํวโฑฺฒฯ กตฺตารนิเทฺทโส’’ติอาทีสุ ปน **สตฺถาร** อิจฺจาทีนิ กถํ ตุเมฺห ภณถาติ? เอตานิปิ มยํ ปกติรูปมุปาทาย **อุ**การนฺตานีติ ภณามาติฯ นนุ จ โภ เอตานิ **อ**การนฺตานีติ? น, **อุ**การนฺตานิเยว ตานิฯ นนุ จ โภ **โย อํ นา**ทีนิ ปรภูตานิ วจนานิ น ทิสฺสนฺติ เยหิ **อุ**การนฺตสทฺทานมนฺตสฺส **อารา**เทโส สิยา, ตสฺมา **อ**การนฺตานีติ? น, อีทิเส ฐาเน ปรภูตานํ **โย อํ นา**ทีนํ วจนานมโนกาสตฺตาฯ ตถา หิ สมาสวิสโย เอโสฯ สมาสวิสยสฺมิญฺหิ อจิเนฺตยฺยานิปิ รูปานิ ทิสฺสนฺตีติฯ เอวํ สเนฺตปิ โภ ‘‘คามโต นิกฺขมตี’’ติ ปโยคสฺส วิย อสมาสวิสเย ‘‘สตฺถารโต สตฺถารํ คจฺฉตี’’ติ **นิเทฺทสปาฬิ**ทสฺสนโต ‘‘เหตุ สตฺถารทสฺสน’’นฺติอาทีสุ **สตฺถาร** อิจฺจาทีนิ **อ**การนฺตานีติ จิเนฺตตพฺพานีติ? น จิเนฺตตพฺพานิ ‘‘สตฺถารโต สตฺถารํ คจฺฉตี’’ติ เอตฺถาปิ **อุ**การนฺตตฺตาฯ เอตฺถ หิ อสมาสเฏฺฐปิ **โต**ปจฺจยํ ปฏิจฺจ **สตฺถุ**สทฺทสฺส **อุ**กาโร **อารา**เทสํ ลภติฯ ยานิ ปน ตุเมฺห **อุ**การสฺส **อารา**เทสนิมิตฺตานิ **โย อํนา**ทีนิ วจนานิ อิจฺฉถ, ตานิ อีทิเส

ฐาเน วิญฺญูนํ ปมาณํ น โหนฺติฯ กานิ ปน โหนฺตีติ เจ? อสมาสวิสเย **โต**ปจฺจโย จ สมาสวิสเย ปรปทานิ จ ปรปทาภาเว สฺยาทิวิภตฺติโย จาติ อิมาเนว อีทิเส ฐาเน เอกเนฺตน ปมาณํ โหนฺติฯ ตถา หิ **ธมฺมปทฎฺฐกถายํ** ‘‘ยาวเทว อนตฺถาย, ญตฺตํ พาลสฺส ชายตี’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนายํ ‘‘อยํ นิมฺมาตาปิตโรติ อิมสฺมิํ ปหเฎ ทโณฺฑ นตฺถี’’ติ เอตฺถ นิมฺมาตาปิตโรติ อิมสฺส สมาสวิสยตฺตา สิมฺหิ ปเร **อุ**กาโร **อารา**เทสํ ลภติ, ตโต **สิ**สฺส **โอ**การาเทโส, อิเจฺจตํ ปทํ ปกติรูปวเสน **อุ**การนฺตํ ภวติฯ นิปฺผนฺนตฺตมฺปาทาย ‘‘ปุริโส, อุรโค’’ติ ปทานิ วิย **โอ**การนฺตญฺจ ภวติฯ อยํ ปเนตฺถ สมาสวิคฺคโห ‘‘มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร, นตฺถิ มาตาปิตโร เอตสฺสาติ นิมฺมาตาปิตโร’’ติฯ ปกติรูปวเสน หิ ‘‘นิมฺมาตาปิตุ’’ อิติ ฐิเต **สิ**วจนสฺมิํ ปเร **อุ**การสฺส **อารา**เทโส โหติฯ กตฺถจิ ปน ธมฺมปทฎฺฐกถาโปตฺถเก ‘‘อยํ นิมฺมาตาปิติโก’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, เอโส ปน ‘‘อยํ นิมฺมาตาปิตโร’’ติ ปทสฺส อยุตฺตตํ มญฺญมาเนหิ ฐปิโตติ มญฺญาม, น โส อยุโตฺต อฎฺฐกถาปาโฐฯ โส หิ อุมงฺคชาตกฎฺฐกถายํ เอกปิตโรติ **สิ**มฺหิ **อารา**เทสปโยเคน สเมติฯ ตถา หิ –

> ‘‘ยถาปิ นิยโก ภาตา,
> สอุทริโย เอกมาตุโก;
> เอวํ ปญฺจาลจโนฺท เต,
> ทยิตโพฺพ รเถสภา’’ติ

อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถํ สํวเณฺณเนฺตหิ ปาฬินยญฺญูหิ ครูหิ ‘‘นิยโกติ อชฺฌตฺติโก เอกปิตโร เอกมาตุยา ชาโต’’ติ **สิ**มฺหิ **อารา**เทสปโยครจนา กตาฯ น เกวลญฺจ **สิ**มฺหิ **อารา**เทเส ปุลฺลิงฺคปฺปโยโคเยวเมฺหหิ ทิโฎฺฐ, อถ โข อิตฺถิลิงฺคปฺปโยโคปิ สาสเน ทิโฎฺฐฯ ตถา หิ วินยปิฎเก **จูฬวเคฺค** ‘‘อสฺสมณี โหติ อสกฺยธีตรา’’ติ ปทํ ทิสฺสติฯ อยํ ปเนตฺถ สมาสวิคฺคโห ‘‘สกฺยกุเล อุปฺปนฺนตฺตา สกฺยสฺส ภควโต ธีตา สกฺยธีตรา, น สกฺยธีตรา อสกฺยธีตรา’’ติฯ อิธาปิ **สิ**มฺหิ ปเร **อุ**การสฺส **อารา**เทโส กโต, อิตฺถิลิงฺคภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตา **อา**ปจฺจโย, ตโต **สิ**โลโป จ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวํ สมาสปทเตฺถ **สตฺถุ ปิตุ กตฺตุ**สทฺทานํ นามิกปทมาลายํ วุตฺตรูปโต โกจิ โกจิ รูปวิเสโส ทิสฺสติฯ อเญฺญสมฺปิ รูปวิเสโส นยญฺญุนา มคฺคิตโพฺพ สุตฺตเนฺตสุฯ โก หิ นาม สมโตฺถ นิเสฺสสโต พุทฺธวจนสาคเร สํกิณฺณานิ วิจิตฺรานิ ปณฺฑิตชนานํ หทยวิมฺหาปนกรานิ ปทรูปรตนานิ สมุทฺธริตฺวา ทเสฺสตุํ, ตสฺมา อเมฺหหิ อปฺปมตฺตกานิเยว ทสฺสิตานิฯ

> อทนฺธชาติโก วิญฺญุ-ชาติโก สตตํ อิธ;
> โยคํ กโรติ เจ สตฺถุ, ปาฬิยํ โส น กงฺขติฯ

เย ปนิธ อเมฺหหิ ‘‘สตฺถา, อภิภวิตา, วตฺตา, กตฺตา’’ทโย สทฺทา ปกาสิตา, เตสุ เกจิ อุปโยควจเนน สทฺธิํ นิจฺจํ วตฺตนฺติ ‘‘ปุจฺฉิตา, โอกฺกมิตา’’อิจฺจาทโยฯ ตถา หิ ‘‘อภิชานาสิ โน ตฺวํ มหาราช อิมํ ปญฺหํ อเญฺญ สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉิตาฯ นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติอาทิปโยคา พหู ทิสฺสนฺติฯ เกจิ สามิวจเนน สทฺธิํ นิจฺจํ วตฺตนฺติ ‘‘อภิภวิตา, วตฺตา’’อิจฺจาทโยฯ ตถา หิ ‘‘ปจฺจามิตฺตานํ อภิภวิตา, ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโรฯ อมตสฺส ทาตาฯ ปริสฺสยานํ สหิตาฯ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส, อุปฺปาเทตา นรุตฺตโม’’ติอาทิปโยคา พหู ทิสฺสนฺติฯ เกจิ ปน อุปโยควจเนนปิ สทฺธิํ เนว วตฺตนฺติ นิโยคา ปญฺญตฺติยํ ปวตฺตนโตฯ ตํ ยถา? ‘‘สตฺถา, ปิตา, ภาตา, นตฺตา’’อิจฺจาทโยฯ เอตฺถ ปน ‘‘อุปโยควจเนน สทฺธิํ นิจฺจํ วตฺตนฺตี’’ติอาทิวจนํ กมฺมภูตํ อตฺถํ สนฺธาย กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ **อุ**การนฺตตาปกติกานํ **อา**การนฺตปทานํ ปวตฺตึ วิทิตฺวา สเทฺทสุ อเตฺถสุ จ โกสลฺลมิจฺฉเนฺตหิ ปุน ลิงฺคอนฺตวเสน ''สตฺถา, สโตฺถ, สตฺถ''นฺติ ติกํ กตฺวา ปทานมโตฺถ จ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา จ ปทานํ สทิสาสทิสตา จ ววตฺถเปตพฺพาฯ ตตฺร หิ ''สตฺถา''ติ อิทํ ปฐมํ **อุ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา **อา**การนฺตภูตํ ปุลฺลิงฺคํ, ''สโตฺถ''ติ อิทํ ปฐมํ **อ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา **โอ**การนฺตภูตํ ปุลฺลิงฺคํ, ''สตฺถ''นฺติทํ ปน ปฐมํ **อ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา นิคฺคหีตนฺตภูตํ นปุํสกลิงฺคํฯ ตตฺร **สตฺถา**ติ สเทวกํ โลกํ สาสติ อนุสาสตีติ สตฺถา, โก โส? ภควาฯ **สโตฺถ**ติ สห อเตฺถนาติ สโตฺถ, ภณฺฑมูลํ คเหตฺวา วาณิชฺชาย เทสนฺตรํ คโต ชนสมูโหฯ **สตฺถ**นฺติ สาสติ อาจิกฺขติ อเตฺถ เอเตนาติ สตฺถํ, พฺยากรณาทิคโนฺถ, อถ วา สสติ หิํสติ สเตฺต เอเตนาติ สตฺถํ, อสิอาทิฯ ''สตฺถา, สตฺถา, สตฺถาโรฯ สตฺถารํ, สตฺถาโร''ติ ปุเร วิย ปทมาลาฯ ''สโตฺถ, สตฺถาฯ สตฺถํ, สเตฺถ''ติ **ปุริส**นเยน ปทมาลาฯ ''สตฺถํ, สตฺถานิ, สตฺถาฯ สตฺถํ, สตฺถานิ, สเตฺถ''ติ นปุํสเก วตฺตมาน **จิตฺต**นเยน ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เอวํ ติธา ภินฺนาสุ นามิกปทมาลาสุ ปทานํ สทิสาสทิสตา ววตฺถเปตพฺพาฯ

> สตฺถา ติฎฺฐติ สพฺพญฺญู, สตฺถา ยนฺติ ธนตฺถิกา;
> สตฺถา อเปติ ปุริโส, โภโนฺต สตฺถา ททาถ สํฯ

เอวํ สุติสามญฺญวเสน สทิสตา ภวติฯ

> สตฺถํ ยํ ติขิณํ เตน, สโตฺถ กตฺวาน กปฺปิยํ;
> ผลํ สตฺถุสฺส ปาทาสิ, สตฺถา ตํ ปริภุญฺชติฯ

เอวํ อสุติสามญฺญวเสน อสทิสตา ภวติ, ตถา ลิงฺคอนฺตวเสนฯ ''เจตา เจโต''ติ จ ''ตาตา ตาโต''ติ จ ทุกํ กตฺวา ปทานมโตฺถ จ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา จ ปทานํ สทิสาสทิสตา จ ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺร หิ ''เจตา''ติ ปฐมํ **อุ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา **อา**การนฺตภูตํ ปุลฺลิงฺคํ, ตถา ''ตาตา''ติ ปทมฺปิฯ ''เจโต''ติ อิทํ ปน ปฐมํ **อ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา **โอ**การนฺตภูตํ ปุลฺลิงฺคํ, ตถา ''ตาโต''ติ ปทมฺปิฯ ตตฺร **เจตา**ติ จิโนติ ราสิํ กโรตีติ เจตา, ปาการจินนโกปฺปคฺคโล, อิฎฺฐกวฑฺฒกีติ อโตฺถฯ **เจโต**ติ จิตฺตํ, เอวํนามโก วา ลุทฺทฺทโกฯ เอตฺถ จ จิตฺตํ ''เจตยติ จิเนฺตตี''ติ อตฺถวเสน เจโต, ลุทฺทโก ปน ปณฺณตฺติวเสนฯ **ตาตา**ติ ตายตีติ ตาตาฯ ''อฑฺฒสฺส ตาตา หิตสฺส วิธาตา''ติสฺส ปโยโคฯ ''ตาโต''ติ เอตฺถาปิ ตายตีติ ตาโต, ปุตฺตานํ ปิตูสุ, ปิตรานํ ปุเตฺตสุ, อเญฺญสญฺจ อเญฺญสุ ปิยปุคฺคเลสุ วตฺตพฺพโวหาโร เอโสฯ ''โส นูน กปโณ ตาโต, จิรํ รุจฺจติ อสฺสเมฯ กิเจฺฉนาธิคตา โภคา, เต ตาโต วิธมํ ธมํฯ เอหิ ตาตา''ติอาทีสุ จสฺส ปโยโค เวทิตโพฺพฯ ''เจตา, เจตา, เจตาโรฯ เจตารํ, เจตาโร''ติ **สตฺถุ**นเยน ปทมาลาฯ ''เจโต, เจตาฯ เจตํ, เจเตฯ เจตสา, เจเตนา''ติ **มโน**คณนเยน เญยฺยาฯ อยํ จิตฺตวาจกสฺส **เจต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ ''เจโต, เจตาฯ เจตํ, เจเตฯ เจเตนา''ติ **ปุริส**นเยน เญยฺยาฯ อยํ ปณฺณตฺติวาจกสฺส **เจต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ ''ตาตา, ตาตา, ตาตาโรฯ ตาตาร''นฺติ สตฺถุนเยน เญยฺยาฯ ''ตาโต, ตาตา, ตาต''นฺติ **ปุริส**นเยน เญยฺยาฯ เอวมิมาสุปิ นามิกปทมาลาสุ ปทานํ สทิสาสทิสตา ววตฺถเปตพฺพา, ตถา ลิงฺคอนฺตวเสน ''ญาตา, ญาโต, ญาตํ, ญาตา''ติ จตุกฺกํ กตฺวา ปทานมโตฺถ จ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา จ ปทานํ สทิสาสทิสตา จ ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺร หิ ‘‘ญาตา’’ติ อิทํ ปฐมํ **อุ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉา **อา**การนฺตภูตํ ปุลฺลิงฺคํฯ ‘‘ญาโต ญาต’’นฺติ อิมานิ ยถากฺกมํ ปฐมํ **อ**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ป**โจฺฉ**การนฺตนิคฺคหีตนฺตภูตานิ วาจฺจลิเงฺคสุ ปุนฺนปุํสกลิงฺคานิฯ ตถา หิ ‘‘ญาโต อโตฺถ สุขาวโหฯ ญาตเมตํ กุรงฺคสฺสา’’ติ เนสํ ปโยคา ทิสฺสนฺติฯ ‘‘ญาตา’’ติ อิทํ ปน ปฐมํ **อา**การนฺตตาปกติยํ ฐตฺวา ปจฺฉาปิ **อา**การนฺตภูตํ วาจฺจลิเงฺคสุ อิตฺถิลิงฺคํฯ ตถา หิ ‘‘เอสา อิตฺถิมยา ญาตา’’ติ ปโยโคฯ ตตฺร ปุลฺลิงฺคปเกฺข ‘‘ชานาตีติ ญาตา’’ติ กตฺตุการกวตฺตมานกาลวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิตฺถิลิงฺคาทิปเกฺข ‘‘ญายิตฺถาติ ญาตา ญาโต ญาต’’นฺติ กมฺมการกาตีตกาลวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอส นโย อญฺญตฺถาปิ ยถาสมฺภวํ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘ญาตา, ญาตา, ญาตาโรฯ ญาตาร’’นฺติ **สตฺถุ**นเยน เญยฺยาฯ ‘‘ญาโต, ญาตาฯ ญาต’’นฺติ **ปุริส**นเยน เญยฺยาฯ ‘‘ญาตํ, ญาตานิ, ญาตาฯ ญาตํ, ญาตานิ, ญาเต’’ติ วกฺขมาน**จิตฺต**นเยน เญยฺยาฯ ‘‘ญาตา, ญาตา, ญาตาโยฯ ญาตํ, ญาตา, ญาตาโย’’ติ วกฺขมาน**กญฺญา**นเยน เญยฺยาฯ เอวมิมาสุปิ นามิกปทมาลาสุ ปทานํ สทิสาสทิสตา ววตฺถเปตพฺพาฯ อเญฺญสุปิ ฐาเนสุ ยถารหํ อิมินา นเยน สทิสาสทิสตา อุปปริกฺขิตพฺพาฯ **วตฺตา ธาตา คนฺตา**ทีนมฺปิ ‘‘วทตีติ วตฺตา, ธาเรตีติ ธาตา, คจฺฉตีติ คนฺตา’’ติอาทินา ยถาสมฺภวํ นิพฺพจนานิ เญยฺยานิฯ

ยํ ปเนตฺถ อเมฺหหิ ปกิณฺณกวจนํ กถิตํ, ตํ ‘‘อฎฺฐาเน อิทํ กถิต’’นฺติ น วตฺตพฺพํฯ ยสฺมา อยํ สทฺทนีติ นาม สทฺทานมตฺถานญฺจ ยุตฺตายุตฺติปกาสนตฺถํ กตารมฺภตฺตา นานปฺปกาเรน สพฺพํ มาคธโวหารํ สโงฺขเปตฺวา กถิตาเยว โสภติ, น อิตรถา, ตสฺมา นานปฺปเภเทน วตฺตุมิจฺฉาย สมฺภวโต ‘‘อฎฺฐาเน อิทํ กถิต’’นฺติ น วตฺตพฺพํฯ นานาอุปาเยหิ วิญฺญูนํ ญาปนตฺถํ กตารมฺภตฺตา จ ปน ปุนรุตฺติโทโสเปตฺถ น จิเนฺตตโพฺพ, อญฺญทตฺถุ สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ อยํ สทฺทนีติ ปิฎกตฺตโยปการาย สกฺกจฺจํ ปริยาปุณิตพฺพาฯ

อิติ **อภิภวิตา**ปทสทิสานิ **วตฺตา, ธาตา, คนฺตา**ทีนิ ปทานิ ทสฺสิตานิฯ อิทานิ อตํสทิสานิ ทเสฺสสฺสามฯ เสยฺยถิทํ –

คุณวา คณวา เจว, พลวา ยสวา ตถา;
ธนวา สุตวา วิทฺวา, ธุตวา กตวาปิ จฯ

หิตวา ภควา เจว, ธิตวา ถามวา ตถา;
ยตวา จาควา จาถ, หิมวิจฺจาทโย รวาฯ

ปุนฺนปุํสกลิเงฺคหิ, **อ**การเนฺตหิ ปายโต;
วนฺตุสโทฺท ปโร โหติ, ตทนฺตา คุณวาทโยฯ

สญฺญาวา รสฺมิวา เจว, มสฺสุวา จ ยสสฺสิวา;
อิจฺจาทิทสฺสนาเปโส, **อาการิวณฺณุการ**โต;
อิตฺถิลิงฺคาทีสุ โหติ, กตฺถจีติ ปกาสเยฯ

สติมา คติมา อตฺถ-ทสฺสิมา ธิติมา ตถา;
มุติมา มติมา เจว, ชุติมา หิริมาปิ จฯ

ถุติมา รติมา เจว, ยติมา พลิมา ตถา;
กสิมา สุจิมา ธีมา, รุจิมา จกฺขุมาปิ จฯ

พนฺธุมา เหตุมา’ยสฺมา, เกตุมา ราหุมา ตถา;
ขาณุมา ภาณุมา โคมา, วิชฺชุมา วสุมาทโยฯ

ปาปิมา ปุตฺติมา เจว, จนฺทิมิจฺจาทโยปิ จ;
อตํสทิสสทฺทาติ, วิญฺญาตพฺพา วิภาวินาฯ

อิวณฺณุกาโรกาเรหิ, **มนฺตุ**สโทฺท ปโร ภเว;
อาการนฺตา **จิ**การนฺตา, **อิมนฺตู**ติ วิภาวเยฯ

คุณวา, คุณวา, คุณวโนฺตฯ คุณวนฺตํ, คุณวเนฺตฯ คุณวตา, คุณวเนฺตน, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิฯ คุณวโต, คุณวนฺตสฺส, คุณวตํ, คุณวนฺตานํฯ คุณวตา, คุณวนฺตา, คุณวนฺตสฺมา, คุณวนฺตมฺหา, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิฯ คุณวโต, คุณวนฺตสฺส, คุณวตํ, คุณวนฺตานํฯ คุณวติ, คุณวเนฺต, คุณวนฺตสฺมิํ, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวเนฺตสุฯ โภ คุณวา, ภวโนฺต คุณวา, โภโนฺต คุณวโนฺตฯ

เอตฺถ ปน ‘‘เอถ ตุเมฺห อาวุโส สีลวาโหถา’’ติ จ,

‘‘พลวโนฺต ทุพฺพลา โหนฺติ, ถามวโนฺตปิ หายเร;
จกฺขุมา อนฺธิกา โหนฺติ, มาตุคามวสํ คตา’’ติ จ

ปาฬิยํ ‘‘สีลวา, จกฺขุมา’’ติ ปฐมาพหุวจนสฺส ทสฺสนโต ‘‘คุณวา’’ติ ปจฺจตฺตาลปนฏฺฐาเน พหุวจนํ วุตฺตํฯ ‘‘คุณวา สติมา’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **จูฬนิรุตฺติยมฺปิ** หิ ‘‘คุณวา’’ติ ปจฺจตฺตาลปนพหุวจนานิ อาคตานิ, **นิรุตฺติปิฏเก** ปจฺจเตฺตกวจนภาเวเนว อาคตํ, จูฬนิรุตฺติยํ ปน นิรุตฺติปิฏเก จ ‘‘โภ คุณว’’อิติ รสฺสวเสน อาลปเนกวจนํ อาคตํฯ มยํ ปน ‘‘ตคฺฆ ภควา โพชฺฌงฺคาฯ กถํ นุ ภควา ตุยฺหํ สาวโก สาสเน รโต’’ติเอวมาทีสุ อเนกสเตสุ ปาเฐสุ ‘‘ภควา’’อิติ อาลปเนกวจนสฺส ทีฆภาวทสฺสนโต **วนฺตุ**ปจฺจยฏฺฐาเน ‘‘โภ คุณวา’’อิจฺจาทิ ทีฆวเสน วจนํ ยุตฺตตรํ วิย มญฺญาม, **มนฺตุ**ปจฺจยฏฺฐาเน ปน **อิมนฺตุ**ปจฺจยฏฺฐาเน จ ‘‘สพฺพเวรภยาตีต, ปาเทวนฺทามิ จกฺขุมฯ เอวํ ชานาหิ ปาปิม’’อิจฺจาทีสุ ปาฬิปเทเสสุ ‘‘จกฺขุม’’อิจฺจาทิอาลปเนกวจนสฺส รสฺสภาวทสฺสนโต ‘‘โภ สติม, โภ คติม’’อิจฺจาทิ รสฺสวเสน วจนํ ยุตฺตตรํ วิย มญฺญาม, อถ วา **มหาปรินิพฺพานสุตฺตฏฺฐกถายํ** ‘‘อายสฺมา ติสฺส’’ อิติทีฆวเสน วุตฺตาลปเนกวจนสฺส ทสฺสนโต ‘‘ภควา, อายสฺมา’’ อิติทีฆวเสน วุตฺตปทมตฺตํ ฐเปตฺวา **วนฺตุ**ปจฺจยฏฺฐาเนปิ **มนฺตุ**ปจฺจยนโย เนตโพฺพ, **มนฺตุ**ปจฺจยฏฺฐาเนปิ **วนฺตุ**ปจฺจยนโย เนตโพฺพฯ ตถา หิ **กจฺจายนา**ทีสุ ‘‘โภ คุณวํ, โภ คุณว, โภ คุณวา’’อิติ นิคฺคหีตรสฺสทีฆวเสน ตีณิ อาลปเนกวจนานิ วุตฺตานิ, อิมินา ‘‘โภ สติมํ, โภ สติม, โภ สติมา’’ติ เอวมาทินโยปิ ทสฺสิโต ฯ ปฐมาพหุวจนฏฺฐาเน ปน ‘‘คุณวโนฺต, คุณวนฺตา, คุณวนฺตี’’ติ ตีณิ ปทานิ วุตฺตานิ, อิมินาปิ ‘‘สติมโนฺต, สติมนฺตา, สติมนฺตี’’ติ เอวมาทินโยปิ ทสฺสิโตฯ เตสุ ‘‘โภ คุณวํ โภ สติมํ, คุณวนฺตา, คุณวนฺตี’’ติ อิมานิ ปทานิ เอวํคติกานิ จ อญฺญานิ ปทานิ ปาฬิยํ อปฺปสิทฺธานิ ยถา ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ ปทํ ปสิทฺธํ, ตสฺมา ยํ จูฬนิรุตฺติยํ วุตฺตํ, ยญฺจ นิรุตฺติปิฏเก, ยญฺจ กจฺจายนาทีสุ, ตํ สพฺพํ ปาฬิยา อฏฺฐกถาหิ จ สทฺธิํ ยถา น วิรุชฺฌติ, คโงฺคทเกน ยมุโนทกํ วิย อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติ, ตถา คเหตพฺพํฯ

อปิเจตฺถ อยมฺปิ วิเสโส คเหตโพฺพฯ ตํ ยถา? ‘‘ตุยฺหํ ธีตา มหาวีร, ปญฺญวนฺต ชุตินฺธรา’’ติ **ปาฬิยํ** ‘‘ปญฺญวนฺต’’อิติ อาลปเนกวจนสฺส ทสฺสนโตฯ

“สพฺพา กิเรวํ ปรินิฏฺฐิตานิ,
ยสสฺสิ นํ ปญฺญวนฺตํ วิสยฺห;
ยโส จ ลทฺธา ปุริมํ อุฬารํ,
นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณ”นฺติฯ

อิมิสฺสา ชาตกปาฬิยา **อฏฺฐกถายํ** “ปญฺญวนฺต”อิติ อาลปเนกวจนสฺส ทสฺสนโต จ “โภ คุณวนฺต, โภ คุณวนฺตา, โภ สติมนฺต, โภ สติมนฺตา”ติอาทีนิปิ อาลปเนกวจนานิ อวสฺสมิจฺฉิตพฺพานิฯ ตถา หิ ติสฺสํ ปาฬิยํ “ยสสฺสิ ปญฺญวนฺต” อิจฺจาลปนวจนํ อฏฺฐกถาจริยา อิจฺฉนฺติฯ **น**นฺติ หิ ปทปูรเณ นิปาตมตฺตํฯ **ปญฺญวนฺต**นฺติ ปน ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ อนุสาราคมํ กตฺวา วุตฺตํฯ เอวํ ปาวจเน **วนฺตุ**ปจฺจยาทิสหิตานํ สทฺทานํ “ภควา, อายสฺมา, ปญฺญวนฺต, จกฺขุม, ปาปิม”อิติทสฺสิตนเยน อาลปนปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ “คงฺคาภาคีรถี นาม, หิมวนฺตา ปภาวิตา”ติ จ “กุโต อาคตตฺถ ภเนฺตติ, หิมวนฺตา มหาราชา”ติ จ ทสฺสนโต “คุณวนฺตา”ติ ปญฺจมิยา เอกวจนํ กถิตํฯ ยถา **คุณวนฺตุ** สทฺทสฺส นามิกปทมาลา โยชิตา, เอวํ **ธนวนฺตุพลวนฺตา**ทีนํ **สติมนฺตุ คติมนฺตา**ทีนญฺจ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ **วิทฺวา**ทิปทานํ **คุณวา**ปเทน สมานคติกตฺตมฺปิ โสตูนํ ปโยเคสุ สโมฺมหาปคมตฺถํ เอกเทสโต นิพฺพจนาทีหิ สทฺธึ **วิทฺวนฺตุ**อิจฺจาทิปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต – ญาณสงฺขาโต เวโท อสฺส อตฺถีติ วิทฺวา, ปณฺฑิโตฯ เอตฺถ จ **วิทฺวา**สทฺทสฺส อตฺถิภาเว “อิติ วิทฺวา สมํ จเร”ติอาทิ อาหจฺจปาโฐ นิทสฺสนํฯ อตฺรายํ ปทมาลา – วิทฺวา, วิทฺวา, วิทฺวโนฺตฯ วิทฺวนฺตํ, วิทฺวเนฺตฯ วิทฺวตา, วิทฺวเนฺตนฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ เวทนาวา, เวทนาวา, เวทนาวโนฺตฯ เวทนาวนฺตํ, เวทนาวเนฺตฯ เวทนาวตา, เวทนาวเนฺตนฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ เอวํ “สญฺญาวาเจตนาวา สทฺธาวา ปญฺญวา สพฺพาวา”อิจฺจาทีสุปิฯ เอตฺถ จ “เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ สพฺพาวนฺตํ โลก”นฺติอาทีนิ นิทสฺสนปทานิฯ ตตฺถ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพสตฺตวนฺตํ, สพฺพสตฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ มเชฺฌทีฆญฺหิ อิทํ ปทํฯ เยภุเยฺยน ปน “ปญฺญวาปญฺญวโนฺต”ติ อาทีนิ มเชฺฌรสฺสานิปิ ภวนฺติฯ ยสสฺสิโน ปริวารภูตา ชนา อสฺส อตฺถีติ ยสสฺสิวา, อถ วา ยสสฺสี จ ยสสฺสิวา จาติ ยสสฺสิวาฯ เอกเทสสรูเปกเสโสยํฯ “ยสสฺสิวา”ติ ปทสฺส ปน อตฺถิภาเว –

“ขตฺติโย ชาติสมฺปโนฺน, อภิชาโต ยสสฺสิวา;
ธมฺมราชา วิเทหานํ, ปุโตฺต อุปฺปชฺชเต ตวา”ติ

อิทํ นิทสฺสนํฯ “ยสสฺสิวา, ยสสฺสิวา, ยสสฺสิวโนฺตฯ ยสสฺสิวนฺตํ” อิจฺจาทิ เนตพฺพํฯ อเตฺถ ทสฺสนสีลํ อตฺถทสฺสิ, กึ ตํ? ญาณํฯ อตฺถทสฺสิ อสฺส อตฺถีติ **อตฺถทสฺสิมา,** เอตฺถ จ –

“ตํ ตตฺถ คติมา ธิติมา, มุติมา อตฺถทสฺสิมา;
สงฺขาตา สพฺพธมฺมานํ, วิธุโร เอตทพฺรวี”ติ

อิทเมตสฺสตฺถสฺส สาธกํ วจนํฯ “อตฺถทสฺสิมา, อตฺถทสฺสิมา, อตฺถทสฺสิมโนฺตฯ อตฺถทสฺสิมนฺตํ” อิจฺจาทิ เนตพฺพํฯ ปาปํ อสฺส อตฺถีติ **ปาปิมา,** อกุสลราสิสมนฺนาคโต มาโรฯ ปุตฺตา อสฺส อตฺถีติ **ปุตฺติมา,** พหุปุโตฺตฯ “โสจติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา”ติ เอตฺถ หิ พหุปุโตฺต “ปุตฺติมา”ติ วุจฺจติฯ จโนฺท อสฺส อตฺถีติ **จนฺทิมา**ฯ จโนฺทติ เจตฺถ จนฺทวิมานมธิเปฺปตํ, จนฺทวิมานวาสี ปน เทวปุโตฺต “จนฺทิมา”ติฯ ตถา หิ “จโนฺท อุคฺคโต, ปมาณโต จโนฺท อายามวิตฺถารโต อุเพฺพธโต จ เอกูนปญฺญาสโยชโน, ปริเกฺขปโต ตีหิ โยชเนหิ อูนทิยฑฺฒสตโยชโน”ติ อาทีสุ จนฺทวิมานํ “จโนฺท”ติ วุตฺตํฯ “ตถาคตํ อรหนฺตํ, จนฺทิมา สรณํ คโต”ติอาทีสุ ปน

จนฺทเทวปุตฺโต “จนฺทิมา”ติฯ อปโร นโย – จโนฺท อสฺส อตฺถีติ **จนฺทิมา**ฯ จโนฺทติ เจตฺถ จนฺทเทวปุตฺโต อธิเปฺปโต, ตนฺนิวาสฎฺฐานภูตํ ปน จนฺทวิมานํ “จนฺทิมา”ติฯ ตถา หิ “ราหุ จนฺทํ ปมุญฺจสฺสุ, จโนฺท มณิมยวิมาเน วสตี”ติอาทีสุ จนฺทเทวปุตฺโต “จโนฺท”ติ วุโตฺตฯ

> “โย หเว ทหโร ภิกฺขุ, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน;
> โสมํโลกํปภาเสติ, อพฺภา มุโตฺตว จนฺทิมา”ติ

อาทีสุ ปน ตนฺนิวาสฎฺฐานภูตํ จนฺทวิมานํ “จนฺทิมา”ติ วุตฺตํฯ อิติ “จโนฺท”ติ จ “จนฺทิมา”ติ จ จนฺทเทวปุตฺตสฺสปิ จนฺทวิมานสฺสปิ นามนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺร “ปาปิมา ปุตฺติมา จนฺทิมา”ติ อิมานิ **ปาปฺ**สทฺทาทิโต “ตทสฺสตฺถิ” อิเจฺจตสฺมึ อเตฺถ ปวตฺตสฺส **อิมนฺตุ**ปจฺจยสฺส วเสน สิทฺธิมุปาคตานีติ คเหตพฺพานิฯ

นนุ จ โภ **มนฺตุ**ปจฺจยวเสเนว สาเธตพฺพานีติ? น, กตฺถจิปิ **อ**การนฺตโต **มนฺตุ**โน อภาวาฯ นนุ จ โภ เอวํ สเนฺตปิ **ปาป ปุตฺต จนฺท**โต ปฐมํ **อิ**การาคมํ กตฺวา ตโต **มนฺตุ**ปจฺจยํ กตฺวา สกฺกา สาเธตุนฺติ? สกฺกา รูปมตฺตสิชฺฌนโต, นโย ปน โสภโน น โหติฯ ตถา หิ **ปาป ปุตฺตา**ทิโต **อ**การนฺตโต **อิ**การาคมํ กตฺวา **มนฺตุ**ปจฺจเย วิธิยมาเน อเญฺญหิ **คุณยสา**ทีหิ **อ**การเนฺตหิ **อิ**การาคมํ กตฺวา **มนฺตุ**ปจฺจยสฺส กาตพฺพตาปสโงฺค สิยาฯ น หิ อเนเกสุ ปาฬิสตสหเสฺสสุ กตฺถจิปิ **อ**การนฺตโต **คุณ ยสา**ทิโต อิการาคเมน สทฺธึ **มนฺตุ**ปจฺจโย ทิสฺสติ, อฎฺฐานตฺตา ปน **ปาป ปุตฺตา**ทิโต **อ**การนฺตโต **อิ**การาคมํ อกตฺวา **อิมนฺตุ**ปจฺจเย กเตเยว “ปาปิมา ปุตฺติมา”ติอาทีนิ สิชฺฌนฺตีติฯ

เอวํ สเนฺตปิ โภ กสฺมา **กจฺจายน**ปฺปกรเณ **มนฺตุ**ปจฺจโยว วุโตฺต, น **อิมนฺตุ**ปจฺจโยติ? ทฺวยมฺปิ วุตฺตเมวฯ กถํ ญายตีติ เจ? ยสฺมา ตตฺถ “ตปาทิโต สี, ทณฺฑาทิโต อิก อี, มธฺวาทิโต โร, คุณาทิโต วนฺตู”ติ อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานิ สนฺนิหิต**โต**ทนฺตสทฺทภาเวน วตฺวา มเชฺฌ “สตฺยาทีหิ มนฺตู”ติ อญฺญถา สุตฺตํ วตฺวา ตโต สนฺนิหิต**โต**ทนฺตวเสน “สทฺธาทิโต ณา”ติ สุตฺตํ วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ “สตฺยาทีหิมนฺตู”ติ วิสทิสํ กตฺวา วุตฺตสฺส สุตฺตสฺส วเสน **อิมนฺตุ** ปจฺจโย จ วุโตฺตติ วิญฺญายติฯ **ปกติ เหสาจริยานํ เยน เกนจิ อากาเรน อตฺตโน อธิปฺปาย วิญฺญาปนํ**ฯ เอตฺถ จ ทุติโย อโตฺถ สรสนฺธิวเสน คเหตโพฺพฯ ตถา หิสฺส “สตฺยาทีหิ มนฺตู”ติ ปฐโม อโตฺถ, “สตฺยาทีหิ อิมนฺตู”ติ ทุติโย อโตฺถฯ อิติ “เสโต ธาวตี”ติ ปโยเค วิย “สตฺยาทีหิ มนฺตู”ติ สุเตฺต ภินฺนสตฺติสมเวตวเสน อตฺถทฺวยปฎิปตฺติ ภวติ, ตสฺมา ปรมสุขุมสุคมฺภีรตฺถวตา อเนน สุเตฺตน กตฺถจิ **สติ คติ เสตุ โค**อิจฺจาทิโต **มนฺตุ**ปจฺจโย อิจฺฉิโตฯ กตฺถจิ **สติ ปาป ปุตฺต**อิจฺจาทิโต **อิมนฺตุ**ปจฺจโย อิจฺฉิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ยสฺมา ปน **สติ**สโทฺท **มนฺตุ**วเสน **คติธีเสตุโค** อิจฺจาทีหิ, **อิมนฺตุ**วเสน **ปาปปุตฺตา**ทีหิ จ สมานคติกตฺตา เตสํ ปการภาเวน คหิโต, ตสฺมา เอวํ สุตฺตโตฺถ ภวติ “สตฺยาทีหิ มนฺตุ สติปฺปกาเรหิ สเทฺทหิ **มนฺตุ**ปจฺจโย โหติ **อิมนฺตุ**ปจฺจโย จ ยถารหํ ‘ตทสฺสตฺถิ’ อิเจฺจตสฺมึ อเตฺถ”ติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา “สติมา”ติ เอตฺถ สตีติ **อิ**การนฺตโต **มนฺตุ**ปจฺจโย โหติ, ตถา “คติมา, ธีมา, เสตุมา, โคมา”ติอาทีสุ **อิ**การนฺต **อี**การนฺต **อุ**การนฺตนิ**โจฺจ**การนฺตโต **มนฺตุ**ปจฺจโย โหติฯ ยถา จ “สติมา”ติ เอตฺถ “สตี”ติ **อิ**การนฺตโต **อิมนฺตุ**ปจฺจโย โหติ, ตถา “คติมา, ปาปิมา, ปุตฺติมา”ติอาทีสุ **อิ**การนฺต **อ**การนฺตโต **อิมนฺตุ**ปจฺจโย โหติฯ เอวํ สติปฺปกาเรหิ สเทฺทหิ ยถาสมฺภวํ **มนฺตุ อิมนฺตุ**ปจฺจยา โหนฺตีติฯ

ยเชฺชวํ ปจฺจยทฺวยวิธายกํ ‘‘ทณฺฑาทิโต อิก อี’’ติ สุตฺตํ วิย ‘‘สตฺยาทิโต อิมนฺตุ มนฺตู’’ติ วตฺตพฺพํ, กสฺมา นาโวจาติ? ตถา อวจเน การณมตฺถิฯ ยทิ หิ ‘‘ทณฺฑาทิโต อิก อี’’ติ สุตฺตํ วิย ‘‘สตฺยาทิโต อิมนฺตุ มนฺตู’’ติ สุตฺตํ วุตฺตํ สิยา, เอกกฺขเณเยว **อิมนฺตุ มนฺตูนํ** วจเนน **ทณฺฑ**สทฺทโต สมฺภูตํ ‘‘ทณฺฑิโก ทณฺฑี’’ติ รูปทฺวยมิว **สติคติ**อาทิโตปิ วิสทิสรูปทฺวยมิจฺฉิตพฺพํ สิยา, ตญฺจ นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘สตฺยาทิโต อิมนฺตุ มนฺตู’’ติ น วุตฺตํฯ อปิจ ตถา วุเตฺต พฺวหกฺขรตาย คนฺถครุตา สิยาฯ ยสฺมา จ สุเตฺตน นาม อปฺปกฺขเรน อสนฺทิเทฺธน สารวนฺเตน คูฬฺหนินฺนเยน สพฺพโตมุเขน อนวเชฺชน ภวิตพฺพํฯ **กจฺจายเน** จ เยภุเยฺยน ตาทิสานิ คมฺภีรตฺถานิ สุวิสทญาณวิสยภูตานิ สุตฺตานิ ทิสฺสนฺติ ‘‘อุปาฌธิกิสฺสรวจเน, สรา สเร โลป’’นฺติอาทีนิ, อิทมฺปิ เตสมญฺญตรํ, ตสฺมา ‘‘สตฺยาทิโต อิมนฺตุ มนฺตู’’ติ น วุตฺตํฯ เอวํ สุโตฺตปเทเส อกเตปิ **อิมนฺตุ**โนปิ คหณตฺถํ ภินฺนสตฺติสมเวตวเสน ‘‘สตฺยาทีหิ มนฺตู’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อปโร นโย – ‘‘ตปาทิโต สี’’ติอาทีสุ **โต**ทนฺตสทฺทสฺส พหุวจนนฺตตา น สุฏฺฐุ ปากฏา **โต**ปจฺจยสฺส เอกตฺถพฺวหเตฺถสุ วตฺตนโต, ‘‘สตฺยาทีหิ มนฺตู’’ติ เอตฺถ ปน **หิ**สทฺทสฺส พหุวจนตฺถตา อตีว ปากฏา, ตสฺมา พหุวจนคฺคหเณน **อิมนฺตุ** ปจฺจโย โหตีติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ จ โภ วินาปิ **อิมนฺตุ**ปจฺจเยน ปาปมสฺสตฺถีติ ปาปี, ปาปี เอว ปาปิมาติ สกเตฺถ **มา**ปจฺจเย กเตเยว ‘‘ปาปิมา ปุตฺติมา’’ติอาทีนิ สิชฺฌนฺติ ‘‘ฉฏฺฐโม โส ปราภโว’’ติ เอตฺถ **ม**ปจฺจเยน ‘‘ฉฏฺฐโม’’ติ ปทํ วิยาติ? อตินยญฺญู ภวํ, อตินยญฺญู นามาติ ภวํ วตฺตโพฺพ, น ปน ภวํ สทฺทคตึ ชานาติ, สทฺทคติโย จ นาม พหุวิธาฯ ตถา หิ ฉโฏฺฐเยว ฉฏฺฐโม, ‘‘สุตฺตเมว สุตฺตโนฺต’’ติอาทีสุ **ปุริส**นเยน โยเชตพฺพา สทฺทคติ, ‘‘เทโวเยว เทวตา’’ติอาทีสุ **กญฺญา**นเยน โยเชตพฺพา สทฺทคติ, ‘‘ทิฏฺฐิ เอว ทิฏฺฐิคต’’นฺติอาทีสุ **จิตฺต**นเยน โยเชตพฺพา สทฺทคติฯ เอวํวิธาสุ สทฺทคตีสุ ‘‘ปาปี เอว ปาปิมา’’ติอาทิกํ กตรํ สทฺทคตึ วเทสิ? ‘‘สตฺถา ราชา พฺรหฺมา สขา อตฺตา สา ปุมา’’ติอาทีสุ จ กตรํ สทฺทคตึ วเทสิ? กตรสทฺทโนฺตคธํ กตราย จ นามิกปทมาลายํ โยเชตพฺพํ มญฺญสีติ? โส เอวํ ปุโฏฺฐ อทฺธา อุตฺตริ กิญฺจิ อทิสฺวา ตุณฺหี ภวิสฺสติ, ตสฺมา ตาทิโส นโย น คเหตโพฺพฯ ตาทิสสฺมิญฺหิ นเย ‘‘ปาปิมตา ปาปิมโต’’ติอาทีนิ รูปานิ น สิชฺฌนฺติ, **อิมนฺตุ**ปจฺจยนเยน ปน สิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อยเมว นโย ปสตฺถตโร อายสฺมเนฺตหิ สมฺมา จิเตฺต ฐเปตโพฺพฯ อตฺริทํ นิทสฺสนํ –

> ‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ,
> มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
> อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา,
> ชยํ ตทา เทวคณา มเหสิโน’’ติ จ,

‘‘สาขาปตฺตผลูเปโต, ขนฺธิมาวมหาทุโม’’ติ จฯ

ปาปิมา, ปาปิมา, ปาปิมโนฺตฯ ปาปิมนฺตํฯ เสสํ เนยฺยํ, เอส นโย ‘‘ขนฺธิมา, ปุตฺติมา’’ติอาทีสุปิฯ

อิทานิ ยถาปาวจนํ กิญฺจิเทว **หิมวนฺตุ สติมนฺตา**ทีนํ วิเสสํ พฺรูมฯ หิมวโนฺตว ปพฺพโตฯ สติมํ ภิกฺขุฯ พนฺธุมํ ราชานํฯ จนฺทิมํ เทวปุตฺตํฯ สติมสฺส ภิกฺขุโนฯ พนฺธุมสฺส รโญฺญฯ อิทฺธิมสฺส จ ปรสฺส จ เอกกฺขเณ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อิจฺจาทิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ อปิเจตฺถ ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติ ทฺวินฺนํ วตฺตพฺพวจนํ, ‘‘อายสฺมโนฺต’’ติ พหูนํ วตฺตพฺพวจนนฺติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘ทฺวินฺนํ อาโรเจเนฺตน ‘อายสฺมนฺตา ธาเรนฺตู’ติ, ติณฺณํ อาโรเจเนฺตน ‘อายสฺมโนฺต ธาเรนฺตู’ติ วตฺตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ติณฺณ’’นฺติ เจตฺถ กถาสีสมตฺตํ, เตน จตุนฺนมฺปิ

ปญฺจนฺนมฺปิ อติเรกสตานมฺปีติ ทสฺสิตํ โหติฯ พหโวหิ อุปาทาย ‘‘อุทฺทิฏฺฐา โข อายสฺมนฺโต จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา’’ติอาทิกา ปาฬิโย ฐปิตาฯ ตตฺถ ‘‘อายสฺมนฺตา’’ติทํ วินยโวหารวเสน เทฺวเยว สนฺธาย วุตฺตตฺตา น สพฺพสาธารณํฯ วินยโวหารญฺหิ วเชฺชตฺวา อญฺญสฺมิํ โวหาเร น ปวตฺตติฯ ‘‘อายสฺมนฺโต’’ติทํ ปน สพฺพตฺถ ปวตฺตตีติ ทฺวินฺนํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

ตตฺร ‘‘หิมวโนฺต’’ติ อิทํ เยภุเยฺยเนกวจนํ ภวติ, กตฺถจิ พหุวจนมฺปิ, เตนาห **นิรุตฺติปิฏเก** เถโร ‘‘หิมวา ติฏฺฐติ, หิมวโนฺต ติฏฺฐนฺตี’’ติฯ ‘‘หิมวโนฺตว ปพฺพโต’’ติ อยํ เอกวจนนโย ยถารุตปาฬิวเสน คเหตโพฺพฯ ยถารุตปาฬิ จ นาม –

‘‘ทูเร สโนฺต ปกาสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สราฯ

อหํ เตน สมเยน, นาคราชา มหิทฺธิโก;
อตุโล นาม นาเมน, ปุญฺญวโนฺต ชุตินฺธโรฯ

คติมโนฺต สติมโนฺต, ธิติมโนฺต จ โส อิสิ;
สทฺธมฺมธารโก เถโร, อานโนฺท รตนากโร’’

อิจฺจาทิฯ เอตฺถ ‘‘ปุญฺญวโนฺต’’ติอาทีนิ อเนเกสุ ฐาเนสุ พหุวจนภาเวน ปุนปฺปุนํ วทนฺตานิปิ กตฺถจิ เอกวจนานิ โหนฺติ, เอกวจนภาโว จ เนสํ คาถาวิสเย ทิสฺสติ, ตสฺมา ตานิ ยถาปาวจนํ คเหตพฺพานิฯ

เอวํ **หิมวนฺตุสติมนฺตุ**สทฺทาทีนํ วิเสสํ ญตฺวา ปุน ลิงฺคนฺตวเสน ทฺวิลิงฺคกปทานมโตฺถ จ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา จ ปทานํ สทิสาสทิสตา จ ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺร หิ ‘‘สิริมา’’ติ ปทํ สุติสามญฺญวเสน ลิงฺคทฺวเย วตฺตนโต ทฺวิธา ภิชฺชติฯ ‘‘สิริมา ปุริโส’’ติ หิ อเตฺถ **อา**การนฺตํ ปุลฺลิงฺคํ, ‘‘สิริมา นาม เทวี’’ติ อเตฺถ **อา**การนฺตํ อิตฺถิลิงฺคํ, อุภยเมฺปตํ **อุ**การนฺตตาปกติกาฯ อถ วา ปน ปจฺฉิมํ **อา**การนฺตตาปกติกํ, สิรี ยสฺส อตฺถิ โส สิริมาติ ปุลฺลิงฺควเสน นิพฺพจนํ, สิรี ยสฺสา อตฺถิ สา สิริมาติ อิตฺถิลิงฺควเสน นิพฺพจนํฯ อตฺริมานิ กิญฺจาปิ สุติวเสน นิพฺพจนตฺถวเสน จ อญฺญมญฺญํ สมานตฺถานิ, ตถาปิ ปุริสปทตฺถอิตฺถิปทตฺถวาจกตฺตา ภินฺนตฺถานีติ เวทิตพฺพานิฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ สิริมา, สิริมา, สิริมโนฺตฯ สิริมนฺตํ, สิริมเนฺตฯ สิริมตา, สิริมเนฺตนฯ **คุณวนฺตุ**สทฺทเสฺสว นามิกปทมาลาฯ สิริมา, สิริมา, สิริมาโยฯ สิริมํ, สิริมา, สิริมาโยฯ สิริมายฯ วกฺขมาน**กญฺญา**นเยน เญยฺยาฯ เอวํ ทฺวิธา ภินฺนานํ สมานสุติกสทฺทานํ นามิกปทมาลาสุ ปทานํ สทิสาสทิสตา ววตฺถเปตพฺพาฯ สมานนิพฺพจนตฺถสฺสปิ หิ อสมานสุติกสฺส ‘‘สิริมา’’ติ สทฺทสฺส นามิกปทมาลายํ ปทานํ อิเมหิ ปเทหิ กาจิปิ สมานตา น ลพฺภติฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘สิริมา’’ติ ปทํ เทฺวธา, ปุมิตฺถีสุ ปวตฺติโต;
ภิชฺชตีติ วิภาเวยฺย, เอตฺถ ปุลฺลิงฺคมิจฺฉิตํฯ

อิติ **อภิภวิตา** ปเทน วิสทิสานิ **คุณวาสติมา**ทีนิ ปทานิ ทสฺสิตานิ สทฺธิํ นามิกปทมาลาหิฯ อิทานิ อปรานิปิ ตพฺพิสทิสานิ ปทานิ ทเสฺสสฺสาม สทฺธิํ นามิกปทมาลาหิฯ เสยฺยถิทํ?

ราชา พฺรหฺมา สขา อตฺตา, อาตุมา สา ปุมา รหา;

ทพฺหธมฺมา จ ปจฺจกฺข-ธมฺมา จ วิวฏฺจฺฉทาฯ

วตฺตหา จ ตถา วุตฺต-สิรา เจว ยุวาปิ จ;
มฆว อทฺธ มุทฺธาทิ, วิญฺญาตพฺพา วิภาวินาฯ

เอตฺถ ‘‘สา’’ติ ปทเมว **อา**การนฺตตาปกติกมาการนฺตํ, เสสานิ ปน **อ**การนฺตตาปกติกานิ **อา**การนฺตานิฯ

ราชา, ราชา, ราชาโนฯ ราชานํ, ราชํ, ราชาโนฯ รญฺญา, ราชินา, ราชูหิ, ราชูภิฯ รโญฺญ, ราชิโน, รญฺญํ, ราชูนํ, ราชานํฯ รญฺญา, ราชูหิ, ราชูภิฯ รโญฺญ, ราชิโน, รญฺญํ, ราชูนํ, ราชานํฯ รเญฺญ, ราชินิ, ราชูสุฯ โภ ราช, ภวโนฺต ราชาโน, ภวโนฺต ราชา อิติ วา, อยมมฺหากํ รุจิฯ

นิรุตฺติปิฏกาทีสุ ‘‘ราชา’’ติ พหุวจนํ น อาคตํ, **จูฬนิรุตฺติยํ** ปน อาคตํฯ กิญฺจาปิ นิรุตฺติปิฏกาทีสุ น อาคตํ, ตถาปิ ‘‘เนตาทิสา สขา โหนฺติ, ลพฺภา เม ชีวโต สขา’’ติ ปาฬิยํ พหุวจเนกวจนวเสน ‘‘สขา’’ติ ปทสฺส ทสฺสนโต ‘‘ราชา’’ติ พหุวจนํ อิจฺฉิตพฺพเมวฯ ตถา ‘‘พฺรหฺมา, อตฺตา’’อิจฺจาทีนิปิ พหุวจนานิ ตคฺคติกตฺตา วินา เกนจิ รูปวิเสเสนฯ

เอตฺถ จ ‘‘คหปติโก นาม ฐเปตฺวา ราชํ ราชโภคํ พฺราหฺมณํ อวเสโส คหปติโก นามา’’ติ ทสฺสนโต ราชนฺติ วุตฺตํ, อิทํ ปน นิรุตฺติปิฏเก น อาคตํฯ ‘‘สพฺพทเตฺตน ราชินา’’ติ ทสฺสนโต ‘‘ราชินา’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘อาราธยติ ราชานํ, ปูชํ ลภติ ภตฺตุสู’’ติ ทสฺสนโต จตุตฺถีฉฏฺฐีวเสน ‘‘ราชาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **กจฺจายนรูปสิทฺธิ**คเนฺถสุ ปน ‘‘ราเชน, ราเชหิ, ราเชภิฯ ราเชสู’’ติ ปทานิ วุตฺตานิฯ จูฬนิรุตฺตินิรุตฺติปิฏเกสุ ตานิ นาคตานิ, อนาคตภาโวเยว เตสํ ยุตฺตตโร ปาฬิยํ อทสฺสนโต, ตสฺมา เอเตฺถตานิ อเมฺหหิ น วุตฺตานิฯ ปาฬินเย หิ อุปปริกฺขิยมาเน อีทิสานิ ปทานิ สมาเสเยว ปสฺสาม, น ปนาญฺญตฺร, อตฺริเม ปโยคา – ‘‘อาวุตฺถํ ธมฺมราเชนา’’ติ จ, ‘‘สิวิราเชน เปสิโต’’ติ จ, ‘‘ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺค’’นฺติ จ, ‘‘นิกฺขมเนฺต มหาราเช, สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒเน’’ติ จ, เอวํ ปาฬินเย อุปปริกฺขิยมาเน ‘‘ราเชนา’’ติอาทีนิ สมาเสเยว ปสฺสาม, น เกวลํ ปาฬินเย โปราณฏฺฐกถานเยปิ อุปปริกฺขิยมาเน สมาเสเยว ปสฺสาม, น ปนาญฺญตฺร, เอวํ สเนฺตปิ สุฏฺฐุ อุปปริกฺขิตพฺพมิทํ ฐานํฯ โก หิ นาม สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน สพฺพโส นยํ สลฺลเกฺขตุํ สมโตฺถ อญฺญตฺร ปภินฺนปฏิสมฺภิเทหิ ขีณาสเวหิฯ

เอตฺถ จ สมาสนฺตคต**ราช**-สทฺทสฺส นามิกปทมาลาโย ทฺวิธา วุจฺจเนฺต **โอการนฺตาการนฺต**วเสนฯ ต**โตฺร**การนฺตา ‘‘มหาราโช ยุวราโช สิวิราโช ธมฺมราโช’’อิเจฺจวมาทโย ภวนฺติฯ **อา**การนฺตา ปน ‘‘มหาราชา ยุวราชา สิวิราชา ธมฺมราชา’’อิเจฺจวมาทโยฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ ปาฬิยํ โปราณฏฺฐกถาสุ จ ‘‘มหาราโช’’ติอาทีนิ น สนฺติ, ตถาปิ ‘‘สพฺพมิโตฺต สพฺพสโข, สพฺพภูตานุกมฺปโก’’ติ ปาฬิยํ ‘‘สพฺพสโข’’ติ ทสฺสนโต ‘‘มหาราโช’’ติอาทีนิปิ อวสฺสมิจฺฉิตพฺพานิฯ ตถา หิ สมาเสสุ ‘‘ธมฺมราเชน, ธมฺมราชสฺสา’’ติอาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ เอตานิ โอการนฺตรูปานิ เอว, **นา**การนฺตรูปานิฯ มหาราโช, มหาราชาฯ มหาราชํ, มหาราเชฯ มหาราเชน, มหาราเชหิ, มหาราเชภิฯ มหาราชสฺส, มหาราชานํฯ มหาราชา, มหาราชสฺมา, มหาราชมฺหา, มหาราเชหิ, มหาราเชภิฯ มหาราชสฺส, มหาราชานํฯ มหาราเช, มหาราชสฺมิํ, มหาราชมฺหิ, มหาราเชสุฯ โภ มหาราช, ภวโนฺต มหาราชา ฯ **กจฺจายนจูฬนิรุตฺติ**นเยหิ ปน ‘‘โภ มหาราชา’’อิติ เอกวจนพหุวจนานิปิ ทฏฺฐพฺพานิฯ ยถา ‘‘มหาราโช’’ติ **โอ**การนฺตปทสฺส

วเสน, เอวํ ‘‘สิวิราโช ธมฺมราโช เทวราโช’’ติอาทีนมฺปิ **โอ**การนฺตปทานํ วเสน ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อยํ **ปนา**การนฺตวเสน นามิกปทมาลา –

มหาราชา, มหาราชา, มหาราชาโนฯ มหาราชานํ, มหาราชํ, มหาราชาโนฯ มหารญฺญา, มหาราชินา, มหาราชูหิ, มหาราชูภิฯ มหารโญฺญ, มหาราชิโน, มหารญฺญํ, มหาราชูนํฯ มหารญฺญา, มหาราชูหิ, มหาราชูภิฯ มหารโญฺญ, มหาราชิโน, มหารญฺญํ, มหาราชูนํฯ มหารเญฺญ, มหาราชินิ, มหาราชูสุฯ โภ มหาราช, ภวโนฺต มหาราชาโนฯ

อิธาปิ ปกรณทฺวยนเยน ‘‘โภ มหาราชา’’ อิติ เอกวจนพหุวจนานิปิ ทฎฺฐพฺพานิฯ ยถา จ ‘‘มหาราชา’’ติ **อา**การนฺตปทสฺส วเสน, เอวํ ‘‘สิวิราชา, ธมฺมราชา, เทวราชา’’ติอาทีนมฺปิ **อา**การนฺตปทานํ วเสน ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อิธ อปราปิ อตฺถสฺส ปากฏีกรณตฺถํ กฺริยาปเทหิ สทฺธึ โยเชตฺวา **อาการโนฺตการนฺตานํ** มิสฺสกวเสน นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

มหาราชา, มหาราโช ติฎฺฐติ, มหาราชาโน, มหาราชา ติฎฺฐนฺติฯ มหาราชานํ, มหาราชํ ปสฺสติ, มหาราชาโน, มหาราเช ปสฺสติฯ มหารญฺญา, มหาราชินา, มหาราเชน กตํ, มหาราชูหิ, มหาราชูภิ, มหาราเชหิ, มหาราเชภิ กตํฯ มหารโญฺญ, มหาราชิโน, มหาราชสฺส ทียเต, มหารญฺญา, มหาราชา, มหาราชสฺมา, มหาราชมฺหา นิสฺสฎํ, มหาราชูหิ, มหาราชูภิ, มหาราเชหิ , มหาราเชภิ นิสฺสฎํฯ มหารโญฺญ, มหาราชิโน, มหาราชสฺส ปริคฺคโห, มหารญฺญํ, มหาราชูนํ, มหาราชานํ ปริคฺคโหฯ มหารเญฺญ, มหาราชินิ, มหาราเช, มหาราชสฺมึ, มหาราชมฺหิ ปติฎฺฐิตํ, มหาราชูสุ, มหาราเชสุ ปติฎฺฐิตํฯ โภ มหาราช ตฺวํ ติฎฺฐ, โภโนฺต มหาราชาโน, มหาราชา ตุเมฺห ติฎฺฐถาติฯ เอวํ ‘‘ยุวราชา, ยุวราโช’’ติอาทีสุปิฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘กสฺมา ปกรณกตฺตุนา อิมสฺมึ ฐาเน มหโนฺต วายาโม จ มหโนฺต จ ปรกฺกโม กโต, นเนฺวเตสุปิ ปเทสุ กานิจิ พุทฺธวจเน วิชฺชนฺติ, กานิจิ น วิชฺชนฺตีติ? วิญฺญูหิ เต เอวํ วตฺตพฺพา ‘‘ปกรณกตฺตาเรเนตฺถ โส จ มหโนฺต วายาโม โส จ มหโนฺต ปรกฺกโม สาฎฺฐกเถ นวเงฺค สตฺถุสาสเน สเทฺทสุ จ อเตฺถสุ จ โสตารานํ สุฎฺฐุ โกสลฺลุปฺปาทเนน สาสนโสฺสปการตฺถํ กโต, ยานิ เจตานิ เตน ปทานิ ทสฺสิตานิ, เอเตสุ กานิจิ พุทฺธวจเน วิชฺชนฺติ, กานิจิ น วิชฺชนฺติฯ เอตฺถ ยานิ พุทฺธวจเน วิชฺชนฺติ, ตานิ วิชฺชมานวเสน คหิตานิฯ ยานิ น วิชฺชนฺติ, ตานิ โปราณฎฺฐกถาทีสุ วิชฺชมานวเสน ปาฬินยวเสน จ คหิตานี’’ติฯ อตฺรายํ สเงฺขปโต อธิปฺปายวิภาวนา –

‘‘อิทํ วตฺวา มหาราชา, กํโส พาราณสิคฺคโห;
ธนุํ ตูณิญฺจ นิกฺขิปฺป, สํยมํ อชฺฌุปาคมี’’ติ

อิทํ **อา**การนฺตสฺส **มหาราช**สทฺทสฺส นิทสฺสนํฯ ยสฺมา ‘‘สพฺพสโข’’ติ ปาฬิ วิชฺชติ, ตสฺมา เตน นเยน ‘‘มหาราโช’’ติปิ **โอ**การโนฺต ทิโฎฺฐ นาม โหติ **ปุริส**นเยน โยเชตโพฺพ จฯ เตเนว จ ‘‘ตมพฺรวิ มหาราชาฯ นิกฺขมเนฺต มหาราเช’’ติอาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ

เอวํ **มหาราช**สทฺทสฺส **โอ**การนฺตเตฺต สิเทฺธ ‘‘มหาราชา, มหาราชสฺมา, มหาราชมฺหา’’ติ ปญฺจมิยา เอกวจนญฺจ ‘‘มหาราเช, มหาราชสฺมึ, มหาราชมฺหี’’ติ สตฺตมิยา เอกว

จนญฺจ สิทฺธานิ เอว โหนฺติ ปาฬิยํ อวิชฺชมานานมฺปิ นยวเสน คเหตพฺพตฺตาฯ ‘‘ราเชน, ราชสฺสา’’ติอาทีนิ ปน นยวเสน คเหตพฺพานิ น โหนฺติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ‘‘ราชา พฺรหฺมา สขา อตฺตา’’อิเจฺจวมาทีนิ ‘‘ปุริโส อุรโค’’ติอาทีนิ วิย อญฺญมญฺญํ สพฺพถา สทิสานิ น โหนฺติฯ ตถา หิ เนสํ ‘‘รญฺญา พฺรหฺมุนา สขินา อตฺตนา อเตฺตน สานา ปุมุนา’’ติอาทีนิ วิสทิสานิปิ รูปานิ ภวนฺติ, ตสฺมา ตานิ น สกฺกา นยวเสน ชานิตุํฯ เอวํ ทุชฺชานตฺตา ปน ปาฬิยํ โปราณฎฺฐกถาสุ จ ยถารุตปทาเนว คเหตพฺพานิฯ **มหาราช**สทฺทาทีนํ ปน **โอ**การนฺตภาเว สิเทฺธเยว **‘‘ปุริส**นโยคธา อิเม สทฺทา’’ติ นยคฺคหณํ ทิสฺสติ, ตสฺมา อเมฺหหิ นยวเสน ‘‘มหาราชา, มหาราชสฺมา’’ติอาทีนิ วุตฺตานิฯ ยถา หิ –

‘‘เอตญฺหิ เต ทุราชานํ, ยํ เสสิ มตสายิกํ;
ยสฺส เต กฑฺฒมานสฺส, หตฺถา ทโณฺฑน มุจฺจตี’’ติ

เอตฺถ ‘‘หตฺถา’’ติ, ‘‘อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาต’’นฺติ เอตฺถ ปน ‘‘ทณฺฑา’’ติ จ **โอ**การนฺตสฺส ปญฺจมิเยกวจนสฺส ทสฺสนโต ‘‘อุรคา, ปฎงฺคา, วิหคา’’ติอาทีนิปิ **โอ**การนฺตานิ ปญฺจมิเยกวจนานิ คเหตพฺพานิ โหนฺติฯ ยถา จ ‘‘ทาฐินิ มาติมญฺญโวฺห, สิงฺคาโล มม ปาณโท’’ติ เอตฺถ ‘‘มญฺญโวฺห’’ติ, ‘‘สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ, กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘กปฺปยโวฺห’’ติ จ กฺริยาปทสฺส ทสฺสนโต ‘‘คจฺฉโวฺห, ภุญฺชโวฺห, สยโวฺห’’ติอาทีนิปิ คเหตพฺพานิ โหนฺติฯ คณฺหนฺติ จ ตาทิสานิ ปทรูปานิ สาสเน สุกุสลา กุสลา, ตสฺมา อเมฺหหิปิ นยคฺคาหวเสน ‘‘มหาราชา , มหาราชสฺมา’’ติอาทีนิ วุตฺตานิฯ นยคฺคาหวเสน ปน คหเณ อสติ กถํ นามิกปทมาลา ปริปุณฺณา ภวิสฺสนฺติ, สติเยว ตสฺมิํ ปริปุณฺณา ภวนฺติฯ

ตถา หิ พุทฺธวจเน อเนกสตสหสฺสานิ นามิกปทานิ กฺริยาปทานิ จ ปาฎิเอกฺกํ ปาฎิเอกฺกํ เอกวจนพหุวจนกาหิ สตฺตหิ อฎฺฐหิ วา นามวิภตฺตีหิ ฉนฺนวุติยา จ อาขฺยาติกวจเนหิ โยชิตานิ น สนฺติ, นยวเสน ปน สนฺติเยว, อิติ นยวเสน ‘‘มหาราชา, มหาราชสฺมา’’ติอาทีนิ อเมฺหหิ ฐปิตานิฯ ‘‘มหาราชา ติฎฺฐนฺติ, มหาราชา ตุเมฺห ติฎฺฐถา’’ติ อิมานิ ปน ‘‘อถ โข จตฺตาโร มหาราชา มหติยา จ ยกฺขเสนาย มหติยา จ กุมฺภณฺฑเสนายา’’ติ ทสฺสนโต,

‘‘จตฺตาโร เต มหาราชา, สมนฺตา จตุโร ทิสา;
ททฺทฬฺหมานา อฎฺฐํสุ, วเน กาปิลวตฺถเว’’ติ

ทสฺสนโต จ วุตฺตานิฯ ‘‘มหาราช’’นฺติอาทีนิปิ ปาฬิญฺจ ปาฬินยญฺจ ทิสฺวา เอว วุตฺตานิฯ อสมาเส ‘‘ราชํ, ราเชนา’’ติอาทีนิ น ปสฺสาม, ตสฺมา สุฎฺฐุ วิจาเรตพฺพมิทํ ฐานํฯ อิทญฺหิ ทุทฺทสํ วีรชาตินา ชานิตพฺพฎฺฐานํฯ สเจ ปนายสฺมโนฺต พุทฺธวจเน วา โปราณิกาสุ วา อฎฺฐกถาสุ อสมาเส ‘‘ราชํ, ราเชนา’’ติอาทีนิ ปเสฺสยฺยาถ, ตทา สาธุกํ มนสิ กโรถฯ โก หิ นาม สพฺพปฺปกาเรน พุทฺธวจเน โวหารปฺปเภทํ ชานิตุํ สมโตฺถ อญฺญตฺร ปภินฺนปฎิสมฺภิเทหิ มหาขีณาสเวหิฯ

วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘วีตตโณฺห อนาทาโน, นิรุตฺติปทโกวิโท;
อกฺขรานํ สนฺนิปาตํ, ชญฺญา ปุพฺพาปรานิ จา’’ติฯ

พฺรหฺมา , พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโนฯ พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโนฯ พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมหิ, พฺรเหฺมภิ, พฺรหฺมูหิ, พฺรหฺมูภิฯ พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมูนํฯ พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมหิ, พฺรเหฺมภิ, พฺรหฺมูหิ, พฺรหฺมูภิฯ พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมูนํฯ พฺรหฺมนิ, พฺรเหฺมสุ, โภ พฺรหฺม, โภ พฺรเหฺม, ภวโนฺต พฺรหฺมาโนฯ

ยมกมหาเถรรุจิยา ‘‘โภ พฺรหฺมา’’อิติ พหุวจนํ วาฯ เอตฺถ ปน ‘‘ปณฺฑิตปุริเสหิ เทเวหิ พฺรหฺมูหี’’ติ **ฏีกา**วจนสฺส ทสฺสนโต, ‘‘พฺรหฺมูนํ วจีโฆโส โหตี’’ติ จ ‘‘พฺรหฺมูนํ วิมานาทีสุ ฉนฺทราโค กามาสโว น โหตี’’ติ จ **อฏฺฐกถา**วจนสฺส ทสฺสนโต, ‘‘วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติ อาหจฺจภาสิตสฺส จ ทสฺสนโต ‘‘พฺรหฺมูหิ, พฺรหฺมูภิ, พฺรหฺมูนํ, พฺรเหฺม’’ติ ปทานิ วุตฺตานิ, เอตานิ จูฬนิรุตฺตินิรุตฺติปิฏกกจฺจายเนสุ น อาคตานิฯ

สขา, สขา, สขิโน, สขาโน, สขาโยฯ สขํ, สขารํ, สขานํ, สขิโน, สขาโน, สขาโยฯ สขินา, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิฯ สขิสฺส, สขิโน, สขีนํ, สขารานํ, สขานํฯ สขารสฺมา, สขินา, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิฯ สขิสฺส, สขิโน, สขีนํ, สขารานํ, สขานํฯ สเข, สเขสุ, สขาเรสุฯ โภ สข, โภ สขา, โภ สขิ, โภ สขี, โภ สเข, ภวโนฺต สขิโน, สขาโน, สขาโยฯ

ยมกมหาเถรมเตน ‘‘โภ สขา’’อิติ พหุวจนํ วาฯ ปาฬิยํ ปน **สุวณฺณกกฺกฏชาตเก** ‘‘หเร สขา กิสฺส นุ มํ ชหาสี’’ติ ทีฆวเสน วุโตฺต **สขา**สโทฺท อาลปเนกวจนํ, ตสฺมา ยมกมหาเถรนโย น ยุชฺชตีติ เจ ? โน น ยุชฺชติฯ ยสฺมา ‘‘เนตาทิสา สขา โหนฺติ, ลพฺภา เม ชีวโต สขา’’ติ **มโนชชาตเก สขา**สโทฺท เอกวจนมฺปิ โหติ พหุวจนมฺปิฯ ตถา หิ ตตฺถ ปฐมปาเท พหุวจนํ, ทุติยปาเท ปเนกวจนํ, ตสฺมา ยมกมหาเถเรน ปจฺจตฺตาลปนพหุวจนฏฺฐาเน **สขา**สโทฺท วุโตฺตฯ เอตฺถ จ ‘‘สพฺพมิโตฺต สพฺพสโข, สพฺพภูตานุกมฺปโก’’ติ ปาฐานุโลเมน สมาเสลพฺภมานสฺส **สข**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติ ‘‘สพฺพสโข, สพฺพสขา, สพฺพสขํ, สพฺพสเข’’ติอาทินา **ปุริส**นเยนฯ ตตฺรายํ สมาสวิคฺคโห – สเพฺพสํ ชนานํ สขา, สเพฺพ วา ชนา สขิโน เอตสฺสาติ สพฺพสโข, ยถา สพฺพเวรีติฯ

อตฺตา, อตฺตา, อตฺตาโนฯ อตฺตานํ, อตฺตํ, อตฺตาโนฯ อตฺตนา, อเตฺตน, อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิฯ อตฺตโน, อตฺตานํฯ อตฺตนา, อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิฯ อตฺตโน, อตฺตานํฯ อตฺตนิ, อตฺตเนสุฯ โภ อตฺต, ภวโนฺต อตฺตา, โภโนฺต อตฺตาโนฯ

เอตฺถ ปน อตฺตํ นิรงฺกตฺวาน ปิยานิ เสวติฯ

‘‘สเจ คจฺฉสิ ปญฺจาลํ, ขิปฺป’มตฺตํ ชหิสฺสสิ;
มิคํ ปนฺถานุปนฺนํว, มหนฺตํ ภยเมสฺสตี’’ติ

ปาฬีสุ ‘‘อตฺต’’นฺติ ทสฺสนโต ‘‘อตฺต’’นฺติ อิธ วุตฺตํ, ‘‘อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา’’ติ ปาฬิทสฺสนโต ปน ‘‘อเตฺตนา’’ติฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ปน ‘‘อตฺตสฺสา’’ติ จตุตฺถีฉฏฺฐีนเมกวจนํ อาคตํ, เอตํ กจฺจายเน นิรุตฺติปิฏเก จ น ทิสฺสติฯ กตฺถจิ ปน ‘‘อเตฺตสู’’ติ อาคตํฯ สพฺพาเนตานิ สาฏฺฐกถํ ชินตนฺตึ โอโลเกตฺวา คเหตพฺพานิฯ

‘‘อาตุมา , อาตุมา, อาตุมาโนฯ อาตุมานํ, อาตุมํ, อาตุมาโนฯ อาตุเมน, อาตุเมหิ, อาตุเมภี’’ติอาทินา **ปุริส**นเยน วตฺวา ‘‘โภ อาตุม, ภวโนฺต อาตุมา, อาตุมาโน’’ติ วตฺตพฺพํฯ

ตตฺร **อตฺต**สทฺทสฺส สมาเส ‘‘ภาวิตโตฺต, ภาวิตตฺตาฯ ภาวิตตฺตํ, ภาวิตเตฺตฯ ภาวิตเตฺตน, ภาวิตเตฺตหิ, ภาวิตเตฺตภี’’ติ **ปุริส**นเยเนว นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

สา, สา, สาโนฯ สานํ, สาเนฯ สานา, สาเนหิ, สาเนภิฯ สาสฺส, สานํฯ สานา, สาเนหิ, สาเนภิฯ สาสฺส, สานํฯ สาเน, สาเนสุฯ โภ สา, ภวโนฺต สาโนฯ **สา** วุจฺจติ สุนโขฯ

เอตฺถ จ ‘‘น ยตฺถ สา อุปฏฺฐิโต โหติฯ สาว วาเรนฺติ สูกร’’นฺติ นิทสฺสนปทานิฯ เกจิ ปน **สา**สทฺทสฺส ทุติยาตติยาทีสุ ‘‘สํ, เสฯ เสนา’’ติอาทีนิ รูปานิ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํฯ น หิ ตานิ ‘‘สํ, เสฯ เสนา’’ติอาทีนิ รูปานิ พุทฺธวจเน เจว อฏฺฐกถาทีสุ จ นิรุตฺติปิฏเก จ ทิสฺสนฺติฯ เอวํ ปน **นิรุตฺติปิฏเก** วุตฺตํ ‘‘สา ติฏฺฐติ, สาโน ติฏฺฐนฺติฯ สานํ ปสฺสติ, สาเน ปสฺสติฯ สานา กตํ, สาเนหิ กตํ, สาเนภิ กตํฯ สาสฺส ทียเต, สานํ ทียเตฯ สานา นิสฺสฏํ, สาเนหิ นิสฺสฏํ, สาเนภิ นิสฺสฏํฯ สาสฺส ปริคฺคโห, สานํ ปริคฺคโหฯ สาเน ปติฏฺฐิตํ, สาเนสุ ปติฏฺฐิตํฯ โภ สา, ภวโนฺต สาโน’’ติ, ตสฺมา นิรุตฺติปิฏเก วุตฺตนเยเนว นามิกปทมาลา คเหตพฺพาฯ

อตฺริทํ วตฺตพฺพํ – ยถา ‘‘เสหิ ทาเรหิ อสนฺตุโฏฺฐ’’ติอาทีสุ ปุลฺลิเงฺค วตฺตมานสฺส ‘‘สโก’’อิติ อตฺถวาจกสฺส สสทฺทสฺส ‘‘อตฺตโน อยนฺติ โส’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ‘‘โส, สาฯ สํ, เสฯ เสน, เสหิ, เสภิฯ สสฺส, สานํฯ สา, สสฺมา, สมฺหา, เสหิ, เสภิฯ สสฺส, สานํฯ เส, สสฺมิํ, สมฺหิ, เสสู’’ติ **ปุริส**นเยน รูปานิ ภวนฺติ, น ตถา สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส รูปานิ ภวนฺติฯ ยถา วา ‘‘หิํสนฺติ อตฺตสมฺภูตา, ตจสารํว สํ ผลํฯ สานิ กมฺมานิ ตเปฺปนฺติ, โกสลํ เสน’สนฺตุฏฺฐํ, ชีวคฺคาหํ อคาหยี’’ติอาทีสุ นปุํสกลิเงฺค วตฺตมานสฺส สกมิจฺจตฺถวาจกสฺส **ส**สทฺทสฺส ‘‘สํ, สานิ, สาฯ สํ, สานิ, เสฯ เสน, เสหิ, เสภิฯ สสฺส, สานํฯ สา, สสฺมา, สมฺหา, เสหิ, เสภิฯ สสฺส, สานํฯ เส, สสฺมิํ, สมฺหิ, เสสู’’ติ **จิตฺต**นเยน รูปานิ ภวนฺติ, น ตถา สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส รูปานิ ภวนฺติฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา เตหิ อาจริเยหิ ทุติยาตติยาฐาเน ‘‘สํ, เสฯ เสนา’’ติ วุตฺตํ, กสฺมา จ ปญฺจมีฐาเน ‘‘สา, สสฺมา, สมฺหา’’ติ วุตฺตํ, สตฺตมีฐาเน จ ‘‘เส, สสฺมิํ, สมฺหี’’ติ จ วุตฺตํ? สพฺพเมตํ อการณํ, ตกฺกคาหมเตฺตน คหิตํ อการณํฯ สุนขวาจโก หิ **สา**สโทฺท **อา**การนฺตตาปกติโก, น **ปุริส จิตฺต**สทฺทาทโย วิย **อ**การนฺตตาปกติโกฯ ยาย อิมสฺส อีทิสานิ รูปานิ สิยุํ, สา จ ปกติ นตฺถิฯ น เจโส ‘‘ราชา, พฺรหฺมา, สขา, อตฺตา’’ อิเจฺจวมาทโย วิย ปฐมํ **อ**การนฺตภาเว ฐตฺวา ปจฺฉา ปฏิลทฺธ**อา**การนฺตตา, อถ โข นิจฺจ**โม**การนฺตตาปกติโก **โค**สโทฺท วิย นิจฺจ**มา**การนฺตตาปกติโกฯ นิจฺจ**มา**การนฺตตาปกติกสฺส จ **เอว**รูปานิ รูปานิ น ภวนฺติ, ตสฺมา **นิรุตฺติปิฏเก** ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน อายสฺมตา **มหากจฺจายเนน** น วุตฺตานิฯ สเจปิ มเญฺญยฺยุํ ‘‘อตฺตํ, อเตฺตนา’ติ จ ทสฺสนโต ‘สํ, เสนา’ติ อิมานิ ปน คเหตพฺพานี’’ติฯ น คเหตพฺพานิ ‘‘ราชา, พฺรหฺมา, สขา, อตฺตา, สา, ปุมา’’อิเจฺจวมาทีนํ อญฺญมญฺญํ ปทมาลาวเสน วิสทิสตฺตา นยวเสน คเหตพฺพาการสฺส อสมฺภวโตฯ อีทิเส หิ ฐาเน นยคฺคาหวเสน คหณํ นาม สโทสํเยว สิยา, ตสฺมา นยคฺคาหวเสนปิ น คเหตพฺพานิฯ

อปรมฺปิ อตฺร วตฺตพฺพํ – ยถา หิ ‘‘สาหิ นารีหิ เต ยนฺตี’’ติ วุเตฺต ‘‘อตฺตโน นารี’’ติ, ‘‘สา นารี’’ติ เอวํ อตฺถวโต อิตฺถิลิงฺคสฺส **กญฺญา**สเทฺทน สทิสสฺส **สา**สทฺทสฺส ‘‘สา, สา, สาโยฯ สํ, สา, สาโยฯ สาย, สาหิ, สาภิฯ สาย, สานํฯ สาย, สาหิ, สาภิฯ สาย, สานํฯ สาย, สายํ, สาสู’’ติ **กญฺญา**นเยน รูปานิ ภวนฺติ, น ตถา อิมสฺส สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส รูปานิ ภวนฺติฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา เต อาจริยา ตติยาพหุวจนฏฺฐาเน จ ‘‘สาหิ, สาภี’’ติ รูปานิ อิจฺฉนฺติ, กสฺมา จ สตฺตมีพหุวจนฏฺฐาเน ‘‘สาสู’’ติ? อิทมฺปิ อการณํ **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคตฺตาฯ กสฺมา จ ปน จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจนฏฺฐาเน ปุพฺพกฺขรสฺส รสฺสวเสน ‘‘สสฺส’’อิติ รูปํ อิจฺฉนฺติ? อิทมฺปิ อการณํ สุนข

วาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส **อา**การนฺตตาปกติกตฺตาฯ **อา**การนฺตตาปกติกสฺส จ **สา**สทฺทสฺส ยถา **อ**การนฺตตาปกติกสฺส **ปุริส**สทฺทสฺส ‘‘ปุริสสฺสา’’ติ จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจนรูปํ ภวติ เอวรูปสฺส รูปสฺส อภาวโตฯ เตเนว อายสฺมา กจฺจาโน **นิรุตฺติปิฏเก** สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส รูปํ ทเสฺสนฺโต จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจนฏฺฐาเน ปุพฺพกฺขรสฺส ทีฆวเสน ‘‘สาสฺส’’อิติ รูปมาหฯ กสฺมา จ ปน เต อาจริยา จตุเตฺถกวจนฏฺฐาเน ‘‘สาย’’อิติ รูปํ อิจฺฉนฺติ? อิทมฺปิ อการณํ, ฐเปตฺวา หิ **อา**การนฺติตฺถิลิเงฺค **ฆ**สญฺญโต **อา**การโต ปเรสํ **นา**ทีนํ **อายา**เทสญฺจ **อ**การนฺตโต ปุนฺนปุํสกลิงฺคโต ปรสฺส จตุเตฺถกวจนสฺส **อายา**เทสญฺจ **อา**การนฺตปุลฺลิเงฺค อ**ฆ**โต **อา**การนฺตโต ปรสฺส จตุเตฺถกวจนสฺส กตฺถจิปิ **อายา**เทโส น ทิสฺสติฯ **นิรุตฺติปิฏเก** จ ตาทิสํ รูปํ น วุตฺตํ, อวจนํเยว ยุตฺตตรํ พุทฺธวจเน อฏฺฐกถาทีสุ จ อนาคมนโตฯ ยา ปนเมฺหหิ นิรุตฺติปิฏกํ นิสฺสาย พุทฺธวจนญฺจ สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุตฺตา, สาเยว สารโต ปเจฺจตพฺพาฯ เอตฺถาปิ นานาอเตฺถสุ วตฺตมานานํ ลิงฺคตฺตยปริยาปนฺนานํ **สา โส สํ**อิเจฺจเตสํ ติณฺณํ ปทานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาสุ ปทานํ สทิสาสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ

เอตฺถ สิยา – โย ตุเมฺหหิ **สา**สโทฺท **‘‘ตํ**สทฺทเตฺถ จ สุนเข จ สกมิจฺจเตฺถ จ วตฺตตี’’ติ อิจฺฉิโต, กถํ ตํ ‘‘สา’’ติ วุเตฺตเยว ‘‘อิมสฺส อตฺถสฺส วาจโก’’ติ ชานนฺตีติ? น ชานนฺติ, ปโยควเสน ปน ชานนฺติ โลกิยชนา เจว ปณฺฑิตา จฯ ปโยควเสน หิ ‘‘สา มทฺที นาคมารุหิ, นาติพทฺธํว กุญฺชร’’นฺติอาทีสุ **สา**สทฺทสฺส ตํสทฺทตฺถตา วิญฺญายติ, เอวํ **สา**สโทฺท **ตํ**สทฺทเตฺถ จ วตฺตติฯ ‘‘น ยตฺถ สา อุปฏฺฐิโต โหติฯ ภควโต สาชาติมฺปิ สุตฺวา สตฺตา อมตรสภาคิโน ภวนฺตี’’ติอาทีสุ **สา**สทฺทสฺส สุนขวาจกตา วิญฺญายติฯ

‘‘อนฺนํ ตเวทํ ปกตํ ยสสฺสิ,
ตํ ขชฺชเร ภุญฺชเร ปิยฺยเร จ;
ชานาสิ มํ ตฺวํ ปรทตฺตูปชีวิํ,
อุตฺติฏฺฐปิณฺฑํ ลภตํ สปาโก’’ติ

เอตฺถ ปน **สา**สทฺทสฺส รสฺสภาวกรเณน ‘‘สปาโก’’ติ ปาฬิ ฐิตาติ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา ‘‘สานํ สุนขานํ อิทํ มํสนฺติ ส’’มิติ อตฺถํ คเหตฺวา ‘‘สํ ปจตีติ สปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สปาโกติ สปากจณฺฑาโล’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ ตมฺปิ เอตเทวตฺถํ ทีเปติฯ เอวํ **สา**สโทฺท สุนเข จ วตฺตติฯ ‘‘สา ทารา ชนฺตูนํ ปิยา’’ติ วุเตฺต ปน ‘‘สกา ทารา สตฺตานํ ปิยา’’ติ อตฺถทีปนวเสน **สา**สทฺทสฺส สกวาจกตา ปญฺญายติฯ เอวํ **สา**สโทฺท สกมิจฺจเตฺถ จ วตฺตติฯ อิติ **สา**สทฺทํ ปโยควเสน อีทิสตฺถสฺส วาจโกติ ชานนฺติฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

ตํสทฺทเตฺถ จ สุนเข,
สกสฺมิมฺปิ จ วตฺตติ;
สาสโทฺท โส จ โข เญโยฺย,
ปโยคานํ วเสน เวฯ

เอตฺถ จ ปาฬิยํ ‘‘น ยตฺถ สา อุปฏฺฐิโต โหตี’’ติ เอกวจนปฺปโยคทสฺสนโต จ,

‘‘อสนฺตา กิร มํ ชมฺมา, ตาต ตาตาติ ภาสเร;
รกฺขสา ปุตฺตรูเปน, สาว วาเรนฺติ สูกร’’นฺติ

พหุวจนปฺปโยคทสฺสนโต จ, **นิรุตฺติปิฏเก** ‘‘สาโน’’อิจฺจาทิทสฺสนโต จ ‘‘สา, สา, สาโนฯ สานํ, สาเนฯ สานา’’ติอาทินา สุนขวาจกสฺส **สา**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา กถิตาฯ

อิทานิ **ปุม**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

ปุมา, ปุมา, ปุมาโนฯ ปุมานํ, ปุมาเนฯ ปุมานา, ปุมุนา, ปุเมน, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิฯ ปุมสฺส, ปุมุโน, ปุมานํฯ ปุมานา, ปุมุนา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิฯ ปุมสฺส, ปุมุโน, ปุมานํฯ ปุมาเน, ปุมาเนสุฯ โภ ปุม, ภวโนฺต ปุมา, ปุมาโนฯ ‘‘โภ ปุมา’’อิติ พหุวจเน นโยปิ เญยฺโยฯ

เอตฺถ ปน –

‘‘ถิโย ตสฺส ปชายนฺติ, น ปุมา ชายเร กุเล;
โย ชานํ ปุจฺฉิโต ปญฺหํ, อญฺญถา นํ วิยากเร’’ติ

อยํ ปาฬิ **ปุม**สทฺทสฺส พหุวจนภาวสาธิกา, **กจฺจายเน** ‘‘เห ปุมํ’’อิติ สานุสารํ อาลปเนกวจนํ ทิสฺสติฯ ตทเนเกสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ จ อฏฺฐกถาสุ จ สานุสารานํ อาลปนวจนานํ อทสฺสนโต อิธ น วทามิฯ อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตํ เจ, คเหตพฺพํฯ ‘‘ยสสฺสิ นํ ปญฺญวนฺตํ วิสยฺหา’’ติ เอตฺถ ปน ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ อาคมวเสเนวานุสาโร โหติ, น สภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อย**มา**การนฺตวเสน นามิกปทมาลาฯ

‘‘โสฬสิตฺถิสหสฺสานํ,
น วิชฺชติ ปุโม ตทา;
อโหรตฺตานมจฺจเยน,
นิพฺพโตฺต อหเมกโก’’ติ จ,

‘‘ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา;
เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ, คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา ตทา’’ติ จ

ปาฬิทสฺสนโต ปน **โอ**การนฺตวเสนปิ นามิกปทมาลา เวทิตพฺพาฯ

ปุโม, ปุมาฯ ปุมํ, ปุเมฯ ปุเมน, ปุเมหิ, ปุเมภิฯ ปุมสฺส, ปุมานํฯ ปุมา, ปุมสฺมา, ปุมมฺหา, ปุเมหิ, ปุเมภิฯ ปุมสฺส, ปุมานํฯ ปุเม, ปุมสฺมึ, ปุมมฺหิ, ปุเมสุฯ โภ ปุม, ภวโนฺต ปุมาฯ ‘‘โภ ปุมา’’อิติ วา, เอวํ **ปุม**สทฺทสฺส ทฺวิธา นามิกปทมาลา ภวติฯ

อิทานิ มิสฺสกนโย วุจฺจเต –

ปุมา , ปุโม, ปุมา, ปุมาโนฯ ปุมานํ, ปุมํ, ปุมาเน, ปุเมฯ ปุมานา, ปุมุนา, ปุเมน, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิฯ ปุมสฺส, ปุมุโน, ปุมานํฯ ปุมานา, ปุมุนา, ปุมา, ปุมสฺมา, ปุมมฺหา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิฯ ปุมสฺส, ปุมุโน, ปุมานํฯ ปุมาเน, ปุเม, ปุมสฺมึ, ปุมมฺหิ, ปุมาเนสุ, ปุเมสุฯ โภ ปุม, ภวโนฺต ปุมาโน, ภวโนฺต ปุมาฯ ‘‘โภ ปุมาโน, โภ ปุมา’’อิติ วาฯ

อิทานิ **รห**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

รหา วุจฺจติ ปาปธมฺโมฯ รหา, รหา, รหิโนฯ รหานํ, รหาเนฯ รหินา, รหิเนหิ, รหิเนภิฯ รหสฺส, รหานํฯ รหา, รหาเนหิ, รหาเนภิฯ รหสฺส, รหานํฯ รหาเน, รหาเนสุฯ โภ รห, ภวโนฺต

รหิโน, ภวโนฺต รหาฯ

อิทานิ **ทฬฺหธมฺม**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโนฯ ทฬฺหธมฺมานํ, ทฬฺหธมฺมาเนฯ ทฬฺหธมฺมินา, ทฬฺหธเมฺมหิ, ทฬฺหธเมฺมภิฯ ทฬฺหธมฺมสฺส, ทฬฺหธมฺมานํฯ ทฬฺหธมฺมินา, ทฬฺหธเมฺมหิ, ทฬฺหธเมฺมภิฯ ทฬฺหธมฺมสฺส, ทฬฺหธมฺมานํฯ ทฬฺหธเมฺม ทฬฺหธเมฺมสุฯ โภ ทฬฺหธมฺม, ภวโนฺต ทฬฺหธมฺมาโน, ภวโนฺต ทฬฺหธมฺมาฯ ‘‘โภ ทฬฺหธมฺมาโน, โภ ทฬฺหธมฺมา’’อิติ ปุถุวจนมฺปิ เญยฺยํ, เอวํ **ปจฺจกฺขธมฺม**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว จตฺตาโร ธนุคฺคหา ทฬฺหธมฺมา’’ติ อิทํ นิทสฺสนํฯ อิมิสฺสํ ปน ปาฬิยํ ‘‘ทฬฺหธมฺมา’’ อิติ พหุวจนวเสน อาคตตฺตา **ทฬฺหธมฺม**สโทฺท **อา**การโนฺตติปิ **โอ**การโนฺตติปิ อปฺปสิโทฺธ ตทนฺตานํ พหุวจนภาเว ตุลฺยรูปตฺตาฯ ตถาปิ อเมฺหหิ ปทมาลา **อา**การนฺตวเสเนว โยชิตาฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ **ทฬฺหธมฺม**สโทฺท **อา**การโนฺตติปิ **โอ**การโนฺตติปิ วตฺตุํ ยุชฺชเตว อปริพฺยตฺตรูปตฺตาฯ อญฺญสฺมิํ ปน ปาฬิปฺปเทเส อตีว ปริพฺยโตฺต หุตฺวา **โอ**การนฺต **ทฬฺหธมฺม**สโทฺท ทฺวิธา ทิสฺสติ คุณสทฺทปณฺณตฺติวาจกสทฺทวเสนฯ ตตฺถ ‘‘อิสฺสเตฺต จสฺมิ กุสโล, ทฬฺหธโมฺมติ วิสฺสุโต’’ติ เอตฺถ **ทฬฺหธมฺม**สโทฺท **โอ**การโนฺต คุณสโทฺทฯ ‘‘พาราณสิยํ ทฬฺหธโมฺม นาม ราชา รชฺชํ กาเรสี’’ติ เอตฺถ ปน ปณฺณตฺติวาจกสโทฺทฯ เอวํ **โอ**การโนฺต **ทฬฺหธมฺม**สโทฺท ทฺวิธา ทิโฏฺฐฯ ตสฺส ปน ‘‘ทฬฺหธโมฺม, ทฬฺหธมฺมาฯ ทฬฺหธมฺมํ, ทฬฺหธเมฺม’’ติ **ปุริส**นเยน นามิกปทมาลา เญยฺยา, **อาการโนฺตการนฺตา**นํ วเสน มิสฺสกปทมาลา จฯ กถํ?

ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธโมฺม, ทฬฺหธมฺมาโน, ทฬฺหธมฺมาฯ ทฬฺหธมฺมานํ, ทฬฺหธมฺมํ, ทฬฺหธมฺมาเน, ทฬฺหธเมฺมฯ ทฬฺหธมฺมินา, ทฬฺหธเมฺมน, ทฬฺหธเมฺมหิ, ทฬฺหธเมฺมภิฯ ทฬฺหธมฺมสฺส, ทฬฺหธมฺมานํฯ ทฬฺธมฺมินา, ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมสฺมา, ทฬฺหธมฺมมฺหา, ทฬฺหธเมฺมหิ, ทฬฺหธเมฺมภิฯ ทฬฺหธมฺมสฺส, ทฬฺหธมฺมานํฯ ทฬฺหธเมฺม, ทฬฺหธมฺมสฺมิํ, ทฬฺหธมฺมมฺหิ, ทฬฺหธเมฺมสุฯ โภ ทฬฺหธมฺม, ภวโนฺต ทฬฺหธมฺมาโน, ภวโนฺต ทฬฺหธมฺมาติฯ เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา, ปจฺจกฺขธโมฺมติ มิสฺสกปทมาลา จ โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ **วิวฏจฺฉท**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

วิวฏจฺฉทา, วิวฏจฺฉทา, วิวฏจฺฉทาโนฯ วิวฏจฺฉทานํ, วิวฏจฺฉทาเนฯ วิวฏจฺฉเทน, วิวฏจฺฉเทหิ, วิวฏจฺฉเทภิฯ วิวฏจฺฉทสฺส, วิวฏจฺฉทานํฯ วิวฏจฺฉทา, วิวฏจฺฉเทหิ, วิวฏจฺฉเทภิฯ วิวฏจฺฉทสฺส, วิวฏจฺฉทานํฯ วิวฏจฺฉเท, วิวฏจฺฉเทสุฯ โภ วิวฏจฺฉท, ภวโนฺต วิวฏจฺฉทา, ภวโนฺต วิวฏจฺฉทาโนฯ

อยํ นามิกปทมาลา ‘‘สเจ ปน อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก วิวฏจฺฉทา’’ติ ปาฬิทสฺสนโต **อา**การนฺตวเสน กถิตาฯ ‘‘โลเก วิวฏจฺฉโท’’ติปิ ปาฬิทสฺสนโต ปน **โอ**การนฺตวเสนปิ กเถตพฺพา ‘‘วิวฏจฺฉโท, วิวฏจฺฉทา, วิวฏจฺฉทํ, วิวฏจฺฉเท’’ติฯ มิสฺสกวเสนปิ กเถตพฺพา ‘‘วิวฏจฺฉทา, วิวฏจฺฉโท, วิวฏจฺฉทาโน, วิวฏจฺฉทาฯ วิวฏจฺฉทานํ, วิวฏจฺฉทํ, วิวฏจฺฉทาเน, วิวฏจฺฉเท’’อิติฯ

อิทานิ **วตฺตห**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต – **วตฺตหา**ติ สโกฺกฯ

วตฺตหา, วตฺตหาโนฯ วตฺตหานํ, วตฺตหาเนฯ วตฺตหานา, วตฺตหาเนหิ, วตฺตหาเนภิฯ วตฺตหิโน, วตฺตหานํฯ วตฺตหานา, วตฺตหาเนหิ, วตฺตหาเนภิฯ วตฺตหิโน, วตฺตหานํฯ วตฺตหาเน, วตฺตหาเนสุฯ โภ วตฺตห, ภวโนฺต วตฺตหาโนฯ อถ วา ‘‘โภ วตฺตหา, โภ วตฺตหาโน’’อิจฺจปิฯ

อิทานิ **วุตฺตสิร**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

วุตฺตสิรา, วุตฺตสิรา, วุตฺตสิราโนฯ วุตฺตสิรานํ, วุตฺตสิราเนฯ วุตฺตสิรานา, วุตฺตสิราเนหิ, วุตฺตสิราเนภิฯ วุตฺตสิรสฺส, วุตฺตสิรานํ, วุตฺตสิรา, วุตฺตสิเรหิ, วุตฺตสิเรภิฯ วุตฺตสิรสฺส, วุตฺตสิรานํฯ วุตฺตสิเร, วุตฺตสิเรสุฯ โภ วุตฺตสิร, ภาโนฺต วุตฺตสิราโนติฯ ‘‘วุตฺตสิโร’’ติ **โอ**การนฺต ปาโฐปิ ทิสฺสติฯ

อิทานิ **ยุว**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

ยุวา, ยุวา, ยุวาโน, ยุวานาฯ ยุวานํ, ยุวํ, ยุวาเน, ยุเวฯ ยุวานา, ยุเวน, ยุวาเนน, ยุวาเนหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวหิ, ยุเวภิฯ ยุวานสฺส, ยุวสฺส, ยุวานานํ, ยุวานํฯ ยุวานา , ยุวานสฺมา, ยุวานมฺหา, ยุวาเนหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวหิ, ยุเวภิฯ ยุวานสฺส, ยุวสฺส, ยุวานานํ, ยุวานํฯ ยุวาเน, ยุวานสฺมึ, ยุวานมฺหิ, ยุเว, ยุวสฺมึ, ยุวมฺหิ, ยุวาเนสุ, ยุวาสุ, ยุเวสุฯ โภ ยุว, ยุวาน, ภวโนฺต ยุวานาฯ

อิมสฺมึ ฐาเน เอกเทเสน **อา**การนฺตนโย จ สพฺพถา **โอ**การนฺตนโย จ เอกเทเสน จ **โอ**การนฺตนโยติ ตโย นยา ทิสฺสนฺติฯ

มฆวสทฺทสฺสปิ ‘‘มฆวา, มฆวา, มฆวาโน, มฆวานา’’ติอาทินา **ยุว**สทฺทเสฺสว นามิกปทมาลาโยชนํ กุพฺพนฺติ ครูฯ **นิรุตฺติปิฏเก** ปน ‘‘มฆวา ติฏฺฐติ, มฆวโนฺต ติฏฺฐนฺติฯ มฆวนฺตํ ปสฺสติ, มฆวเนฺต ปสฺสติฯ มฆวตา กตํ, มฆวเนฺตหิ กตํ, มฆวเนฺตภิ กตํฯ มฆวโต ทียเต, มฆวนฺตานํ ทียเตฯ มฆวตา นิสฺสฏํ, มฆวเนฺตหิ นิสฺสฏํ, มฆวเนฺตภิ นิสฺสฏํฯ มฆวโต ปริคฺคโห, มฆวนฺตานํ ปริคฺคโหฯ มฆวติ ปติฏฺฐิตํ, มฆวเนฺตสุ ปติฏฺฐิตํฯ โภ มฆวา, ภวโนฺต มฆวโนฺต’’ติ **คุณวา**ปทนเยน วุตฺตํ, ตถา **จูฬนิรุตฺติย**มฺปิฯ ตํ ปาฬิยา สํสนฺทติ สเมติฯ ปาฬิยญฺหิ ‘‘สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน มโฆ นาม มาณโว อโหสิ, ตสฺมา มฆวาติ วุจฺจตี’’ติ วุตฺตํฯ เอเตน ‘‘มโฆติ นามํ อสฺส อตฺถีติ มฆวา’’ติ อตฺถิ อตฺถวาจก**วนฺตุ**ปจฺจยวเสน ปทสิทฺธิ ทสฺสิตา โหติ, ตสฺมาสฺส **คุณวนฺตุ**สทฺทสฺส วิย จ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ **อทฺธ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต – **อทฺธ**สทฺทสฺส หิ ยํ กาเล มเคฺค จ วตฺตมานสฺส ‘‘อตีโต อทฺธาฯ ทีโฆ อทฺธา สุทุคฺคโม’’ติอาทีสุ ‘‘อทฺธา’’ติ ปฐมนฺตํ รูปํ ทิสฺสติ, ตํ ‘‘อทฺธา อิทํ มนฺตปทํ สุทุทฺทส’’นฺติอาทีสุ เอกํสเตฺถ วตฺตมาเนน ‘‘อทฺธา’’ติ นิปาตปเทน สมานํฯ นิปาตานํ ปน ปทมาลา น รูหติ, นามิกานํเยว รูหติฯ

อทฺธา, อทฺธา, อทฺธาโนฯ อทฺธานํ, อทฺธาเนฯ อทฺธุนา, อทฺธาเนหิ, อทฺธาเนภิฯ อทฺธุโน, อทฺธานํฯ อทฺธุนา, อทฺธาเนหิ, อทฺธาเนภิฯ อทฺธุโน, อทฺธานํฯ อทฺธนิ, อทฺธาเน, อทฺธาเนสุฯ โภ อทฺธ, ภวโนฺต อทฺธา, อทฺธาโนฯ

เอเตฺถ กิญฺจิ ปโยคํ ทเสฺสสฺสาม – ตโย อทฺธาฯ อทฺธานํ วีติวโตฺตฯ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนาฯ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยนฯ ปถทฺธุโน ปนฺนรเสว จโนฺทฯ อหุ อตีตมทฺธาเน, สมโณ ขนฺติทีปโนฯ อทฺธาเน คจฺฉเนฺต ปญฺญายิสฺสติฯ อิจฺจาทโย เญยฺยาฯ อยมฺปิ ปเนเตฺถ นีติ เวทิตพฺ

พา ‘‘อทฺธานนฺติ ทุติเยกวจนนฺตวเสน จตุตฺถีฉฏฺฐีพหุวจนวเสน จ วุตฺตํ รูปํ’’ฯ ‘‘อทฺธานมคฺคปฏิปฺปโนฺน โหตี’’ติอาทีสุ ทีฆมคฺควาจเกน ‘‘อทฺธาน’’นฺติ นปุํสเกน สทิสํ สุติสามญฺญวเสนาติฯ

อิทานิ **มุทฺธ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

มุทฺธา, มุทฺธา, มุทฺธาโนฯ มุทฺธํ, มุเทฺธ, มุทฺธาเนฯ มุทฺธานา, มุเทฺธหิ, มุเทฺธภิฯ มุทฺธสฺส, มุทฺธานํฯ มุทฺธานา, มุเทฺธหิ, มุเทฺธภิฯ มุทฺธสฺส, มุทฺธานํฯ มุทฺธนิ, มุทฺธเนสุฯ โภ มุทฺธ, ภวโนฺต มุทฺธา, มุทฺธาโนฯ

เอวํ **อภิภวิตา**ปเทน วิสทิสปทานิ ภวนฺติฯ อิติ นานานเยหิ **อภิภวิตา**ปเทน สทิสานิ **วตฺตา**ทีนิ วิสทิสานิ **คุณวา**ทีนิ **ราชสา**อิจฺจาทีนิ จ **อา**การนฺตปทานิ ทสฺสิตานิ สทฺธิํ นามิกปทมาลาหิฯ

เอตฺถ โยคํ สเจ โปโส, กเร ปณฺฑิตชาติโก;
ตสฺส โวหารเภเทสุ, วิชเมฺภ ญาณมุตฺตมํฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สวินิจฺฉโย **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส

นามิกปทมาลาวิภาโค นาม

ฉโฏฺฐ ปริเจฺฉโทฯ

อุการนฺต **อ**วณฺณนฺตตาปกติกํ

อาการนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

๗. นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคนามิกปทมาลา

อถ ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคานํ **ภวนฺต กโรนฺต**อิจฺจาทิกสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม –

คจฺฉํ มหํ จรํ ติฏฺฐํ, ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ;
ชยํ ชรํ จวํ มียํ, สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํฯ

คจฺฉํ, คจฺฉโนฺต, คจฺฉนฺตาฯ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉเนฺตฯ คจฺฉตา, คจฺฉเนฺตหิ, คจฺฉเนฺตภิฯ คจฺฉโต, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํฯ คจฺฉตา, คจฺฉเนฺตหิ, คจฺฉเนฺตภิฯ คจฺฉโต, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํฯ คจฺฉติ, คจฺฉเนฺตสุฯ โภ คจฺฉํ, โภ คจฺฉา, ภวโนฺต คจฺฉโนฺตฯ

คจฺฉาทีนิ อญฺญานิ จ ตํสทิสานํ เอวํ เญยฺยานีติ **ยมกมหาเถรมตํ**ฯ กิญฺจาเปตฺถ ตติเยกวจนฏฺฐานาทีสุ ‘‘คจฺฉเนฺตน, คจฺฉนฺตา, คจฺฉนฺตสฺมา, คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉนฺตสฺมิํ, คจฺฉนฺตมฺหี’’ติ อิมานิ ปทานิ นาคตานิ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ปโยคทสฺสนโต คเหตพฺพานิฯ

ตตฺร ยมกมหาเถรน อาลปนวจนฏฺฐาเนเยว ‘‘คจฺฉโนฺต, มหโนฺต, จรโนฺต’’ติอาทีนํ พหุวจนตฺตํ กถิตํ, ปจฺจตฺตวจนฏฺฐาเน เอกวจนตฺตํฯ เกหิจิ ปน ปจฺจตฺตวจนฏฺฐาเน เอกวจนพหุวจนตฺตํ, อาลปนวจนฏฺฐาเน พหุวจนตฺตํเยว กถิตํฯ ‘‘คจฺฉํ, มหํ, จร’’นฺติอาทีนํ ปน อาลปนฏฺฐาเน เอกวจนตฺตํฯ มยํ ปน พุทฺธวจเน อเนกาสุ จาฏฺฐกถาสุ ‘‘คจฺฉโนฺต, มหโนฺต’’ติอาทีนํ พหุวจนปฺปโยคานํ ‘‘คจฺฉํ, มหํ’’อิจฺจาทีนญฺจ สานุสาราลปเนกวจนปฺปโยคานํ อทสฺสนโต ‘‘คจฺฉโนฺต ภารทฺวาโชฯ ส คจฺฉํ น นิวตฺตติฯ มหโนฺต โลกสนฺนิวาโส’’ติอาทีนํ ปน ปจฺจเตฺตกวจนปฺปโยคานเญฺญว ทสฺสนโต ตาทิสานิ รูปานิ อนิชฺฌานกฺขมานิ วิย มญฺญามฯ **นิรุตฺติปิฏเก** ปจฺจตฺตาลปนฏฺฐาเน ‘‘มหโนฺต, ภวโนฺต, จรโนฺต’’ติอาทีนํ พหุวจนตฺตเมว กถิตํ, น เอกวจนตฺตํฯ ตถา หิ ตตฺถ ‘‘มหํ ภวํ จรํ ติฏฺฐ’’นฺติ คาถํ วตฺวา ‘‘มหํ ติฏฺฐติ, มหโนฺต ติฏฺฐนฺตี’’ติ จ, ‘‘โภ มหา, ภวโนฺต มหโนฺต’’ติ จ, ‘‘ภวํ ติฏฺฐติ, ภวโนฺต ติฏฺฐนฺตี’’ติ จ อาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺถ ปน ‘‘ภวํ, ภวโนฺต’’ติ ปทานิ ยตฺถ ‘‘โหโนฺต โหนฺตา’’ติ กฺริยตฺถํ น วทนฺติ, ตตฺถ ‘‘ภวํ กจฺจาโนฯ มา ภวโนฺต เอวํ อวจุตฺถา’’ติอาทีสุ วิย อญฺญสฺมิํ อเตฺถ ปตนโต เอกวจนพหุวจนานิ ภวนฺติ, ตสฺมา ‘‘สโนฺต สปฺปุริสา โลเก’’ติ เอตฺถ ‘‘สโนฺต’’ติ ปทสฺส วิย ‘‘อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ เอตฺถ ‘‘อรหโนฺต’’ติ ปทสฺส วิย จ ‘‘ภวโนฺต’’ติ ปทสฺส พหุวจนตฺตํ นิชฺฌานกฺขมํฯ ‘‘มหโนฺต, จรโนฺต, ติฏฺฐโนฺต’’ติอาทีนํ ปน พหุวจนตฺตํ น นิชฺฌานกฺขมํ วิย อเมฺห ปฏิภาติฯ น หิ กตฺถจิปิ ‘‘สโนฺต, อรหโนฺต, ภวโนฺต’’ติ ปทวชฺชิตานํ ‘‘คจฺฉโนฺต, มหโนฺต, จรโนฺต’’ติอาทีนํ อเนกปทสตานํ พหุวจนนฺตตาปโยเค ปสฺสามฯ ตถา หิ –

พวฺหเตฺถ กตฺถจิ ฐาเน, ‘‘ชาน’’มิจฺจาทโย ยถา;
ทิสฺสนฺติ เนวํ พวฺหเตฺถ, ‘‘คจฺฉโนฺต’’ อิติอาทโยฯ

พวฺหเตฺถ กตฺถจิ ฐาเน, ‘‘สโนฺต’’ อิจฺจาทโยปิ จ;
ทิสฺสนฺติ เนวํ พวฺหเตฺถ, ‘‘คจฺฉโนฺต’’ อิติอาทโยฯ

‘‘อรหโนฺต’’ติ พวฺหเตฺถ, เอกเนฺตเนว ทิสฺสติ;
เนวํ ทิสฺสนฺติ พวฺหเตฺถ, ‘‘คจฺฉโนฺต’’ อิติอาทโยฯ

อเนกสตปาเฐสุ, ‘‘วิหรโนฺต’’ติอาทีสุ;
เอกสฺสปิ พหุกเตฺต, ปวตฺติ น ตุ ทิสฺสติฯ

พหุวจนนเยน, ‘‘คจฺฉโนฺต’’ติ ปทสฺส หิ;
คหเณ สติ พหโว, โทสา ทิสฺสนฺติ สจฺจโตฯ

ยเถกมฺหิ ฆเร ทเฑฺฒ, ทฑฺฒา สามีปิกา ฆรา;
ตถา พวฺหตฺตวาจิเตฺต, ‘‘คจฺฉโนฺต’’ติ ปทสฺส ตุฯ

‘‘วิหรโนฺต’’ติอาทีนํ, พวฺหตฺตวาจิตา สิยา;
รูปนโย อนิโฎฺฐ จ, คเหตโพฺพ อเนกธาฯ

เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา **‘‘นิรุตฺติปิฎกํ** นาม ปภินฺนปฎิสมฺภิเทน มหาขีณาสเวน **มหากจฺจายเนน** กต’’นฺติ โลเก ปสิทฺธํ, ตสฺมา อิทํ ฐานํ ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตพฺพํฯ กิญฺจาเปตฺถ เถเรการเวน เอวํ วุตฺตํ, ตถาปิ ปาฬิยํ ครุํ กตฺวา ทิเฎฺฐนกวจนนเยน อทิโฎฺฐ พหุวจนนโย ฉเฑฺฑตโพฺพฯ เอวํ สติ นิคฺคหีตเนฺตสุ นโย โสภโน ภวติฯ อยํ ปน อมฺหากํ รุจิ –

‘‘ภวํ กรํ อรหํ สํ, มหํ’’ อิติ ปทานิ ตุ;
วิสทิสานิ สโมฺภนฺติ, อญฺญมญฺญนฺติ ลกฺขเยฯ

‘‘คจฺฉํ จรํ ททํ ติฎฺฐํ, จินฺตยํ ภาวยํ วทํ;
ชานํ ปสฺส’’นฺติอาทีนิ, สทิสานิ ภวนฺติ หิฯ

ตตฺร ‘‘ชาน’’นฺติอาทีนิ, กตฺถจิ ปริวตฺตเร;
วิภตฺติลิงฺควจน-วเสนาติ วิภาวเยฯ

ตตฺร ตาว ***ภวนฺต***สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจติ – ***ภวํ***สโทฺท หิ ‘‘วเฑฺฒโนฺต, โหโนฺต’’ติ อเตฺถปิ วทติฯ เตสํ วเสน อยํ นามิกปทมาลาฯ

ภวํ, ภวโนฺต, ภวนฺตาฯ ภวนฺตํ, ภวเนฺตฯ ภวเนฺตน, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิฯ ภวนฺตสฺส, ภวนฺตานํฯ ภวนฺตา, ภวนฺตสฺมา, ภวนฺตมฺหา, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิฯ ภวนฺตสฺส, ภวนฺตานํฯ ภวเนฺต, ภวนฺตสฺมึ, ภวนฺตมฺหิ, ภวเนฺตสุฯ เห ภวนฺต, เห ภวนฺตาฯ

ตตฺถ ‘‘*ภวํ, ภวโนฺต*’’ติอาทีนํ ‘‘วเฑฺฒโนฺตโหโนฺต’’ติอาทินา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘สุวิชาโน ภวํ โหติฯ ธมฺมกาโม ภวํ โหติฯ ราชา ภวโนฺต นานาสมฺปตฺตีหิ โมทติฯ กุฬีรทโห คงฺคาย เอกาพโทฺธ, คงฺคาย ปูรณกาเล คโงฺคทเกน ปูรติ, อุทเก มนฺที ภวเนฺต ทหโต อุทกํ คงฺคาย โอตรตี’’ติ ปโยคา ภวนฺติ, ตสฺมา อยํ นามิกปทมาลา สารโต ปเจฺจตพฺพาฯ เอตฺถ ***ภวํ***สทฺทมตฺตํ วเชฺชตฺวา **คจฺฉมานจรมาน**สทฺทาทีสุ วิย ***ภวนฺต***สเทฺท ‘‘ภวโนฺต, ภวนฺตา’’ติ **ปุริส**นโยปิ ลพฺภติ, นปุํสกลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘*ภวนฺตํ, ภวนฺตานี*’’ติ **จิตฺต**นโยปิ ลพฺภติฯ เอวํ วเฑฺฒนภวนตฺถวาจกสฺส ***ภวนฺต***สทฺทสฺส นามิกปทมาลา เวทิตพฺพาฯ

อยญฺจ วิเสโส ‘‘*ภวโนฺต*’’ติ ปทํ วเฑฺฒนภวนตฺถโต อญฺญเตฺถ วตฺตมานํ พหุวจนเมว โหติ, ยถา ‘‘*ภวโนฺต อาคจฺฉนฺตี*’’ติฯ วเฑฺฒนภวนเตฺถสุ วตฺตมานํ เอกวจนเมวฯ อตฺริเม ปโยคา ‘‘อนุปุเพฺพน ภวโนฺต วิญฺญุตํ ปาปุณาติฯ สมเณน นาม อีทิเสสุ กเมฺมสุ อพฺยาวเฎน ภ

วิตพฺพํ, เอวํ ภวโนฺต หิ สมโณ สุสมโณ อสฺสา''ติฯ ''ภวํ'' อิติ ปทํ ปน อุภยตฺถาปิ เอกวจน เมว, ตสฺมา อิทานิ ''ภวํ อานโนฺทฯ ภวโนฺต อาคจฺฉนฺติ, อปฺปสทฺทา ภวโนฺต โหนฺตุ, มา โภ โนฺต สทฺทมกตฺถา''ติ เอวมาทิปโยคทสฺสนวเสน โวหารวิเสเส ปวตฺตํ อญฺญํ อตฺถํ ปฏิจฺจ อปราปิ นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

ภวํ, ภวโนฺต, โภโนฺตฯ ภวนฺตํ, ภวเนฺตฯ ภวตา, โภตา, ภวเนฺตน, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิฯ ภวโต, โภโต, ภวนฺตสฺส, ภวนฺตานํ, ภวตํฯ ภวตา, โภตา, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิฯ ภวโต, โภโต, ภวนฺตสฺส, ภวนฺตานํ, ภวตํฯ ภวติ, ภวเนฺต, ภวนฺตสฺมิํ, ภวนฺตมฺหิ, ภวเนฺตสุฯ โภ, ภวโนฺต, โภ โนฺต อิติฯ

เอตฺถ ปน ''โภ''อิจฺจาทีนิ ตีณิ ปทานิ ยสฺมา โวหารวิเสสปวตฺตานิ อาลปนปทานิ โหนฺติ, ตสฺมา ''อาวุโส, ภเนฺต''ติ ปทานิ วิย **โภ**สทฺทาทิอุปปทวนฺตานิ น ภวนฺติ, ''โภ ปุริส, ภวโนฺต พฺราหฺมณา, โภโนฺต สมณา, โภ ราช''อิจฺจาทีสุ หิ **ปุริส**สทฺทาทโยเยว **โภ**สทฺทาทิ อุปปทวโนฺต ภวนฺติฯ อิธ จ ''ภวํ อานโนฺท''ติ เอตฺถ **ภวํ**สเทฺทน สมานตฺถานิ ''โภ, ภวโนฺต, โภ โนฺต''ติ ปทานิ วุตฺตานิ, น ปน ''ธมฺมกาโม ภวํ โหตี''ติ เอตฺถ **ภวํ**สเทฺทน สมานตฺถานิฯ ปฐม สฺมิญฺหิ นเย วฑฺฒมนตฺถวเสน ''โภ ภวนฺต, ภวโนฺต ภวนฺตา, โภโนฺต ภวนฺตา''ติ **โภ**สทฺทาทโย อาลปนปทานํ อุปปทานิ ภวนฺติ, น ทุติยสฺมิํ นเยฯ อาเมฑิตวเสน ปน ''โภ โภ, ภวโนฺต ภว โนฺต, โภโนฺต โภโนฺต''ติ ปทานิ ภวนฺติ ยถา ''ภเนฺต ภเนฺต''ติฯ

อตฺริทํ **ภู**ธาตุวเสน สเงฺขปโต ปาฬินิทสฺสนํ – กสฺมา ภวํ วิชฺชนมรญฺญนิสฺสิโตฯ กถํ ปนาหํ โภ ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ชานิสฺสามิฯ เอวํ โภติ โข อมฺพฏฺฐ มาณโว พฺราหฺมณสฺส โปกฺข รสาติสฺส ปฏิสฺสุตฺวาฯ มา ภวโนฺต เอวํ อวจุตฺถฯ อิมํ โภโนฺต นิสาเมถฯ เอวํ โภ ปุริส ชานาหิ, ปาปธมฺมา อสญฺญตา อิเจฺจวมาทิฯ เอตฺถ ''ภวํ''อิจฺจาทีนิ **ภู**ธาตุมยานิ นามปทานีติ เวทิตพฺ พานิฯ

อปิจ เตสุ ''โภ, ภวโนฺต, โภโนฺต''ติ อิมานิ นิปาตปทานิปิ โหนฺตีติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ''โภ ปุริสา''ติอาทีสุ เตสํ นิปาตานิปาตภาเว วิวาโท น กรณีโยฯ **กจฺจายนสฺมิญฺหิ** ''โภ เค ตู''ติ วุตฺตํฯ อญฺญตฺถ ปน ''อามนฺตนเตฺถ นิปาโต''ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ **นิรุตฺติมญฺชูสายํ** วุตฺตํ ''โภติทํ อามนฺตนเตฺถ นิปาโตฯ โส น เกวลํ เอกวจนเมว โหติ, อถ โข พหุวจนมฺปิ โหตีติ 'โภ ปุริสา'ติ พหุวจนปฺปโยโคปิ คหิโตฯ 'ภวโนฺต'ติ ปทํ ปน พหุวจนเมว โหตีติ 'ปุริสา'ติ ปุน วุตฺต''นฺติฯ ปาฬิยญฺหิ อฏฺฐกถาสุ จ นิปาตภูโต **โภ**สโทฺท เอกวจนพหุวจนวเสน ทฺวิธา ทิสฺสติ, อิตเร ปน พหุวจนวเสเนว ทิสฺสนฺติฯ เตสํ ตุ นิปาตปทเตฺต รูปนิปฺผาทนกิจฺจํ นตฺถิฯ เตสุ **โภ**สทฺทสฺส นิปาตปทตฺตา อาหจฺจภาสิเต นิชฺชีวาลปเน อิตฺถิลิงฺควิสโย ''อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล, ปริปฺลว โภ ปุถุสิเล''ติ ปโยโคปิ ทิสฺสติฯ อตฺริมา **โภ**สทฺทสฺส ปวตฺติปริทีปนี คาถาโย –

''อิโต โภ สุคติํ คจฺฉ, มนุสฺสานํ สหพฺยตํ'';
เอวมาทีสุ **โภ**สโทฺท, เอกวจนโก มโตฯ

''ปสฺสถ โภ อิมํ กุล-ปุตฺต''มิเจฺจวมาทิสุ;
พหุวจนโก เอโส, **โภ**สโทฺทติ วิภาวเยฯ

ปุคฺคลาลปเน เจว, ธมฺมสฺสาลปเนปิ จ;

นิชฺชีวาลปเน จาติ, **โภ**สโทฺท ตีสุ ทิสฺสติฯ

ตตฺร ธมฺมาลปนมฺหิ, เอกวโจว ลพฺภติ;
อิตเรสุ สิยา เทก-วโจ พหฺวโจปิ จฯ

นิจฺฉิตพฺพํ คุณีปทํ, ธมฺมสฺสาลปเน ธุวํ;
‘‘อจฺฉริยํ วต โภ’’ติ, อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

อิจฺฉิตพฺพํ คุณีปทํ, ปุคฺคลาลปเน ปน;
‘‘เอวํ โภ ปุริส ชานาหิ’’, อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

คุณีปทํ อสนฺตมฺปิ, ปุคฺคลาลปนมฺหิ ตุ;
อชฺฌาหริตฺวา ปาวเท, อตฺถํ ‘‘โภ เอหิ’’อาทิสุฯ

ฆฏาทีนํ อาลปนํ, นิชฺชีวาลปนํ ภเว;
ชีวํว โลกิยา โลเก, อาลปนฺติ กทาจิ ตุฯ

นิชฺชีวาลปนํ อปฺปํ, อตฺถวิญฺญาปเน สิยา;
‘‘อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล’’, อิติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ

เอตฺถ ลิงฺควิปลฺลาสํ, เกจิ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา;
เตสํ มเตน โภตีติ, ลิงฺคํ วิปริณามเยฯ

อถ วา ปน **โภ**สโทฺท, นิปาโต **โส**ปทํ วิย;
ตสฺมา วิโรธตา นาสฺส, ติลิงฺเค วจนทฺวเยฯ

เอวํ สเนฺตปิ **โภ**สโทฺท, ทฺวิลิเงฺคเยว ปายโต;
ยสฺมา ทิโฎฺฐ ตโต วิญฺญู, ทฺวิลิเงฺคเยว ตํ วเทฯ

อิตฺถิลิงฺคมฺหิ สมฺปเตฺต, ‘‘โภ’’ติ อิติ ปโยชเย;
เอวํวิธํ ปโยคญฺหิ, สุปฺปโยคํ พุธาพฺรวุํฯ

ยเชฺชวํ ทุปฺปโยคํว, สิยา ตุเมฺหหิ ทสฺสิตํ;
‘‘อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล’’, อิจฺจาหจฺจปทนฺติ เจฯ

ทุปฺปโยคํ น ตํ ยสฺมา, โวหารกุสเลน เว;
ชิเนน ภาสิเต ธเมฺม, ทุปฺปโยคา น วิชฺชเรฯ

อิตฺถิลิงฺคสฺส วิสเย, **โภติ**สทฺทปฺปโยชนํ;
กวีนํ เปมนียนฺติ, มยา เอวมุทีริตํฯ

เอวํ ***ภวนฺต***สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ปาฬินยานุรูปํ ทฺวิธา วิภตฺตา วฑฺฒมานภวนฺตตทญฺญตฺถวเสนฯ

กโรนฺตสทฺทสฺส ปน –

กรํ, กโรโนฺต, กโรนฺตาฯ กโรนฺตํ, กโรเนฺตฯ กโรตา, กโรเนฺตน, กโรเนฺตหิ, กโรเนฺตภิฯ กโรโต, กโรนฺตสฺส, กโรนฺตานํ, กโรตํฯ กโรตา, กโรนฺตา, กโรนฺตสฺมา, กโรนฺตมฺหา, กโรเนฺตหิ, กโรเนฺตภิฯ กโรโต, กโรนฺตสฺส, กโรนฺตานํ, กโรตํฯ กโรเนฺต, กโรนฺตสฺมึ, กโรนฺตมฺหิ, กโรเนฺตสุฯ โภ กโรนฺต, ภวโนฺต กโรนฺตาติ รูปานิ ภวนฺติฯ

‘‘กโรโต น กริยติ ปาป’’นฺติ อิทเมตฺถ **กโรโต**สทฺทสฺส อตฺถิตานิทสฺสนํฯ อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘กโรนฺตี, กโรนฺติโย’’ติอาทินา โยเชตพฺพานิ, นปุํสกลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘กโรนฺตํ, กโรนฺตานี’’ติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ

อรหนฺตสทฺทสฺส –

อรหํ, อรหโนฺตฯ อรหนฺตํ, อรหเนฺตฯ อรหตา, อรหเนฺตน, อรหเนฺตหิ, อรหเนฺตภิฯ อรหโต, อรหนฺตสฺส, อรหนฺตานํ, อรหตํฯ อรหตา, อรหนฺตา, อรหนฺตสฺมา, อรหนฺตมฺหา, อรหเนฺตหิ, อรหเนฺตภิฯ อรหโต, อรหนฺตสฺส, อรหนฺตานํ, อรหตํฯ อรหเนฺต, อรหนฺตสฺมึ , อรหนฺตมฺหิ, อรหเนฺตสุฯ โภ อรหนฺต, ภวโนฺต อรหโนฺต อิติ รูปานิ ภวนฺติฯ

อยํ คุณวาจกสฺส **อรหนฺต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ ‘‘อรหา, อรหโนฺต, อรหนฺตา’’อิติ จฯ เอตญฺหิ รูปํ **สมนฺตปาสาทิกายํ** มนุสฺสวิคฺคหฏฺฐาเน ทิสฺสติฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปาฬิยํ ปน ‘‘มยญฺจมฺหา อนรหโนฺต’’ติ ปทํ ทิสฺสติฯ อรหนฺตํ, อรหเนฺตฯ อรหตา, เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อยํ ปณฺณตฺติวาจกสฺส **อรหนฺต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

ตถา หิ ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ อรหํ สุคโต โลเกฯ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติอาทีสุ **อรหํ**สทฺทาทโย คุณวาจกาฯ ‘‘อรหา อโหสิฯ อหญฺหิ อรหา โลเกฯ เอโก อรหา, เอกสฏฺฐิ อรหโนฺต โลเก อเหสุํฯ

> คาเม วา ยทิ วารเญฺญ, นิเนฺน วา ยทิ วา ถเล;
> ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยกํฯ

มยญฺจมฺหา อนรหโนฺต’’ติอาทีสุ **อรหา**สทฺทาทโย ปณฺณตฺติวาจกาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อิธ อิตฺถินปุํสกลิงฺควเสน วิสุํ วตฺตพฺพนโย อปฺปสิโทฺธฯ ยทิ เอวํ อาสวกฺขยํ ปตฺตา อิตฺถี กถํ วตฺตพฺพา, อาสวกฺขยํ ปตฺตํ จิตฺตํ กถํ วตฺตพฺพนฺติ? อิตฺถี ตาว ‘‘ยํ อิตฺถี อรหํ อสฺส สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ วจนโต ‘‘อรห’’นฺติ วตฺตพฺพา คุณวเสน, ปณฺณตฺติวเสน ปน ‘‘อิตฺถี อรหา อโหสี’’ติ วตฺตพฺพาฯ จิตฺตํ ปน คุณวเสเนว ‘‘อรหํ จิตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพนฺติฯ

สนฺตสทฺทสฺส –

สํ, สโนฺต, สโนฺต, สนฺตาฯ สํ, สนฺตํ, สเนฺตฯ สตา, สเนฺตน, สเนฺตหิ, สเนฺตภิ, สพฺภิฯ สโต, สนฺตสฺส, สนฺตานํ, สตํ, สตานํฯ สตา, สนฺตา, สนฺตสฺมา, สนฺตมฺหา, สเนฺตหิ, สเนฺตภิ, สพฺภิฯ สโต, สนฺตสฺส, สนฺตานํ, สตํ, สตานํฯ สติ, สเนฺต, สนฺตสฺมึ, สนฺตมฺหิ, สเนฺตสุฯ โภ สนฺต, ภวโนฺต สโนฺตติ รูปานิ ภวนฺติฯ

เอตฺถ ปน ‘‘อทฺธา หิ ตาต สตเนส ธโมฺม’’ติ **ชยทฺทิสชาตก**ปาฬิทสฺสนโต ‘‘สตาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ **สตเนสา**ติ สตานํ เอสาติ เฉโท, รสฺสตฺตนิคฺคหีตสรโลปวเสน จ รูปนิฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ตทฏฺฐกถายํ ‘‘อทฺธา เอกํเสน เอส ตาต สตานํ ปณฺฑิตานํ ธ

โมฺม สภาโว''ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ อยํ เย โลเก ''สปฺปุริสา''ติ จ ''อริยา''ติ จ ''ปณฺฑิตา''ติ จ วุจฺจนฺติ, เตสํ วาจกสฺส **สนฺต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ ตปฺปฏิเสธสฺส ปน อสํ, อสโนฺต, กตฺถจิ อสนฺตา อิจฺจปิฯ ตถา หิ ''อสนฺตา กิร มํ ชมฺมา, ตาต ตาตาติ ภาสเร''ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ''อสํ, อสนฺตํ, อสเนฺตฯ อสตา''ติอาทินา โยเชตพฺพาฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ ''สโนฺต, อสโนฺต''ติมานิ พหุวจนกานิเยว ภวนฺติ, น กตฺถจิปิ เอกวจนกานิฯ กสฺมา? ปณฺณตฺติวาจกตฺตาฯ อญฺญตฺร ปน ''สโนฺต, ทโนฺต''ติอาทีสุ เอกวจนานิเยว ฐเปตฺวา วิชฺชมานตฺถวาจก**สโนฺต**สทฺทํ, กสฺมา? อปณฺณตฺติวาจกตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทานิ ปณฺณตฺติวาจกานํ เตสํ กานิจิ ปโยคานิ กถยาม –

สเมติ อสตา อสํฯ ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํฯ น สา สภา ยตฺถ น สนฺติ สโนฺตฯ อสโนฺต นิรยํ ยนฺติ, สโนฺต สคฺคปรายณาฯ อสเนฺต โนปเสเวยฺย, สเนฺต เสเวยฺย ปณฺฑิโตฯ สพฺภิเรว สมาเสถฯ สตํ ธโมฺม อิเจฺจวมาทีนิ ภวนฺติฯ

โย ปนเมฺหหิ ปทมาลายํ ''สพฺภี''ติ อยํ สโทฺท ตติยาปญฺจมีพหุวจนวเสน โยชิโต, โส จ โข **สนฺต**อิติ **อ**การนฺตปกติวเสน, อญฺญตฺถ ปน ''สพฺภี''ติ **อิ**การนฺตปกติวเสน โยเชตโพฺพฯ ตถา หิ **สพฺภี**ติ สปฺปุริโส นิพฺพานญฺจ, สุนฺทราธิวจนํ วา เอตํ สพฺภีติฯ สโพฺพ จายมโตฺถ สาฎฺฐกถาย ''พหุเมฺปตํ อสพฺภิ ชาตเวทา''ติ อิมาย ปาฬิยา ''สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี''ติ อิมาย จ ทีเปตโพฺพฯ

> อาลปเน จ ปจฺจเตฺต, ตติยาปญฺจมีสุ จ;
> สมาสมฺหิ จ โยเชยฺย, **สพฺภิ**สทฺทํ สุเมธโสฯ

อตฺรายํ โยชนา – โภ สพฺภิ ติฎฺฐ, สพฺภิ ติฎฺฐติ, สพฺภิ สห คจฺฉติ, สพฺภิ อเปหิ, อสพฺภิรูโป ปุริโสฯ ยสฺมา ปนายํ สาสนานุกูลา, ตสฺมา อิมิสฺสา ตทนุกูลตฺตํ ทเสฺสตุํ อิธ สาสนโต ปโยเค ทเสฺสสฺสาม อตกฺกาวจเร วิจิเตฺต สุคตปาฬินเย โสตูนํ วิสารทมติปฎิลาภตฺถํฯ ตํ ยถา? พหุเมฺปตํ อสพฺภิ ชาตเวท, ยํ ตํ วาลธินา'ภิปูชยามฯ สพฺภิ กุเพฺพถ สนฺถวํฯ ยํ สาลวนสฺมิํ เสนโก, ปาปกมฺมมกริ อสพฺภิรูปํฯ อาพาโธยํ อสพฺภิรูโปฯ อสโมฺมทโก ถโทฺธ อสพฺภิรูโป''ติ ฯ ตตฺถ อาลปนวจเน ทิเฎฺฐเยว ปจฺจตฺตวจนํ ปาฬิยํ สรูปโต อนาคตมฺปิ ทิฎฺฐเมว โหติฯ ตถา กรณวจเน ทิเฎฺฐเยว นิสฺสกฺกวจนมฺปิ ทิฎฺฐเมว โหติฯ สมาเส สทฺทรูเป ทิเฎฺฐเยว พฺยาเส สทฺทรูปํ ยถาสมฺภวํ ทิฎฺฐเมว โหติ ฐเปตฺวา ''เหตุสตฺถารทสฺสน''นฺติอาทีนิฯ ตตฺถ จ นิพฺพานวาจโก เจ, **สพฺภิ**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค **สนฺติวิสุทฺธิ นิพฺพุติ**สทฺทา วิย, โส จ **ยมกมหาเถร**มเต **รตฺติ**นเยน โยเชตโพฺพฯ สเพฺพสมิการนฺติตฺถิลิงฺคานํ สาธารโณ หิ โส นโยฯ สุนฺทรตฺถวาจโก เจ, **อคฺคิ รตฺติ อฎฺฐิ**นเยหิ โยเชตโพฺพ วาจฺจลิงฺคตฺตาฯ ''สพฺภิธมฺมภูตํ นิพฺพาน''นฺติ เอตฺถ หิ สุนฺทรธมฺมภูตํ นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ เอวํ ปาฬินยวเสน อาลปนาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ **สพฺภิ**สทฺทสฺส ปวตฺติํ ญตฺวา ปุน อฎฺฐกถานยวเสนปิ ตปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ กถํ? ยสฺมา สคาถาวคฺคสฺส **อฎฺฐกถายํ** ''สโนฺต 'สพฺภีหิ สทฺธิํ สตํ ธโมฺม น ชรํ อุเปตี'ติ ปเวทยนฺตี''ติ อิมสฺมิํ ปเทเส ''สพฺภีหี''ติ **หิ**วจนวเสน สทฺทรจนาวิเสโส อฎฺฐกถาจริเยหิ ทสฺสิโต, ตสฺมา **สพฺภิ**สโทฺท สเพฺพสฺวปิ วิภตฺติวจเนสุ โยเชตโพฺพฯ อตฺริทํ วทาม –

> ครู ''สพฺภีหิ สทฺธิ''นฺติ, อตฺถํ ภาสิํสุ ปาฬิยา;
> ยโต ตโต **สพฺภิ**สทฺทํ, ธีโร สพฺพตฺถ โยชเยฯ

‘‘อสพฺภิรูโป’’อิติปิ, สมาสวิสเย สุตํ;
ยสฺมา ตสฺมา **สพฺภิ**สทฺทํ, วิญฺญู สพฺพธิ โยชเยฯ

‘‘โอวเทยฺยานุสาเสยฺย , อสพฺภา จ นิวารเย’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘อสพฺภา’’ติปทํ วิจิตฺรวุตฺตีสุ ตทฺธิตปจฺจเยสุ **ณฺย**ปจฺจยวเสน นิปฺผตฺติมุปาคตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กถํ? เยภุเยฺยน อสพฺภีสุ ภวํ อสพฺภํฯ กึ ตํ? อกุสลํ, ตโต อสพฺภา อกุสลธมฺมา นิวารเย จ, กุสลธเมฺม ปติฏฺฐเปยฺยาติ อโตฺถฯ ‘‘อเมฺห อสพฺภาหิ วาจาหิ วิโกฺกสมานา ติพฺพาหิ สตฺตีหิ หนิสฺสนฺตี’’ติ เอตฺถ ตุ อสพฺภีนํ เอตาติ อสพฺภา, น วา สพฺภีนํ เอตาติปิ อสพฺภาติ นิพฺพจนํ, **ณฺย**ปจฺจยวเสน จ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ยา จ ปเนตฺถ อเมฺหหิ สนฺตสทฺทสฺส ‘‘สํ, สโนฺตฯ สํ, สนฺตํ, สเนฺต’’ติอาทินา ปทมาลา ทสฺสิตา, ตตฺถ ‘‘สเมติ อสตา อส’’นฺติ ปาฬิยํ ‘‘อส’’นฺติ ปเท ทิเฏฺฐเยว ‘‘ส’’นฺติ ปทํ ปาฬิยํ อนาคตมฺปิ ทิฏฺฐเมว โหติ ยุคฬภาเวน วิชฺชมานตารหตฺตาฯ เอวํ ทิเฏฺฐน อทิฏฺฐสฺส คหณํ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ‘‘อส’’นฺติ เอตฺถ น สํ อสนฺติ สมาสวิคฺคหวเสนาธิคนฺตพฺพตฺตา ‘‘ส’’มิติ ปทํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ เอวมญฺญตฺราปิ นโยฯ ตตฺร **สนฺ**ติ สปฺปุริโสฯ **อสนฺ**ติ อสปฺปุริโสฯ อิตฺถิลิเงฺควตฺตเพฺพ ‘‘อสตี, อสา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ‘‘อสตี, อสตี, อสติโย, อสาฯ อสตึ, อสตี, อสติโยฯ อสาย, อสติยา, อสตีหิ, อสตีภิฯ อสติยา, อสตีน’’นฺติ วกฺขมาน**อิตฺถิ**นเยน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

เอตฺถ ปน ‘‘อสา โลกิตฺถิโย นาม, เวลา ตาสํ น วิชฺชติฯ มา จ วสํ อสตีนํ นิคเจฺฉ’’ติอาทีนิ ทเสฺสตพฺพานิฯ **อสา**ติ เจตฺถ **อสตี**ติ จ สมานตฺถา, อสนฺตชาติกาติ หิ เตสํ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน **ชาตกฏฺฐกถายํ ‘‘อสา**ติ อสติโย ลามิกา, อถ วา สาตํ วุจฺจติ สุขํ, ตํ ตาสุ นตฺถิ, อตฺตนิ ปฏิพทฺธจิตฺตานํ อสาตเมว เทนฺตีติปิ อสา , ทุกฺขา, ทุกฺขวตฺถุภูตาติ อโตฺถ’’ติ อตฺถํ สํวเณฺณสุํ, ตสฺมา สาตํ นตฺถิ เอติสฺสนฺติ **อสา**ติ อเตฺถ ‘‘อสา’’ติ ปทสฺส ยถา ริโตฺต อสฺสาโท เอตฺถาติ **ริตฺตสฺส**นฺติปทสฺส ลุตฺตุตฺตรกฺขรสฺส ‘‘ริตฺตสฺสํ, ริตฺตสฺสานิฯ ริตฺตสฺส’’นฺติ **จิตฺต**นเยน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพา, ตถา ‘‘อสา, อสา, อสาโยฯ อสํ, อสา, อสาโยฯ อสายา’’ติ **กญฺญา**นเยน โยเชตพฺพาฯ

เอตฺถ จ โย อเมฺหหิ ‘‘สโนฺต’’อิติ สโทฺท ทสฺสิโตฯ โส กตฺถจิ เอกวจนพหุวจนภาเวน **สํวิชฺชมาน**สทฺทสฺสตฺถมฺปิ วทติ, ตสฺส วเสน อยํ นามิกปทมาลา –

สโนฺต, สโนฺต, สนฺตาฯ สนฺตํ, สเนฺตฯ สตา, สเนฺตน, สเนฺตหิ, สเนฺตภิฯ สโต, สนฺตสฺส, สตํ, สนฺตานํฯ สตา, สนฺตา, สนฺตสฺมา, สนฺตมฺหา, สเนฺตหิ, สเนฺตภิฯ สโต, สนฺตสฺส, สตํ, สนฺตานํฯ สติ, สเนฺต, สนฺตสฺมึ, สนฺตมฺหิ, สเนฺตสุฯ โภ สนฺต, ภวโนฺต สโนฺต, ภวโนฺต สนฺตาฯ

เอตฺถ ปน ‘‘อยํ โข ภิกฺขเว อฏฺฐโม ภโทฺท อสฺสาชานีโย สโนฺต สํวิชฺชมาโน โลกสฺมึฯ จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึฯ อสตา ตุจฺฉา มุสา อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺติฯ ภเว โข สติ ชาติ โหติ’’อิเจฺจวมาทีนิ ปโยคานิ ภวนฺติฯ ‘‘สงฺขาเรสุ โข สติ วิญฺญาณํ โหตี’’ติอาทีสุ ปน **สติ**สโทฺท วจนวิปลฺลาสวเสน ฐิโตติ คเหตโพฺพฯ

ตตฺร เอกวจนพหุวจนวเสน ทฺวิธา ฐิเตสุ **สโนฺต**สเทฺทสุ พหุวจน**สโนฺต**สทฺทํ ฐเปตฺวา เสสา **สมาน**สทฺทสฺสตฺถมฺปิ วทนฺติ, ตสฺมา **‘‘สโนฺต**ติ สมาโน, **สนฺตา**ติ สมานา’’ติอาทินา อโตฺถ กเถตโพฺพฯ **สมาโน**ติ อิมสฺส จ ‘‘โหโนฺต’’ติ อโตฺถ ‘‘ปหุ สมาโน วิปุลตฺถจินฺตี, กึ การณา เม น กโรสิ ทุกฺข’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ปโยคานิ ปน –

‘‘โย มาตรํ ปิตรํ วา, ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ;
ปหุ สโนฺต น ภรติ, ตํ ปราภวโต มุขํฯ

อิเธว ติฏฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติ

เอวมาทีนิ ภวนฺติฯ

อปิจ **สโนฺต**สโทฺท ยสฺมา ‘‘กิลโนฺต’’ติ จ ‘‘อุปสโนฺต’’ติ จ ‘‘นิรุโทฺธ’’ติ จ อตฺถํ วทติ, ตสฺมา เตสํ วเสน **สนฺต**สทฺทสฺส ‘‘สโนฺต, สนฺตาฯ สนฺตํ, สเนฺตฯ สเนฺตนา’’ติ **ปุริส**นเยน นามิกปทมาลา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ ‘‘สโนฺต ตสิโตฯ ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํฯ สโนฺต ทโนฺต นิยโต พฺรหฺมจารีฯ สโนฺต นิรุโทฺธ อตฺถงฺคโต อพฺภตฺถงฺคโต’’ติอาทีนิ ปโยคานิฯ นปุํสกลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘สนฺตํ, สนฺตานี’’ติ **จิตฺต**นเยน นามิกปทมาลาฯ สา จ ‘‘สํวิชฺชมานํ สมานํ กิลนฺตํ อุปสนฺตํ นิรุทฺธ’’มิติ อตฺถทีปกาปทวตีติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ‘‘อุปาทาเน โข สติ ภโว โหตี’’ติอาทีสุ นปุํสกปฺปโยคทสฺสนโต **สนฺต**สทฺทสฺส **สํวิชฺชมาน**สทฺทตฺถวาจกเตฺต ตติยาปญฺจมีจตุตฺถีฉฏฺฐีสตฺตมีฐาเน ‘‘สตา, สโต, สตํ, สตี’’ติ ปทานิ อธิกานิ วตฺตพฺพานิ, เสสานิ **จิตฺต**นเยน เญยฺยานิฯ อิตฺถิลิเงฺค ปน วตฺตเพฺพ ‘‘สนฺตา, สนฺตา, สนฺตาโยฯ สนฺตํ, สนฺตา, สนฺตาโยฯ สนฺตายา’’ติ **กญฺญา**นเยน จ, สนฺตี, สนฺตี, สนฺติโย ฯ สนฺติํ, สนฺตี, สนฺติโยฯ สนฺติยา’’ติ **อิตฺถิ**นเยน จ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เอตาสุ ปฐมา ‘‘สํวิชฺชมานา กิลนฺตา อุปสนฺตา นิรุทฺธา’’ติ อตฺถทีปกาปทวตี, เอตฺถ ปโยคา สุวิเญฺญยฺยาวฯ ทุติยา ปน ‘‘สํวิชฺชมานา สมานา’’ติ อตฺถทีปกาปทวตีฯ ตถา หิ ‘‘สนฺตี อาปตฺติ อาวิกาตพฺพา’’ติ เอตฺถ สํวิชฺชมานา ‘‘สนฺตี’’ติ วุจฺจติฯ

‘‘ยาย มาตุ ภโต โปโส,
อิมํ โลกํ อเวกฺขติ;
ตมฺปิ ปาณททิํ สนฺติํ,
หนฺติ กุโทฺธ ปุถุชฺชโน’’ติ

เอตฺถ ปน สมานา ‘‘สนฺตี’’ติ วุจฺจติฯ อปราปิ อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ปทมาลา เวทิตพฺพาฯ **สนฺตี**สทฺทสฺส หิ **สํวิชฺชมาน**สทฺทตฺถวาจกเตฺต ‘‘ชาติยา โข สติ ชรามรณํ โหตี’’ติอาทินา อิตฺถิลิงฺคปฺปโยคทสฺสนโต สตฺตมีฐาเน ‘‘สติ, สติยา, สติยํ, สนฺติยา, สนฺติยํ, สนฺตีสู’’ติ รูปานิ วตฺตพฺพานิฯ เสสานิ **อิตฺถิ**นเยน เญยฺยานิฯ อยํ ตติยา, เอตฺถ จ ‘‘อสนฺติยา อาปตฺติยา ตุณฺหี ภวิตพฺพ’’นฺติ ปาฬิ ‘‘สนฺติยา’’อิจฺจาทีนํ อตฺถิภาเว นิทสฺสนํฯ อปโร นโย – **สตี**สทฺทสฺส ‘‘สมานา’’ติ อิมสฺมิํ อเตฺถ ‘‘ยา ตฺวํ วสสิ ชิณฺณสฺส, เอวํ ทหริยา สตี’’ติ จ ‘‘เย ตํ ชิณฺณสฺส ปาทํสุ, เอวํ ทหริยํ สติ’’นฺติ จ ปาฬิทสฺสนโต ‘‘สตี, สตี, สติโยฯ สติํ, สตี, สติโยฯ สติยา’’ติ อาทีนิปิ รูปานิ โยเชตพฺพานิ, สํโยเค **น**การโลปวเสน วาฯ

อิทานิ ‘‘สโนฺต, สนฺตา’’ติ ปททฺวยสฺส ปโยคนิจฺฉยํ กถยาม ปโยเคสุ โสตูนํ อสมฺมูฬฺห ภาวายฯ ตถา หิ ‘‘สปฺปุริสา’’ติ วา ‘‘ปณฺฑิตา’’ติ วา พหุวจนวเสน อตฺถํ วตฺตุกาเมน ‘‘สโนฺต ทโนฺต’’ติ เอวํ วุตฺตเอกวจนสทิสํ ‘‘สโนฺต’’ติ พหุวจนํ วตฺตพฺพํฯ ‘‘สํวิชฺชมาโน’’ติ เอกวจนวเสน อตฺถํ วตฺตุกาเมน ‘‘สโนฺต’’ติ เอกวจนํ วตฺตพฺพํฯ ‘‘สํวิชฺชมานา’’ติ พหุวจนวเสน อตฺถํ วตฺตุกาเมน ‘‘สโนฺต สปฺปุริสา’’ติ, ‘‘สโนฺต สํวิชฺชมานา’’ติ จ เอวํ วุตฺตพหุวจนสทิสํ ‘‘สโนฺต’’ติ วา ‘‘สนฺตา’’ติ วา พหุวจนํ วตฺตพฺพํ, ‘‘กิลโนฺต’’ติ วา ‘‘สมาโน’’ติ วา ‘‘อุปสโนฺต’’ติ

วา ‘‘นิรุโทฺธ’’ติ วา เอกวจนวเสน อตฺถํ วตฺตุกาเมน ‘‘สโนฺต สปฺปุริสา’’ติ เอวํ วุตฺตพหุวจน สทิสํ ‘‘สโนฺต’’ติ เอกวจนํ วตฺตพฺพํฯ เตเยวเตฺถ พหุวจนวเสน วตฺตุกาเมน ปน ‘‘สนฺตา สูเนหิ ปาเทหิ, โก เน หเตฺถ คเหสฺสตี’’ติ เอตฺถ วิย ‘‘สนฺตา’’ติ พหุวจนํ วตฺตพฺพํฯ อยํ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ อิทญฺหิ มนฺทพุทฺธีนํ สโมฺมหฎฺฐานํฯ อยมฺปิ ปเนเตฺถ สงฺคโห เวทิตโพฺพ –

> ‘‘ติลิงฺคเตฺถ จ เอกเตฺถ, พวฺหเตฺถปิ จ ทิสฺสติ;
> สตฺตมฺยโนฺต **สติ**สโทฺท, วิปลฺลาเส พหุมฺหิ โส’’ติฯ

อิทานิ **มหนฺต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

มหํ, มหา, มหโนฺต, มหนฺตาฯ มหนฺตํ, มหเนฺตฯ มหตา, มหเนฺตน, มหเนฺตหิ, มหเนฺตภิฯ มหโต, มหนฺตสฺส, มหนฺตานํ, มหตํฯ มหตา, มหนฺตา, มหนฺตสฺมา, มหนฺตมฺหา, มหเนฺตหิ, มหเนฺตภิฯ มหโต, มหนฺตสฺส, มหนฺตานํ, มหตํฯ มหติ, มหเนฺต, มหนฺตสฺมึ, มหนฺตมฺหิ, มหเนฺตสุฯ โภ มห, โภ มหา, ภวโนฺต มหโนฺตติ อยมมฺหากํ รุจิฯ

เอตฺถ ‘‘มหโนฺต, มหนฺตาฯ มหนฺตํ, มหเนฺตฯ มหเนฺตนา’’ติ **ปุริส**นโยปิ ลพฺภติ, ตสฺมา ‘‘โภ มหนฺต, ภวโนฺต มหนฺตา’’ติ อาลปนปทานิ โยเชตพฺพานิฯ นปุํสกลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘มหนฺตํ, มหนฺตานี’’ติ **จิตฺต**นโยปิ ลพฺภติฯ อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘มหตี, มหตี, มหติโยฯ มหตึ, มหตี, มหติโยฯ มหติยา, มหตีหิ มหตีภี’’ติ **อิตฺถิ**นโยปิ ลพฺภติฯ ‘‘มหติยา จ ยกฺขเสนายา’’ติ อาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ อปโรปิ ‘‘มหนฺตา, มหนฺตา, มหนฺตาโยฯ มหนฺต’’นฺติ **กญฺญา**นโยปิ ลพฺภติ, ‘‘มหนฺตา นิธิกุมฺภิโย’’ติอาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ **กจฺจายเน** ปน ‘‘มหนฺตี’’อิติ ปทํ ทิฎฺฐํฯ ตํ ‘‘คุณวนฺตี, กุลวนฺตี’’อิจฺจาทีนิ วิย ปาฬิยํ อปฺปสิทฺธตฺตา วีมํสิตพฺพํฯ

นนุ โภ ยสฺมา สาสเนปิ ‘‘คจฺฉนฺตี, จรนฺตี’’ติอาทีนิ จ ‘‘อิทฺธิมนฺตี’’ติ จ ปทํ ทิสฺสติ, ตสฺมา ‘‘มหนฺตี, คุณวนฺตี’’ติอาทีนิปิ ภวิตพฺพนฺติ? น ภวิตพฺพํ ตถารูปสฺส นยสฺส วเสน อคฺคเหตพฺพตฺตา, ‘‘มหตี, คุณวตี’’อิจฺจาทินยเสฺสว ทสฺสนโต จฯ ตถา หิ ปาฬิยํ อฎฺฐกถาสุ จ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม มหตี นงฺคลสีสา, อิตฺถี สิยา รูปวตี, สา จ สีลวตี สิยาฯ สติมตี จกฺขุมตีฯ อิทฺธิมตี ปตฺติมตี’’ติ จ ‘‘มหตึ เสนํ ทิสฺวา มโหสธเสนา มนฺทา, อยํ อติวิย มหตี เสนา ทิสฺสตี’’ติ จ อาทีนิ ปโยคานิ ทิสฺสนฺติ, น ‘‘มหนฺตี, รูปวนฺตี’’อิจฺจาทีนิฯ

เกจิ ปน **‘‘มหา**อิติ สโทฺท พฺยาเส น ลพฺภติ, สมาเสเยว ลพฺภติ ‘มหาปุริโส’ติ เอตฺถ วิยา’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ ‘‘มหา เต อุปาสก ปริจฺจาโคฯ มหา วตายํ ภเนฺต ภูมิจาโลฯ โฆโส จ วิปุโล มหาฯ พาราณสิรชฺชํ นาม มหาฯ เสนา สาทิสฺสเต มหา’’ติ ปโยคทสฺสนโตฯ เอวํ พฺยาเสปิ ลพฺภตีติ เวทิตพฺพํ, ตสฺมา ‘‘มหํ, มหา, มหโนฺต, มหนฺตาฯ โภ มหนฺต, ภวโนฺต มหนฺตา’’ติ ปุลฺลิเงฺค, ‘‘มหนฺตํ, มหา, มหนฺตานิฯ โภ มหนฺต, ภวโนฺต มหนฺตานี’’ติ นปุํสกลิเงฺค, ‘‘มหนฺตา, มหา, มหนฺตา, มหนฺตาโยฯ โภติ มหเนฺต, โภติโย มหนฺตา, มหนฺตาโย’’ติ อิตฺถิลิเงฺค สพฺพํ สมฺปุณฺณํ โยเชตพฺพํฯ สมาเส ปน ‘‘มหาสโตฺต มหาอุปาสโก มหาอุปาสิกา มหพฺพโล มหาวนํ มหคฺคตํ มหปฺผลํ มหพฺภย’’นฺติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติ, ตทฺธิเต ‘‘มหตฺตโน มหตฺตํ มหนฺตตฺตํ มหนฺตตา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ **คจฺฉนฺต**สทฺทสฺส ปน ‘‘คจฺฉโนฺต คจฺฉนฺตา’’ติ รูปานิ วตฺวา เสสานิ **มหนฺต**สเทฺท วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตฺวา นามิกปทมาลา เวทิตพฺพาฯ ตถา ‘‘คจฺฉโนฺต, คจฺฉนฺตา’’ติ **ปุริส**นโย จ ‘‘คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตานี’’ติ **จิตฺต**นโย จ ‘‘คจฺฉนฺตี, คจฺฉนฺตี, คจฺฉนฺติโย’’ติ **อิตฺถิ**นโย จ คเหตโพฺพฯ เอวํ ลิงฺคตฺตยวเสน ‘‘จรํ จรโนฺต จรนฺตํ จรนฺตี, ททํ ททโนฺต ททนฺตํ ททนฺตี’’ติอาทีนํ อเนกปทสหสฺสานํ นามิกปทมาลา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

เย ปนาจริยา ‘‘คจฺฉโนฺต’’ติอาทีนํ ปจฺจตฺตาลปนพหุวจนตฺตญฺจ ‘‘คจฺฉํ’’อิจฺจาทีนํ อาลปเนกวจนตฺตญฺจ อิจฺฉนฺติ, เต สมเมฺหหิ ปโยโค สาสเน น ทิโฏฺฐ นยวเสนาคเหตพฺพตฺตาฯ ตสฺมา ตานิ เอตฺถ น วทามฯ อยํ ปน วิเสโส ทิโฏฺฐฯ เสยฺยถิทํ?

‘‘คจฺฉํ วิธม’’มิจฺจาทิ-ปทานิ มุนิสาสเน;
กตฺถจาขฺยาติกา โหนฺติ, กตฺถจิ ปน นามิกาฯ

‘‘ตสฺสาหํ สนฺติเก คจฺฉํ,
โส เม สตฺถา ภวิสฺสติ;
วิธมํ เทว เต รฎฺฐํ,
ปุโตฺต เวสฺสนฺตโร ตวฯ

อธมฺมํ สารถิ กยิรา, มเญฺจ ตุวํ นิกฺขนํ วเน’’;
อิเจฺจวมาทโย เญยฺยา, ปโยคา เอตฺถ ธีมตาฯ

‘‘คจฺฉิสฺสามิ วิธมี’’ติ-อาทินา ชินสาสเน;
นานากาลปุริสานํ, วเสนตฺถํ วเท วิทูฯ

นามเตฺต ปน ‘‘คจฺฉโนฺต, วิธมโนฺต’’ติอาทินา;
‘‘คจฺฉ’’มิเจฺจวมาทีน-มตฺถมตฺถวิทู วเทฯ

อิทานิ สมคติกเตฺตปิ ‘‘ชานํ, ปสฺส’’นฺติอาทีนํ ลิงฺควิภตฺติวจนนฺตรวเสน โย วิเสโส ทิสฺสติ, ตํ วทามฯ ตถา หิ ‘‘สา ชานํเยว อาห น ชานามีติ, ปสฺสํเยว อาห น ปสฺสามี’’ติ เอวมาทีสุ **ชานํ ปสฺสํ** สทฺทานํ ‘‘ชานนฺตี ปสฺสนฺตี’’ติ ลิงฺคนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อิมินา ‘‘คจฺฉํ’’อิติ สทฺทสฺสปิ ยถาปโยคํ ‘‘คจฺฉนฺตี’’ติ อิตฺถิยา กถนโตฺถ ลพฺภติ เตหิ สมานคติกตฺตา, น ‘‘คจฺฉโนฺต’’ติ สทฺทสฺส ‘‘คจฺฉนฺตี’’ติ อิตฺถิยา กถนโตฺถ ลพฺภติ เตหิ อสมานคติกตฺตาติ การณํ ทสฺสิตํ โหติฯ ‘‘อปิ นุ ตุเมฺห อายสฺมโนฺต เอกนฺตสุขํ โลกํ ชานํ ปสฺสํ วิหรถา’’ติ เอตฺถ ‘‘ชานนฺตา ปสฺสนฺตา’’ติ วจนนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อิมินา ปน ‘‘คจฺฉํ’’อิติ สทฺทสฺสปิ ยถาปโยคํ ‘‘คจฺฉนฺตา’’ติ พหุวจนโตฺถ ลพฺภติ เตหิ สมานคติกตฺตา, น ‘‘คจฺฉเนฺต’’ติ สทฺทสฺส ‘‘คจฺฉนฺตา’’ติ พหุวจนโตฺถ ลพฺภติ เตหิ อสมานคติกตฺตาติ การณํ ทสฺสิตํ โหติฯ เอส นโย อุตฺตรตฺราปิฯ ‘‘ภรนฺติ มาตาปิตโร, ปุเพฺพ กตมนุสฺสรํ’’นฺติ เอตฺถ **อนุสฺสรํ**สทฺทสฺส ‘‘อนุสฺสรนฺตา’’ติ วจนนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวติฯ ‘‘สทฺธมฺมํ ครุกาตโพฺพ, สรํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติ เอตฺถ **สรํ**สทฺทสฺส สรเนฺตนาติ วิภตฺตนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวติฯ ‘‘ผุสํ ภูตานิ สณฺฐานํ, มนสา คณฺหโต ยถา’’ติ เอตฺถ **ผุสํ**สทฺทสฺสปิ ‘‘ผุสนฺตสฺสา’’ติ วิภตฺตนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวติฯ ตถา ‘‘ยาจํ อททมปฺปิโย’’ติ เอตฺถาปิ **ยาจํ**สทฺทสฺส ‘‘ยาจนฺตสฺสา’’ติ วิภตฺตนฺตรวเสน ปริวตฺตนํ ภวติฯ **ยาจ**นฺติ วา ยาจิตพฺพํ ธนํ, อิมินา นเยน นานปฺปการโต ปริวตฺตนํ เวทิตพฺพํฯ อิติ ‘‘ภวํกร’’นฺติอาทีนํ วิสทิสปทมาลา จ ‘‘คจฺฉํ, จร’’นฺติอาทีนํ สทิสปทมาลา จ ‘‘ชานํ, ปสฺส’’นฺติอาทีนํ ลิงฺควิภตฺติวจนนฺตรวเสน กตฺถจิ ปริวตฺตนนฺติ อยํ ติวิโธปิ อากาโร อาขฺยาติกปทตฺถวิภาวนาย สทฺธึ กถิโต ปาวจนวเร โสตูนํ สเทฺทสฺวเตฺถสุ จ วิสารทพุทฺธิปฎิลาภตฺถํฯ สพฺพเมตญฺหิ สนฺธาย อิมา คาถา วุตฺตา –

‘‘ภวํ กรํ อรหํ สํ, มหํ’’อิติ ปทานิ ตุ;
วิสทิสานิ สโมฺภนฺติ, อญฺญมญฺญนฺติ ลกฺขเยฯ

‘‘คจฺฉํ จรํ ททํ ติฏฺฐํ, จินฺตยํ ภาวยํ วทํ;
ชานํ ปสฺส’’นฺติอาทีนิ, สมานานิ ภวนฺติ หิฯ

ตตฺร ‘‘ชาน’’นฺติอาทีนํ, กตฺถจิ ปริวตฺตนํ;
ลิงฺควิภตฺติวจน-นฺตรโต ปน ทิสฺสตีติฯ

อปิจ อยํ สเพฺพสมฺปิ นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติ, ยทิทํ ทฺวีสุ ลิเงฺคสุ ฉสุ วิภตฺตีสุ เตรสสุ วจเนสุ อญฺญตรลิงฺควิภตฺติวจนวเสน ปริวตฺตนํฯ อยมฺปิ ปเนตฺถ นีติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘คจฺฉํ จร’’นฺติอาทีนิ, วิปฺปกตวโจ สิยุํ;
‘‘คจฺฉมาโน จรมาโน’’, อิจฺจาทีนิ ปทานิ จฯ

‘‘มหํ ภว’’นฺติ เอตานิ, วิปฺปกตวโจปิ จ;
อวิปฺปกตวโจ จ, สิยุํ อตฺถานุรูปโตฯ

‘‘อรหํ ส’’นฺติ เอตานิ, วินิมุตฺตานิ สพฺพถา;
อาการํ ติวิธเมฺปตํ, กเร จิเตฺต สุเมธโสติฯ

สวินิจฺฉโยยํ นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อาการนฺตตาปกติกํ นิคฺคหีตนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ธนภูติ**อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส อเญฺญสญฺจ ตํสทิสานํ นามิกปทมาลาวิภาคํ วกฺขามิ ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวาฯ

อคฺคิ, อคฺคี, อคฺคโยฯ อคฺคิํ, อคฺคี, อคฺคโยฯ อคฺคินา, อคฺคีหิ, อคฺคีภิฯ อคฺคิสฺส, อคฺคิโน, อคฺคีนํฯ อคฺคินา, อคฺคีหิ, อคฺคีภิฯ อคฺคิสฺส, อคฺคิโน, อคฺคีนํฯ อคฺคิสฺมิํ, อคฺคิมฺหิ, อคฺคีสุฯ โภ อคฺคิ, โภ อคฺคี, ภวโนฺต อคฺคโยฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

เอตฺถ กิญฺจาปิ นิสฺสกฺกวจนฏฺฐาเน ‘‘อคฺคิสฺมา, อคฺคิมฺหา’’ติ อิมานิ นาคตานิ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ตํสทิสปฺปโยคทสฺสนโต คเหตพฺพานิฯ ‘‘อคฺคินา, อคฺคิสฺมา, อคฺคิมฺหา’’ติ กโม จ เวทิตโพฺพฯ

ธนภูติ, ธนภูตี, ธนภูตโยฯ ธนภูติํ, ธนภูตี, ธนภูตโยฯ ธนภูตินา, ธนภูตีหิ, ธนภูตีภิฯ ธนภูติสฺส, ธนภูติโน, ธนภูตีนํฯ ธนภูตินา, ธนภูติสฺมา, ธนภูติมฺหา, ธนภูตีหิ, ธนภูตีภิฯ ธนภูติสฺส, ธนภูติโน, ธนภูตีนํฯ ธนภูติสฺมิํ, ธนภูติมฺหิ, ธนภูตีสุฯ โภ ธนภูติ, โภ ธนภูตี, ภวโนฺต ธนภูตโยฯ

สิริภูติ โสตฺถิภูติ, สุวตฺถิภูติ อคฺคินิ;
คินิ โชติ ทธิ ปาณิ, อิสิ สนฺธิ มุนิ มณิฯ

พฺยาธิ คณฺฐิ รวิ มุฏฺฐิ, กวิ คิริ กปิ นิธิ;
กุจฺฉิ วตฺถิ วิธิ สาลิ, วีหิ ราสิ อหิ มสิฯ

สาติ เกสิ กิมิ โพนฺทิ, โพธิ ทีปิ ปติ หริ;

อริ ธนิ ติมิ กลิ, สารถฺยุทธิ อญฺชลิ,

อธิปติ นรปติ, อสิ ญาติ นิรูปธิ;
สมาธิ ชลธิจฺจาที, **ธนภูติ**สมา มตาฯ

อถ วา เอเตสุ **อธิปติ**สทฺทสฺส ‘‘อธิปติยา สตฺตา’’ติ ปาฬิทสฺสนโต ‘‘อธิปติยา’’ติ สตฺตมีรูปมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํฯ อปิจ ‘‘อสาเร สารมติโน’’ติ ปาฬิยํ **อิ**การนฺตสมาสปทโต **โย**วจนสฺส **โน**อาเทสทสฺสนโต กฺวจิ **อธิปติ**อิจฺจาทีนํ **อิ**การนฺตสมาสปทานํ ‘‘อธิปติโน’’ติอาทินาปิ ปจฺจโตฺตปโยครูปานิ อิจฺฉิตพฺพานิ **อี**การนฺตานํ ทณฺฑีสทฺทาทีนํ ‘‘ทณฺฑิโน’’ติอาทีนิ ปจฺจโตฺตปโยคสมฺปทานสามิวจนรูปานิ วิยฯ **คหปติชานิปติ**สทฺทาทีนํ ปน สมาสปทานมฺปิ เอวรูปานิ ปจฺจโตฺตปโยครูปานิ น อิจฺฉิตพฺพานิ ‘‘คหปตโย ชานิปตโย’’ติอาทินา นเยน ยถาปาวจนํ คเหตพฺพรูปตฺตาฯ **อิสิ มุนิ**สทฺทานํ ปนาลปนฏฺฐาเน ‘‘อิเส, มุเส’’ติ รูปนฺตรมฺปิ คเหตพฺพํ ‘‘ปุโตฺต อุปฺปชฺชตํ อิเสฯ ปฏิคฺคณฺห มหามุเน’’ติ ทสฺสนโตฯ

เย ปเนตฺถ อเมฺหหิ **อคฺคินิ คินิ**สทฺทา วุตฺตา, ตเตฺรเก เอวํ วทนฺติ **‘‘อคฺคินิ**สโทฺท ปจฺจเตฺตกวจนภาเวเยว ลพฺภติ, น ปจฺจตฺตพหุวจนภาเว อุปโยคภาวาทีสุ วา’’ติฯ เกจิ ปน ‘‘ปาฬิยํ **อคฺคินิ**สโทฺท นาม นตฺถิ, **คินิ**สโทฺทเยว อตฺถี’’ติ วทนฺติฯ เกจิ **‘‘คินิ**สโทฺท นาม นตฺถิ, **อคฺคินิ**สโทฺทเยวตฺถี’’ติ วทนฺติฯ สพฺพเมตํ น ยุชฺชติ **อคฺคินิ คินิ**สทฺทานมุปลพฺภนโต, สพฺพาสุปิ วิภตฺตีสุ ทฺวีสุ วจเนสุ โยเชตพฺพตาทสฺสนโต จฯ ตถา หิ สุตฺตนิปาเต **โกกาลิกสุเตฺต** –

‘‘น หิ วคฺคุ วทนฺติ วทนฺตา,
นาภิชวนฺติ น ตาณมุเปนฺติ;
องฺคาเร สนฺถเต เสนฺติ,
อคฺคินิํ สมฺปชฺชลิตํ ปวิสนฺตี’’ติ

อิมสฺมิํ ปเทเส ‘‘อคฺคินิ’’นฺติ อุปโยควจนํ ทิสฺสติฯ เตนาห อฏฺฐกถาจริโย **‘‘อคฺคินิํ สมฺปชฺชลิต**นฺติ สมนฺตโตชาลํ สพฺพทิสาสุ จ สมฺปชฺชลิตมคฺคิ’’นฺติฯ ตเตฺรว จ สุตฺตนิปาเต **โกกาลิกสุเตฺต** –

‘‘อถ โลหมยํ ปน กุมฺภิํ,
อคฺคินิสญฺชลิตํ ปวิสนฺติ;
ปจฺจนฺติ หิ ตาสุ จิรรตฺตํ,
อคฺคินิสมาสุ สมุปฺลวาเต’’ติ

อิมสฺมิํ ปเทเส สมาสวิสยตฺตา **อคฺคินิสญฺชลิต**นฺติ อคฺคินีหิ สญฺชลิตนฺติ อโตฺถ ลพฺภติ, ตถา **อคฺคินิสมาสู**ติ อคฺคินีหิ สทิสาสูติ อโตฺถปิฯ เอวํ สมาสวิธานมุเขน ‘‘อคฺคินีหี’’ติ กรณวจนมฺปิ ทิสฺสติฯ

คินิสโทฺทปิ จ ปาฬิยํ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘ตเมว กฏฺฐํ ทหติ, ยสฺมา โส ชายเต คินี’’ติ **จูฬโพธิจริยายํ คินิ**สโทฺท ทิโฏฺฐฯ เกจิ ปเนตฺถ สนฺธิวเสน **อ**การโลปํ สโญฺญคาทิสฺส จ **ค**การสฺส โลปํ วทนฺติ, ตมฺปิ น ยุชฺชติ ตสฺสา ปาฬิยา อฏฺฐกถายํ **‘‘ยสฺมา**ติ ยโต กฏฺฐาฯ **คินี**ติ อคฺคี’’ติ เอวํ **คินิ**สทฺทสฺส อุลฺลิเงตฺวา วจนโตฯ ตถา ‘‘ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินี’’ติ อิมสฺส **ธนิย**

สุตฺตสฺส อฏฺฐกถายํ **“อาหิโต**ติ อาภโต ชาลิโต วาฯ **คินี**ติ อคฺคี’’ติ วจนโต, ตเถว จ ‘‘มหาคินิ ปชฺชลิโต, อนาหาโรปสมฺมตี’’ติ อิมิสฺสา **เถรคาถาย** สํวณฺณนายํ **“คินี**ติ อคฺคี’’ติ วจนโตฯ ยทิ หิ **คินิ**สโทฺท วิสุํ น สิยา, อฏฺฐกถาจริยา ‘‘ชายเต คินี’’ติอาทีนิ ‘‘ชายเต อคฺคินี’’ติ อาทินา ปทเจฺฉทวเสน อตฺถํ วเทยฺยุํฯ ยสฺมา เอวํ น วทึสุ, **“คินี**ติ อคฺคี’’ติ ปน วทึสุ, เตน ญายติ **“คินิ**สโทฺทปิ วิสุํ อตฺถี’’ติฯ เย **“คินิ**สโทฺท นตฺถี’’ติ วทนฺติ, เตสํ วจนํ น คเหตพฺพเมว สาสเน คินิสทฺทสฺสุปลพฺภนโตฯ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถา**ยญฺหิ ‘‘ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินี’’ติ ปาฐสฺส สํวณฺณนายเมว ‘‘เตสุ ฐาเนสุ อคฺคินิ ‘คินี’ติ โวหริยตี’’ติ ตสฺส อภิธานนฺตรํ วุตฺตํ, ตสฺมา มยเมตฺถ คาถารจนํ กริสฺสาม –

วิเทหรฏฺฐมชฺฌมฺหิ, ยํ ตํ นาเมน วิสฺสุตํ;
รฏฺฐํ ปพฺพตรฏฺฐนฺติ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํฯ

ธมฺมโกณฺฑวฺหยํ ตตฺถ, นครํ อตฺถิ โสภนํ;
ตมฺหิ ฐาเน มนุสฺสานํ, ภาสา เอว คินิจฺจยํฯ

‘‘คินิ คินี คินโย’’ติ-อาทินา ปวเท วิทู;
ปทมาลํ ยถา อคฺคิ-สทฺทเสฺสว สุเมธโสฯ

อิติ **อลาพุ ลาพุ**สทฺทา วิย **อคฺคินิ คินิ**สทฺทาปิ ภควโต ปาจเน ทิสฺสนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ยถา ปน **อคฺคินิ**สทฺทสฺส สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ ทฺวีสุ วจเนสุ โยเชตพฺพตา สิทฺธา, ตถา **คินิ** สทฺทสฺสปิ สิทฺธาว โหติฯ ตสฺมาตฺร –

อคฺคินิ , อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินึ, อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินินา, อคฺคินีหิ, อคฺคินีภิฯ อคฺคินิสฺส, อคฺคินีนํฯ อคฺคินินา, อคฺคินิสฺมา, อคฺคินิมฺหา, อคฺคินีหิ, อคฺคินีภิฯ อคฺคินิสฺส, อคฺคินีนํฯ อคฺคินิสฺมึ, อคฺคินิมฺหิ, อคฺคินีสุฯ โภ อคฺคินิ, ภวโนฺต อคฺคินี, ภวโนฺต อคฺคินโยฯ

‘‘คินิ, คินี, คินโยฯ คินึ, คินี, คินโย, คินินา’’ติ สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ อิติ ปาฬินยานุสาเรน **อคฺคินิ คินิ**สทฺทานํ นามิกปทมาลา โยชิตาฯ อถ วา ยถา สกฺกฏภาสายํ **สตฺว ปทฺธสฺวามินี**ติ สโญฺญควเสน วุตฺตานํ สทฺทานํ มาคธภาสํ ปตฺวา **สตฺตวปทุมสฺวามินี**ติ นิสฺสโญฺญควเสน อุจฺจาริตา ปาฬิ ทิสฺสติ ‘‘ตฺวญฺจ อุตฺตมสตฺตโว’’ติอาทินา, ตถา สกฺกฏภาสายํ **อคฺนี**ติ สโญฺญควเสน วุตฺตสฺส มาคธภาสํ ปตฺวา ‘‘อคฺคินี’’ติ สโญฺญคนการวเสน อุจฺจาริตา ปาฬิ ทิสฺสติ ‘‘อคฺคินึ สมฺปชฺชลิตํ ปวิสนฺตี’’ติอาทิกาฯ ยถา จ เวยฺยากรเณหิ สกฺกฏภาสาภูโต **อคฺนิ**สโทฺท สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ ตีสุ วจเนสุ โยชิยติ, ตถา มาคธภาสาภูโต **อคฺคินิ**สโทฺทปิ สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ ทฺวีสุ วจเนสุ โยเชตโพฺพว โหติ, ตสฺมา โส อิธเมฺหหิ โยชิยติ, **คินิ**สโทฺทปิ **อคฺคินิ** สเทฺทน สมานตฺถตฺตา, อีสกญฺจ สรูปตฺตา ตเถว โยชิยตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ สิยา – ยทิ **อคฺคินิ**สโทฺท สเพฺพสุ วิภตฺติวจเนสุ โยเชตโพฺพ, อถ กสฺมา **กจฺจายเน** ‘‘อคฺคิสฺสินี’’ติ ลกฺขเณน **สิ**มฺหิ ปเร **อคฺคิ**สทฺทนฺตสฺส **อินิ**อาเทโส ทสฺสิโตติ? สจฺจํ, ยถา นวกฺขตฺตุํ ฐเปตฺวา กเตกเสสสฺส **ทส**สทฺทสฺส **โย**วจนมฺหิ **นวา**เทสํ กตฺวา **โย**วจนสฺส **อุติ** อาเทสํ กสฺมา ‘‘นวุตี’’ติ รูเป นิปฺผเนฺน ปุน ‘‘นวุตี’’ติ ปกติํ ฐเปตฺวา ตโต **นํ**วจนํ กตฺวา ‘‘นวุตีน’’นฺติ รูปํ นิปฺผาทิตํ ฯ อิตฺถิลิเงฺค ปน **นา**ทิเอกวจนานิ กตฺวา เตสํ **ยา**อาเทสํ กตฺวา ‘‘นวุติยา’’ติ รูปํ นิปฺผาทิตํฯ ตถา หิ ‘‘ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ธมฺมานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินยํ นวุติยา หํสสหเสฺสหิ ปริวุโต’’ติอาทีนิ ปโยคานิ ทิสฺสนฺติฯ ตถา **สิ**มฺหิ **อคฺคิ**สทฺทนฺตสฺส **อินิ**อาเทสก

รณวเสน ‘‘อคฺคินี’’ติ รูเป นิปฺผเนฺนปิ ปุน ‘‘อคฺคินี’’ติ ปกตึ ฐเปตฺวา ตโต **โยอํนา**ทโย วิภตฺติโย กตฺวา ‘‘อคฺคินิ, อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินึ, อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินินา’’ติอาทีนิ กถํ น นิปฺผชฺชิสฺสนฺตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตพฺพํฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อิการนฺตตาปกติกํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภาวี** อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส อเญฺญสญฺจ ตํสทิสานํ นามิกปทมาลาวิภาคํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวาฯ

ทณฺฑี, ทณฺฑี, ทณฺฑิโนฯ ทณฺฑึ, ทณฺฑี, ทณฺฑิโนฯ ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิฯ ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนํฯ ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิฯ ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนํฯ ทณฺฑิสฺมึ, ทณฺฑิมฺหิ, ทณฺฑีสุฯ โภ ทณฺฑิ, โภ ทณฺฑี, ภวโนฺต ทณฺฑิโนฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

เอตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘ทณฺฑิน’’นฺติ อุปโยคเอกวจนญฺจ ‘‘ทณฺฑิสฺมา, ทณฺฑิมฺหา’’ติ นิสฺสกฺกวจนญฺจ ‘‘ทณฺฑินี’’ติ ภุเมฺมกวจนญฺจ นาคตํ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ตํสทิสสฺส ปโยคสฺส ทสฺสนโต คเหตพฺพเมวฯ

‘‘ภณ สมฺม อนุญฺญาโต, อตฺถํ ธมฺมญฺจ เกวลํ;
สนฺติ หิ ทหรา ปกฺขี, ปญฺญวโนฺต ชุตินฺธรา’’ติ

ปาฬิยํ ‘‘ปกฺขี’’อิติ ปจฺจตฺตพหุวจนสฺส ทสฺสนโต ปน ‘‘ทณฺฑี’’อิติ ปจฺจโตฺตปโยคพหุวจนานิ วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ภาวี, ภาวี, ภาวิโนฯ ภาวึ, ภาวินํ, ภาวี, ภาวิโนฯ ภาวินา, ภาวีหิ, ภาวีภิฯ ภาวิสฺส, ภาวิโน, ภาวีนํฯ ภาวินา, ภาวิสฺมา, ภาวิมฺหา, ภาวีหิ, ภาวีภิฯ ภาวิสฺส, ภาวิโน, ภาวีนํฯ (ภาวินิ) ภาวิสฺมึ, ภาวิมฺหิ, ภาวีสุฯ โภ ภาวิ, โภ ภาวี, ภวโนฺต ภาวิโนฯ

เอวํ วิภาวี สมฺภาวี, ปริภาวี ธชี คณี;
สุขี โรคี สสี กุฏฺฐี, มกุฏี กุสลี พลีฯ

ชฏี โยคี กรี ยานี, โตมรี มุสลี ผลี;
ทนฺตี มนฺตี สุธี เมธี, ภาคี โภคี นขี สิขีฯ

ธมฺมี สงฺฆี ญาณี อตฺถี, หตฺถี จกฺขี ปกฺขี ทาฐี;
รฏฺฐี ฉตฺตี มาลี จมฺมี, จารี จาคี กามี สามีฯ

มลฺลการี ปาปการี, สตฺตุฆาตี ทีฆชีวี;
ธมฺมวาที สีหนาที, ภูมิสายี สีฆยายีฯ

วชฺชทสฺสี จ ปาณี จ, ยสสฺสิจฺจาทโยปิ จ;
เอเตสํ โกจิ เภโท ตุ, เอกเทเสน วุจฺจเตฯ

อีการนฺตปุลฺลิงฺคปเทสุ หิ ‘‘วชฺชทสฺสี, ปาณี’’อิเจฺจวมาทีนํ อุปโยคภุมฺมวจนฏฺฐาเน ‘‘วชฺชทสฺสินํ, ปาณิเน’’ติอาทีนิปิ รูปานิ ภวนฺติฯ เอตฺถ จ –

‘‘นิธีนํว ปวตฺตารํ, ยํ ปเสฺส วชฺชทสฺสินํ;
เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ, อธิวตฺตนฺติ ปาณิเนฯ

สมุปคจฺฉติ สสินิ คคนตลํฯ

อุปหจฺจ มนํ มโชฺฌ, มาตงฺคสฺมิํ ยสสฺสิเน;
อุจฺฉิโนฺน สห รเฏฺฐน, มชฺฌารญฺญํ ตทา อหุฯ

สุสุขํ วต ชีวาม, เวริเนสุ อเวริโน’’ติ

เอวมาทโย ปโยคา เวทิตพฺพา, อยํ นโย **ทณฺฑี**ปทาทีสุปิ ลพฺภเตว สมานคติกตฺตา **ทณฺฑี**ปทาทีนํ **วชฺชทสฺสี**ปทาทีหิฯ ตสฺมา อุปโยคฏฺฐาเน ‘‘ทณฺฑิํ, ทณฺฑินํ, ทณฺฑิโน, ทณฺฑิเน’’ติ โยเชตพฺพํฯ ภุมฺมฏฺฐาเน ‘‘ทณฺฑิสฺมิํ, ทณฺฑิมฺหิ, ทณฺฑินิ, ทณฺฑิเน, ทณฺฑีสุ, ทณฺฑิเนสู’’ติ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย **คามณี เสนานี**อิจฺจาทีนิ วเชฺชตฺวา ยถารหํ **อี**การนฺต ปุลฺลิเงฺคสุ เนตโพฺพฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อี**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อีการนฺตตาปกติกํ **อี**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภู**ธาตุมยานํ **อุ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ อปฺปสิทฺธตฺตา อเณฺณสํ **อุ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ วเสน ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลํ ปูเรสฺสามฯ กตมานิ ตานิ? ‘‘ภิกฺขุ เหตุ เสตุ เกตุ ราหุ ภาณุ ขาณุ สงฺกุ อุจฺฉุ เวฬุ มจฺจุ ชนฺตุ สินฺธุ พนฺธุ รุรุ เนรุ สตฺตุ พพฺพุ ปฏุ พินฺทุ ครุ’’อิจฺจาทีนิฯ

ภิกฺขุ, ภิกฺขู, ภิกฺขโวฯ ภิกฺขุํ, ภิกฺขู, ภิกฺขโวฯ ภิกฺขุนา, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิฯ ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนํฯ ภิกฺขุนา, ภิกฺขุสฺมา, ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิฯ ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนํฯ ภิกฺขุสฺมิํ, ภิกฺขุมฺหิ, ภิกฺขูสุฯ โภ ภิกฺขุ, ภวโนฺต ภิกฺขู, ภิกฺขเว, ภิกฺขโวฯ **ภิกฺขุ**อาทีนิ อญฺญานิ จ ตํสทิสานิ เอวํ เญยฺยานิฯ

อยมฺปิ ปเนตฺถ วิเสโส เญโยฺย – เหตุ, เหตู, เหตุโย, เหตโวฯ เหตุํ, เหตู, เหตุโย, เหตโวฯ โภ เหตุ, ภวโนฺต เหตู, เหตเว, เหตโวฯ เสสํ **ภิกฺขุ**สมํฯ

อถ วา ‘‘เหตุยา’’ติอาทีนํ ทสฺสนโต ‘‘เธนุยา’’ติ อิตฺถิลิงฺครูเปน สทิสํ ‘‘เหตุยา’’ติ ปุลฺลิงฺครูปมฺปิ สตฺตมีฐาเน อิจฺฉิตพฺพํฯ กานิจิ หิ ปุลฺลิงฺครูปานิ เกหิจิ อิตฺถิลิงฺครูเปหิ สทิสานิ ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ‘‘อุเฎฺฐหิ กเตฺต ตรมาโนฯ เอหิ พาเลขมาเปหิ, กุสราชํ มหพฺพลํฯ ภาตรา มาตรา อธิปติยา รตฺติยา เหตุโย เธนุโย มตฺยา เปตฺยา’’ติ เอวํ นยทสฺสเนน ‘‘เหตุยา ตีณิฯ อธิปติยา สตฺตฯ อุเฎฺฐหิ กเตฺต’’ติอาทีสุ ลิงฺควิปลฺลาสจิโนฺตา น อุปฺปาเทตพฺพาฯ

ชนฺตุ, ชนฺตู, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโวฯ ชนฺตุํ, ชนฺตู, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโวฯ โภ ชนฺตุ, ภวโนฺต ชนฺตู, ชนฺตเว ชนฺตโวฯ เสสํ **ภิกฺขุ**สมํฯ

ครุ, ครู, ครโว, ครุโนฯ ครุํ, ครู, ครโว, ครุโนฯ โภ ครุ, ภวโนฺต ครู, ครโว, ครุโนฯ เสสํ **ภิกฺขุ**สมํฯ เอตฺถ ปน ‘‘ภตฺตุ จ ครุโน สเพฺพ, ปฏิปูเชติ ปณฺฑิตา’’ติปาฬินิทสฺสนํฯ ตตฺร ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อามนฺตนปทํ จุณฺณิยปเทเสฺวว ทิสฺสติ, น คาถาสุฯ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ ปจฺจตฺตปทํ คาถาสฺเยว ทิสฺสติ, น จุณฺณิยปเทสุ, อปิจ ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อามนฺตนปทํ สาวกสฺส ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬิยํ สนฺธิวิสเยเยว ทิสฺสติ, น อสนฺธิวิสเย, พุทฺธสฺส ปน ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬิยํ สนฺธิวิสเยปิ อสนฺธิวิสเยปิ ทิสฺสติฯ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ อามนฺตนปทํ พุทฺธสฺส ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬิยํ คาถาสุ จ ทิสฺสติ , จุณฺณิยปเทสุ จ สนฺธิวิสเยเยว ทิสฺสติฯ สาวกสฺส ปน ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬิยํ น ทิสฺสตีติ อยํ ทฺวินฺนํ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวญฺจ ปน ภิกฺขเว อิมํ สิกฺขาปทํ อุทฺทิเสยฺยาถา’’ติอาทีสุ ‘‘ภิกฺขเว’’ติ ปทํ จุณฺณิยปเทเสฺวว ทิฏฺฐํฯ ‘‘ภิกฺขโว ติสตา อิเม, ยาจนฺติ ปญฺชลีกตา’’ติอาทีสุ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ ปจฺจตฺตปทํ คาถาสฺเยว ทิฏฺฐํฯ ‘‘อายสฺมา สาริปุโตฺต ภิกฺขู อามเนฺตสิ อาวุโส ภิกฺขเว’’ติ เอวมาทีสุ สาวกสฺส ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬีสุ สนฺธิวิสเยเยว ‘‘ภิกฺขเว’’ติ ปทํ ทิฏฺฐํฯ ‘‘ภิกฺขู อามเนฺตสิ โสตุกามตฺถ ภิกฺขเว’’ติ ‘‘อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู’’ติอาทีสุ ปน พุทฺธสฺส ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬีสุ สนฺธิวิสยาวิสเยสุ ‘‘ภิกฺขเว’’ติ ปทํ ทิฏฺฐํฯ ‘‘อรเญฺญ รุกฺขมูเล วา, สุญฺญาคาเรว ภิกฺขโว’’ติ ‘‘ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ภิกฺขโว’’ติ เอวมาทีสุ พุทฺธสฺส ภิกฺขูนํ อามนฺตนปาฬีสุ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ อามนฺตนปทํ คาถาสุ จ ทิฏฺฐํ, จุณฺณิยปเทสุ จ สนฺธิวิสเยเยว ทิฏฺฐํฯ อิเจฺจวํ –

จุณฺณิเยว ปเท ทิฏฺฐํ, ‘‘ภิกฺขเว’’ติ ปทํ ทฺวิธา;
ยโต ปวตฺตเต สนฺธิ-วิสยาวิสเยสุ ตํฯ

‘‘ภิกฺขโว’’ติ ปทํ ทิฏฺฐํ, คาถายเญฺจว จุณฺณิเย;
ปทสฺมิมฺปิ จ สนฺธิสฺส, วิสเยวาติ นิทฺทิเสติฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อุ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อุการนฺตตาปกติกํ **อุ**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ ปน **สยมฺภู**อิเจฺจตสฺส ปกติรูปสฺส ตํสทิสานญฺจ นามิกปทมาลํ กถยาม –

สยมฺภู , สยมฺภู, สยมฺภุโวฯ สยมฺภุํ, สยมฺภู, สยมฺภุโวฯ สยมฺภุนา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิฯ สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุนา, สยมฺภุสฺมา, สยมฺภุมฺหา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิฯ สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุสฺมิํ, สยมฺภุมฺหิ, สยมฺภูสุฯ โภ สยมฺภุ, โภ สยมฺภู, ภวโนฺต สยมฺภู, สยมฺภุโวฯ เอวํ **ปภู อภิภูวิภู** อิจฺจาทีนิปิฯ

สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโนฯ สพฺพญฺญุํ, สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโนฯ โภ สพฺพญฺญุ, ภวโนฺต สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโน, เสสาสุ วิภตฺตีสุ ปทานิ **ภิกฺขุ**สทิสานิ ภวนฺติ, เอวํ วิทู วิญฺญู กตญฺญู มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู อตฺถญฺญู กาลญฺญู รตฺตญฺญู มตฺตญฺญู วทญฺญู อวทญฺญู อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺร ‘‘เย จ ลทฺธา มนุสฺสตฺตํ, วทญฺญู วีตมจฺฉรา’’ติ เอตฺถ ‘‘วทญฺญู’’ติ ปจฺจตฺตพหุวจนสฺส ทสฺสนโต **สยมฺภู สพฺพญฺญู** อิจฺจาทีนมฺปิ ปจฺจโตฺตปโยคพหุวจนตฺตํ คเหตพฺพํฯ อปิจ ‘‘วิทู, วิญฺญู’’ติอาทีสุ ‘‘ปรจิตฺตวิทุนี’’ติ อิตฺถิลิงฺคทสฺสนโต อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘วิทุนี, วิทุนี, วิทุนิโยฯ วิทุนิํ, วิทุนี, วิทุนิโยฯ วิทุนิยา’’ติ **อิตฺถิ**นเยน ปทมาลา กาตพฺพาฯ ตถา

‘‘วิญฺญู ปฏิพลา สุภาสิตทุพฺภาสิตํ ทุฏฺฐุลฺลาทุฏฺฐุลฺลํ อาชานิตุ’’นฺติ เอตฺถ ‘‘วิญฺญู’’ติ อิตฺถิลิงฺคทสฺสนโต ‘‘โกธนา อกตญฺญู จ, ปิสุณา มิตฺตเภทิกา’’ติ เอตฺถ จ ‘‘อกตญฺญู’’ติ อิตฺถิลิงฺคทสฺสนโตปิ ‘‘วิญฺญู, วิญฺญู, วิญฺญุโยฯ วิญฺญุํ, วิญฺญู, วิญฺญุโยฯ วิญฺญุยา’’ติ จ ‘‘กตญฺญู, กตญฺญู, กตญฺญุโยฯ กตญฺญุํ, กตญฺญู, กตญฺญุโย, กตญฺญุยาติ จ **ชมฺพู**นเยน ปทมาลา กาตพฺพาฯ เอวํ ‘‘มคฺคญฺญู, ธมฺมญฺญู’’อิจฺจาทีสุปิฯ ‘‘สยมฺภู’’ติ ปเท ปน ‘‘สยมฺภุ ญาณํ โคตฺรภุ จิตฺต’’นฺติ ทสฺสนโต นปุํสกลิงฺคเตฺต วตฺตเพฺพ ‘‘สยมฺภุ, สยมฺภู, สยมฺภูนิฯ สยมฺภุํ, สยมฺภู, สยมฺภูนี’’ติ นปุํสเก **อายุ**นโยปิ คเหตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิ ยถารหํ คเหตโพฺพฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อู**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อูการนฺตตาปกติกํ **อู**การนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิติ สพฺพถาปิ ปุลฺลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส

นามิกปทมาลาวิภาโค สมโตฺตฯ

ยสฺมา ปนายํ สมโตฺตปิ ปาวจนาทีสุ ยํ ยํ ฐานํ โสตูนํ สมฺมุยฺหนฏฺฐานํ ทิสฺสติ, ตตฺถ ตตฺถ โสตูนมนุคฺคหาย โจทนาโสธนาวเสน สํสยํ สมุคฺฆาเฏตฺวา ปุน วตฺตโพฺพ โหติ, ตสฺมา กิญฺจิ ปเทสเมตฺถ กถยามฯ

ยํ กิร โภ ปาฬิยํ ‘‘สญฺญเต พฺรหฺมจารโย, อปเจ พฺรหฺมจารโย’’ติ จ รูปํ **อิ**การนฺตสฺส **อคฺคิ**สทฺทสฺส ‘‘อคฺคโย’’ติ รูปมิว วุตฺตํ, ตํ ตถา อวตฺวา **อี**การนฺตสฺส **ทณฺฑี**สทฺทสฺส ‘‘ทณฺฑิโน’’ติ รูปมิว ‘‘พฺรหฺมจาริโน’’อิเจฺจว วตฺตพฺพนฺติ? สจฺจํ, ตตฺถ ‘‘พฺรหฺมํ จรตีติ พฺรหฺมจาริ ยถา มุนาตีติ มุนี’’ติ เอวํ **อิ**การนฺตวเสน อิจฺฉิตตฺตาฯ ‘‘มุนโย อคฺคโย’’ติ รูปานิ วิย ‘‘พฺรหฺมจารโย’’ติ รูปํ ภวติฯ อญฺญตฺถ ปน ‘‘พฺรหฺมํ จรณสีโลติ พฺรหฺมจารี, ยถา ทุกฺกฏํ กมฺมํ กรณสีโลติ ทุกฺกฏกมฺมการี’’ติ เอวํ ตสฺสีลตฺถํ คเหตฺวา **อี**การนฺตวเสน คหเณ ‘‘ทุกฺกฏกมฺมการิโน’’ติ รูปมิว ‘‘ทโณฺฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑี’’ติ **อี**การนฺตสฺส สทฺทสฺส ‘‘ทณฺฑิโน’’ติ รูปมิว จ ‘‘พฺรหฺมจาริโน’’ติ รูปํ ภวติฯ ตถา หิ ‘‘อิเม หิ นาม ธมฺมจาริโน สมจาริโน พฺรหฺมจาริโน สจฺจวาทิโน สีลวโนฺต กลฺยาณธมฺมา ปฏิชานิสฺสนฺตี’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ เอวํ **อิ**การนฺตวเสน ‘‘พฺรหฺมจารโย’’ติ ปจฺจโตฺตปโยคาลปนพหุวจนรูปํ ยุชฺชติ, ปุน **อี**การนฺตวเสน ‘‘พฺรหฺมจาริโน’’ติ ปจฺจโตฺตปโยคาลปนพหุวจนรูปมฺปิ ยุชฺชติ, ตสฺมา ‘‘พฺรหฺมจาริ, พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจารโย’’ติ **อคฺคิ**นเยน, ‘‘พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจาริโน’’ติ **ทณฺฑี**นเยน จ ปทมาลา คเหตพฺพาฯ

ยํ ปน อายสฺมา **พุทฺธโฆโส** ‘‘ยถา โสภนฺติ ยติโน, สีลภูสนภูสิตา’’ติ เอตฺถ **ยติ**สทฺทสฺส **อิ**การนฺตสฺส **อคฺคิ**สทฺทสฺส ‘‘อคฺคโย’’ติ รูปํ วิย ‘‘ยตโย’’ติ รูปํ อวตฺวา กสฺมา **อี**การนฺตสฺส **ทณฺฑี**สทฺทสฺส ‘‘ทณฺฑิโน’’ติ รูปํ วิย ‘‘ยติโน’’ติ รูปํ ทเสฺสติฯ นเนฺวสา ปมาทเลขา วิย ทิสฺสติฯ ยถา หิ ‘‘กุกฺกุฏา มณโย ทณฺฑา สิวโย เทว เต กุทฺธา’’ติ ปาฬิคติยา อุปปริกฺขิยมานาย ‘‘ยตโย’’ติ รูเปเนว ภวิตพฺพํ **อิ**การนฺตตฺตาติ? นายํ ปมาทเลขาฯ ‘‘วทนสีโล วาที’’ติ เอตฺถ วิย ตสฺสีลตฺถํ คเหตฺวา **อี**การนฺตวเสน โยชเน นิโทฺทสตฺตา, ตสฺมา ‘‘ยตนสีโล ยตี’’ติ เอวํ ตสฺสีลตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย **อี**การนฺตวเสน ‘‘ยติโน’’ติ สมฺปทานสามีนเมกวจนสทิสํ ปจฺจตฺตพหุวจนรูปํ ภทเนฺตน พุทฺธโฆเสน ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุปโยคาลปนพหุวจนรูปมฺปิ ตาทิสเมวฯ

ยตฺถ ปน ตสฺสีลตฺถํ อคฺคเหตฺวา ‘‘โย มุนาติ อุโภ โลเก, มุนิ เตน ปวุจฺจตี’’ติ เอตฺถ วิย ‘‘ยตติ วีริยํ กโรตีติ ยตี’’ติ กตฺตุการกวเสน **อิ**การนฺตภาโว คยฺหติฯ ตตฺถ ‘‘มุนโย มณโย สิว โย’’ติ **โย**การนฺตรูปานิ วิย ‘‘ยตโย’’ติ **โย**การนฺตํ ปจฺจตฺตพหุวจนรูปญฺจ อุปโยคาลปนพหุ วจนรูปญฺจ ภวติ, เอวํ **อี**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ตีสุ ฐาเนสุ **โย**การนฺตาเนว รูปานิ ภวนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยทิ เอวํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ สารมติ สุทฺธทิฏฺฐิสมฺมาทิฏฺฐิมิจฺฉาทิฏฺฐิวชิรพุทฺธิ สทฺทาที กถนฺติ? เอเตสํ ปน **อิ**การนฺตวเสน นิทฺทิฏฺฐานมฺปิ สมาสปทตฺตา **อคฺคิ**นเย อฏฺฐตฺวา ยถา สมฺภวํ **ทณฺฑี**นเย ติฏฺฐนโต **โน**การนฺตาเนว รูปานิฯ ตถา หิ ‘‘อสาเร สารมติโน’’ติ **โน**กา รนฺตปจฺจตฺตพหุวจนปาฬิ ทิสฺสติ, อุปโยคาลปนพหุวจนรูปมฺปิ ตาทิสเมว ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ จ โภ **กจฺจายน**ปฺปกรเณ ‘‘อเตฺถ วิสารทมตโย’’ติ เอตฺถ สมาสปทสฺส อิการนฺตปุลฺลิงฺคสฺส **โย** การนฺตสฺส ปจฺจตฺตพหุวจนปาฐสฺส ทสฺสนโต **สารมติ**สทฺทาทีนมฺปิ ‘‘วิสารทมตโย’’ติ รูเปน วิย **โย**การเนฺตหิ รูเปหิ ภวิตพฺพนฺติ? นปิ ภวิตพฺพํ พุทฺธวจเน สมาสปทานํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺ คานํ ‘‘วิสารทมตโย’’ติ รูปสทิสสฺส รูปสฺส อทสฺสนโตติฯ

นนุ จ โภ พุทฺธวจเน ‘‘ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสาฯ เต โหนฺติ ชานิปตโย, อญฺญมญฺญํ ปิยํวทา’’ติ สมาสปทานํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ‘‘วิสารทมตโย’’ติ รูปสทิสานิ **โย**การนฺตานิ รู ปานิ ทิสฺสนฺติฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา ‘‘พุทฺธวจเน สมาสปทานํ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ ‘‘วิสารทมต โย’’ติ รูปสทิสสฺส **โย**การนฺตสฺส รูปสฺส อทสฺสนโต’’ติ วุตฺตนฺติ? เอตฺถ วุจฺจเต – วิสทิสตฺตํ ปฏิจฺจฯ **คหปติ**สทฺทาทีสุ หิ ยสฺมา **ปติ**สโทฺท สภาเวเนว ปุลฺลิโงฺค, น ตุ สมาสโต ปุเพฺพ อิตฺถิลิงฺคปกติโก หุตฺวา ปจฺฉา ปุลฺลิงฺคภาวํ ปโตฺต, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ ‘‘คหปตโย, ชานิ ปตโย’’ติ **โย**การนฺตานิ, ‘‘เสนาปตโย, เสนาปติโน’’ติ **โย โน**การนฺตานิ จ ปจฺจโตฺตปโยคา ลปนพหุวจนรูปานิ ภวนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ตตฺตกา เสนาปติโน’’ติ อฏฺฐกถาปาโฐ ทิสฺสติฯ ยสฺมา ปน สารมติ สุทฺธทิฏฺฐิสมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ วชิรพุทฺธิ สทฺทาทีสุ **มติทิฏฺฐิ**สทฺทาทโย สมาสโต ปุเพฺพ อิตฺถิลิงฺคปกติกา หุตฺวา ปจฺฉา พหุพฺพีหิสมาสวเสน ปุลฺลิงฺคภาวปฺปตฺตา, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ ‘‘สารมติโน สุทฺธทิฏฺฐิโน สมฺมาทิฏฺฐิโน มิจฺฉาทิฏฺฐิโน วชิรพุทฺธิ โน’’ติอาทีนิ’**โน**การนฺตานิเยว ปจฺจโตฺตปโยคาลปนพหุวจนรูปานิ ภวนฺติ, สมฺปทานสามีนเม กวจเนหิ สทิสานีติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ

เสฏฺฐิ สารถิจกฺกวตฺติสามิอิเจฺจเตสุ กถนฺติ? เอตฺถ ปน อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพ – กตฺถ จิ ปาเฐ ‘‘เสฏฺฐี สารถี จกฺกวตฺตี สามี’’ติ อนฺตกฺขรสฺส ทีฆตฺตํ ทิสฺสติ, กตฺถจิ ปน ‘‘เสฏฺฐิ สา รถิ จกฺกวตฺติ สามิ’’อิติ อนฺตกฺขรสฺส รสฺสตฺตํ ทิสฺสติฯ กิญฺจาปิ รสฺสตฺตเมเตสํ ทิสฺสติ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจตฺตวจนาทิภาเวน ‘‘เสฏฺฐิโน สารถิโน’’ติอาทิปโยคทสฺสนโต รสฺสํ กตฺวา เอ ตานิ อุจฺจาริยนฺตีติ ญายติ, ตสฺมา เอวํ นิพฺพจนโตฺถ คเหตโพฺพ – เสฏฺฐํ ธนสารํ, ฐานนฺตรํ วา อสฺส อตฺถีติ **เสฏฺฐี**ฯ อสฺสทมฺมาทโย สารณสีโลติ **สารถี**ฯ จกฺกํ ปวตฺตนสีโลติ **จกฺกวตฺตี**ฯ สํ เอตสฺส อตฺถีติ **สามี**ติฯ อสฺสตฺถิกตสฺสีลตฺถสทฺทา หิ **โน**การนฺตรูปวเสน สมานคติกา ภวนฺติ ยถา ‘‘ทณฺฑิโน ภูมิสายิโน’’ติฯ อปโรปิ นิพฺพจนโตฺถ **อี**การนฺตวเสน อสฺสทมฺมาทโย สาเรตี ติ **สารถี**ฯ ตถา หิ ‘‘ปุริสทเมฺม สาเรตีติ ปุริสทมฺมสารถี’’ติ วุตฺตํฯ จกฺกํ วเตฺตตีติ จกฺกวตฺตีฯ เอวํ กตฺตุการกวเสน **อี**การนฺตตฺตํ คเหตฺวา กตฺถจิ ลพฺภมานมฺปิ **อิ**การนฺตตฺตํ อนเปกฺขิตฺวา พุทฺธวจนานุรูเปน ‘‘สารถิโน จกฺกวตฺติโน’’ติอาทีนิ **โน**การนฺตรูปานิ คเหตฺวา **ทณฺฑี**นเยน โยเชตพฺพานิ ‘‘ทณฺฑินี’’ติอาทิกํ วชฺชิตพฺพํ วเชฺชตฺวาฯ เอวํ ‘‘เสฏฺฐิโน สารถิโน จกฺกวตฺติโน สามิโน’’ติอาทีนิ **โน**การนฺตานิเยว รูปานิ เญยฺยานิฯ

อตฺร กิญฺจิ ปโยคํ นิทสฺสนมตฺตํ กถยามฯ ‘‘ตาต ตโย เสฏฺฐิโน อมฺหากํ พหูปการา’’ติ จ ‘‘เต กตภตฺตกิจฺจา ‘มหาเสฏฺฐิโน มยํ คมิสฺสามา’ติ วทึสู’’ติ จ ‘‘สารถิโน อาหํสู’’ติ จ ‘‘เทว จกฺกวตฺติโน’’ติ จ เอวมาทีนิฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ กตฺถจิ ‘‘เสฏฺฐิ สารถิ’’อิจฺจาทิ รสฺสตฺตปาโฐ ทิสฺสติ, ตถาปิ โส สภาเวน รสฺสตฺตภาโว ปาโฐ น โหติ, ทีฆสฺส รสฺสตฺตกรณปาโฐติ เวทิตโพฺพฯ ปทมาลา จสฺส วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

มเหสีติ เอตฺถ กถนฺติ? ‘‘มเหสี’’ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ **มเหสี**สโทฺท **อี**การนฺตวเสน นิทฺทิสิยติ, ตถาปิ **อิสิ**สเทฺทน สมานคติกตฺตา **อิสิ**สทฺทสฺส **อคฺคิ**สเทฺทน สมานปทมาลตฺตา **อคฺคิ**นเยน ปทมาลา กาตพฺพาฯ นนุ จ โภ เอตฺถ ตสฺสีลโตฺถ ทิสฺสติ ‘‘มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทโย ธเมฺม เอสนสีโลติ มเหสี’’ติ, ตสฺมา ‘‘ภูมิสายี’’ติ ปทสฺส วิย **ทณฺฑี**นเยเนว ปทมาลา กาตพฺพาติ? น กาตพฺพา ตสฺสีลตฺถสฺส อสมฺภวโตฯ อิมสฺส หิ ‘‘มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทโย ธเมฺม เอสิ คเวสิ เอสิตฺวา ฐิโตติ มเหสี’’ติ อตสฺสีลโตฺถ เอว ยุชฺชติฯ กตกรณีเยสุ พุทฺธาทีสุ อริเยสุ ปวตฺตนามตฺตาฯ **อิสิ**สเทฺทน จายํ สโทฺท อีสกํ สมาโน เกวลํ สมาสปริโยสาเน ทีฆวเสน อุจฺจาริยติ, รสฺสวเสน ปน ‘‘มหา อิสิ มเหสี’’ติ สนฺธิวิคฺคโห ฯ ยสฺมา รสฺสตฺตํ คเหตฺวา ตสฺส ปทมาลากรณํ ยุชฺชติ, ตสฺมา ‘‘สงฺคายึสุ มเหสโย’’ติ **อิ**การนฺตรูปํ ทิสฺสติฯ น หิ สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน กตฺถจิปิ จตุตฺถีฉเฏฺฐกวจนรูปํ วิย ‘‘มเหสิโน’’ติ ปจฺจโตฺตปโยคาลปนพหุวจนรูปํ ทิสฺสติฯ ตสฺมา **อี**การนฺตวเสน อุจฺจาริตสฺสปิ สโต รสฺสวเสน อุจฺจาริตสฺส วิย ‘‘มเหสิ, มเหสี, มเหสโยฯ มเหสึ, มเหสี, มเหสโยฯ มเหสินา’’ติ ปทมาลา กาตพฺพาฯ อปิจ **มเหสี**สโทฺท ยตฺถ ราชคฺคฺพฺพริวาจโก, ตตฺถ อิตฺถิลิโงฺค โหติ, ตพฺพเสน ปน ‘‘มเหสี, มเหสี, มเหสิโยฯ มเหสึ, มเหสี, มเหสิโยฯ มเหสิยา’’ติ จ วกฺขมาน**อิตฺถี**นเยน ปทมาลา กาตพฺพาฯ **หตฺถี**สเทฺท กถนฺติ? **หตฺถี**สทฺทสฺส ปน หโตฺถ อสฺส อตฺถีติ เอวํ **อี**การนฺตวเสน คหเณ ‘‘หตฺถิโน’’ติ รูปํ ภวติฯ ตถา หิ ‘‘วเน หตฺถิโน’’ติ ปโยโค ทิสฺสติฯ ตเสฺสว ตสฺมึเยวเตฺถ รสฺสํ กตฺวา คหเณ ‘‘หตฺถโย’’ติ รูปํ ภวติฯ ตถา หิ –

> ‘‘หํสา โกญฺจา มยูรา จ, หตฺถโย ปสทา มิคา;
> สเพฺพ สีหสฺส ภายนฺติ, นตฺถิ กายสฺมิ ตุลฺยตาฯ
>
> เอวเมว มนุเสฺสสุ, ทหโร เจปิ ปญฺญวา;
> โสปิ ตตฺถ มหา โหติ, เนว พาโล สรีรวา’’ติ

อิมสฺมึ **เกฬิสีลชาตเก** ‘‘หตฺถโย’’ติ อาหจฺจปทํ ทิสฺสติฯ เอวมสฺส **ทณฺฑี**นเยน จ **อคฺคิ**นเยน จ ทฺวิธา ปทมาลา, เวทิตพฺพาฯ อิมินา นเยน อวุเตฺตสุปิ ฐาเนสุ ปาฬินยานุรูเปน โปราณฏฺฐกถานุรูเปน จ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

เอตฺตาวตา **ภู**ธาตุมยานํ ปุลฺลิงฺคานํ นามิกปทมาลา สทฺธึ ลิงฺคนฺตเรหิ สทฺทนฺตเรหิ อตฺถนฺตเรหิ จ นานปฺปการโต ทสฺสิตาฯ

> อิมํ สทฺทนีตึ สุนีตึ วิจิตฺตํ,
> สปเญฺญหิ สมฺมา ปรีปาลนียํ;
> สทา สุฏฺฐุ จินฺตติ วาเจติ โย โส,
> นโร ญาณวิตฺถินฺนตํ ยาติ เสฏฺฐํฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สวินิจฺฉโย นิคฺคหีตนฺตาทิปุลฺลิงฺคานํ

ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโค

สตฺตโม ปริเจฺฉโทฯ

สพฺพถาปิ ปุลฺลิงฺคํ สมตฺตํฯ

๘. อิตฺถิลิงฺคนามิกปทมาลา

อถ อิตฺถิลิงฺคสฺ **อา**การนฺตสฺส **ภู**ธาตุมยสฺส ปกติรูปภูตสฺส **ภาวิกา**สทฺทสฺส นามิกปทมาลายํ วตฺตพฺพายมฺปิ ปสิทฺธสฺส ตาว **กญฺญา**สทฺทสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม –

กญฺญา, กญฺญา, กญฺญาโยฯ กญฺญํ, กญฺญา, กญฺญาโยฯ กญฺญาย, กญฺญาหิ, กญฺญาภิฯ กญฺญาย, กญฺญานํฯ กญฺญาย, กญฺญาหิ, กญฺญาภิฯ กญฺญาย, กญฺญานํฯ กญฺญาย, กญฺญายํ, กญฺญาสุฯ โภติ กเญฺญ, โภติโย กญฺญา, กญฺญาโยฯ อยมมฺหากํ รุจิฯ

เอตฺถ ‘‘กญฺญา’’ติ เอกวจนพหุวจนวเสน วุตฺตํ, **นิรุตฺติปิฎเก** พหุวจนวเสน วุโตฺต นโย นตฺถิฯ ตถา หิ ตตฺถ ‘‘สทฺธา ติฏฺฐติ, สทฺธาโย ติฏฺฐนฺติฯ สทฺธํ ปสฺสติ, สทฺธาโย ปสฺสตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, ‘‘สทฺธา’’ติ พหุวจนํ น อาคตํฯ กิญฺจาปิ นาคตํ, ตถาปิ ‘‘พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทุํ, สิวิกญฺญา สมาคตาฯ อเหตุ อปฺปจฺจยา ปุริสสฺส สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติปิ นิรุชฺฌนฺติปี’’ติ อาทิปาฬิทสฺสนโต **พาหากญฺญา สญฺญา**สทฺทาทีนํ พหุวจนตา คเหตพฺพาฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ‘‘โภติ กเญฺญ, โภติ กญฺญา’’ติ เทฺว เอกวจนานิ วตฺวา ‘‘โภติโย กญฺญาโย’’ติ เอกํ พหุวจนํ วุตฺตํฯ **นิรุตฺติปิฎเก** ปน ‘‘โภติ สทฺธา’’ติ เอกวจนํ วตฺวา ‘‘โภติโย สทฺธาโย’’ติ เอกํ พหุวจนํ วุตฺตํฯ มยํ ปเนตฺถ ‘‘เอหิ พาเล ขมาเปหิ, กุสราชํ มหพฺพลํฯ ผุสฺสตี วรวณฺณาเภฯ เอหิ โคเธ นิวตฺตสฺสู’’ติอาทิปาฬิทสฺสนโต ‘‘โภติ กเญฺญ, โภติโย กญฺญา, กญฺญาโย’’ติ เอวํปการานิเยว อาลปเนกวจนพหุวจนานิ อิจฺฉามฯ เอตฺถ ‘‘โภติ กเญฺญ’’ติ อยํ นโย **อมฺมา**ทีสุ **มาตา**ทีสุ จ น ลพฺภติฯ

ภาวิกา, ภาวิกา, ภาวิกาโยฯ ภาวิกํ, ภาวิกา, ภาวิกาโยฯ ภาวิกาย, ภาวิกาหิ, ภาวิกาภิฯ ภาวิกาย, ภาวิกานํฯ ภาวิกาย, ภาวิกาหิ, ภาวิกาภิฯ ภาวิกาย, ภาวิกานํฯ ภาวิกาย, ภาวิกายํ, ภาวิกาสุฯ โภติ ภาวิเก, โภติโย ภาวิกา, ภาวิกาโยฯ

เอวํ เหฏฺฐุทฺทิฏฺฐานํ สเพฺพสํ **ภู**ธาตุมยานํ ‘‘ภาวนา วิภาวนา’’อิเจฺจวมาทีนํ**อา**การนฺตปทานํ อเญฺญสญฺ**จา**การนฺตปทานํ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เอตฺถญฺญานิ **อา**การนฺตปทานิ นาม **สทฺธา**ทีนิฯ

> สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา ตณฺหา’ภิชฺฌา;
> อิจฺฉา ปุจฺฉา ชายา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา สงฺขาฯ
>
> ชงฺฆา พาหา คีวา ชิวฺหา, วาจา ฉายา คงฺคา นาวา;
> นิทฺทา กนฺตา สาลา มาลา, เวลา วีณา ภิกฺขา ลาขาฯ
>
> คาถา เสนา เลขา’เปกฺขา, อาสา ปูชา เอสา กงฺขา;
> อญฺญา มุทฺทา ขิฑฺฑา ภสฺสา, ภาสา กีฬา สตฺตา เจตาฯ
>
> ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสิณา ปชา;
> เทวตา วฏฺฎกา โคธา, พลากา วสุธา สภาฯ
>
> อุกฺกา เสผาลิกา สิกฺกา, สลากา วาลิกา สิขา;
> การณา วิสิขา สาขา, วจา วญฺฌา ชฎา ฆฎาฯ

ปีฬ้า โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, กรุณา วนิตา ลตา;
กถา นินฺทา สุธา ราธา, วาสนา สึสปา ปปาฯ

ปภา สีมา ขมา เอชา,
ขตฺติยา สกฺขรา สุรา;
โทลา ตุลา สิลา ลีลา,
ลาเล'ฬ้า เมขลา กลาฯ

วฬ้วา สุณิสา มูสา, มญฺชูสา สุลสา ทิสา;
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา ปริสา นิสา;
มาติกิจฺจาทโย เจว, **ภาวิกา**ปทสาทิสาฯ

อมฺมนฺนมฺพา จ ตาตา จ, กิญฺจิเทว สมา สิยุํ;
มาตา ธีตา ปนตฺตาที, ปุถเคว อิโต สิยุํฯ

ปริสาสทฺทสฺส ปน สตฺตมีฐาเน ''ปริสาย, ปริสายํ, ปริสติ, ปริสาสู''ติ โยเชตพฺพํ ''เอกมิทํ โภ โคตม สมยํ โตเทยฺยสฺส พฺราหฺมณสฺส ปริสติ ปรูปารมฺภํ วเตฺตนฺตี''ติ ปาฬิทสฺสนโตฯ **อมฺมา**ทีนํ ปน ''อมฺมา, อมฺมา, อมฺมาโย''ติอาทินา **กญฺญา**นเยน วตฺวา อวสาเน ''โภติ อมฺม, โภติ อมฺมา, โภติโย อมฺมา, อมฺมาโย''ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

มาตา, มาตา, มาตโรฯ มาตรํ, มาตโรฯ มาตรา, มาตุยา, มตฺยา, มาตูหิ, มาตูภิฯ มาตุ, มาตุยา, มตฺยา, มาตรานํ, มาตานํ, มาตูนํฯ มาตรา, มาตุยา, มตฺยา, มาตูหิ, มาตูภิฯ มาตุ, มาตุยา, มตฺยา, มาตรานํ, มาตานํ, มาตูนํฯ มาตริ, มาตุยา, มตฺยา, มาตุยํ, มตฺยํ, มาตูสุฯ โภติ มาตา, โภติโย มาตา, มาตโรฯ

เอตฺถ ปน ยสฺมา ปาฬิยํ อิตฺถิลิงฺคานํ **ส**การนฺตานิ รูปานิ **เอหิ เอภิ เอสุ**การนฺตาทีนิ จ **เอน**นฺตาทีนิ จ น ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา เกหิจิ วุตฺตานิปิ ''มาตุสฺส มาตเรหี''ติอาทีนิ น วุตฺตานิ, เอส นโย อิตเรสุปิฯ ''ยํกิญฺจิตฺถิกตํ ปุญฺญํ, มยฺหญฺจ มาตุยา จ เตฯ อนุญฺญาโต อหํ มตฺยา''ติ ปาฬิทสฺสนโต ปน กรณสมฺปทานนิสฺสกฺกสามิภุมฺมวจนฏฺฐาเน ''มาตุยา, มตฺยา''ติ จ วุตฺตํ อิตฺถิลิงฺคฏฺฐาเน สมานคติกตฺตา เตสํ วจนานํฯ ตถา หิ **อุมฺมาทนฺติชาตเก** ''มตฺยา''ติ ปทํ ปญฺจมีตติเยกวจนวเสน อาคตํ, ยถา ปน ''ขตฺติยา''ติ ปทํ มชฺฌสรโลปวเสน ''ขตฺยา''ติ ภวติ, ตถา ''มาตุยา มาตุย''นฺติ จ ปทํ ''มตฺยา, มตฺย''นฺติ ภวติ, อยํ นโย **ธีตุ**สทฺทาทีสุ น ลพฺภติฯ

ธีตา, ธีตา, ธีตโรฯ ธีตํ, ธีตรํ, ธีตโรฯ ธีตุยา, ธีตูหิ, ธีตูภิฯ ธีตุ, ธีตุยา, ธีตรานํ, ธีตานํ, ธีตูนํฯ ธีตรา, ธีตุยา, ธีตูหิ, ธีตูภิฯ ธีตุ, ธีตุยา, ธีตรานํ, ธีตานํ, ธีตูนํฯ ธีตริ, ธีตุยา, ธีตุยํ, ธีตูสุฯ โภติ ธีตุ, โภติ ธีตา, โภติโย ธีตา, ธีตโรฯ เอตฺถ ปนฯ

''ชาลึ กณฺหาชินํ ธีตํ, มทฺทิเทวึ ปติพฺพตํ;
จชมาโน น จินฺเตสึ, โพธิยาเยว การณา''ติ

ปาฬิยํ ''ธีต''นฺติ ทสฺสนโต อุปโยควจนฏฺฐาเน ''ธีต''นฺติ วุตฺตํ, ตสฺมา อิทํ สารโต คเหตพฺพํ, ตถา ปาฬิยํ ''อสฺสมณี โหติ อสกฺยธีตรา''ติ สมาสปทสฺส ทสฺสนโต ตติเยกวจนนฺตปทสทิสํ ''เสฏฺฐิธีตรา''ติอาทิกํ ปฐเมกวจนนฺตมฺปิ สมาสปทํ คเหตพฺพเมว, **นิรุตฺติปิฏเก** ปน ''มาตา

ธีตา’’ติ ปททฺวยํ **สทฺธา**นเย ปกฺขิตฺต, ตมเมฺหหิ ‘‘สทฺธายา’’ติ ปทสฺส วิย ‘‘มาตายา’’ติอาทีนํ ปาฬิอาทีสุ พฺยาเส อทสฺสนโต วิสุํ คหิตํ สมาเสเยว หิ อีทิสึ สทฺทคตึ ปสฺสาม ‘‘ราชมาตาย ราชธีตาย เสฏฺฐิธีตายา’’ติฯ เอวํ **กญฺญา**นโยปิ เอกเทเสน ลพฺภติ, ตถา ‘‘อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต’’ติ ปาฬิยํ ‘‘นนฺทมาเต’’ติ ทสฺสนโต ‘‘โภติ ราชมาเต, โภติ ราชธีเต’’ติ เอวมาทินโยปิ ลพฺภติ, ตตฺร **นนฺทมาเต**ติ นนฺทสฺส มาตา นนฺทมาตา, โภติ นนฺทมาเต, เอวํ สมาเสเยว อีทิสี สทฺทคติ โหติ, ตสฺมา สมาสปทเตฺต ‘‘มาตุ ธีตุ ทุหิตุ’’อิเจฺจเตสํ ปกติรูปานํ เทฺว โกฏฺฐาสา คเหตพฺพา ปฐมํ ทสฺสิตรูปโกฏฺฐาโส จ **กญฺญา**นโย รูปโกฏฺฐาโส จาติฯ **นตฺตา**ทีนิ ปทานิ น เกวลํ ปุลฺลิงฺคานิเยว โหนฺติ, อถ โข อิตฺถิลิงฺคานิปิฯ ตถา หิ ‘‘วิสาขาย นตฺตา กาลงฺกตา โหติฯ จตโสฺส มูสิกา คาธํ กตฺตา, โน วสิตา’’ติอาทีนิ ปโยคานิ สาสเน ทิสฺสนฺติฯ

นตฺตา, นตฺตา, นตฺตาโรฯ นตฺตํ, นตฺตารํ, นตฺตาโรฯ นตฺตารา, นตฺตุยา, นตฺตูหิ, นตฺตูภิฯ นตฺตุ, นตฺตุยา, นตฺตารานํ นตฺตานํ, นตฺตูนํฯ นตฺตารา, นตฺตุยา, นตฺตูหิ, นตฺตูภิฯ นตฺตุ, นตฺตุยา, นตฺตารานํ, นตฺตานํ, นตฺตูนํฯ นตฺตริ, นตฺตุยา, นตฺตุยํ, นตฺตูสุฯ โภติ นตฺต, โภติ นตฺตา, โภติโย นตฺตา, นตฺตาโรฯ

เอวํ ‘‘กตฺตา วสิตา ภาสิตา’’ อิจฺจาทีสุปิ สมาสปทเตฺต ปน ‘‘ราชมาตาย นนฺทมาเต’’ติ อาทีนิ วิย ‘‘ราชนตฺตาย, ราชนเตฺต’’ติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อา**การ**นฺตุ**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อาการ**นฺตุ**การนฺตตาปกติกํ

อาการนฺติตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภูมิ**ปทาทีนํ นามิกปทมาลํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา –

รตฺติ, รตฺตี, รตฺติโยฯ รตฺตึ, รตฺตี, รตฺติโยฯ รตฺติยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิฯ รตฺติยา, รตฺตีนํฯ รตฺติยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิฯ รตฺติยา, รตฺตีนํฯ รตฺติยา, รตฺติยํ, รตฺตีสุฯ โภติ รตฺติ, โภติโย รตฺติโยฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

‘‘ภูมิ, ภูมี, ภูมิโยฯ ภูมึ, ภูมี, ภูมิโย’’ติ สพฺพํ เนยฺยํฯ เอวํ ‘‘ภูติ สตฺติ ปตฺติ วุตฺติ มุตฺติ กิตฺติ ขนฺติ ติตฺติ สิทฺธิ อิทฺธิ วุทฺธิ สุทฺธิ พุทฺธิ โพธิ ปีติ นนฺทิ มติ อสนิ วสนิ สติ คติ วุฑฺฒิ ยุวติ องฺคุลิ โพนฺทิ ทิฏฺฐิ ตุฏฺฐิ นาภิ’’ อิจฺจาทีนมฺปิ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ อปิจ ‘‘รโตฺย อโมฆา คจฺฉนฺติฯ ทิวา จ รเตฺต จ หรนฺติ เย พลึฯ น ภูมฺยา จตุรงฺคุโลฯ เสติ ภูมฺยา อนุตฺถุนํฯ ภูมฺยา โส ปติตํ ปาสํฯ คีวาย ปฏิมุญฺจติฯ อิมา จ นโภฺย สตราชิจิตฺติตาฯ สเตรตา วิชฺชุริวปฺปภาสเร’’ติ เอวมาทีนํ ปโยคานํ ทสฺสนโต **รตฺติ ภูมิ นาภิ**สทฺทาทีนํ อยมฺปิ นามิกปทมาลาวิเสโส เวทิตโพฺพฯ กถํ?

รตฺติ, รตฺตี, รตฺติโย, รโตฺยฯ รตฺตึ, รตฺตี, รตฺติโย, รโตฺยฯ รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิฯ รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํฯ รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิฯ รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํฯ รตฺติยา, รตฺยา, รตฺติยํ รตฺยํ, รเตฺต, รตฺตีสุฯ โภติ รตฺติ, โภติโย รตฺตี, รตฺติโย, รโตฺยฯ

เอตฺถ ‘‘รเตฺต’’ติ รูปนยํ วเชฺชตฺวา ‘‘ภูมิ, ภูมี, ภูมิโย, ภูโมฺย’’ติ สพฺพํ เนยฺยํฯ

นาภิ, นาภี, นาภิโย, นโภฺยฯ นาภึ, นาภี, นาภิโย, นโภฺยฯ นาภิยา, นภฺยา, นาภีหิ, นาภีภิฯ นาภิยา, นภฺยา, นาภีนํฯ นาภิยา, นภฺยา, นาภีหิ, นาภีภิฯ นาภิยา, นภฺยา, นาภีนํฯ นาภิยา, นภฺยา, นาภิยํ, นภฺยํ, นาภีสุฯ โภติ นาภิ, โภติโย นาภี, นาภิโย, นโภฺยฯ

โพธิ, โพธี, โพธิโย, โพโชฺฌฯ โพธึ, โพธิยํ, โพชฺฌํ, โพธี, โพธิโย, โพโชฺฌฯ โพธิยา, โพชฺฌา, โพธีหิ, โพธีภิฯ โพธิยา, โพชฺฌา, โพธีนํฯ โพธิยา, โพชฺฌา, โพธีหิ, โพธีภิฯ โพธิยา, โพชฺฌา, โพธีนํฯ โพธิยา, โพชฺฌา, โพธิยํ, โพชฺฌํ, โพธีสุฯ โภติ โพธิ, โภติโย โพธี, โพธิโย, โพโชฺฌฯ

เอตฺถ ปน ‘‘พุชฺฌสฺสุ ชิน โพธิยํฯ อญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา’’ติ วิจิตฺรปาฬินยทสฺสนโต วิจิตฺรนยา นามิกปทมาลา วุตฺตาฯ สโพฺพปิ จายํ นโย อญฺญตฺถาปิ ยถารหํ โยเชตโพฺพฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อิ**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อิการนฺตตาปกติกํ **อิ**การนฺติตฺถิลิงฺคํ

นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภูรี**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา –

อิตฺถี, อิตฺถี, อิตฺถิโยฯ อิตฺถึ, อิตฺถี, อิตฺถิโยฯ อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิฯ อิตฺถิยา, อิตฺถีนํฯ อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิฯ อิตฺถิยา, อิตฺถีนํฯ อิตฺถิยา, อิตฺถิยํ, อิตฺถีสุฯ โภติ อิตฺถิ, โภติโย อิตฺถิโยฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

‘‘ภูรี, ภูรี, ภูริโยฯ ภูรึ, ภูรี, ภูริ โย’’ติ **อิตฺถิ**ยา สมํฯ เอวํ **ภูตี โภตี วิภาวินี** อิจฺจาทีนํ **ภู** ธาตุมยานํ อเญฺญสญฺจ **อี**การนฺตสทฺทานํ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ **เอ**ตฺถเญฺญ **อี**การนฺตสทฺทา นาม –

‘‘มาตุลานี จ ภคินี, ภิกฺขุนี สามุคี อชี;
วาปี โปกฺขรณี เทวี, นาคี ยกฺขินี ราชินีฯ

ทาสี จ พฺราหฺมณี มุฏฺฐ-สฺสตินี สีฆยายินี;
สากิยานี’’ติ จาทีนิ, ปโยคานิ ภวนฺติ หิฯ

ตตฺร ‘‘โปกฺขรณี ทาสี, พฺราหฺมณิ’’จฺจาทินํ คติ;
อญฺญถาปิ สิยา คาถา-จุณฺณิเยสุ ยถารหํฯ

‘‘กุสาวตี’’ติอาทีนํ, คาถาเสฺวว วิเสสโต;
รูปานิ อญฺญถา โหนฺติ, เอกวจนโต วเทฯ

‘‘กาสี อวนฺตี’’อิจฺจาที, พหุวจนโต วเท;
‘‘จนฺทวตี’’ติอาทีนิ, ปโยคสฺสานุรูปโตฯ

ตถา หิ ‘‘โปกฺขรโญฺญ สุมาปิตาฯ ตา จ สตฺตสตา ภริยา, ทาโสฺย สตฺตสตานิ จฯ ทารเก จ อหํ เนสฺสํ , พฺราหฺมณฺยา ปริจารเกฯ นโชฺช สนฺทนฺติฯ นชฺชา เนรญฺชราย ตีเรฯ ลกฺขฺยา ภว

นิเวสนํฯ

> พาราณสฺยํ มหาราช, กากราชา นิวาสโก;
> อสีติยา สหเสฺสหิ, สุปโตฺต ปริวาริโตฯ

ราชา ยถา เวสฺสวโณ นพิฺณฺญ''นฺติ

เอวมาทีนํ ปาฬีนํ ทสฺสนโต **โปกฺขรณี** อิจฺจาทีนํ นามิกปทมาลาโย สวิเสสา โยเชตพฺพาฯ กถํ? 'โปกฺขรณี, โปกฺขรณี, โปกฺขรณิโย, โปกฺขรโณฺญฯ โปกฺขรณิ''นฺติอาทินา วตฺวา กรณ สมฺปทานนิสฺสกฺกสามิวจนฏฺฐาเน ''โปกฺขรณิยา, โปกฺขรณฺญา''ติ เอกวจนานิ วตฺตพฺพานิฯ ภุมฺมวจนฏฺฐาเน ปน ''โปกฺขรณิยา, โปกฺขรณฺญา, โปกฺขรณิยํ, โปกฺขรณฺญ''นฺติ จ เอกวจนา นิ วตฺตพฺพานิฯ สพฺพตฺถ จ ปทานิ ปริปุณฺณานิ กาตพฺพานิฯ ตถา ''ทาสี, ทาสี, ทาสิโย, ทา โสฺยฯ ทาสึ, ทาสิยํ, ทาสี, ทาสิโย, ทาโสฺย''ติ วตฺวา กรณวจนฏฺฐานาทีสุ ''ทาสิยา, ทาสฺ ยา''ติ เอกวจนานิ วตฺตพฺพานิฯ ภุมฺมวจนฏฺฐาเน ปน ''ทาสิยา, ทาสฺยา, ทาสิยํ, ทาสฺย''นฺติ จ เอกวจนานิ วตฺตพฺพานิฯ สพฺพตฺถ ปทานิ ปริปุณฺณานิ กาตพฺพานิฯ เอตฺถ ปน ''ยฏฺฐิยา ปฏิ โกเฏฺติ, ฆเร ชาตํว ทาสิยํฯ ผุสิสฺสามิ วิมุตฺติย''นฺติ ปโยคานํ ทสฺสนโต **อํ**วจนสฺส **ย**มาเทสว เสน ''ทาสิย''นฺติ วุตฺตํฯ เตสุ จ ''ฆเร ชาตํว ทาสิย''นฺติ เอตฺถ **อํ**วจนสฺส **ย**มาเทสโต อโญฺญปิ สทฺทนโย ลพฺภติฯ กถํ? ยถา ทหรี เอว ''ทหริยา''ติ วุจฺจติ, เอวํ ทาสี เอว ''ทาสิ ยา''ติฯ

เอตฺถ ปน ''ปสฺสามิ โวหํ ทหรึ, กุมารึ จารุทสฺสน''นฺติ จ ''เย ตํ ชิณฺณสฺส ปาทํสุ, เอวํ ท หริยํ สติ''นฺติ จ ปาฬิ นิทสฺสนํ , อุปโยควจนิจฺฉาย ''ทาสิย''นฺติ วุตฺตํ, อิมสฺมึ ปนาธิปฺปาเย ''ทาสิยา, ทาสิยา, ทาสิยาโยฯ ทาสิยํ, ทาสิยา, ทาสิยาโยฯ ทาสิยายา''ติ **กญฺญา**นเยเนว นามิกปทมาลา ภวติ ''กุมาริยา''ติ สทฺทเสฺสวฯ ตถา หิ ''กุมาริเย อุปเสนิเย''ติ ปาฬิ ทิสฺ สติฯ ตถา ''ปุปฺผวติยา, ปุปฺผวติยํ, ปุปฺผวติยาย, ปุปฺผวติยายํ, โภติ ปุปฺผวติเย''ติ **กญฺญา**นยนิสฺสิเตน เอกวจนนเยน นามิกปทมาลา ภวติฯ

เอตฺถ ปน ''อตีเต อยํ พาราณสี ปุปฺผวติยา นาม อโหสิฯ ราชาสิ ลุทฺทกโมฺม, เอกราชา ปุปฺผวติยายํฯ อุยฺยสฺสุ ปุเพฺพน ปุปฺผวติยายา''ติ ปาฬิ จ อฏฺฐกถาปาโฐ จ นิทสฺสนํฯ อปโร นโย – ''ทาสิยา ทหริยา กุมาริยา''ติอาทีสุ **ก**การสฺส **ย**การาเทโสปิ ทฏฺฐโพฺพฯ **พฺราหฺ มณี**สทฺทสฺส ตุ ''พฺราหฺมณี, พฺราหฺมณี, พฺราหฺมณิโย, พฺราหฺมโณฺยฯ พฺราหฺมณิ''นฺติอาทีนิ วตฺวา กรณวจนฏฺฐานาทีสุ ''พฺราหฺมณิยา, พฺราหฺมณฺยา''ติ เอกวจนานิ วตฺตพฺพานิ, สพฺพตฺถ จ ปทานิ ปริปุณฺณานิ กาตพฺพานิฯ **นที**สทฺทสฺส ''นที, นที, นทิโย, นโชฺชฯ นทิ''นฺติอาทินา วตฺวา ''นทิยา, นชฺชา''ติ จ ''นทิยํ, นชฺช''นฺติ จ วตฺตพฺพํ, สพฺพตฺถ จ ปทานิ ปริปุณฺณานิ กาตพฺพานิฯ อิตฺถิลิเงฺคสุ หิ ปจฺจตฺตพหุวจเน ทิเฏฺฐเยว อุปโยคพหุวจนํ อนาคตมฺปิ ทิฏฺฐเมว โหติ, ตถา อุปโยคพหุวจเน ทิเฏฺฐเยว ปจฺจตฺตพหุวจนํ อนาคตมฺปิ ทิฏฺฐเมว โหติ, กรณสมฺป ทานนิสฺสกฺกสามิภุมฺมวจนานมฺปิ อญฺญตรสฺมึ ทิเฏฺฐเยว อญฺญตรํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ ตถา หิ ''ทาสา จ ทาโสฺย อนุชีวิโน จา''ติ เอตฺถ ''ทาโสฺย''ติ ปจฺจตฺตพหุวจเน ทิเฏฺฐเยว อปรมฺปิ ''ทาโสฺย''ติ อุปโยคพหุวจนํ ตํสทิสตฺตา ทิฏฺฐเมว โหติฯ

> ''สโกฺก จ เม วรํ ทชฺชา, โส จ ลเพฺภถ เม วโร;
> เอกรตฺตํ ทฺวิรตฺตํ วา, ภเวยฺยํ อภิปารโก;
> อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สิวิราชา ตโต สิย''นฺติ

เอตฺถ ‘‘อุมฺมาทนฺตฺยา’’ติ กรณวจเน ทิเฏฺฐเยว ตํสทิสานิ สมฺปทานนิสฺสกฺกสามิภุมฺมวจนานิปิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติฯ ‘‘พฺราหฺมณฺยา ปริจารเก’’ติ เอตฺถ ‘‘พฺราหฺมณฺยา’’ติ สามิวจเน ทิเฏฺฐเยว ตํสทิสานิ กรณสมฺปทานนิสฺสกฺกภุมฺมวจนานิปิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติฯ ‘‘เสติ ภูมฺยา อนุตฺถุน’’นฺติ เอตฺถ ‘‘ปถพฺยา จารุปุพฺพงฺคี’’ติ เอตฺถ จ ‘‘ภูมฺยา, ปถพฺยา’’ติ สตฺตมิยา เอกวจเน ทิเฏฺฐเยว ตํสทิสานิ กรณสมฺปทานนิสฺสกฺกสามิวจนานิปิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติฯ ‘‘พาราณสฺยํ มหาราชา’’ติ เอตฺถ ‘‘พาราณสฺย’’นฺติ ภุมฺมวจเน ทิเฏฺฐเยว ตํสทิสานิ อญฺญานิปิ ‘‘พฺราหฺมณฺยํ เอกาทสฺยํ ปญฺจมฺย’’นฺติอาทีนิ ภุมฺมวจนานิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติฯ

คณฺหนฺติ จ ตาทิสานิ รูปานิ ปุพฺพาจริยาสภาปิ คาถาภิสงฺขรณวเสนฯ สาสเนปิ ปน เอตาทิสานิ รูปานิ เยภุเยฺยน คาถาสุ สนฺทิสฺสนฺติฯ

กุสาวตีฯ กุสาวติํฯ กุสาวติยา, กุสาวตฺยาฯ กุสาวติยํ, กุสาวตฺยํฯ โภติ กุสาวติฯ

พาราณสีฯ พาราณสิํฯ พาราณสิยา, พาราณสฺยาฯ พาราณสิยํ, พาราณสฺยํ, พาราณสฺสํ อิจฺจปิ, โภติ พาราณสิฯ

นฬินีฯ นฬินิํฯ นฬินิยา, นฬิญฺญาฯ นฬินิยํ, นฬิญฺญํฯ โภติ นฬินิฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

คาถาวิสยํ ปน ปตฺวา ‘‘กุสาวติมฺหิ, พาราณสิมฺหิ, นฬินิมฺหี’’ติอาทินา สทฺทรูปานิปิโยเชตพฺพานิฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ‘‘กุสาวติมฺหิ’’อาทีนิ **มฺหิ**ยนฺตานิ อิตฺถิลิงฺครูปานิ คาถาสุเยว ปญฺญายนฺติ, น จุณฺณิยปทรจนายํฯ อกฺขรสมเย ปน ตาทิสานิ รูปานิ อนิวาริตานิ ‘‘นทิมฺหา จา’’ติอาทิทสฺสนโตฯ ยํ ปน อฎฺฐกถาสุ จุณฺณิยปทรจนายํ ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิมฺหี’’ติอาทิกํ อิตฺถิลิงฺครูปํ ทิสฺสติ, ตํ อกฺขรวิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ จุณฺณิยปทฎฺฐาเน ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิยํ ปฎิสนฺธิยํ สุคติยํ ทุคฺคติย’’นฺติอาทิทสฺสนโตฯ อยํ ปเนตฺถ นิยโม สุคตสาสเน คาถายํ จุณฺณิยปทฎฺฐาเน จ ‘‘กญฺญา รตฺติ อิตฺถี ยาคุ วธู’’ติ เอวํ ปญฺจเนฺตหิ อิตฺถิลิเงฺคหิ สทฺธิํ **นา ส สฺมา สฺมิ มฺหา มฺหิ**อิเจฺจเต สทฺทา สรูปโต ปรตฺตํ น ยนฺติฯ **มฺหิ**สโทฺท ปน คาถายํ **อิ**วณฺณเนฺตหิ อิตฺถิลิเงฺคหิ สทฺธิํ ปรตฺตํ ยาติฯ ตตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘คาถายํ จุณฺณิเย จาปิ, **นา สสฺมา**ที สรูปโต;
นาการนฺตอิวณฺณนฺต-อิตฺถีติ ปรตํ คตาฯ

มฺหิสโทฺท ปน คาถายํ, **อิ**วณฺณนฺติตฺถิภี สห;
ย’โต ปรตฺตเมตสฺส, ปโยคานิ ภวนฺติ หิฯ

ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา;
กุสาวติมฺหิ นคเร, ราชา อาสิ มหีปตี’’ติฯ

เอวํ **กุสาวตี** อิจฺจาทีนิ อญฺญถา ภวนฺติ, นครนามตฺตา ปเนกวจนานิปิ, น ชนปทนามานิ วิย พหุวจนานิฯ ‘‘กาสี, กาสิโยฯ กาสีหิ, กาสีภิฯ กาสีนํฯ กาสีสุฯ โภติโย กาสิโยฯ เอวํ อวนฺตี อวนฺติโย’’ติอาทินาปิ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ อญฺญานิปิ ปทานิ คเหตพฺพานิฯ เอวํ **กาสี**อิจฺจาทีนิ ชนปทนามตฺตา รูฬฺหีวเสน พหุวจนาเนว ภวนฺติ อตฺถสฺส เอกเตฺตปิฯ

จนฺทวตี, จนฺทวตึ, จนฺทวติยา, จนฺทวติยํ, โภติ จนฺทวติ, เอวํ เอกวจนวเสน วา, จนฺทวติโย, จนฺทวติโย, จนฺทวตีหิ, จนฺทวตีภิ, จนฺทวตีนํ, จนฺทวตีสุ, โภติโย จนฺทวติโย, เอวํ พหุวจนวเสน วา นามิกปทมาลา เวทิตพฺพา, อญฺญานิปิ ปทานิ โยเชตพฺพานิฯ ‘‘จนฺทวตี’’อิจฺจาทีนิ หิ เอกิสฺสา พหูนญฺจิตฺถีนํ ปณฺณตฺติภาวโต ปโยคานุรูเปน เอกวจนวเสน วา พหุวจนวเสน วา โยเชตพฺพานิ ภวนฺติฯ เอส นโย อญฺญตฺราปิฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อี**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อีการนฺตตาปกติกํ **อี**การนฺติตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภู**ธาตุมยานํ **อุ**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ อปฺปสิทฺธตฺตา อเญฺญน **อุ**การนฺติตฺถิลิเงฺคน นามิกปทมาลํ ปูเรสฺสาม –

ยาคุ, ยาคู, ยาคุโยฯ ยาคุํ, ยาคู, ยาคุโยฯ ยาคุยา, ยาคูหิ, ยาคูภิฯ ยาคุยา, ยาคูนํฯ ยาคุยา, ยาคูหิ, ยาคูภิฯ ยาคุยา, ยาคูนํฯ ยาคุยา, ยาคุยํ, ยาคูสุฯ โภติ ยาคุ, โภติโย ยาคู, ยาคุโยฯ

เอวํ ‘‘ธาตุ เธนุ กาสุ ททฺทุ กณฺฑุ กจฺฉุ รชฺชุ’’อิจฺจาทีนิฯ ตตฺร **ธาตุ**สทฺโท รสรุธิรมํสเมทนฺหารุอฏฺฐิอฏฺฐิมิญฺชสุกฺกสงฺขาตธาตุวาจโก ปุลฺลิโงฺค, สภาววาจโก ปน สุคตาทีนํ สารีริกวาจโก โลกธาตุวาจโก จ จกฺขาทิวาจโก จ อิตฺถิลิโงฺค, **ภู หู กรปจา**ทิสทฺทวาจโก อิตฺถิลิโงฺคเจว ปุลฺลิโงฺค จฯ อตฺร ปนิตฺถิลิโงฺค อธิเปฺปโตฯ

สวินิจฺฉโยยํ**อุ**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อุการนฺตตาปกติกํ **อุ**การนฺติตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อิทานิ **ภู**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา –

ชมฺพู, ชมฺพู, ชมฺพุโยฯ ชมฺพุํ, ชมฺพู, ชมฺพุโยฯ ชมฺพุยา, ชมฺพูหิ, ชมฺพูภิฯ ชมฺพุยา, ชมฺพูนํฯ ชมฺพุยา, ชมฺพูหิ, ชมฺพูภิฯ ชมฺพุยา , ชมฺพูนํฯ ชมฺพุยา, ชมฺพุยํ, ชมฺพูสุฯ โภติ ชมฺพุ, โภติโย ชมฺพู, ชมฺพุโยฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

เอตฺถ **ชมฺพู**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตํ ‘‘อมฺพา สาลา จ ชมฺพุโย’’ติอาทินา ปสิทฺธํฯ ‘‘อิเม เต ชมฺพุกา รุกฺขา’’ติ เอตฺถ ปน **รุกฺข**สทฺทํ อเปกฺขิตฺวา ‘‘ชมฺพุกา’’ติ ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ชมฺพูติ กเถตพฺพาติ **ชมฺพุกาฯ เก เร เค** สเทฺทติ ธาตุฯ อถ วา อิตฺถิลิงฺควเสน ชมฺพู เอว ชมฺพุกา, ชมฺพุกา จ ตา รุกฺขา จาติ ชมฺพุการุกฺขา, ยถา ลงฺกาทีโป, ปุลฺลิงฺคปเกฺข วา สมาสวเสน ‘‘ชมฺพุกรุกฺขา’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาวิสยตฺตา ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ ทีฆํ กตฺวา ‘‘ชมฺพุการุกฺขา’’ติ วุตฺตํ ‘‘สรณาคมเน กญฺจี’’ติ เอตฺถ วิยฯ

ภู, ภู, ภุโยฯ ภุํ, ภู, ภุโยฯ ภุยา, ภูหิ, ภูภิฯ ภุยา, ภูนํฯ ภุยา, ภูหิ, ภูภิฯ ภุยา, ภูนํฯ ภุยา, ภุยํ, ภูสุฯ โภติ ภุ, โภติโย ภู, ภุโยฯ

เอวํ ‘‘อภู, อภู, อภุโยฯ อภุํ, อภู, อภุโยฯ อภุยา’’ติอาทินา โยเชตพฺพาฯ อตฺร ‘‘อภุํ เม กถํ นุ ภณสิ, ปาปกํ วต ภาสสี’’ติ นิทสฺสนปทํฯ

“วธู จ สรภู เจว, สรพู สุตนู จมู;
วามูรู นาคนาสูรู”, อิจฺจาที **ชมฺพุ**ยา สมาฯ

อิทํ ปน สุขุมํ ฐานํ สุฎฺฐุ มนสิ กาตพฺพํฯ “วทญฺญู, วทญฺญู, วทญฺญุโยฯ วทญฺญุํ, วทญฺญู, วทญฺญุโยฯ วทญฺญุยา”ติ **ชมฺพู**สมํ โยเชตพฺพํฯ เอวํ “มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู กตญฺญู”อิจฺจาทีสุปิฯ

นนุ จ โภ –

“โสหํ นูน อิโต คนฺตฺวา, โยนิํ ลทฺธาน มานุสิํ;
วทญฺญู สีลสมฺปนฺโน, กาหามิ กุสลํ พหุ”นฺติ

เอวมาทิปฺปโยคทสฺสนโต **วทญฺญู**สทฺทาทีนํ ปุลฺลิงฺคภาโว ปสิทฺโธ, เอวํ สเนฺต กสฺมา อิธ อิตฺถิลิงฺคนโย ทสฺสิโตติ? **วทญฺญู**อิจฺจาทีนํ เอกนฺตปุลฺลิงฺคภาวาภาวโต ทฺวิลิงฺคานิ เตสํ วาจฺจลิงฺคตฺตาฯ ตถา หิ –

“สาหํ คนฺตฺวา มนุสฺสตฺตํ, วทญฺญู วีตมจฺฉรา;
สเงฺฆ ทานานิ ทสฺสามิ, อปฺปมตฺตา ปุนปฺปุน”นฺติ จ,

“โกธนา อกตญฺญู จา”ติ จ อิตฺถิลิงฺคปโยคิกา พหู ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา เอวํ นีติ อเมฺหหิ ฐปิตาฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อู**การนฺติตฺถิลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อูการนฺตตาปกติกํ **อู**การนฺติตฺถิลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

โอการนฺตปทํ **ภู**ธาตุมยํ อิตฺถิลิงฺคมปฺปสิทฺธํ, อญฺญํ **ปโน**การนฺตํ อิตฺถิลิงฺคํ ปสิทฺธํฯ

โอการนฺตํ อิตฺถิลิงฺคํ, **โค**สโทฺทติ วิภาวเย;
โคสทฺทเสฺสว ปุลฺลิเงฺค, รูปมสฺสาหุ เกจน;

ตถา หิ เกจิ “โค, คาโว, คโวฯ คาวุ”นฺติอาทินา นเยน วุตฺตานิ ปุลฺลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส รูปานิ วิย อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส รูปานิ อิจฺฉนฺติ, เตสํ มเต มเชฺฌ ภินฺนสฺวณฺณานํ วณฺณวิเสสาภาโว วิย รูปวิเสสาภาวโต **โค**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาวปฎิปาทนํ อนิชฺฌานกฺขมํฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา **มาตุคาม**สทฺทสฺส “มาตุคาโม, มาตุคามาฯ มาตุคาม”นฺติอาทินา นเยน เทฺว ปทมาลา กตฺวา เอกา ปุลฺลิงฺคสฺส ปทมาลา, เอกา อิตฺถิลิงฺคปทมาลาติ วุตฺตวจนํ วิย อิทํ วจนํ อเมฺห ปฎิภาติ, ตสฺมา อนิชฺฌานกฺขมํฯ

อปิจ อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส รูเปสุ ปุลฺลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส รูเปหิ สเมสุ สเนฺตสุ กถํ **โค**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาโว สิยา? รูปมาลาวิเสสาภาวโตฯ ยถา หิ **รตฺติ อคฺคิ อฎฺฐิ**สทฺทานํ **อิ**การนฺตภาเวน สมเตฺตปิ อิตฺถิลิงฺคปุมนปุํสกลิงฺคลกฺขณภูโต รูปมาลาวิเสโส ทิสฺสติฯ ยถา ปน ทฺวินฺนํ **ธาตุ**สทฺทานํ ปุมิตฺถิลิงฺคปริยาปนฺนานํ รูปมาลาวิเสโส ทิสฺสติ, น ตถา เตหาจริเยหิ อภิมตสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส รูปมาลาวิเสโส ทิสฺสติฯ ยถา ปน ทฺวินฺนํ **ธาตุ**สทฺทานํ ปุมิตฺถิลิงฺคปริยาปนฺนานํ รูปมาลาวิเสโส ภวติ, ยถา ทฺวินฺนํ **โค**สทฺทานํ ปุมิตฺถิลิงฺคปริ

ยาปนฺนานํ รูปมาลาวิเสเสน ภวิตพฺพํ, ยถา จ ทฺวินฺนํ **อายุ**สทฺทานํ ปุนฺนปุํสกลิงฺคปริยาปนฺนานํ รูปมาลาวิเสโส ทิสฺสติ, ตถา ทฺวินฺนํ **โค**สทฺทานํ ปุมิตฺถิลิงฺคปริยาปนฺนานํ รูปมาลาวิเสเสน ภวิตพฺพํฯ อวิเสสเตฺต สติ กถํ เตสํ ปุมิตฺถิลิงฺคววตฺถานํ สิยา, กถญฺจ วิสทาวิสทาการโวหารตา สิยาฯ อิทํ ฐานํ อตีว สณฺหสุขุมํ ปรมคมฺภีรํ มหาคหนํ น สกฺกา สพฺพสตฺตานํ มูลภาสาภูตาย สพฺพญฺญุชิเนริตาย มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา นยํ สมฺมา อชานเนฺตน อกตญาณสมฺภาเรน เกนจิ อโชฺฌคาเหตุํ วา วิชเฏตุํ วา, อมฺหากํ ปน มเต ทฺวินฺนํ **โค**สทฺทานํ รูปมาลาวิเสโส เจว ทิสฺสติ, ปุมิตฺถิลิงฺคววตฺถานญฺจ ทิสฺสติ, วิสทาวิสทาการโวหารตา จ ทิสฺสติ, นปุํสกลิงฺคสฺส ตทุภยมุตฺตาการโวหารตา จ ทิสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทานิ อิมสฺสตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อิมสฺมึ ฐาเน อิมํ นีตึ ฐเปสฺสามฯ เอวญฺหิ สติ ปริยตฺติสาสเน ปฎิปนฺนกา นิกฺกงฺขภาเวน น กิลมิสฺสนฺติฯ เอตฺถ ตาว อตฺถคฺคหเณ วิญฺญูนํ โกสลฺลุปฺปาทนตฺถํ ติโสฺส นามิกปทมาลาโย กเถสฺสาม – เสยฺยถิทํ?

คาวี, คาวี, คาวิโยฯ คาวึ, คาวี, คาวิโยฯ คาวิยา, คาวีหิ, คาวีภิฯ คาวิยา, คาวีนํฯ คาวิยา, คาวีหิ, คาวีภิฯ คาวิยา , คาวีนํฯ คาวิยา, คาวิยํ, คาวีสุฯ โภติ คาวิ, โภติโย คาวี, คาวิโยฯ

อยํ **โค**สทฺทโต วิหิตสฺส อีปจฺจยสฺส วเสน นิปฺผนฺนสฺส อิตฺถิวาจกสฺส อีการนฺติตฺถิลิงฺคสฺส **คาวี**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

โค, คาโว, คโวฯ คาวุํ, คาวํ, ควํ, คาโว, คโวฯ คาเวน, คเวน, โคหิ, โคภิฯ คาวสฺส, ควสฺส, ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ คาวา, คาวสฺมา, คาวมฺหา, ควา, ควสฺมา, ควมฺหา, โคหิ, โคภิฯ คาวสฺส, ควสฺส, ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ คาเว, คาวสฺมึ, คาวมฺหิ, คเว, ควสฺมึ, ควมฺหิ, คาเวสุ, คเวสุ, โคสุฯ โภ โค, ภวโนฺต คาโว, คโวฯ

อยํ ปุมวาจกสฺส **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาฯ

โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโวฯ คาวํ, ควํ, คาวึ, คาโว, คาวี คโวฯ โคหิ, โคภิฯ ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ โคหิ, โคภิฯ ควํ, คุนฺนํ, โคนํฯ โคสุฯ โภติ โค, โภติโย คาโว, คาวี, คโวฯ อยํ ปุมิตฺถิวาจกสฺส **โอ**การนฺตสฺสิตฺถิปุลฺลิงฺคสฺส **โค**สทฺทนามิกปทมาลาฯ

เอตฺถ ปน ‘‘คาวุ’’นฺติ ปทํ เอกนฺตปุมวาจกตฺตา น วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, เอกนฺตปุมวาจกตฺตญฺจสฺส อาหจฺจปาฬิยา ญายติ ‘‘อิธ ปน ภิกฺขเว วสฺสูปคตํ ภิกฺขุํ อิตฺถี นิมเนฺตสิ ‘เอหิ ภเนฺต, หิรญฺญํ วา เต เทมิ, สุวณฺณํ วา เต เทมิ, เขตฺตํ วา เต เทมิ, วตฺถุํ วา เต เทมิ, คาวุํ วา เต เทมิ, คาวึ วา เต เทมิฯ ทาสํ วา เต เทมิ, ทาสึ วา เต เทมิ, ธีตรํ วา เต เทมิ ภริยตฺถาย, อหํ วา เต ภริยา โหมิ, อญฺญํ วา เต ภริยํ อาเนมี’ติ’’ เอวํ อาหจฺจปาฬิยา ญายติฯ

เอตฺถ หิ ‘‘คาวุ’’นฺติ วจเนน ปุมา วุโตฺต, ‘‘คาวิ’’นฺติ วจเนน อิตฺถี, ยํ ปน อิมิสฺสํ **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคปทมาลายํ ‘‘คาวี’’ติ ปทํ จตุกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, ตํ ‘‘กญฺญา’’ติ ปทํ วิย อิตฺถิลิงฺคสฺส อวิสทาการโวหารตาวิญฺญาปเน สมตฺถํ โหติฯ น หิ อิตเรสุ ลิเงฺคสุ สมานสุติกภาเวน จตุกฺขตฺตุํ อาคตปทํ เอกมฺปิ อตฺถิ, ‘‘คาวี คาวิ’’นฺติ จ อิเมสํ สทฺทานํ กตฺถจิ ฐาเน อิตฺถิปุเมสุ สามญฺญวเสน ปวตฺตึ อุปริ กถยิสฺสามฯ ยา ปนเมฺหหิ **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโวฯ คาวํ, ควํ, คาวิ’’นฺติอาทินา นเยน ปทมาลา กตา, ตตฺถ **โค**สทฺทโต **สิโย**นํ อีการาเทโส **อํ**วจนสฺส จ **อึ**การาเทโส ภวติ, เตน **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส ‘‘คาวี คาวี คาวิ’’นฺติ รูปานิ ทสฺสิ

ตานิฯ ตถา หิ **มุขมตฺตทีปนิยํ** สทฺทสตฺถวิทุนา วชิรพุทฺธาจริเยน นิรุตฺตินเย โกสลฺลวเสน **โค**สทฺทโต **โยนมี**การาเทโส วุโตฺตฯ ยถา ปน **โค**สทฺทโต **โยนมี**การาเทโส ภวติ, ตถา **สิสฺสี**การาเทโส **อํ**วจนสฺส จ อิํการาเทโส ภวติฯ อตฺริมา นยคฺคาหปริทีปนิโย คาถา –

> อีปจฺจยา สิเทฺธสฺวปิ, ''คาวี คาวี''ติอาทิสุ;
> ปฐเมกวจนาทิ-อเนฺตสุ ชินสาสเนฯ
>
> วทตา **โยนมี**การํ, **โค**สทฺทสฺสิตฺถิยํ ปน;
> อวิสทตฺตมกฺขาตุํ, นโย ทิโนฺนติ โน รุจิฯ

กิญฺจ ภิโยฺย **อฏฺฐกถาสุ** จ –

> ''คาโว''ติ วตฺวา ''คาวิ''นฺติ-วจเนน ปนิตฺถิยํ;
> อวิสทตฺตมกฺขาตุํ, นโย ทิโนฺนติ โน รุจิฯ

ตถา หิ **สมนฺตปาสาทิกา**ทีสุ อฏฺฐกถาสุ ''เฉโก หิ โคปาลโก สกฺขราโย อุจฺฉเงฺคน คเหตฺวา รชฺชุทณฺฑหโตฺถ ปาโตว วชํ คนฺตฺวา คาโว ปิฏฺฐิยํ ปหริตฺวา ปลิฆถมฺภมตฺถเก นิสิโนฺน ทฺวารํ ปตฺตํ ปตฺตํ คาวิํ 'เอโก เทฺว'ติ สกฺขรํ ขิปิตฺวา คเณตี''ติ อิมสฺมิํ ปเทเส ''คาโว''ติ วตฺวา ''คาวิ''นฺติ วจเนน อิตฺถิปุมวาจกสฺส **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส อวิสทาการโวหารตา วิหิตาฯ ''คาโว''ติ หิ อิมินา สามญฺญโต อิตฺถิปุมภูตา โคณา คหิตา, ตถา ''คาวิ''นฺติ อิมินาปิ อิตฺถิภูโต ปุมภูโต จ โคโณฯ เอวํ ''คาโว''ติ จ ''คาวิ''นฺติ จ อิเม สทฺทา สทฺทสตฺถวิทูหิ อฏฺฐกถาจริเยหิ นิรุตฺตินยกุสลตาย สมานลิงฺควเสน เอกสฺมิํเยว ปกรเณ เอกสฺมิํเยว วาเกฺย ปิณฺฑีกตาฯ ยทิ หิ อิตฺถิลิเงฺค วตฺตมานสฺส อิตฺถิปุมวาจกสฺส **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส ปทมาลายํ ''คาวี คาวิ''มิเจฺจตานิ รูปานิ น ลเพฺภยฺยุํ, อฏฺฐกถายํ ''คาโว''ติ วตฺวา ''คาว''นฺติเจฺจว วตฺตพฺพํ สิยา, ''คาวิ''นฺติ ปน น วตฺตพฺพํฯ ยถา จ ปน อฏฺฐกถาจริเยหิ ''คาโว''ติ อิตฺถิปุมวเสน สเพฺพสํ คุนฺนํ สงฺคาหกวจนํ วตฺวา เตเยว คาโว สนฺธาย ปุน ''ทฺวารํ ปตฺตํ ปตฺตํ คาวิ''นฺติ สทฺทรจนํ กุพฺพิํสุ, ตสฺมา ''คาวิ''นฺติ อิทมฺปิ สพฺพสงฺคาหกวจนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อสพฺพสงฺคาหกวจนํ อิทํ **คาวี**สเทฺทน อิตฺถิยาเยว คเหตพฺพตฺตาติ เจ? น, ปกรณวเสน อตฺถนฺตรสฺส วิทิตตฺตาฯ น หิ สพฺพวเชสุ ''อิตฺถิโยเยว วสนฺติ, น ปุมาโน''ติ จ, ''ปุมาโนเยว วสนฺติ, น อิตฺถิโย''ติ จ สกฺกา วตฺตุํฯ อปิจ ''คาวิมฺปิ ทิสฺวา ปลายนฺติ 'ภิกฺขู'ติ มญฺญมานา''ติ ปาฬิ ทิสฺสติ, เอตฺถาปิ ''คาวิ''นฺติ วจเนน อิตฺถิภูโต ปุมภูโต จ สโพฺพ โค คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตรถา ''อิตฺถิภูโตเยว โค ภิกฺขูติ มญฺญิตโพฺพ''ติ อาปชฺชติฯ อิติ ปาฬินเยน อิตฺถิลิเงฺค วตฺตมานมฺหา อิตฺถิปุมวาจกสฺมา **โค**สทฺทโต **อํ**วจนสฺส **อิํ**การาเทโส โหตีติ วิญฺญายติฯ

วชิรพุทฺธาจริเยนปิ โคสทฺทโต **อี**ปจฺจเย กาตเพฺพปิ อกตฺวา **โยนมี**การาเทโส กโตฯ ตสฺสาธิปฺปาโย เอวํ สิยา **โค**สทฺทโต อีปจฺจเย กเต สติ อีปจฺจยวเสน ''คาวี''ติ นิปฺผนฺนสโทฺท ยตฺถ กตฺถจิ วิสเย ''มิคี โมรี กุกฺกุฏี''อิจฺจาทโย วิย อิตฺถิวาจโกเยว สิยา, น กตฺถจิปิ อิตฺถิปุมวาจโก, ตสฺมา สาสนานุกูลปฺปโยควเสน **โยนมี**การาเทโส กาตโพฺพติฯ อิติ วชิรพุทฺธาจริยมเต **โค**สทฺทโต **โยนํ** อีการาเทโส โหตีติ ญายติฯ

กิญฺจ ภิโยฺย – ยสฺมา อฏฺฐกถาจริเยหิ ''คาโว ปิฏฺฐิยํ ปหริตฺวา''ติอาทินา นเยน รจิตาย ''ทฺวารํ ปตฺตํ ปตฺตํ คาวิํ 'เอโก เทฺว'ติ สกฺขรํ ขิปิตฺวา คเณตี''ติ วจนปริโยสานาย สทฺทร

จนายํ ‘‘เอโก คาวี, เทฺว คาวี’’ติ อตฺถโยชนานโย วตฺตพฺโพ โหติ, ‘‘คาวิ’’นฺติ อุปโยควจนญฺจ ทิสฺสติฯ อิติ อฎฺฐกถาจริยานํ มเต **โค**สทฺทโต **สิโยนมี**การาเทโส **อํ**วจนสฺส **อิํ**การาเทโส โหตีติ ญายติฯ ตสฺมาเยวเมฺหหิ ยา สา **โอ**การนฺตตาปกติกสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโว, คาวํ, คาวิ’’นฺติอาทินา นเยน ปทมาลา ฐปิตา, สา ปาฬินยานุกูลา อฎฺฐกถานยานุกูลา กจฺจายนาจริยมตํ คเหตฺวา ปทนิปฺผตฺติชนกสฺส ครุโน จ มตานุกูลา, ‘‘คาวี’’ติ ปทสฺส จตุกฺขตฺตุํ อาคตตฺตา ปน **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส อวิสทาการโวหารตฺตญฺจ สาเธติฯ อิเจฺจสา ปาฬินยาทีสุ ญาเณน สมฺมา อุปปริกฺขิยมาเนสุ อตีว ยุชฺชติ, นเตฺถตฺถ อปฺปมตฺตโกปิ โทโสฯ เอตฺถ ปน ปจฺจโตฺตปโยคาลปนานํ พหุวจนฎฺฐาเน ‘‘คาวิโย’’ติ ปทญฺจ กรณสมฺปทานนิสฺสกฺกสามีนเมกวจนฎฺฐาเน ‘‘คาวิยา’’ติ ปทญฺจ กรณนิสฺสกฺกานํ พหุวจนฎฺฐาเน ‘‘คาวีหิ คาวีภี’’ติ ปทานิ จ สมฺปทานสามีนํ พหุวจนฎฺฐาเน ‘‘คาวีน’’นฺติ ปทญฺจ ภุมฺมวจนฎฺฐาเน ‘‘คาวิยา, คาวิยํ, คาวีสู’’ติ ปทานิ จาติ อิมานิ วิตฺถารโต โสฬส ปทานิ เอกเนฺตน **อี**ปจฺจยวเสน สิทฺธตฺตา เอกนฺติตฺถิวาจกตฺตา จ น วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อยํ ปเนตฺถ นิจฺฉโย วุจฺจเต โสตูนํ นิกฺกงฺขภาวาย – อิตฺถิลิงฺคปเทสุ หิ ‘‘คาวี คาวิ’’นฺติ อิมานิ **อี**ปจฺจยวเสน วา **อี**การิํการาเทสวเสน วา สิชฺฌนฺติฯ เอเตสุ ปจฺฉิมนโย อิธาธิเปฺปโต, ปุพฺพนโย อญฺญตฺถฯ ตถา ‘‘คาวี คาวิ’’นฺติ อิมานิ **อี**ปจฺจยวเสนปิ สิทฺธตฺตา เยภุเยฺยน อิตฺถิวาจกานิ ภวนฺติ **อี**การิํการาเทสวเสนปิ สิทฺธตฺตาฯ กตฺถจิ เอกกฺขเณเยว สพฺพสงฺคาหกวเสน อิตฺถิปุมวาจกานิ ภวนฺติฯ เอเตสุปิ ปจฺฉิโมเยว นโย อิธาธิเปฺปโต, ปุพฺพนโย อญฺญตฺถฯ ‘‘คาวิโยฯ คาวิยา, คาวีหิ, คาวีภิฯ คาวีนํฯ คาวิยํ, คาวีสู’’ติ เอตานิ ปน **อี**ปจฺจยวเสเนว สิทฺธตฺตา สพฺพถาปิ อิตฺถีนํเยว วาจกานิ ภวนฺติฯ อิตฺถิภูเตเสฺวว โคทเพฺพสุ โลกสเงฺกตวเสน วิเสสโต ปวตฺตตฺตา เอกนฺตโต อิตฺถิทเพฺพสุ ปวตฺตานิ ‘‘มิคี โมรี กุกฺกุฎี’’อิจฺจาทีนิ ปทานิ วิยฯ กิญฺจาปิ ปน ‘‘นที มหี’’อิจฺจาทีนิปิ อิตฺถิลิงฺคานิ **อี**ปจฺจยวเสเนว สิทฺธานิ, ตถาปิ ตานิ อวิญฺญาณกตฺตา ตทตฺถานํ อิตฺถิทเพฺพสุ วตฺตนฺตีติ วตฺตุํ น ยุชฺชติฯ อิตฺถิปุมนปุํสกภาววรหิตา หิ ตทตฺถาฯ ยสฺมา ปน อิตฺถิลิเงฺค **โค**สเทฺท **เอน**โยโค **เอสุ**กาโร จ น ลพฺภติ, ตสฺมา ‘‘คาเวน คเวน คาเวสุ คเวสู’’ติ ปทานิ น วุตฺตานิฯ ยสฺมา จ อิตฺถิลิเงฺคน **โค**สเทฺทน สทฺธิํ **สสฺมาสฺมิํ**วจนานิ สรูปโต ปรตฺตํ น ยนฺติ, ตสฺมา ‘‘คาวสฺส ควสฺส คาวสฺมา ควสฺมา คาวสฺมิํ ควสฺมิ’’นฺติ ปทานิ น วุตฺตานิฯ ยสฺมา จ ตเตฺถ **สฺมา**วจนสฺส อาเทสภูโต **อา**กาโร จ **มฺหา**กาโร จ น ลพฺภติ, ตสฺมา ‘‘คาวา ควา คาวมฺหา ควมฺหา’’ติ ปทานิ น วุตฺตานิฯ ยสฺมา จ **สฺมิํ**วจนสฺส อาเทสภูโต **เอ**กาโร จ **มฺหิ**กาโร จ น ลพฺภติ, ตสฺมา ‘‘คาเว คเว คาวมฺหิ ควมฺหี’’ติ ปทานิ น วุตฺตานิฯ อปิจ ‘‘ยาย ตายา’’ติอาทีหิ สมานาธิกรณปเทหิ โยเชตุํ อยุตฺตตฺตาปิ ‘‘คาเวน คเวนา’’ติอาทีนิ อิตฺถิลิงฺคฎฺฐาเน น วุตฺตานิฯ ตถา หิ ‘‘ยาย ตาย’’อิจฺจาทีหิ สทฺธิํ ‘‘คาเวน คเวนา’’ติอาทีนิ น โยเชตพฺพานิ เอกนฺตปุลฺลิงฺครูปตฺตาฯ

เกจิ ปเนตฺถ วเทยฺยุํ – ยา ตุเมฺหหิ **โอ**การนฺตตาปกติกสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโว’’ติอาทินา นเยน ปทมาลา ฐปิตา, สา ‘‘มาตุคาโม อิตฺถี มาตุคามา อิตฺถิโย’’ติ วุตฺตสทิสา จ โหตีติ? ตนฺนฯ **มาตุคามอิตฺถี**สทฺทา หิ นานาลิงฺคา ปุมิตฺถิลิงฺคภาเวน, นานาธาตุกา จ **คมุ อิสุ**ธาตุวเสน, อิมสฺมิํ ปน ฐาเน **โค คาวี**สทฺทา เอกลิงฺคา อิตฺถิลิงฺคภาเวน, **เอก**ธาตุกา จ **คมุ**ธาตุวเสนาติฯ ยเชฺชวํ **โคณ**สทฺทสฺส **โค**สทฺทสฺสาเทสวเสน **กจฺจายเนน** วุตฺตตฺตา ตทาเทสตฺตํ เอกธาตุกตฺตญฺจาคมฺม เตนาปิ สทฺธิํ มิเสฺสตฺวา ปทมาลา วตฺตพฺพาติ? น, **โคณ**สทฺทสฺส อจฺจนฺตปุลฺลิงฺคตฺตา **อ**การนฺตตาปกติกตฺตา จฯ ตถา หิ โส วิสุํ ปุลฺลิงฺคฎฺฐาเน อุทฺทิโฎฺฐฯ อยํ ปน ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโว’’ติอาทิกา ปทมาลา

โอการีการนฺตปทานิ มิเสฺสตฺวา กตาติ น สลฺลกฺเขตพฺพา, อถ โข วิกปฺเปน **โค**สทฺทโต ปเรสํ **สิ โย อํ**วจนานํ **อี**การิํการาเทสวเสน วุตฺตปทวนฺตตฺตา **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคปทมาลา อิเจฺจว สารโต ปเจฺจตพฺพาฯ

อิทานิ **โค**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาวสาธกานิ สุตฺตปทานิ โลกิกปฺปโยคานิ จ กถยาม – ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว วสฺสานํ ปจฺฉิเม มาเส สรทสมเย กิฏฺฐสมฺพาเธ โคปาลโก คาโว รกฺเขยฺย, ตา คาโว ตโต ตโต ทเณฺฑน อาโกเฏยฺยฯ

อนฺนทา พลทา เจตา, วณฺณทา สุขทา จ ตา;
เอตมตฺถํ วสํ ญตฺวา, นาสฺสุ คาโว หนิํสุ เตฯ

สพฺพา คาโว สมาหรติฯ คมิสฺสนฺติ ภเนฺต คาโว วจฺฉคิทฺธินิโย’’ติ อิมานิ สุตฺตปทานิฯ ‘‘โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต’’ติอาทีนิ ปน โลกิกปฺปโยคานิฯ อิติ **โค**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาโวปิ ปุลฺลิงฺคภาโว วิย สารโต ปเจฺจตโพฺพฯ

ตตฺร ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโว’’ติอาทีนิ กิญฺจาปิ อิตฺถิลิงฺคภาเวน วุตฺตานิ, ตถาปิ ยถาปโยคํ ‘‘ปชา เทวตา’’ติปทานิ วิย อิตฺถิปุริสวาจกาเนว ภวนฺติ, ตสฺมา อิตฺถิลิงฺควเสน ‘‘สา โค’’ติ วา ‘‘ตา คาโว’’ติ วา วุเตฺต อิตฺถิปุมฺภูตา สเพฺพปิ โคณา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ น หิ อีทิเส ฐาเน เอกนฺตโต ลิงฺคํ ปธานํ, อโตฺถเยว ปธาโนฯ ‘‘วเชคาโว ทุหนฺตี’’ติ วุเตฺต กิญฺจาปิ ‘‘คาโว’’ติ อยํ สโทฺท ปุเมปิ วตฺตติ, ตถาปิ ทุหนกฺริยาย ปุเม อสมฺภวโต อตฺถวเสน อิตฺถิโย ญายเนฺตฯ ‘‘คาวี ทุหนฺตี’’ติ วุเตฺต ปน ลิงฺควเสน อตฺถวเสน จ วจนโต โก สํสยมาปชฺชิสฺสติ วิญฺญูฯ ‘‘ตา คาโว จรนฺตี’’ติ วุเตฺต อิตฺถิลิงฺควเสน วจนโต กทาจิ กสฺสจิ สํสโย สิยา ‘‘นนุ อิตฺถิโย’’ติ, ปุลฺลิงฺควเสน ปน ‘‘เต คาโว จรนฺตี’’ติ วุเตฺต สํสโย นตฺถิ, อิตฺถิโย จ ปุมาโน จ ญายเนฺต ปุลฺลิงฺคพหุวจเนน กตฺถจิ อิตฺถิปุมสฺส คหิตตฺตาฯ ‘‘อเถตฺถ สีหา พฺยคฺฆา จา’’ติอาทีสุ วิย ‘‘คาวี จรตี’’ติ จ ‘‘คาวิํ ปสฺสตี’’ติ จ วุเตฺต อิตฺถี วิญฺญายเต **คาวี**สเทฺทน อิตฺถิยา คเหตพฺพตฺตา ฯ โลกิกปฺปโยเคสุ หิ สาสนิกปฺปโยเคสุ จ **คาวี**สเทฺทน อิตฺถี คยฺหติฯ เอกจฺจํ ปน สาสนิกปฺปโยคํ สนฺธาย ‘‘คาวี’’ติ, ‘‘คาวิ’’นฺติ จ ‘‘อิตฺถิปุริสสาธารณวจนมโวจุมฺหฯ ตถา หิ ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทโกฺข โคฆาตโก วา โคฆาตกเนฺตวาสี วา คาวิํ วธิตฺวา จตุมหาปเถ พิลโส วิภชิตฺวา นิสิโนฺน อสฺสา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ อฏฺฐกถาสุ จ ‘‘คาโว’’ติ อิตฺถิปุมสาธารณํ สทฺทรจนํ กตฺวา ปุน ตเทว อิตฺถิปุมํ สนฺธาย ‘‘ทฺวารํ ปตฺตํ ปตฺตํ คาวิ’’นฺติ รจิตา สทฺทรจนา ทิสฺสติฯ

เอตฺถ หิ โคชาติยํ ฐิตา อิตฺถีปิ ปุมาปิ ‘‘คาวี’’ติ สงฺขํ คจฺฉติฯ วิเสสโต ปน ‘‘คาวี’’ติ อิทํ อิตฺถิยา อธิวจนํฯ ตถา หิ ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิปฺปเทสาทีสุ ‘‘อจิรปกฺกนฺตสฺส ภควโต พาหิยํ ทารุจีริยํ คาวี ตรุณวจฺฉา อธิปติตฺวา ชีวิตา โวโรเปสี’’ติ, ‘‘คาวุํ วา เต เทมิ, คาวิํ วา เต เทมี’’ติ จ ‘‘ติณสีโห กโปตวณฺณคาวีสทิโส’’ติ จ ปโยคทสฺสนโต อิตฺถี กถียตีติ วตฺตพฺพํฯ **โค**สเทฺทน ปน ‘‘โคทุหนํฯ คทฺทุหนํฯ โคขีรํ โคธโน โครูปานิ จา’’ติ ทสฺสนโต อิตฺถีปิ ปุมาปิ กถียตีติ วตฺตพฺพํฯ

อิทานิ **โอ**การนฺตสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส ปทมาลายํ ปาฬินยาทินิสฺสิโต อตฺถยุตฺตินโย วุจฺจเต วิญฺญูนํ โกสลฺลชนนตฺถํ –

สา โค คจฺฉติ, สา คาวี คจฺฉติ, ตา คาโว, คาวี, คโว คจฺฉนฺติฯ ตํ คาวํ, คาวึ, ควํ ปสฺสติ, ตา คาโว, คาวี, คโว ปสฺสติฯ ตาหิ โคหิ, โคภิ กตํฯ ตาสํ ควํ, คุนฺนํ, โคนํ เทติฯ ตาหิ โคหิ, โคภิ อเปติฯ ตาสํ ควํ , คุนฺนํ, โคนํ สิงฺคานิฯ ตาสุ โคสุ ปติฏฺฐิตํฯ โภติ โค ตฺวํ ติฏฺฐ, โภติโย คาโว คาวี, ควา ตุเมฺห ติฏฺฐถฯ

อปโรปิ วุจฺจเต –

สา โค นทึ ตรนฺตี คจฺฉติ, สา คาวี นทึ ตรนฺตี คจฺฉติ, ตา คาโว, คาวี, คโว นทึ ตรนฺตีโย คจฺฉนฺติฯ ตํ คาวํ, คาวึ, ควํ นทึ ตรนฺตึ ปสฺสติ, ตา คาโว, คาวี, คโว นทึ ตรนฺติโย ปสฺสติฯ ตาหิ โคหิ, โคภิ นทึ ตรนฺตีหิ กตํฯ ตาสํ ควํ, คุนฺนํ, โคนํ นทึ ตรนฺตีนํ เทติฯ ตาหิ โคหิ, โคภิ นทึ ตรนฺตีหิ อเปติฯ ตาสํ ควํ, คุนฺนํ, โคนํ นทึ ตรนฺตีนํ สนฺตกํฯ ตาสุ โคสุ นทึ ตรนฺตีสุ ปติฏฺฐิตนฺติฯ

ตตฺร ยา สา ‘‘โค, คาวี, คาโว, คาวี, คโว’’ติอาทินา **โอ**การนฺตสฺสิตฺถิลิงฺคสฺส **โค** สทฺทสฺส ปทมาลา ฐปิตา, สา ‘‘โค, คาโว คโว’’ติอาทินา วุตฺตสฺส **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคสฺส **โค** สทฺทสฺส ปทมาลาโต สวิเสสา ปจฺจโยตฺตปโยคาลปนฏฺฐาเน จตุนฺนํ **กญฺญา**สทฺทานํ วิย **คาวี** สทฺทานํ วุตฺตตฺตาฯ ยสฺมา ปนายํ วิเสโส, ตสฺมา อิมสฺส **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส อเญฺญสมิตฺถิลิงฺคานํ วิย อวิสทาการโวหารตา สลฺลเกฺขตพฺพา, น ปุลฺลิงฺคานํ วิย วิสทาการ โวหารตา, นาปิ นปุํสกลิงฺคานํ วิย อุภยมุตฺตาการโวหารตา สลฺลเกฺขตพฺพาฯ เอตฺถ นิจฺฉยกรณี คาถา วุจฺจติ –

> ทฺวินฺนํ **ธาตุ**สทฺทานํ, ยถา ทิสฺสติ นานตา;
> **โค**สทฺทานํ ตถา ทฺวินฺนํ, อิจฺฉิตพฺพาว นานตาฯ

ตถา หิ ปุมิตฺถิลิงฺควเสน ทฺวินฺนํ **ธาตุ**สทฺทานํ วิเสโส ทิสฺสติฯ ตํ ยถา?

ธาตุ , ธาตู, ธาตโวฯ ธาตุํ, ธาตู, ธาตโวฯ ธาตุนา, ธาตูหิ, ธาตูภิฯ ธาตุสฺส, ธาตูนํฯ ธาตุสฺมา, ธาตุมฺหา, ธาตูหิ, ธาตูภิฯ ธาตุสฺส, ธาตูนํฯ ธาตุสฺมึ, ธาตุมฺหิ, ธาตูสุฯ อยํ ปุลฺลิงฺควิเสโสฯ

ธาตุ, ธาตู, ธาตุโยฯ ธาตุํ, ธาตู, ธาตุโยฯ ธาตุยา, ธาตูหิ, ธาตูภิฯ ธาตุยา, ธาตูนํฯ ธาตุยา, ธาตูหิ, ธาตูภิฯ ธาตุยา, ธาตูนํฯ ธาตุยา, ธาตุยํ, ธาตูสุฯ อยํ อิตฺถิลิงฺคสฺส วิเสโสฯ

ยถา จ ทฺวินฺนํ **ธาตุ**สทฺทานํ วิเสโส ปญฺญายติ, ตถา ทฺวินฺนมฺปิ **โค**สทฺทานํ วิเสโส ปญฺญายเตวฯ ยถา จ ปุนฺนปุํสกลิงฺคานํ ทฺวินฺนํ **อายุ**สทฺทานํ ‘‘อายุ, อายู, อายโว’’ติอาทินา, ‘‘อายุ, อายู, อายูนี’’ติอาทินา จ วิเสโส ปญฺญายติ, ยถา ทฺวินฺนมฺปิ **โค**สทฺทานํ วิเสโส ปญฺญายเตวฯ ตถา หิ วิสทาการโวหาโร ปุลฺลิงฺคํ, อวิสทาการโวหาโร อิตฺถิลิงฺคํ, อุภยมุตฺตาการโวหาโร นปุํสกลิงฺคํฯ

อิทานิ อิมเมวตฺถํ ปากฏตรํ กตฺวา สเงฺขปโต กถยาม – **ปุริโส**ติ วิสทาการโวหาโร, **กญฺญา**ติ อวิสทาการโวหาโร, **รูป**นฺติ อุภยมุตฺตาการโวหาโรฯ ปุริโส ติฏฺฐติ, กญฺญา ติฏฺฐติ, กญฺญา ติฏฺฐนฺติ, กญฺญา ปสฺสติ, โภติโย กญฺญา ติฏฺฐถ, เอเตฺถกปทมสมํ, จตฺตาริ สมานิฯ ปุริสา ติฏฺฐนฺติ, ปุริสา นิสฺสฏฺฐํ, ภวโนฺต ปุริสา คจฺฉถฯ กญฺญาโย ติฏฺฐนฺติ, กญฺญาโย ปสฺสติ, โภติโย กญฺญาโย คจฺฉถ, ตีณิ ตีณิ สมานิฯ ปุริสํ ปสฺสติ, กญฺญํ ปสฺสติ, เทฺว อสมานิฯ ปุริเส ปสฺ

สติ, ปุริเส ปติฏฺฐิตํ, เทฺว สมานิฯ เตน ปุริเสน กตํ, ตาย กญฺญาย กตํ, ตาย กญฺญาย เทติ, ตาย กญฺญาย อเปติ, ตาย กญฺญาย สนฺตกํ, ตาย กญฺญาย ปติฏฺฐิตํ, เอกมสมํ, ปญฺจ สมานิฯ เอวํ ปุลฺลิงฺคสฺส วิสทาการโวหารตา ทิสฺสติ, อิตฺถิลิงฺคสฺส อวิสทาการโวหารตา ทิสฺสติฯ นปุํสกลิงฺคสฺส ปน ''รูปํ, รูปานิ, รูปาฯ รูปํ, รูปานิ, รูเปฯ โภ รูป, ภวโนฺต รูปานิ, รูปา''ติ เอวํ ตีสุ ปจฺจโตฺตปโยคาลปนฏฺฐาเนสุ ส**นิ**การาย วิเสสาย รูปมาลาย วเสน อุภยมุตฺตาการโวหารตา ทิสฺสติ, ปุมิตฺถิลิงฺคานํ ตีสุ ฐาเนสุ ส**นิ**การานิ รูปานิ สพฺพทา น สนฺติ, อิติ วิสทาการโวหาโร ปุลฺลิงฺคํ, อวิสทาการโวหาโร อิตฺถิลิงฺคํ, อุภยมุตฺตาการโวหาโร นปุํสกลิงฺคนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อยํ นโย ''สทฺธา สติ หิรี, ยา อิตฺถี สทฺธา ปสนฺนา, เต มนุสฺสา สทฺธา ปสนฺนา, ปหูตํ สทฺธํ ปฏิยตฺตํ, สทฺธํ กุล''นฺติอาทีสุ สมานสฺุติกสเทฺทสุปิ ปทมาลาวเสน ลพฺภเตวฯ ยา จ ปน อิตฺถิลิงฺคสฺส อวิสทาการโวหารตา วุตฺตา, สา เอกเจฺจสุปิ สงฺขฺยาสเทฺทสุ ลพฺภติฯ ตถา หิ วีสติอาทโย นวุติปริยนฺตา สทฺทา เอกวจนนฺตา อิตฺถิลิงฺคาติ วุตฺตา, เอตฺถ ''วีสติยา''ติ ปญฺจกฺขตฺตุํ วตฺตพฺพํ, ตถา ''ตึสายา''ติอาทีนํ ''นวุติยา''ติ ปทปริยนฺตานํ, เอวํ **วีสติ**อาทีนํ **กญฺญา**สทฺทเสฺสว อวิสทาการโวหารตา ลพฺภตีติ อวคนฺตพฺพํฯ ยทิ เอวํ **ติจตุ**สเทฺทสุ กถนฺติ? **ติจตุ**สทฺทา ปน ยสฺมา ''ตโย ติโสฺส ตีณิ, จตฺตาโร จตฺุโร จตโสฺส จตฺตารี''ติ อตฺตโน อตฺตโน รูปานิ อภิเธยฺยลิงฺคานุคภตฺตา ยถาสกลิงฺควเสน ''ปุริสา กญฺญาโย จิตฺตานี''ติอาทีหิ วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหารสงฺขาเตหิ สเทฺทหิ โยคํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ปเจฺจกลิงฺควเสน วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหาราติ วตฺตุมรหนฺติฯ

สพฺพนาเมสุปิ อยํ ติวิโธ อาการโร ลพฺภติ รูปวิเสสโยคโตฯ กถํ? ปุนฺนปุํสกวิสเย ''ตสฺส กสฺส'' อิจฺจาทีนิ สพฺพานิ สพฺพนามิกรูปานิ จตุตฺถีฉฏฺฐียนฺตานิ ภวนฺติ, อิตฺถิลิงฺควิสเย ''ตสฺสา กสฺสา'' อิจฺจาทีนิ สพฺพนามิกรูปานิ ตติยาจตุตฺถีปญฺจมีฉฏฺฐีสตฺตมียนฺตานิ ภวนฺติ, ตสฺมา สพฺพนามเตฺตปิ อิตฺถิลิงฺคสฺส อวิสทาการโวหารตา เอกนฺตโต สมฺปฏิจฺฉิตพฺพาฯ เอตฺถ ปน สุลภานิ จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานิ อนาหริตฺวา สุทุลฺลภภาเวน ตติยาปญฺจมีสตฺตมีรูปานิ สาสนโต อาหริตฺวา ทเสฺสสฺสาม ภควโต ปาวจเน นิกฺกงฺขภาเวน โสตูนํ ปรมสณฺหสุขุมญาณาธิคมตฺถํฯ ตํ ยถา? ''อายสฺมา อุทายี เยน สา กุมาริกา เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธึ เอโก เอกาย รโห ปฏิจฺฉเนฺน อาสเน อลํกมฺมนีเย นิสชฺชํ กเปฺปสี''ติฯ เอตฺถ ''ตสฺสา''ติ ตติยาย รูปํ, ''ตสฺสา''ติ ตติยาย รูเป ทิเฏฺฐเยว ''สพฺพสฺสา กตริสฺสา''ติอาทีนิ ตติยารูปานิ ปาฬิยํ อนาคตานิปิทิฏฺฐานิเยว นาม เตสํ อญฺญมญฺญสมานคติกตฺตา, ทิเฏฺฐน จ อทิฏฺฐสฺสปิ ยุตฺตสฺส คเหตพฺพตฺตาฯ ''กสฺสาหํ เกน หายามี''ติ เอตฺถ ''กสฺสา''ติ ปญฺจมิยา รูปํ, ''กสฺสา''ติ ปญฺจมิยา รูเป ทิเฏฺฐเยว ''สพฺพสฺสา กตริสฺสา''ติอาทีนิ ปญฺจมิยา รูปานิ ปาฬิยํ อนาคตานิปิ ทิฏฺฐานิเยว นามฯ ''อญฺญตโร ภิกฺขุ เวสาลิยํ มหาวเน มกฺกฏึ อามิเสน อุปลาเปตฺวา ตสฺสา เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวติฯ อญฺญตโร ภิกฺขุ อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิโตฺต โหตี''ติ จ เอตฺถ ''ตสฺสา อญฺญตริสฺสา''ติ จ สตฺตมิยา รูปํ, ตสฺมึ ทิเฏฺฐเยว ''สพฺพสฺสา กตริสฺสา''ติอาทีนิ สตฺตมิยา รูปานิ ปาฬิยํ อนาคตานิปิ ทิฏฺฐานิเยว นามาติฯ

นนุ จ โภ ''ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิ''นฺติ เอตฺถ ''ตสฺสา''ติ อิทํ วิภตฺติวิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ''ตายา''ติ หิสฺส อโตฺถ, ตถา ''กสฺสาหํ เกน หายามี''ติ อิทมฺปิ วิภตฺติวิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ ''กายา''ติ หิสฺส อโตฺถฯ ''อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิโตฺต''ติ เอตฺถาปิ ''อญฺญตริสฺสา''ติ อิทํ วิภตฺติวิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ ''อญฺญตริสฺส''นฺติ หิสฺส อโตฺถติ? ตนฺน, อีทิเสสุ จุณฺณิยปทวิสเยสุ วิภตฺติวิปลฺลาสสฺส อนิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ นนุ จ โภ จุณฺณิยปทวิสเยปิ ''สเงฺฆ โคตมิ เทหี''ติอาทีสุ ''สงฺฆสฺสา''ติ วิภตฺติวิปลฺลาสตฺถํ วทนฺติ ครูติ? สจฺจํ, ตถาปิ ตาทิเสสุ

ฐาเนสุ เทว อธิปฺปายา ภวนฺติ อาธารปฏิคฺคาหกภาเวน ภุมฺมสมฺปทานานมิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘สงฺฆสฺส เทถา’’ติ วตฺตุกามสฺส สโต ‘‘สเงฺฆ เทถา’’ติ วจนํ น วิรุชฺฌติ, ยุชฺชติเยวฯ ตถา ‘‘สเงฺฆ เทถา’’ติ วตฺตุกามสฺสปิ สโต ‘‘สงฺฆสฺส เทถา’’ติ วจนมฺปิ น วิรุชฺฌติ, ยุชฺชติเยว, ยถา ปน **อลาพุ ลาพุ**สเทฺทสุ วิสุํ วิสุํ วิชฺชมาเนสุปิ ‘‘ลาพูนิ สีทนฺติ สิลา ปฺลวนฺตี’’ติ เอตฺถ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ **อ**การโลโป โหตีติ อกฺขรโลโป พุทฺธิยา กริยติฯ ตถา ‘‘สเงฺฆ โคตมิ เทหี’’ติอาทีสุปิ พุทฺธิยา วิภตฺติวิปลฺลาสสฺส ปริกปฺปนํ กตฺวา ‘‘สงฺฆสฺสา’’ติ วิปลฺลาสตฺถมิจฺฉนฺติ อาจริยาฯ ตสฺมา ‘‘สเงฺฆ โคตมิ เทหิฯ เวสฺสนฺตเร วรํ ทตฺวา’’ติอาทีสุ วิภตฺติวิปลฺลาโส ยุโตฺต ‘‘ตสฺสา กุมาริกายา’’ติอาทีสุ ปน น ยุโตฺต, วิภตฺติวิปลฺลาโส จ นาม เยภุเยฺยน ‘‘เนว ทานํ วิรมิสฺส’’นฺติอาทีสุ คาถาสุ อิจฺฉิตโพฺพฯ

ตถาปิ วเทยฺย ยา สา ตุเมฺหหิ ‘‘ตสฺสา เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวตี’’ติ ปาฬิ อาภตา, น สา สตฺตมีปโยคาฯ ‘‘ตสฺสา’’ติ หิ อิทํ ฉฏฺฐิยนฺตปทํ ‘‘ตสฺสามกฺกฏิยาองฺคชาเต เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวตี’’ติ อตฺถสมฺภวโตติ? ตนฺน, **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ตสฺสาติ ภุมฺมวจน’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ กิญฺจ ภิโยฺย – อฏฺฐกถายํเยว ‘‘ตสฺสา จ สิกฺขาย สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต สิกฺขติ, ตสฺมิญฺจ สิกฺขาปเท อวีติกฺกมโนฺต สิกฺขตี’’ติ อิมสฺมิํ ปเทเส ‘‘ตสฺสา’’ติ ภุมฺมวจนํ นิเทฺทโส กโตติฯ นนุ จ โภ ตตฺถาปิ ‘‘ตสฺสา’’ติ อิทํ วิภตฺติวิปลฺลาสวเสน ภุมฺมเตฺถ สามิวจนนฺติ? ‘‘อติวิย ตฺวํ วิภตฺติวิปลฺลาสนเย กุสโลสิ, วิภตฺติวิปลฺลาสิโก นามา’’ติ ภวํ วตฺตโพฺพฯ โย ตฺวํ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ วุตฺตปาฬิมฺปิ อุลฺลงฺฆสิ, อฏฺฐกถาวจนมฺปิ อุลฺลงฺฆสิ, อปรมฺปิ เต **นิเทฺทสปาฬิํ** อาหริสฺสามฯ สเจ ตฺวํ ปณฺฑิตชาติโก, สญฺญตฺติํ คมิสฺสสิฯ สเจ อปณฺฑิตชาติโก, อตฺตโน คาหํ อมุญฺจโนฺตเยว สญฺญตฺติํ น คมิสฺสติ, สาสเน จิตฺติํ กตฺวา สุโณหีติฯ ‘‘ตสฺมา หิ สิเกฺขถ อิเธว ชนฺตู’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถํ นิทฺทิสเนฺตน ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน สตฺถุกเปฺปน อคฺคสาวเกน ธมฺมเสนาปตินา **อายสฺมตา สาริปุเตฺตน** ‘‘อิธาติ อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจิยา อิมสฺมิํ อาทาเย อิมสฺมิํ ธเมฺม’’ติ เอวํ ‘‘อิมิสฺสา’’ติ ปทํ ภุมฺมวจนวเสน วุตฺตํฯ ตญฺหิ ‘‘อิธา’’ติ ปทสฺส อตฺถวาจกตฺตา สตฺตมิยา รูปนฺติ วิญฺญายติฯ อิติ ‘‘อิมิสฺสา’’ติ สตฺตมิยา รูเป ทิเฏฺฐเยว ‘‘สพฺพสฺสา กตริสฺสา’’ติอาทีนิ สตฺตมิยา รูปานิ ปาฬิยํ อนาคตานิปิ ทิฏฺฐานิเยว นามฯ

อปรมฺปิ เต สพฺพโลกานุกมฺปเกน สพฺพญฺญุนา อาหจฺจภาสิตํ ปาฬิํ อาหริสฺสาม, จิตฺติํ กตฺวา สุโณหิ, ‘‘อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา อปุพฺพํ อจริมํ เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ เอตฺถ ‘‘เอกิสฺสา’’ติ อิทํ สตฺตมิยา รูปํฯ เอวํ ‘‘เอกิสฺสา’’ติ สตฺตมิยา รูเป ทิเฏฺฐเยว ‘‘สพฺพสฺสา กตริสฺสา’’ติอาทีนิ สตฺตมิยา รูปานิ ปาฬิยํ อนาคตานิปิ ทิฏฺฐานิเยว นามฯ น หิ สพฺพถาปิ โวหารา สรูปโต ปาฬิอาทีสุ ทิสฺสนฺติ, เอกเจฺจ ทิสฺสนฺติ, เอกเจฺจ น ทิสฺสนฺติเยวฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘ตสฺสา’’อิจฺจาทโย สทฺทา, ‘‘ตาย’’อิจฺจาทโย วิย;
เญยฺยา ปญฺจสุ ฐาเนสุ, ตติยาทีสุ ธีมตาฯ

ติณฺณนฺนํ ปน **นา**ทีนํ, โหติ **ส**พฺยปเทสโต;
‘‘ตสฺสา กสฺสา’’ติอาทีนิ, ภวนฺติ ตติยาทิสุฯ

อตฺร ปนายํ ปาฬินยวิภาวนา อฏฺฐกถานยวิภาวนา จ – ตสฺสา กญฺญาย สทฺธิํ คจฺฉติ, ตสฺสา กญฺญาย กตํ, ตสฺสา กญฺญาย เทติ, ตสฺสา กญฺญาย อเปติ, ตสฺสา กญฺญาย อยํ กญฺญา หีนา, ตสฺสา กญฺญาย อยํ กญฺญา อธิกา, ตสฺสา กญฺญาย สนฺตกํ, ตสฺสา กญฺญาย ปติฏฺฐิตนฺ

ติฯ ทุลฺลภายํ นีติ สาธุกํ จิตฺติํ กตฺวา ปริยาปุณิตพฺพา สาสนสฺส จิรฏฺฐิตตฺถํฯ เอวํ สพฺพถาปิ ปาฬิอฏฺฐกถานยานุสาเรน อิตฺถิลิงฺคสฺส อวิสทาการโวหารตา ญาตพฺพาฯ

เอวํ ปน ญตฺวา วิญฺญุชาตินา ‘‘ทฺวินฺนํ **โค**สทฺทานํ รูปมาลาวิเสเสน ลิงฺคนานตฺตํ โหตี’’ติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ **โค**สโทฺท หิ ‘‘ปุริโส มาตุคาโม โอโรโธ อาโป สตฺถา’’ติอาทโย วิย น นิโยคา วิสทาการโวหาโร, นาปิ ‘‘กญฺญา รตฺติ อิตฺถี’’ติอาทโย วิย นิโยคา อวิสทาการโวหาโรฯ ตถา หิ อยํ ปุลฺลิงฺคภาเว **ธาตุ**สโทฺท วิย วิสทาการโวหาโร, อิตฺถิลิงฺคภาเว อวิสทาการโวหาโร ฯ อิติ อิมสฺส อตฺถสฺส โสตูนํ ญาปเนน ปรมสณฺหสุขุมญาณปฺปฏิลาภตฺถํ ‘‘โค, คาวี คาโวฯ คาวิํ, คโว’’ติอาทินา โอการนฺตสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส อาเวณิกา นามิกปทมาลา วุตฺตาฯ เอตฺถ ปน ‘‘คาวิ’’นฺติ เอกกฺขตฺตุมาคตํ, ‘‘โค โคหี’’ติอาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘คาโว คาวี คาว’’นฺติ ติกฺขตฺตุํ, ‘‘คาวิยา’’ติ ปญฺจกฺขตฺตุํ, เอวเมตฺถ ปญฺจกฺขตฺตุํ อาคตปทานํ วเสน อวิสทากาโร ทิสฺสตีติ อิทํ อิตฺถิลิงฺคนฺติ คเหตพฺพํฯ อิมญฺหิ นยํ มุญฺจิตฺวา นตฺถิ อโญฺญ นโย เยน **โค**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค สิยาฯ ตสฺมา อิทเมว อมฺหากํ มตํ สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ ปุมิตฺถิลิงฺคสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ **โค**สทฺทานํ รูปมาลาย นิพฺพิเสสตํ วทนฺตานํ ปน อาจริยานํ มตํ ปุลฺลิเงฺค วตฺตมาเนน **โค**สเทฺทนิ’ตฺถิลิเงฺค วตฺตมานสฺส **โค**สทฺทสฺส รูปมาลาย สทิสเตฺต สติ **มาตุคาม**สทฺทสฺส นามิกปทมาลาโย สมํ โยเชตฺวา ปุมิตฺถิลิงฺคภาวปริกปฺปนํ วิย โหตีติ น สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ

เอตฺถ ปน กิญฺจิ ลิงฺคสํสนฺทนํ กถยาม – เหฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐสฺส **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคสฺส **โค**สทฺทสฺส นามิกปทมาลายํ ‘‘คาวุํ คาวํ คาเวนา’’ติอาทีนิ เอกกฺขตฺตุมาคตานิ, ‘‘โค โคหี’’ติ อาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘คาโว คโว คว’’นฺติ อิมานิ ปน ‘‘สตฺถา ราชา’’ติอาทีนิ วิย ติกฺขตฺตุํ, จตุกฺขตฺตุํ วา ปเนตฺถ ปญฺจกฺขตฺตุํ วา อาคตปทานิ น สนฺติฯ ตทภาวโต วิสทากาโร ทิสฺสติฯ **ปุริส**สทฺทสฺส นามิกปทมาลายมฺปิ ‘‘ปุริโส ปุริส’’นฺติอาทีนิ เอกกฺขตฺตุมาคตานิ, ‘‘ปุริเส’’ติอาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘ปุริสา’’ติ ติกฺขตฺตุํฯ เอวํ วิสทากาโร ทิสฺสติฯ **อา**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส ปน ‘‘กญฺญ’’นฺติอาทีนิ เอกกฺขตฺตุมาคตานิ, ‘‘กญฺญาหี’’ติอาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘กญฺญาโย’’ติอาทีนิ ติกฺขตฺตุํ, ‘‘กญฺญา’’ติ อิทํ จตุกฺขตฺตุํ, ‘‘กญฺญายา’’ติ อิทํ ปน ปญฺจกฺขตฺตุํฯ เอวํ อวิสทากาโร ทิสฺสติฯ **อา**การนฺตปุลฺลิงฺคสฺสตฺ ‘‘สตฺถรี’’ติอาทีนิ เอกกฺขตฺตุมาคตานิ, ‘‘สตฺถู’’ติอาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘สตฺถา’’ติอาทีนิ ติกฺขตฺตุํ, เอวํ วิสทากาโร ทิสฺสติฯ อิมินา นเยน สพฺพาสุปิ ปุมิตฺถิลิงฺคปทมาลาสุ วิสทากาโร จ อวิสทากาโร จ เวทิตโพฺพฯ นปุํสกลิงฺคสฺส ปน นามิกปทมาลายํ ‘‘จิเตฺตนา’’ติอาทีนิ เอกกฺขตฺตุมาคตานิ, ‘‘จิตฺต’’นฺติอาทีนิ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ‘‘จิตฺตานี’’ติ อิทํ ติกฺขตฺตุํ อาคตํฯ **อฏฺฐิ อายุ**สทฺทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ อุภยมุตฺตากาโร ทิสฺสติฯ กิญฺจาเปตฺถ จตุกฺขตฺตุํ ปญฺจกฺขตฺตุํ วา อาคตปทานํ อภาวโต วิสทากาโร อุปลพฺภมาโน วิย ทิสฺสติ, ตถาปิ ยสฺมา ‘‘จิตฺตํ อฏฺฐิ อายู’’ติอาทีนิ นปุํสกานิ ‘‘คจฺฉํ อคฺคิ ภิกฺขู’’ติอาทีนํ ปุลฺลิงฺคานํ นเยน อปฺปวตฺตนโต วิสทาการญฺจ, ‘‘รตฺติ ยาคู’’ติอาทีนํ อิตฺถิลิงฺคานํ นเยน อปฺปวตฺตนโต อวิสทาการญฺจ อุภยมนุปคมฺม วิเสสโต ‘‘จิตฺตํ, จิตฺตานิ, จิตฺตาฯ จิตฺตํ, จิตฺตานิ, จิเตฺต’’ติอาทินา ส**นิ**การาย รูปมาลาย รูปวนฺตานิ ภวนฺติ, ตสฺมา เตสมากาโร อุภยมุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ติวิโธปายํ อากาโร สกฺกฏภาสาสุ น ลพฺภติฯ เตเนส สเพฺพสุปิ พฺยากรณสเตฺถสุ น วุโตฺตฯ สพฺพสตฺตานํ ปน มูลภาสาภูตาย ชิเนริตาย มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา ลพฺภติฯ ตถา หิ อยํ นิรุตฺติมญฺชูสายํ วุโตฺต –

กิํ ปเนตํ ลิงฺคํ นาม? เกจิ ตาว วทนฺติ –

‘‘ถนเกสวตี อิตฺถี, มสฺสุวา ปุริโส สิยาฯ อุภินฺนมนฺตรํ เอตํ, อิตโร’ภยมุตฺตโก’ติ

วุตฺตตฺตา วิสิฏฺฐา ถนเกสาทโย ลิงฺค’’นฺติ, เอตํ น สพฺพตฺถ, คงฺคาสาลารุกฺขาทีนํ ถนาทินา สมฺพนฺธาภาวโตฯ

อปเร วทนฺติ – ‘‘น ลิงฺคํ นาม ปรมตฺถโต กิญฺจิ อตฺถิ, โลกสเงฺกตรูโฬฺห ปน โวหาโร ลิงฺคํ นามา’’ติฯ อิทเมตฺถ สนฺนิฏฺฐานํฯ สพฺพลิงฺคิโกปิ สโทฺท โหติ **ตฏํ ตฏี ตโฏ**ติฯ ยทิ จ ปรมตฺถโต ลิงฺคํ นาม สิยา, กถํ อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ เตสํ เอกตฺถ สมาเวโส ภวติ, ตสฺมา ยสฺส กสฺสจิ อตฺถสฺส อวิสทาการโวหาโร อิตฺถิลิงฺคํ, วิสทาการโวหาโร ปุลฺลิงฺคํ, อุภยมุตฺตาการโวหาโร นปุํสกลิงฺคนฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ

เอตฺถ ปน นามิกปทมาลาสงฺขาตปพนฺธวเสเนว อวิสทาการโวหาราทิตา คเหตพฺพา, น เอเกกปทวเสนฯ ตถา หิ ‘‘กญฺญา ปุริโส จิตฺต’’นฺติ จ, ‘‘กญฺญาโย ปุริสา จิตฺตานี’’ติ จ เอวมาทิกสฺส เอเกกปทสฺส อวิสทาการโวหาราทิตา น ทิสฺสติฯ ยสฺมา ปน ปพนฺธวเสน วิสทาการโวหาราทิภาเว สิเทฺธเยว สมุทายาวยวตฺตา เอเกกปทสฺสปิ อวิสทาการโวหาราทิตา สิชฺฌเตวฯ

เกจิ ปน นามิกปทมาลาสงฺขาตํ ปพนฺธํ อปรามสิตฺวา เอเกกปทวเสเนว อวิสทาการโวหาราทิกํ อิจฺฉนฺติ, เต วตฺตพฺพา ‘‘ยทิ เอเกกปทเสฺสว อวิสทาการโวหาราทิตา สิยา, เอวํ สเนฺต ‘กญฺญา ปุริสา สตฺถา คุณวา ราชา’ติอาทีนํ ปทานํ อาการสุติวเสน, ‘ปุริโส สตฺถาโร กญฺญาโย’ติอาทีนํ ปน **โอ**การสุติวเสน, ‘จิตฺตํ ปุริสํ กญฺญ’นฺติอาทีนํ อนุสารสุติวเสน อญฺญมญฺญํ สมานสุติสมฺภวา กถํ อวิสทาการโวหาราทิตา สิยา’’ติ? กิญฺจาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘สิยา เอว, นานตฺตํ ปน เตสํ ทุปฺปฏิเวธ’’นฺติฯ เต วตฺตพฺพา ‘‘มา ตุเมฺห เอวมวจุตฺถ, ทุชฺชานตรมฺปิ นิพฺพานํ กถนสมตฺถํ ปุคฺคลํ นิสฺสาย ชานนฺติ, ตสฺมา สุฏฺฐุ อุปปริกฺขิตฺวา วเทถา’’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ตโต อุตฺตริ เต ปญฺหํ ปุจฺฉิตพฺพา **‘‘โพธิ**สโทฺท **อายุ**สโทฺท จ กตรลิโงฺค’’ติฯ เต ชานนฺตา เอวํ วกฺขนฺติ **‘‘โพธิ**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค เจว ปุลฺลิโงฺค จ, **อายุ**สโทฺท จ ปน นปุํสกลิโงฺค จ ปุลฺลิโงฺค จาติ ทฺวิลิงฺคา เอเต สทฺทา’’ติฯ เต วตฺตพฺพา ‘‘ยทิ **โพธิ**สโทฺท จ **อายุ**สโทฺท จ ทฺวิลิงฺคา เอเต สทฺทา, เอวํ สเนฺต ทฺวินฺนํ **โพธิ**สทฺทานํ เอกปทภาเวน ววตฺถิตานํ อจฺจนฺตสมานสุติกานํ กถํ อวิสทาการโวหารตา จ วิสทาการโวหารตา จ สิยา, กถญฺจ ปน ทฺวินฺนํ **อายุ**สทฺทานํ เอกปทภาเวน ววตฺถิตานํ อจฺจนฺตสมานสุติกานํ อุภยมุตฺตาการโวหารตา จ วิสทาการโวหารตา จ สิยา’’ติ? เอวํ วุตฺตา เต อทฺธา กิญฺจิ อุตฺตริ อปสฺสนฺตา นิรุตฺตรา ภวิสฺสนฺติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน สทฺทสตฺถโต นยํ คเหตฺวา วทนฺติ –

‘‘เอเส’สา เอต’มิติ จ,
ปสิทฺธิ อเตฺถสุ เยสุ โลกสฺส;
‘ถีปุมนปุํสกานี’ติ,
วุจฺจเนฺต ตานิ นามานี’’ติฯ

เตสํ กิร อยมธิปฺปาโย – ‘‘เอโส ปุริโส, เอโส มาตุคาโม, เอโส ราชา, เอสา อิตฺถี, เอสา ลตา, เอตํ นปุํสกํ, เอตํ จิตฺต’’นฺติ เอวํ ปุริสาทีสุ เยสุ อเตฺถสุ โลกสฺส ‘‘เอโส เอสา เอต’’นฺติ จ ปสิทฺธิ โหติ, เตสุ อเตฺถสุ ตานิ นามานิ ‘‘ปุมิตฺถินปุํสกลิงฺคานี’’ติ วุจฺจนฺติ, ตํทฺวาเรน อญฺญานิปีติฯ เอวํ วทเนฺตหิ เตหิ ‘‘อิมินา นาม อากาเรน ‘เอโส เอสา เอต’นฺติ นามานิ

อญฺญานิ จ ปุลฺลิงฺคาทินามํ ลภนฺตี’’ติ อยํ วิเสโส น ทสฺสิโต, สทฺธมฺมนยญฺญูหิ ปน เนรุตฺติเกหิ ทสฺสิโต ‘‘ยสฺส กสฺสจิ อตฺถสฺส อวิสทาการโวหาโร อิตฺถิลิงฺค’’นฺติอาทินาฯ

เกจิ ปน ‘‘อวิสทาการานํ อตฺถานํ วาจโก โวหาโร อิตฺถิลิงฺค’’นฺติอาทีนิ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ ยทิ หิ อวิสทาการานํ อตฺถานํ วาจโก โวหาโร อิตฺถิลิงฺคํ, เอวํ สเนฺต มาตุคามกลตฺตกนฺตกณฺฎกคุมฺพาทโยปิ โวหารา อิตฺถิลิงฺคานิ สิยุํ อวิสทาการตฺตา ตทตฺถานํฯ ยทิ ปน วิสทาการานํ อตฺถานํ วาจโก โวหาโร ปุลฺลิงฺคํ, เอวํ สเนฺต ‘‘เทวตา สทฺธา ญาณ’’มิจฺจาทโยปิ โวหารา ปุลฺลิงฺคานิ สิยุํ วิสทาการตฺตา ตทตฺถานํฯ อถ วา ยทิ อวิสทาการานํ อตฺถานํ วาจโก โวหาโร อิตฺถิลิงฺคํ, วิสทาการานํ ปนตฺถานํ วาจโก โวหาโร ปุลฺลิงฺคํ, เอวํ สเนฺต เอกเสฺสวตฺถสฺส เอกกฺขเณ ทฺวีหิ ลิเงฺคหิ น วตฺตพฺพตา สิยา –

‘‘อตฺถกาโมสิ เม ยกฺข, หิตกามาสิ เทวเต;
กโรมิ เต ตํ วจนํ, ตฺวํสิ อาจริโย มมา’’ติฯ

ยทิ จ อุภยมุตฺตาการานํ อตฺถานํ วาจโก โวหาโร นปุํสกลิงฺคํ, เอวํ สเนฺต อุภยมุตฺตาการานํ อตฺถานํ ติณรุกฺขาทีสุ ‘‘อิทํ นามา’’ติ นิยมาภาวโต ลิงฺควจนํ วิรุทฺธํ สิยาฯ อปิจ ‘‘ปญฺญารตนํฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานํ สาวกยุค’’นฺติ จ อาทินา นปุํสกลิงฺควจเนน ตทตฺถานมฺปิ อุภยมุตฺตาการตา วุตฺตา สิยาฯ อปิจ เอกมฺปิ ตีรํ ‘‘ตฏํ ตฏี ตโฏ’’ติ ตีหิ ลิเงฺคหิ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ เอกมฺปิ จ ญาณํ ‘‘ปญฺญาณํ ปญฺญา ปชานนา อโมโห’’ติอาทินา ตีหิ ลิเงฺคหิ น วตฺตพฺพํ สิยา, ตสฺมา ตํ นยํ อคฺคเหตฺวา ยถาวุโตฺตเยว นโย คเหตโพฺพฯ

โลกสฺมิญฺหิ อิตฺถีนํ เหฏฺฐิมกาโย วิสโท โหติ, อุปริมกาโย อวิสโท, อุรมํสํ อวิสทํ, คมนาทีนิปิ อวิสทานิ ฯ อิตฺถิโย หิ คจฺฉมานา อวิสทํ คจฺฉนฺติ, ติฏฺฐมานา นิปชฺชมานา นิสีทมานา ขาทมานา ภุญฺชมานา อวิสทํ ภุญฺชนฺติฯ ปุริสมฺปิ หิ อวิสทํ ทิสฺวา ‘‘มาตุคาโม วิย คจฺฉติ ติฏฺฐติ นิปชฺชติ นิสีทติ ขาทติ ภุญฺชตี’’ติ วทนฺติฯ อิติ ยถา อิตฺถิโย เยภุเยฺยน อวิสทาการา, ตถา ยสฺส กสฺสจิ สวิญฺญาณกสฺส วา อวิญฺญาณกสฺส วา อตฺถสฺส เย โวหารา เยภุเยฺยน อวิสทาการา, เตเยว อิตฺถิลิงฺคานิ นาม ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ‘‘กญฺญา เทวตา ธีตลิกา ทุพฺพา สทฺธา รตฺติ อิตฺถี ยาคุ วธู’’ อิเจฺจวมาทีนิฯ ปุริสานํ ปน เหฏฺฐิมกาโย อวิสโท โหติ, อุปริมกาโย วิสโท, อุรมํสํ วิสทํ, คมนาทีนิปิ วิสทานิ โหนฺติฯ ปุริสา หิ คจฺฉมานา วิสทํ คจฺฉนฺติ, ติฏฺฐมานา นิปชฺชมานา นิสีทมานา ขาทมานา ภุญฺชมานา วิสทํ ภุญฺชนฺติฯ อิตฺถิมฺปิ หิ คมนาทีนิ วิสทานิ กุรุมานํ ทิสฺวา ‘‘ปุริโส วิย คจฺฉตี’’ติอาทีนิ วทนฺติฯ อิติ ยถา ปุริสา เยภุเยฺยน วิสทาการา, ตถา ยสฺส กสฺสจิ สวิญฺญาณกสฺส วา อวิญฺญาณกสฺส วา อตฺถสฺส เย โวหารา เยภุเยฺยน วิสทาการา, เตเยว ปุลฺลิงฺคานิ นาม ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ‘‘ปุริโส มาตุคาโม โอโรโธ อาโป รุโกฺข โมโห สตฺถา’’ อิเจฺจวมาทีนิฯ ยถา จ ปน นปุํสกา อุภยมุตฺตาการา, ตถา ยสฺส กสฺสจิ สวิญฺญาณกสฺส วา อวิญฺญาณกสฺส วา อตฺถสฺส เย โวหารา อุภยมุตฺตาการา, เตเยว นปุํสกลิงฺคานิ นาม ภวนฺติฯ ตํ ยถา? ‘‘จิตฺตํ รูปํ อิตฺถาคารํ กลตฺตํ นาฏกํ รตนํ ญาณํ อฏฺฐิ อายุ’’อิเจฺจวมาทีนิฯ อิเจฺจวํ นามิกานํ สเพฺพสมฺปิ โวหารานํ –

วิสทาวิสทาการา, อาการาภยมุตฺตโก;
ลิงฺคสฺส ลกฺขณํ เอตํ, เญยฺยํ **สฺยา**ทิปฺปพนฺธโตฯ

อิทํ ฐานํ ทุพฺพินิวิชฺฌํ มหาวนคหนํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา ทสฺสิตํ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพํฯ อิติ สเพฺพสํ นามิกปทานํ ปพนฺธนิสฺสิเตน อวิสทาการโวหาราทิภาเวน อิตฺถิลิงฺคาทิภาวสฺส

สมฺภวโต ทฺวินฺนมฺปิ **โค**สทฺทานํ ปพนฺธนิสฺสิเตน อวิสทาการโวหาราทิภาเวน ยถาสกํ อิตฺถิลิงฺคาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

สวินิจฺฉโยยํ **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

โอการนฺตตาปกติกํ **โอ**การนฺติตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

เอวํ สพฺพถาปิ **อา**การนฺต **อิ**วณฺณนฺต **อุ**วณฺณ**โนฺต**การนฺตวเสน ฉพฺพิธานิ อิตฺถิลิงฺคานิ นิรวเสสโต คหิตานิ ภวนฺติฯ เอเตสุ ปน เกสญฺจิ **อา**การนฺตานํ **อี**การนฺตานญฺจ กตฺถจิ ปจฺจเตฺตกวจนสฺส **เอ**การาเทสวเสน โย ปเภโท ทิสฺสติ, โส อิทานิ วุจฺจติฯ ตถา หิ –

‘‘น ตฺวํ ราธ วิชานาสิ, อฑฺฒรเตฺต อนาคเต;
อพฺยยตํ วิลปสิ, วิรเตฺต โกสิยายเน’’ติ

อิมสฺมิํ **ราธชาตเก** ‘‘วิรตฺตา’’ติ **อา**การนฺตวเสน วตฺตเพฺพ ปจฺจตฺตวจนสฺส **เอ**การาเทสวเสน ‘‘วิรเตฺต’’ติ วุตฺตํฯ ตถา ‘‘โกสิยายนี’’ติ **อี**การนฺตวเสน วตฺตเพฺพ ปจฺจตฺตวจนสฺส **เอ**การาเทสวเสน ‘‘โกสิยายเน’’ติ วุตฺตํฯ เตน **อฏฺฐกถาจริโย ‘‘วิรเตฺต โกสิยายเน**ติ มาตา โน โกสิยายนี พฺราหฺมณี วิรตฺตา อมฺหากํ ปิตริ นิเปฺปมา ชาตา’’ติ อตฺถํ สํวเณฺณสิฯ นนุ จ โภ **ปาฬิยํ** ‘‘วิรเตฺต’’ติ, ‘‘โกสิยายเน’’ติ จ ปจฺจตฺตวจนสฺส ทสฺสนโต **‘‘เอ**การนฺตมฺปิ อิตฺถิลิงฺคํ อตฺถี’’ติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพํ **อา**การีการโนฺตคธรูปวิเสสตฺตา เตสํ รูปานํฯ อาเทสวเสน หิ สิทฺธตฺตา วิสุํ **เอ**การนฺตํ อิตฺถิลิงฺคํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อิตฺถิลิงฺคานํ ยถาวุตฺตา ฉพฺพิธตาเยว คเหตพฺพาฯ

อิเจฺจวํ อิตฺถิลิงฺคานํ, ปกิณฺณนยสาลินี;
ปทมาลา วิภตฺตา เม, สาสนตฺถํ สยมฺภุโนฯ

สทฺทนีติสุริโยยํ,
อเนกสุวินิจฺฉยรสฺมิกลาโป;
สํสยนฺธการนุโท,
กสฺส มติปทุมํ น วิกาเสฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

อิตฺถิลิงฺคานํ นามิกปทมาลาวิภาโค

อฏฺฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๙. นปุํสกลิงฺคนามิกปทมาลา

อถ ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา นิคฺคหีตนฺตนปุํสกลิงฺคานํ ‘‘ภูตํ’’อิจฺจาทิกสฺส ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม –

จิตฺตํ, จิตฺตานิฯ จิตฺตํ, จิตฺตานิฯ จิตฺเตน, จิตฺเตหิ, จิตฺเตภิฯ จิตฺตสฺส, จิตฺตานํฯ จิตฺตา, จิตฺตสฺมา, จิตฺตมฺหา, จิตฺเตหิ, จิตฺเตภิฯ จิตฺตสฺส, จิตฺตานํฯ จิตฺเต, จิตฺตสฺมึ, จิตฺตมฺหิ, จิตฺเตสุฯ โภ จิตฺต, โภ จิตฺตา, ภวนฺโต จิตฺตานิฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

เอตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘จิตฺตา’’ติ ปจฺจตฺตพหุวจนํ ‘‘จิตฺเต’’ติ อุปโยคพหุวจนญฺจ อนาคตํ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ อเญฺญสมฺปิ ตาทิสานํ นิคฺคหีตนฺตนปุํสกรูปานํ ทสฺสนโต **วิภงฺคปาฬิ**ยญฺจ ‘‘ฉ จิตฺตา อพฺยากตา’’ติอาทิทสฺสนโต คเหตพฺพเมว , ตสฺมา ‘‘จิตฺตํ, จิตฺตานิ, จิตฺตาฯ จิตฺตํ, จิตฺตานิ, จิตฺเต’’ติ กโม เวทิตโพฺพฯ นิคฺคหีตนฺตานญฺหิ นปุํสกลิงฺคานํ กตฺถจิ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคานํ วิย ปจฺจโตฺตปโยคพหุวจนานิ ภวนฺติฯ ตานิ จ ปุลฺลิเงฺคน วา สลิเงฺคน วา อลิเงฺคน วา สทฺธึ สมานาธิกรณานิ หุตฺวา เกวลานิ วา ปาวจเน สญฺจรนฺติฯ อตฺร ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาฯ สเพฺพ มาลา อุเปนฺติมํฯ ยสฺส เอเต ธนา อตฺถิฯ จตฺตาโร มหาภูตาฯ ตีณินฺทฺริยาฯ เทฺว อินฺทฺริยาฯ ทสินฺทฺริยาฯ เทฺว มหาภูเต นิสฺสาย เทฺว มหาภูตา, ปญฺจ วิญฺญาณา, จตฺโร อเงฺค อธิฏฺฐาย, เสมิ วมฺมิกมตฺถเก, รูปา สทฺทา รสา คนฺธาฯ รูเป จ สเทฺท จ อโถ รเส จฯ จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ เอวมาทโย อเนกสตา ปาฬิปฺปเทสา ทฏฺฐพฺพาฯ

เอตฺถ ปน ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติอาทีนิ ปทานิ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตานีติ น คเหตพฺพานิ **สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ ปฐเมกวจนฏฺฐาเน **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาเวน ฐิตภาวสฺส อทสฺสนโตฯ ‘‘จตฺตาโร’’ติอาทีนิเยว ปน ปทานิ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตานีติ คเหตพฺพานิ นิโยคา นิคฺคหีตเนฺตหิ นปุํสกลิเงฺคหิ **สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีหิ สทฺธึ เตสํ สมานาธิกรณภาวสฺส ทสฺสนโตติฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ – นนุ ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทิปฺปโยคทสฺสนโต **สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาโว ลพฺภติฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา ตุเมฺหหิ **‘‘สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ ปฐเมกวจนฏฺฐาเน **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาเวน ฐิตภาวสฺส อทสฺสนโต’’ติ วุตฺตํ, กสฺมา จ เอกนฺตโต **สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ นิคฺคหีตนฺตนปุํสกลิงฺคตา อนุมตา, นนุ ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทิทสฺสนโต ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทีสุปิ **‘‘สติปฏฺฐาน**สทฺทาทโย ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพาติ? น วตฺตพฺพา, กสฺมาติ เจ? ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทีสุปิ **สติปฏฺฐานจิตฺต**สทฺทาทีนํ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน อนิจฺฉิตพฺพโตฯ ตตฺถ หิ ปุลฺลิเงฺคน **ธมฺม**สเทฺทน โยเชตุํ ธมฺมิสฺสโร ภควา **ธมฺมา**เปกฺขํ กตฺวา ‘‘สติปฏฺฐาโน, จิโตฺต, จิตฺตา’’ติ จ อภาสิฯ เกวลา หิ **สติปฏฺฐาน** จิตฺตสทฺทาทโย **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺคภาเวน กตฺถจิปิ โยชิตา น สนฺติ, นิคฺคหีตนฺตนปุํสกภาเวน ปน โยชิตา สนฺติฯ

ตถา หิ ‘‘จิโตฺต คหปตี’’ติ เอตฺถาปิ ปุลฺลิงฺค**คหปติ**สทฺทํ อเปกฺขิตฺวา วิญฺญาเณ ปวตฺตํ จิตฺตนามํ ปณฺณตฺติวเสน ปุคฺคเล อาโรเปตฺวา ปุคฺคลวาจกํ กตฺวา ‘‘จิโตฺต’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ ปน วิญฺญาณสงฺขาตํ จิตฺตมธิเปฺปตํ สิยา, ‘‘จิตฺต’’มิเจฺจว วุเจฺจยฺยฯ ตสฺมา ‘‘จิโตฺต คหปติ, จิตฺตา

อิตฺถี’’ติอาทีสุ ลิงฺควิปลฺลาโส น อิจฺฉิตโพฺพ สาเปกฺขตฺตา **จิตฺต**สทฺทาทีนํฯ ยถา จ เอตฺถ, เอวํ ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทีสุปิ ลิงฺควิปลฺลาโส น อิจฺฉิตโพฺพฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทีสุ ปน **สติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ อเปกฺขิตพฺพานิ ปทานิ น สนฺติ, เยหิ เต ปุลฺลิงฺคานิ สิยุํ, ตสฺมา ‘‘จตฺตาโร’’ติอาทีนิเยว ปทานิ ปริวเตฺตตฺวา ‘‘จตฺตาริ, สพฺพานิ, เอตานี’’ติ นปุํสกลิงฺควเสน คเหตฺวา ‘‘สติปฏฺฐานา , สมฺมปฺปธานา’’ติอาทีหิ ปเทหิ โยเชตพฺพานิฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เกจิ อฏฺฐกถาจริยา **นิ**การโลปํ อิจฺฉนฺติ ‘‘ยา ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเช, นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺตี’’ติ เอตฺถ วิยฯ อทสฺสนญฺหิ โลโป, ตสฺมา ‘‘จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ, จตฺตาริ สมฺมปฺปธานานิ, สพฺพานิ มาลานี’ติอาทิกา โยชนา กาตพฺพาฯ

เกจิ ปน ‘‘สเพฺพ มาลา อุเปนฺติ ม’’นฺติ เอตฺถ **มาลา**สทฺทํ อิตฺถิลิงฺคนฺติ มญฺญิตฺวา ปุลฺลิงฺคภูตํ **สเพฺพ**สทฺทํ อิตฺถิลิงฺควเสน ปริวเตฺตตฺวา ‘‘สพฺพา มาลา’’ติ อตฺถํ กเถนฺติฯ ตํ กิญฺจาปิ ยุตฺตตรํ วิย ทิสฺสติ, ตถาปิ น คเหตพฺพํฯ น หิ โส ภควา ลิงฺคํ นญฺญาสิ, น จ ‘‘สพฺพา มาลา อุเปนฺติ ม’’นฺติ เทฺว ปทานิ อิตฺถิลิงฺคานิ กตฺวา วตฺตุํ น สกฺขิฯ โย เอวํ วิสทิสลิงฺคานิ ปทานิ อุจฺจาเรสิฯ ชานโนฺตเยว ปน ภควา วตฺตุํ สโกฺกโนฺตเยว จ ‘‘สเพฺพ มาลา อุเปนฺติ ม’’นฺติ วิสทิสลิงฺคานิ ปทานิ อุจฺจาเรสิ, ตสฺมา ปุลฺลิงฺคภูตํ **สเพฺพ**สทฺทํ ‘‘สพฺพานี’’ติ นปุํสกลิงฺควเสน ปริวเตฺตตฺวา **วิภงฺคปาฬิยํ** ‘‘ตีณินฺทฺริยา’’ติ ปทํ วิย ลุตฺต**นิ**กาเรน นปุํสกลิงฺคน **มาลา**สเทฺทน โยเชตฺวา ‘‘สพฺพานิ มาลานี’’ติ อโตฺถ คเหตโพฺพ กตฺถจิ ‘‘ยสฺส เอเต ธนา อตฺถี’’ติ เอตฺถ วิยฯ เอตฺถ หิ ยสฺส เอตานิ ธนานีติ อโตฺถฯ อิทเมฺปตฺถ สลฺลกฺขิตพฺพํฯ **มาลา**สโทฺท ทฺวิลิโงฺค อิตฺถินปุํสกวเสนฯ ติฏฺฐตุ ตสฺสิตฺถิลิงฺคตฺตํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา, นปุํสกเตฺต ปน ตีณิ มาลานิฯ ‘‘มาเลหิ จ คเนฺธหิ จ ภควโต สรีรํ ปูเชนฺตี’’ติอาทโย นปุํสกปฺปโยคานิปิ พหู สนฺทิสฺสนฺตีติฯ

ยทิ ปน โภ **มาล**สโทฺท อิตฺถินปุํสกวเสน ทฺวิลิโงฺค, ‘‘สเพฺพ มาลา อุเปนฺติ ม’’นฺติ เอตฺถ **มาลา**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาวปริกปฺปเน โก โทโส อตฺถีติ? อเตฺถว อิตฺถิลิงฺคสทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคภูเตน สพฺพนามิกปเทน สทฺธึ สมานาธิกรณภาวสฺสาภาวโต, นปุํสกลิงฺคสฺส ปน ปุลฺลิงฺคภูเตน สพฺพนามิกปเทน สทฺธึ สมานาธิกรณภาวสฺส อุปลพฺภนโตฯ เตเนว จ ‘‘เอเต ธนา’’ติอาทโย ปโยคา ปาวจเน พหุธา ทิฏฺฐาฯ เอตฺถาปิ ปน วเทยฺยุํ ‘‘ธนาติอาทีนิ วิปลฺลาสวเสน ปุลฺลิงฺคานิเยว ‘‘เอเต’’ติอาทีหิ สมานาธิกรณปเทหิ โยชิตตฺตา’’ติฯ น, นปุํสกานิเยเวตานิฯ ยทิ หิ ‘‘ธนา’’ติอาทีนิ ปุลฺลิงฺคานิ สิยุํ, กตฺถจิ ปจฺจเตฺตกวจนฏฺฐาเน ‘‘เอโส’’ติอาทีหิ **โอ**การนฺตสมานาธิกรณปเทหิ โยชิตา **โอ**การนฺต**ธน**สทฺทาทโย สิยุํฯ ตถารูปานํ อภาวโต ปน ‘‘ธนา อินฺทฺริยา วิญฺญาณา’’ติอาทโย สทฺทา นปุํสกลิงฺคานิเยว โหนฺติฯ อยํ นโย ปจฺจตฺตพหุวจนฏฺฐาเนเยว ลพฺภติฯ นปุํสกลิงฺคานิ หิ วิสทาการานิ ปุลฺลิงฺครูปานิ วิย หุตฺวา ปุลฺลิเงฺคหิปิ สทฺธึ จรนฺติ, นปุํสกา วิย ปุริสเวสธาริโน ปุริเสหีติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ

อถาปิ เต ปุเพฺพ วุตฺตวจนํ ปุน ปริวเตฺตตฺวา เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘จิโตฺต คหปติ, จิตฺตา อิตฺถี’’ติอาทีสุ จิตฺตํ เอตสฺส อตฺถีติ จิโตฺต, จิตฺตํ เอติสฺสา อตฺถีติ จิตฺตา ยถา ‘‘สโทฺธ, สทฺธา’’ติ เอวํ อสฺสตฺถีติ อตฺถวเสน คเหตพฺพโต ลิงฺควิปลฺลาโส นิจฺฉิตโพฺพ, ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทีนิ ปน เอวรูปสฺส อตฺถสฺส อคฺคเหตพฺพโต ‘‘สติปฏฺฐานํ ธโมฺม, จิตฺตํ ธโมฺม, จิตฺตานิ ธมฺมา’’ติ วตฺตเพฺพ ลิงฺควิปลฺลาเสน ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ลิงฺควิปลฺลาโส อิจฺฉิตโพฺพ’’ติ? ตนฺน, ‘‘จิโตฺต คหปตี’’ติอาทีสุ ปน ‘‘สติปฏฺฐาโน ธโมฺม’’ติอาทีสุ จ **จิตฺตสติปฏฺฐาน**สทฺทาทีนํ **คหปติ ธมฺมา**ทีนํ อเปกฺขนวเสน นิจฺจํ ปุลฺลิงฺคภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ

ตถา หิ เอกนฺตนปุํสกลิโงฺคปิ **ปุญฺญ**สโทฺท อภิสงฺขาราเปกฺขนวเสน ‘‘ปุโญฺญ อภิสงฺขาโร’’ติ ปุลฺลิโงฺค ชาโต, ตถา เอกนฺตนปุํสกลิงฺคาปิ **ปทุม มงฺคล**สทฺทาทโย อญฺญสฺสตฺถสฺสาเปกฺขนวเสน ‘‘ปทุโม ภควา, ปทุมา เทวี, มงฺคโล ภควา, มงฺคลา อิตฺถี’’ติ จ ปุมิตฺถิลิงฺคา ชาตาฯ เอกนฺตปุลฺลิงฺคาปิ หตฺถิวิเสสวาจกา **กาลาวก คเงฺคยฺย**สทฺทาทโย **กุลา**เปกฺขนวเสน ‘‘กาลาวกญฺจ คเงฺคยฺย’’นฺติอาทินา นปุํสกลิงฺคา ชาตาฯ ตทเปกฺขนวเสน หิ **อฎฺฐกถายํ** ‘‘กาลาวโก จ คเงฺคโยฺย’’ติอาทิ ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส ทิสฺสติฯ เอวํ ตํตทตฺถานมเปกฺขนวเสน ตํตํปกติลิงฺคํ นาเสตฺวา อปรํ ลิงฺคํ ปติฎฺฐาเปตฺวา นิเทฺทโส ทิสฺสติ, น จ ตานิ สพฺพานิปิ ลิงฺคานิ ตทฺธิตวเสน อญฺญลิงฺคานิ ชาตานิ, อถ โข **คหปติธมฺมา**ทีนํ อเปกฺขนวเสเนว อญฺญลิงฺคานิ ชาตานิ, ตสฺมา ‘‘เปตานิ โภติ ปุตฺตานิ, ขาทมานา ตุวํ ปุเรฯ สิวิปุตฺตานิ จวฺหยฯ เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน, วิปฺปสีทนฺติ ปณฺฑิตา’’ติอาทีสฺเยว ลิงฺควิปลฺลาโส อิจฺฉิตโพฺพ อนญฺญาเปกฺขกตฺตา วุตฺต**ธมฺม**สทฺทาทีนํ, น ปน ‘‘จิโตฺต คหปติ, จิตฺตา อิตฺถี, สติปฎฺฐาโน ธโมฺม, จิโตฺต ธโมฺม, จิตฺตา ธมฺมา’’ติอาทีสุ **จิตฺต**สทฺทาทีนํ วิปลฺลาโส อิจฺฉิตโพฺพ **คหปติ ธมฺมา**ทีนํ อเปกฺขกตฺตา เตสนฺติ นิฎฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํ, อิทญฺจ เอกจฺจานํ สโมฺมหฎฺฐานํ, ตสฺมา สทฺธมฺมฎฺฐิติยา อยํ นีติ สทฺธาสมฺปเนฺนหิ กุลปุเตฺตหิ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ

พทริตฺถวิหารวาสี **อาจริยธมฺมปาโล** ปน ‘‘อปริมาณา ปทา อปริมาณา อกฺขรา อปริมาณา พฺยญฺชนาติ ปาฬิปฺปเทเส ‘ปทา อกฺขรา พฺยญฺชนา’ติ ลิงฺควิปลฺลาโส กโตติ ทฎฺฐพฺพ’’นฺติ อาหฯ เอตฺถาปิ มยํ ‘‘ปทา’’ติ อิทํ ‘‘อินฺทฺริยา รูปา’’ติอาทีนิ วิย นปุํสกลิงฺคเมวาติ วทาม **โอ**การนฺตวเสน ปฐเมกวจนนฺตภาวาภาวโต, อิตรทฺวยํ ปน นปุํสกลิงฺคนฺติปิ ปุลฺลิงฺคนฺติปิ คเหตพฺพํ นิคฺคหีต**โนฺต**การนฺตวเสน ปฐเมกวจนนฺตภาวสฺสูปลพฺภนโตฯ ตถา หิ ‘‘ปุตฺตานิ ลตานิ ปพฺพตานิ ธมฺมานี’’ติอาทีนํเยว ลิงฺควิปลฺลาสานิ อิจฺฉิตพฺพานิ นิคฺคหีตนฺตวเสน ปฐเมกวจนนฺตตาย อนุปลทฺธิโต, เตส**โญฺจ**การ**นฺตา**การนฺตวเสน ปฐเมกวจนนฺตตาทสฺสนโตฯ ‘‘ชราธมฺมํ มา ชีรี’’ติ อิทํ ปน อญฺญปทตฺถวเสน นปุํสกํ ชาตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ภูตํ, ภูตานิ, ภูตาฯ ภูตํ, ภูตานิ, ภูเตฯ ภูเตน, ภูเตหิ, ภูเตภิฯ ภูตสฺส, ภูตานํฯ ภูตา, ภูตสฺมา, ภูตมฺหา, ภูเตหิ, ภูเตภิฯ ภูตสฺส, ภูตานํฯ ภูเต, ภูตสฺมิํ, ภูตมฺหิ, ภูเตสุฯ โภ ภูต, ภวโนฺต ภูตานิ, ภวโนฺต ภูตาฯ เอวํ **จิตฺต**นเยน นามิกปทมาลา ภวติฯ

อิมินา นเยน ‘‘มหาภูตํ ภวิตฺตํ ภูนํ ภวน’’มิจฺจาทีนํ **ภู**ธาตุมยานํ นิคฺคหีตนฺตปทานํ อเญฺญสญฺจ ‘‘วตฺต’’มิจฺจาทีนํ นิคฺคหีตนฺตปทานํ นามิกปทมาลา เวทิตพฺพาฯ

วตฺตํ รูปํ โสตํ ฆานํ, ทุกฺขํ ปุปฺผํ ฌานํ ญาณํ;
ทานํ สีลํ ปุญฺญํ ปาปํ, วชฺชํ สจฺจํ ยานํ ฉตฺตํฯ

สกฎํ กนกํ ตครํ นครํ, ตรณํ จรณํ ธรณํ มรณํ;
นยนํ วทนํ กรณํ ลวนํ, วสนํ ปวนํ ภวนํ คคนํฯ

อมตํ ปุฬินํ มาลํ, อาสนํ สวนํ มุขํ;
ปทุมํ อุปฺปลํ วสฺสํ, โลจนํ สาธนํ สุขํฯ

ตาณํ มูลํ ธนํ กูลํ, มงฺคลํ นฬินํ ผลํ;
หิรญฺญํ อมฺพุชํ ธญฺญํ, ชาลํ ลิงฺคํ ปทํ ชลํฯ

องฺคํ ปณฺณํ สุสานํ สํ, อาวุธํ หทยํ วนํ;
โสปานํ จีวรํ ปาณํ, อลาตํ อินฺทฺริยํ กุลํฯ

โลหํ กณํ พลํ ปีฐํ, อณฺฑํ อารมฺมณํ ปุรํ;
อรญฺญํ ตีรมสฺสตฺถ-มิจฺจาทีนิ สมุทฺธเรฯ

อิมานิ **จิตฺต**สเทฺทน สพฺพถาปิ สทิสานิ, อิมานิ ปน วิสทิสานิฯ เสยฺยถิทํ –

‘‘จมฺมํ เวสฺม’’นฺติอาทีนิ, เอกธาเยว ภิชฺชเร;
‘‘กมฺมํ ถามํ คุณว’’นฺติ-อาทีนิ ตุ อเนกธาฯ

กถํ?

จเมฺม, จมฺมสฺมิํ, จมฺมมฺหิ, จมฺมนิ, เวเสฺม, เวสฺมสฺมิํ, เวสฺมมฺหิ, เวสฺมนิ, ฆเมฺม, ฆมฺมสฺมิํ, ฆมฺมมฺหิ, ฆมฺมนิฯ เอวํ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

กมฺมํ, กมฺมานิ, กมฺมาฯ กมฺมํ, กมฺมานิ, กเมฺมฯ กเมฺมน, กมฺมุนา, กมฺมนา, กเมฺมหิ, กเมฺมภิฯ กมฺมสฺส, กมฺมุโน, กมฺมานํฯ กมฺมสฺมา, กมฺมมฺหา, กมฺมุนา, กเมฺมหิ, กเมฺมภิฯ กมฺมสฺส, กมฺมุโน, กมฺมานํฯ กเมฺม, กมฺมสฺมิํ, กมฺมมฺหิ, กมฺมนิ, กเมฺมสุฯ โภ กมฺม, ภวโนฺต กมฺมานิ, ภวโนฺต กมฺมาฯ

ถามสทฺทสฺส ปน ตติเยกวจนฎฺฐานาทีสุ ‘‘ถาเมน, ถามุนา, ถามสฺส, ถามุโน’’ติ จ, ‘‘ถามา, ถามสฺมา, ถามมฺหา, ถามุนา’’ติ จ โยเชตพฺพํฯ

วนฺตุ มนฺตุ อิมนฺตุปจฺจยวตํ ปน นิคฺคหีตนฺตสทฺทานํ ‘‘คุณวํ จิตฺตํ, รุจิมํ ปุปฺผํ, ปาปิมํ กุลํ’’ อิจฺจาทิปโยควเสน –

คุณวํ , คุณวนฺตานิ, คุณวนฺตา, คุณวนฺติฯ คุณวนฺตํ, คุณวนฺตานิ, คุณวเนฺต คุณวนฺติฯ คุณวตา, คุณวเนฺตน, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิฯ คุณวโต, คุณวนฺตสฺส, คุณวตํ, คุณวนฺตานํฯ คุณวตา, คุณวนฺตา, คุณวนฺตสฺมา, คุณวนฺตมฺหา, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิฯ คุณวโต, คุณวนฺตสฺส, คุณวตํ, คุณวนฺตานํฯ คุณวติ, คุณวเนฺต, คุณวนฺตสฺมิํ, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวเนฺตสุฯ โภ คุณว, ภวโนฺต คุณวนฺตานิ, คุณวนฺติฯ

เอวํ ‘‘รุจิมํ, รุจิมนฺตานิ, รุจิม’’นฺติอิจฺจาทินา, ‘‘ปาปิมํ, ปาปิมนฺตานิ, ปาปิม’’นฺติ อิจฺจาทินา จ โยเชตพฺพํฯ อปิเจตฺถ ‘‘คุณวํ พลวํ ยสวํ สติมํ คติมํ’’อิจฺจาทินา ปโยคา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

กโรนฺตสทฺทสฺส ‘‘กโรนฺตํ จิตฺตํ, กโรนฺตํ กุล’’นฺติ ปโยควเสน –

กโรนฺตํ, กโรนฺตานิ, กโรนฺตา, กโรนฺติฯ กโรนฺตํ, กโรนฺตานิ, กโรเนฺต, กโรนฺติฯ กโรตา, กโรเนฺตน, กโรเนฺตหิ, กโรเนฺตภิฯ กโรโต, กรโต, กโรนฺตสฺส, กโรนฺตานํ, กโรตํฯ กโรตา, กโรนฺตา, กโรนฺตสฺมา, กโรนฺตมฺหา, กโรเนฺตหิ, กโรเนฺตภิฯ กโรโต, กรโต, กโรนฺตสฺส, กโรนฺตานํ, กโรตํฯ กโรติ, กโรเนฺต, กโรนฺตสฺมิํ, กโรนฺตมฺหิ, กโรเนฺตสุฯ โภ กโรนฺต, ภวโนฺต, กโรนฺตานิ, กโรนฺตา, กโรนฺตีติ โยเชตพฺพํฯ

คจฺฉนฺตสทฺทสฺส ตุ ‘‘คจฺฉนฺตํ จิตฺตํ, คจฺฉนฺตํ กุล’’นฺติ ปโยควเสน –

คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตานิ, คจฺฉนฺตาฯ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตานิ, คจฺฉเนฺตฯ คจฺฉตา, คจฺฉเนฺตน, คจฺฉเนฺตหิ, คจฺฉเนฺตภิฯ คจฺฉโต, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํฯ คจฺฉตา, คจฺฉนฺตา, คจฺฉนฺตสฺมา, คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉเนฺตหิ , คจฺฉเนฺตภิฯ คจฺฉโต, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํฯ คจฺฉติ, คจฺฉเนฺต, คจฺฉนฺตสฺมิํ, คจฺฉนฺตมฺหิ, คจฺฉเนฺตสุฯ โภ คจฺฉํ, โภ คจฺฉนฺตา, ภวโนฺต คจฺฉนฺตานิ, คจฺฉนฺตาติ โยเชตพฺพํฯ

เอวํ ‘‘จรนฺตํ ททนฺตํ ติฎฺฐนฺตํ จินฺตยนฺต’’นฺติอาทีสุปิ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

มหนฺตสทฺทสฺส ปน โกจิ เภโท, ตถา หิ ‘‘พาราณสิรชฺชํ นาม มหา’’ติ เอวํ ‘‘มหา’’อิติ นปุํสกปโยคทสฺสนโต ‘‘มหนฺตํ, มหา, มหนฺตานิ, มหนฺตาฯ มหนฺตํ, มหนฺตานิ, มหเนฺตฯ มหตา’’ติ กโม เวทิตโพฺพฯ สพฺพาเนตานิ **จิตฺต**สเทฺทน วิสทิสานิฯ

สวินิจฺฉโยยํ นิคฺคหีตนฺตนปุํสกลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อวณฺณการนฺตตาปกติกํ นิคฺคหีตนฺตํ

นปุํสกลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

อิทานิ ตสฺสีลตฺถสฺส กตรสฺสสฺส **อตฺถวิภาวิ** อิเจฺจตสฺส สทฺทสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา –

อฎฺฐิ, อฎฺฐี, อฎฺฐีนิฯ อฎฺฐิํ, อฎฺฐี, อฎฺฐีนิฯ อฎฺฐินา, อฎฺฐีหิ, อฎฺฐีภิฯ อฎฺฐิสฺส, อฎฺฐิโน, อฎฺฐีนํฯ อฎฺฐินา, อฎฺฐีหิ, อฎฺฐีภิฯ อฎฺฐิสฺส, อฎฺฐิโน, อฎฺฐีนํฯ อฎฺฐิสฺมิํ, อฎฺฐิมฺหิ, อฎฺฐีสุฯ โภ อฎฺฐิ, ภวโนฺต อฎฺฐี, ภวโนฺต อฎฺฐีนิฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

กิญฺจาเปตฺถ นิสฺสกฺกวจนฎฺฐาเน ‘‘อฎฺฐิสฺมา, อฎฺฐิมฺหา’’ติ ปทานิ อนาคตานิ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ตํสทิสปฺปโยคทสฺสนา คเหตพฺพานิฯ ยถา ปน **อฎฺฐิ**สทฺทสฺส, เอวํ ‘‘สตฺถิ ทธิ วาริ อกฺขิ อจฺฉิ’’อิจฺจาทีนมฺปิ รูปานิ ภวนฺติฯ

อตฺถวิภาวิ , อตฺถวิภาวี, อตฺถวิภาวีนิฯ อตฺถวิภาวิํ, อตฺถวิภาวี, อตฺถวิภาวีนิฯ อตฺถวิภาวินา, อตฺถวิภาวีหิ, อตฺถวิภาวีภิฯ อตฺถวิภาวิสฺส, อตฺถวิภาวิโน, อตฺถวิภาวีนํฯ อตฺถวิภาวินา, อตฺถวิภาวิสฺมา อตฺถวิภาวิมฺหา, อตฺถวิภาวีหิ, อตฺถวิภาวีภิฯ อตฺถวิภาวิสฺส, อตฺถวิภาวิโน, อตฺถวิภาวีนํฯ อตฺถวิภาวิสฺมิํ, อตฺถวิภาวิมฺหิ, อตฺถวิภาวีสุฯ โภ อตฺถวิภาวิ, ภวโนฺต อตฺถวิภาวี, ภวโนฺต อตฺถวิภาวีนิฯ

เอวํ ‘‘ธมฺมวิภาวิ, จิตฺตานุปริวตฺติ, สุขการิ’’อิจฺจาทีนิปิฯ ตตฺถ **อฎฺฐิ สตฺถิ**อาทีนิ ปธานลิงฺคานิ อนญฺญาเปกฺขกตฺตา, **อตฺถวิภาวิ ธมฺมวิภาวิ**อาทีนิ อปฺปธานลิงฺคานิ อญฺญาเปกฺขกตฺตาฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อิ**การนฺตนปุํสกลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อิวณฺณนฺตตาปกติกํ **อิ**การนฺตนปุํสกลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

อิทานิ กตรสฺสสฺส **โคตฺรภุ** อิเจฺจตสฺส สทฺทสฺส นามิกปทมาลํ วกฺขาม ปุพฺพาจริยมตํ ปุเรจรํ กตฺวา –

อายุ, อายู, อายูนิฯ อายุํ, อายู, อายูนิฯ อายุนา, อายูหิ, อายูภิฯ อายุสฺส, อายุโน, อายูนํฯ อายุนา, อายูหิ, อายูภิฯ อายุสฺส, อายุโน, อายูนํฯ อายุสฺมึ, อายุมฺหิ, อายูสุฯ โภ อายุ, ภวโนฺต อายู, ภวโนฺต อายูนิฯ **ยมกมหาเถร**มตํฯ

กิญฺจาเปตฺถ นิสฺสกฺกวจนฏฺฐาเน ''อายุสฺมา, อายุมฺหา''ติ ปทานิ อนาคตานิ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ตํสทิสปฺปโยคทสฺสนโต คเหตพฺพานิฯ เอตฺถ จ **อายุ**สโทฺท ปุํนปุํสกลิโงฺค ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ปาฬิยํ อฏฺฐกถาสุ จ ตสฺส ทฺวิลิงฺคตา ทิสฺสติฯ ''ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสฯ อายุ จสฺสา ปริกฺขีโณ อโหสี''ติอาทีสุ หิ **อายุ**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค, ตพฺพเสน ''อายุ, อายู, อายโว''ติอาทินา **ภิกฺขุ**นเยน ยถาสมฺภวํ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ''อคฺคํ อายุ จ วโณฺณ จฯ กิตฺตกํ ปนสฺส อายู''ติอาทีสุ ปน นปุํสกลิโงฺค, ตพฺพเสน ''อายุ, อายู, อายูนี''ติ โยชิตาฯ

โคตฺรภุ, โคตฺรภู, โคตฺรภูนิฯ โคตฺรภุํ, โคตฺรภู, โคตฺรภูนิฯ โคตฺรภุนา, โคตฺรภูหิ, โคตฺรภูภิฯ โคตฺรภุสฺส, โคตฺรภุโน, โคตฺรภูนํฯ โคตฺรภุนา, โคตฺรภุสฺมา, โคตฺรภุมฺหา, โคตฺรภูหิ, โคตฺรภูภิฯ โคตฺรภุสฺส, โคตฺรภุโน, โคตฺรภูนํฯ โคตฺรภุสฺมึ, โคตฺรภุมฺหิ, โคตฺรภูสุฯ โภ โคตฺรภุ, ภวโนฺต โคตฺรภู, ภวโนฺต โคตฺรภูนิฯ โภ โคตฺรภู, โภ โคตฺรภูนิ, เอวํ พหุวจนํ วาฯ อยมมฺหากํ มตํ, เอวํ ''จิตฺตสหภุ''อิจฺจาทีนํ **ภู**ธาตุมยานํ **อุ**การนฺตสทฺทานํ อเนฺญสมฺปิ ตํสทิสานํ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ปุคฺคลวาจโก ปน **อู**การโนฺต **โคตฺรภู**สโทฺท ปุลฺลิงฺคปริยาปนฺนตฺตา **สพฺพญฺญู**นเย ปวิโฏฺฐฯ ตตฺรเญฺญ สทฺทา นาม ''จกฺขุ วสุ ธนุ ทารุ ติปุ มธุ สิงฺคุ หิงฺคุ จิตฺตคุ''อิจฺจาทโยฯ

สวินิจฺฉโยยํ **อุ**การนฺตนปุํสกลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโคฯ

อุวโณฺณการนฺตตาปกติกํ

อุการนฺตนปุํสกลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

เอวํ นิคฺคหีตนฺต **อิ**การนฺต **อุ**การนฺตวเสน ติวิธานิ นปุํสกลิงฺคานิ นิรวเสสโต คหิตาเนว โหนฺติฯ เตสุ เกสญฺจิ นิคฺคหีตนฺตานํ กฺวจิ ปจฺจเตฺตกวจนสฺส พหุวจนสฺส **เอ**การาเทสวเสน เภโท ทิสฺสติฯ เสยฺยถิทํ? ''สุเข ทุเกฺขฯ เอกูนปญฺญาส อาชีวกสเต เอกูนปญฺญาส ปริพฺพาชกสเต''อิเจฺจวมาทิฯ นนุ โภ เอวํวิธานํ รูปานํ ปาฬิยํ ทสฺสนโต ''เอการนฺตมฺปิ นปุํสกลิงฺคํ อตฺถี''ติ วตฺตพฺพนฺติ? น วตฺตพฺพํ นิคฺคหีตโนฺตคธรูปวิเสสตฺตา เตสํ รูปานํฯ อาเทสวเสน หิ สิทฺธตฺตา วิสุํ **เอ**การนฺตํ นปุํสกลิงฺคํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา นปุํสกลิงฺคานํ ยถาวุตฺตตา ติวิธตาเยว คเหตพฺพาติฯ

นปุํสกานมิเจฺจวํ, ลิงฺคานํ นยสาลินี;
ปทมาลา วิภตฺตา เม, สาสนตฺถํ มเหสิโนฯ

ยเสฺสสา ปคุณา สทฺท-นีติเรสา สุภาวิตา;
สาสเน กุลปุตฺตานํ, สรณํ โส ปรายณํฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

นปุํสกลิงฺคานํ ปกติรูปสฺส นามิกปทมาลาวิภาโค

นวโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๐. ลิงฺคตฺตยมิสฺสกนามิกปทมาลา

อธิกูนกโต เจก-กฺขรโต จ อิโต ปรํ;
ตีณิ ลิงฺคานิ มิเสฺสตฺวา, ปทมาลมนากุลํฯ

นานาสุขุมสเงฺกต-คเตสฺวเตฺถสุ วิญฺญุนํ;
คมฺภีรพุทฺธิจารตฺถํ, ปวกฺขามิ ยถาพลํฯ

อิตฺถี ถี จ ปภา ภา จ, คิรา รา ปวนํ วนํ;
อุทกญฺจ ทกํ กญฺจ, วิตโกฺก อิติ จาทโยฯ

ภู ภูมิ เจว อรญฺญํ, อรญฺญานีติ จาทโย;
ปญฺญา ปญฺญาณํ ญาณญฺจ, อิจฺจาที จ ติธา สิยุํฯ

โก วิ สา เจว ภา รา จ, ถี ธี กุ ภู ตเถว กํ;
ขํ โค โม มา จ สํ ยํ ตํ, กิมิจฺจาที จ เอกิกาติฯ

อยํ ลิงฺคตฺตยมิสฺสโก นามิกปทมาลาอุเทฺทโสฯ ตตฺร อิตฺถี, อิตฺถี, อิตฺถิโยฯ อิตฺถิํ…เป.… โภติโย อิตฺถิโยฯ

ถี ถี, ถิโยฯ ถิํ, ถี, ถิโยฯ ถิยา, ถีหิ, ถีภิฯ ถิยา, ถีนํฯ ถิยา, ถีหิ, ถีภิฯ ถิยา, ถีนํฯ ถิยา, ถิยํ, ถีสุฯ โภติ ถิ, โภติโย ถี, โภติโย ถิโยฯ เอตฺถ –

‘‘กุกฺกุฐา มณโย ทณฺฑา, ถิโย จ ปุญฺญลกฺขณา;
อุปฺปชฺชนฺติ อปาปสฺส, กตปุญฺญสฺส ชนฺตุโน;
ถิยา คุยฺหํ น สํเสยฺย; ถีนํ ภาโว ทุราชาโน’’ติ

อาทีนิ นิทสฺสนปทานิฯ

ปภา, ปภา, ปภาโยฯ ปภํ…เป.… โภติโย ปภาโยฯ

ภา, ภา, ภาโยฯ ภํ, ภา, ภาโยฯ ภาย, ภาหิ, ภาภิฯ ภาย, ภานํฯ ภาย, ภาหิ, ภาภิฯ ภาย, ภานํฯ ภาย, ภายํ, ภาสุฯ โภติ เภ, โภติโย ภา, โภติโย ภาโยฯ เอตฺถ จ ‘‘ภากโร ภานุ’’อิจฺจาทีนิ นิทสฺสนปทานิฯ

คิรา , คิรา, คิราโยฯ คิรํ…เป.… โภติโย คิราโยฯ ‘‘วาจา คิรา พฺยปฺปโถฯ เย โวหํ กิตฺตยิสฺสามิ, คิราหิ อนุปุพฺพโส’’ติ อิมานิ **คิรา**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาเว นิทสฺสนปทานิฯ

สุวณฺณวาจโก **รา**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค, อิธ ปน สทฺทวาจโก **รา**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺคฯ

รา, รา, ราโยฯ รํ, รา, ราโยฯ ราย, ราหิ, ราภิฯ ราย, รานํฯ ราย, ราหิ, ราภิฯ ราย, รานํฯ ราย, รายํ, ราสุฯ โภติ เร, โภติโย รา, โภติโย ราโยฯ

ราวุจฺจติ สโทฺทฯ องฺคุตฺตรฏีกายณฺหิ ‘‘รา สโทฺท ติยติ ฉิชฺชติ เอตฺถาติ รตฺติ, สตฺตานํ สทฺทสฺส วูปสมกาโล’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา **รา**สทฺทสฺส สทฺทวาจกเตฺต ‘‘รตฺตี’’ติ ปทํ นิทสฺสนํฯ

ปวนํ, ปวนานิ, ปวนาฯ ปวนํ, ปวนานิ, ปวเนฯ

วนํ, วนานิ, วนาฯ วนํ, วนานิ, วเนฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ

ปวน วนสทฺทา กทาจิ สมานตฺถา กทาจิ ภินฺนตฺถาฯ เต หิ อรญฺญวาจกเตฺต สมานตฺถา ‘‘เต ธเมฺม ปริปูเรโนฺต, ปวนํ ปาวิสิํ ตทาฯ สปุโตฺต ปาวิสิํ วน’’นฺติอาทีสุฯ ยถากฺกมํ ปน เต วายุตณฺหาวนวาจกเตฺต ภินฺนตฺถา ‘‘ปรมทฺคนฺธปวนวิจริเตฯ เฉตฺวา วนญฺจ วนถํ, นิพฺพนา โหถ ภิกฺขโว’’ติอาทีสุฯ

อุทกํ, อุทกานิ, อุทกาฯ อุทกํ, อุทกานิ, อุทเกฯ

ทกํ, ทกานิ, ทกาฯ ทกํ, ทกานิ, ทเกฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ

‘‘อมฺพปกฺกํ ทกํ สีตํฯ ถลชา ทกชา ปุปฺผา’’ติอาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ ‘‘นีโลทํ วนมชฺฌโตฯ มโหทธิฯ อุทพินฺทุนิปาเตน, อุทกุมฺภมฺปิ ปูรตี’’ติ ปาฬิปฺปเทเสสุ ปน สมาสนฺตคตนามตฺตา **อุท**สเทฺทเนว อุทกโตฺถ วุโตฺต ‘‘ริตฺตสฺสาท’’นฺติ วตฺตพฺพฏฺฐาเน ‘‘ริตฺตสฺส’’นฺติ สเทฺทน ริตฺตสฺสาทโตฺถ วิยฯ ปาฬิยณฺหิ เกวโล **อุท**สโทฺท น ทิฏฺฐปุโพฺพฯ อตฺถิ เจ, สุฏฺฐุ มนสิ กาตโพฺพฯ

กํ, กานิ, กาฯ กํ, กานิ, เกฯ เกน, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กานํฯ กา, กสฺมา, กมฺหา, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กานํฯ เก, กสฺมิํ, กมฺหิ, เกสุฯ โภ ก, ภวโนฺต กา, ภวโนฺต กานิฯ **โภ**สเทฺทน วา พหุวจนํ โยเชตพฺพํ ‘‘โภ กานิ, โภ กา’’ติฯ

เอตฺถ **กํ** วุจฺจติ อุทกํ สีสํ สุขญฺจฯ อตฺร ‘‘กนฺตาโร กนฺทโร เกวฏฺฏา เกสา กรุณา นาโก’’ติอาทีนิ ปโยคานิ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺร **กนฺตาโร**ติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ตริตโพฺพ อติกฺกมิตโพฺพติ กนฺตาโร, นิรุทกปฺปเทโสฯ โจรกนฺตารนฺติอาทีสุ ปน รูฬฺหิยา ทุคฺคมนฏฺฐาเนปิ กนฺตารสโทฺท ปวตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กนฺทโร**ติ เอตฺถาปิ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทาริโต ภิโนฺนติ กนฺทโรฯ **เกวฏฺฏา**ติอาทีสุ ปน เก อุทเก วตฺตนโต คหณตฺถํ ปวตฺตนโต เกวฏฺฏาฯ เก สีเส เสนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ **เกสา**ฯ กํ สุขํ รุนฺธตีติ **กรุณาฯ นาโก**ติ สโคฺคฯ **กนฺ**ติ หิ สุขํ, น กํ อกํ, ทุกฺขํ, ตํ นตฺถิ เอตฺถาติ นาโกติ อโตฺถ คเหตโพฺพ ฯ ยเถตฺถ **อิตฺถี**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลา โยชิตา, เอวํ ‘‘วิตโกฺก วิจาโร อาภา ปทีโป’’ติอาทีนมฺปิ โยเชตพฺพาฯ

ภู, ภู, ภุโยฯ ภุํ, ภู, ภุโยฯ ภุยา, ภูหิ, ภูภิฯ ภุยา, ภูนํฯ ภุยา, ภูหิ, ภูภิฯ ภุยา, ภูนํฯ ภุยา, ภุยํ, ภูสุฯ โภติ ภุ, โภติโย ภู, โภติโย ภุโยฯ เอตฺถ จ ‘‘ภูรุโห ภูปาโล ภูภุโช ภูตล’’นฺติ นิทสฺสนปทานิฯ

ภูมิ, ภูมี, ภูมิโย; เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํ;
อรญฺญํ, อรญฺญานิ, อรญฺญา; เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อรญฺญานี วุจฺจติ มหาอรญฺญํ, ‘‘คหปตานี’’ติ ปทมิว อินีปจฺจยวเสน สาเธตพฺพํ ปทํ อิตฺถิลิงฺคญฺจฯ ‘‘อรญฺญานี’’ติ หิ อฎฺฐกถาปาโฐปิ ทิสฺสติฯ

อรญฺญานี, อรญฺญานี, อรญฺญานิโยฯ อรญฺญานึ, อรญฺญานี, อรญฺญานิโยฯ อรญฺญานิยา, อรญฺญานีหิ, อรญฺญานีภิฯ อรญฺญานิยา, อรญฺญานีนํฯ อรญฺญานิยา, อรญฺญานีหิ, อรญฺญานีภิฯ อรญฺญานิยา, อรญฺญานีนํฯ อรญฺญานิยา, อรญฺญานิยํ, อรญฺญานีสุฯ โภติ อรญฺญานิ, โภติโย อรญฺญานี, โภติโย อรญฺญานิโยฯ

ยเถตฺถ อุตฺตราธิกวเสน โยชิตา, เอวํ ‘‘สภา, สภาย’’นฺติอาทีสุปิ โยเชตพฺพาฯ **สภาย**นฺติ สภา เอว , ลิงฺคพฺยตฺตยวเสน ปน เอวํ วุตฺตํฯ ‘‘สภาเย วา ทฺวารมูเล วา วตฺถพฺพ’’นฺติ ปาฬิ เอตฺถ นิทสฺสนํฯ

ปญฺญา, ปญฺญา, ปญฺญาโยฯ ปญฺญํ, ปญฺญา, ปญฺญาโยฯ ปญฺญายฯ

ปญฺญาณํ, ปญฺญาณานิ, ปญฺญาณาฯ ปญฺญาณํ, ปญฺญาณานิ, ปญฺญาเณฯ ปญฺญาเณนฯ

‘‘ตถา หิ ภเนฺต ภควโต สีลปญฺญาณํฯ สาธุ ปญฺญาณวา นโร’’ติอาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ

ญาณํ, ญาณานิ, ญาณาฯ ญาณํ, ญาณานิ, ญาเณฯ ญาเณนฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ ‘‘อคฺคิ อคฺคินิ คินิ’’อิจฺจาทีสุปิ อุตฺตราธิกวเสน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

โก วี สาทีสุปิ เอกกฺขเรสุ **โก** วุจฺจติ พฺรหฺมา วาโต จ สรีรญฺจ, ตสฺส ตพฺพาจกเตฺต อิเม ปโยคาฯ เสยฺยถิทํ?

> ‘‘ชิเนน เยน อานีตํ, โลกสฺส อมิตํ หิตํ;
> ตสฺส ปาทมฺพุชํ วเนฺท, กโมฬิอลิเสวิตํฯ

กกุธรุโกฺขฯ กรชกาโย’’ อิเจฺจวมาทโยฯ ตตฺถ **กโมฬิอลิเสวิต**นฺติ วนฺทนฺตานํ อเนกสตานํ พฺรหฺมานํ โมฬิภมรเสวิตนฺติ กวโย อิจฺฉนฺติฯ **กกุธรุโกฺข**ติ เอตฺถ ปน **โก** วุจฺจติ วาโต, ตสฺส โย กุชฺฌติ, วาตโรคาปนยนวเสน ตํ นิวาเรติ, ตสฺมา โส รุโกฺข กกุโธติ วุจฺจตีติ อาจริยาฯ **กรชกาโย**ติ เอตฺถ ตุ **โก** วุจฺจติ สรีรํ, ตตฺถ ปวเตฺต รโช กรโชฯ กึ ตํ ? สุกฺกโสณิตํฯ ตญฺหิ ‘‘ราโค รโช, น จ ปน เรณุ วุจฺจตี’’ติ เอวํ วุตฺตราครชผลตฺตา สรีรวาจเกน **ก**สเทฺทน วิเสเสตฺวา ผลโวหาเรน ‘‘กรโช’’ติ วุจฺจติฯ เตน สุกฺกโสณิตสงฺขาเตน กรเชน สมฺภูโต กาโย กรชกาโยติ อาจริยาฯ ตถา หิ ‘‘กาโย มาตาเปตฺติกสมฺภโว’’ติ วุโตฺต, **มหาอสฺสปุรสุตฺตฎีกายํ** ปน ‘‘กริยติ คพฺภาสเย ขิปียตีติ กโร, สมฺภโวฯ กรโต ชาโตติ กรโช, มาตาเปตฺติกสมฺภโวติ อโตฺถฯ มาตุอาทีนํ สณฺฐาปนวเสน กรโต ชาโตติ อปเร, อุภยถาปิ กรชกายนฺติ จตุสนฺตติรูปมาหา’’ติ วุตฺตํฯ อยํ ปนโตฺถ อิธ นาธิเปฺปโต, ปุริโมเยวโตฺถ อธิเปฺปโต **ก**สทฺทาธิการตฺตาฯ

โก, กาฯ กํ, เกฯ เกน, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กานํฯ กา, กสฺมา, กมฺหา, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กานํฯ เก, กสฺมึ, กมฺหิ, เกสุฯ โภ ก, ภวโนฺต กาฯ

ตตฺร **วิ** วุจฺจติ ปกฺขีฯ ตถา หิ ปกฺขีนํ อิสฺสโร สุปณฺณราชา วิโนฺทติ กถิยติฯ เอตมตฺถญฺหิ สนฺธาย ปุพฺพาจริเยนปิ อยํ คาถา ภาสิตา –

“สทฺธานเต มุทฺธนิ สณฺฐเปมิ, มุนินฺท นินฺทาปคตํ ตวคฺคํ;
เทวินฺทนาคินฺทนรินฺทวินฺท-น ตํ วิภินฺนํ จรณารวินฺท”นฺติฯ

ตตฺถ วีนํ อิโนฺทติ **วิโนฺท,** ปกฺขิชาติยา ชาตานํ สุปณฺณานํ ราชาติ อโตฺถฯ

วิํ, วี, วโยฯ วิํ, วี, วโยฯ วินา, วีหิ, วีภิฯ วิสฺส, วิโน, วีนํฯ วินา, วิสฺมา, วิมฺหา, วีหิ, วีภิฯ วิสฺส, วิโน, วีนํฯ วิสฺมิํ, วิมฺหิ, วีสุฯ โภ วิ, ภวโนฺต วโยฯ

สา วุจฺจติ สุนโข, “มาตา เม อตฺถิ, สา มยา โปเสตพฺพา”ติอาทีสุ ปน **สา**สโทฺท สพฺพนามิกปริยาปโนฺน ปรมฺมุขวจโน **ต**สเทฺทน สมฺภูโต ทฎฺฐโพฺพฯ **สา**สทฺทสฺส ***ภา รา ถี ภูก***สทฺทานญฺจ นามิกปทมาลา เหฎฺฐา ปกาสิตาฯ

ธี วุจฺจติ ปญฺญาฯ เอตฺถ จ “อมเจฺจ ตาต ชานาหิ, ธีเร อตฺถสฺส โกวิเท”ติฯ “ธีมา, ธีมติ, สุธี, สุธินี, ธียุตฺต”นฺติ จ อาทีนิ นิทสฺสนปทานิฯ

ธี, ธี, ธิโยฯ ธิํ, ธี, ธิโยฯ ธิยา, ธีหิ, ธีภิฯ ธิยา, ธีนํฯ ธิยา, ธีหิ, ธีภิฯ ธิยา, ธีนํฯ ธิยา, ธิยํ, ธีสุฯ โภติ ธิ, โภติโย ธี, โภติโย ธิโยฯ

กุ วุจฺจติ ปฐวีฯ เอตฺถ จ “กุทาโลฯ กุมุทํฯ กุญฺชโร”ติ อิมานิ นิทสฺสนปทานิฯ ตตฺร กุํ ปฐวิํ ทาลยติ ปทาเลติ ภินฺทติ เอเตนาติ **กุทาโล**ฯ กุยํ ปฐวิยํ โมทตีติ **กุมุทํ**ฯ กุํ ชรตีติ **กุญฺชโร**ฯ ตถา หิ **วิมานวตฺถุอฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ “กุํ ปฐวิํ ตทภิฆาเตน ชรยตีติ กุญฺชโร”ติฯ

กุ, กู, กุโยฯ กุํ, กู, กุโยฯ กุยา, กูหิ, กูภิฯ กุยา, กูนํฯ กุยา, กูหิ, กูภิฯ กุยา, กูนํฯ กุยา, กุยํ, กูสุฯ โภติ กุ, โภติโย กู, โภติโย กุโยฯ

ข’มินฺทฺริยํ ปกถิตํ, **ข**’มากาสมุทีริตํ;
สคฺคฎฺฐานมฺปิ **ขํ** วุตฺตํ, สุญฺญตฺตมฺปิ จ **ขํ** มตํฯ

ตตฺรินฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ คตินิวาสภาวโต “ข”นฺติ วุจฺจติ, อากาสํ วิวิตฺตเฎฺฐนฯ สโคฺค กตสุจริเตหิ เอกเนฺตน คนฺตพฺพตาย “ข”นฺติ สงฺขํ คจฺฉติฯ “ขโค ยถา หิ รุกฺขเคฺค, นิลียโนฺตว สาขิโนฯ สาขํ ฆเฎฺฎตี”ติ จ, “เข นิมฺมิโต อจริ อฎฺฐสตํ สยมฺภู”ติ จ อาทิ เอตฺถ นิทสฺสนํฯ

ขํ, ขานิ, ขาฯ ขํ, ขานิ, เขฯ เขน, เขหิ, เขภิฯ ขสฺส, ขานํฯ ขา, ขสฺมา, ขมฺหา, เขหิ, เขภิฯ ขสฺส, ขานํฯ เข, ขสฺมิํ, ขมฺหิ, เขสุฯ โภ ข, ภวโนฺต ขานิ, ภวโนฺต ขาฯ

โคสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต –

โค โคเณ จินฺทฺริเย ภูมฺยํ, วจเน เจว พุทฺธิยํ;
อาทิเจฺจ รสฺมิยเญฺจว, ปานีเยปิ จ วตฺตเต;
เตสุ อเตฺถสุ โคเณ ถิ-ปุมา จ อิตเร ปุมาฯ

ตถา หิ ‘‘โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโตฯ โคปญฺจโม’’ติอาทีสุ **โค**สทฺโท โคเณ วตฺตติฯ โคจโรติ เอตฺถินฺทฺริเยปิ วตฺตติ คาโว จกฺขาทีนินฺทฺริยานิ จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโรฯ ตถา หิ โปราณา กถยึสุ ‘‘คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, โคจโร วิย โคจโร, อภิณฺหํ จริตพฺพฏฺฐานํฯ คาโววาจกฺขาทีนินฺทฺริยานิ, เตหิ จริตพฺพฏฺฐานํ โคจโร’’ติฯ ‘‘โคมตึ โคตมํ นเม’’ติ โปราณกวิรจนายํ ปน ปถวิยํ วตฺตติฯ ‘‘ภูริปญฺญํ โคตมํ สมฺมาสมฺพุทฺธํวนฺทามี’’ติ หิ อโตฺถฯ ตถา **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาย**วาเสฏฺฐสุตฺตสํวณฺณนปฺปเทเส **‘‘โครกฺข**นฺติ เขตฺตรกฺขํ, กสิรกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวี หิ ‘‘โค’’ติ วุจฺจติ, ตปฺปเภโท จ เขตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

‘‘โคตฺตวเสน โคตโม’’ติ เอตฺถ ตุ วจเน พุทฺธิยญฺจ วตฺตติฯ เตนาหุ โปราณา ‘‘คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ โคตโมติ หิ ปวตฺตมานํ คํ วจนํ พุทฺธิญฺจ ตายติ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โก ปน โสติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติฯ ตถา หิ ตํโคตฺตชาตา สุโทฺธทนมหาราชาทโยปิ โคตโมเตฺวว วุจฺจนฺติฯ เภน ภควา อตฺตโน ปิตรํ สุโทฺธทนมหาราชานํ ‘‘อติกฺกนฺตวรา โข โคตม ตถาคตา’’ติ อโวจฯ เวสฺสวโณปิ มหาราชา ภควนฺตํ ‘‘วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ, พุทฺธํ วนฺทาม โคตม’’นฺติ อโวจ, อายสฺมาปิ วงฺคีโส อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ ‘‘สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ, อนุกมฺปาย โคตมา’’ติ อโวจฯ เอวํ อิทํ สามญฺญรูปํ คํ ตายตีติ โคตฺตนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปน โคตมโคตฺตกสฺสปโคตฺตาทิวเสน พหุวิธํฯ

ตถา **โค**สโทฺท อาทิเจฺจ วตฺตติฯ ‘‘โคโคตฺตํ โคตมํ นเม’’ติ โปราณกวิรจนา เอตฺถ นิทสฺสนํ, อาทิจฺจพนฺธุํ โคตมํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ วนฺทามีติ อโตฺถฯ อาทิโจฺจปิ หิ โคตมโคเตฺต ชาโต ภควาปิ, เอวํ เตน สมานโคตฺตตาย ตตฺถ ตตฺถ ‘‘อาทิจฺจพนฺธู’’ติอาทินา ภควโต โถมนา ทิสฺสติ ‘‘ปุจฺฉามิ ตํ อาทิจฺจพนฺธุ, วิเวกํ สนฺติปทญฺจ มเหสี’’ติ จ, ‘‘วเนฺท เชตวนํ นิจฺจํ, วิหารํ รวิพนฺธุโน’’ติ จ, ‘‘โลเกกพนฺธุ'มรวินฺทสหายพนฺธุ’’นฺติ จฯ ‘‘อุณฺหคู’’ติ เอตฺถ ปน **โค**สโทฺท รสฺมิยํ วตฺตติฯ อุณฺหา คาโว รสฺมิโย เอตสฺสาติ อุณฺหคู, สูริโยฯ ปุพฺพาจริยาปิ หิ **ฉโนฺทวิจิติสเตฺถ** อิมเมวตฺถํ พฺยากรึสุฯ

‘‘โคสีตจนฺทน’’นฺติ เอตฺถ ปานีเย วตฺตติฯ **โค**สเทฺทน หิ ชลํ วุจฺจติฯ **โค** วิย สีตํ จนฺทนํ, ตสฺมึ ปน อุทฺธนโต อุทฺธริตปกฺกุถิตเตลมฺหิ ปกฺขิเตฺต ตงฺขณเญฺญว ตํ เตลํ สุสีตลํ โหติฯ

เอเตฺถเก วทนฺติ ‘‘กสฺมา โภ **‘โค**ปทเตฺถ วตฺตมาโน **โค**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค เจว ปุลฺลิโงฺค จา’ติ วทถ, กสฺมา จ ปน ‘อินฺทฺริยปถวีวจนพุทฺธิสูริยรสฺมิปานีเยสุ วตฺตมาโน ปุลฺลิโงฺค’ติ วทถ, เอเตสุ สูริยเตฺถ วตฺตมาโน ปุลฺลิโงฺค โหตุ, นนุ อินฺทฺริยวจนปานีเยสุ วตฺตมาเนน ปน **โค**สเทฺทน นปุํสกลิเงฺคน ภวิตพฺพํ, ปถวีพุทฺธิรสฺมีสุ วตฺตมาเนน อิตฺถิลิเงฺคน ภวิตพฺพํ อินฺทฺริยาทิปถวาทิปทเตฺถสุ วตฺตมานานํ **อินฺทฺริย**สทฺทาทิ**ปถวี**สทฺทาทีนํ นปุํสกิตฺถิลิงฺควเสน นิเทฺทสสฺส ทสฺสนโต’’ติ? ตนฺน, นิยมาภาวโตฯ อิตฺถิปทเตฺถ วตฺตมานสฺสาปิ หิ สโต กสฺสจิ สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺควเสน นิเทฺทโส ทิสฺสติ ยถา ‘‘โอโรโธ’’ติฯ ปุริสปทเตฺถ วตฺตมานสฺสาปิ จ สโต กสฺสจิ อิตฺถิลิงฺควเสน นิเทฺทโส ทิสฺสติ, ยถา ‘‘อตฺถกาโมสิ เม ยกฺข, หิตกามาสิ เทวเต’’ติฯ อิตฺถิปุริสปเทฺถสุ ปน อวตฺตมานานมฺปิ สตํ เกสญฺจิ สทฺทานํ เอกสฺมิํเยว ญาณาทิอเตฺถ วตฺตมานานํ อิตฺถิปุมนปุํสกลิงฺควเสน นิเทฺทโส ทิสฺสติ ยถา ‘‘ปญฺญา อโมโห ญาณ’’นฺติ, ‘‘ตฎํตฎีตโฎ’’ติ จฯ ตถา หิ อนิตฺถิภูโตปิ สมาโน ‘‘มาตุลา’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน รุโกฺขปิ นามํ ลภติ, ตพฺพเสน นครมฺปิฯ เตนาห **จกฺกวตฺติสุตฺตฎีกายํ ‘‘มาตุลา**ติ อิตฺถิลิงฺคว

เสน ลทฺธนาโม เอโก รุโกฺข, ตาย อาสนฺนปฺปเทเส มาปิตตฺตา นครมฺปิ ‘มาตุลา’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ เตน วุตฺตํ มาตุลายนฺติ เอวํนามเก นคเร’’ติฯ

โคสทฺทสฺส นามิกปทมาลา เหฏฺฐา ปกาสิตาฯ

โม วุจฺจติ จโนฺท, **อภิธานฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘มา วุจฺจติ จโนฺท’’ติ อาการนฺตปาโฐ ทิสฺสติ, **โอ**การนฺตปาเฐน เตน ภวิตพฺพํ สกฺกฏภาสาย **เอกกฺขรโกสโต** นยํ คเหตฺวา ‘‘โม สิโว จนฺทิมา เจวา’’ติ **โอ**การนฺตวเสน วตฺตพฺพตฺตาฯ เอตฺถ จ **โอ**การนฺตวเสน วุตฺตสฺส **ม**สทฺทสฺส จนฺทวาจกเตฺต ‘‘ปุณฺณมี, ปุณฺณมา’’ติ จ นิทสฺสนปทานิฯ ตตฺถ ปุโณฺณ โม เอตฺถาติ ปุณฺณมี, เอวํ ปุณฺณมา, รตฺตาเปกฺขํ อิตฺถิลิงฺควจนํฯ เอตฺถ ปน ‘‘วิสาขปุณฺณมาย รตฺติยา ปฐมยาเมปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรี’’ติ อิทํ นิทสฺสนํฯ เอตฺถ สิยา – ยทิ ‘‘ปุณฺณมา’’ติ อยํสโทฺท รตฺตาเปโกฺข อิตฺถิลิโงฺคฯ

> ‘‘ปุณฺณมาเย ยถา จโนฺท, ปริสุโทฺธ วิโรจติ;
> ตเถว ตฺวํ ปุณฺณมโน, วิโรจ ทสสหสฺสิยํฯ
>
> อนฺวทฺธมาเส ปนฺนรเส, ปุณฺณมาเย อุโปสเถ;
> ปจฺจยํ นาคมารุยฺห, ทานํ ทาตุมุปาคมิ’’นฺติ

อาทีสุ กถํ ‘‘ปุณฺณมาเย’’ติ ปทสิทฺธีติ? **ย**การสฺส **เย**การาเทสวเสนฯ ธมฺมิสฺสเรน หิ ภควตา ‘‘ปุณฺณมายา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ปุณฺณมาเย’’ติ วทตา **ย**การสฺส ฐาเน **เย**กาโร ปฐิโต อิตฺถิลิงฺควิสเย **ตฺตา**การสฺส ฐาเน **เตฺต**กาโร วิย, **นี**การสฺส ฐาเน **เน**กาโร วิย จฯ ตถา หิ ยถา ‘‘อพฺยยตํ วิลปสิ วิรเตฺต โกสิยายเน’’ติ อิมสฺมึ **ราธชาตเก** ‘‘วิรตฺตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘วิรเตฺต’’ติ วทเนฺตน **ตฺตา**การสฺส ฐาเน **เตฺต**กาโร ปฐิโต, ‘‘โกสิยายนี’’ติ จ วตฺตเพฺพ ‘‘โกสิยายเน’’ติ วทเนฺตน **นี**การสฺส ฐาเน **เน**กาโร ปฐิโตฯ เอวํ ‘‘ปุณฺณมายา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ปุณฺณมาเย’’ติ วทตา **ย**การสฺส ฐาเน **เย**กาโร ปฐิโตฯ ยถา จ ‘‘ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ’’นฺติ อิมสฺมึ **มหาสมยสุตฺต**ปฺปเทเส ‘‘ทกฺขิตายา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ทกฺขิตาเย’’ติ วทตา **ย**การสฺส ฐาเน **เย**กาโร ปฐิโต, เอวมิธาปิฯ ยถา ปน ‘‘สภาเย วา ทฺวารมูเล วา’’ติ เอตฺถ ‘‘สภาย’’นฺติ ลิงฺคพฺยตฺตยวเสน สภา วุตฺตา, น ตถา อิธ ‘‘ปุณฺณมาย’’นฺติ ลิงฺคพฺยตฺตเยน **ปุณฺณมา** วุตฺตา, อถ โข ‘‘ปุณฺณมา’’ติ **อา**การนฺติตฺถิลิงฺควเสน วุตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘ปุณฺณมาโย’’ติ ปทํ **ย**การฏฺฐาเน **เย**การุจฺจารณวเสน สมฺภูตํ ภุมฺมวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มา วุจฺจติ สิรีฯ ตถา หิ **วิทฺวมุขมณฺฑนฏีกายํ** ‘‘มาลินี’’ติ ปทสฺสตฺถํ วทตา ‘‘มา วุจฺจติ ลกฺขี, อลินี ภมรี’’ติ วุตฺตํฯ **ลกฺขี**สโทฺท จ **สิรี**สเทฺทน สมานโตฺถ, เตน ‘‘มา วุจฺจติ สิรี’’ติ อโตฺถ อเมฺหหิ อนุมโต, ตถา โปราเณหิปิ ‘‘มํ สิรึ ธาเรติ วิทธาติ จาติ มนฺธาตา’’ติ อโตฺถ ปกาสิโต, ตสฺมา ‘‘มาลินี มนฺธาตา’’ติ จ อิมาเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ ตตฺร ปุลฺลิงฺคสฺส ตาว **ม**สทฺทสฺส อยํ นามิกปทมาลา –

โม, มาฯ มํ, เมฯ เมน, เมหิ, เมภิฯ มสฺส, มานํฯ มา, มสฺมา, มมฺหา, เมหิ, เมภิฯ มสฺส, มานํฯ เม, มสฺมึ, มมฺหิ, เมสุฯ โภ ม, ภวโนฺต มาฯ

อยํ ปน อิตฺถิลิงฺคสฺส **มา**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา –

มา, มา, มาโยฯ มํ, มา, มาโยฯ มาย, มาหิ, มาภิฯ มาย, มานํฯ มาย, มาหิ, มาภิฯ มาย, มานํฯ มาย, มายํ, มาสุฯ โภติ เม, โภติโย มาโยฯ

เอตฺถ ปน สิรีวาจโก **มา**สโทฺท จ สทฺทวาจโก **รา**สโทฺท จาติ อิเม สมานคติกา เอกกฺขรตฺตา นิจฺจ**มา**การนฺตปกติกตฺตา อิตฺถิลิงฺคตฺตา จฯ

ตตฺร **สํ** วุจฺจติ สนฺตจิโตฺต ปุริโสฯ ยํ โลเก ‘‘สปฺปุริโส’’ติ จ, ‘‘อริโย’’ติ จ, ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ จ วทนฺติ, ตเสฺสตํ อธิวจนํ ยทิทํ ‘‘ส’’นฺติฯ เอวํ สปฺปุริสาริยปณฺฑิตวาจกสฺส **สํ**สทฺทสฺส ปจฺจตฺตวจนวเสน อตฺถิภาเว ‘‘สเมติ อสตา อส’’นฺติ อิทํ ปโยคนิทสฺสนํฯ เอตฺถ หิ ‘‘น สํ อส’’นฺติ สมาสจินฺตาย สปฺปุริสาสปฺปุริสปทตฺถา **สํ อสํ**สเทฺทหิ วุตฺตาติ ญายนฺติ, ตสฺมา ‘‘สปฺปุริสปทโตฺถ ปจฺจตฺตวเจน **สํ**สเทฺทน วุโตฺต นตฺถี’’ติ วจนํ น วตฺตพฺพํฯ เย ‘‘นตฺถี’’ติ วทนฺติ, เตสํ วจนํ น คเหตพฺพํฯ นามิกปทมาลา ปนสฺส ‘‘สํ, สนฺตํ, สเนฺต’’ติอาทินา เหฏฺฐา ปกาสิตาฯ นปุํสกลิงฺคเตฺต **สํ** วุจฺจติ ธนํ, ‘‘มนุสฺสสฺสํฯ ปรสฺสํฯ สพฺพสฺสํฯ สพฺพสฺสหรณํฯ ปรสฺสหรณ’’นฺติอาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ ตตฺถ มนุสฺสสฺส สํ มนุสฺสสฺสํฯ เอวํ ปรสฺส สํ ปรสฺสํฯ สพฺพสฺส สํ สพฺพสฺสํฯ ตสฺส หรณํ ปรสฺสหรณํ สพฺพสฺสหรณนฺติ สมาโสฯ ตถา **สํ** วุจฺจติ สุขํ สนฺติ จฯ วุตฺตญฺหิ ตพฺพาจกตฺตํ โปราณกวิรจนายํ –

> ‘‘เทวเทโว สํเทหี โน, หีโน เทวาติเทหโต;
> หโตปปาตสํสาโร, สาโร สํ เทตุ เทหิน’’นฺติฯ

ตสฺมา อยเมตฺถ คาถา, ‘‘สกลโลกสงฺกโร ทีปงฺกโร’’ติ เอตฺถ ‘‘สงฺกโร’’ติ ปทญฺจนิทสฺสนํฯ ‘‘สํ, สานิ, สาฯ สํ, สานิ, เสฯ เสน’’อิจฺจาทิ ปุเพฺพ ปกาสิตนเยน เญยฺยํฯ เอตฺถ จ โสตูนํ สุคตมตวเร โกสลฺลชนนตฺถํ สมาสนฺตคตสฺส **สํ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลํ ปริปุณฺณํ กตฺวา กถยาม –

มนุสฺสสฺสํ, มนุสฺสสฺสานิ, มนุสฺสสฺสาฯ มนุสฺสสฺสํ, มนุสฺสสฺสานิ, มนุสฺสเสฺสฯ มนุสฺสเสฺสน, มนุสฺสเสฺสหิ, มนุสฺสเสฺสภิฯ มนุสฺสสฺสสฺส, มนุสฺสสฺสานํฯ มนุสฺสสฺสา, มนุสฺสสฺสสฺมา, มนุสฺสสฺสมฺหา, มนุสฺสเสฺสหิ, มนุสฺสเสฺสภิฯ มนุสฺสสฺสสฺส, มนุสฺสสฺสานํฯ มนุสฺสเสฺส, มนุสฺสสฺสสฺมิํ, มนุสฺสสฺสมฺหิ, มนุสฺสเสฺสสุฯ โภ มนุสฺสสฺส, โภโนฺต มนุสฺสสฺสานิ, มนุสฺสสฺสาฯ เอส นโย ‘‘ปรสฺสํ สพฺพสฺส’’นฺติอาทีสุปิ, สพฺพาเนตานิ ปทานิ อภิเธยฺยลิงฺคานีติ คเหตพฺพานิฯ

> **ยํ ตํ กิ**มิติสทฺทานํ, นามมาลํ ปนตฺตริ;
> สพฺพนามปริเจฺฉเท, ปกาสิสฺสํ ติลิงฺคโตฯ

อิเจฺจวํ เหฏฺฐา อุทฺทิฏฺฐานํ **โก วิ สา**ทีนํ นามิกปทมาลา สทฺธิํ อตฺถนฺตรนิทสฺสนปเทหิ วิภตฺตาฯ ตตฺริทํ ลิงฺคววตฺถานํ –

> **โก วิ สา** โหนฺติ ปุลฺลิเงฺค, **ภา รา ถี ธี กุ ภู** ถิยํ;
> **กํ ขํ** นปุํสเก **โค** ตุ, ปุเม เจวิตฺถิลิงฺคเกฯ

> **โม** ปุเม อิตฺถิลิเงฺค **มา, สํ** ปุเม จ นปุํสเก;
> **ยํ ตํ กิ**มิติ สพฺพตฺร, ลิเงฺคเสฺวว ปวตฺตเรฯ

อิโต อญฺญานิปิ เอกกฺขรานิ อุปปริกฺขิตฺวา คเหตพฺพานิฯ

เอวํ วิญฺญูนํ นยญฺญูนํ สทฺทรจนาวิสเย ปรมวิสุทฺธวิปุลพุทฺธิปฏิลาภตฺถํ ปรมสณฺหสุขุมเตฺถสุ ปโยเคสุ อสโมฺมหตฺถํ สุวณฺณตเล สีหวิชมฺภเนน เกสรีสีหสฺส วิชมฺภนมิว เตปิฏเก พุทฺธวจเน ญาณวิชมฺภเนน วิชมฺภนตฺถญฺจ อธิกูเนกกฺขรวเสน ลิงฺคตฺตยํ มิเสฺสตฺวา นามิกปทมาลา วิภตฺตาฯ

สเทฺท ภวนฺติ กุสลา น ตุ เกจิ อเตฺถ,
อเตฺถ ภวนฺติ กุสลา น ตุ เกจิ สเทฺทฯ

โกสลฺลเมว ปรมํ ทฺวยตฺถ ตสฺมา,
โยคํ กเรยฺย สตตํ มติมา วรนฺติฯ

อิติ นวงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ

วิญฺญูนํ โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

ลิงฺคตฺตยมิสฺสโก นามิกปทมาลาวิภาโค

ทสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๑. วาจฺจาภิเธยฺยลิงฺคาทิปริทีปนนามิกปทมาลา

วาจฺจาภิเธยฺยลิงฺคาทิ-วเสนปิ อิโต ปรํ;
ภาสิสฺสํ ปทมาลาโย, ภาสิตสฺสานุรูปโตฯ

ตตฺถ **วาจฺจลิงฺคานี**ติ อปฺปธานลิงฺคานิ, คุณนามสงฺขาตานิ วา ลิงฺคานิฯ **อภิเธยฺยลิงฺคานี**ติ ปธานลิงฺคานิ, คุณีปทสงฺขาตานิ วา ลิงฺคานิฯ ยสฺมา ปน เตสุ วาจฺจลิงฺคานิ นาม อภิเธยฺยลิงฺคานุวตฺตกานิ ภวนฺติ, ตสฺมา สพฺพานิ ***ภู***ธาตุมยานิ จ วาจฺจลิงฺคานิ อภิเธยฺยลิงฺคานุรูปโต โยเชตพฺพานิฯ เตสํ ***ภู***ธาตุมยานิ วาจฺจลิงฺคานิ สรูปโต นามิกปทมาลาย อโยชิตานิปิ ตตฺถ ตตฺถ นยโต โยชิตานิ , ตสฺมา น ทานิ ทเสฺสสฺสามฯ อ***ภู***ธาตุมยานิปิ กิญฺจาปิ นยโต โยชิตานิ, ตถาปิ โสตารานํ ปโยเคสุ โกสลฺลชนนตฺถํ กถยาม, นามิกปทมาลญฺจ เนสํ ทเสฺสสฺสาม กิญฺจิ ปโยคํ วทนฺตาฯ

ทีโฆ รโสฺส นีโล ปีโต,
สุโกฺก กโณฺห เสโฏฺฐ ปาโป;
สโทฺธ สุโทฺธ อุโจฺจ นีโจ,
กโตตีโต อิจฺจาทีนิฯ

ทีฆา ชาครโต รตฺติ, ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ;
ทีโฆ พาลาน สํสาโร, สทฺธมฺมํ อวิชานตํฯ

ทีโฆ, ทีฆาฯ ทีฆํ, ทีเฆฯ ทีเฆน, ทีเฆหิ, ทีเฆภิฯ ทีฆสฺส, ทีฆานํฯ ทีฆา, ทีฆสฺมา, ทีฆมฺหา, ทีเฆหิ, ทีเฆภิฯ ทีฆสฺส, ทีฆานํฯ ทีเฆ, ทีฆสฺมึ, ทีฆมฺหิ, ทีเฆสุฯ โภ ทีฆ, ภวโนฺต ทีฆาฯ ‘‘ทีฆาติ มํ ปโกฺกเสยฺยาถา’’ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

ทีฆา, ทีฆา, ทีฆาโยฯ ทีฆํ, ทีฆา, ทีฆาโยฯ ทีฆายฯ เสสํ **กญฺญา**นเยน เญยฺยํฯ

ทีฆํ, ทีฆานิ, ทีฆาฯ ทีฆํ, ทีฆานิ, ทีเฆฯ ทีเฆนฯ เสสํ **จิตฺต**นเยน เญยฺยํฯ **รสฺสา**ทีนิ จ เอวเมว วิตฺถาเรตพฺพานิฯ อยํ วาจฺจลิงฺคานํ นามิกปทมาลา, ‘‘คุณนามานํ นามิกปทมาลา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อภิเธยฺยกลิเงฺคสุ, สวิเสสานิ ยานิ หิ;
เตสํ ทานิ ยถาปาฬึ, ปทมาลํ กเถสฺสหํฯ

กตมานิ ตานิ ปทานิ, ยานิ สวิเสสานิ?

ภวาภวาทิกํ **ลงฺกา-ทีโป** อิจฺจาทิกานิ จ;
โพธิ สนฺธีติ จาทีนิ, สวิเสสานิ โหนฺติ ตุฯ

เอเตสุ หิ –

ภวาภวปทํ เทก-วโจ พหุวโจ กฺวจิ;
สมาเส อสมาเสปิ, สมฺภโว ตสฺส อิจฺฉิโตฯ

วิคฺคหญฺจ ปทตฺถญฺจ, วตฺวา ปทสฺสิมสฺส เม;
วุจฺจมานมวิกฺขิตฺตา, ปทมาลํ นิโพธถฯ

ภโว จ อภโว จ **ภวาภวํ**ฯ อถ วา ภโว จ อภโว จ ภวาภวานิ, อยํ วิคฺคโหฯ ตตฺร **ภโว**ติ ขุทฺทโก ภโวฯ **อภโว**ติ มหนฺโต ภโวฯ วุทฺธตฺถวาจโก เหตฺถ **อ**กาโรฯ เอตฺถ จ สุคติทุคฺคติวเสน หีนปณีตวเสน จ ขุทฺทกมหนฺตตา เวทิตพฺพาฯ อถ วา **ภโว**ติ วุทฺธิฯ **อภโว**ติ อวุทฺธิฯ อยํ ปทโตฺถฯ อยํ ปน นามิกปทมาลา –

ภวาภวํ, ภวาภวํ, ภวาภเวน, ภวาภวสฺส, ภวาภวา, ภวาภวสฺมา, ภวาภวมฺหา, ภวาภวสฺส, ภวาภเว, ภวาภวสฺมึ, ภวาภวมฺหิ, โภ ภวาภวฯ อิติ **ภวาภว**ปทํ เอกวจนกํ ภวติฯ ทิสฺสติ จ ตเสฺสกวจนตา ปาฬิยํ อฎฺฐกถายญฺจ –

‘‘อตีตกเปฺป จริตํ, ฐปยิตฺวา ภวาภเว;
อิมสฺมึ กเปฺป จริตํ, ปวกฺขิสฺสํ สุโณหิ เม’’

อิติ วา,

‘‘เอวํ พหุวิธํ ทุกฺขํ, สมฺปตฺติญฺจ พหูวิธํ;
ภวาภเว อนุภวิตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํ’’

อิติ วา เอวํ ปาฬิยํ **ภวาภว** ปทสฺส เอกวจนตา ทิฎฺฐาฯ

อฎฺฐกถายมฺปิ –

‘‘อสมฺพุธํ พุทฺธนิเสวิตํ ยํ,
ภวาภวํ คจฺฉติ ชีวโลโก;
นโม อวิชฺชาทิกิเลสชาล-
วิทฺธํสิโน ธมฺมวรสฺส ตสฺสา’’ติ

เอวํ ตเสฺสกวจนตา ทิฎฺฐาฯ

ภวาภวานิ, ภวาภวา, ภวาภวานิ, ภวาภเว, ภวาภเวหิ, ภวาภเวภิ, ภวาภวานํ, ภวาภเวหิ, ภวาภเวภิ, ภวาภวานํ, ภวาภเวสุ, ภวโนฺต ภวาภวานิฯ อิติ **ภวาภว**ปทํ พหุวจนกมฺปิ ภวติฯ ทิสฺสติ จ ตสฺส พหุวจนกตา ปาฬิยํ ‘‘โธนสฺส หิ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเกฯ ปกปฺปิกา ทิฎฺฐิ ภวาภเวสู’’ติฯ อุภยมฺปิ นยํ โวมิเสฺสตฺวา นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ กถํ? ‘‘ภวาภวํ, ภวาภวานิฯ ภวาภวํ, ภวาภวานิฯ ภวาภเวน, ภวาภเวหิ, ภวาภเวภิ’’อิเจฺจวมาทินา **จิตฺต**นเยน โยเชตพฺพาฯ

นปุํสเกกวจน-พหุวจนกา อิมา;
ปทมาลา สมาสเตฺต, กตาติ ปริทีปเยฯ

สมาสกปทเญฺจว, อสมาสกเมว จ;
ภวาภวปทํ เทฺวธา, อิติ วิทฺวา วิภาวเยฯ

นปุํสกํ สมาสเตฺต, ปุลฺลิงฺคมิตรตฺตเน;
นปุํสกํ ตุ ปาเยน, เอกวจนกํ วเทฯ

‘‘ภโว จ อภโว จา’’ติ, สมาสตฺถํ วเท พุโธ;
‘‘ภวโต ภว’’มิจฺจตฺถํ, อสมาสสฺส ภาสเยฯ

ปุลฺลิงฺคตฺตมฺหิ โส เญโยฺย, นิสฺสกฺกอุปโยคโต;
เอวํ วิเสสโต ชญฺญา, ***ภวาภว***ปทํ วิทูฯ

ยถา เจตฺถ ***ภวาภว***ปทสฺส นามิกปทมาลา โยชิตา, เอวํ ‘‘กมฺมากมฺมํ ผลาผล’’นฺติอาทีนมฺปิ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ อโตฺถปิ เนสํ ยถารหํ วตฺตโพฺพฯ เยภุเยฺยนเนตานิ เอกวจนกานิ ภวนฺติฯ เอวํ ตาว ***ภวาภว***ปทาทีนํ วิเสสวนฺตตา ทฎฺฐพฺพาฯ

ลงฺกาทีโป, ลงฺกาทีปํ, ลงฺกาทีเปน, ลงฺกาทีปสฺส, ลงฺกาทีปา, ลงฺกาทีปสฺมา, ลงฺกาทีปมฺหา, ลงฺกาทีปสฺส, ลงฺกาทีเป, ลงฺกาทีปสฺมึ, ลงฺกาทีปมฺหิ, โภ ลงฺกาทีปฯ อยํ สมาสเตฺต นามิกปทมาลาฯ อสมาสเตฺตปิ ปน โยเชตพฺพาฯ

ลงฺกา ทีโป, ลงฺกํ ทีปํ, ลงฺกาย ทีเปน, ลงฺกาย ทีปสฺส, ลงฺกาย ทีปา, ลงฺกาย ทีปสฺมา, ลงฺกาย ทีปมฺหา, ลงฺกาย ทีปสฺส, ลงฺกาย ทีเป, ลงฺกาย ทีปสฺมึ, ลงฺกาย ทีปมฺหิ, โภติ ลเงฺก ทีปฯ อยํ พฺยาเส นามิกปทมาลาฯ อยํ นโย ‘‘ชมฺพุทีโป’’ติ เอตฺถ น ลพฺภติ เกวเลน **ชมฺพู**สเทฺทน ชมฺพุทีปสฺส อกถนโต, ยถา เกวเลน **ลงฺกา**สเทฺทน ลงฺกาทีโป กถิยติฯ อยํ ปน พฺยาเส ปทมาลานโย วิเสสโต กพฺพรจนายํ กวีนํ อุปการาย สํวตฺตติ สาสนสฺสาปิฯ ตถา หิ พฺยาสวเสน โปราณกวิรจนา ทิสฺสติ –

‘‘วนฺทามิ เสลมฺหิ สมนฺตกูเฎ,
ลงฺกาย ทีปสฺส สิขายมาเน;
อาวาสภูเต สุมนามรสฺส,
พุทฺธสฺส ตํ ปาทวฬญฺชมคฺค’’นฺติฯ

สาสเนปิ พฺยาสวเสน ‘‘ทิโพฺพ รโถ ปาตุรหุ, เวเทหสฺส ยสสฺสิโน’’ติอาทิกา ปาฬิ ทิสฺสติฯ

ยถา ปน ‘‘ชมฺพุทีโป’’ติ เอตฺถ อยํ นโย น ลพฺภติ, ตถา ‘‘นาคทีโป’’ติอาทีสุปิ เกวเลน **ชมฺพู**สเทฺทน ชมฺพุทีปสฺส อกถนมิว เกวเลน **นาค**สทฺทาทินา นาคทีปาทีนํ อกถนโตติฯ นนุ จ โภ ‘‘พุทฺธสฺส ชมฺพุนทรํสิโน ตํ, ทาฐํ มยํ ชมฺพุนรา นมามา’’ติ โปราณกวิรจนายํ **ชมฺพู**สเทฺทน ชมฺพุทีโป วุโตฺต ‘‘ชมฺพุทีปนรา’’ติ อตฺถสมฺภวโตติ? สจฺจํ ‘‘ชมฺพุทีปนรา’’ติ อโตฺถ สมฺภวติ, เกวเลน ปน **ชมฺพู**สเทฺทน ชมฺพุทีปตฺถํ น วทติ, กินฺตุ ‘‘ชมฺพุทีปนรา’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาวิสยตฺตา อธิกกฺขรโทสํ ปริวชฺชเนฺตน **ทีป**สทฺทโลปํ กตฺวา ‘‘ชมฺพุนรา’’ติ วุตฺตํ, เอวํ อุตฺตรปทโลปวเสน วุโตฺต **ชมฺพู**สโทฺท **นร**สทฺทํ ปฎิจฺจ สมาสพเลน ‘‘ชมฺพุทีปนรา’’ติ อตฺถปฺปกาสเน สมโตฺถ โหติ, น เกวโล พฺยาสกาเล, ตถา หิ ‘‘ชมฺพู’’ติ วุเตฺต ชมฺพุทีโป น ญายติ, อถ โข ชมฺพุรุโกฺขเยว ญายติฯ

กึ ปน โภ ‘‘กาโก ทาโส, กากํ ทาสํ, กาเกน ทาเสนา’’ติ อยํ นโย ลพฺภติ, น ลพฺภตีติ? ลพฺภติ, **กาก**สเทฺทน กากนามกสฺส ทาสสฺส กถนํ โหติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ชมฺพุทีโป’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘ชมฺพุนามโก ทีโป’’ติ อตฺถํ คเหตฺวา ‘‘ชมฺพู ทีโป, ชมฺพุํ ทีปํ, ชมฺพุยา ทีเปนา’’ติ อยํ นโย ลพฺภตีติ? น ลพฺภติ **ชมฺพู**สทฺทสฺส ปณฺณตฺติวเสน ทีเป อปฺปวตฺตนโตฯ **ชมฺพู**สโทฺท หิ รุเกฺขเยว ปณฺณตฺติวเสน ปวตฺตติ, น ทีเปฯ ยถา ปน **จิตฺต**โวหาโร จิตฺตนามเก คหปติมฺหิปิ

มเนปิ ปวตฺตติ ‘‘จิโตฺต คหปติฯ จิตฺตํ มโน มานส’’นฺติอาทีสุฯ ยถา จ **กุส**โวหาโร กุสนามเกรเณฺญปิ กุสติเณปิ ปวตฺตติ –

‘‘ปภาวติญฺจ อาทาย, มณึ เวโรจนํ กุโส;
กุสาวตึ กุสราชา, อคมาสิ มหพฺพโล;
กุโส ยถา ทุคฺคหิโต, หตฺถเมวานุกนฺตตี’’ติ

อาทีสุ, ตถา **กาก**สโทฺทปิ วายเส, เอวํนามเก ทาเสปิ ปวตฺตติ ‘‘กาโก รวติ, กาโก นาม ทาโส สฎฺฐิโยชนานิ คจฺฉตี’’ติอาทีสุฯ **ชมฺพู**สโทฺท ปน คหปติมนาทีสุ **จิตฺต กุส กาก**สทฺทา วิย ปณฺณตฺติวเสน ทีปสฺมึ น ปวตฺตติ, ตสฺมา ยถาวุโตฺตเยว นโย มนสิกรณีโยฯ

ยถา ปเนตฺถ ‘‘ลงฺกาทีโป’’ติ สทฺทสฺส นามิกปทมาลา สมาสวเสน พฺยาสวเสน จ โยชิตา, เอวํ ‘‘ปุพฺพวิเทหทีโป, อปรโคยานทีโป, อุตฺตรกุรุทีโป, อสฺสยุชนกฺขตฺตํ, จิตฺรมาโส, เวสฺสนฺตรราชา, เสตวตฺถํ, ทิพฺพรโถ’’ติอาทีนมฺปิ นามิกปทมาลา สมาสวเสน พฺยาสวเสน จ โยเชตพฺพาฯ **ปุพฺพวิเทหา**ทิสเทฺทหิ ปุพฺพวิเทหทีปาทีนํ กถนญฺจ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ทิพฺพรโถ’’ติอาทีนํ สมาสคตปทานํ ปโยชเน สติ พฺยาสวเสน วิสุํ กตฺตพฺพตา จ เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ พฺยาสวเสน ‘‘ทิโพฺพ รโถ’’ติอาทินา ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปทานํ สมานาธิกรณวเสน ปเจฺจกวิภตฺติยุตฺตภาเว สติ คาถาสุ วุตฺติปาลนสุขุจฺจารณคุโณ ภวติฯ โส จ สาสนานุกูโล หิ อยํ นโย ฐปิโตฯ ตถา หิ ปาวจเน ‘‘ทิโพฺพ รโถ ปาตุรหุ, เวเทหสฺส ยสสฺสิโน’’ติอาทิกา ปาฬิโย พหู ทิสฺสนฺติ, เอวํ **ลงฺกาทีปา**ทิสทฺทานํ วิเสสวนฺตตา ภวติฯ

อิทานิ **โพธิสนฺธิ**อาทีนํ วิเสสวนฺตตา วุจฺจติ –

โพธิ สนฺธิ วิภตฺตา’ยุ, ธาตุเยว ปชาปติ;
ทามา ทามํ ตถา สทฺธา, สทฺธํ ตฎฺ ตฏี ตโฎฯ

พฺยญฺชนํ พฺยญฺชโน อโตฺถ, อตฺถมกฺขรมกฺขโร;
อชฺชวํ อชฺชโว เจว, ตถา มทฺทวคารวาฯ

วโจ วจีติ จาทีนิ, สมรูปา สรูปโต;
ทฺวิตฺติลิงฺคานิ สโมฺภนฺติ, ยถาสมฺภวมุทฺทิเสฯ

เอเตสุ หิ **โพธิ**สทฺทสฺส ตาว ‘‘โพธิ ราชกุมาโร’’ติ จ, ‘‘อริยสาวโก ‘โพธี’ติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส อโงฺคติ โพชฺฌโงฺค’’ติ จ เอวํ ปุคฺคลวจนสฺส ‘‘โพธิ, โพธี, โพธโยฯ โพธึ, โพธี, โพธโยฯ โพธินา’’ติ ปุลฺลิเงฺค **อคฺคิ**นเยน นามิกปทมาลา ภวติฯ

รุกฺขมคฺคนิพฺพานสพฺพญฺญุตญฺญาณวจนสฺส ปน ‘‘โพธิ, โพธี, โพธิโยฯ โพธึ, โพธี, โพธิโยฯ โพธิยา’’ติ อิตฺถิลิเงฺค **รตฺติ**นเยน นามิกปทมาลา ภวติฯ

เกจิ ปน ‘‘รุกฺขวจโน โพธิสโทฺท ปุลฺลิโงฺค’’ติ วทนฺติ, ตํ อาคเมน วิรุทฺธํ วิย ทิสฺสนโต วิจาเรตพฺพํฯ น หิ อาคเม รุกฺขวจนสฺส **โพธิ**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคภาโว ทิสฺสติ, ปุคฺคลวจนสฺส ปน ทิสฺสติฯ ยทิ จ ‘‘สาโล ธโว ขทิโร’’ติอาทีนํ วิย รุกฺขวจนสฺส **โพธิ**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ สิยา, **ชมฺพู สิมฺพลี ปาฎลี**สทฺทาทีนํ รุกฺขวาจกตฺตา ปุลฺลิงฺคตฺตํ สิยา, น เตสํ อิมสฺส จ รุกฺขวาจกเตฺตปิ ปุลฺลิงฺคภาโว อุปลพฺภติฯ ยทิ หิ รุกฺขวจโน **โพธิ**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค, เอวํ สเนฺต นิพฺพา

นวจโน สพฺพญฺญุตญฺญาณวจโน จ **โพธิ**สโทฺท นปุํสกลิโงฺค สิยา ‘‘นิพฺพาน’’นฺติอาทินา นปุํสกลิงฺควเสน นิทฺทิฏฺฐสฺส นิพฺพานาทิโน อตฺถสฺส กถนโตฯ

เย เอวํ วทนฺติ ‘‘รุกฺขวจโน **โพธิ**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค’’ติ, เต ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, ตํ เอตฺถ ภควา ปโตฺตติ รุโกฺขปิ โพธิเจฺจว วุจฺจตี’’ติ วุตฺตมตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย ‘‘พุชฺฌติ เอตฺถาติ โพธี’’ติ นิพฺพจนวเสน ‘‘กึ รุกฺขวจโน **โพธิ**สโทฺท ปุลฺลิโงฺค น ภวิสฺสตี’’ติ มญฺญมานา วทนฺติ มเญฺญฯ เนวํ ทฎฺฐพฺพํ, เอวญฺจ ปน ทฎฺฐพฺพํ, ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, ตํ เอตฺถ ภควา ปโตฺตติ รุโกฺขปิ โพธิเจฺจว วุจฺจตี’’ติ วทเนฺตหิ ครูหิ ญาณวจนํ อิตฺถิ ลิงฺคภูตํ โพธีติ ญาณสฺส นามํ ปณฺณตฺติอนฺตรปริกปฺปเนนตฺถํ ปริกเปฺปเนฺตน พุชฺฌนฎฺฐานภูเต รุเกฺข อาโรเปตฺวา รุโกฺข ‘‘โพธี’’ติ วุโตฺต, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ นิพฺพจเน อาทโร น กาตโพฺพฯ น หิ ‘‘พุชฺฌติ เอตฺถาติ โพธี’’ติ นิพฺพจนกรณํ รุกฺขวจนสฺส **โพธิ**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ กาตุํ สโกฺกติ สเงฺกตสิทฺธตฺตา โวหารสฺส, ตสฺมา รุกฺขํ สยํ อโพธิมฺปิ สมานํ โพธิยา ปฎิลาภฎฺฐานตฺตา สเงฺกตสิเทฺธน ‘‘โพธี’’ติ อิตฺถิลิงฺคโวหาเรน โวหรนฺติ สาสนิกา, โพธิยา วา การณตฺตา ผลโวหาเรนฯ เอตมตฺถํเยว หิ สนฺธาย ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, ตํ เอตฺถ ภควา ปโตฺตติ รุโกฺขปิ โพธิเจฺจว วุจฺจตี’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, เอวํ ‘‘โพธี’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน รุกฺขนามํ ปวตฺตตีติฯ เตนาห **อายสฺมา สาริปุโตฺต** ธมฺมเสนาปติ อนุธมฺมจกฺกวตฺตี โวหารกุสโล อิตฺถิลิงฺคโวหาเรน ‘‘พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฎิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติฯ อปิจ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘โพธิยา สาขา’’ติ จ, ‘‘เกนเฎฺฐน มหาโพธิ, กสฺส สมฺพนฺธินี จ สา’’ติ จ,

‘‘หตฺถโต มุตฺตมตฺตา สา, อสีติรตนํ นภํ;
อุคฺคนฺตฺวาน ตทา มุญฺจิ, ฉพฺพณฺณา รสฺมิโย สุภา’’ติ จ

เอวมาทโย รุกฺขวาจกสฺส **โพธิ**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคภาเว ปโยคา ทิสฺสนฺติฯ

อถ วา รุกฺขวาจโก **โพธิ**สโทฺท ทฺวิลิโงฺค ปุมิตฺถิลิงฺควเสนฯ ตถา หิ **สมนฺตปาสาทิกายํ** วินยสํวณฺณนายํ มหาเวยฺยากรณสฺส ปาฬินยวิทุโน **พุทฺธโฆสา**จริยสฺส เอวํ สทฺทรจนา ทิสฺสติ ‘‘สกฺขิสฺสสิ ตฺวํ ตาต ปาฎลิปุตฺตํ คนฺตฺวา มหาโพธินา สทฺธึ อยฺยํ สงฺฆมิตฺตเตฺถรึ อาเนตุ’’นฺติ จ, ‘‘สาปิ โข มหาโพธิสมารูฬฺหา นาวา ปสฺสโต มหาราชสฺส มหาสมุทฺทตลํ ปกฺขนฺทา’’ติ จ ตสฺส รุกฺขวาจกสฺส **โพธิ**สทฺทสฺส ‘‘พุชฺฌติ เอตฺถาติ โพธี’’ติ นิพฺพจนวเสน ‘‘โพธิ, โพธี, โพธโยฯ โพธึ, โพธี, โพธโยฯ โพธินา’’ติอาทินา ปทมาลา เวทิตพฺพาฯ รุกฺขวาจกเสฺสว ปน ตสฺส ญาเณ ปวตฺติตฺถิลิงฺคโวหาเรน สเงฺกตสิเทฺธน รูฬฺหตฺถีปเกน ‘‘โพธิ, โพธี, โพธิโยฯ โพธึ, โพธี, โพธิโยฯ โพธิยา’’ติอาทินา ปทมาลา เวทิตพฺพาฯ อิเจฺจวํ –

ปุคฺคลวาจโก **โพธิ-**สโทฺท ปุลฺลิงฺคิโก ภเว;
ญาณาทิวาจโก อิตฺถิ-ลิโงฺคเยว สิยา สทาฯ

โพธิปาทปวจโน, ปุมิตฺถิลิงฺคิโก ภเว;
เอวํ สเนฺตปิ เอตสฺส, อิตฺถิลิงฺคตฺตเมว ตุ;
อิจฺฉิตพฺพตรํ ยสฺมา, ธมฺมเสนาปตีริตํฯ

สนฺธิสทฺทาทีนมฺปิ นยานุสาเรน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ **สนฺธิ**สโทฺท หิ สรสนฺธิอาทิวาจโก ปุลฺลิโงฺค, ปฎิสนฺธิยาทิวาจโก อิตฺถิลิโงฺค ‘‘สนฺธิโนฯ สนฺธิยา’’ติอาทิทสฺสนโตฯ

วิภตฺติสโทฺท วิภชนวาจโก อิตฺถิลิงฺค , **สุยา**ทิวาจโก ปุลฺลิงฺค เจว อิตฺถิลิงฺค จ ‘‘วิภตฺติสฺส วิภตฺติยา’’ติอาทิทสฺสนโตฯ

อายุสโทฺท ปน ชีวิตินฺทฺริยวาจโกเยว หุตฺวา ปุนฺนปุํสกลิงฺค, ‘‘ปุนรายุ จ เม ลทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติ ‘‘เอตฺตกํเยว เต อายุ, จวนกาโล ภวิสฺสตี’’ติ จ ทสฺสนโตฯ

ธาตุสโทฺท สภาวาทิวาจโก อิตฺถิลิงฺค, **กรปจา**ทิวาจโก ปุมิตฺถิลิงฺค ‘‘จกฺขุธาตุยาฯ กโรติสฺส ธาตุสฺสฯ ธาตุโย ธาตุยา’’ติ ทสฺสนโตฯ

ปชาปติสโทฺท เทววิเสสวาจโก ปุลฺลิงฺค, กลตฺตชินมาตุจฺฉาวาจโก อิตฺถิลิงฺค ‘‘ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุโลฺลเกยฺยาถ’’, ‘‘อตฺตโน ปชาปติยา สทฺธิํ มหาปชาปติยา’’ติ จ ทสฺสนโตฯ

ทามา ทามํ สทฺทา มาลตีทามาทิเภทภินฺนสฺส เอกสฺส วตฺถุสฺส ยถากฺกมํ อิตฺถินปุํสกลิงฺคาฯ ตถา หิ ‘‘มาลตีทามา โลลาฬิงฺคลีลาฯ มาลตีทามํฯ สิงฺฆิตํ ทามํ ภมเรหิฯ รตนทามาฯ รตนทาม’’นฺติ จ ทฺวิลิงฺคภาเว โลกิกปฺปโยคา ทิสฺสนฺติ สาสนานุกูลาฯ

สทฺธํ สทฺธาสทฺทา ปน ภินฺนวตฺถูนํ วาจกา อิตฺถินปุํสกลิงฺคา, **สทฺธา**สโทฺท ปสาทลกฺขณวาจโก อิตฺถิลิงฺค, **สทฺธํ**สโทฺท มตกภตฺตวาจโก นปุํสกลิงฺค ‘‘สทฺธา สทฺทหนาฯ มยมสฺสุโภ โคตมพฺราหฺมณา นาม ทานานิ เทม สทฺธานิ กโรมา’’ติ ทสฺสนโตฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน ‘‘สโทฺธ ปุริโส , สทฺธา อิตฺถี, สทฺธํ กุล’’นฺติ อิมานิ วาจฺจลิงฺคตฺตา สงฺคหํ น คจฺฉนฺตีติ ทฎฺฐพฺพานิฯ

ตฎํ ตฎี ตโฎติเม สทฺทา ตีรสงฺขาเต เอกสฺมิํเยวเตฺถ ถีปุนฺนปุํสกลิงฺคาฯ

พฺยญฺชนสโทฺท อุปเสจนลิงฺควากฺยาเวณิกสรีราวยววาจโก นปุํสกลิงฺค, อกฺขรวาจโก ปุนฺนปุํสกลิงฺคฯ ตตฺรุปเสจเน ‘‘สูปํ วา พฺยญฺชนํ วา’’ติ นปุํสกนิเทฺทโส ทิสฺสติฯ ตถา ลิเงฺค ‘‘อิตฺถิพฺยญฺชนํ ปุริสพฺยญฺชน’’นฺติ นปุํสกนิเทฺทโสฯ วาเกฺย ‘‘ปทพฺยญฺชนานิ สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา’’ติ นปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสฯ อาเวณิเก ‘‘อสีติ อนุพฺยญฺชนานี’’ติ นปุํสกนิเทฺทโสฯ สรีราวยเว ‘‘กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต ปากฎภาวกรณโต อนุพฺยญฺชน’’นฺติ เอวํ นปุํสกนิเทฺทโสฯ เอตฺถ หิ อนุพฺยญฺชนํ นาม หตฺถปาทสิตหสิตกถิตวิโลกิตาทิเภโท อากาโรฯ โส เอว ‘‘สรีราวยโว’’ติ วุจฺจตีติฯ อกฺขเร ‘‘พฺยญฺชโนฯ พฺยญฺชน’’นฺติ จ ปุนฺนปุํสกนิเทฺทโสฯ

อตฺถสโทฺท นิพฺพานวจโน นปุํสกลิงฺค, อภิเธยฺยธนการณปโยชนนิวตฺยาภิสนฺธานาทิวจโน ปน ปุลฺลิงฺคฯ ตถา หิ **กถาวตฺถุมฺหิ** ‘‘อตฺถตฺถมฺหี’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนายํ ‘‘อตฺถํ วุจฺจติ นิพฺพาน’’นฺติ นปุํสกลิงฺคนิเทฺทเสน **อตฺถ**สโทฺท วุโตฺตฯ อิติ **อตฺถ**สโทฺท ทฺวิลิงฺคฯ

อกฺขรสโทฺท จ ‘‘โย ปุโพฺพ อกฺขโร อกฺขรานี’’ติ จ ทสฺสนโตฯ อปิจ **อกฺขร**สโทฺท นิพฺพานวจโน นามปณฺณตฺติวจโน จ สพฺพทานปุํสกลิงฺค ภวติ ‘‘ปทมจฺจุตมกฺขรํ, มหาชนสมฺมโตติ โข วาเสฎฺฐ ‘มหาสมฺมโต’เตฺวว ปฐมํ อกฺขรํ นิพฺพตฺต’’นฺติ เอวมาทีสุฯ ‘‘อกฺขราย เทเสติ, อกฺขรกฺขราย อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺสา’’ติ เอตฺถ ปน ปุลฺลิงฺคติปิ นปุํสกลิงฺคติปิ วตฺตโพฺพ, อิตฺถิลิงฺคติ ปน น วตฺตโพฺพฯ อยญฺหิ ‘‘อสกฺกตา จสฺม ธนญฺจยายฯ วิรมถายสฺมโนฺต มมว

จนายา’’ติอาทีสุ ‘‘ธนญฺจยาย, วจนายา’’ติ สทฺทา วิย วิภตฺติวิปลฺลาเสน วุโตฺต, น ลิงฺควิปลฺลาสวเสนาติฯ

อชฺชว มทฺทว คารวสทฺทา ปน ปุนฺนปุํสกลิงฺคาฯ ‘‘อชฺชโว จ มทฺทโว จฯ อชฺชว มทฺทวํฯ คารโว จ นิวาโต จฯ สห อาวชฺชิเต ถูเป, คารวํ โหติ เม ตทา’’ติ จ อาทิทสฺสนโตฯ

วโจวจีสทฺทา ปน **ฆโฏฆฏี**สทฺทา วิย ปุมิตฺถิลิงฺคา, ตตฺถ **วจี**สทฺทสฺส ‘‘วจี, วจี, วจิโยฯ วจิํ, วจี, วจิโยฯ วจิยา’’ติ นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ เกจิ ‘‘ทุจฺจริตปโยควิญฺญตฺติสทฺทาทีสุ ปเรสุ **วจ**สทฺทสฺสโนฺต **อี**กาโร โหติ, เตน ‘‘วจีทุจฺจริต’’นฺติอาทีนิ รูปานิ ทิสฺสนฺตี’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ **วจ**สทฺทโต วิสุํ **วจี**สทฺทสฺส ทสฺสนโตฯ อตฺริมานิ ปาฬิโต จ อฎฺฐกถาโต จ นิทสฺสนปทานิฯ ‘‘วจี วจีสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร วจี, วจิญฺจ วจีสงฺขาเร จ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว วจี, น จ วจีสงฺขาโรฯ คหิโต วจีภิ สติมาภินเนฺท’’ติ อิมานิ ปาฬิโต นิทสฺสนปทานิฯ ‘‘โจปนสงฺขาตา วจี เอว วิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ, วจิยา เภโท วจีเภโท’’ติ อิมานิ อฎฺฐกถาโต นิทสฺสนปทานิฯ อิมินา นเยน อเญฺญสมฺปิ สรูปาสรูปปทานํ ยถารหํ ทฺวิติลิงฺคตา ววตฺถเปตพฺพาฯ เอวํ อภิเธยฺยกลิเงฺคสุ สวิเสสานิ อภิเธยฺยลิงฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ

อิทานิ กตฺถจิ วาจฺจลิงฺคภูตานํ อภิเธยฺยลิงฺคานญฺจ ตทฺธิภนฺตลิงฺคานญฺจ ธมฺมาทิวเสน นามิกปทมาลา วุจฺจเตฯ ตถา หิ –

> ธมฺมโภ ปุคฺคลา เจว, ธมฺมปุคฺคลโตปิ จ;
> เอกนฺตธมฺมโต เจว, ตเถเวกนฺตปุคฺคลาฯ
>
> ปทมาลา สิยุํ ตาสุ, ปจฺจตฺตาทิวเสน ตุ;
> ปทํ สมํ วิสมญฺจ, ชญฺญา สพฺพสมมฺปิ จฯ

กถํ? ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิ, มิจฺฉาสงฺกโปฺป, มิจฺฉาวาจา, มิจฺฉาวาโจ, มิจฺฉาทิฎฺฐิโก, มิจฺฉาสงฺกปฺปี’’ อิเจฺจเตสํ นามิกปทมาลา เอวํ เวทิตพฺพาฯ

‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิ, มิจฺฉาทิฎฺฐี, มิจฺฉาทิฎฺฐิโยฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิํ, มิจฺฉาทิฎฺฐี, มิจฺฉาทิฎฺฐิโยฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา’’ติ เอวํ ธมฺมโต, ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิ, มิจฺฉาทิฎฺฐี, มิจฺฉาทิฎฺฐิโนฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิํ, มิจฺฉาทิฎฺฐี, มิจฺฉาทิฎฺฐิโนฯ มิจฺฉาทิฎฺฐินา’’ติ เอวํ ปุคฺคลโต, ‘‘มิจฺฉาสงฺกโปฺป, มิจฺฉาสงฺกปฺปาฯ มิจฺฉาสงฺกปฺป’’นฺติ เอวํ ธมฺมปุคฺคลโต, ‘‘มิจฺฉาวาจา, มิจฺฉาวาจา, มิจฺฉาวาจาโยฯ มิจฺฉาวาจํ, มิจฺฉาวาจา มิจฺฉาวาจาโยฯ มิจฺฉาวาจาย’’ เอวํ เอกนฺตธมฺมโต, ‘‘มิจฺฉาวาโจ, มิจฺฉาวาจาฯ มิจฺฉาวาจํ, มิจฺฉาวาเจฯ มิจฺฉาวาเจน’’ เอวํ เอกนฺตปุคฺคลโต, ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิโกฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิกาฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิก’’นฺติ เอวมฺปิ เอกนฺตปุคฺคลโต, ‘‘มิจฺฉาสงฺกปฺปี, มิจฺฉาสงฺกปฺปิโนฯ มิจฺฉาสงฺกปฺปิ’’นฺติ เอวมฺปิ เอกนฺตปุคฺคลโต นามิกปทมาลา ภวติฯ ปจฺจโตฺตปโยควจนาทิวเสน ปน ปทํ สทิสํ วิสทิสํ สพฺพถา สทิสมฺปิ จ ภวติฯ เอส นโย **สมฺมาทิฎฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปา**ทีสุปิฯ

อตฺริเม อาหจฺจภาสิตา ปโยคา – อวิชฺชาคตสฺส ภิกฺขเว อวิทฺทสุโน มิจฺฉาทิฎฺฐิ ปโหติฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิสฺส มิจฺฉาสงฺกโปฺป ปโหติฯ มิจฺฉาสงฺกปฺปสฺส มิจฺฉาวาจา ปโหติฯ มิจฺฉาวาจสฺส มิจฺฉากมฺมโนฺต ปโหติฯ มิจฺฉากมฺมนฺตสฺส มิจฺฉาอาชีโว ปโหติฯ มิจฺฉาอาชีวสฺส มิจฺฉาวายาโม ปโหติฯ มิจฺฉาวายามสฺส มิจฺฉาสติ ปโหติฯ มิจฺฉาสติสฺส มิจฺฉาสมาธิ ปโหตีติฯ วิชฺชา

คตสฺส ภิกฺขเว วิทฺทสฺโน สมฺมาทิฏฺฐิ ปโหติฯ สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกปฺโป ปโหตีติ วิตฺถาโร, เอวํ กตฺถจิ วาจฺจลิงฺคภูตานํ อภิเธยฺยลิงฺคานญฺจ ตทฺธิตนฺตลิงฺคานญฺจ นามิกปทมาลา สปฺปโยคา กถิตาฯ

อิทานิ เนวาภิเธยฺยลิงฺคสฺส ***ภวิตพฺพ***สทฺทสฺส จ อภิเธยฺยลิงฺคานํ **โสตฺถิ สุวตฺถิ** สทฺทานญฺจ วาจฺจลิงฺคาภิเธยฺยลิงฺคสฺส ***อพฺภุต***สทฺทสฺส จ วาจฺจลิงฺคสฺส **อภูต**สทฺทสฺสจาติ อิเมสํ กิญฺจิ วิเสสํ กถยาม, นามิกปทมาลญฺจ ยถารหํ โยเชสฺสามฯ เอเตสุ หิ ***ภวิตพฺพ***สโทฺท เอกนฺตภาววาจโก นปุํสกลิโงฺค เอกวจนโนฺตเยว โหติฯ ตติยนฺตปเทหิ **เอวํ**สทฺท **น**สทฺทาทีหิ จ โยเชตโพฺพ จ โหติฯ นาสฺส นามิกปทมาลา ลพฺภติ, อตฺริเม จ ปโยคา ‘‘สทฺธมฺมครุเกน ภวิตพฺพํ, โน อามิสครุเกน, อิมินา โจเรน ภวิตพฺพํ, อิเมหิ โจเรหิ ภวิตพฺพํ, อิมาย โจริยา ภวิตพฺพํ, อิมาหิ โจรีหิ ภวิตพฺพํ, อเนน จิเตฺตน ภวิตพฺพํ, อิเมหิ จิเตฺตหิ ภวิตพฺพํ, เอวํ ภวิตพฺพํ, อญฺญถา ภวิตพฺพ’’นฺติฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> ***ภวิตพฺพ***ปทํ นิจฺจํ, สพฺพญฺญุวรสาสเน;
> ปฐเมกวโจ ภาว-วาจกญฺจ นปุํสกํฯ
>
> ตติยนฺตปเท**เหวํ-**สทฺทาทีหิ จ ธีมตา;
> โยเชตพฺพํว สโมฺภติ, อิติ วิทฺวา วิภาวเยฯ

อยํ ‘‘ภวิตพฺพ’’นฺติ ปทสฺส วิเสโสฯ

โสตฺถิ ภทฺทเนฺต โหตุ รโญฺญ, โสตฺถึ คจฺฉติ นฺหาปิโตฯ โสตฺถินามฺหิ สมฺภูฏฺฐิโตฯ สุวตฺถิ, สุวตฺถึ, สุวตฺถินา, อยํ **ธสาตฺถิ**สทฺทาทีนํ วิเสโสฯ

อยํ ปน ‘‘อพฺภุตํ อภูต’’นฺติ ทฺวินฺนํ วิเสโสฯ **ภู**สทฺทสฺส พฺภู, สํโยคปเร ปฏิเสธตฺถวติ **อ**อิตินิปาเต อุปปเท สติ เอกเนฺตน รสฺสตฺตมุปยาติฯ กฺวเตฺถ? ‘‘อภูตปุพฺพํ ภูต’’นฺติอาทีสฺวเตฺถสุฯ ตถาวิเธ อสโญฺญคปเร รสฺสตฺตํ น อุปยาติฯ กฺวเตฺถ? ‘‘อสจฺจ’’นฺติอาทีสฺวเตฺถสุฯ ตถา หิ ‘‘อพฺภุต’’นฺติ ปทสฺส ‘‘อภูตปุพฺพํ ภูต’’นฺติปิ อโตฺถ ภวติ, ‘‘อพฺภุตกรณ’’นฺติปิ อโตฺถ ภวติฯ ‘‘อภูต’’นฺติ ปทสฺส ปน ‘‘อสจฺจ’’นฺติปิ อโตฺถ ภวติ, ‘‘อชาต’’นฺติปิ อโตฺถ ภวติฯ ตตฺร ‘‘อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภุตํ วต โภฯ อเจฺฉรํ วต โลกสฺมึ, อพฺภุตํ โลมหํสนํ’’ อิเจฺจวมาทโย ‘‘อภูตปุพฺพํ ภูต’’นฺติ อเตฺถ ปโยคาฯ

> ‘‘ตฺวํ มํ นาเคน อาลมฺป,
> อหํ มณฺฑูกฉาปิยา;
> โหตุ โน อพฺภุตํ ตเตฺถ,
> อาสหเสฺสหิ ปญฺจหี’’ติ

อิเจฺจวมาทโย อพฺภุตกรณเตฺถ ปโยคาฯ เอวํ รสฺสวเสน, ทีฆวเสน ปน นิสฺสํโยเค ‘‘อภูตํ อตจฺฉํฯ อตถํ’’อิเจฺจวมาทโย อสจฺจเตฺถ ปโยคา, ‘‘อภูตํ อชาตํ อสญฺชาต’’นฺติ อิเจฺจวมาทโย อชาตเตฺถ ปโยคาฯ ภวนฺติ จตฺร –

> ‘‘อภูตปุพฺพํ ภูต’’นฺติ, อตฺถสฺมึ **อพฺภุต**นฺติทํ;
> ปทํ วิญฺญูหิ วิเญฺญยฺยํ, รสฺสภาเวน สณฺฐิตํฯ

อพฺภุตกรณเตฺถปิ, **อพฺภุต**นฺติ ปทํ ตถา;
สณฺฐิตํ รสฺสภาเวน, อิติ วิทฺวา วิภาวเยฯ

อภูตมิติ ทีฆตฺต-วเสน กถิตํ ปน;
ปทํ สมธิคนฺตพฺพ-มสจฺจาชาตวาจกํฯ

อพฺภุตํ, อพฺภุตานิฯ **จิตฺต**นเยน, อพฺภุโต, อพฺภุตาฯ อพฺภุตํ, **ปุริส**นเยน, อพฺภุตา, อพฺภุตา, อพฺภุตาโยฯ อพฺภุตํฯ **กญฺญา**นเยน เญยฺยํฯ เอวํ **ภูต**สทฺทสฺสปิ นามิกปทมาลา ติธา คเหตพฺพาฯ อตฺร ‘‘อพฺภุต’’มิติ ปทํ วาจฺจลิงฺคมฺปิ ภวติ อภิเธยฺยลิงฺคมฺปิฯ ‘‘อภูต’’มิติ ปทํ ปน วาจฺจลิงฺคํ อภิเธยฺยลิงฺคมฺปิ วา **สจฺจ**สโทฺท วิย กตฺถจิฯ อิติสฺส ยถารหํ อยมฺปิ สปฺปโยคา นามิกปทมาลา กถิตาฯ

อิทานิ อาคมิกานํ โกสลฺลชนนตฺถํ ปทสโมธานวเสน นามิกปทมาลา วุจฺจเต – พุโทฺธ ภควา, พุทฺธา ภควโนฺตฯ พุทฺธํ ภควนฺตํ, พุเทฺธ ภควเนฺตฯ พุเทฺธน ภควตา, เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อยํ ปทมาลา เอกวจนพหุวจนวเสน เญยฺยาฯ

เทวา ตาวตึสาฯ เทเว ตาวตึเสฯ เทเวหิ ตาวตึเสหิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ พหุวจนวเสน เญยฺยา ปทมาลาฯ

โส ภควา ชานํ ปสฺสํ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ตํ ภควนฺตํ ชานนฺตํ ปสฺสนฺตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ, เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน, ตสฺส ภควโต ชานโต ปสฺสโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอกวจนวเสน เญยฺยา ปทมาลาฯ

ราชา สุโทฺธทโน, ราชานํ สุโทฺธทนํ, รญฺญา สุโทฺธทเนนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ราชา ปเสฺสนที โกสโล, ราชานํ ปเสฺสนทึ โกสลํ, รญฺญา ปเสฺสนทินา โกสเลนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ราชา มาคโธ เสนิโย พิมฺพิสาโร, ราชานํ มาคธํ เสนิยํ พิมฺพิสารํ, รญฺญา มาคเธน เสนิเยน พิมฺพิสาเรนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ราชา มาคโธ อชาตสตฺตุ เวเทหิปุโตฺต, ราชานํ มาคธํ อชาตสตฺตุํ เวเทหิปุตฺตํ, รญฺญา มาคเธน อชาตสตฺตุนา เวเทหิปุเตฺตนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

มหาปชาปตี โคตมี, มหาปชาปตึ โคตมึ, มหาปชาปติยา โคตมิยาติ ปญฺจกฺขตฺตุํ วตฺตพฺพํฯ มหาปชาปติยํ โคตมิยํ, โภติ มหาปชาปติ โคตมิฯ

มกฺขลิ โคสาโลฯ มกฺขลึ โคสาลํฯ มกฺขลินา โคสาเลนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานํ สาวกยุคํฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานํ สาวกยุคํ, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนน สาวกยุเคน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานสฺส สาวกยุคสฺสฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ สพฺพาเปตา ปทมาลา เอกวจนวเสน เญยฺยาฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา อคฺคสาวกา, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน อคฺคสาวเก, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อคฺคสาวเกหิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ พหุวจนวเสน เญยฺยาฯ อิโต อเญฺญสุปิ เอเสว นโยฯ

โส ทาโร, สา ทาราฯ สํ ทารํ, เส ทาเรฯ เสน ทาเรนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ สา นารี, สา นาริโยฯ สํ นาริํ, สา นาริโยฯ สาย นาริยาฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ สํ กมฺมํ, สานิ กมฺมานิฯ เสน กเมฺมนฯ สํ ผลํ, สานิ ผลานิฯ เสน ผเลนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ปฐมํ ฌานํ, ปฐมํ ฌานํ, ปฐเมน ฌาเนน, ปฐมสฺส ฌานสฺสฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

จตุตฺถี ทิสา, จตุตฺถึ ทิสํ, จตุตฺถิยา ทิสายฯ

ธมฺมี กถา, ธมฺมิํ กถํ, ธมฺมิยา กถาย, ธมฺมิยํ กถายํฯ เอวํ อนุปุพฺพี กถา, เอวรูปี กถาฯ อิมินา นเยน อเญฺญสุปิ ฐาเนสุ ปทสโมธานวเสน ลิงฺคโต จ อนฺตโต จ วจนโต จ อเปกฺขิตพฺพํฯ ปทโต จ นานปฺปการา นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ เอกปฺปการานํ สทฺทานํ ลิงฺคอนฺตวเสน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ กถํ? ยาทิโส, ยาทิสี, ยาทิสํฯ ตาทิโส, ตาทิสี, ตาทิสํฯ เอตาทิโส, เอตาทิสี, เอตาทิสํฯ กีทิโส, กีทิสี, กีทิสํฯ อีทิโส, อีทิสี, อีทิสํฯ เอทิโส , เอทิสี, เอทิสํฯ สทิโส, สทิสี, สทิสํฯ กทาจิ ปน ‘‘ยาทิสา ตาทิสา’’ติ เอวมาทีนิ อิตฺถิลิงฺครูปานิปิ ภวนฺติฯ นามิกปทมาลา เนสํ **ปุริส อิตฺถี จิตฺต**นเยน โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ สมาสตทฺธิตปทภูตานํ **อมม**สทฺทาทีนํ นามิกปทมาลา วุจฺจเต – อมโม, อมมา, อมมํ, อมเมฯ อมเมนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

มยฺหโก, มยฺหกาฯ มยฺหกํ, มยฺหเกฯ มยฺหเกนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อามา, อามา, อามาโยฯ อามํ, อามา, อามาโยฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ตตฺร **อมโม**ติ นตฺถิ ตณฺหามมตฺตํ ทิฏฺฐิมมตฺตญฺจ เอตสฺสาติ อมโม, โก โส, อรหาเยวาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ อปิจ เยสตณฺหาปิ สทิฏฺฐีปิ ‘‘มม อิท’’นฺติ มมตฺตํ น กโรนฺติ, เตปิ อมมาเยวฯ เอตฺถ จ ‘‘มนุสฺสา ตตฺถ ชายนฺติ, อมมา อปริคฺคหา’’ติ อิทํ สาสนโต นิทสฺสนํฯ ‘‘อมโม นิรหงฺกาโร’’ติ อิทํ ปน โลกโต นิทสฺสนํฯ อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘อมมา, อมมา, อมมาโย’’ติ ปทมาลาฯ นปุํสเก วตฺตเพฺพ ‘‘อมมํ, อมมานี’’ติ ปทมาลาฯ ตตฺร **มยฺหโก**ติ ‘‘อิทมฺปิ มยฺหํ อิทมฺปิ มยฺห’’นฺติ วิปฺปลปตีติ มยฺหโก, เอโก ปกฺขิวิเสโสฯ วุตฺตเญฺหตํ **ชาตเก** –

> ‘‘สกุโณ มยฺหโก นาม, คิริสานุทรีจโร;
> ปกฺกํ ปิปฺผลิมารุยฺห, ‘มยฺหํ มยฺห’นฺติ กนฺทตี’’ติฯ

อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ‘‘มยฺหกี, มยฺหกี, มยฺหกิโย’’ติ ปทมาลาฯ ตตฺร **อามา**ติ ‘‘อาม อหํ ตุมฺหากํ ทาสี’’ติ เอวํ ทาสิภาวํ ปฏิชานาตีติ อามาฯ เคหทาสีฯ วุตฺตเญฺหตํ **ชาตเกสุ** ‘‘ยตฺถ ทาโส อามชาโต, ฐิโต ถุลฺลานิ คจฺฉตี’’ติ จ, ‘‘อามาย ทาสาปิ ภวนฺติ โลเก’’ติ จ, ตสฺมา อิมาเนเวตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ

อิทานิ **กติ กติปย กติมี**สทฺทานํ วิเสโส วุจฺจเต ยถารหํ นามิกปทมาลา จฯ ตตฺร **กติมี**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา น ลพฺภติ ‘‘อชฺช ภเนฺต กติมี’’ติ เอวํ ปุจฺฉาวเสน อาคตมตฺตโตฯ **กติ กติปย**สทฺทานํ ปน ลพฺภเตว, สา จ พหุวจนิกาฯ **วิสุทฺธิมคฺคฏีกายํ ปน กติปย**สโทฺท เอกวจนิโก วุโตฺตฯ กติ ปุริสา ติฏฺฐนฺติ, กติ ปุริเส ปสฺสติฯ กติ อิตฺถิโย, กติ กุลานิฯ กติ โลกสฺ

มิํ ฉิทฺทานิ ยตฺถ จิตฺตํ น ติฏฺฐติฯ กติ กุสลาฯ กติ ธาตุโยฯ กติ อายตนานิฯ กติหิ ขเนฺธหิ กติ หายตเนหิ กติหิ ธาตูหิ สงฺคหิตํฯ กติภิ รชมาเนติ, กติภิ ปริสุชฺฌติฯ กติปยา ปุริสา, กติปยา อิตฺถิโย, กติปยานิ จิตฺตานิฯ อิมา ปน นามิกปทมาลาฯ

กติฯ กติหิ, กติภิฯ กตินํฯ กติสุฯ

กติปยาฯ กติปเยหิ, กติปเยภิฯ กติปยานํฯ กติปเยสุฯ กติปยาโยฯ กติปยาหิ, กติปยาภิฯ กติปยานํฯ กติปยาสุฯ กติปยานิฯ กติปเยฯ กติปเยหิ, กติปเยภิฯ กติปยานํฯ กติปเยสูติฯ สพฺพาเปตา สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน เญยฺยา, สมาสวิธิมฺหิปิ **กติ กติปย**สทฺทา พหุวจนวเสเนว โยเชตพฺพาฯ ‘‘กติสงฺคาติโค ภิกฺขุ, โอฆติโณฺณติ วุจฺจติฯ กติปยชนกต’’นฺติอาทีสุ หิ ‘‘กติ กิตฺตกา สงฺคา กติสงฺคา’’ติอาทินา สพฺพทา พหุวจนสมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ

อิทานิ รูฬฺหีสทฺทานํ นามิกปทมาลา วุจฺจเต – อิธ **รูฬฺหีสทฺทา** นาม **เยวาปนก**สทฺทาทโยฯ เยวาปนโก, เยวาปนกาฯ เยวาปนกํฯ เยวาปโน, เยวาปนาฯ เยวาปนํฯ ยํวาปนกํ, ยํวาปนกานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ตตฺร **เยวาปนโก**ติ ‘‘ผโสฺส โหติ เวทนา โหตี’’ติอาทินา วุตฺตา ผสฺสาทโย วิย สรูปโต อวตฺวา ‘‘เย วา ปน ตสฺมิํ สมเย อเญฺญปิ อตฺถิ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา อรูปิโน ธมฺมา’’ติ เอวํ ‘‘เยวาปนา’’ติ ปเทน วุโตฺต เยวาปนโก, เอวํ ‘‘เยวาปโน’’ติ เอตฺถาปิฯ ตถา ‘‘ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อตฺถิ รูป’’นฺติ เอวํ ‘‘ยํวาปนา’’ติ ปเทน วุตฺตํ **ยํวาปนกํ**ฯ เอส นโย ยถารหํ **ยสฺสกํ ยตฺถกก**นฺติอาทีสุปิ เนตโพฺพฯ

เอตฺถ สิยา – นนุ จ โภ **ปน**สโทฺท นิปาโต, นิปาตานญฺจ อพฺยยภาโว สิโทฺธ ตีสุ ลิเงฺคสุ สพฺพวิภตฺติวจเนสุ จ วยาภาวโต, โส กสฺมา ‘‘เยวาปโน’’ติ **โอ**การโนฺต ชาโตติ? สจฺจํ **ปน**สโทฺท นิปาโต, โส จ โข ‘‘เย วา ปน ตสฺมิํ สมเย’’ติ วา, ‘‘ยํ วา ปนญฺญมฺปี’’ติ วา, ‘‘พฺราหฺมณา ปนา’’ติ วา เอวมาทีสุ นิปาโต, ‘‘เยวาปนโก’’ติ วา, ‘‘เยวาปโน’’ติ วา เอวมาทีสุ นิปาโต นาม น โหติฯ อนุกรณมตฺตเฌฺหตํ, ตสฺมา อีทิเสสุ **ปน**สทฺทสหิตา ปโยคา รูฬฺหีสทฺทาติ คเหตพฺพาฯ ยเชฺชวํ กสฺมา นิพฺพจนมุทาหฏนฺติ? อตฺถสฺส ปากฏีกรณตฺถํฯ

ตโยธมฺมชาตกํ ฯ ตโยธมฺมชาตกํฯ ตโยธมฺมชาตเกนฯ ตโยธมฺมชาตกสฺสฯ ตโยธมฺมชาตกา, ตโยธมฺมชาตกสฺมาฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ตโยสงฺขาราฯ ตโยสงฺขาเรฯ ตโยสงฺขาเรหิ, ตโยสงฺขาเรภิฯ ตโยสงฺขารานํฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

จตฺตาริปุริสยุโค สโงฺฆฯ จตฺตาริปุริสยุคํ สงฺฆํฯ จตฺตาริปุริสยุเคน สเงฺฆนฯ จตฺตาริปุริสยุคสฺส สงฺฆสฺสฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

สโตการี, สโตการี, สโตการิโนฯ สโตการิํ, สโตการี, สโตการิโนฯ สโตการินา, สโตการีหิ, สโตการีภิฯ สโตการิสฺสฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอตฺถ **สโตการี**ติ สรตีติ สโต, สโต เอว หุตฺวา กรณสีโลติ สโตการีฯ

อปเรสมฺปิ รูฬฺหีสทฺทานํ นามิกปทมาลา วุจฺจเต สทฺธิมตฺถวิภาวนายฯ องฺคาฯ อเงฺคฯ อเงฺคหิ, อเงฺคภิฯ องฺคานํฯ อเงฺคหิ, อเงฺคภิฯ องฺคานํฯ อเงฺคสุฯ โภโนฺต องฺคาฯ

องฺคา ชนปโทฯ องฺค ชนปทํฯ อเงฺคหิ, อเงฺคภิ ชนปเทนฯ องฺคานํ ชนปทสฺสฯ อเงฺคหิ, อเงฺคภิ ชนปทสฺมาฯ องฺคานํ ชนปทสฺสฯ อเงฺคสุ ชนปเทฯ โภโนฺต องฺคา ชนปทฯ เอวํ **มคธ โกสลา**ทีนมฺปิ โยเชตพฺพาฯ

อิตฺถิลิเงฺค กาสี, กาสิโย, กาสี, กาสิโยฯ กาสีหิ, กาสีภิฯ กาสีนํฯ กาสีหิ, กาสีภิฯ กาสีนํฯ กาสีสุฯ โภติโย กาสิโยฯ อตฺรายมตฺถวิภาวนา – กาสี, กาสิโย ชนปโทฯ กาสี, กาสิโย ชนปทํ ฯ กาสีหิ, กาสีภิ ชนปเทนฯ กาสีนํ ชนปทสฺสฯ กาสีหิ, กาสีภิ ชนปทสฺมาฯ กาสีนํ ชนปทสฺสฯ กาสีสุ ชนปเทฯ โภติโย กาสิโย ชนปทฯ เอวํ **อวนฺตีเจตี วชฺชี** อิเจฺจเตสมฺปิ ปทานํ โยเชตพฺพาฯ เตนาหุ **อฎฺฐกถาจริยา** ‘‘กุรูสุ ชนปเท’’ติฯ เอวํ **องฺคา**ทีนิ อตฺถสฺส เอกเตฺตปิ ชนปทนามตฺตา รูฬฺหีวเสน พหุวจนาเนว ภวนฺติฯ ตถา หิ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘อเงฺคสุ วิหรติฯ มคเธสุ จาริกํ จรมาโน’’ติอาทินา, ‘‘องฺคานํ มคธานํ กาสีนํ โกสลาน’’นฺติอาทินา จ พหุวจนปาฬิโย ทิสฺสนฺติฯ เอวํ รูฬฺหีสทฺทานํ นามิกปทมาลา ภวนฺติฯ

อิทานิ อปราปิ อิโต สวิเสสตรา สทฺทเภเท สโมฺมหวิทฺธํสนการิกา ปรมสุขุมญาณาวหา นามิกปทมาลาโย กถยาม โสตูนํ อตฺถพฺยญฺชนคฺคหเณ ปรมโกสลฺลสมฺปาทนตฺถํฯ ตา จ โข ‘‘สมฺพุโทฺธ ปฎิชานาสิฯ กสฺสโก ปฎิชานาสิฯ อุปาสโก ปฎิชานาสิฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติอาทโย ปาฬินเย นิสฺสาเยวฯ ตตฺถ **สมฺพุโทฺธปฎิชานาสี**ติ ‘‘ตฺวํ ‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’ติ ปฎิชานาสี’’ติ **อิติ**สทฺทโลปวเสน อโตฺถ คเหตพฺพฯ เอส นโย ‘‘กสฺสโก ปฎิชานาสี’’ติอาทีสุปิฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ ปฎิชานนฺตสฺส ตวาติ เอวํ **อิติ**สทฺทโลปโยชนาวเสน อโญฺญ สทฺทสนฺนิเวโส เตเนว อโญฺญ อตฺถปฎิเวโธ จ ภวติฯ ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฎิชานโต ติ’’อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต**ติ ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สเพฺพ ธมฺมา มยา อภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ ปฎิชานโต ตวาติ โย อโตฺถ วุโตฺต, โสปิ ยถาทสฺสิโต อโตฺถเยวฯ เอวํปการํ ญตฺวา ปณฺฑิตชาติเยน กุลปุเตฺตน อเมฺหหิ วุจฺจมานา ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’ติ ตฺวํ ปฎิชานาสี’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ สกฺริยาปทา อยํ ปทมาลา ววตฺถเปตพฺพา –

สมฺมาสมฺพุโทฺธ ตฺวํ ปฎิชานํ ติฎฺฐสิฯ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ตํ ปฎิชานนฺตํ ปสฺสติฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน เต ปฎิชานตา ธโมฺม เทสิโตฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต ทียเตฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺมา ตยา ปฎิชานตา อเปติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต ธโมฺมฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺมิํ ตยิ ปฎิชานเนฺต ปติฎฺฐิตนฺติฯ ตถา ‘‘ขีณาสโว ตฺวํ ปฎิชานาสี’’ติอาทินาปิ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อิทฺธิมา ภิกฺขุ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติฯ อิทฺธิมโนฺต ภิกฺขู เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺตีติ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ อยมฺปิ สกฺริยาปทา ปทมาลา ววตฺถเปตพฺพา –

เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหโนฺต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหโนฺต ภิกฺขุ ติฎฺฐติ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺตา พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺตา ภิกฺขู ติฎฺฐนฺติฯ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺตํ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺตํ ภิกฺขุํ ปสฺสติ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหเนฺต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหเนฺต ภิกฺขู ปสฺสติฯ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหเนฺตน พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหเนฺตน ภิกฺขุนา ธโมฺม เทสิโต, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหเนฺตหิ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหเนฺตหิ ภิกฺขูหิ ธโมฺม เทสิโตฯ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺตสฺส พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺตสฺส ภิกฺขุโน ทียเตฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ โภ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺต ภิกฺขุ ตฺวํ

ธมฺมํ เทเสหิ, โภนฺต เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺตา พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺตา ตุเมฺห ธมฺมํ เทเสถาติฯ อิมสฺมึ ฐาเน **เกวฏฺฏสุตฺตํ** สาธกํฯ ''อิธ เกวฏฺฏ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติฯ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ, อาวิภาวํ…เป…. ตเมนํ อญฺญตโร สโทฺธ ปสนฺโน ปสฺสติ ตํ ภิกฺขุํ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภนฺตํ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหนฺตํ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหนฺต''นฺติ อิทํ เกวฏฺฏสุตฺตํฯ

เอโกเอกาย มาตุคาเมน สทฺธึ รโห นิสชฺชํ กเปฺปโนฺต ภิกฺขุ เอวํ วทติ, เอโกเอกาย มาตุคาเมน สทฺธึ รโห นิสชฺชํ กเปฺปนฺตา ภิกฺขู เอวํ วทนฺติฯ เอโกเอกาย มาตุคาเมน สทฺธึ รโห นิสชฺชํ กเปฺปนฺตํ ภิกฺขุํ ปสฺสติ, เอโกเอกาย มาตุคาเมน สทฺธึ รโห นิสชฺชํ กเปฺปเนฺต ภิกฺขู ปสฺสติฯ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอตฺถ ปน ''น เตฺวว เอโกเอกาย, มาตุคาเมน สลฺลเป''ติอาทิกํ ปาฬิปทํ สาธกํฯ เอตฺถ หิ **เอโกเอกายา**ติ อิทํ อพฺยยปทสทิสํ รูฬฺหีปทนฺติ คเหตพฺพํ, **อญฺญมญฺญ**นฺติ สทฺทสฺส วิย จ เอกปทตฺตูปคมนญฺจสฺส เวทิตพฺพํฯ ภิกฺขุ วินา ทุติเยน สยํ เอโก หุตฺวา เอกาย อิตฺถิยา สทฺธินฺติ อิมสฺมึ อเตฺถ ''เอโกเอกายา''ติ อิทํ ปทํ น รูฬฺหีปทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ สเนฺตปิ น ''เอโก''ติ สโทฺท ''ภิกฺขู''ติ ปเทน สมานาธิกรโณฯ ยทิ สมานาธิกรโณ สิยา, ''นิสชฺชํ กเปฺปนฺต''นฺติอาทิ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ ''เอกายา''ติ สโทฺทปิ น อชฺฌาหริตเพฺพน ''อิตฺถิยา''ติ ปเทน สมานาธิกรโณฯ ยทิ สมานาธิกรโณ สิยา, ''มาตุคาเมนา''ติ น วตฺตพฺพํ สิยา วิเสสาภาวโต ทฺวิรุตฺตภาวาปชฺชนโต จฯ กิญฺจ ภิโยฺย ''มาตุคาเมนา''ติ วุตฺตตฺตา ''เอเกนา''ติ วตฺตพฺพํ สิยา, เอกนฺตโต ปน ''เอโกเอกายา''ติ อิทํ ปทํ ปฺปมิตฺถิสงฺขาตํ อตฺถํ อเปกฺขติ, น สมานาธิกรณปทํ, ตสฺมา ''เทฺว ชานิปตโย อญฺญมญฺญํ สลฺลเปนฺตี''ติ อาทีสุ ''อญฺญมญฺญ''นฺติ ปทสฺส วิย จ ''เอโกเอกายา''ติ อิมสฺส เอกปทตฺตญฺจ นิสชฺชํ กเปฺปนฺตสฺส ภิกฺขุโน วิเสสนตฺตญฺจ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ยสฺสํ นิสชฺชกฺริยายํ ภิกฺขุปิ เอโกว โหติ, อิตฺถีปิ เอกาวฯ สา กฺริยา รูฬฺหีวเสน ''เอโกเอกายา''ติ วุจฺจติ, ตาทิสาย เอโกเอกาย นิสชฺชกฺริยาย ภิกฺขุ มาตุคาเมน สทฺธินฺติปิ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิมินา นเยน อเญฺญสมฺปิ รูฬฺหีสทฺทานํ นามิกปทมาลา ยถาปโยคํ เอกวจนพหุวจนวเสน โยเชตพฺพาฯ อิเจฺจวํ วาจฺจาภิเธยฺยลิงฺคาทีนํ นามิกปทมาลา นานปฺปการโต ปกาสิตาฯ

สุมธุรตรสทฺทนิตึ อิมํ,
ปฏุตรมติตํ สุสิเข วรํ;
วิทุวิมติตโมปหรึ รวึ,
มติกุมุทปโพธินิสาปตึฯ

กตวิญฺญชนสฺสาส-สาสนสฺสาภิวุทฺธิยา;
ธิยา นีติมิมํ สาธุ, สาธุกเญฺญว ลกฺขเยฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

วาจฺจาภิเธยฺยลิงฺคาทิปริทีปโน นามิกปทมาลาวิภาโค

เอกาทสโม ปริเจฺฉโทฯ

เอตฺตาวตา **ภู**ธาตุมยานํ ปุลฺลิงฺคานํ อิตฺถิลิงฺคานํ นปุํสกลิงฺคานญฺจ นามิกปทมาลา ยถารหํ ลิงฺคนฺตเรหิ สทฺทนฺตเรหิ อตฺถนฺตเรหิ จ สทฺธึ นานปฺปการโต ทสฺสิตาฯ สพฺพนามานิ หิ ฐเปตฺวา นยโต อญฺญานิ กานิจิ นามานิ อคฺคหิตานิ นาม นตฺถิฯ

๑๒. สพฺพนามตํสทิสนามนามิกปทมาลา

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, สพฺพนามญฺจ ตสฺสมํ;
นามญฺจ โยชิตํ นานา-นาเมเหว วิเสสโตฯ

ยานิ โหนฺติ ติลิงฺคานิ, อนุกูลานิ ยานิ จ;
ติลิงฺคานํ วิเสเสน, ปทาเนตานิ นามโตฯ

‘‘สพฺพสาธารณกานิ, นามานิ’’เจฺจว อตฺถโต;
สพฺพนามานิ วุจฺจนฺติ, สตฺตวีสติ สงฺขโตฯ

เตสุ กานิจิ รูเปหิ, เสสาเณฺณูหิ จ ยุชฺชเร;
กานิจิ ปน สเหว, เอเตสํ ลกฺขณํ อิทํฯ

เอตสฺมา ลกฺขณา มุตฺตํ, น ปทํ สพฺพนามิกํ;
ตสฺมา**ตีตา**ทโย สทฺทา, **คุณนามานิ** วุจฺจเรฯ

สพฺพนามานิ นาม – สพฺพ กตร กตม อุภย อิตรอญฺญ อญฺญตร อญฺญตม ปุพฺพ ปร อปร ทกฺขิณ อุตฺตร อธรยต เอต อิม อมุกิํ เอก อุภ ทฺวิติ จตุ ตุมฺห อมฺห อิเจฺจตานิ สตฺตวีสฯ

เอเตสุ **สพฺพ**สโทฺท สกลโตฺถ, โส จ สพฺพสพฺพาทิวเสน เญโยฺยฯ **กตร กตม**สทฺทา ปุจฺฉนตฺถาฯ **อุภย**สโทฺท ทฺวิอวยวสมุทายวจโนฯ **อิตร**สโทฺท วุตฺตปฏิโยคีวจโนฯ **อญฺญ**สโทฺท อธิคตาปรวจโนฯ **อญฺญตร อญฺญตม**สทฺทา อนิยมตฺถาฯ **ปุพฺพา**ทโย **อุตฺตร**ปริยนฺตา ทิสากาลาทิววตฺถาวจนาฯ ตถา หิ **ปุพฺพ ปรา ปร ทกฺขิณุตฺตร**สทฺทา ปุลฺลิงฺคเตฺต ยถารหํ กาลเทสาทิวจนา, อิตฺถิลิงฺคเตฺต ทิสาทิวจนา, นปุํสกลิงฺคเตฺต ฐานาทิวจนาฯ **อธร**สโทฺทปิ เหฎฺฐิมตฺถวาจโก ววตฺถาวจโนเยว, โส จ ติลิโงฺค ‘‘อธโร ปโตฺตฯ อธรา อรณี, อธรํ ภาชน’’มิติ, **ยํ**สโทฺท อนิยมโตฺถฯ **ตํ**สโทฺท ปรมฺมุขาวจโนฯ **เอต**สโทฺท สมีปวจโนฯ **อิม**สโทฺท อจฺจนฺตสมีปวจโนฯ **อมุ**สโทฺท ทูรวจโนฯ **กิํ**สโทฺท ปุจฺฉนโตฺถฯ **เอก**สโทฺท สงฺขาทิวจโนฯ วุตฺตญฺหิ –

> **เอก**สโทฺท อญฺญตฺถเสฎฺฐอสหายสงฺขาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ, อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ อญฺญเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ เสเฎฺฐฯ ‘‘เอโก วูปกโฎฺฐ’’ติอาทีสุ อสหาเยฯ ‘‘เอโกว โข ภิกฺขเว ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ สงฺขายนฺติฯ

ยเตฺถส สงฺขาวจโน, ตเตฺถกวจนโนฺตวฯ **อุภ**สโทฺท **ทฺวิ**สทฺทปริยาโยฯ **ทฺวิติจตุ**สทฺทา สงฺขาวจนา, สพฺพกาลํ พหุวจนนฺตาวฯ **ตุมฺห**สโทฺท เยน กเถติ, ตสฺมิํ วตฺตพฺพวจนํฯ **อมฺห**สโทฺท อตฺตนิ วตฺตพฺพวจนํฯ

อิทานิ เตสํ นามิกปทมาลํ กถยาม –

สโพฺพ, สเพฺพฯ สพฺพํ, สเพฺพฯ สเพฺพน, สเพฺพหิ, สเพฺพภิฯ สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํฯ สพฺพสฺมา, สพฺพมฺหา, สเพฺพหิ, สเพฺพภิฯ สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํฯ สพฺพสฺมิํ,

สพฺพมฺหิ, สเพฺพสุฯ โภ สพฺพ, ภวโนฺต สเพฺพฯ

ตตฺร ‘‘สโพฺพ ภูโต, สเพฺพ ภูตา’’ติอาทินา, ‘‘สโพฺพ ปุริโส, สเพฺพ ปุริสา’’ติอาทินา จ นเยน สพฺพานิ ปุลฺลิงฺคนาเมหิ สทฺธึ โยเชตพฺพานิฯ ยานิ ปน **ยมกมหาเถเรน** ปุนฺนปุํสกวิสเย **สพฺพ กตร กตมา**ทีนํ อญฺญานิปิ รูปานิ วุตฺตานิฯ ตํ ยถา?

> ‘‘สพฺพา’’ อิจฺจาทิกํ รูปํ, นิสฺสเกฺก ภุมฺมเก ปน;
> ‘‘สเพฺพ’’ อิจฺจาทิกํ รูปํ, **ยมเกน** ปกาสิตํฯ
>
> ตเญฺจ อุปปริกฺขิตฺวา, ยุตฺตํ คณฺหนฺตุ โยคิโน;
> สพฺพนามิกรูปญฺหิ, วิวิธํ ทุพฺพุธํ ยโตฯ

สพฺพา, สพฺพา, สพฺพาโยฯ สพฺพํ, สพฺพา, สพฺพาโยฯ สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาหิ, สพฺพาภิฯ สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาสํฯ สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาหิ, สพฺพาภิฯ สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาสํฯ สพฺพายํ, สพฺพสฺสา, สพฺพสฺสํ, สพฺพาสุฯ โภติ สเพฺพ, โภติโย สพฺพา, สพฺพาโยฯ อิตฺถิลิงฺคเตฺต นามิกปทมาลาฯ

เอตฺถ ‘‘สพฺพา ภาวิกา, สพฺพา ภาวิกาโย’’ติ, ‘‘สพฺพา กญฺญา, สพฺพา กญฺญาโย’’ติ จ อาทินา อิตฺถิลิงฺคสพฺพนามานิ สเพฺพหิ อิตฺถิลิเงฺคหิ สทฺธึ โยเชตพฺพานิฯ เอตฺถ จ ‘‘สพฺพสฺสา’’ติ ปทํ ตติยาจตุตฺถีปญฺจมีฉฏฺฐีสตฺตมีวเสน ปญฺจธา วิภตฺตํ ‘‘ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิ’’นฺติ กรณปฺปโยคาทิทสฺสนโตฯ สพฺพสฺสา กญฺญาย กตํฯ สพฺพสฺสา กญฺญาย เทติฯ อยํ กญฺญา สพฺพสฺสา กญฺญาย หีนา วิรูปาฯ อยํ กญฺญา สพฺพสฺสา กญฺญาย อุตฺตมา อภิรูปาฯ สพฺพสฺสา กญฺญาย อเปติ, สพฺพสฺสา กญฺญาย ธนํฯ สพฺพสฺสา กญฺญาย ปติฏฺฐิตํฯ

สพฺพํ, สพฺพานิฯ สพฺพํ, สพฺพานิฯ สเพฺพน, สเพฺพหิ, สเพฺพภิฯ สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํฯ สพฺพสฺมา, สพฺพมฺหา, สเพฺพหิ, สเพฺพภิ ฯ สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํฯ สพฺพสฺมึ, สพฺพมฺหิ, สเพฺพสุฯ โภ สพฺพ, ภวโนฺต สพฺพานิฯ นปุํสกลิงฺคเตฺต นามิกปทมาลาฯ

เอตฺถ ‘‘สพฺพํ ภูตํ, สพฺพานิ ภูตานิฯ สพฺพํ จิตฺตํ, สพฺพานิ จิตฺตานี’’ติ จ อาทินา นปุํสกลิงฺคสพฺพนามานิ สเพฺพหิ นปุํสกลิเงฺคหิ สทฺธึ โยเชตพฺพานิฯ เอวํ **สพฺพ**สทฺทสฺส ลิงฺคตฺตยวเสน ปทมาลา ภวติฯ

อิทานิสฺส ปรปเทน สทฺธึ สมาโส เวทิตโพฺพ ‘‘สพฺพสาธารโณ สพฺพเวรี’’อิติฯ ตตฺถ สเพฺพสํ สาธารโณ **สพฺพสาธารโณ**ฯ สเพฺพสํ เวรี, สเพฺพ วา เวริโน ยสฺส โสยํ **สพฺพเวรี**ติ สมาสวิคฺคโหฯ ยถา ปน **สพฺพ**สทฺทสฺส ปทมาลา ลิงฺคตฺตยวเสน โยชิตา, เอวํ **กตร**สทฺทาทีนมฺปิ **อธร**สทฺทปริยนฺตานํ โยเชตพฺพาฯ

ตตฺรายํ **อุภย**สทฺทวชฺชิโต ปุลฺลิงฺคเปยฺยาโล –

กตโร, กตเรฯ กตรํ…เป.… โภ กตร, ภวโนฺต กตเรฯ กตโม, กตเมฯ อิตโร, อิตเรฯ อโญฺญ, อเญฺญฯ อญฺญตโร, อญฺญตเรฯ อญฺญตโม, อญฺญตเมฯ ปุโพฺพ, ปุเพฺพฯ ปโร, ปเรฯ อปโร, อปเรฯ ทกฺขิโณ, ทกฺขิเณฯ อุตฺตโร, อุตฺตเรฯ อธโร, อธเร…เป.… โภ อธร, ภวโนฺต อธเรติฯ

อยํ ปน **อุภย**สทฺทสหิโต นปุํสกลิงฺคเปยฺยาโล –

กตรํ, กตรานิฯ กตรํ…เป…. โภ กตร, ภวโนฺต กตรานิฯ กตมํฯ อุภยํฯ อิตรํฯ อญฺญํฯ อญฺญตรํฯ อญฺญตมํฯ ปุพฺพํฯ ปรํฯ อปรํฯ ทกฺขิณํฯ อุตฺตรํฯ อธรํ, อธรานิฯ อธรํ…เป…. โภ อธร, ภวโนฺต อธรานีติฯ

อิทานิ ปุนฺนปุํสกลิงฺคานํ **ปร**สทฺทาทีนํ รูปนฺตรนิเทฺทโส วุจฺจติฯ **กจฺจายน**สฺมิญฺหิ ‘‘ปุริสา’’ติ วิย ‘‘ปรา’’ติ ปฐมาพหุวจนํ ทิสฺสติฯ เอวรูโป นโย **อปรสพฺพกตรา**ทีสุ **อญฺญตม**ปริโยสาเนสุ นวสุ อปฺปสิโทฺธ, ลพฺภมาโน **ปุพฺพทกฺขิณุตฺตราธเรสุ** จตูสุ ลเพฺภยฺยฯ ตถา ‘‘ปุริเส’’ติ วิย ปาฬิอาทีสุ ‘‘ปุเพฺพ’’ติ สจฺจสงฺเขเป ‘‘อิตเร’’ติ, **กจฺจายเน** จ ‘‘ปเร’’ติ สตฺตมีเอกวจนํ ทิสฺสติฯ เอวรูโป นโย **สพฺพ อญฺญ**สเทฺทสุ อปฺปสิโทฺธ, ลพฺภมาโน **กตรกตมา**ทีสุ เสเสสุ **อธร**ปริโยสาเนสุ ทฺวาทสสุ ลเพฺภยฺยฯ ตถา ‘‘ปุริสา’’ติ วิย **สพฺพา กตรา** อิจฺจาทิ ปญฺจมีเอกวจนนโย ปาฬิอาทีสุ อปฺปสิโทฺธฯ เอวํ สเนฺตปิ อยํ นโย ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตฺวา ยุโตฺต เจ, คเหตโพฺพฯ

อยํ ปน **อุภย**สทฺทสหิโต อิตฺถิลิงฺคเปยฺยาโล –

กตรา, กตรา, กตราโยฯ กตรํ…เป…. โภติ กตเร, โภติโย กตรา, กตราโยฯ กตมาฯ อุภยาฯ อิตราฯ อญฺญตราฯ อญฺญตมาฯ ปุพฺพาฯ ปราฯ อปราฯ ทกฺขิณาฯ อุตฺตราฯ อธรา, อธรา, อธราโยฯ อธรํ…เป…. โภติ อธเร, โภติโย อธรา, อธราโยติฯ

ยสฺมา ปเนเตสุ **อิตร อญฺญ อญฺญตร อญฺญตมา**นํ ปาฬิยาทีสุ ‘‘อิตริสฺสา’’ติอาทิทสฺสนโต โกจิ เภโท วตฺตโพฺพ , ตสฺมา จตุตฺถีฉฎฺฐีนํ เอกวจนฎฺฐาเน ‘‘อิตริสฺสา, อิตราย, อญฺญิสฺสา, อญฺญายฯ อญฺญตริสฺสา, อญฺญตราย, อญฺญตมิสฺสา, อญฺญตมายา’’ติ โยเชตพฺพํฯ ตถา ตติยาปญฺจมีนเมกวจนฎฺฐาเน ‘‘ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิํฯ กสฺสาหํ เกน หายามี’’ติ กรณนิสฺสกฺกปฺปโยคทสฺสนโต สตฺตมิยา ปเนกวจนฎฺฐาเน ‘‘อิตริสฺสา, อิตริสฺสํ, อิตราย, อิตรายํ, อญฺญิสฺสา, อญฺญิสฺสํ, อญฺญาย, อญฺญายํ, อญฺญตริสฺสา, อญฺญตริสฺสํ, อญฺญตราย, อญฺญตรายํ, อญฺญตมิสฺสา, อญฺญตมิสฺสํ, อญฺญตมาย, อญฺญตมาย’’นฺติ โยเชตพฺพํ ‘‘อญฺญตโร ภิกฺขุ อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิโตฺต โหตี’’ติ ปาฬิทสฺสนโตฯ

ตตฺร **สพฺพ**สโทฺท สพฺพสพฺพํ, ปเทสสพฺพํ, อายตนสพฺพํ, สกฺกายสพฺพนฺติ จตูสุ วิสเยสุ ทิฎฺฐปฺปโยโคฯ ตถา เหส ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถมาคจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ สพฺพสพฺพสฺมิํ อาคโตฯ ‘‘สเพฺพสํ โว สาริปุตฺตา สุภาสิตํ ปริยาเยนา’’ติอาทีสุ ปเทสสพฺพสฺมิํฯ ‘‘สพฺพํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถ, ภาสิสฺสามิ…เป…. กตมญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ จกฺขุเญฺจว รูปา จ…เป…. มโน เจว ธมฺมา จา’’ติ เอตฺถ อายตนสพฺพสฺมิํฯ ‘‘สพฺพํ สพฺพโต สญฺชานาตี’’ติอาทีสุ สกฺกายสพฺพสฺมิํฯ ตตฺถ สพฺพสพฺพสฺมิํ อาคโต นิปฺปเทโส, อิตเรสุ ตีสุ สปฺปเทโสติ เวทิตโพฺพฯ อิเจฺจวํ –

> สพฺพสพฺพปเทเสสุ , อโถ อายตเนปิ จ;
> สกฺกาเย จาติ จตูสุ, **สพฺพ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

กตร กตมสเทฺทสุ **กตร**สโทฺท อเปฺปสุ เอกํ วา เทฺว วา ตีณิ วา ภิโยฺย วา อปฺปมุปาทาย วตฺตติฯ **กตม**สโทฺท พหูสุ เอกํ วา เทฺว วา ตีณิ วา พหุํ วา อุปาทาย วตฺตติฯ **กตร**ส

โทท หิ อปฺปวิสโย, **กตม**สโทฺท พหุวิสโยฯ ตตฺริเม ปโยคา ‘‘กตเรน มเคฺคน คนฺตพฺพํฯ สมุโทฺท กตโร อยํฯ กตโม ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหติฯ กตเม ธมฺมา กุสลาฯ ทิสา จตโสฺส วิทิสา จตโสฺส, อุทฺธํ อโธ ทส ทิสตา, อิมาโย, กตมํ ทิสํ ติฎฺฐติ นาคราชา’’ฯ อิเจฺจวมาทโย ภวนฺติฯ อุภโยฯ อุภยํฯ อุภโยฯ อุภเยนฯ เสสํ ปุลฺลิเงฺค **สพฺพ**สทฺทสมํฯ อุภโย ชนา ติฎฺฐนฺติฯ อุภโย ชเน ปสฺสติฯ ยถา อุโภ ปุตฺตาฯ อุโภ ปุเตฺตติฯ ‘‘อุภโย’’ติ หิ ปทํ ‘‘อุโภ’’ติ ปทมิว พหุวจนนฺตภาเวน ปสิทฺธํ, น เทฺวกวจนนฺตภาเวนฯ เอตฺถ หิ –

> ‘‘เอกรเตฺตน อุภโย, ตฺวญฺจ ธนุเสข จ;
> อนฺนเมวาภินนฺทนฺติ, อุภโย เทวมานุสา’’

‘‘อุภโย เต ปิตาภาตโร’’ติ ตทตฺถสาธกานิ นิทสฺสนปทานิ เวทิตพฺพานิฯ ยทา ปนายสฺมโนฺต ‘‘อุภโย’’ติ เอกวจนนฺตํ ปเสฺสยฺยาถ, ตทา สาธุกํ มนสิ กโรถฯ โก หิ สมโตฺถ อนนฺตนยปฎิมณฺฑิเต สาฎฺฐกเถ เตปิฎเก ชินสาสเน นิรวเสสโต นยํ ทฎฺฐุํ ทเสฺสตุญฺจ อญฺญตฺร อาคมาธิคมสมฺปเนฺนน ปภินฺนปฎิสมฺภิเทนฯ อิทเญฺจตฺถุปลกฺขิตพฺพํ –

> **อญฺญ**สโทฺท **ปุพฺพ**สโทฺท, **ทกฺขิโณ จุตฺตโร ปโร**;
> สพฺพนาเมสุ คยฺหนฺติ, อสพฺพนามิเกสุปิฯ

เอเตสญฺหิ สพฺพนาเมสุ สงฺคโห วิภาวิโตวฯ

อิทานิ อสพฺพนาเมสุ สงฺคโห วุจฺจเต – ตตฺถ **อญฺญ**สโทฺท ตาว ยทา พาลวาจโก, ตทา สพฺพนามํ นาม น โหติฯ อสพฺพนามตฺตา จ สพฺพถาปิ **ปุริส กญฺญา จิตฺต**นเยเนว โยเชตโพฺพฯ ตถา หิ น ชานาตีติ อโญฺญ, พาโล ปุริโสฯ น ชานาตีติ อญฺญา, พาลา อิตฺถีฯ น ชานาตีติ อญฺญํ, พาลํ กุลนฺติ วจนโตฺถฯ เอวํ วิทิตฺวา ปุลฺลิงฺคฎฺฐาเน ‘‘อโญฺญ, อญฺญาฯ อญฺญํ, อเญฺญ’’ติอาทินา **ปุริส**นเยเนว นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ อิตฺถิลิงฺคฎฺฐาเน ‘‘อญฺญา, อญฺญา, อญฺญาโย’’ติอาทินา **กญฺญา**นเยเนว, นปุํสกลิงฺคฎฺฐาเน ‘‘อญฺญํ, อญฺญานี’’ติอาทินา **จิตฺต**นเยเนว โยเชตพฺพาฯ

อิมสฺมิญฺหิ อตฺถวิเสเส พาลชเน วตฺตุกาเมน ‘‘อญฺญา ชนา’’ติ อวตฺวา ‘‘อเญฺญ ชนา’’ติ วุเตฺต ตสฺส ตํ วจนํ อธิเปฺปตตฺถํ น สาเธติ อญฺญถา อตฺถสฺส คเหตพฺพตฺตาฯ ตถา ‘‘อญฺญานํ ชนาน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘อเญฺญสํ ชนานํ, อเญฺญสานํ ชนาน’’นฺติ วา วุเตฺต ตสฺส ตํ วจนํ อธิเปฺปตตฺถํ น สาเธติฯ ตถา ‘‘อญฺญานํ อิตฺถีน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘อญฺญาสํ อิตฺถีน’’นฺติ วุเตฺตปิ, ‘‘อญฺญานํ กุลาน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘อเญฺญสํ กุลานํ, อเญฺญสานํ กุลาน’’นฺติ วา วุเตฺตปิฯ สพฺพนามิกวเสน ปน อธิคตาปรวจนิจฺฉยํ ‘‘อเญฺญ ชนา’’ติอาทินา วตฺตพฺพํ, น ‘‘อญฺญา ชนา’’ติอาทินาฯ ตถา หิ ‘‘อญฺญา ชนา’’ติอาทินา วุตฺตวจนํ อธิเปฺปตตฺถํ น สาเธติ อญฺญถา อตฺถสฺส คเหตพฺพตฺตาฯ อิติ ยตฺถ ‘‘อญฺญา ชนา’’ติอาทิวจนํ อุปปชฺชติ, ‘‘อเญฺญ ชนา’’ติอาทิวจนํ นุปปชฺชติ, ยตฺถ ปน ‘‘อเญฺญ ชนา’’ติอาทิวจนํ อุปปชฺชติ, ‘‘อญฺญา ชนา’’ติอาทิวจนํ นุปปชฺชติฯ ยา เอตสฺมิํ อตฺถวิเสเส สลฺลกฺขณา ปญฺญา, อยํ นีติยา มโคฺค ยุตฺตายุตฺติวิจารเณ เหตุตฺตา, โลกสฺมิญฺหิ ยุตฺตายุตฺติวิจารณา **นีตี**ติ วุตฺตาฯ สา จ วินา ปญฺญาย น สิชฺฌติฯ เอวํ **อญฺญ**สโทฺท อสพฺพนามิโกปิ ภวติฯ

ปุพฺพ ทกฺขิณุตฺตร ปรสเทฺทสุ **ปุพฺพ**สโทฺท ยตฺถ ปธานวาจโก, ยตฺถ จ ‘‘เสมฺหํ ปุโพฺพ’’ติอาทีสุ โลหิตโกปชวาจโก, ตตฺถ อสพฺพนามิโกฯ ปฐมเตฺถ ติลิโงฺค, ทุติยเตฺถ เอกลิ

โงคฯ อุตฺตมตฺถวาจโก ปน **อุตฺตร**สโทฺท จ **ปร**สโทฺท จ อสพฺพนามิโก ติลิโงฺคเยวฯ ตถา ''ทกฺขิณสฺสา วหนฺติม''นฺติ เอตฺถ วิย สุสิกฺขิตตฺถจตุรตฺถวาจโก **ทกฺขิณ**สโทฺทฯ ''เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา''ติอาทีสุ ปน เทยฺยธมฺมวาจโก **ทกฺขิณา**สโทฺท นิโยคา อิตฺถิลิโงฺค อสพฺพนามิโกเยวฯ เอวํ **อญฺญ ปุพฺพ ทกฺขิณุตฺตร ปร**สทฺทา อสพฺพนามิกาปิ สนฺตีติ เตสํ สพฺพนาเมสุปิ อสพฺพนาเมสุปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ **กตร**สทฺทาทีนํ ปรปเทน สทฺธึ สมาโส นียเต ''กตรคามวาสี กตมคามวาสีฯ อุภยคามวาสิโน, อิตรคามวาสี อญฺญตรคามวาสี, ปุพฺพทิสา, ปรชโน, ทกฺขิณทิสา, อุตฺตรทิสา, อธรปโตฺต''ติฯ ตตฺร ''กตโร คาโม กตรคาโม, กตโม คาโม กตมคาโม, อุภโย คามา อุภยคามา''ติอาทินา ยถารหํ สมาสวิคฺคโห, **กตร**สทฺทสฺส ปน **กตม**สเทฺทน สทฺธึ สมาสํ อิจฺฉนฺติ ทุวิธา จ รูปานิ ครู ''กตโร จ กตโม จ กตรกตเม กตรกตมา วา''ติ ฯ ตสฺมา สพฺพนามิกนเยน สุทฺธนามิเกสุ **ปุริส**นเยน จ **กตร กตม**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา โยเชตพฺพา, เตนสฺส สมฺปทานสามิวจนฏฺฐาเนสุ ''กตรกตเมสํ, กตรกตเมสานํ, กตรกตมาน''นฺติ ตีณิ รูปานิ สิยุํ ''กตรา จ กตมา จ กตรกตมา''ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน กตสมาเส ปน สพฺพนามิกนเยน, สุทฺธนามิเกสุ **กญฺญา**นเยน จ โยเชตพฺพาฯ ''กตรญฺจ กตมญฺจ กตรกตมานี''ติ เอวํ นปุํสกลิงฺควเสน กตสมาเส สพฺพนามิกนเยน, สุทฺธนามิเกสุ **จิตฺต**นเยน จ โยเชตพฺพาฯ

อยํ ปเนตฺถ วิเสโสปิ เวทิตโพฺพ – **ปุพฺพาปรา**ทิสทฺทา ทฺวนฺทสมาสาทิวิธึ ปตฺวา เสหิ รูเปหิ รูปวโนฺต น โหนฺติ, ตํ ยถา? ปุพฺพาปรา, อธรุตฺตรา, มาสปุพฺพา ปุริสา, ทิฏฺฐปุพฺพา ปุริสา, ตถาคตํ ทิฏฺฐปุพฺพา สาวกา, อิทํ ปุลฺลิงฺคเตฺต ปฐมาพหุวจนรูปํฯ เอ**เตฺถ**กาโร อาเทสภูโต น ทิสฺสติฯ ปุพฺพาปรานํ อธรุตฺตรานํ, มาสปุพฺพานํ ปุริสานํ, อิทํ ปุลฺลิงฺคเตฺต จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ พหุวจนรูปํฯ เอตฺถ **สํ สาน**มิเจฺจเต อาเทสภูตา น ทิสฺสนฺติฯ ตถาคตํ ทิฏฺฐปุพฺพานํ สาวกานํ, ตถาคตํ ทิฏฺฐปุพฺพานํ สาวิกานํ, กุลานํ วา, อิทํ ติลิงฺคเตฺต จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ พหุวจนรูปํฯ เอตฺถาปิ **สํ สาน**มิเจฺจเต อาเทสภูตา น ทิสฺสนฺติฯ มาสปุพฺพายํ มาสปุพฺพาย, ปิยปุพฺพายํ ปิยปุพฺพาย, อิทมิตฺถิลิงฺคเตฺต สตฺตมีจตุตฺถีฉฏฺฐีนํ เอกวจนรูปํฯ เอตฺถาเทสภูตา **สํ สา** น ทิสฺสนฺติฯ มาสปุพฺพานํ อิตฺถีนํ, ปิยปุพฺพานํ อิตฺถีนํ, อิทมิตฺถิลิงฺคเตฺต จตุตฺถีฉฏฺฐีพหุวจนรูปํฯ เอตฺถ ปนาเทสภูโต **ส**มิเจฺจโส น ทิสฺสติฯ อญฺญานิปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิ, **ปุพฺพาปรา**ทีนํ สมาสวิคฺคหํ สมาสปริเจฺฉเท ปกาเสสฺสามฯ

อิทานิ **ยํ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

โย, เยฯ ยํ, เยฯ เยน, เยหิ, เยภิฯ ยสฺส, เยสํ, เยสานํฯ ยสฺมา, ยมฺหา, เยหิ, เยภิฯ ยสฺส, เยสํ, เยสานํฯ ยสฺมึ, ยมฺหิ, เยสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ ยํ, ยานิฯ ยํ, ยานิฯ เยนฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ อถ วา ยํ, ยานิ, ยาฯ ยํ, ยานิ, เยฯ เยนฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ กตฺถจิ หิ **นิ**การโลโป ภวติฯ อถ วา ปน **นิ**การสฺส **อา**กา**เร**การาเทสาปิ คาถาวิสเยฯ

> ''ยา ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเช;
> นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร''ติ จ,

''กึ มาณวสฺส รตนานิ อตฺถิ, เย ตํ ชินนฺตฺต หเร อกฺขธุโตฺต''ติ จ อิทเมตฺถ ปาฬินิทสฺสนํฯ อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

ยา, ยา, ยาโยฯ ยํ, ยา, ยาโยฯ ยาย, ยาหิ, ยาภิฯ ยาย, ยสฺสา, ยาสํฯ ยาย, ยาหิ, ยาภิฯ ยาย, ยสฺสา, ยาสํฯ ยสฺสํ, ยายํ, ยาสุฯ อิตฺถิลิงฺคํฯ เอวํ **ยํ**สทฺทสฺส ลิงฺคตฺตยวเสน ปทมาลา ภวติฯ เอตฺถาลปนปทานิ น ลพฺภนฺติฯ ตถา **ตํ**สทฺทาทีนํ ปทมาลาทีสุปิฯ

เอตฺถ ปน **ยนฺ**ติ สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต – **ยนฺ**ติ สโทฺท ''ยํ เม ภเนฺต เทวานํ ตาวตึสานํ สมฺมุขา สุตํ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ, อาโรเจมิ ตํ ภเนฺต ภควโต''ติอาทีสุ ปจฺจตฺตวจเน ทิสฺสติฯ ''ยนฺตํ อปุจฺฉิมฺห อกิตฺตยี โน, อญฺญํ ตํ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรูหี''ติอาทีสุ อุปโยควจเนฯ ''อฏฺฐา นเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา''ติอาทีสุ กรณวจเนฯ ''ยํ วิปสฺสี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุทปาที''ติอาทีสุ ภุมฺมวจเน ทิสฺสติฯ เอเตฺถทํ วุจฺจติ –

''ปจฺจเตฺต อุปโยเค จ, ภุเมฺม จ กรเณปิ จ;
จตูเสฺวเตสุ ฐาเนสุ, **ยนฺ**ติ สโทฺท ปวตฺตตี''ติฯ

ปรปเทน สทฺธึ **ยํ**สทฺทสฺส สมาโสปิ เวทิตโพฺพ ''ยํขนฺธาทิ, ยํคุณา, ยคฺคุณา''ติฯ ตตฺถ โย ขนฺธาทิ **ยํขนฺธาทิ,** เย คุณา **ยํคุณา**ติ สมาสวิคฺคโหฯ ตถา หิ **วิสุทฺธิมเคฺค** ''ยํคุณเนมิตฺติกเญฺจตํ นามํ, เตสํ คุณานํ ปกาสนตฺถํ อิมํ คาถํ วทนฺตี''ติ เอตสฺมึ ปเท ''เย คุณา ยํคุณา, ยํคุณา เอว นิมิตฺตํ ยํคุณนิมิตฺตํ, ตโต ชาตํ 'ภควา'ติ อิทํ นามนฺติ **ยํคุณเนมิตฺติก''**นฺติ นิพฺพจนมิจฺฉิตพฺพํฯ **ยคฺคุณา**ติ เอตฺถ ปน ''ยสฺส คุณา ยคฺคุณา''ติ นิพฺพจนํฯ ตถา หิ –

''อปิ สพฺพญฺญุตา ปญฺญา, ยคฺคุณนฺตํ น ชานิยา;
อถ กา ตสฺส วิชญฺญา, ตํ พุทฺธํ ภูคุณํ นเม''ติ

โปราณกวิรจนายํ ''ยสฺส คุณา ยคฺคุณา''ติ นิพฺพจนมิจฺฉิตพฺพํฯ

ยสทฺทสฺส สมาสมฺหิ, สทฺธึ ปรปเทหิ เว;
นิคฺคหีตาคโม วาถ, ทฺวิภาโว วา สิยา ทฺวิธาฯ

เอวํ **ย**สทฺทสฺส สมาโส สลฺลกฺขิตโพฺพฯ

อิทานิ **ต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

โส, เตฯ นํ, ตํ, เน, เตฯ เนน, เตน, เนหิ, เตหิ, เนภิ, เตภิฯ อสฺส, นสฺส, ตสฺส, 'เนสํ, เตสํ (อาสํ)ฯ อสฺมา, นสฺมา, ตสฺมา, นมฺหา, ตมฺหา, เนหิ, เตหิ, เนภิ, เตภิฯ อสฺส, นสฺส, ตสฺส, เนสํ, เตสํ (อาสํ)ฯ อสฺมึ, นสฺมึ, ตสฺมึ, อมฺหิ, นมฺหิ, ตมฺหิ, ตฺยมฺหิ, เนสุ, เตสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ เอตฺถ จ **อาสํ**สทฺทสฺส อตฺถิภาเว ''เนวาสํ เกสา ทิสฺสนฺติ, หตฺถปาทา จ ชาลิโน''ติ คาถา นิทสฺสนํ, โส จ ติลิโงฺค ทฏฺฐโพฺพฯ **ตฺยมฺหี**ติ ปทสฺส อตฺถิภาเว –

''ยทาสฺส สีลํ ปญฺญญฺจ, โสเจยฺยญฺจาธิคจฺฉติ;
อถ วิสฺสาสเต ตฺยมฺหิ, คุยฺหญฺจสฺส น รกฺขตี''ติ

อยํ คาถา นิทสฺสนํฯ อยเมตฺถ รูปวิเสโส สลฺลกฺขิตโพฺพ – อริยวินเยติ วา สปฺปุริสวินเยติ วาฯ เอเส เส เอเก เอกเฏฺฐติ ปาฬิปฺปเทเส ปจฺจเตฺตกวจนกานเมต **ต**สทฺทานํ เอการนฺตนิเทฺทโสปิ ทิสฺสตีติฯ

เอตฺถ ปน **เต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต – **เต**สโทฺท ‘‘น เต สุขํ ปชานนฺติ, เย น ปสฺสนฺติ นนฺทน’’นฺติอาทีสุ **ตํ**สทฺทสฺส วเสน ปจฺจตฺตพหุวจเน อาคโต, ‘‘เต น ปสฺสามิ ทารเก’’ติอาทีสุ อุปโยคพหุวจเนฯ ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตมฯ นโม เต พุทฺธ วีรตฺถู’’ติ จ อาทีสุ **ตุมฺห**สทฺทสฺส วเสน สมฺปทาเน, ตุยฺหนฺติ อโตฺถติ วทนฺติฯ ‘‘กิเนฺต ทิฏฺฐํ กินฺติ เต ทิฏฺฐํ, อุปธี เต สมติกฺกนฺตา, อาสวา เต ปทาลิตา’’ติ จ อาทีสุ กรเณฯ ‘‘กิเนฺต วตํ กิํ ปน พฺรหฺมจริย’’นฺติอาทีสุ สามิอเตฺถ, ตวาติ อโตฺถติ วทนฺติฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘ปจฺจเตฺต อุปโยเค จ, กรเณ สมฺปทานิเย;
สามิมฺหิ จาติ **เต**สโทฺท, ปญฺจสฺวเตฺถสุ ทิสฺสตี’’ติฯ

ตํ, ตานิฯ ตํ, ตานิฯ เนน, เตน อิจฺจาทิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

สา , ตา, ตาโยฯ นํ, ตํ, นา, ตา, นาโย, ตาโยฯ นาย, ตาย, นาหิ, ตาหิ, นาภิ, ตาภิฯ อสฺสา, นสฺสา, (ติสฺสา,) ตสฺสา, นาย, ตาย, นาสํ, ตาสํ, สานํ, อาสํฯ อสฺสา, นสฺสา, ตสฺสา, นาย, ตาย, นาหิ, ตาหิ, นาภิ, ตาภิฯ อสฺสา, นสฺสา, (ติสฺสา,) ตสฺสา, นาย, ตาย, นาสํ, ตาสํ, สานํ, อาสํฯ นาย, ตาย, อสฺสํ, นสฺสํ, ติสฺสํ, ตสฺสํ, นายํ, ตายํ, นาสุ, ตาสุ, ตฺยาสุฯ อิทํ อิตฺถิลิงฺคํฯ

เอตฺถ ปน ‘‘อภิกฺกโม สานํ ปญฺญายติ, นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตาฯ ขิฑฺฑา ปณิหิตา ตฺยาสุ, รติ ตฺยาสุ ปติฏฺฐิตาฯ พีชานิ ตฺยาสุ รุหนฺตี’’ติ ปโยคทสฺสนโต ‘‘สานํ อาสํ ตฺยาสู’’ติ อิมานิ วุตฺตานิ อกฺขรจินฺตกานํ ญาณจกฺขุสมฺมุยฺหนฏฺฐานภูตานิฯ เอวํ ปรมฺมุขวจนสฺส **ตํ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติฯ

เอตฺถ จ อิทํ วตฺตพฺพํ –

‘‘ตํ ตฺวํ คนฺตฺวาน ยาจสฺสุ’’, อิจฺจาทีสุ ปทิสฺสเร;
อาโท **ตํ เต**ติอาทีนิ, **น**นฺติอาทีนิ โน ตถาฯ

นํ เน เนนาติอาทีนิ, **โว โน**อิจฺจาทโย วิย;
ปทโต ปรภาวมฺหิ, ทิฏฺฐานิ ชินสาสเนฯ

‘‘อถ นํ อถ เน อาห, น จ นํ ปฏินนฺทติ’’;
อิจฺจาทีนิ ปโยคานิ, ทเสฺสตพฺพานิ วิญฺญุนาฯ

โก เจตฺถ วเทยฺย –

‘‘ยถา นที จ ปโนฺถ จ, ปานาคารํ สภา ปปา;
เอวํ โลกิตฺถิโย นาม, นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา’’ติ

เอตฺถ –

ปทโต อปรเตฺตปิ, **นาสํ**สทฺทสฺส ทสฺสนา;
อาโทปิ อิจฺฉิตพฺพาว, **นํ เน**อิจฺจาทโย อิติฯ

โส ปเนวนฺตุ วตฺตโพฺพ, ‘‘ตว วาเท น ลพฺภติ;
นาสํสโทฺท **น**สโทฺท จ, **อาสํ**สโทฺท จ ลพฺภเรฯ

ตสฺมา ‘อาสํ น กุชฺฌนฺติ, อิตฺถีนํ ปณฺฑิตา’อิติ;
อโตฺถว ภวเต เอวํ, สุฏฺฐุ ธาเรหิ ปณฺฑิตา’’ติฯ

อถ วา ยสฺมา **นิรุตฺติปิฏเก ‘‘นํ** ปุริสํ ปสฺสติ, เน ปุริเส ปสฺสตี’’ติอาทินา ปทโต อปรเตฺตปิ ‘‘นํ, เน’’ อิจฺจาทีนิ ปทานิ วุตฺตานิ, ตสฺมา เตนาปิ นเยน ปทโต อปรานิปิ ตานิ กทาจิ สิยุํฯ มยํ ปน ปาฬินยานุสาเรน เตสํ ปวตฺตึ วทาม, อิทํ ฐานํ สุฏฺฐุ วิจาเรตพฺพํฯ

เอตฺถ ปน **ต**สทฺทสฺส ปรปเทหิ สทฺธึ สมาโสปิ เวทิตโพฺพ ‘‘ตํปุโตฺต, ตํสทิโส, ตนฺนิโนฺน, ตโปฺปโณ, ตปฺปพฺภาโร, ตพฺภูโต, ตคฺคุโณ, ตสฺสทิโส’’ติฯ

ตสทฺทสฺส สมาสมฺหิ, สทฺธึ ปรปเทหิ เว;
นิคฺคหีตาคโม ปุพฺพ-ปเท ทฺวิตฺตนฺตุ ปจฺฉิเมฯ

เอวํ **ต**สทฺทสฺส สมาโส สลฺลกฺขิตโพฺพฯ

อิทานิ **เอต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

เอโส, เอเตฯ เอตํ, เอเตฯ เอเตน, เอเตหิ, เอเตภิฯ เอตสฺส, เอเตสํ, เอเตสานํฯ เอตสฺมา, เอตมฺหา, เอเตหิ, เอเตภิฯ เอตสฺส, เอเตสํ, เอเตสานํฯ เอตสฺมึ, เอตมฺหิ, เอเตสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ

เอตํ, เอตานิฯ เอตํ, เอตานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํ, อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

เอสา , เอตา, เอตาโยฯ เอตํ, เอตา, เอตาโยฯ เอตาย, เอตาหิ, เอตาภิฯ เอตาย, เอติสฺสา, เอติสฺสาย, เอตาสํฯ เอตาย, เอตาหิ, เอตาภิฯ เอตาย, เอติสฺสา, เอติสฺสาย, เอตาสํฯ เอตาย, เอติสฺสํ, เอตาสุฯ อิทํ อิตฺถิลิงฺคํฯ เอวํ **เอต**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติฯ

ปรปเทเนตฺถ สทฺธึ สมาโสปิสฺส เวทิตโพฺพ ‘‘เอตทตฺถาย โลกสฺมึ, นิธิ นาม นิธียฺยติฯ เอตปฺปรมาเยว เทวตา สนฺนิปติตา อเหสุ’’นฺติอาทีสุฯ

สมาเส **เอต**สทฺทสฺส, สทฺธึ ปรปเทหิ เว;
นิคฺคหีตาคโม ปุพฺพ-ปเท โหติ น โหติ จฯ

อิทานิ **อิทํ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

อยํ, อิเมฯ อิมํ, อิเมฯ อเนน, อิมินา, เอหิ, เอภิ, อิเมหิ, อิเมภิฯ อสฺส, อิมสฺส, เอสํ, เอสานํ, อิเมสํ, อิเมสานํฯ อสฺมา, อิมสฺมา, อิมมฺหา, เอหิ, เอภิ, อิเมหิ, อิเมภิฯ อสฺส, อิมสฺส, เอสํ, เอสานํ, อิเมสํ, อิเมสานํฯ อสฺมึ, อิมสฺมึ, อมฺหิ, อิมมฺหิ, เอสุ, อิเมสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ

อิทํ, อิมานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

อยํ, อิมา, อิมาโยฯ อิมํ, อิมา, อิมาโยฯ อิมาย, อิมาหิ, อิมาภิฯ อสฺสา, อสฺสาย, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมาย, อิมาสํฯ อสฺสา, อิมิสฺสา, อิมาย, อิมาหิ, อิมาภิฯ อสฺสา, อสฺสาย, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมาย, อิมาสํฯ อสฺสํ, อิมิสฺสํ, อิมาย, อิมายํ, อิมาสุฯ อิทํ อิตฺถิลิงฺคํฯ เอวํ **อิทํ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติฯ

กจฺจายเน ตุ ‘‘อิมสฺสิทมํสิสุ นปุํสเก’’ติ **อิม**สโทฺทเยว ปกติภาเวน วุโตฺต, อิธ ปน **อิทํ**สโทฺทเยว ‘‘อิทปฺปจฺจยตา’’ติ เอตฺถ ‘‘อิท’’นฺติ ปกติยา ทสฺสนโตฯ ตถา หิ ‘‘อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว **อิทปฺปจฺจยตา,** อิทปฺปจฺจยานํ วา สมูโห อิทปฺปจฺจยตา’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตาติ **ตา**สเทฺทน ปทํ วฑฺฒิตํ น กิญฺจิ อตฺถนฺตรํ ยถา เทโว เอว เทวตาติฯ อิทปฺปจฺจยานํ สมูโห อิทปฺปจฺจยตาติ สมูหตฺถํ **ตา**สทฺทมาห ยถา ชนานํ สมูโห ชนตาติฯ **จูฬนิรุตฺติยํ นิรุตฺติปิฏเก** จ **อิทํ**สโทฺทเยว ปกติภาเวน วุโตฺตฯ

> สมาเส **อิทํ**สทฺทสฺส, สทฺธึ ปรปเทน เว;
> อิทปฺปจฺจยตาเตฺวว, รูปํ ทฺวิตฺตํ สิยุตฺตเรฯ

อิทานิ **อมุ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

อสุ, อมุ, อมูฯ อมุํ, อมูฯ อมุนา, อมูหิ, อมูภิฯ อมุสฺส, ทุสฺส, อมูสํ, อมูสานํฯ อมุสฺมา, อมุมฺหา, อมูหิ, อมูภิฯ อมุสฺส, ทุสฺส, อมูสํ, อมูสานํฯ อมุสฺมึ, อมุมฺหิ, อมูสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ

อทุํ, อมูนิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

อสุ, อมุ, อมู, อมุโยฯ อมุํ, อมู, อมุโยฯ อมุยา, อมูหิ, อมูภิฯ อมุสฺสา, อมุยา, อมูสํ, อมูสานํฯ อมุยา, อมูหิ, อมูภิฯ อมุสฺสา, อมุยา, อมูสํ, อมูสานํฯ อมุยา, อมุยํ, อมุสฺสํ, อมูสุฯ อิทํ อิตฺถิลิงฺคํฯ เอวํ **อมุ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติ, สมาโส ปน อปฺปสิโทฺธฯ

ตตฺร ‘‘ทุสฺส เม เขตฺตปาลสฺส, รตฺติภตฺตํ อปาภต’’นฺติ ปโยคทสฺสนโต ‘‘ทุสฺสา’’ติ ปทมเมฺหหิ ฐปิตํฯ **ก**การาคมวเสน อญฺญานิปิ อสพฺพนามิกรูปานิ ภวนฺติฯ เตสํ วเสน อยํ ลิงฺคตฺตยสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

‘‘อสุโก, อสุกาฯ อสุกํ, อสุเก’’ติอาทินา, ‘‘อมุโก, อมุกาฯ อมุกํ, อมุเก’’ติอาทินา จ **ปุริส**นโยปิ ลพฺภติฯ ‘‘อสุกา, อสุกาโย’’ติอาทินา, ‘‘อมุกา, อมุกาโย’’ติอาทินา จ **กญฺญา**นโยปิ ลพฺภติฯ ‘‘อสุกํ, อสุกานี’’ติอาทินา, ‘‘อมุกํ, อมุกานี’’ติอาทินา จ **จิตฺต**นโยปิ ลพฺภติฯ อิมาเนตฺถ ปทานิ อสพฺพนามิกานิปิ **ก**การาคมวเสน นานตฺตทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ

อิทานิ **กึ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

โก, เกฯ กํ, เกฯ เกน, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กิสฺส, เกสํฯ กสฺมา, กมฺหา, เกหิ, เกภิฯ กสฺส, กิสฺส, เกสํฯ กสฺมึ, กิสฺมึ, กมฺหิ, กิมฺหิ, เกสุฯ อิทํ ปุลฺลิงฺคํฯ

รูปวิเสโสเปตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘เก คนฺธเพฺพ จ รกฺขเส นาเค, เก กิมฺปุริเส จ มานุเส, เก ปณฺฑิเต สพฺพกามทเท, ทีฆํ รตฺตํ ภตฺตา เม ภวิสฺสติ, เก จ ฉเว ปาถิกปุเตฺต, กา จ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อาสาทนา’’ติ ปาฬิทสฺสนโตฯ ยสฺมา ปน เก คนฺธเพฺพ จ รกฺขเส นาเค อิติอาทีสุ ปาฬีสุ ‘‘เก’’ติ ปจฺจตฺตวจนํ **เอ**การนฺตมฺปิ ทิสฺสติ, ตสฺมา ‘‘เก’’ติ รูปเภโท เจตฺถ เญโยฺยฯ ตถา ‘‘กิสฺสสฺส เอกธมฺมสฺส, วธํ โรเจสิ โคตมฯ กิสฺมึ เม สิวโย กุทฺธาฯ กมฺหิ กาเล ตยา วีร, ปตฺถิตา โพธิมุตฺตมา’’ติอาทีนิ จ นิทสฺสนปทานิ เญยฺยานิฯ อปิจ –

> ‘‘โก เต พลํ มหาราช’’, อิติอาทีสุ ปาฬิสุ;
> กฺวสทฺทเตฺถ วตฺตตีติ, เญยฺยา **โก** อิจฺจยํ สุติฯ

เปตํ ตํ สามมทฺทกฺขึ, โก นุ ตฺวํ สาม ชีวสิ;
อิติ ปาเฐ **กถํ**สทฺทา-ภิเธเยฺย วตฺตตีติ จฯ

เอเตสุ ทฺวีสุ อเตฺถสุ, ทิโฏฺฐ **โก** อิจฺจยํ รโว;
นิปาโตติ คเหตโพฺพ, สุติสามญฺญโต รุโตฯ

นปุํสกลิเงฺค กํ, กานิฯ กํ, กานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํ โยเชตพฺพํฯ อถ วา ‘‘กึ จิตฺตํฯ กึ รูปํฯ กึ ปราภวโต มุขํฯ กึ อิจฺฉสี’’ติอาทิปโยคทสฺสนโต ปน ‘‘กึ, กานิฯ กึ, กานี’’ติ วตฺวา เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํ โยเชตพฺพํฯ อยํ นโย ยุตฺตตโร, อิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ

กา, กา, กาโยฯ กํ, กา, กาโยฯ กาย, กาหิ, กาภิฯ กาย, กสฺสา, กาสํ, กาสานํฯ กาย, กสฺสา, กาหิ, กาภิฯ กาย, กสฺสา, กาสํ กาสานํฯ กาย, กสฺสา, กายํ, กสฺสํ, กาสุฯ

เอตฺถ ปน **กาโย**ติ ปทสฺส อตฺถิภาเว ‘‘กาโย อโมฆา คจฺฉนฺตี’’ติ นิทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทํ อิตฺถิลิงฺคํฯ เอวํ **กึ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา ภวติฯ เอเตฺถตสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต – **กึ** สโทฺท ‘‘กึ ราชา โย โลกํ น รกฺขติฯ กึ นุ โข นาม ตุเมฺห มํ วตฺตพฺพํ มญฺญถา’’ติอาทีสุ ครหเน อาคโตฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติอาทีสุ อนิยเมฯ ‘‘กิเนฺต วกฺกลิ อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ นิปฺปโยชนตายํฯ ‘‘กึ น กาหามิ เต วโจ’’ติอาทีสุ สมฺปฏิจฺฉเนฯ ‘‘กึสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ’’นฺติอาทีสุ ปุจฺฉายํ, **ปุจฺฉา** จ นาม การณปุจฺฉาทิวเสน อเนกวิธา, อโต การณปุจฺฉาทิวเสนปิ **กึ**สทฺทสฺส ปวตฺติ วิตฺถารโต เญยฺยาฯ ตถา หิ อยํ ‘‘กึ นุ สนฺตรมาโนว, กาสุํ ขณสิ สารถิฯ กึ นุ ชาตึ น โรเจสิฯ เกน เตตาทิโส วโณฺณ’’ติอาทีสุ การณปุจฺฉายํ วตฺตติฯ ‘‘กึ กาสฺยา กริสฺสตี’’ติอาทีสุ กิจฺจปุจฺฉายํฯ ‘‘กึ สีลํฯ โก สมาธี’’ติอาทีสุ สรูปปุจฺฉายํฯ ‘‘กึ ขาทสิฯ กึ ปิวสี’’ติอาทีสุ วตฺถุปุจฺฉายํฯ ‘‘ขาทสิ กึ ปิวสิ กิ’’นฺติอาทีสุ กฺริยาปุจฺฉายํ วตฺตติฯ อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉาติ เอวมาทิกา ปน ปญฺจวิธา ปุจฺฉา **กึ**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อนาหริตพฺพตฺตา อนาคตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

ครหายํ อนิยเม, นิปฺปโยชนตาย จ;
สมฺปฏิจฺฉนปุจฺฉาสุ, **กึ**สโทฺท สมฺปวตฺตติฯ

ปรปเทน สทฺธึ สมาโสปิสฺส เวทิตโพฺพ ‘‘กึสมุทโย, กึเวทโน, กึสโญฺญชโน’’ติฯ เอตฺถ ‘‘โก, เกฯ กา, กา, กาโยฯ กึ, กานี’’ติ เอวํ ลิงฺคตฺตยวเสน วิภตฺตานิ **กึ**สทฺทมยานิ ปทานิ สมาสปทเตฺต ปุน **กิ**มิติ ปกติภาเวเนว ติฏฺฐนฺติฯ **นาม**สเทฺทน ปน สมาเส เตสํ ทฺวิธา คติ ทิสฺสติ **‘‘กินฺนาโม, โกนาโม’’**ติฯ สพฺพานิ ปเนตานิ อิตฺถินปุํสกลิงฺควเสน พหุวจนวเสน จ โยเชตพฺพานิฯ

กึสทฺทสฺส สมาสมฺหิ, สทฺธึ **นาม**รเวน เว;
‘‘กินฺนาโม’’ อิติ ‘‘โกนาโม’’, อิติ เจวํ คติ ทฺวิธาฯ

‘‘โกนาโม เต อุปชฺฌาโย’’, อิจฺจาเทตฺถ นิทสฺสนํ;
สหเญฺญน สมาสมฺหิ, ‘‘กึ กึ’’อิเจฺจว สุยฺยเตฯ

ตถา หิ ‘‘กึจิโตฺต ตฺวํ ภิกฺขุฯ กึการปฏิสฺสาวินี’’ติอาทีสุ **กึ**สโทฺท สรูปมวิชหโนฺต ติฏฺฐติฯ ตตฺถ หิ กึจิตฺตํ ยสฺส โส **กึจิโตฺต**ฯ ‘‘กึ กโรมิ สามี’’ติ เอวํ กินฺติ กาโร กรณํ สทฺทนิจฺฉารณํ กึกาโร, ตํ ปฏิสฺสาเวตีติ **กึการปฏิสฺสาวินี**ติอาทิ นิพฺพจนมิจฺฉิตพฺพํฯ ‘‘กินฺนโรฯ กึปกฺกมิว

ภกฺขิต’’นฺติอาทีสุ ปน นิพฺพจนมปฺปสิทฺธํ, **กึ**สโทฺทเยว ปทาวยวภาเวน สุโตฯ ตถา หิ โส กตฺถจิ ปทาวยวภาเวน กตฺถจิ **นุ สุ นุโข การณา**ทิสเทฺทหิ สหจาริภาเวน จ สุยฺยติฯ อตฺริเม ปโยคา – เอสา เต อิตฺถี กึ โหติฯ เอเต มนุสฺสา ตุมฺหากํ กึ โหนฺติฯ กิมฺปุริสานุจิโณฺณฯ กึ นุ ภีโตว ติฎฺฐสิฯ กึสุเฉตฺวา สุขํ เสติฯ กึ นุโข การณํฯ กึ การณา อมฺม ตุวํ ปมชฺชสิ, กิญฺหิ นาม จ ชนฺตสฺส, วาจาย อททมปฺปกนฺติ เอวมาทโยฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> ‘‘วิสุํ ปทาวยโว วา, หุตฺวา **นฺวา**ทีหิ วา ปน;
> ยุโตฺต สเทฺทหิ **กึ**สโทฺท, ทิโฎฺฐ สุคตสาสเนฯ
>
> ปาฬินยานุสาเรน, เสสานํ สมฺภโวปิ จ;
> เญโยฺย วิญฺญูหิ สทฺธมฺม-นยญฺญูหิ ปเภทโต’’ติฯ

อิทานิ สพฺพนามิกภาเว ฐิเตหิ **โก กํ**สเทฺทหิ สมานสุติกานํ อเญฺญสํ **โก กํ**สทฺทานํ นามิกปทมาลาวิเสโส วตฺตโพฺพ สิยา, โส เหฎฺฐา ลิงฺคตฺตยมิสฺสกปริเจฺฉเท วุโตฺตฯ อสพฺพนามิกตฺตา ปน **ปุริส จิตฺต**นเยเนว วิภโตฺตฯ ตถา หิ ยทา **โก**สโทฺท พฺรหฺมวาตกายตฺถวาจโก, **กํ**สโทฺท ปน สิโรชลสุขตฺถวาจโก, ตทา ตานิ ปทานิ อสพฺพนามิกานิ, กสฺมา? อ**กึ**สทฺทมยตฺตา สพฺพนามิกรูปสงฺขาเตหิ อสาธารณรูเปหิ วิรหิตตฺตา ปุจฺฉตฺถโต อตฺถนฺตรวาจกตฺตา จฯ เอตฺถ ปน สมานสุติวเสน อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ **โก**สโทฺท **กํ**สโทฺทติ จ วุตฺตํ, เอกนฺตโต ปน สพฺพนามิกเตฺต **กึ**สโทฺทเยว, สุทฺธนามเตฺต **ก**สโทฺทเยวาติ คเหตพฺพํฯ อิเจฺจวํ –

> กาเย พฺรหฺมนิ วาเต จ, สีเส ชลสุเขสุ จ;
> **ก**สโทฺท วตฺตตี ตีสุ, ปุมา ตีสุ นปุํสโกฯ

เอวํ สพฺพนามภูตานํ **กึก**สทฺทานํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

> อิธ วุตฺตปฺปการานํ, อตฺถานํ ทานิ สงฺคโห;
> ปญฺญาเวปุลฺลกรโณ, เอกเทเสน วุจฺจเตฯ
>
> กึ กึปเกฺกน สทิสํ, กาโย กึปภโว วท;
> กึปกฺกสทิโส กาโม, กาโย ตณฺหาทิสมฺภโวฯ
>
> อุณฺหกาเล ก’มิจฺฉนฺติ, ก’มิจฺฉนฺติ ปิปาสิตา;
> ปจฺจามิตฺตา ก’มิจฺฉนฺติ, ก’มิจฺฉนฺติ ทุขฎฺฎิตาฯ
>
> กายสฺส กสฺส โก อาโย,
> โก นาโถ กสฺส ภูตเล;
> กสฺส กํ ฌานชํ สาตํ,
> กสฺสเงฺคสุ จ กํ ปรนฺติฯ

ยา ปน ตา เหฎฺฐา อเมฺหหิ ลิงฺคตฺตยวเสน **กึ**สทฺทสฺส สพฺพนามิกสญฺญิตสฺส นามิกปทมาลา วิภตฺตา, เอตาสุ ปุลฺลิงฺคนปุํสกลิงฺคฎฺฐาเน ‘‘เกภิ, กิสฺส, กสฺมา, กมฺหา, กมฺหี’’ติ อิมานิ ปทานิ ปหาย อิตฺถิลิงฺคฎฺฐาเน ‘‘กาโย, กาภิ, กาสานํ, กายํ, กสฺส’’นฺติ อิมานิ จ ปทานิ ปหาย ตโต ตโต เสสปทโต ยถาสมฺภวํ **จิ**สทฺทํ **จน**สทฺทํ **จนํ**สทฺทญฺจ นิปาเตตฺวา เอวรูปานิ รูปานิ คเหตพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ?

โกจิ, เกจิ, เกจนฯ กิญฺจิ, กิญฺจนํ, เกจิ, เกจนฯ เกนจิ, เกหิจิฯ กสฺสจิ, เกสญฺจิฯ ปญฺจมิยา เอกวจนํ อูนํ ปาฬิยํ อนาคตตฺตาฯ เกหิจิฯ กสฺสจิ, เกสญฺจิฯ กสฺมิญฺจิ, กิสฺมิจิ, เกสฺจิฯ ปุลฺลิงฺคนปุํสกลิงฺควเสน ทฏฺฐพฺพานิฯ อตฺร **กิสฺมิจี**ติ อนุสารโลปวเสน วุตฺตํฯ

อิตฺถิลิงฺควเสน ปน กาจิ อิตฺถี, กาจิ อิตฺถิโยฯ กาจิ, กาจิฯ กิญฺจิ, กาจิฯ กายจิ, กาหิจิฯ กายจิ, กสฺสาจิ, กาสญฺจิฯ กายจิ, กาหิจิฯ กายจิ, กสฺสาจิ, กาสญฺจิฯ กายจิ, กาสฺจีติ รูปานิฯ

เอตฺถ ‘‘อิติ ภาสนฺติ เกจน, น นํ หึสามิ กิญฺจน’’นฺติอาทโย ปโยคา เวทิตพฺพาฯ อิติ ลิงฺคตฺตยวเสน วุตฺตานิ **โกจิ กาจิ กิญฺจี**ติอาทีนิ อปฺปมตฺตกานํ สงฺคาหกวจนานีติ เวทิตพฺพานิฯ

ปุเนตานิเยว ยถารหํ **ยํ**สเทฺทน โยเชตฺวา ทเสฺสสฺสามิ –

โย โกจิ, เย เกจิฯ ยํ กิญฺจิ, เย เกจิฯ เยน เกนจิ, เยหิ เกหิจิฯ ยสฺส กสฺสจิ, เยสํ เกสญฺจิฯ ยสฺมา กสฺมาจิ, เยหิ เกหิจิฯ ยสฺส กสฺสจิ, เยสํ เกสญฺจิฯ ยสฺมิํ กสฺมิญฺจิ, เยสุ เกสฺจิฯ

เอตฺถ ‘‘โย โกจิ มํ อฏฺฐิํ กตฺวา สุเณยฺยฯ เย เกจิเม อตฺถิ รสา ปถพฺยา, สจฺจํ เตสํ สาธุตรํ รสาน’’นฺติอาทโย ปโยคา เวทิตพฺพาฯ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

ยํ กิญฺจิ, ยานิ กานิจิฯ ยํ กิญฺจิ, ยานิ กานิจิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ เอตฺถ ‘‘ยํ กิญฺจิ รตนํ อตฺถิ, ธตรฏฺฐนิเวสเนฯ ยํ กิญฺจิ วิตฺตํ อิธ วา หุรํ วาฯ ยานิ กานิจิ รูปานี’’ติอาทโย ปโยคา เวทิตพฺพาฯ นปุํสกลิงฺครูปานิฯ

ยา กาจิ อิตฺถี, ยา กาจิ อิตฺถิโยฯ ยํ กิญฺจิ, ยา กาจิฯ ยาย กายจิ, ยาหิ กาหิจิฯ ยาย กายจิ, ยาสํ กาสญฺจิฯ ยาย กายจิ, ยาหิ กาหิจิฯ ยาย กายจิ, ยาสํ กาสญฺจิฯ ยาย กายจิ, ยาสุ กาสฺจิฯ

เอตฺถ ‘‘ยา กาจิ เวทนา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา’’ติอาทโย ปโยคา เวทิตพฺพาฯ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ อิติ ลิงฺคตฺตยวเสน วุตฺตานิ **โย โกจิ, ยา กาจิ, ยํ กิญฺจี**ติอาทีนิ อนวเสสปริยาทานวจนานีติ เวทิตพฺพานิฯ สพฺพานิ เจตานิ น นิปาตปทานิ, นิปาตปติรูปกา สทฺทคติโยติ เวทิตพฺพานิฯ ยทิ นิปาตปทานิ สิยุํ, ตีสุ ลิเงฺคสุ สตฺตสุ วิภตฺตีสุ เอกากาเรน ติเฏฺฐยฺยุํ, น จ ติฏฺฐนฺติ, ตสฺมา น นิปาตปทานิ, นิปาตปติรูปกา สทฺทคติโยเยวฯ

อปิจ **ย ต กิํ เอต**อิเจฺจเตหิ สพฺพนาเมหิ ลิงฺคานุรูปโต **ตฺตกตฺติก**ปจฺจเย กตฺวา วตฺติจฺฉายํ ยานิ ปทานิ สิชฺฌนฺติ, ตานิ ปริเจฺฉทวจนานิ อสพฺพนามิกานิเยว ภวนฺติฯ เตสํ นามิกปทมาลา **ปุริส จิตฺต กญฺญา**นเยน โยเชตพฺพาฯ ตํ ยถา?

ยตฺตโก ชโน, ยตฺตกํ จิตฺตํ, ยตฺติกา อิตฺถีฯ ตตฺตโก, ตตฺตกํ, ตตฺติกาฯ กิตฺตโก, กิตฺตกํ, กิตฺติกาฯ เอตฺตโก, เอตฺตกํ, เอตฺติกาติฯ อิมานิ ปทานิ อสพฺพนามิกานิปิ ปจฺจยวเสน สมฺภูตตฺถนฺตเรสุ วิญฺญูนํ โกสลฺลตฺถํ วุตฺตานิฯ

อิทานิ สงฺขาทิวจนสฺส **เอก**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

เอกสโทฺท หิ สงฺขาวจโน จ โหติ อสทิสวจโน จ อสหายวจโน จ เอกจฺจวจโน จ มิสฺสีภูตวจโน จฯ ยทา สงฺขา’สทิสา’สหายวจโน, ตทา เอกวจนโก ภวติฯ

เอโก, เอกํ, เอเกน, เอกสฺส, เอกสฺมา, เอกมฺหา, เอกสฺส, เอกสฺมึ, เอกมฺหีติฯ เอวํ สงฺขาทิวจโน **เอก**สโทฺท เอกวจนโกฯ ตถา หิ ‘‘เอโก เทฺว ตโย’’ติ สงฺขาวิสเย **เอก**สโทฺท เอกวจนโกวฯ ‘‘เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ เอโก ราช นิปชฺชามี’’ติ อสทิสาสหายกถเนปิ เอกวจนโกวฯ อยํ เอกวจนิกา สพฺพนามิกปทมาลาฯ

ยทา ปน สงฺขตฺถา จ อสหายา จ พหู วตฺตพฺพา สิยุํ, ตทา **เอก**สทฺทโต **ก**การาคมํ กตฺวา เอกกา, เอกเก, เอกเกหิ, เอกเกภิฯ **ปุริส**นเย พหุวจนวเสน นามิกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ตถา หิ สงฺขตฺถาปิ พหู โหนฺติฯ ‘‘จตฺตาโร เอกกา สิยุ’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ อสหายาปิ พหู โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘อยมฺปิ คหปติ เอโกว อาคโต, อยมฺปิ เอโกว อาคโต’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อิเม คหปตโย เอกกา อาคตา’’ติ วตฺตพฺพตา ทิสฺสติฯ อยํ นโย สพฺพนามิกปกฺขํ น ภชติ อสาธารณรูปาภาวโต, อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ ปน วุโตฺตฯ

ยทา เอกจฺจวจโน, ตทา ‘‘เอเก, เอเก, เอเกหิ, เอเกภิ เอเกสํ, เอเกหิ, เอเกภิ, เอเกสํ, เอเกสู’’ติ วตฺตพฺพํฯ อยมฺปิ พหุวจนิกา สพฺพนามิกปทมาลาฯ เอตฺถ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยทา ปน มิสฺสีภูตวจโน, ตทา ‘‘เอกา, เอเก, เอเกหิ, เอเกภิ, เอกาน’’นฺติ **ปุริส**นเย พหุวจนวเสน วตฺตพฺพํฯ ‘‘ปญฺจาโล จ วิเทโห จ, อุโภ เอกา ภวนฺตุ เต’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ อยํ นโย สพฺพนามิกปกฺขํ น ภชติ อสาธารณรูปาภาวโต, อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ ปน วุโตฺตฯ ตตฺถ **เอกา ภวนฺตู**ติ เอกีภวนฺตุ มิสฺสีภวนฺตุ, คโงฺคทเกน ยมุโนทกํ วิย อญฺญทตฺถุ สํสนฺทนฺตุ สเมนฺตูติ วจนโตฺถฯ

อาจริยา ปน เอวํ วิภาคํ อทเสฺสตฺวา **เอก**สทฺทสฺส สพฺพนามตฺตเมว คเหตฺวา **สพฺพ**สทฺทสฺส วิย นามิกปทมาลํ โยเชนฺติฯ กถํ?

เอโก, เอเกฯ เอกํ, เอเกฯ เอเกน, เอเกหิ, เอเกภิฯ เอกสฺส, เอเกสํ, เอเกสานํฯ เอกสฺมา, เอกมฺหา, เอเกหิ, เอเกภิฯ เอกสฺส, เอเกสํ, เอเกสานํฯ เอกสฺมึ, เอกมฺหิ, เอเกสูติฯ อยํ สพฺพนามิกปทมาลาติ เวทิตพฺพาฯ

เกจิ ‘‘**เอก**สโทฺท สงฺขฺยาตุลฺยาสหายญฺญวจโนฯ ยทา สงฺขฺยาวจโน, ตทา สพฺพเตฺถกวจนโนฺตว, อญฺญตฺถ พหุวจนโนฺตปิ, เอโก เอกา เอกํ อิจฺจาทิ สพฺพตฺถ สพฺพสทฺทสมํฯ สํสาเสฺวว วิเสโส’’ติ ลิงฺคตฺตเย โยชนานยํ วทนฺติฯ เอวํ วทนฺตา จ เต วิภาคํ อทเสฺสตฺวา วทนฺติฯ มยํ ปน โสตูนํ ปโยเคสุ โกสลฺลุปฺปาทนตฺถํ วิภาคํ ทเสฺสตฺวา วทามฯ

อปิเจตฺถ อยํ วิเสโสปิ สลฺลกฺขิตโพฺพ ‘‘เอเก เอกเฏฺฐ สเม สมภาเค’ติ ปาฬิปฺปเทเส ปจฺจเตฺตกวจนสฺส **เอก**สทฺทสฺส **เอ**การนฺตนิเทฺทโสปิ ทิสฺสตี’’ติฯ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

เอกํ, เอกานิฯ เอกํ, เอกานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ ตตฺถ **เอกานี**ติ เอกจฺจานิฯ เอส นโย เสสพหุวเจนสุปิ, นปุํสกลิงฺครูปานิฯ

เอกา, เอกา, เอกาโยฯ เอกํ, เอกา, เอกาโยฯ เอกาย, เอกาหิ, เอกาภิฯ เอกาย, เอกิสฺสา, เอกาสํฯ เอกาย, เอกาหิ, เอกาภิฯ เอกาย, เอกิสฺสา, เอกาสํฯ เอกาย, เอกายํ, เอกิสฺสํ, เอกาสุฯ เอตฺถ พหุวจนฏฺฐาเน **เอกา**ติ เอกจฺจา, **เอกาหี**ติ เอกจฺจาหิ, **เอกาส**นฺติ เอกจฺจานํ

เอกาสูติ เอกจฺจาสุฯ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ สพฺพาเนตานิ สพฺพนามานิ เอกวจนพหุวจนวเสน วุตฺตานิฯ

อปิจ **เอก**สเทฺท วิจฺฉาวเสน วตฺตเพฺพ ลิงฺคตฺตยรูปานิ เอกวจนาเนว ภวนฺติฯ กถํ?

เอเกโก, เอเกกํ, เอเกเกน, เอเกกสฺส, เอเกกสฺมา, เอเกกมฺหา, เอเกกสฺส, เอเกกสฺมึ, เอเกกมฺหีติ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

เอเกกํ, เอเกกํฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํ, นปุํสกลิงฺครูปานิฯ เอเกกา, เอเกกํ, เอเกกาย, เอเกกิสฺสา, เอเกกาย, เอเกกิสฺสา, เอเกกายํ, เอเกกิสฺสํฯ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ

สพฺพาเนตานิ วิจฺฉาสพฺพนามานีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ พหุวจนานิ ปเนตฺถ น สนฺติ ปโยคาภาวโตฯ อิติ อิเมสุ วิจฺฉาวเสน วุเตฺตสุ ลิงฺคตฺตยรูเปสุ สมาสจินฺตา น อุปฺปาเทตพฺพา อนิพฺพจนียตฺตา วิจฺฉาสทฺทานํฯ ตถา หิ ‘‘ปพฺพํ ปพฺพํ สนฺธิ สนฺธิ โอธิ โอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลา วิย ตฏตฏายนฺตา สงฺขารา ภิชฺชนฺตี’’ติอาทีสุ **ปพฺพปพฺพ**สทฺทาทีนํ สมาสกรณวเสน นิพฺพจนํ ปุพฺพาจริเยหิ น ทสฺสิตํฯ ยสฺมา จ วิจฺฉายํ วตฺตมานานํ ทฺวิรุตฺติ โลกโต เอว สิทฺธา, น ลกฺขณโต, ตสฺมา ตตฺถ สมาสจินฺตา น อุปฺปาเทตพฺพาฯ

อิทานิ **เอกจฺจ เอกติย เอกจฺจิย**สทฺทานํ นามิกปทมาลาโย วุจฺจเนฺต – ปุลฺลิเงฺค ตาว เอกโจฺจ, เอกเจฺจฯ เอกจฺจํ, เอกเจฺจฯ เสสํ **ปุริส**สทฺทสมํฯ เอตฺถ **เอกเจฺจ**ติ ปจฺจตฺตพหุวจนเมว สพฺพนามิกรูปสมํ อสาธารณรูปตฺตาฯ ‘‘อิเธกโจฺจ กุลปุโตฺตฯ อิเธกเจฺจ โมฆปุริสา’’ติ นิทสฺสนปทานิฯ

เอกติโย, เอกติเยฯ เอกติยํ, เอกติเยฯ เสสํ **ปุริส**สทฺทสมํฯ อิธาปิ **เอกติเย**ติ ปจฺจตฺตพหุวจนเมว สพฺพนามิกรูปสมํ อสาธารณรูปตฺตาฯ เอกติเย มนุสฺสาฯ

> ‘‘น วิสฺสเส เอกติเยสุ เอว,
> อคาริสุ ปพฺพชิเตสุ จาปิ;
> สาธูปิ หุตฺวาน อสาธุ โหนฺติ;
> อสาธุ หุตฺวา ปุน สาธุ โหนฺตี’’ติ

นิทสฺสนปทานิฯ **เอกจฺจิย**สทฺทสฺส อตฺถิตายํ ปน –

> ‘‘สจฺจํ กิเรวมาหํสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธ;
> กฏฺฐํ นิปฺลวิตํ เสโยฺย, น เตฺวเวกจฺจิโย นโรฯ

เอกจฺจิยํ อาหาร’’นฺติ นิทสฺสนปทานิฯ เอกจฺจิโย, เอกจฺจิยาฯ เอกจฺจิยํ, เอกจฺจิเยติ สพฺพถาปิ **ปุริส**นโยฯ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

เอกจฺจํ , เอกจฺจานิฯ เอกจฺจํ, เอกจฺจานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ เอกติยํ, เอกติยานิฯ เอกติยํ, เอกติยานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ เอกจฺจิยํ, เอกจฺจิยานิฯ เอกจฺจิยํ, เอกจฺจิยานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ นปุํสกลิงฺครูปานิฯ

‘‘เอกจฺจา, เอกจฺจา, เอกจฺจาโย’’ติ **กญฺญา**นเยน, ตถา ‘‘เอกติยา, เอกติยา, เอกติยาโยฯ เอกติย’’นฺติ จ, ‘‘เอกจฺจิยา, เอกจฺจิยา, เอกจฺจิยาโยฯ เอกจฺจิย’’นฺติ จ **กญฺญา**นเยน โยเชตพฺพํฯ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ

อิทานิ **เอกากี เอกากิย**สทฺทวเสน นามิกปทมาลา วุจฺจเนฺต –

เอกากี, เอกากี, เอกากิโนฯ เอกากึ, เอกากี, เอกากิโนฯ **ทณฺฑี**นเยน เญยฺยาฯ เอกากิโย, เอกากิยาฯ เอกากิยํ, เอกากิเยฯ เอกากิเยนฯ **ปุริส**นเยน เญยฺยํฯ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

เอกากิ กุลํ, เอกากี, เอกากีนิฯ เอกากึ, เอกากี, เอกากีนิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ เอกากิยํ, เอกากิยานิฯ เอกากิยํ, เอกากิยานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสทิสํฯ นปุํสกลิงฺครูปานิฯ

เอกากินี, เอกากินี, เอกากินิโยฯ เอกากินึ, เอกากินี, เอกากินิโยฯ เอกากินิยาติ **อิตฺถี**สทิสํฯ เอกากิยา, เอกากิยา, เอกากิยาโยฯ เอกากิยํ, เอกากิยา, เอกากิยาโยฯ เอกากิยายาติ **กญฺญา**สทิสํฯ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ สพฺพานิ ปเนตานิ อสพฺพนามิกรูปานิ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพานิฯ

อิทานิ **ทฺวิ**สทฺทปริยายสฺส สทา พหุวจนนฺตสฺส สพฺพนามิกปทสฺส **อุภ**สทฺทสฺส นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

‘‘อุโภ , อุโภ, อุโภหิ, อุโภภิ, อุภินฺนํ, อุโภหิ, อุโภภิ, อุภินฺนํ, อุโภสู’’ติ อยํ ปาฬินยานุรูเปน วุตฺตปทมาลาฯ อตฺริเม ปโยคา – อุโภ กุมารา นิกฺกีตาฯ อุโภ อิตฺถิโย ติฎฺฐนฺติ, อุโภ จิตฺตานิ ติฎฺฐนฺติ, อุโภ ปุเตฺต อทาสิฯ อุโภ กญฺญาโย ปสฺสติฯ อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา, สญฺญมิสฺสามิ โว อหํฯ อุโภหิ หเตฺถหิฯ อุโภหิ พาหาหิ, อุโภหิ จิเตฺตหิ, อุภินฺนํ ชนานํ, อุภินฺนํ อิตฺถีนํ, อุภินฺนํ จิตฺตานํ, อุโภสุ ปุริเสสุ, อุโภสุ อิตฺถีสุ, อุโภสุ ปเสฺสสูติ, อยมสฺมากํ รุจิฯ อาจริยา ปน ‘‘อุเภหิ, อุเภภิ, อุเภสู’’ติปิ อิจฺฉนฺติฯ **กจฺจายเนปิ** หิ ‘‘อุเภ ตปฺปุริสา’’ติ วุตฺตํฯ สพฺพานิปิ เอตานิ มนสิ กาตพฺพานิเยวฯ **อุภ**สทฺทสฺส สมาโส อปฺปสิโทฺธฯ ลิงฺคตฺตยสาธารณรูปานิฯ

อิทานิ สงฺขาวจนานํ **ทฺวิติ จตุ**สทฺทานํ สทา พหุวจนนฺตานํ สพฺพนามานํ นามิกปทมาลาโย วุจฺจเนฺต –

เทฺว, เทฺว, ทฺวีหิ, ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ, ทุวินฺนํ, ทฺวีหิ, ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ, ทุวินฺนํ, ทฺวีสุฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ปน ‘‘ทฺวินฺนนฺนฺ’’นฺติ ปทมาลา อาคตาฯ อิมานิ **อหํ**สทฺทาทีนิ วิย อิตฺถิ ลิงฺคาทิภาววินิมุตฺตานิปิ ตีสุ ลิเงฺคสุ ยุชฺชเนฺต ‘‘เทฺว ปุริสา, เทฺว อิตฺถิโย, เทฺว จิตฺตานิ’’อิเจฺจวมาทินาฯ อิมานิปิ ลิงฺคตฺตยสาธารณานิ รูปานิฯ

‘‘เทฺว’’ติ รูปํ **ทฺวิ**สทฺทสฺส, ยํ สมาสมฺหิ ตํ ภเว;
ทฺวิติปฺปกติกํเยว, นานาเทเสหิ สา สิยาฯ

ทฺวิภาโว เจว เทฺวภาโว, ทฺวิรตฺตญฺจ ทุวสฺสโก;
โทหฬินี ทุปตฺตญฺจ, ตทฺธิตเตฺต ทฺวยํ ทฺวยํฯ

ตโย , ตโย, ตีหิ, ตีภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, ตีหิ, ตีภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, ตีสุฯ อิมานิ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

ติโสฺส, ติโสฺส, ตีหิ, ตีภิ, ติสฺสนฺนํ, ตีหิ, ตีภิ, ติสฺสนฺนํ, ตีสุฯ อิมานิ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ‘‘ติสฺสนฺนนฺน’’นฺติ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ พหุวจนมาคตํ, **นิรุตฺติปิฏเก** ปน ‘‘ติณฺณนฺน’’นฺติฯ ตานิ สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตฺวา ทิสฺสนฺติ เจ, คเหตพฺพานิฯ

ตีณิ, ตีณิ, ตีหิ, ตีภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, ตีหิ, ตีภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, ตีสุฯ อิมานิ นปุํสกลิงฺครูปานิฯ กตฺถจิ ปน ปาฬิปฺปเทเส **ตีณิ**สทฺทสฺส **ณิ**การโลโปปิ ภวติ ‘‘เทฺว วาติ วา อุทกผุสิตานี’’ติฯ ‘‘ติณฺณนฺนํ โข ภิกฺขเว อินฺทฺริยานํ ภาวิตตฺตา พหุลีกตตฺตา ปิโณฺฑปาตภารทฺวาเชน ภิกฺขุนา อญฺญา พฺยากตา’’ติ อิทํ ‘‘ติณฺณนฺน’’นฺติ ปทสฺส อตฺถิภาเว นิทสฺสนํฯ

ยานิ รูปานิ วุตฺตานิ, ‘‘ติโสฺส ตีณิ ตโย’’อิติ;
สมาสวิสเย ตานิ, **ติ**ติปฺปกติกา สิยุํฯ

ยสฺมา **ติ**สฺส สมาสมฺหิ, สทฺธิํ ปรปเทน เว;
‘‘ติเวทนํ ติจิตฺต’’นฺติ, ‘‘ติโลก’’นฺติ จ นิทฺทิเสฯ

เอตฺถ นปุํสกตฺตํว, ปาสํสํ ปายวุตฺติโต;
ปุมตฺตเมฺปตฺถ อิจฺฉนฺติ, ‘‘ติภโว ขายเต’’อิติฯ

จตฺตาโร, จตุโร, จตฺตาโร, จตุโร, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูสุฯ อิมานิ ปุลฺลิงฺครูปานิฯ

จตโสฺส , จตโสฺส, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตสฺสนฺนํ, จตุนฺนํ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตสฺสนฺนํ, จตุนฺนํ, จตูสุฯ อิมานิ อิตฺถิลิงฺครูปานิฯ อิตฺถิลิงฺคฏฺฐาเน ‘‘จตุนฺน’’นฺติ ปทํ **จูฬนิรุตฺติยํ นิรุตฺติปิฏเก ปาฬิยํ อฏฺฐกถาสุ** จ ทสฺสนโต วุตฺตํฯ ตถา หิ จูฬนิรุตฺติยํ อิตฺถิลิงฺคฏฺฐาเน ‘‘จตุนฺน’’นฺติ อาคตํ, นิรุตฺติปิฏเก ‘‘จตุนฺนํ กญฺญาน’’นฺติ อาคตํฯ ปาฬิยํ ปน โสณทนฺตสุตฺตาทีสุ ‘‘สมโณ โคตโม จตุนฺนํ ปริสานํ ปิโย มนาโป’’ติ อาคตํฯ อฏฺฐกถาสุ จ ปน สุตฺตนฺตฏฺฐกถายํ ‘‘จตูหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต จตุนฺนํ ปริสานํ ปิโย มนาโป’’ติ อาคตํฯ สตฺติลงฺฆชาตกฏฺฐกถายํ ‘‘อาจริโย ปนสฺส จตุนฺนํ สตฺตีนํ ลงฺฆนํ สิปฺปํ ชานาตี’’ติ อาคตํฯ

จตฺตาริ, จตฺตาริ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูสุฯ อิมานิ นปุํสกลิงฺครูปานิฯ

‘‘จตฺตาโร’’ติ ‘‘จตโสฺส’’ติ, ‘‘จตฺตารี’’ติ จ สทฺทิตํ;
รูปํ สมาสภาวมฺหิ, **จตุ**ปฺปกติกํ ภเวฯ

นิทสฺสนปทาเนตฺถ, กมโต กมโกวิโท;
‘‘จตุพฺพิธํ จตุสฺสาลํ, จตุสจฺจ’’นฺติ นิทฺทิเสฯ

อิมานิ **เทฺว**อาทิกานิ สพฺพนามิกานิ พหุวจนานิเยว ภวนฺติ, น เอกวจนานิฯ **จูฬนิรุตฺติยํ** ปน ตีสุ ลิเงฺคสุ ‘‘จตสฺสนฺน’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ อนิชฺฌานกฺขมํ วิย ทิสฺสติฯ

อิทานิ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ นามิกปทมาลา วุจฺจเนฺต, เตสุ เยน กเถติ, ตสฺสาลปเน **ตุมฺห**วจนานิ ภวนฺติฯ

ตฺวํ, ตุวํ, ตุเมฺหฯ ตํ, ตุวํ, ตฺวํ, ตวํ, ตุเมฺหฯ ตยา, ตฺวยา, ตุเมฺหหิ, ตุเมฺหภิฯ ตุยฺหํ, ตว, ตุมฺหํ, ตุมฺหากํฯ ตยา, ตฺวยา, ตุเมฺหหิ, ตุเมฺหภิฯ ตุยฺหํ, ตว, ตุมฺหํ, ตุมฺหากํฯ ตยิ, ตฺวยิ, ตุเมฺหสุ ฯ ตตฺร ‘‘ตฺวํ ปุริโส, ตฺวํ อิตฺถี, ตฺวํ จิตฺต’’นฺติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ

อตฺตโยเค **อมฺหวจนานิ** ภวนฺติฯ

อหํ, อหกํ, มยํ, อเมฺหฯ มํ, มมํ, อเมฺหฯ มยา, อเมฺหหิ, อเมฺหภิฯ มยฺหํ, มม, อมฺหํ, อมฺหากํ, อสฺมากํฯ มยา, อเมฺหหิ, อเมฺหภิฯ มยฺหํ, มม, อมฺหํ, อมฺหากํ, อสฺมากํฯ มยิ, อเมฺหสุ, อเสฺมสุฯ

เอตฺถ ปน ‘‘กถํ อเมฺห กโรมเส’’ติ ปาฬิทสฺสนโต ‘‘ตุเมฺห’’ติ ปจฺจตฺตวจนสฺส วิย ‘‘อเมฺห’’ติ ปจฺจตฺตวจนสฺสปิ อตฺถิตา เวทิตพฺพา, ‘‘อหก’’นฺติ รูปนฺตรมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํฯ ตสฺส อตฺถิภาเว ‘‘อหกญฺจ จิตฺตวสานุคา ภาสิสฺส’’นฺติ เอสา ปาฬิ นิทสฺสนํฯ เอตฺถ หิ อหกนฺติ อหํ อิเจฺจวโตฺถฯ ตตฺร ‘‘อหํ ปุริโส, อหํ กญฺญา, อหํ จิตฺต’’นฺติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ อิมานิปิ ลิงฺคตฺตยสาธารณรูปานิฯ

กจฺจายนจูฬนิรุตฺตินิรุตฺติปิฏเกสุ ปน ‘‘ตุมฺหากํ อมฺหาก’’นฺติ จ ทุติยาพหุวจนํ วุตฺตํฯ กจฺจายเน ‘‘ตุมฺหานํ อมฺหาน’’นฺติ จ ปฐมาทุติยาพหุวจนํ, ‘‘ตุมฺหํ อมฺห’’นฺติ จ จตุตฺถีฉฏฺฐีกวจนํ, ปฐมาทุติยาพหุวจนญฺจ วุตฺตํ, จูฬนิรุตฺตินิรุตฺติปิฏเก ปน ‘‘ตุมฺหํ อมฺห’’นฺติ จ ทุติเยกวจนํ วุตฺตํ, ‘‘ตุเมฺห อเมฺห’’ติ จ จตุตฺถีฉฏฺฐีพหุวจนํ วุตฺตํฯ เอตานิ อุปปริกฺขิตฺวา สาฏฺฐกเถสุ สุตฺตเนฺตสุ ทิสฺสนฺติ เจ, คเหตพฺพานิฯ

ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ ปน ปรปเทหิ สทฺธิํ สมาเส ‘‘มํทีปา’’ติอาทโย ปโยคา ตถาคตาทิมุขโต สมฺภวนฺติฯ ‘‘เอเต คามณิ มํทีปา มํเลณา มํสรณา’’ติ หิ ตถาคตมุขโต, ‘‘ตโยฺยโค มโยฺยโค’’ติ นิรุตฺตญฺญุมุขโต, **กาพฺยาทาเส** จ ‘‘ตฺวํมุขํ กมเลเนว, ตุลฺยํ นาเญฺญน เกนจี’’ติ จ ‘‘จเนฺทน ตฺวํมุขํ ตุลฺย’’นฺติ จ กวิมุขโตฯ

ตตฺถ หิ อหํ ทีโป เอเตสนฺติ **มํทีปา,** อหํ เลณํ เอเตสนฺติ **มํเลณา,** เอวํ **มํสรณา**ฯ ตุเมฺหน โยโค **ตโยฺยโค, ตุมฺห**สเทฺทน โยโค อิเจฺจวโตฺถฯ อเมฺหน โยโค **มโยฺยโค, อมฺห**สเทฺทน โยโค อิเจฺจวโตฺถฯ ตว มุขํ **ตฺวํมุขํ**ฯ พหุวจนวเสนปิ นิพฺพจนียํ ‘‘ตุมฺหากํ มุขํ ตฺวํมุข’’นฺติฯ เอตฺถ จ ปาฬิยํ ‘‘มํทีปา’’อิจฺจาทิทสฺสนโต ‘‘ตฺวํทีปา’’ติอาทีนิ **กาพฺยาทาเส** จ ‘‘ตฺวํมุข’’นฺติ ทสฺสนโต **ตฺวํวโณฺณ, ตฺวํสโร, มํมุขํ, มํวโณฺณ, มํสโร**อาทีนิ คเหตพฺพานิฯ ตตฺถ ตฺวํ ทีโป เอเตสนฺติ **ตฺวํทีปา,** ตุเมฺห วา ทีปา เอเตสนฺติ **ตฺวํทีปา,** ตว วโณฺณ **ตฺวํวโณฺณ**ฯ มม มุขํ **มํมุขํ,** อมฺหากํ วา มุขํ **มํมุข**นฺติ นิพฺพจนานิฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ

สมาเส **ตุมฺหอมฺหากํ,** โหนฺติ ปรปเทหิ เว;
‘‘ตฺวํมุข’’นฺติ จ ‘‘มํทีปา, ตโยฺยโค มโยฺยโค’’ติ จฯ

เอตฺถาห ‘‘กิํ เอตฺตกเมว **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ รูปํ, อุทาหุ อญฺญมฺปิ อตฺถี’’ติ? อตฺถิ ‘‘เต เม’’ อิจฺจาทีนิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปทมาลา วิสุํ น วุตฺตาติ? อวจเน การณมตฺถิฯ อตฺริทํ การณํ –

‘‘เต เม โว โน’’ติ รูปานิ, ปรานิ ปทโต ยโต;
ตโต นามิกปนฺตีสุ, น ตุ วุตฺตานิ ตานิ เมฯ

เอตฺถ จ มยํ เม โว โนสทฺทานมตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต – **เต**สทฺทสฺส ปน วุตฺโตวฯ ยสฺมา อฏฺฐกถาจริยา **มยํ**สทฺทฏฺฐาเนปิ **มยา**สโทฺท, **มยา**สทฺทฏฺฐาเนปิ จ **มยํ**สโทฺท อิเจฺจว วทนฺติ, ตสฺมา มยมฺปิ ตเถว วทามฯ **มยํ**สโทฺท ‘‘อนุญฺญาตปฏิญฺญาตา, เตวิชฺชามยมสฺมุโภ’’ติอาทีสุ อสฺมทเตฺถ อาคโต ฯ ‘‘มยํ นิสฺสาย เหมาย, ชาตา มโนฺทสิสูปคา’’ติ เอตฺถ ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘มโนมยา ปีติภกฺขา สยํปภา’’ติอาทีสุ นิพฺพตฺติอเตฺถฯ พาหิเรน ปจฺจเยน วินา มนสาว นิพฺพตฺตาติ มโนมยาฯ ‘‘ยํนูนาหํ สพฺพมตฺติกามยํ กุฎิกํ กเรยฺย’’นฺติอาทีสุ วิการเตฺถฯ ‘‘ทานมยํ สีลมย’’นฺติอาทีสุ ปทปูรณมเตฺตฯ ‘‘ปีฐํ เต โสวณฺณมยํ อุฬาร’’นฺติ เอตฺถ วิการเตฺถ ปทปูรณมเตฺต วา ทฏฺฐโพฺพฯ ยทา หิ สุวณฺณเมว โสวณฺณนฺติ อยมโตฺถ, ตทา สุวณฺณสฺส วิกาโร โสวณฺณมยนฺติ วิการเตฺถ **มย**สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ นิพฺพตฺติอโตฺถติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ยทา ปน สุวเณฺณน นิพฺพตฺตํ โสวณฺณนฺติ อยมโตฺถ, ตทา โสวณฺณเมว โสวณฺณมยนฺติ ปทปูรณมเตฺต **มย**สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ

เมสโทฺท ‘‘กิจฺเฉน เม อธิคตํ, หลํ ทานิ ปกาสิตุ’’นฺติอาทีสุ กรเณ อาคโตฯ มยาติ อโตฺถฯ ‘‘ตสฺส เม ภเนฺต ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ สมฺปทาเน, มยฺหนฺติ อโตฺถติ วทนฺติฯ ‘‘ปุเพฺพว เม ภิกฺขเว สโมฺพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตเสฺสว สโต’’ติอาทีสุ สามิอเตฺถ, มมาติ อโตฺถติ จ วทนฺติฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

> กรเณ สมฺปทาเน จ, สามิอเตฺถ จ อาคโต;
> **เม**สโทฺท อิติ วิเญฺญโยฺย, วิญฺญุนา นยทสฺสินาฯ

เอตฺถ ปน ฐตฺวา อฏฺฐกถาจริเยหิ กเต **เต เม**สทฺทานมตฺถวิวรเณ วินิจฺฉยํ พฺรูม เตสมธิปฺปายปฺปกาสนวเสน โสตูนํ สํสยสมุคฺฆาฏนตฺถํฯ ตถา หิ อฏฺฐกถาจริยา **เตเม**สทฺทานํ สมฺปทานตฺถวเสน ‘‘ตุยฺหํ มยฺห’’นฺติ อตฺถํ สํวเณฺณสุํ, สามิอตฺถวเสน ปน ‘‘ตว มมา’’ติฯ เอวํ ยุวายํ เตหิ อสงฺกรโต นิยโม ทสฺสิโต, โส สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน กุโต ลพฺภาฯ ตถา หิ **เตเม**สทฺทตฺถวาจกา **ตุยฺหํ มยฺหํ**สทฺทา **ตว มม**สทฺทา จ สมฺปทานสามิอเตฺถสุ อนิยมโต ปวตฺตนฺติฯ

ตตฺริเม ปโยคา – อิทํ ตุยฺหํ ททามิฯ ตุยฺหํ วิกเปฺปมิฯ ตุยฺหํ มํเสน เมเทน, มตฺถเกน จ พฺราหฺมณ, อาหุตึ ปคฺคเหสฺสามิฯ เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโหฯ ตุยฺหํ ปน มาตา กหนฺติฯ มยฺหเมว ทานํ ทาตพฺพํ, น อเญฺญสํ, มยฺหเมว สาวกานํ ทานํ ทาตพฺพํ, น อเญฺญสํฯ น มยฺหํ ภริยา เอสาฯ อสฺสโม สุกโต มยฺหํฯ สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํฯ ตาต มยฺหํ มาตุ มุขํ อญฺญาทิสํ, ตุมฺหากํ อญฺญาทิสํฯ มยฺหํ สามิโก อิทานิ มริสฺสติฯ ตว ทียเต, ตว สิลาฆเต, มม สิลาฆเต, ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติฯ ตว ปุโตฺตฯ อุโภ มาตาปิตา มมาติ เอวํ อนิยมโต ปวตฺตนฺติฯ

จูฬนิรุตฺติยญฺหิ ยมกมหาเถเรน จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ อนญฺญรูปตฺตํ วุตฺตํ ‘‘จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ สพฺพตฺถ อนญฺญํ, ตติยาปญฺจมีนํ พหุวจนญฺจา’’ติ ฯ ยทิ เอวํ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญฯ นโม เต พุทฺธ วีรตฺถู’ติอาทีสุ **ตุยฺหํ**สทฺทสฺส วเสน สมฺปทาเน, ตุยฺหนฺติ หิ อโตฺถฯ ‘กิเนฺต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริย’นฺติอาทีสุ สามิอเตฺถ, ตวาติ หิ อโตฺถ’’ติอาทีนิ วทนฺตา ‘‘อยุตฺตํ สํวณฺณนํ สํวเณฺณสุ’’นฺติปิ, ‘‘ปสฺสิตพฺพํ น ปสฺสึสู’’ติปิ อาปชฺชนฺตีติ? ยุตฺตํเยว เต สํวณฺณยึสุ, ปสฺสิตพฺพญฺจ ปสฺสึสุฯ ตถา หิ เต ‘‘สทฺทสตฺถมฺปิ เอกเทสโต สาสนานุกูลํ โหตี’’ติ ปเรสมนุกมฺปาย สทฺทสตฺถโต นยํ คเหตฺวา สมฺปทานตฺถวเสน **เต เม**สทฺทานํ ‘‘ตุยฺหํ มยฺห’’นฺติ อตฺถํ สํวณฺณยึสุ, สามิอตฺถวเสน ปน ‘‘ตว มมา’’ติฯ สทฺทสเตฺถ หิ จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานิ สพฺพถา วิสทิสานิ, สาสเน ปน สทิสานิฯ ตสฺมา สาสเน สามเญฺญน ปวตฺตานิ จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานิ สทฺทสเตฺถ

วิเสเสน ปวเตฺตหิ จตุตฺถีฉฏฺฐีรูเปหิ สมานคติกานิ กตฺวา ปเรสมนุกมฺปาย สมฺปทานเตฺถ **ตุยฺหํ มยฺหํ**สทฺทานํ ปวตฺตินิยโม, สามิอเตฺถ จ **ตว มม**สทฺทานํ ปวตฺตินิยโม ทสฺสิโตฯ ยสฺมา ปน ปเรสมนุกมฺปาย อยํ นิยโม, ตสฺมา กรุณาเยวายํปราโธ, น อฏฺฐกถาจริยานํฯ ตาย เอว หิ เตหิ เอวํ สํวณฺณนา กตาติฯ

เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วเทยฺยุํ – นนุ จ โภ อฏฺฐกถาจริเยหิ สทฺทนยํ นิสฺสาย **เต เม**สทฺทานํ สามิอเตฺถ วตฺตมานานํ ''ตว มมา''ติ อตฺถวจเนน ''ตุยฺหํ มํเสน เมเทน, น มยฺหํ ภริยา เอสา''ติอาทีสุ สามิวิสเยสุ วิภตฺติวิปลฺลาสนโย ทสฺสิโตติ สกฺกา วตฺตุํ, ตถา สทฺทนยเญฺญว นิสฺสาย **เต เม**สทฺทานํ สมฺปทานเตฺถ วตฺตมานานํ ''ตุยฺหํ มยฺห''นฺติ อตฺถวจเนน ''ภตฺตํ ตว น รุจฺจติฯ ปพฺพชฺชา มม รุจฺจตี''ติอาทีสุปิ สมฺปทานวิสเยสุ วิภตฺติวิปลฺลาสนโย ทสฺสิโตติ สกฺกา วตฺตุนฺติ? น สกฺกา, คาถาสุ วิย จุณฺณิยปทฏฺฐาเนปิ **ตุยฺหํ มยฺหํ ตว มม**สทฺทานํ อนิยเมน ทฺวีสุ อเตฺถสุ ปวตฺตนโตฯ น หิ อีทิเส ฐาเน คาถายํ วา จุณฺณิยปทฏฺฐาเน วา วิภตฺติวิปลฺลาโส อิจฺฉิตโพฺพฯ ''ตสฺส รชฺชสฺสหํ ภีโตฯ กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามี''ติอาทีสุเยว ปน ฐาเนสุ อิจฺฉิตโพฺพฯ

ยทิ สทฺทนยํ นิสฺสาย ''ตุยฺหํ มํเสน เมเทนา''ติอาทีสุ วิภตฺติวิปลฺลาโส อิจฺฉิตโพฺพ สิยา, ''พฺราหฺมณสฺส ปิยปุตฺตทานํ อทาสิฯ พฺราหฺมณสฺส ปิตา อทาสี''ติอาทีสุปิ สทฺทนยํ นิสฺสาย ''พฺราหฺมณายา''ติอาทินา วิภตฺติวิปลฺลาสโตฺถ วจนีโย สิยา จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานํ สเตฺถ วิสุํ วจนโตฯ เอวเญฺจ สติ โก โทโสติ เจ? อเตฺถว โทโส, ยสฺมา **ทาน**โยเค วา **นโม**โยเค วา **อายา**เทสสหิตานิ จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานิ สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน นุปลพฺภนฺติ, ตสฺมา ''พฺราหฺมณายา''ติอาทินา วิภตฺติวิปลฺลาสตฺถวจเนน อยํ โทโส ยทิทํ อวิชฺชมานคฺคหณํฯ ยสฺมา ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ วิภตฺติวิปลฺลาสกรณํ สาวชฺชํ, ตสฺมา ''ตุยฺหํ มํเสน เมเทนา''ติอาทีสุปิ วิภตฺติวิปลฺลาโส น อิจฺฉิตโพฺพฯ

จตุตฺถีฉฏฺฐีรูปานิ หิ อนเญฺญานิ ทิสฺสนฺติ ''ปุริสสฺส อทาสิ, ปุริสสฺส ธนํ พฺราหฺมณานํ อทาสิ, พฺราหฺมณานํ สนฺตก''นฺติฯ ตถา หิ ปาวจเน **ส นํ**สทฺทา สมฺปทานสามิอเตฺถสุ สามเญฺญน ปวตฺตนฺติ, ตปฺปวตฺติ ''อคฺคสฺส ทาตา เมธาวี''ติอาทีหิ ปโยเคหิ ทีเปตพฺพาฯ ''อคฺคสฺส ทาตา เมธาวี''ติ เอตฺถ หิ ''อคฺคสฺสา''ติ อยํ สโทฺท ยทา กฺริยาปฏิคฺคหณํ ปฏิจฺจ สมฺปทานเตฺถ ปวตฺตติ, ตทา ''อคฺคสฺส รตนตฺตยสฺส ทาตา''ติ อตฺถวเสน ปวตฺตติฯ ยทา ปน กฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูเต สามิอเตฺถ ปวตฺตติ, ตทา ''อคฺคสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาตา''ติ อตฺถวเสน ปวตฺตติฯ เอวํ สพฺพถาปิ วิปลฺลาโส ตุมฺหากํ สรณํ น โหตีติฯ ตถา สทฺทนยํ นิสฺสาย ''สมฺปทานวจน''นฺติ ตุเมฺหหิ ทฬฺหํ คหิตสฺส **มยฺหํ**สทฺทสฺส สามิอตฺถวเสน ปณฺณตฺติยํ ทสฺสนโต วิภตฺติวิปลฺลาโส ตุมฺหากํ สรณํ น โหเตวฯ ตถา หิ –

''สกุโณ มยฺหโก นาม, คิริสานุทรีจโร;
ปกฺกํ ปิปฺผลิมารุยฺห, 'มยฺหํ มยฺห'นฺติ กนฺทตี''ติ

เอตฺถ **มยฺหโก**ติ เอกาย สกุณชาติยา นามํฯ โส หิ โลลุปฺปจาริตาย ''อิทมฺปิ มยฺหํ, อิทมฺปิ มยฺห''นฺติ กายติ รวตีติ มยฺหโกติ วุจฺจติ **มยฺห**สทฺทูปปทสฺส **เก เร เค** สเทฺทติ ธาตุสฺส วเสนฯ

อตฺรายํ ปทโสธนา – ยทิ **ตุยฺหํ** มยฺหํสทฺทา ธุวํ สมฺปทานเตฺถ, **ตว มม**สทฺทา จ สามิอเตฺถ ภเวยฺยุํ, เอวํ สเนฺต โลกโวหารกุสเลน สพฺพญฺญุนา ตสฺส สกุณสฺส ''มยฺหโก''ติ ปณฺณตฺ

ติ น วตฺตพฺพา สิยา อนนฺตคธสมฺปทานตฺถตฺตา, อโนฺตคธสามฺยตฺถตฺตา ปน ‘‘มมโก’’ อิเจฺจว ปญฺญตฺติ วตฺตพฺพา สิยาฯ เอตฺถปิ ‘‘มยฺหโก’’ติ อิทํ วิภตฺติวิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ เจ? น, ปณฺณตฺติวิสเย วิภตฺติวิปริณามสฺส อฏฺฐานตฺตา อนวกาสตฺตาฯ

อปิเจตฺถ **มยฺ**หํสโทฺท สรูปโต วิภตฺยนฺตภาเวน ติฏฺฐติ กสเทฺทน เอกปทตฺตูปคมนโต, เอวํ สเนฺตปิ ‘‘มยฺหโก’’ติ อยํ สกุณวิเสสวาจโก สโทฺท ปจฺจตฺตวจนภาเว ฐิโตเยว อีสกํ สามิอตฺถมฺปิ โชตยติ **สุชมฺปติ ราชปุริส**สทฺทา วิยฯ อิมินาปิ การเณน วิภตฺติวิปลฺลาโส ตุมฺหากํ สรณํ น โหติฯ อิติ ‘‘มยฺหโก’’ติ ปณฺณตฺติยํ วตฺตมานสฺส ปทาวยวภูตสฺส **มยฺห**สทฺทสฺส อวิปลฺลาสวจนเลเสน **ตุยฺหํ ตว มม**สเทฺทสุปิ วิภตฺติวิปลฺลาโส น อิจฺฉิตโพฺพติ สิทฺธํฯ ตสฺมา อฏฺฐกถาจริเยหิ สมฺปทานสามิอเตฺถสุ สามเญฺญน ปวตฺตานมฺปิ สมานานํ **ตุยฺหํ มยฺหํ ตว มม**สทฺทานํ สทฺทนยเญฺญว นิสฺสาย ปเรสมนุกมฺปาย วุตฺตปฺปกาโร นิยโม ทสฺสิโตติ อวคนฺตพฺพํฯ อิเจฺจวํ –

‘‘ตุยฺหํ มยฺห’’นฺติเม สเทฺท, สมฺปทาเน ครู วทุํ;
‘‘ตว มมา’’ติ สามิมฺหิ, นยมาทาย สตฺถโตฯ

เอวํ สเนฺตปิ เอเตสํ, นิยโม นตฺถิ ปาฬิยํ;
โกจิ เตสํ วิเสโส จ, ทิโฏฺฐ อเมฺหหิ ตํ สุณฯ

สามฺยตฺถสมฺปทานตฺถา, สมฺภวนฺติ ยหิํ ทุเว;
‘‘ตุยฺหํ มยฺห’’นฺติเม สทฺทา, เต ปโยคา น ทุลฺลภาฯ

‘‘ตว มมา’’ติเม สทฺทา, ปายา สามิมฺหิ วตฺตเร;
สมฺปทาเน ยหิํ โหนฺติ, เต ปโยคา ปนปฺปกาฯ

ตวโต **มม**โต **ตุ**ยฺหํ-มยฺหํสทฺทาว สาสเน;
ปาเฐ เนกสหสฺสมฺหิ, สามิอเตฺถ ปวตฺตเรติฯ

สพฺพาปิ อิมา นีติโย ปรมสุขุมา สุทุทฺทสา วีรชาตินา สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ

โว โนสเทฺทสุ ปน **โว**สโทฺท ปจฺจตฺตอุปโยคกรณสมฺปทานสามิวจนปทปูรเณสุ ทิสฺสติฯ ‘‘กจฺจิ โว อนุรุทฺธา สมคฺคา สโมฺมทมานา’’ติอาทีสุ หิ ปจฺจเตฺต ทิสฺสติฯ ‘‘คจฺฉถ ภิกฺขเว ปณาเมมิ โว’’ติอาทีสุ อุปโยเคฯ ‘‘น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ’’นฺติอาทีสุ กรเณฯ ‘‘วนปตฺถปริยายํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามี’’ติอาทีสุ สมฺปทาเนฯ ‘‘สเพฺพสํ โว สาริปุตฺตา สุภาสิต’’นฺติอาทีสุ สามิวจเนฯ ‘‘เย หิ โวอริยา ปริสุทฺธา กายกมฺมนฺตา’’ติอาทีสุ ปทปูรณมเตฺตฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘ปจฺจเตฺต อุปโยเค จ, กรเณ สมฺปทานิเย;
สามิสฺส วจเน เจว, ตเถว ปทปูรเณ;
อิเมสุ ฉสุ ฐาเนสุ, **โว**สโทฺท สมฺปวตฺตติ’’ฯ

โนสโทฺท ปจฺจโตฺตปโยคกรณสมฺปทานสามิวจนาวธารณนุสทฺทเตฺถสุ ปฏิเสเธ นิปาตมเตฺต จ วตฺตติฯ อยญฺหิ ‘‘คามํ โน คเจฺฉยฺยามา’’ติ เอตฺถ ปจฺจเตฺต ทิสฺสติฯ ‘‘มา โน อชฺช วิกนฺติํสุ, รโญฺญ สูทา มหานเส’’ติอาทีสุ อุปโยเคฯ ‘‘น โน วิวาโห นาเคหิ, กตปุโพฺพ กุทา

จน’’นฺติอาทีสุ กรเณฯ ‘‘สํวิภเชถ โน รชฺชนา’’ติอาทีสุ สมฺปทาเนฯ ‘‘สตฺถา โน ภควา อนุปฺปตฺโต’’ติอาทีสุ สามิวจเนฯ ‘‘น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนา’’ติ เอตฺถ อวธารเณฯ ‘‘อภิชานาสิ โน ตฺวํ มหาราชา’’ติอาทีสุ **นุ**สทฺทตฺเถ, ปุจฺฉายนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ‘‘สุภาสิตเญฺญว ภาเสยฺย, โน จ ทุพฺภาสิตํ ภเณ’’ติอาทีสุ ปฏิเสเธฯ ‘‘น โน สภายํ น กโรนฺติ กิญฺจิ’’ติอาทีสุ นิปาตมตฺตฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

ปจฺจเตฺต จุปโยเค จ, กรเณ สมฺปทานิเย;
สามฺยาวธารเณ เจว, **นุ**สทฺทเตฺถ นิวารเณ;
ตถา นิปาตมตฺตมฺหิ, **โน**สโทฺท สมฺปวตฺตติฯ

อิทานิ สพฺพนามานํ ยถารหํ สํขิเตฺตน มิสฺสกปทมาลา วุจฺจเต –

โย โส, เย เตฯ ยํ ตํ, เย เตฯ เยน เตนฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ยา สา, ยา ตาฯ ยํ ตํ, ยา ตาฯ ยาย ตายฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ยํ ตํ, ยานิ ตานิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิมินา นเยน ลิงฺคตฺตยโยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘เอโส โส, เอเต เตฯ อยํ โส, อิเม เตฯ โส อยํ เต อิเม’’ติอาทินา ยถาปโยคํ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ตถา หิ ‘‘โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโกฯ เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธาฯ อยํ โส สารถิ เอตี’’ติ เอวมาทโย วิจิตฺตปฺปโยคา ทิสฺสนฺติฯ อิติ สพฺพนามิกปทานํ มิสฺสกปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

มยา สพฺพตฺถสิทฺธสฺส, สาสเน สพฺพทสฺสิโน;
สพฺพตฺถ สาสเน สุฏฺฐุ, โกสลฺลตฺถาย โสตุนํฯ

อสพฺพนามนาเมหิ, สพฺพนามปเทหิ เว;
สห สพฺพานิ วุตฺตานิ, สพฺพนามานิ ปนฺติโตฯ

เอเตสุ กตโยคานํ, สุขุมตฺถวิชานนํ;
อกิจฺฉปฏิเวเธน, ภวิสฺสติ น สํสโยฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สพฺพนามตํสทิสนามานํ นามิกปทมาลาวิภาโค นาม

ทฺวาทสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๓. สวินิจฺฉยสงฺขฺยานามนามิกปทมาลา

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, สงฺขฺยานามิกปนฺติโย;
ภูธาตุเชหิ รูเปหิ, อเณฺญหิ จุปโยชิตุํฯ

ยา หิ สา เหฏฺฐา อเมฺหหิ **เอก ทฺวิติ จตุ**อิเจฺจเตสํ สงฺขฺยาสพฺพนามานํ นามิกปทมาลา กถิตา, ตํ ฐเปตฺวา อิธ อสพฺพนามานํ **ปญฺจ ฉ สตฺตา**ทีนํ สงฺขฺยานามานํ นามิกปทมาลา **ภู**ธาตุมเยหิ อเญฺญหิ จ รูเปหิ โยชนตฺถํ วุจฺจเต –

ปญฺจ, ปญฺจหิ, ปญฺจภิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุฯ สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน เญยฺยํฯ ‘‘ปญฺจ ภูตา, ปญฺจ อภิภวิตาโร, ปญฺจ ปุริสา, ปญฺจ ภูมิโย, ปญฺจ กญฺญาโย, ปญฺจ ภูตานิ, ปญฺจ จิตฺตานี’’ติอาทินา สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ **ฉ,** ฉหิ, ฉภิ, ฉนฺนํ, ฉสุ, ฉสฺสุ อิติปิฯ ‘‘ฉสฺสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสฺสุ กุรุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ หิ ปาฬิฯ **สตฺต,** สตฺตหิ, สตฺตภิ, สตฺตนฺนํ, สตฺตสุฯ **อฏฺฐ,** อฏฺฐหิ, อฏฺฐภิ, อฏฺฐนฺนํ, อฏฺฐสุฯ **นว,** นวหิ, นวภิ, นวนฺนํ, นวสุฯ **ทส,** ทสหิ, ทสภิ, ทสนฺนํ, ทสสุฯ เอวํ **เอกาทสฯ ทฺวาทส, พารสฯ เตรส, เตทส, เตฬสฯ จตุทฺทส, จุทฺทสฯ ปญฺจทส, ปนฺนรสฯ โสฬสฯ สตฺตรสฯ อฏฺฐารส,** อฏฺฐารสหิ, อฏฺฐารสภิ, อฏฺฐารสนฺนํ, อฏฺฐารสสุฯ สพฺพเมตํ พหุวจนวเสน คเหตพฺพํฯ

เอกูนวีสติ, เอกูนวีสํ อิจฺจาทิปิฯ เอกูนวีสาย, เอกูนวีสายํ, เอกูนวีส ภิกฺขู ติฏฺฐนฺติ, เอกูนวีสํ ภิกฺขู ปสฺสติ, เอวํ ‘‘กญฺญาโย จิตฺตานี’’ติ จ อาทินา โยเชตพฺพํฯ เอกูนวีสาย ภิกฺขูหิ ธโมฺม เทสิโต, เอกูนวีสาย กญฺญาหิ กตํ, เอกูนวีสาย จิเตฺตหิ กตํ, เอกูนวีสาย ภิกฺขูนํ จีวรํ เทติ, เอกูนวีสาย กญฺญานํ ธนํ เทติ, เอกูนวีสาย จิตฺตานํ รุจฺจติ, เอกูนวีสาย ภิกฺขูหิ อเปติ ฯ เอวํ กญฺญาหิ จิเตฺตหิฯ เอกูนวีสาย ภิกฺขูนํ สนฺตกํ, เอวํ กญฺญานํ จิตฺตานํฯ เอกูนวีสายํ ภิกฺขูสุ ปติฏฺฐิตํฯ เอวํ ‘‘กญฺญาสุ จิเตฺตสู’’ติ โยเชตพฺพํฯ **เอกูนวีสติ,** เอกูนวีสตึ, เอกูนวีสติยา, เอกูนวีสติยํฯ

วีสติ, วีสตึ, วีสติยา, วีสติยํฯ **วีส,** วีสํ, วีสาย, วีสายํฯ ตถา **เอกวีส ทฺวาวีส พาวีส เตวีส จตุวีส** อิจฺจาทีสุปิฯ **ตึส,** ตึสํ, ตึสาย, ตึสายํฯ **จตฺตาลีส,** จตฺตาลีสํ, จตฺตาลีสาย, จตฺตาลีสายํฯ **จตฺตารีส** อิจฺจาทิปิฯ **ปญฺญาส,** ปญฺญาสํ, ปญฺญาสาย, ปญฺญาสายํฯ **ปณฺณาส,** ปณฺณาสํ, ปณฺณาสาย, ปณฺณาสายํฯ **สฏฺฐิ,** สฏฺฐึ, สฏฺฐิยา, สฏฺฐิยํฯ **สตฺตติ,** สตฺตตึ, สตฺตติยา, สตฺตติยํฯ **สตฺตริ** อิจฺจาทิปิฯ **อสีติ,** อสีตึ, อสีติยา, อสีติยํฯ **นวุติ**ฯ นวุตึ, นวุติยา, นวุติยํฯ

อิตฺถญฺจ อญฺญถาปิ สงฺขฺยารูปานิ คเหตพฺพานิฯ เอกูนวีเสหิ, เอกูนวีสานํ, เอกูนวีเสสุฯ ‘‘ฉนฺนวุตีน’’นฺติ จ อาทินาปิ สงฺขฺยารูปานํ กตฺถจิ ทสฺสนโต เกจิ สทฺทสตฺถวิทู **อูนวีสติ**สทฺทํ สพฺพทาปิ เอกวจนนฺตมิตฺถิลิงฺคเมว ปยุญฺชนฺติฯ เกจิ **‘‘วีสติ**อาทโย อา**นวุติ** เอกวจนนฺตา อิตฺถิลิงฺคา’’ติ วทนฺติฯ เกจิ ปนาหุ –

‘‘สทฺทา สเงฺขฺยยฺยสงฺขาสุ, เอกเตฺต **วีสตา**ทโย;
สงฺขเตฺถ ทฺวิพหุตฺตมฺหิ, ตา ตุ จา**นวุติ**ตฺถิโย’’ติฯ

เอตฺถ ทฺวิวจนํ ฉเฑฺฑตพฺพํ พุทฺธวจเน ตทภาวโตฯ สเพฺพสมฺปิ จ เตสํ ยถาวุตฺตวจนํ กิญฺจิ ปาฬิปฺปเทสํ ปตฺวา ยุชฺชติ, กิญฺจิ ปน ปตฺวา น ยุชฺชติ **วีสติวีสํตึสํ**อิจฺจาทีนญฺหิ สงฺขตฺถานํ สทฺทานํ พหุวจนปฺปโยควเสนปิ ปาฬิยํ ทสฺสนโต , **กจฺจายเน** จ **โย**วจนสมฺภูตรูปวนฺต

ตาทสฺสนโตฯ ตสฺมา ยถาสมฺภวํ ยถาปาวจนญฺจ อิตฺถิลิงฺคภาเว เตสเมกวจนนฺตตา เวทิตพฺพา **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทานํ วิยฯ

อตฺถินตฺถิสทฺทา หิ นิปาตตฺตา เอกเตฺตปิ พหุเตฺตปิ ปวตฺตนฺติ ''ปุตฺตา มตฺถิ ธนมฺมตฺถิฯ นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํฯ นตฺถิ สมณพฺราหฺมณา''ติอาทีสุฯ อลิงฺคเตฺตปิ ปเนเตสํ กตฺถจิ อิตฺถิลิงฺคภาโว ทิโฏฺฐฯ **อภิธมฺเม หิ ธมฺมเสนาปตินา** อนุธมฺมจกฺกวตฺตินา โวหารกุสเลน โวหารกุสลสาธเกน ''อตฺถิยา นวฯ นตฺถิยา นวา''ติ เอกวจนนฺตํ อิตฺถิลิงฺครูปํ ทสฺสิตํ, ตสฺมา **วีสติวีสติ** มิจฺจาทีนมฺปิ ยถาสมฺภวํ ยถาปาวจนญฺจ อิตฺถิลิงฺคภาเว เอกวจนนฺตตา เวทิตพฺพาฯ

ตเตฺถเก ''เหตุยา อธิปติยา''ติ จ อิทํ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน คเหตพฺพํ มญฺญนฺติฯ ตมฺมติวเสน ''เหตุมฺหิ อธิปติมฺหี''ติ ปุลฺลิงฺคภาโว ปฏิปาเทตโพฺพ, ''เหตุปจฺจเย อธิปติปจฺจเย'' อิเจฺจวโตฺถฯ อถ วา ''เหตุยา อธิปติยา''ติ ทฺวยมิทํ อิตฺถิลิงฺครูปปฏิภาคํ ปุลฺลิงฺครูปนฺติ คเหตพฺพํ ''เหตุโย ชนฺตุโย''ติอาทีนํ อิตฺถิลิงฺครูปปฏิภาคานํ ปุลฺลิงฺครูปานมฺปิ วิชฺชมานตฺตา, ''อตฺถิยา นตฺถิยา''ติ อิทํ ปน ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ น คเหตพฺพํ **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทานํ อลิงฺคเภทตฺตาฯ น หิ **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทา ตีสุ ลิเงฺคสุ เอกสฺมิมฺปิ อโนฺตคธาฯ เอเตสุ หิ **อตฺถิ**สโทฺท อาขฺยาตนิปาตวเสน ภิชฺชติ ''อตฺถิ สนฺติ สํวิชฺชติฯ อตฺถิขีรา พฺราหฺมณี''ติอาทีสุ , **นตฺถิ**สโทฺท ปน นิปาโตเยวฯ อิเจฺจวํ **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทานํ นิปาตานญฺจ ลิงฺควจนวเสน กถนํ ยุชฺชติ อิตฺถิลิงฺคาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ อปฺปวตฺตนโตฯ วุตฺตญฺจ –

> ''สทิสํ ตีสุ ลิเงฺคสุ, สพฺพาสุ จ วิภตฺติสุ;
> วจเนสุ จ สเพฺพสุ, ยํ น เพฺยติ ต**ทพฺยย''**นฺติฯ

เอตฺถ สิยา – นนุ จ โภ ''อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิเจฺจเต ปฐมายา''ติ วจนโต **อตฺถิ**สโทฺท ปฐมาย วิภตฺติยา ยุโตฺต, เอวํ สเนฺต กสฺมา ''สทิสํ ตีสุ ลิเงฺคสู''ติอาทิ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ **อตฺถิ**สโทฺท ปฐมาย วิภตฺติยา ยุโตฺต, ตถา **นตฺถิ**สโทฺท **อตฺถิ**สทฺทสฺส วจนเลเสน คเหตพฺพตฺตา ยุคฬปทตฺตา จฯ อิทํ ปน ''สทิสํ ตีสุ ลิเงฺคสู''ติอาทิวจนํ อุปสคฺคนิปาตสงฺขาเต อสงฺขฺยาสเทฺท สนฺธาย วุตฺตํ, น เอเกกมสงฺขฺยาสทฺทํ สนฺธายฯ ตถา หิ ''อสงฺขฺยา''ติ จ ''อพฺยยา''ติ จ ลทฺธโวหาเรสุ อุปสคฺคนิปาเตสุ **อุปสคฺคา** สเพฺพปิ สพฺพวิภตฺติวจนกาฯ **นิปาตานํ** ปน เอกเจฺจ ปฐมาทีสุ ยถารหํ วิภตฺติยุตฺตา, เอกเจฺจ อวิภตฺติยุตฺตาฯ ตตฺถ เย ยทเคฺคน วิภตฺติยุตฺตา, เต ตทเคฺคน ตพฺพจนกาฯ อุปสคฺคนิปาเตสุ หิ ปเจฺจกํ ''อิทํ นาม วจน''นฺติ ลทฺธุํ น สกฺกา, สพฺพสงฺคาหกวเสน ปน ''สทิสํ ตีสุ ลิเงฺคสู''ติอาทิ ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตํฯ **กจฺจายนาจริเยนปิ** อิมเมวตฺถํ สนฺธาย ''สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จา''ติ วุตฺตํฯ น หิ **อาวุโส**สทฺทโต สพฺพาปิ วิภตฺติโย ลพฺภนฺติ, อถ โข อาลปนตฺถวาจกตฺตา เอกวจนิกอเนกวจนิกา ปฐมาวิภตฺติโยเยว ลพฺภนฺติฯ อยมสฺมากํ ขนฺติฯ

เกจิ ปน สเพฺพหิปิ นิปาเตหิ สพฺพวิภตฺติโลปํ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ **''อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา** อิเจฺจเต ปฐมายฯ **ทิวา ภิโยฺย นโม** อิเจฺจเต ปฐมาย จ ทุติยาย จา''ติอาทิวจนโต, ปทปูรณมตฺตานญฺจ อวิภตฺติยุตฺตานํ **อถ ขลุ วต วถ** อิจฺจาทีนํ นิปาตานํ วจนโตฯ เอตฺถาปิ สิยา ''นนุ จ โภ อวิภตฺติยุตฺตานมฺปิ นิปาตานํ สมฺภวโต **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทานํ อวิภตฺติโก นิเทฺทโส กาตโพฺพ, อถ กิมตฺถํ 'อตฺถิยา นว, นตฺถิยา นวา'ติ สวิภตฺติโก นิเทฺทโส กโต''ติ? สพฺพถา วิภตฺตีหิ วินา อตฺถสฺส นิทฺทิสิตุมสกฺกุเณยฺยตฺตาติฯ

ยทิ เอวํ ‘‘อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิเจฺจเต ปฐมายา’’ติ วจนโต **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทา ลุตฺตาย ปฐมาย วิภตฺติยา วเสน ปฐมาวิภตฺติกาเยว นิทฺทิสิตพฺพา, เอวมกตฺวา กสฺมา สตฺตมฺยนฺตวเสน ‘‘อตฺถิยา นตฺถิยา’’ติ นิทฺทิฏฺฐาติ? สจฺจํ, **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทา ปฐมาวิภตฺติยุตฺตาเยว นิทฺทิสิตพฺพา, ตถาปิ ‘‘อตฺถิปจฺจเย นว, นตฺถิปจฺจเย นวา’’ติ เอตสฺสตฺถสฺส ปริทีปเน ปฐมาย โอกาโส นตฺถิ, สตฺตมิยาเยว ปน อตฺถิ, ตสฺมา ‘‘อตฺถิยา นว, นตฺถิยา นวา’’ติ วุตฺตํฯ อิติ **อตฺถิยานตฺถิยา**สทฺทานํ สตฺตมฺยนฺตภาเว สิเทฺธเยว ตติยาจตุตฺถีปญฺจมีฉฏฺฐิยนฺตภาโวปิ สิโทฺธเยว โหติฯ ตสฺมา ‘‘อตฺถิภาโว อตฺถิตา’’ติอาทีสุปิ อตฺถิยา ภาโว **อตฺถิภาโว,** นตฺถิยา ภาโว **นตฺถิภาโว,** อตฺถิยา ภาโว **อตฺถิตา**ภิอาทินา สมาสตทฺธิตวิคฺคโห อวสฺสมิจฺฉิตโพฺพฯ ยทิทมเมฺหหิ วุตฺตํ, ตํ ‘‘ปาฬิยา วิรุชฺฌตี’’ติ น วตฺตพฺพํ ปาฬินยานุสาเรน วุตฺตตฺตาติฯ

เอวํ โหตุ, กสฺมา โภ ‘‘อตฺถิยา, นตฺถิยา’’ติ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส กโต, นนุ นิปาโตปสคฺคา อลิงฺคเภทาติ? สจฺจํ, อิทํ ปน ฐานํ อตีว สุขุมํ, ตถาปิ ปุพฺพาจริยานุภาวเญฺญว นิสฺสาย วินิจฺฉยํ พฺรูมฯ ยถา หิ **วีสติ**อิจฺจาทีนํ สงฺขฺยาสทฺทานํ สรูปโต อทพฺพวาจกเตฺตปิ ทพฺพวาจกานํ **ลตามติรตฺติอิตฺถี ยาคุวธู**สทฺทานํ วิย อิตฺถิลิงฺคภาโว สทฺทสตฺถวิทูหิ อนุมโต, เอวํ อทพฺพวาจกเตฺตปิ **อตฺถิ นตฺถิ**สทฺทานํ กตฺถจิ อิตฺถิลิงฺคภาโว สทฺธมฺมวิทูหิ อนุมโตฯ เตนาห อายสฺมา **ธมฺมเสนาปติ** ‘‘อตฺถิยา นว, นตฺถิยา นวา’’ติฯ อถ วา ‘‘อตฺถิยา, นตฺถิยา’’ติ อิมานิ ลิงฺคภาววินิมุตฺตานิ สตฺตมิยนฺตานิ นิปาตปทานีติปิ คเหตพฺพานิ, น เอตฺถ โจเทตพฺพํ, เอวรูปานิ นิปาตปทานิ ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตานิ น สนฺติ, ตสฺมา ฉเฑฺฑตพฺพมิทํ วจนนฺติฯ

ปาวจนสฺมิญฺหิ ครูหิ อนิทฺทิฏฺฐานิปิ อเนกวิหิตานิ นิปาตปทานิ สนฺทิสฺสนฺติ, นาปิ ‘‘เหตุยา, อธิปติยา, อตฺถิยา, นตฺถิยา’’ติ เอวมาทีสุ ‘‘อปสทฺทา อิเม’’ติ วิโรโธ อุปฺปาเทตโพฺพฯ น หิ อจิเนฺตยฺยานุภาเวน ปารมิตาปุเญฺญน นิปฺผเนฺนน อนาวรณญาเณน สพฺพํ เญยฺยมณฺฑลํ หตฺถตเล อามลกํ วิย ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปสฺสโต พุทฺธสฺส วจเน อเญฺญสํ วาจาวิปฺปลาโป อวสฺสํ ลพฺภตีติฯ นนุ จ โภ ‘‘เหตุยา, อธิปติยา, อตฺถิยา, นตฺถิยา’’ติ จ อิทํ **สาริปุตฺตเตฺถร**วจนํ เตน นิกฺขิตฺตตฺตาฯ ตถาคเตน หิ ตาวตึสภวเน เทสิตกาเล อิมานิ ปทานิ น สนฺติ, เอวํ สเนฺต กสฺมา ‘‘พุทฺธวจน’’นฺติ วทถาติ? พุทฺธวจนํเยว นามฯ อายสฺมโต หิ สาริปุตฺตสฺส ตถาคเตน นโยทิโนฺน, เตนปิ ปภิเนฺนปฏิสมฺภิเทน สตฺถุกเปฺปน อคฺคสาวเกน สตฺถุ สนฺติกา นยํ ลภิตฺวา พฺยญฺชนํ สุโรปิตํ กตํฯ สเพฺพปิ หิ ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา อริยา ทุนฺนิรุตฺตึ น วทนฺติ นิรุตฺติปเภทสฺมึ สุกุสลตฺตา, ตสฺมา อเญฺญสมวิสโย เอส อริยานํ โวหาโรติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ **สตา**ทีนํ นามิกปทมาลา วุจฺจเต –

สตํ, สตานิ, สตาฯ สตํ, สตานิ, สเตฯ สเตน, สเตหิ, สเตภิฯ สตสฺส, สตานํฯ สตา, สตสฺมา, สตมฺหา, สเตหิ, สเตภิฯ สตสฺส, สตานํฯ สเต, สตสฺมึ, สตมฺหิ, สเตสุฯ เอวํ **สหสฺสํ,** สหสฺสานีติ โยเชตพฺพํฯ **ทสสหสฺสํ สตสหสฺสํ ทสสตสหสฺสนฺติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ ปโยโค ‘‘สตํ ภิกฺขู, สตํ อิตฺถิโย, สตํ จิตฺตานิฯ ภิกฺขูนํ สตํ, อิตฺถีนํ สตํ, จิตฺตานํ สตํฯ สหสฺสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิตฺถญฺจ อญฺญถาปิ สทฺทรูปานิ ภวนฺติฯ **โกฏิ,** โกฏี, โกฏิโยฯ **รตฺติ**นเยน เญยฺยํฯ

เอกปฺปภุติโต ยาว, ทสกา ยา ปวตฺตติ;
สงฺขฺยา ตาว สา สเงฺขฺยยฺย-ปฺปธานาติ ครู วทุํฯ

วีสติโต ยาว สตา, ยา สงฺขฺยา ตาว สา ปน;

สงฺขฺยาปฺปธานา สเงฺขฺยยฺย-ปฺปธานาติ จ วณฺณยุํฯ

อปิจ –

วีสโต ยาว **โกฏิ**ยา, สงฺขฺยา ตาว หิ สา ขลุ;
สงฺขฺยาปฺปธานา สเงฺขฺยยฺย-ปฺปธานา จาติ นิทฺทิเสฯ

ตถา หิ ‘‘อสีติ โกฏิโย หิตฺวา, หิรญฺญสฺสาปิ ปพฺพชิ’’นฺติ, ‘‘ขีณาสวา วีตมลา, สมึสุ สต โกฏิโย’’ติ จ ปาฬิ ทิสฺสติฯ

อิมสฺมึ ปน ฐาเน สเพฺพสํ สงฺขฺยาสทฺทรูปานํ ปากฏีกรเณน วิญฺญูนํ สุขุมญาณปฏิลาภตฺถํ สาฎฺฐกถํ **อุทานปาฬิ**ปฺปเทสํ อญฺญญฺจ ปาฬิปฺปเทสมฎฺฐกถาวจนญฺจ อาหริตฺวา ทสฺสยิสฺสามิ –

‘‘เยสํ โข วิสาเข สตํ ปิยานิ, สตํ เตสํ ทุกฺขานิ, เยสํ นวุติ ปิยานิ, นวุติ เตสํ ทุกฺขานิฯ เยสํ อสีติ…เป.… เยสํ สตฺตติฯ เยสํ สฎฺฐิฯ เยสํ ปญฺญาสํ, เยสํ จตฺตารีสํ, เยสํ ตึสํฯ เยสํ โข วิสาเข วีสํ ปิยานิ, วีสติ เตสํ ทุกฺขานิฯ เยสํ ทสฯ เยสํ นวฯ เยสํ อฎฺฐฯ เยสํ สตฺตฯ เยสํ ฉฯ เยสํ ปญฺจฯ เยสํ จตฺตาริฯ เยสํ ตีณิฯ เยสํ เทฺวฯ เยสํ เอกํ ปิยํ, เตสํ เอกํ ทุกฺข’’นฺติฯ

ตตฺถ **สตํ ปิยานี**ติ สตํ ปิยายิตพฺพวตฺถูนิฯ ‘‘สตํ ปิย’’นฺติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา **เอกโต** ปฎฺฐาย ยาว **ทส,** ตาว สงฺขฺยาสเงฺขฺยยฺยปฺปธานา, ตสฺมา ‘‘เยสํ ทส ปิยานิ, ทส เตสํ ทุกฺขานี’’ติอาทินา ปาฬิ อาคตาฯ เกจิ ปน ‘‘เยสํ ทส ปิยานํ, ทส เตสํ ทุกฺขาน’’นฺติอาทินา ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ ยสฺมา ปน **วีสติ**โต ปฎฺฐาย ยาว **สตํ,** ตาว สเงฺขฺยยฺยปฺปธานา สงฺขฺยาปฺปธานา จ, ตสฺมา ตตฺถาปิ สเงฺขฺยยฺยปฺปธานํเยว คเหตฺวา ‘‘เยสํ โข วิสาเข สตํ ปิยานิ, สตํ เตสํ ทุกฺขานี’’ติอาทินา ปาฬิ อาคตาฯ สเพฺพสมฺปิ จ เยสํ เอกํ ปิยํ, เอกํ เตสํ ทุกฺขนฺติ ปาโฐ, น ปน ทุกฺขสฺสาติฯ เอกสฺมิญฺหิ ปทกฺกเม เอกรสาว ภควโต เทสนา โหตีติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนยาว ปาฬิ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว สาฎฺฐกโถ อุทานปาฬิปฺปเทโสฯ

อิทานิ อโญฺญ ปาฬิปฺปเทโส อฎฺฐกถาปาฐปฺปเทโส จ นียเต –

‘‘สตํ หตฺถี สตํ อสฺสา, สตํ อสฺสตรีรถา;
สตํ กญฺญา สหสฺสานิ, อามุกฺกมณิกุณฺฑลา;
เอกสฺส ปทวีติหารสฺส, กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิ’’นฺติ

ปาฬิฯ เอตฺถ ‘‘สตํ หตฺถี’’ติอาทีนิ วิเสสิตานิ, ‘‘สหสฺสานี’’ติ วิเสสนํ, ตสฺมา **สตํ**สทฺทํ **สหสฺส**สเทฺทน โยเชตฺวา ‘‘หตฺถี’’ติอาทีนิ ปน อุปปทํ กตฺวา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ หตฺถี สตํ สหสฺสานิฯ อสฺสา สตํ สหสฺสานิฯ อสฺสตรีรถา สตํ สหสฺสานิฯ อามุกฺกมณิกุณฺฑลา กญฺญา สตํ สหสฺสานิฯ อิทํ สเงฺขฺยยฺยปฺปธานวเสนตฺถคหณํฯ สงฺขฺยาปฺปธานวเสน ปน อยมฺปิ อโตฺถ คเหตโพฺพ ‘‘หตฺถีนํ สตสหสฺสํ, อสฺสานํ สตสหสฺสํ, อสฺสตรีรถานํ สตสหสฺสํ, อามุกฺกมณิกุณฺฑลานํ กญฺญานํ สตสหสฺส’’นฺติฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ ‘‘โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต’’ติ อยมฎฺฐกถาปาโฐฯ เอตฺถ ‘‘ปญฺจา’’ติ สทฺทํ **สต**สเทฺทน สทฺธึ โยเชตฺวา ‘‘สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถี’’ติ เอตฺถ วิย หิมวา ปพฺพโต โยชนานํ ปญฺจ

สตานิ อุโจฺจติ สงฺขฺยาปฺปธานวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ‘‘ปญฺจ สตานี’’ติ จ อทฺธุโน อจฺจนฺตสํโยควเสน อุปโยควจนํฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ **สต**มิติ สโทฺท ‘‘สตํ โหมิ, สหสฺสํ โหมี’’ติอาทีสุ เอกวจโนฯ ‘‘อเถเตฺถกสตํ ขตฺยา, อนฺยนฺตา ยสสฺสิโน’’ติ อาทีสุ พหุวจโนฯ เอวํ **สหสฺสา**ทีนมฺปิ เอกวจนพหุวจนตา ลพฺภติฯ ตถา หิ ‘‘ภิโยฺย นํ สต สหสฺสํ, ยกฺขานํ ปยิรุปาสตี’’ติ เอตฺถ ‘‘สตสหสฺส’’นฺติ เอกวจนํฯ ‘‘ปโรสหสฺสํ โข ปนสฺส ปุตฺตา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เอตฺถ **สหสฺส**นฺติ พหุวจนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

‘‘กเปฺป จ สตสหเสฺส, จตุโร จ อสงฺขิเย;
อมรํ นาม นครํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรม’’นฺติ

ปาฬิฯ เอตฺถ ‘‘กเปฺป จ สตสหเสฺส จตุโร จ อสงฺขิเยติ สามิอเตฺถ อุปโยคพหุวจนํ, ตสฺมา ‘‘มหากปฺปานํ สตสหสฺสานํ จตุนฺนํ อสงฺขิยานํ มตฺถเก’’ติ อโตฺถ คเหตโพฺพ, ‘‘มตฺถเก’’ติ เจตฺถ วจนเสโสฯ ‘‘กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสงฺขิยานํ มตฺถเก’’อิเจฺจวโตฺถฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘กเปฺป จ สตสหเสฺส, จตุโร จ อสงฺขิเย;
เอตฺถนฺตเร ยํ จริตํ, สพฺพํ ตํ โพธิปาจน’’นฺติ

ปาฬิฯ เอตฺถ ‘‘กเปฺป’’ติ อจฺจนฺตสํโยควเสน อุปโยคพหุวจนํฯ ‘‘สตสหเสฺส กเปฺป’’ติ **กปฺป**สทฺทสมฺพเนฺธน จายํ ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส อุปโยคนิเทฺทโส จฯ สมานาธิกรณญฺหิ อิทํ **กปฺป**สเทฺทนฯ ‘‘จตุโร จ อสงฺขิเย’’ติ อจฺฉนฺตสํโยควเสน อุปโยคพหุวจนานิฯ กสฺส ปน อสงฺขิเยติ? อญฺญสฺส อวุตฺตตฺตา กปฺปสฺส จ วุตฺตตฺตา ปกรณโต ‘‘กปฺปาน’’นฺติ อยมโตฺถ วิญฺญายเตวฯ น หิ วุตฺตํ วเชฺชตฺวา อวุตฺตสฺส กสฺสจิ คหณํ ยุตฺตนฺติฯ **จ**สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ ‘‘มหากปฺปานํ จตุโร อสเงฺขฺยเยฺย สตสหเสฺส จ มหากเปฺป’’ติฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘ฆฎาเนกสหสฺสานิ, กุมฺภีนญฺจ สตา พหู’’ติ ปาฬิฯ เอตฺถ **ฆฎา**ติ ฆฎานํฯ สามิอเตฺถ หิ อิทํ ปจฺจตฺตวจนํฯ ‘‘ฆฎานํ อเนกสหสฺสานิ’’ อิเจฺจวโตฺถฯ **กุมฺภีนญฺจ สตา พหู**ติ อเนกานิ จ กุมฺภีนํ สตานิฯ เอตฺถ **นิ**การโลโป ทฎฺฐโพฺพฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘ทสวีสสหสฺสานํ , ธมฺมาภิสมโย อหุ;
เอกทฺวินฺนํ อภิสมโย, คณนาโต อสงฺขิโย’’ติ

ปาฬิฯ เอตฺถ **ทสวีสสหสฺสาน**นฺติ ทสสหสฺสานํ วีสสหสฺสานญฺจฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจปฺปฎิเวโธฯ **เอกทฺวินฺน**นฺติ สีสมตฺตกถนํ, เตน ‘‘เอกสฺส เจว ทฺวินฺนญฺจ ติณฺณํ จตุนฺนํ… เป…. ทสนฺน’’นฺติอาทินา นเยน อสเงฺขฺยโยฺยติ อโตฺถฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ทีปงฺกรํ โลกวิทุํ, ปริวาเรนฺติ สพฺพทา’’ติ

ปาฬิฯ เอตฺถ **จตฺตาริ สตสหสฺสานี**ติ อิทํ ลิงฺคเภทวเสน ‘‘ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา’’ติ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณํฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ อสเงฺขฺยยฺย วาจโกปิ สโทฺท นปุํสโกว โหติ, ตสฺมา ‘‘จตฺตาริ สตสหสฺสานี’’ติ จ ‘‘ฉฬภิญฺญา’’ติ จ ‘‘มหิทฺธิกา’’ติ จ เอตํ ปทตฺตยํ สมานาธิ

กรณํฯ อถ วา **ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา**ติ ฉฬภิญฺญานํ มหทฺธิกานนฺติ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ''จตฺตาริ สตสหสฺสานี''ติ อยํ สงฺขฺยาวจโน ภวติฯ ''ตีณิ สตสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา''ติอาทีสุปิ อยํ นโย เนตโพฺพฯ ''ตา จ สตฺต สตา ภริยา, ทาโสฺย สตฺต สตานิ จา''ติ ปาฬิฯ เอตฺถ **สตา**ติ ''สตานี''ติ นปุํสกวเสน คเหตพฺพํ, น อิตฺถิลิงฺคว เสนฯ ''สตา''ติ หิ ''ปญฺจ จิตฺตา วิปากา''ติอาทีนิ วิย นปุํสกรูปํฯ อิตฺถิลิงฺคภูตา หิ **สต**สโทฺท นตฺถิ, ตถา ปุลฺลิงฺคภูโตฯ ยทิ จ ทฺวิลิโงฺค **สต**สโทฺท สิยา , เอวญฺจ สติ ''ปุริโส, กญฺญา''ติ จ **โอ**การนฺตปุลฺลิงฺค**อา**การนฺติตฺถิรูเปหิปิภวิตพฺพํฯ รูปทฺวยมฺปิ **สต**สทฺทสฺส นตฺถิ, เตน ญายติ **''สต**สโทฺท เอกนฺตนปุํสโก''ติฯ

นนฺ จ โภ ''ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา''ติ เอตฺถ **สต**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค หุตฺวา ทิสฺสตีติ? น, นปุํสโกเยวาติฯ นนฺ จ โภ **เทวตา**สเทฺทน สมานาธิกรโณติ? สจฺจํ สมานาธิกรโณ, ตถาปิ นปุํสโกเยวฯ อีทิเสสุ หิ สงฺขฺยาวิสเยสุ สมานาธิกรณภาโว อปฺปมาโณฯ ตถา หิ ''ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธสตานิ อิมสฺมึ อิสิคิลิสฺมึ ปพฺพเต จิรวาสิโน อเหสุ''นฺติ นปุํสกลิเงฺคน ปุลฺลิงฺคสฺส สมานาธิกรณตา ทิสฺสติ, ตสฺมา ''ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา''ติ เอตฺถาปิ ''สตฺตสตานี''ติ นปุํสกภาโวเยวาติ อวคนฺตโพฺพฯ ''สตฺต หตฺถิสเต ทตฺวา''ติอาทีสุปิ **สต**สโทฺท นปุํสโกเยวฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

''นวุติโกฏิสหเสฺสหิ, ปริวาเรสิ มหามุนี''ติ ปาฬิฯ เอตฺถ ''นวุติโกฏิสหเสฺสหิ ภิกฺขูหี''ติ วา ''ภิกฺขูนํ นวุติโกฏิสหเสฺสหี''ติ วา สเงฺขฺยยฺยสงฺขฺยาปธานวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

''สตสหสฺสวสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน''ติ ปาฬิฯ เอตฺถ ''สตสหสฺสวสฺสานี''ติ กาลสฺส อจฺจนฺตสํโยควเสน อุปโยควจนํฯ ตถา ''ทสวสฺสสหสฺสานิ, อคาร'มชฺฌ โส วสี''ติ ปาฬิยมฺปิฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

''อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโก''ติ ปาฬิ, ''เอกนวุเต อิโต กเปฺป''ติ ปาฬิจฯ เอตฺถ **สตสหสฺสมฺหิ กเปฺป**ติ สตสหสฺสานํ กปฺปานํ มตฺถเกฯ **เอกนวุเต กเปฺป**ติ เอกนวุติยา กปฺปานํ มตฺถเกติ ภุมฺมวจนสฺส สามิภุมฺมวจนวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตถา หิ ''ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี''ติ เอตฺถ ภุมฺมวจนสฺส ''ภควโต สนฺติเก''ติ สามิภุมฺมวจนวเสน อโตฺถ คหิโตฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

''ยทิ ตตฺถ สหสฺสานิ, สตานิ นหุตานิ จ;
เนวมฺหากํ ภยํ โกจิ, วเน วาเฬสุ วิชฺชตี''ติ

ปาฬิฯ อยเมตสฺสา อโตฺถ – ตตฺถ วเน วาฬานํ สหสฺสานิ จ สตานิ จ นหุตานิ จ ยทิ วิชฺชนฺติฯ อถ วา **สหสฺสานิ สตานี**ติ สตสหสฺสานิ, วาฬานํ สตสหสฺสานิ จ นหุตานิ จ ยทิ วิชฺชนฺติ, เอวํ วิชฺชเนฺตสุปิ วาเฬสุ โกจีติ กฺวจิฯ **โกจิ**สโทฺท หิ ''โก เต พลํ มหาราชา''ติ เอตฺถ **โก**สโทฺท วิย **กฺว**สทฺทเตฺถ วตฺตติ, นิมิตฺตเตฺถ จายํ นิเทฺทโสฯ เตน ''โกจิ กฺวจิ กิสฺมิญฺจิ วาเฬ เอกสฺสปิ วาฬมิคสฺส การณา เนวมฺหากํ ภยํ วิชฺชตี''ติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา **โกจี**ติ กิญฺจิ อปฺปมตฺตกมฺปิฯ เอตฺถ ปน ''วาเฬสู''ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ วาฬานํ การณา อปฺปมตฺตกมฺปิ อมฺหากํ ภยํ น วิชฺชตีติฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

''สพฺพํ สตสหสฺสานิ, ฉตฺตึสปริมณฺฑลํ;

ทสเณฺจว สหสฺสานิ, อฑฺฒุฑฺฒมานิ สตานิ จา’’ติ

อฎฺฐกถาปาโฐ ฯ เอตฺถ ยสฺมา สทฺทโต สมานวิภตฺติลิงฺควจนานํ ปทานํ อสมานวิภตฺติลิงฺควจนานํ วา อตฺถโต ปน สมานานํ ทูเร ฐิตานมฺปิ เอกสมฺพนฺโธ โหติ, อิตเรสํ สมีเป ฐิตานมฺปิ น โหติ, ตสฺมา ‘‘สพฺพ’’นฺติทํ ‘‘ปริมณฺฑล’’นฺติมินา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ‘‘ฉตฺตึสา’’ติ อิทํ ปน ‘‘สตสหสฺสานี’’ติมินา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘ทฺเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลเตฺตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธรา’’ติ

อฎฺฐกถาปาโฐฯ เอตฺถ ‘‘ทฺเว’’ติ วิเสสนํ, ‘‘สตสหสฺสานี’’ติ วิเสสิตพฺพํฯ ตถา ‘‘จตฺตารี’’ติ วิเสสนํ, ‘‘นหุตานี’’ติ วิเสสิตพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘สตสหสฺสานิ นหุตานิ จา’’ติ อิมานิ ‘‘ทฺเว จตฺตารี’’ติ อิเมหิ วิเสสิตพฺพตฺตา ‘‘ทฺวิสตสหสฺสํ จตุนหุต’’นฺติ อตฺถปฺปกาสนานิ ภวนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘ทฺเว’’อิจฺจาทีนํ สงฺขฺยาสทฺทานํ ‘‘สตสหสฺสานี’’ติอาทีหิ สงฺขฺยาสเทฺทหิ สมานาธิกรณตา ปุพฺพาจริเยหิ น วุตฺตาฯ ยสฺมา ปน ยถา ‘‘ทฺเว ปุถุชฺชนา วุตฺตาฯ สตสหสฺสํ ภิกฺขู’’ติ อาทีสุ สมานาธิกรณตา ลพฺภติ ทพฺพวาจกตฺตา วิเสสิตพฺพปทานํ, น ตถา ‘‘ทฺเว สตสหสฺสานี’’ติอาทีสุ อทพฺพวาจกตฺตา วิเสสิตพฺพปทานํ, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ สมานาธิกรณตา น อิจฺฉิตพฺพา ยุตฺติยา อภาวโตฯ ยทิ เอวํ ‘‘กุสลา, รูปํ, จกฺขุมา’’ติอาทีนํ วิย อิเมสมญฺญมญฺญสมฺพนฺธรหิตา สิยาติ? น, วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน คหิตตฺตาฯ ยเชฺชวํ สมานาธิกรณภาโว ลทฺธโพฺพติ? น, นิยมาภาวโตฯ เอกเนฺตน หิ คุณคุณีนํเยว วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ สมานาธิกรณภาโว, น อิตเรสํ วิเสสนวิเสสิตพฺพเตฺตปิฯ

ตตฺถ ‘‘เอตฺตก’’นฺติ ปมาณวจนํฯ ‘‘พหลเตฺตนา’’ติ วิเสสเน ตติยาฯ อุภเยน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘อยํ วสุนฺธรา พหลเตฺตน โยชนานํ ทฺเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตานิ จ เอตฺตกํ สงฺขาตา’’ติฯ ‘‘เอตฺตก’’นฺติ ปทสฺส จ ‘‘ทฺเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตานิ จา’’ติ อิเมหิ วา ‘‘วสุนฺธรา’’ติ อิมินา วา สมานาธิกรณตา น อิจฺฉิตพฺพาฯ **เอตฺตก**นฺติ หิ ภาวนปุํสกํ, ยํ สทฺทสเตฺถ กฺริยาวิเสสนนฺติ วทนฺติฯ ตสฺส ‘‘เอตฺตเกน ปมาเณน’’อิเจฺจวโตฺถฯ อปิจ ‘‘ทฺเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ น หุตานิ จา’’ติ อิเมสมฺปิ ‘‘วสุนฺธรา’’ติ อิมินา สมานาธิกรณตา น อิจฺฉิตพฺพา ‘‘ภิกฺขูนํ สต’’นฺติ เอตฺถ **สต**สทฺทสฺส วิย สงฺขฺยาวจนมตฺตตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘เอตฺตก’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘สงฺขาตา’’ติ ปน ‘‘อย’’นฺติ จ อิเมสํ ‘‘วสุนฺธรา’’ติ อิมินา สมานาธิกรณตา ลพฺภติฯ สโพฺพปายํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘ทเสตฺถ ราชิโย เสตา, ทสฺสนิยา มโนรมา;
ฉ ปิงฺคลา ปนฺนรส, หลิทฺทา ตา จตุทฺทสา’’ติ

ปาฬิฯ เอตฺถ **ฉ ปิงฺคลา ปนฺนรสา**ติ ฉ จ ปนฺนรส จาติ เอกวีสติ ปิงฺคลา ราชิโยติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ตถา –

‘‘ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว, ‘เอกนามา’ติ เม สุตํ;
อสีติ ทส เอโก จ, อินฺทนามา มหพฺพลา’’ติ

ปาฬิ ฯ เอตฺถ ปน ‘‘เอกนวุตี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อสีติ ทส เอโก จา’’ติ วุตฺตํฯ วิจิตฺรสทฺทรจนญฺหิ ปาวจนํฯ อยํ นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘ตึสปุริสนาวุโตฺย, สเพฺพเวเกกนิจฺจิตา;
เยสํ สมํ น ปสฺสามิ, เกวลํ มหิ’มํ จร’’นฺติ

ปาฬิฯ เอตฺถ ‘‘ปุริสานํ ตึสสหสฺสานิ นวุติ จ สตานิ ตึส นาวุโตฺย’’ติ วุจฺจนฺติฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน **ตึส**สทฺทโต **สหสฺส**สทฺทสฺส **นวุติ**สทฺทโต จ **สต**สทฺทสฺส โลปํ กตฺวา ‘‘ตึส นาวุโตฺย’’ติ วุตฺตนฺติ น คเหตพฺพํฯ เอวญฺหิ คหเณ สติ ยตฺถ กตฺถจิปิ เอทิสี สทฺทรจนา กาตพฺพา สิยา, กตาย จ เอทิสาย สทฺทรจนาย อตฺถาวคโม วินา อุปเทเสน สุณนฺตานํ น สิยา, ตสฺมา เนวํ คเหตพฺพํฯ เอวํ ปน คเหตพฺพํ – ‘‘ตึส นาวุโตฺย’’ติ อิทํ โลกสเงฺกตรูฬฺหํ วจนํ, สเงฺกตรูฬฺหสฺส ปน วจนสฺสโตฺถ ยสฺมา คหิตปุพฺพสเงฺกเตหิ สุตฺวา ญายเต, น อุปเทสโต, ตสฺมา พฺรหฺมทเตฺตน รญฺญา วุตฺตกาเลปิ สตฺถารา ตํ กถํ อาหริตฺวา วุตฺตกาเลปิ สเพฺพ มนุสฺสา วินาปิ อุปเทเสน วจนตฺถํ ชานนฺตีติ คเหตพฺพํฯ

ตึสเญฺจว สหสฺสานิ, นวุติ จ สตานิ ตุ;
ตึส นาวุติโย นาม, วุตฺตา อุมงฺคชาตเกฯ

ยสฺมา ปาวจเน สนฺติ, นยา เจว อจินฺติยา;
โวหารา จ สุคุฬฺหตฺถา, ทยาปเนฺนน เทสิตาฯ

ตสฺมา สาฎฺฐกเถ ธีโร, คมฺภีเร ชินภาสิเต;
อุปเทสํ สทา คเณฺห, ครุํ สมฺมา อุปฎฺฐหํฯ

ครูปเทสหีโน หิ, อตฺถสารํ น วินฺทติ;
อตฺถสารวิหีโน โส, สทฺธมฺมา ปริหายติฯ

ครูปเทสลาภี จ, อตฺถสารสมายุโต;
สทฺธมฺมํ ปริปาเลนฺโต, สทฺธมฺมสฺมา น หายติฯ

สทฺธมฺมตฺถาย เม ตสฺมา, สงฺขฺยามาลาปิ ภาสิตา;
สปฺปโยคา ยถาโยคํ, สเหวตฺถวินิจฺฉยาฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สวินิจฺฉโย สงฺขฺยานามานํ นามิกปทมาลาวิภาโค

นาม

เตรสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๔. อตฺถตฺติกวิภาค

ภูธาตุ ตาย นิปฺผนฺน-รูปญฺจาติ อิทํ ทฺวยํ;
กตฺวา ปธานมเมฺหหิ, สพฺพเมตํ ปปญฺจิตํฯ

ภวติสฺส วสา ทานิ, วกฺขามตฺถตฺติกํ วรํ;
อตฺถุทฺธาโร **ตุ**มนฺตญฺจ, **ตฺวา**ทิยนฺตํ ติกํ อิธฯ

ตสฺมา ตาว **ภู**ธาตุโต ปวตฺตสฺส **ภูต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร นียเต –

ขนฺธสตฺตามนุสฺเสสุ, วิชฺชมาเน จ ธาตุยํ;
ขีณาสเว รุกฺขาทิมฺหิ, **ภูต**สโทฺท ปวตฺตติฯ

อุปฺปาเท จาปิ วิเญฺญยฺย, **ภูต**สโทฺท วิภาวินา;
วิปุเล โสปสโคฺคยํ, หีฬเน วิธเมปิ จ;
ปราชเย เวทิยเน, นาเม ปากฏตาย จฯ

วุตฺตเญฺหตํ – **ภูต**สโทฺท ปญฺจกฺขนฺธามนุสฺสธาตุวิชฺชมานขีณาสวสตฺตรุกฺขาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘ภูตมิทนฺติ ภิกฺขเว สมนุปสฺสถา’’ติอาทีสุ หิ อยํ ปญฺจกฺขเนฺธสุ ทิสฺสติฯ ‘‘ยานีธ ภูตานิ สมาคตานี’’ติ เอตฺถ อมนุเสฺสฯ ‘‘จตฺตาโร โข ภิกฺขุ มหาภูตา เหตู’’ติ เอตฺถ ธาตูสุฯ ‘‘ภูตสฺมิํ ปาจิตฺติย’’นฺติอาทีสุ วิชฺชมาเนฯ ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโต’’ติ เอตฺถ ขีณาสเวฯ ‘‘สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ เอตฺถ สเตฺตฯ ‘‘ภูตคามปาตพฺยตายา’’ติ เอตฺถ รุกฺขาทีสูติฯ **มูลปริยายสุตฺตฎฺฐกถาย** วจนํ อิทํฯ **ฎีกาย**มาทิสเทฺทน อุปฺปาทาทีนิ คยฺหเรฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ชาตํ ภูตํ สงฺขต’’นฺติอาทีสุ **ภูต**สโทฺท อุปฺปาเท ทิสฺสติฯ สอุปสโคฺค ปน ‘‘ปภูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญ’’นฺติอาทีสุ วิปุเลฯ ‘‘เยภุเยฺยน ภิกฺขูนํ ปริภูตรูโป’’ติอาทีสุ หีฬเนฯ ‘‘สมฺภูโต สาณวาสี’’ติอาทีสุ ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘อภิภูโต มาโร วิชิโต สงฺคาโม’’ติอาทีสุ วิธมเนฯ ‘‘ปราภูตรูโปโข อยํ อเจโล ปาถิกปุโตฺต’’ติอาทีสุ ปราชเยฯ ‘‘อนุภูตํ สุขทุกฺข’’นฺติอาทีสุ เวทิยเนฯ ‘‘วิภูตํ ปญฺญายา’’ติอาทีสุ ปากฏีกรเณ ทิสฺสติ, เต สเพฺพ ‘‘รุกฺขาทีสู’’ติอาทิสเทฺทน สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพาติฯ

อิทานิ **ตุ**มนฺตปทานิ วุจฺจเนฺต –

ภวิตุํ, อุพฺภวิตุํ, สมฺพฺภวิตุํ, ปภวิตุํ, ปราภวิตุํ, อติภวิตุํ, สมฺภวิตุํ, วิภวิตุํ, โภตุํ, สโมฺภตุํ, วิโภตุํ, ปาตุภวิตุํ, ปาตุพฺภวิตุํ วา, ปาตุโภตุํฯ อิมานิ อกมฺมกานิ **ตุ**มนฺตปทานิฯ

ปริโภตุํ ปริภวิตุํ, อภิโภตุํ อภิภวิตุํ, อธิโภตุํ อธิภวิตุํ, อติโภตุํ อติภวิตุํ, อนุโภตุํ อนุภวิตุํ, สมนุโภตุํ สมนุภวิตุํ, อภิสโมฺภตุํ อภิสมฺภวิตุํฯ อิมานิ สกมฺมกานิ **ตุ**มนฺตปทานิ, สพฺพาเนตานิ สุทฺธกตฺตริ ภวนฺติฯ

‘‘ภาเวตุํ, ปภาเวตุํ, สมฺภาเวตุํ, วิภาเวตุํ, ปริภาเวตุํ’’อิเจฺจวมาทีนิ เหตุกตฺตริ **ตุ**มนฺตปทานิ, สพฺพานิปิ เหตุกตฺตริ **ตุ**มนฺตปทานิ สกมฺมกานิเยว ภวนฺติฯ อุเทฺทโสยํฯ

ตตฺร สมานตฺถปเทสุ เอกเมวาทิปทํ คเหตฺวา นิเทฺทโส กาตโพฺพ – **ภวิตุ**นฺติ โหตุํ วิชฺชิตุํ ปญฺญายิตุํ สรูปํ ลภิตุํฯ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน เสสานมฺปิ **ตุ**มนฺตานํ นิเทฺทโส วิตฺถาเรตโพฺพ, สพฺพานิ **ตุ**มนฺตปทานิ จตุตฺถิยเตฺถ วตฺตนฺติ ‘‘ตฺวํ มม จิตฺตมญฺญาย, เนตฺตํ ยาจิตุมาคโต’’ติ เอตฺถ วิยฯ **ยาจิตุ**นฺติ หิ ยาจนตฺถายาติ อโตฺถฯ ตสฺมา **ภวิตุ**นฺติอาทีนมฺปิ ‘‘ภวนตฺถายา’’ติ วา ‘‘ภวนตฺถ’’นฺติ วา ‘‘ภวนายา’’ติ วา อาทินา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อปิจ ‘‘เนกฺขมฺมํ ทฎฺฐุ เขมโต’’ติ เอตฺถ ‘‘ทฎฺฐุ’’นฺติ ปทสฺส ‘‘ทิสฺวา’’ติ อตฺถทสฺสนโต ยถารหํ **ตุ**มนฺตานิ **ตฺวา**สทฺทนฺตปทตฺถวเสนปิ คเหตพฺพานิฯ เอตานิ จ นิปาตปเทสุ สงฺคหํคจฺฉนฺติฯ วุตฺตญฺหิ **นิรุตฺติปิฎเก** นิปาตปทปริเจฺฉเท ‘‘ตุํ อิติ จตุตฺถิยา’’ติฯ ตตฺรายมโตฺถ ‘‘ตุํ อิติ เอตทโนฺต นิปาโต จตุตฺถิยา อเตฺถ วตฺตตี’’ติฯ

ตุมนฺตกถา สมตฺตาฯ

อิทานิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิ วุจฺจเนฺต –

ภวิตฺวา, ภวิตฺวาน, ภวิตุน, ภวิย, ภวิยานฯ อุพฺภวิตฺวา, อุพฺภวิตฺวาน, อุพฺภวิตุน, อุพฺภวิย, อุพฺภวิยานฯ เอส นโย ‘‘สมฺพฺภวิตฺวา, ปราภวิตฺวา, สมฺภวิตฺวา, วิภวิตฺวา, ปาตุพฺภวิตฺวา’’ติ เอตฺถาปิฯ อิมานิ อกมฺมกานิ อุสฺสุกฺกนฺตานิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิฯ

ภุตฺวา, ภุตฺวาน, ปริภวิตฺวา, ปริภวิตฺวาน, ปริภวิตุน, ปริภวิย, ปริภวิยาน, ปริภุยฺยฯ อภิภวิตฺวา, อภิภวิตฺวาน, อภิภวิตุน, อภิภวิย, อภิภวิยาน, อภิภุยฺยฯ เอส นโย ‘‘อธิภวิตฺวา, อติภวิตฺวา, อนุภวิตฺวา’’ติ เอตฺถาปิฯ อิทเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ ‘‘ตมโวจ ราชา อนุภวิยาน ตมฺปิ, เอยฺยาสิ ขิปฺปํ อหมฺปิ ปูชํ กสฺส’’นฺติฯ อนุภุตฺวา, อนุภุตฺวานฯ อธิโภตฺวา, อธิโภตฺวานฯ

‘‘สฎฺฐิ กปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
อเญฺญ เทเว อธิโภตฺวา, อิสฺสรํ การยิสฺสตี’’ติ

อิทเมตฺถ ปาฬินิทสฺสนํ, อิมานิ สกมฺมกานิ อุสฺสุกฺกนฺตานิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิฯ อิมานิ จตฺตาริสุทฺธกตฺตริเยว ภวนฺติฯ

‘‘ภาเวตฺวา, ภาเวตฺวานฯ ปภาเวตฺวา, ปภาเวตฺวานฯ สมฺภาเวตฺวา, สมฺภาเวตฺวานฯ วิภาเวตฺวา, วิภาเวตฺวานฯ ปริภาเวตฺวา, ปริภาเวตฺวาน’’อิเจฺจวมาทีนิ สกมฺมกานิ อุสฺสุกฺกนฺตานิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิ เหตุกตฺตริเยว ภวนฺติฯ อุเทฺทโสยํฯ

ตตฺร สมานตฺถปเทสุ เอกเมวาทิปทํ คเหตฺวา นิเทฺทโส กาตโพฺพ – **ภวิตฺวา**ติ หุตฺวา ปญฺญายิตฺวา สรูปํ ลภิตฺวาฯ เอวํ วุตฺตนยานุสาเรน เสสานมฺปิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานํ นิเทฺทโส วิตฺถาเรตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส **ภุตฺวา**ติ สมฺปตฺตึ อนุภุตฺวาติ สกมฺมกวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ภุตฺวา อนุภุตฺวา**ติ อิเมสญฺหิ สมานตฺถตํ สทฺธมฺมวิทู อิจฺฉนฺติฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘ภุตฺวา ภุตฺวาน’’อิเจฺจเต, ‘‘อนุภุตฺวา’’ติมสฺส หิ;
อตฺถํ สูเจนฺติ ‘‘หุตฺวา’’ติ, ปทสฺส ปน เนว เตฯ

เกจิ ‘‘ภูตฺวา’’ติ ทีฆตฺตํ, ตสฺส อิจฺฉนฺติ สาสเน;
ทีฆตา รสฺสตา เจว, ทฺวยเมฺปตํ ปทิสฺสติฯ

สทฺทสเตฺถ จ ‘‘ภูตฺวา’’ติ, ทีฆตฺตสญฺหิตํ ปทํ;
‘‘ภวิตฺวา’’ติ ปทสฺสตฺถํ, ทีเปติ น ตุ สาสเนฯ

‘‘หุตฺวา’’อิติ ปทํเยว, ทีเปติ ชินสาสเน;
‘‘ภวิตฺวา’’ติ ปทสฺสตฺถํ, นตฺถิ อญฺญตฺถ ตํ ปทํฯ

อิเจฺจวํ สวิเสสนฺตุ, วจนํ สารทสฺสินา;
สาสเน สทฺทสเตฺถ จ, วิญฺญุนา เปกฺขิตพฺพกํฯ

เอวํ อุสฺสุกฺกนเตฺถ ปวตฺตานิ **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิปิ นิทฺทิฏฺฐานิ, สพฺพาเนตานิ อวิภตฺติกานีติ คเหตพฺพานิฯ **นิรุตฺติปิฏเก** หิ นิปาตปริเจฺฉเท อวิภตฺติกานิ กตฺวา **ตฺวา**ทิยนฺตปทานิ วุตฺตานิฯ สทฺทตฺถวิทูนํ ปน มเต ปฐมาทิวิภตฺติวเสน สวิภตฺติกานิ ภวนฺติฯ

อิมสฺมิญฺจ ปน **ตฺวา**ทิยนฺตาธิกาเร อิทญฺจุปลกฺขิตพฺพํ – ภุตฺวา คจฺฉติ, ภุตฺวา คโต, ภุตฺวา คมิสฺสสิ, กสิตฺวา วปติฯ อุมงฺคา นิกฺขมิตฺวาน, เวเทโห นาวมารุหิฯ ภุตฺวาน ภิกฺขุ ภิกฺขสฺสุ อิจฺจาที สมานกตฺตุกานํ ธาตูนํ **ปุพฺพกาเล ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยคาฯ ‘‘ภุตฺวา คจฺฉตี’’ติ เอตฺถ หิ ‘‘ภุตฺวา’’ติ อิทํ ปุพฺพกาลกฺริยาทีปกํ ปทํฯ ‘‘คจฺฉตี’’ติ อิทํ ปน อุตฺตรกาลกฺริยาทีปกํ, สมานกตฺตุกานิ เจตานิ ปทานิ เอกกตฺตุกานํ กฺริยานํ วาจกตฺตาฯ ตถา เหตฺถ โย คมนกฺริยาย กตฺตา, โส เอว ภุญฺชนกฺริยาย กตฺตุภูโต ทฏฺฐโพฺพฯ อยํ นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

‘‘อนฺธการํ นิหนฺตฺวาน, อุทิโตยํ ทิวากโร;
วณฺณํ ปญฺญาวภาเสหิ, โอภาเสตฺวา สมุคฺคโต’’

อิจฺจาทีนิปิ ปน สมานกตฺตุกานํ **สมานกาเล ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยคาฯ เอตฺถ หิ ‘‘นิหนฺตฺวานา’’ติ ปทํ สมานกาลกฺริยาทีปกํ ปทํฯ ‘‘อุทิโต’’ติ อิทํ ปน อุตฺตรกาลกฺริยาทีปกํ ปทนฺติ น วตฺตพฺพํ สมานกาลกฺริยาย อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺมาเยว สมานกาลกฺริยาทีปกํ ปทนฺติ คเหตพฺพํฯ อยํ นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

เกจิ ปน ‘‘มุขํ พฺยาทาย สยติ, อกฺขิํ ปริวเตฺตตฺวา ปสฺสตี’’ติ อุทาหรนฺติฯ อปเร ‘‘นิสชฺช อธีเต, ฐตฺวา กเถตี’’ติฯ ตตฺถ พฺยาทานปริวตฺตนุตฺตรกาโล พฺยาทานูปสมลกฺขณํ ปสฺสนกฺริยาย ลกฺขิยติฯ ‘‘นิสชฺช อธีเต, ฐตฺวา กเถตี’’ติ จ สมานกาลตายปิ อเชฺฌนกถเนหิ ปุเพฺพปิ นิสชฺชฏฺฐานานิ โหนฺตีติ สกฺกา ปุพฺพุตฺตรกาลตา สมฺภาเวตุํ, ตสฺมา ปุริมานิเยว อุทาหรณานิ ยุตฺตานิฯ อุทยสมกาลเมว หิ ตนฺนิวตฺตนียนิวตฺตนนฺติฯ

‘‘ทฺวารมาวริตฺวา ปวิสติ’’อิจฺจาทิ สมานกตฺตุกานํ **อปรกาเล ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยโคฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปวิสนกฺริยา ปุริมา, อาวรณกฺริยา ปน ปจฺฉิมา, ตสฺมา ‘‘อาวริตฺวา’’ติ อิทํ อปรกาลกฺริยาทีปกํ ปทนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ปวิสตี’’ติ อิทํ ปน ปุพฺพกาลกฺริยาทีปกํ ปทนฺติฯ อยํ นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ อปเร ‘‘ธ’นฺติ กจฺจ ปติโต ทโณฺฑ’’ติ อุทาหรณนฺติฯ อภิฆาตภูตสมาโยเค ปน อภิฆาตชสทฺทสฺส สมานกาลตา เอตฺถ ลพฺภตีติ อิธาปิ ปุริมานิเยว อุทาหรณานิ ยุตฺตานีติฯ

‘‘ปิสาจํ ทิสฺวา จสฺส ภยํ โหติฯ ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา’’อิจฺจาทิ **อสมาเน** กตฺตริ ปโยโคฯ เอตฺถ หิ ปิสาจํ ทิสฺวา ปุริสสฺส ภยํ โหติ, ปญฺญาย ทิสฺวา อสฺส ปุคฺคลสฺส

อาสวา ปริกฺขีณาฯ เอวํ สมานกตฺตุกตา ธาตูนํ น ลพฺภติ ทสฺสนกฺริยาย ปุริเสสุ ปวตฺตนโต, ภวนาทิกฺริยาย จ ภยาทีสุ ปวตฺตนโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยํ นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เนตโพฺพฯ

อิทมฺปิ ปเนตฺถ อุปลกฺขิตพฺพํ ‘‘อปฺปตฺวา นทึ ปพฺพโต, อติกฺกมฺม ปพฺพตํ นที’’อิจฺจาทิ **ปราปรโยโค**ฯ ‘‘สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหติ, ฆตํ ปิวิตฺวา พลํ ชายเต, ‘ธ’นฺติ กตฺวา ทโณฺฑ ปติโต’’อิจฺจาทิ **ลกฺขณเหตุอาทิปฺปโยโค**ฯ ‘‘นฺหตฺวา คมนํ, ภุตฺวา สยนํฯ อุปาทาย รูป’’มิจฺจาปิ **พฺยตฺตเยน สทฺทสิทฺธิปฺปโยโค**ติฯ

อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ สมานกตฺตุกานํ ธาตูนํ ปุพฺพกาเล **ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยโค, สมานกตฺตุกานํ สมานกาเล **ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยโค, สมานกตฺตุกานํ อปรกาเล **ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยโค, อสมานกตฺตุกานํ **ตฺวา**ทิสทฺทปฺปโยโค, ปราปรโยโค , ลกฺขณเหตุอาทิปฺปโยโค, พฺยตฺตเยน สทฺทสิทฺธิปฺปโยโคติ สตฺตธา **ตฺวา**ทิยนฺตานํ ปทานํ ปโยโค เวทิตโพฺพฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา **กจฺจายเน** ‘‘ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วา’’ติ ปุพฺพกาเลเยว เอกกตฺตุกคฺคหณํ กตนฺติ? เยตุเยฺยน **ตฺวา**ทิยนฺตานํ ปทานํ ปุริมกาลกฺริยาทีปนโตฯ กจฺจายเน หิ เยภุเยฺยน ปวตฺตึ สนฺธาย ‘‘ปุพฺพกาเลกกตฺตุกาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ‘‘อิติ กตฺวา’’ติอาทีนํ ปทานํ เหตุอตฺถวเสนปิ ปุพฺพาจริเยหิ อโตฺถ สํวณฺณิโต, ตสฺมา ‘‘ภวิตฺวา’’ติอาทีนํ **ภู**ธาตุมยานํ **ตฺวา**ทิสทฺทนฺตานํ ปทานํ อเญฺญสญฺจ ‘‘ปจิตฺวา’’ติอาทีนํ ยถาปโยคํ ‘‘ภวนเหตุ ปจนเหตู’’ติอาทินา เหตุอโตฺถปิ คเหตโพฺพฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

เหตฺเวตฺถปิ ยโต โหนฺติ, สทฺทา อุสฺสุกฺกนตฺถกา;
ตสฺมา เหตุวเสนาปิ, วเทยฺยตฺถํ วิจกฺขโณฯ

‘‘อิติ กตฺวา’’ติ สทฺทสฺส, อตฺถสํวณฺณนาสุ หิ;
‘‘อิติ กรณเหตู’’ติ, อโตฺถ ธีเรหิ คยฺหติฯ

‘‘คจฺฉามิ ทานิ นิพฺพานํ, ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ’’;
อิติ ปาเฐปิ เหตฺโวตฺถ, คยฺหเต ปุพฺพวิญฺญุภิฯ

‘‘ยสฺมึ นิพฺพาเน คมน-เหตู’’ติ หิ กถียเต;
เหตฺเวตฺถวํ ยถาโยค-มญฺญตฺราปิ อยํ นโยฯ

เอวํ **ภูต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร จ **ตุ**มนฺตปทญฺจ **ตฺวา**ทิยนฺตปทญฺจาติ อตฺถตฺติกํ วิภตฺตํฯ

โย อิมมตฺถติกํ สุวิภตฺตํ,
กณฺณรสายนมาคมิกานํ;
ธารยเต ส ภเว คตกงฺขา,
ปาวจนมฺหิ คเต สุขุมเตฺถฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

อตฺถตฺติกวิภาโค นาม

จุทฺทสโม ปริเจฺฉโทฯ

เอวํ นานปฺปการโต **ภู**ธาตุรูปานิ ทสฺสิตานิฯ

ปทมาลา นิฏฺฐิตาฯ